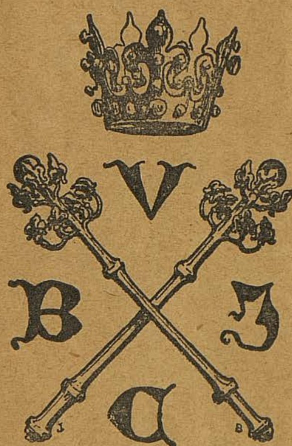

GEOGRAFIA POWSZECHNA

Wincenty Fostkowski

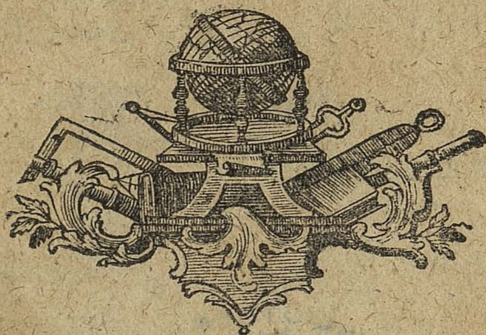
GEOGRAFIA POWSZECHNA
CZASOW TERAZNIEYSZYCH
Albo

Opisanie krótkie kraiów całego świata, ich położénia, granic, płodu ziemnego, skłonności obywatelów, handlu, obyczaiów &c. &c. Z nayświeższych wiadomości, Kraiopisarzów, i Wędrowników

ZEBRANA

Ku pożytkowi Młodzi Narodowey na szkoły publiczne

WYDANA

w WARSZAWIE
w Drukarni I.K.MCI i Rzeczypospolitey *in Collegio Soc: JESU.*

MDCCLXXIII.

JUDICIUM CENSORIS
&
APPROBATIO

Legi Librum cui titulus: *Geografia Powſzechna czaſów teraźnieyſzych* in eoq; nihil reperi contrarium fidei ac bonis moribus. Varſaviæ Die 25 Decembris 1772.

Joannes Bohomolec
Soc: JESU.

IMPRIMATUR
ANDREAS STANISLAUS EPISCOPUS.

Do

IASNIE OSWIECONEGO

XIĄZĘCIA IMCI

M I C H A Ł A

Na Klewaniu i Zukowie

CZARTORYSKIEGO

KANCLERZA W. W. X. L.

UŚWIATSKIEGO, PODUŚWIATSKIEGO, HOMELSKIEGO, IURBORSKIEGO, KUPISKIEGO, PIENIANSKIEGO STAROSTY, KAWALERA ORDERÓW: POLSKIEGO, ORŁA BIAŁEGO, ROSSYISKIEGO, S. IĘDRZEIA, &c.

I. O. MCI XIĄZĘ, PANIE, DOBRODZIEIU.

Wychodzące z druku dla Młodzi Narodowey w krótkim zebraniu wszystkich kraiów i narodów opisanie, mieć dla siebie pewnieyszego zaszczytu, iako od wielkiego

Imie-

Imienia, ſpodziewać ſię łaſkawſzego przyięcia iako od dobroczynnych rąk I. O. Waſzey Xcey Mści niemoże.

Iaśnieiące na początku tego dzieła Imię pięćdzieſiątletniego Miniſtra, Rzeczpoſpolitą przeważnemi zaſługami, Europę ſzacunkiem i zadziwieniem ſtatecznym, potomność wielkiemi przykładami ogarniaiącego, czytelnikowi każdemu ſzczupłą moię pracą zaleci, a młodzi w naukach tęskniącey, powabnieyſzą uczyni.

Kiedy zaś odważam ſię podawać ią w tey Oſoby ręce, która widzi ſkutek uſilnego przez pół wieku przy Kanclerſkich pracach ſtarania ſwego o wſkrzeſzenie zaniedbanych, wzroſt i po-

mnożenie wſchodzących, utrzymanie rozkrzewionych w kraiu umieiętności; która ſię cieſzy z koſztów pożytecznie od ſiebie łożonych, iuż na potrzebnych, a prawdziwe zdania wlewaiących kſiąg drukowania, iuż na Młodzi Szlacheckiey ćwiczenia, iuż dla ſamych nauczycielów za kraiem doſkonalenia ſię; pełen ieſtem nadziei, że I. O. W. Xca Mość chęć moię do zamierzenia Iey, to ieſt do nauk kraiowi potrzebnych pomnożenia ſtoſuiącą ſię przyiąć dobrotliwie raczy.

Upewnia mię w tym naywięcey do Młodzi Szlacheckiey w domu rządowi memu powierzonym ćwiczenia zdatnego Rzeczypoſpolitey i ſa-

mym

mym obywatelom łaskawe, i skuteczne I. O. W. Xcey Mści z udzielaniem przytomności wdawanie się; utwierdzaią dobroczynne od lat wielu dla mnie samego bez żadnych mych zasług względy; czego równaiącą kiedy wypłacić nie iestem zdolny wdzięcznością, chcę to przynaymniey i czasu ninieyszego i w nayponiżnieyszey wyświadczyć potomności, iżem iest z nayglębszym uszanowaniem

I. O. Waszey Xcey Mci
Pana i Dobrodzieia

nayobowiązańszy i
nayniższy sługa

X. Karol Wyrwicz *S. I.*

PRZEMOWA

POtrzeba i pożytek kſiąg w oyczyſtym ięzyku dla poloru młodzi narodowey piſanych ſą tak oczewiſte, że one rozwodzić zdałoby ſię pracą nadaremną. Miedzy naukami początkowemi, które młódź zdobią, do gruntownieyſzych umieiętności układaią, ſłużą i zachęcaią, ſłuſznie zabiera przodkowanie Geografia. Powſzechne wſzyſtkich wieków i narodów zdanie hiſtoryą uznało za naukę wſzelkiemu obywatelów ſtanowi i powołaniu naypotrzebnieyſzą, a ztąd Geografii pokazuie ſię ważność i zaleta, ponieważ z dawna i ſłuſznie prawym okiem nazywa ſię hiſtoryi. Chronologia chociaż lewym teyże hiſtoryi okiem ieſt nazwana, gdy przecię dotychczas nie rozwiązanym podlega zawiłościom, wielu od ſiebie odraża; Geografia zaś dla wdzięków, które zamyka w kraiów weſołym opiſaniu i ciekawości tak przyrodzonych iako

kun-

kunſztownych wyliczeniu, wabi do ſiebie i pociąga. Dlaczego w powſzechny zwyczay to weſzło, zaczynać młodzi płci oboiey naukę od Geografii, aby łatwych i przyiemnych opiſów przynętą, nieznacznie do trudnieyſzych ią pociągnąć, bez naymnieyſzego zrażenia ochoty, można było.

Oprócz zachęcenia, potrzeba wyciąga kłaść Geografią za naypierwſze młodzi ćwiczenie. Prawie nie podobna rozmów poważnych i godnych ludzi poſiedzeniom prowadzić przyzwoitych, iako to o woynie, woyſk zaciągu, państw mocy i obſzerności, Królów intereſsach, na ziemi i na morzu ich potędze, a nawet czytać pożytecznie gazet, bez wiadomości Geografii.

Od początku panowania teraźnieyſzego, które ſłuſznie za epochę podźwignionych w Polſzcze nauk kłaść ſię może, wyſzły i z różnych ięzyków tłomaczone, i właſną zaſłużyć ſię Oyczyźnie ludzi uſiłuiących pra-

cą

cą napisane księgi, w takiey liczbie, że z nich nie szczupłą bibliotekę złożyć iuż można.

Tak chwalebnym zachęcony przykładem odważyłem się, ia także dla pożytku młodzi narodowey cokolwiek napisać z historyi i Geografii nauk równie iey wiekowi iako: i każdemu innemu naypotrzebnieyszych; ale ta praca moia częścią dla cudzoziemskiego języka (*a*) częścią dla poważnych materyi (*b*) do pospolitego młodzieży kraiowey w szkołach publicznych i domach prywatnych edukuiącey się nie była stosowana używania. Więc prostszym i do poięcia łatwieyszym należało ie ułożyć sposobem; iaki rozumiem iż się znayduie w tey Geografii z nayświeższych wiadomości, Kraiopisarzów i Wędrowników wyciągnioney, i na publiczne szkoły zebraney. Rozłożenie rzeczy stosuie się do stopnia nauk i wie-

(*a*) Abrégé raisonné de l'Histoire universelle T. Ier 1766, T. II 1771.

(*b*) Geografia czasów teraźnieyszych tom I r. 1768.

wieku młodzi ſzkolney, tak że ła-twieyſze materye przodkuią trudniey-ſzym i iuż przetartemu rozumowi do poięcia ſnadnieyſzym.

Nauczycielów będzie powinnością tak całą rozłożyć Geografią na ſzkoły, aby młodzian nauki zaczynaiący przed Filozofią łacno i bez wielkiey pracy wſzyſtkich oney części ſię nauczył. Rozłożenie moim zdaniem może być tym porządkiem:

Na I Klaſſę Grammatyki kſięga I, kſięgi II Rozdział I-IV.
Na II Klaſſę Gramm. Kſięgi II Rozdz. V-X.
Na III Klaſſę Gramm. Kſięgi II Rozd. XI. Kſięga III o Azyi.
Na Poetykę Kſięga IV-V.
Na Retorykę Kſięga VI.

Aby w kſiędze VI znaczna część Aſtronomii do Geografii należąca i Polityki główniey-ſze materye ſię pomieściły, a kſięga zwyczay-ney iednego tomu wielkości nie przeſzła, odmieniony ieſt druk, czytelny iednak i wy-raźny. Iedne tylko częſte drukarſkie omyłki ſzpecą tę kſięgę, które na końcu ſię kładą; ieżeliby onych więcey uważny poſtrzegł czytelnik, łaſkawie zechce poprawić.

REGESTR
KSIĄG, I ROZDZIAŁOW.

O

KSIĘGA I.

O Geografii w powſzechności i naturalney.

Co ieſt Geografia?

Geografia albo nauka krajopiſarſka ieſt opiſanie zięmi, to ieſt tey części świata z lądu i wody złożoney, na ktòrey ludzie mieſzkaią. *Geografia* ieſt częścią *Kosmografii* albo nauki opiſuiącey świat cały za niebo i zięmię wzięty. Dwie te świata części na dwie *Kosmografią* dzielą nauki: ta ktòra zięmię opiſuie, nazywa ſię *Geografia;* ta zaś ktòra niebo i onego wſzyſtkie światła, planety, gwiazdy &c uważa, nazywa ſię *Aſtronomia.*

Nie dzieliſz ſię ſama Geografia *na mnieyſze części?*

Wieloraki *Geografii* ieſt podział: względem czaſu, dzieli ſię na Geografią dawną, śrzednią, i teraznieyſzą: względem rzeczy, na naturalną, fizyczną, hiſtoryczną, kościelną: względem części zięmi, na *Geografią* powſzechną, *Chorografią, Topografią* i *Hydrografią:* względem związkow teyże ziemi z niebem i ludźmi, na Aſtronomiczną i Polityczną.

Geografia dawna albo czasow dawnych iest opisanie dawnego świata od onego stworzenia do upadku cesarstwa Rzymskiego na zachodzie roku 476 po narodzeniu Chrystusa Pana. *Geografia srzednia, abo wieku srzedniego* rozciąga się od upadku cesarstwa zachodniego, do upadku cesarstwa wschodniego albo Greckiego od Turkow zburzonego r. 1453 W tym czasie wszystkie bez mała krolestwa teraz kwitnące powstały. *Geografia czasow teraznieyszych* są wszystkie opisania ziemi i rożnych oney części, od zburzenia cesarstwa Greckiego i nastąpioney po nim nauk odnowy, aż do dnia dzisieyszego na świat wydane.

Geografia naturalna opisuie powierzchowne kuli, albo okręgu ziemnowodnego części, dziełem natury bez żadnego ludzkiego przemysłu wykształtowane: iako to lądy, gory, pagorki, doliny, lasy, pustynie, cieśniny, wyspy, połwyspy, morza i iakiegokolwiek rodzaiu wody, postaci ludzkiey kształt, twarzy barwę, ięzyk &c. od przyrodzenia każdemu narodowi dane.

Geografia fizyczna bawi się nad opisaniem uważnym składu wewnętrznego ziemi, rozbiera oney rożne gatunki, iako to glinę, kredę, muł, piasek, margel &c. warsztami ułożone: opisuie gory i onych składność, ciąg,

przy-

przyczyny: zastanawia się nad wod podziałem: słowem, usiłuie przeniknąć i poznać ziemi i wody istotę, własności i widoki, ktòre te dwa żywioły wydaią, tak zwyczayne, iako nadzwyczayne. Takowa *Geografia* iest rzeczywistą Fizyki częścią.

Geografia historyczna iest ta, ktòra opisuiąc kraje lub miasta, przywodzi onych pierwiastki, założenie i znacznieysze przypadki z dziejow wyciągnione.

Geografia kościelna opisuie kraie, dzieląc one na Patryarchostwa, Exarchaty, Metropolie, Arcybiskupstwa, Biskupstwa.

Geografia święta opisuie kraie w piśmie Swiętym wzmiankowane.

Geografia powszechna cały świat i wszystkie na nim położone krolestwa w swym zamyka opisaniu: czyni onych podział polityczny na prowincye, wielkorządstwa: wymienia znacznieysze miasta, kraiu żyżność, przyrodzone i nabyte obywatelow przymioty &c.

Geografia szczegulna, abo *Chorografia* przestaie na opisaniu szczegulnego państwa, naprzykład Polski, Litwy &c.

Geografia mieysca szczegulnego, albo *Topografia*, miasta iednego, lub powiatu szczupłego bawi się opisaniem.

Hydrografia morza i wody żeglowne opi-

ſuie. Ta część Geografii karty ryſuie marynarſkie, dzieli morze na ſwe części, wymienia onego wybrzeża, albo odnogi, porty, okrętow ſtanowiſka, cieśniny, ſkały, haki, mielizny, wzbieranie i opadnienie morza, wody morſkiey pędy, przylądki, odległość iednego mieyſca od drugiego, słowem wſzyſtkie znacznieyſze rzeczy, tak na morzu, iako w morſkich brzegach.

Geografia Aſtronomiczna ieſt opiſanie związkow sfery, albo okręgu ziemnowodnego z niebieſkim, z podziału Aſtronomicznego wynikaiących. Że okrąg ziemnowodny ze wſzyſtkich ſtron niebo otacza, i każda onego część na przeciwko części sfery niebieſkiey leży; Aſtronomowie koła niebieſkie, albo cyrkuły dzielące sferę niebieſką na te części okręgu przenieśli ziemnowodnego, ktòre pod cyrkułami leżą niebieſkiemi. Opiſanie więc cyrkułow na ziemi dla oney podziału wymyślonych, iako to ekwatora, horyzontu, &c. ieſt ſprawą *Geografii Aſtronomiczney*.

Geografia polityczna podaie do wiadomości śrzodki do utrzymania beśpieczeńſtwa, uſzczęśliwienia związkow obywatelſkich od ludzi mądrych wynalezione, i podług rożności kraiow, rodzaiu rządow, narodow ſkłonności zażyte wyiąwſzy ſamę iednę wiarę Chrześciańſką, ktòra chociaż do *Geografii politycz-*

li-

lityczney, iako naymocnieyſzy każdego rządu grunt i zdrowey polityki iedyne źrzodło, albo prawidło, należy; ſamego Boga ieſt dziełem, i nayznakomitſzym dobroci Boſkiey narod ludzki uſzczęśliwić chcącey upominkiem. Obrządki wiary, rządow kſztałt, panowania rożnica, prawa wſzelakie, nauki, kunſzty, rzemiosła, handel, i wſzyſtkie narodow przemysły do celu wchodzą *Geografii politycżney*.

Czy iedne części Geografii *mogą wchodzić do drugich*?

Bez chyby, wſzyſtkie *Geografii* części iednę składaią dokładną okręgu ziemnowodnego znaiomość, i nie tylko z ſobą ſię wiążą, ale z innemi naukami. *Geografia naturalna* wpada do *fizyczney*. *Geografia powſzechna* zamyka *Chorografią*, *Topografią*, *Hydrografii* powſzechne wiadomości, i tę część *Geografii polityczney*, ktòra czyni podział świata na pańſtwa rożne, pańſtw na prowincye, prowincyi na miaſta, opiſuie onych płod naturalny lub przemyślny, narodow skłonności, wady, obyczaie. *Geografia Aſtronomiczna* zaſięga pomocy od *Aſtronomii*, *Geometryi*, a *Policzna* od *polityki*, wiadomości rządu, praw, zwyczaiow, traktatow, &c.

ROZDZIAŁ I.

O ſkładzie powierzchownym okręgu ziemno-wodnego.

Z ktorych części powierzchownych ſkłada ſię okrąg ziemnowodny?

Ponieważ okręgu ziemnowodnego powierzchowność ſkłada ſię z ziemi i wody, części onego powſzechne ſą ląd i ocean. Filozofowie tę część ziemi biorą za powierzchowną, ktora wydaie roſnące iſtoty ku wyżywieniu ludzi i zwierząt. Cały okrąg ziemnowodny w naturalnym ſkładzie zawiera 4 wielkie części: 1) ląd dawny, 2) ląd nowy, 3) ocean, 4) kraie całe albo nie dobrze znaiome.

Na iakie mnieyſze części dzieli ſię ziemia, i iakie onych ſą nazwiſka?

Ziemia w ſwym powierzchownym ſkładzie zamyka lądy, kraie, przylądki, miedzymorza, gory, wolkany, pagorki, wyſpy, połwyſpy, brzegi, rowniny, doliny, pola, laſy, puſtynie, groble, ſkały, haki, prądy, rafy, &c.

Ląd ieſt wielka rozległość ziemi, żadnym morzem ani przerwana, ani rozłączona. Pospolicie całą ziemię na dwa kraiopiſarze dzielą lądy: ſtary i nowy. *Ląd ſtary* zamyka Europę, Azyą i Afrykę, a *nowy* obie Ameryki,

ki, ktòre ieżeli w ſtronie pułnocney łączą ſię z Azyą, iak niektòrzy rozumieią, ieden tylko ląd czyniłyby. *Trzeci* ląd może być naznaczony kraiom południowym dobrze do tych czas nie znaiomym, a czwarty kraiom pułnocnym pod biegun pułnocny podſunionym, ieżeli one z Ameryką ſię nieſtykaią.

Kray wielki ieſt część ziemi wielka od narodu wielkiego mieſzkana. Kray mieſzkany od narodu miernego nazywa ſię *kraiem miernym*: Polſka za całe krèleſtwo wzięta ieſt wielkim kraiem: Mazowſze, Kuiawy, Pruſy &c. ſą kraie mierne.

Kraie od położenia nazywaią ſię gòrnemi, dolnemi, wſchodniemi, zachodniemi, południowemi, pułnocnemi, bliżſzemi, dalſzemi, wewnętrznemi, zewnętrznemi, wielkiemi, małemi, dawnemi, nowemi, Poleſiem, Zaleſiem, Podgòrzem, Dolinami &c. Kraie *gòrne* i *dolne* biorą nazwiſko od rzek, morza y gòr. Kray leżący bliſko źrzodła rzeki nazywa ſię *gòrnym*: *dolnym* zaś zbliżony do uyścia, ztąd od rzeki Elby gòrna i dolna Saxonia: od rzeki Pô gòrna i dolna Lombardya: od Renu gòrna i dolna Alſacya. Kraie położone bliſko morza ſą *dolne*, odſunione od niego, *gòrne*; ztąd gòrna i dolna Normandya, Brytania, Etyopia &c. Kray między, albo przy gòrach leżący nazywa ſię *gòrny*, a od nich odłączo-

ny

ny *dolny*. Sląſk ſtykaiący ſię z gòrami Mo-rawſkiemi i Węgierſkiemi ieſt gòrny, a granicżący z Wielką-Polſką dolny; Węgry gòrne leżą przy Karpackich gòrach; dolne na zachod Dunaiu.

Kraie *pułnocne*, *połudńiowe*, *wſchodnie*, *zachodnie* biorą te nazwiſka od położenia względem iednego kraiu do drugiego i podſunienia onych ku niektòrym głownym krainom świata, to ieſt wſchodowi, zachodowi &c. Z takowego położenia Jutlandya w Danii dzieli ſię na południową i pułnocną: Gotlandya w Szwecyi na wſchodnią, zachodnią i południową. Indye iednak wſchodnie i zachodnie, mowi *Sanſon*, tak ſię nazywaią nie względem ſwego iednych ku drugim położenia, ale względem kraiu trzeciego, to ieſt Europy.

Kraie dzielą ſię rzeką iaką lub gòrą na *dalſze* i *bliżſze* względem trzeciego iakiego kraiu. Afrykę względem Europy gòra Atlas dzieli na bliżſzą i dalſzą: pod czas kray dzieli ſię ſamą odległością na *bliżſzy* i *dalſzy* względem miaſta iakiego zatym kraiem leżącego. Tak Kalabrya bliżſza i dalſza względem miaſta Neapolu.

Jeſzcze kraie dzielą ſię na *zewnętrzne* i *wewnętrzne* położeniem ſwych części iednych względem drugich: częśc kraiu ku granicom obce-

obcego kraiu posuniona nazywa się zewnętrzną, a część śrzodek zabieraiąca, wewnętrzną: ztąd Afryka wewnętrzna i zewnętrzna.

Wielkość dwuch części iednego kraiu, albo dwuch kraiow nie rowna daie onym nazwisko *wielkich* i *małych*: ztąd Azya wielka i mnieysza, Tartarya wielka i mała: wielka i mała Polska; wielka i mała Brytania.

Dawnieysze i poźnieysze nabycie lub odkrycie kraiow dzieli ie na *dawne* i *nowe*. Hiszpani część Kastilii dawniey nad Maurami zdobytą, nazwali dawną, a poźniey, nową Kastylią. Ztąd ieszcze dawny i nowy Mexyk, nowa Anglia, Szkocya, Andaluzya &c. a nadewszystko dawny i nowy ląd.

Polesie nazywaią się kraie pod wielkiemi lasami, iako część Woiewodztwa Brzeskiego, Wołyńskiego, Kijowskiego &c. *Zalesie* za lasem, iako dawney Dacyi część albo Transylwania; *Podgorze* przy gorach, iako część Woiewodztwa Krakowskiego, Sendomierskiego, Ruskiego. *Pomorze* kray przyparty do morza, iako Pomerania dawnych Wenetow po części oyczyzna. *Porzecze*, *Zarzecze*, *Miedzyrzecze* kraie nad rzeką, za rzeką i miedzy rzekami położone.

Dolinami zowiemy kraie rowne gorami otoczone, iako *Val-Aversa*, *Val-Telina* powiaty należące do Gryzonow: *Val-Bregna*, *Val-*

Ma-

Magia powiaty Włoſkie poddane Szwaycarom.

Przylądek ieſt gòra nadmorſka do wody zatoczona: iako przylądek dobrey nadziei, Finiſterra &c.

Miedzymorze ieſt ziemia dwoma morzami ściśniona,

Gòra ieſt wyſokość nad ſtrych ziemi wynieſiona, ktòra chociażby była naywiękſza, mili niedoſięga Niemieckiey. Naywyżſze gòry znayduią ſię w kraiach podſłonecznych miedzy dwoma słońca kreſami, i we śrzodku kraiow zaſłonecznych. Wſzyſtkie gòry wielkie iedne z drugich wychodzą i niby paſmem powiązane ſię ciągną. Dawny ląd ieſt przecięty gòrami z Hiſzpanii aż do Chin wyciągnionemi i ròwno zawſze od Ekwatora odległemi. *Gòry płomieniſte* ſą, ktòre ogień, dym i materye gorące wyrzucaią: iako Wezuwiuſz, Etna, Hekla &c.

Pagòrek ieſt mierna ziemi wynioſłość. *Opoka* albo *ſkała* ieſt bryła ſpoionych z ſobą kamieni. *Hak* gòra na morzu lub rzece żeglowney z piaſku wyſypana. *Rafa* kamień wodą okryty. *Wyſpa* ieſt część ziemi wodą oblana. *Półwyſpa* ieſt część ziemi ze trzech ſtron wodą zamkniona, a czwartą do lądu lub drugiey połwyſpy przytkniona. *Kępa*, *wyſepka* drobnym, a *Oſtrow* wielkim łaſem zaroſłe.

Brzeg

Brzeg ieſt kray ziemi morzem, rzeką lub iezioręm oblany: *ſtrona rzeki prawa* ieſt brzeg rzeki na prawey ręce człowieka z wodą płynącego, a *lewa* na lewey będące: tak Warſzawa na lewey, a Praga na prawey ſtronie Wiſły leży.

Rzeczyſko, naprzykład *Wiśliſko*, ieſt nurt ſtary Wiſły od niey opuſzczony i oſuſzony. *Grobla* ieſt ziemia dla zatrzymania wody lub przeiazdu przez bagna wyſypana. *Rownina* ieſt wielka ziemi rowney rozległość. *Pole* ſkłada ſię zgruntow oſiewnych, i według zwyczaiu kraiu na kilka dzieli ſię poletkow. *Dzikim polem* ſię zowie kray nie oſiadły i płonny. *Las* rozmaitym zaroſły drzewem iakim ieſt zielona puſzcza w Litwie, czarny las w Szwabach &c.

Jak ſię dzieli woda okręgu ziemnowodnego?

Dzieli ſię na ocean, morza, wybrzeża, albo morſkie odnogi, cieśniny albo przeſmyki morſkie, Archipelag, rzeki, rzeczki, ſtrumyki, ieziora, bagna &c.

Ocean ieſt całe to wody ſłoney zebranie, ktore świat i wſzyſtkie iego oblewa lądy.

Morze ieſt znaczna część oceanu do śrzodka ziemi wpuſzczona i brzegami przypieraiących kraiow ściśniona. Jeżeli takowa część oceanu ieſt wielka, nazywa ſię morzem: iako

ko morze śrzodoziemne, Baltyckie &c, ieżeli mnieyſza, odnogą, zatokiem, wybrzeżem &c.

Odnogi morſkie iedne ſą *właſne*, ktòre wąſkim przeſmykiem z oceanu wypływaią, a potym ſię rozſzerzaią: tak morze czerwone wypływa przeſmykiem Babelmandelſkim, Baltyckie Beltami i Zuntem, śrzodoziemne cieśniną Gibraltarſką &c. drugie *nie właſne*: te ſzerſze ſą przy oceanie, z ktòrego płyną niż w pośrzodku lub końcu: iako Liońſka, Kambayſka, Bengalſka &c.

Także inne *odnogi proſto* z oceanu wypływaią, iako morze czerwone, Perſkie, Baltyckie: inne *nie proſto*, ale z innych odnog wychodzą, iako odnogi Wenecka, Salatyiſka, morze czarne &c.

Archipelagiem nazywamy część oceanu, lub odnogi morſkiey wiele wyſp w kupę zebranych maiącą. Nayſławnieyſzy *Archipelag* leży miedzy Grecyą, Macedonią i Azyą.

Cieśnina morſka albo *przeſmyk* ieſt kanał ciaſny, ktòrym odnoga wypływa morſka z oceanu: iako przeſmyk Gibraltarſki miedzy Hiſzpanią i Afryką: lub też łączy dwie części iednego morza z ſobą, iako cieśnina Kaletańſka, Sondſka w Azyi &c.

Wzbieranie i *opadnienie* oceanu ieſt wzruſzenie onego codzienne i ſtatecznie iednego

czaſu

czaſu przypadaiące, przez który woda morſka nad zwyczayny ſtrych ſwoy podnoſi ſię, a potym opada i do przyrodzoney ſwey poſtawy powraca. Ocean przez 6 godzin ſię podnoſi, i to ieſt *morza wzbieranie* albo *fluxus:* podnieſiony przez kilka minut w iedney utrzymuie ſię wyſokości, a potym przez godzin 6 opada, i to ieſt *morza opadnienie* albo *refluxus.* Powrociwſzy do przyrodzonego ſtrychu po kilku minutach znowu przez 6 godzin wzbiera i brzegi zalewa, a przez drugie 6 godzin uſtępuie, tak że w przeciągu 24 godzin i minut 49 ocean dwa razy ſię podnoſi i dwa razy opada. *Wezbranie* i *opadnienie morza* widocznie ieſt znaczneyſze w pełni, a ieſzcze więkſze pod czas oboyga porownania dnia z nocą. Morza Baltyckie, śrzodoziemne, czarne, martwe w Azyi i ſam ocean w kraiach podſłonecznych i w zaſłonecznych za 65 ſtopniem długości geograficzney nie wzbieraią, ani opadaią.

Pąd wody morſkiey ieſt bieg pewney części morza zwłaſzcza oceanu gwałtowny, obrotem dziennym ziemi lub inną iaką przyczyną poruſzony, i ku iedney świata ſtronie nakierowany zwyczaynemu morza wzbieraniu, a bardziey ieſzcze żegludze przeſzkadzaiący. *Pędy wody* morſkiey podobne ſą wiatrom na powietrzu, i iedne, tak iak wiatry, pewnych, dru-

gie

gie niewiadomych przypadaią czasow: często zwierzchnia część oceanu, pod czas śrzodek, bywa to, że nad dnem morskim leżące warszty wzruszaią się i gwałtownie płyną. Słaszty wzruszaią się i gwałtownie płyną. Sławne oceanu pędy są: 1) Przy Gwinei od przylądku zielonego do wybrzeża Fernandopo. Okręty z tym pędem płynące w dwuch dniach 150 mil ubiegaią. 2) Przy Sumatrze z południa na połnoc. 3) Miedzy wyspą Jawą i zięmią Magellańską. 4) Miedzy przylądkiem dobrey nadziei i wyspą Madagaskarem. 5) Na morzu Maldywskim przez 6 miesięcy ze wschodu na zachod, a przez drugie 6 z zachodu na wschod.

Zatop albo *wir morski* są dwa gwałtowne biegi wody morskiey z sobą się z przeciwnych stron schodzące, ktore kręcą się w koło i wir albo zatop czynią. *Euryp* przy Grecyi, *Charybda* przy Sycylii, *Mael-strom* przy Norwegii są w Europie sławne zatopy.

Jezioro iest zebranie wody słodkiey, a pod czas słoney niewysychaiącey i z morzem widomie nie złączoney, zięmią ze wszystkich stron zamknione. Są iednak ieziora, ktore pewnych czasow wysychaią. Sławne iezioro *Czirnitz* w Karnioli milę niemiecką długie, a połmili szerokie, przez 18 szyb na dnie wydrążonych pod czas suszy wycieka i z rybami ginie, a pod czas deszczow wodą znowu się napełnia.

Rzeka ieſt woda korytem biegąca i w biegu nieuſtaiąca poki nie złączy ſię z drugą rzeką albo morzem. *Rzeki głowne* pod właſnym imieniem do morza wpadaią: *drobnieyſze* z głownemi złączywſzy ſię właſne tracą nazwiſko. *Kopanica*, ieſt rzeka, bardziey row wyciętym w ziemi pracą ludzką korytem płynąca. *Wanna* na rzece ieſt nowy oney wart około prądu uczyniony. *Lachą* na Wiśle zowie ſię iey odnoga. *Potok* ieſt woda byſtro z gòr lecąca z deſzczow, albo śniegow ſtopniałych zebrana, za ktòrych uſtaniem, wyſycha i uſtaie. *Zrzodło* znaczy rzeki początek, a *uscie* wrota, ktòremi w morze wpada: poſpolicie wielkie rzeki wielą uściami do morza wchodzą. *Katarakta* ieſt ſpadek rzek niektòrych byſtry, ktòrych bieg w korycie ſkałami, albo innemi przeſzkodami zaprzątniony, uwolniwſzy ſię od nich z gòry na doł ſpada z wielką byſtrością i łoſkotem. *Ren* ma dwie katarakty, iednę przy Schaffuzie, drugą przy Bilefeldzie. *Wołodga* rzeka Moſkiewſka ma także dwie przy Ladodze. *Nil* ma onych kilka. *Zairy* rzeki Kongańſkiey źrzodło z nader wyſokiey ſkały na doł ſię leie; lecz nayſławnieyſza katarakta ieſt rzeki *Niagary* w Kanadzie, ktòra ſpada proſto z gòry na 80 łokci wyſokiey korytem na ćwierć mili ſzerokim.

Port

Port ieſt część morza do ziemi wchodząca, do ktòrey okręty dla beśpieczeńſtwa od wiatrow i burzy, lub innych potrzeb wchodzą. Rzeki wielkie maią także ſwoie porty: Tamiza w Londynie, Elba w Hamburgu, Sekwana w Rotomagu, Garonna w Burdegali, Weſer w Wegeſacku &c.

ROZDZIAŁ II.

O dawnym i nowym lądzie albo świecie.

Na wiele części dawny świat albo ląd ſię dzieli?

Na trzy: Europę, Azyą i Afrykę. *Azya* ieſt 4, a *Afryka* bez mała 3 razy więkſza od *Europy*: wſzyſtkie zaś trzy części ſą ſiodmą częścią okręgu ziemnowodnego.

Z wielu znacznieyſzych części ſkłada ſię Europa?

Z 12 a te ſą: 1) Skandynawia to ieſt Szwecya, Norwegia, Laponia. 2) Moſkwa. 3) Polſka z Pruſami i Kurlandyą. 4) Węgry z Ziemią Siedmigrodzką. 5) Niemcy. 6) Czechy z ſwemi przynależytościami. 7) Niderland. 8) Francya. 9) Szwaycarya z Gryzonami i Walezyą. 10) Włochy. 11) Turcya z Tartaryą mnieyſzą. 12) Hiſzpania z Portugalią.

Ktòre

Ktòre kraie zamykaią ſię w Azyi?

1) Anatolia albo Azya mnieyſza, 2) Dyarbek, 3) Syrya, 4) Armenia, 5) Georgia, 6) Perſya, 7) Arabia, 8) Indye wſchodnie, 9) Chiny, 10) Tartarya Wielka, ktòra zamyka dwie trzecie częśći *Azyi*, 11) Wyſpy.

Ktòre ſą znacznieyſze częśći Afryki?

1) Egypt, 2) Barbarya, 3) Etyopia, 4) Nigrycya, 5) Kafferya, 6) Gwinea, 7) Wyſpy.

Ktòre ſą Poł-wyſpy dawnego świata?

Każda ze trzech świata dawnego częśći może ſię nazwać poł-wyſpą. Mnieyſzych poł-wyſep Afryka żadnych nie ma; Europy zaś i Azyi ſą te:

Poł-wyſpy Europeyſkie 1) Skandynawia, 2) Hiſzpania; 3) Włochy, 4) Grecya, 5) Jutlandya *Cherſoneſus Cimbrica*, 6) Brytania mała *Armorica*, 7) Morea *Peloponeſus*, 8) Krym albo Tartarya mnieyſza *Cherſoneſus Taurica*, cieśniną Przekopſką z lądem złączona.

W Azyi cztery ſą poł-wyſpy wielkie i cztery mnieyſze. Wielkie ſą: 1) Natolia, 2) Arabia, 3) i 4) Dwie poł-wyſpy Indyiſkie, iedna przed, druga za Gangeſem. Mnieyſze ſą: 1) Kamſzatka, 2) Korea ſtykaiąca ſię z Chinami, 3) Malaka, 4) Guzarata w państwie Mogolſkim.

Ktòre ſą wyſpy dawnego swiata?

Na oceanie pòłnocnym znayduie ſię Islandya, Orkady *Orckney* po Ang: na połnoc Szkocyi, liczą ich 32. Wyſpy Szetlandſkie *Schetland* bardziey pomknięte na połnoc niż Orkady, ieſt ich około 96. Hebrydy albo Weſterny *Ebudæ* na zachod Szkocyi, liczą ich 44. Wyſpy Skandynawſkie przy brzegach Norwegii i Laponii położone. Wyſpy Zelandya, Fionia, Lalandya, Femeren, Falſter, Maon, Rugia, Borholmia, Olandya, Gotlandya, Oſel, Dagha, Alandya &c. leżą na morzu Baltyckim.

Na oceanie wſchodnim: wyſpy na południe Kamſzatki od Moſkalow poſtrzeżone, ktòrych według ich powieści ma być 34. Saghaliena w weyściu do odnogi Kamſzatki, Jedſo, Matſuma od Moſkalòw nazwana wyſpa Matmańſka, wyſpa Stanow, ziemia Kompanii, Gama &c na połnoc i ku zachodowi wyſp Japońſkich położone. Wyſpy Japońſkie, miedzy ktòremi naygłownieyſze: Niphon, Kiuſiu albo Cikoko, Bongo &c. Wyſpy Chińſkie: Taiouan albo Formoza, Hainan, Sachan albo Sanciana, Macao &c. Wyſpy Mariańſkie albo Rozboynicze. Wyſpy Filipiny, miedzy ktòremi naywiękſze Manilla, Mindanao, Cebu &c. Wyſpy Moluckie: Celebes, Gilola, Amboyna, Banda &c.

Wy-

Wyſpy Sondſkie: Bornea, Sumatra, Jawa &c. Ceylan, Maldywy, Sokotora, Borbońſka, S. Maurycy, Madagaſkar, Komorra w kanale Mozambickim &c. Ormus, Brokta, Zoza, Samak, Bahara połowem pereł naypięknieyſzych ſławna &c. na morzu Perſkim.

Na oceanie południowym, albo murzyńſkim: S. Helena, S Tomaſz, S. Mateuſz, Xiążę Ferdynad-Po, Annabona.

Na oceanie Atlantyckim albo zachodnim: Wyſpy przylądku albo kapu zielonego: Sala, Bonawiſta, Maya &c. Wyſpy Kanaryiſkie: Teneryfa, Ferra, Palma, Gomera &c. Gorey, Madera. Wyſpy nad brzegami Francuſkiemi: Rhea, Belle-Isle *Coloneſus*, Oleron, Aix, Garneſey, Yerſey, Sorlingi, ktòrych liczą 145 nad brzegami Kornwallii. Wyſpy Brytańſkie: Anglia z Szkocyą, Irlandya, Wight, Man &c.

Na morzu ſrzodoziemnym wyſpy Balearſkie: Majorka, Minorka, Iwika, Formentera; Kaprea, Korſyka, Sardynia. Wyſpy Hieryiſkie, także Malta, Goza, Lampedoza, Sycylia, Lipara &c.

Na morzu Jońſkim i Greckim: Corfou, S. Maura, Cefalonia, Zanta, Ceriga, Tiaka, Jataka, Sapienza, Wenetyka &c.

Na morzu Adryatyckim: Meleda *Melita*, Agoſta, Lezina i inne wyſpy nad brzegami Dalmacyi leżące.

Na Archipelagu dwie wielkie wyſpy: Kandya i Negrepont. Cyklady, to ieſt: Andra, Tina, Naxya, Paros &c. Wyſpy Sporady: Stalimena, Metelina, Ipſera, Scio, Samos, *Samus Jonica*, Palmoſa albo Patina, Nikarya, Forna, Gatoniza, Lipſa, Stampalia, Niza-ra, Stancho albo Lango, Amorga, Santorina, Lero, Roza, Lewata &c. także Cypr, Rod, Skarpenta.

Które ſą przylądki dawnego świata?

Europeyſkie w Gallicyi, Finiſterra *promontorium Artabrum* albo *Nerium*; Ortegal *prom: Trileucum*; w Aſturyi: Pennas *pr. Rupium*; w Katalonii: Creuz *pr. Aphrodiſium*; w Walencyi: S. Marcin albo Punta de Emperador *pr. Artemiſium*, S. Antoni i Torbat; w Murcyi: Palos *pr. Saturni*; w Grenadzie: Gates *pr. Charidemum*; w Andaluzyi: Trafalgar *Junonis Ara*; w Portugalii: S. Wincenty *pr. Sacrum*, Rocca Sintra *pr. Magnum*; w Normandyi: La Hogue *Caput Ogæ*; w Anglii: Landſend *pr. Bolerium*, Lezard *pr. Dumnonium* albo *Ocrinum*; w Hetruryi: Campana *pr. Populonium*; w Kampanii Rzymſkiey: Monte-Circello *pr. Circæium*; w Króleſtwie Neapolitańſkim: Palinuro *pr. Palinurum*, Zambrona *pr. Zambro*, Vaticano *pr. Vaticanum*, Sciglio *pr. Scilleum*, Dell'armi *pr. Rhegium*, Spartivento *pr. Herculis*, Burzano *pr.* Ze-

Zephyrium, Stillo *pr. Coccinum* albo *Corcynum*, Rizzuto, Orignano, La Nava *Japygum tria promontoria*, della Colonne *pr. Lacinium*, delle Alice *pr. Crimiſa*, Trionto *pr. Triuntum*, Roſſia *pr. Athenæum*, S. Maria di Leuca *pr. Salentinum.* w Epirze: Figalo *pr. Actium*; w Morei: Voſtiza *pr. Ægium*, Trepani *pr. Rhium*, Chiarenza *pr. Araxus*, Torneza *pr. Chelonites*, Jardan *pr. Ichrus*, Gallo *Acritas*, Zunchi *pr. Coryphaſium*, Matapan *pr. Tænarium*, Malio albo S. Anioł *pr. Malea*; w Laponii: Nord-Kyn, Nord-Kap *Rubæ prom.* na wyſpie Sycylii: Faro *Pelorus*, Melazzo, Orlando, Cefalu *pr. Cephalædium*, Bocco albo Boeo *pr. Lilybæum*, Paſſaro *pr. Pachynum* &c. w Korſyce: Corſo *pr. Sacrum*, Brigalino *pr. Vagum*, Roſſo *Ruber mons.* w Sardynii: La Teſta *Eribontium prom.* Orſo *Urſi pr.* Pola *pr. Cunicularium*, Tavolaro *pr. Hermæum* &c.

Azyatyckie w Arabii: Fartak, Razalgata &c. W Indyach Komoryn: W Chinach Liampo albo Ning po. W Tartaryi: Tabin &c.

W Azyi mnieyſzey nad morzem czarnym: Tadien *pr. Jaſonium*, Piſello *pr. Carambis*; nad Archipelagem: Janiſlari *pr. Sigæum*, Baba *pr. Lectum*, Coloni *pr. Cana*, S. Mikołay *pr. Melæna*, S. Alexy albo Aleſſio *pr. Argennum*, Mykala *pr. Mycale* naprzeciwko wyſpy Samos

mos ſławna w hiſtoryi zwycięſtwem Grekow nad Perſami, Melazzo, według innych Arbra *Poſidium*, Patera *pr. Patareum*, Kelidoni *pr. Sacrum*, *Chelidonium* albo *Tauri*, Anemur *pr. Anemurium* naprzeciwko Cypru &c.

Afrykańſkie w ſtronie zachodniey: Spartel, Trefana, Doyado, Terem, Bojador, Kap-biały, Kap-zielony, Roxo, Verga, Das Palmas, Formoſa, Gonſalves, Salaga, Ledo, Kap-czarny-*C. Negro*, Frio &c. Na końcu Afryki Kap-dobrey nadziei; w ſtronie wſchodniey: Baxas, Dorfuy, Guadarfuy, naprzeciwko Sokotory &c.

Ktòre ſą znacznieyſze gòry.

W Europie: Ofryńſkie dzielą Szwecyą od Norwegii, a Karpackie Polſkę od Węgier i Ziemi Siedmigrodzkiey; Rifeyſkie ciągną ſię od morza białego do uścia rzeki Oby; Hercyńſkie nazwane *Fiechtelberg* opaſuią Czechy i ciągną ſię przez rożne kraie; Alpy ciągną ſię między Francyą, Włochami, Szwaycarami i Niemcami; Apennin dzieli Włochy na dwie części, i daie początek wſzyſtkim rzekom Włoſkim; Pireneyſkie między Francyą i Hiſzpanią; Kaſtagnackie albo Balkan Turcyą Europeyſką dzielą na południową i połnocną; Athos *Monte ſancto* w Macedonii; Cewenſkie i Arwernaskie w południowey Francyi; Malwerna

Peak,

Peak, Snowden w Anglii; Knok-Patrik w Irlandyi; Babia góra w Polſzcze za Lanckoroną &c.

Gòry Wulkańſkie albo ogniſte: Wezuwiuſz przy Neapolu, Etna albo Gibel w Sycylii, Hekla w Islandyi &c.

Gòry Azyatyckie: Taurus zacząwſzy ſię w Natolii, zabiega do Indyi; Kaukaz od morza czarnego paſmem ciągnie ſię do Kaſpiyſkiego, i niby murem zamyka kray miedzy temi dwiema morzami położony; Gata przecina wdłuż pòł wyſpę Indyiſką przed Gangetańſką na dwie nie równe części. Rzecz podziwienia godna, że gdy z iedney ſtrony tey gòry na brzegach Malabarſkich w Czerwcu zaczyna ſię tęga zima, druga ſtrona na 20 mil tylko odległa na brzegu Koromandelu z wioſny i naymilſzego w całym roku cieſzy ſię czaſu; Imaus w Tartaryi W.; Gòra Adamowa *le Pic d'Adam* w Ceylanie; Liban, Sinai i Horeb ſławne gòry w piśmie S., oſtatnie dwie leżą w Arabii.

Gòry Afrykańſkie: Atlas albo Adirim od Egyptu do oceanu ſię ciągnie; Amededa Zarę od Biledulgerydu dzieli; Luna Kafreryą na wſchodnią i zachodnią rozłącza; Goiama i Amara w Abiſſynii; Tenerifa na wyſpie Teneryſie poczytana za naywyżſzą na świecie gòrę.

Kto-

Ktòre ſą miedzy mor a na dawnym lądzie?

W Europie: miedzymorze Korintſkie miedzy wybrzeżem Lepantſkim i Engiackim, łączy Moreę z Liwadyą; ieſt ſzerokie 6000 krokow geometrycznych, dla tego *Hexamillon* nazwane; miedzymorze Erizzo gòrę Athos przytyka do Macedonii; miedzymorze Romańſkie miedzy morzem Marmarą i wybrzeżem Megariſſą łączy połwyſpę Romańſką z ſamą Romanią; miedzymorze Przekopſkie, albo Zakala miedzy morzem czarnym i Azowſkim łączy Tartaryą mnieyſzą z Krymem &c W Azyi: miedzymorze Malackie czy Moluckie łączy Malakę z Kròleſtwem *Siamſkim.* W Afryce miedzymorze Suez miedzy śrzodozięmnym y czerwonym morzami Afrykę ſtyka z Azyą. To miedzymorze ſzerokie ieſt mil 17, Plutarchus kładzie, ale ſię myli, tylko mil 12.

Co ieſt nowy ląd albo świat?

Jeſt czwarta część świata na zachodzie Europy położona, od Krzyſztofa Kolumba r. 1492 znaleziona, a od *Ameryka Weſpucyuſza*, ktòry pierwſzy r. 1497 ląd tey części świata poſtrzegł, *Ameryką* nazwana.

Na wiele częsci dzieli ſię Ameryka?

Na dwie głòwnieyſze, Amerykę połnocną i południową, złączone z ſobą miedzymorzem Panamſkim.

Ame-

Ameryki *połnocney* iest 9 znacznieyszych krajów: 1) Ziemia Labrador, 2) Kanada, 3) Luizyana, 4) Dawne dzierżawy Angielskie, 5) Floryda, 6) Nowa Hiszpania, 7) Nowy Mexyk, 8) Kalifornia, 9) Kray nieznaiomy, od Moskalow r. 1741 postrzeżony w stronie połnocney Kalifornii.

W Ameryce *południowey* iest 7 kraiów głównieyszych: 1) Ląd Amerykański albo *Tierra Firma*, 2) Brezylia, 3) Parakwarya, 4) Kray Amazoński, 5) Ziemia Magellańska, 6) Chili, 7) Peruwia albo *Perou*.

Ktore są miedzymorza nowego świata?

Panama około mil 25 szeroka miedzy odnogą Mexykańską i morzem spokoynym, łączy Mexyk z Tierra-Firmą.

Ktore są połwyspy Amerykańskie?

Dwie Ameryki, południowa i połnocna są dwie połwyspy: Kalifornia, Akadya, Floryda, Yukatan są połwyspy Ameryki połnocney; W Ameryce południowey żadna się nie znayduie połwyspa.

Ktore są przylądki, albo gory nadmorskie w Ameryce?

W Ameryce połnocney Kap-Breton na wyspie tegoż imienia: Piasczysty *de sable* w Akadyi, Cod w nowey Anglii, Fear w Karolinie &c. W Ameryce południowey: S. Roch, Ledo, S. Augustyn, Frio w Brezylii,

S. An-

S. Antoni, S. Helena &c. w ziemi Magellańskiey; Horn, Wiktorya &c w ziemi ognistey; Biały w Quito &c.

Które są wyspy Amerykańskie?

Między Europą i Ameryką na morzu połnocnym Amerykańskim Azory, albo Wyspy Jastrzębie, iest onych 9. Wyspy w odnodze S. Wawrzyńca, Nowa ziemia, wyspa Kap-Breton, S. Jan, Antikosta, Bermudy, Lukayskie, Antille wielkie, iako to: Kuba, Jamaika, S. Dominik albo Hiszpaniola, Porto-Rico, Antille małe albo Karaiby, dzielą się: na *Barlo-Vento*, gdzie są: Martynika, Guadelupa &c i Karaiby *de soto-vento*, gdzie są: Bonair, Oruba, Karakao &c *Trinidada*; Wyspy przy uściu rzeki Orinoki, Maluińskie, a miedzy niemi Falkland naprzeciwko przesmyku Magellańskiego, Ogniste na południe ziemi Magellańskiey leżące nie dobrze znaiome.

Wyspy miedzy Azyą i Ameryką na morzu spokoynym: nowe Filippiny, S. Łazarza, Salomonowe, S. Franciszka, Markiezanki *do Mendoza*, *Galapy*, *Zołwie* &c.

Które są góry znacznieysze w Ameryce?

W Ameryce południowey: Andy albo Kordeliery Peruańskie od przesmyku Magellańskiego rozciągaią się do miedzymorza Panamy: Kordeliery Brezylskie ciągną się pasmem

ſmem przez połnocną i wſchodnią część Brezylii, Apalacha miedzy Florydą i Kanadą. Ogniſte gòry w Ameryce połnocney: *Atilan*, *Caraculo*, *Guatimala* &c. W południowey: *Carrapa* &c.

ROZDZIAŁ III.
O wodach, oceanie, morzach, wybrzeżach, rzekach i iezioraċh, tak dawnego, iako nowego lądu.

Ocean czy ſkłada ſię z iakich części?

Ocean nie dzieli ſię na żadne części rzeczywiſte granicami od ſiebie odſadzone, iakiemi morza ſzczegulne brzegami krajòw, albo przeſmykami od ſiebie ſię łączą; ale kraiopiſowie i żeglarze nierozdzielney oceanu wodzie wymyślone od ſiebie nadali imiona, i na cztery go wielkie według czterech horyzontu kreſow podzielili części, z ktòrych każdey zoſtawili nazwiſko oceanu; części zaś onego mnieyſze nazwali morzem od tych kraiow, z ktòremi ſię one ſtykaią.

Ktòre 4 oceanu części nazywaią ſię oceanem?

Część [illegible]eanu połnocna, położone na połnocy oblewaiąca państwa, nazywa ſię *oceanem połnocnym* albo *lodowatym*, i dzieli ſię

na ſzczegulne morza, Niemieckie albo połnocne, Angielſkie ku połnocy, Szkockie, Duńſkie, Norwegſkie, Moſkiewſkie, Tatarſkie. Część oceanu oblewaiąca kraie wſchodnie od Kamſzatki aż ku brzegom wſchodnim Afryki, nazywa ſię *oceanem wſchodnim* albo *Indyiſkim*, i dzieli ſię na morza Japońſkie, Chińſkie, Indyiſkie, Archipelag Indyiſki, Maldywſki &c. Część oceanu oblewaiąca Afrykę za Ekwatorem położoną, nazywa ſię *oceanem południowym* albo *Murzyńſkim*, i zamyka morza Zangebarſkie, Kafrerſkie i Kongańſkie. Część oceanu zachodnie kraie oblewaiąca, zowie ſię *oceanem zachodnim* albo *Atlantyckim* od gory Atlaſu do brzegow Marokańſkich przypieraiącey. *Ocean zachodni* zaczyna ſię od Ekwatora, a zachodzi aż do poł Anglii południowey, i dzieli ſię na morza Gwineyſkie, Przylądku zielonego, Kanaryiſkie, Hiſzpańſkie, Francuſkie, Angielſkie albo Brytańſkie.

Jak ſię nazywaią morza oblewaiące Amerykę?

Część oceanu Atlantyckiego miedzy Europą i Ameryką, nazywa ſię *morzem połnocnym Amerykańſkim*, a ocean od morza Chińſkiego i wyſp Filipińſkich, do brzegow teyże Ameryki rozciągniony, nazywa ſię morzem *południowym* albo *ſpokoynym*.

Kto-

Ktore wybrzeża albo odnogi wypływaią z czterech części oceanu?

Naywiękſzą odnogą oceanu połnocnego, ieſt *morze Baltyckie*, ktore ſame zamyka znaczne wybrzeża: Gdańſkie, Ryſkie, Finlanſkie, i Botnickie; morze białe albo golf Moſkiewſki oblewa Laponią Moſkiewſką na połnoc i zachod. Oceanu wſchodniego odnogi: Kamſzatſka, Koreyſka, Syamſka, Bengalſka, Perſka, Arabſka,, albo morze czerwone. Ocean południowy żadnych nie ma odnòg. Oceanu zachodniego odnogą ieſt morze ſrzodoziemne, ktore trzech części dawnego świata wiele oblewa kraiow, i na ſzczegulne dzieli ſię morza: naprzod na dwa morza wſchodnie *mer de Levant* i zachodnie *mer de Ponant*. Wchodniego ſzczegulne morza ſą: morze Jońſkie *Jonius Udo* miedzy Sycylią, Kalabryą i Moreą; morze Greckie oblewa wſchodnią ſtronę Grecyi; morze Egeyſkie rozlewa ſię między Turcyą Europeyſką, Azyą mnieyſzą, Dardanellami i Kretą; kraiopiſarze nazywaią to morze Archipelagiem, a tę część, ktora o Kandyą ſię opiera, morzem Kandyiſkim; morze Karpackie albo *Egypſkie* miedzy Egyptem i Rodem, Karpackim ſię nazywa od wyſpy *Scarpento*, po łacinie *Carpathus*: morze Syryiſkie oblewa Syryą: morze Marmara miedzy Hellespontem i prze-

ſmy-

ſmykiem Carogrodzkim; morze czarne *Pontus-Euxinus*; morze Zabachſkie albo Azowſkie *Palus Mancis* albo *Meotides*. Zachodnie śrzodozięmne morze ſkładaią: morza Hiſzpańſkie, Francuſkie, Genueńſkie, Korſykańſkie, Sardyńſkie, Toſkańſkie, Sycyliyſkie, Adryatyckie i Afrykańſkie albo Barbaryiſkie.

Wybrzeża albo odnogi mnieyſze śrzodozięmnego morza ſą: na morzu czarnym wybrzeże miedzy Trebizondem i przylądkiem Pizello *Sinus Amiſenus* od dawnego miaſta Amizy; na Marmarze wybrzeże Nikomedyiſkie *Sinus Aſtacenus* od miaſta dawnego *Aſtacus*; wybrzeże Chio *Sinus Cianus*, od miaſta *Cius*: wybrzeża do Azyi mnieyſzey wciſkaią ſię od dawnych kraiopiſarzow nazwane *Sinus Adramyttenus* i *Eolius* na wſchod Mitileny; Smyrneńſkie *Smyrnæus Sinus*, Efezyiſkie *Epheſius*, Miletańſkie *Ladinicus ſinus*, daley poſtępuiąc ku południowi, *Jaſſicus*, *Ceranicus* albo *Doridis ſinus*, *Bubaſſus* na połnoc Rodu: w ſtronie południowey Natolii wybrzeża Macri *ſinus Glaucus*, Myreńſkie *Myrenſis ſinus* miedzy przylądkami Patera i Kilidoni, Sataliyſkie *ſinus Attalicus* albo *vaſtus*, Aiazzo *Iſſicus ſinus* na końcu morza śrzodziemnego.

Do Grecyi wpływaią odnogi: Megaryſ-

ſań-

ſańſka *Melanis ſinus* miedzy Romanią i połwyſpą Romańſką; Conteſſa *Strimonicus ſinus* wbiega do Macedonii; Macedońſka *Singiticus ſinus* także wbiega do Macedonii na południe gòry *Athos*, Aiomama *Toronaicus ſinus* między dwiema połwyſpami; Salonicka *Thermatius ſinus*, nad ktòrym ſtoi dawna Teſſalonika; Volo *ſinus Pelasgicus*, do Prowincyi Tureckiey Janna na połnoc zaciąga; do *Morei* wchodzą wybrzeża Engiackie *ſinus Saronicus*; Neapolitańſkie *ſinus Argolicus*; Kolochińſkie *ſinus Laconicus*; Korońſkie *ſinus Meſſanicus*; Arkadyiſkie *ſinus Cypariſſius*; Lepantſkie *Corinthiacus ſinus* miedzy Liwadyą i Moreą; Lartańſkie *Ambracius ſinus* wpiera do Epiru.

Do Kròleſtwa Neapolitańſkiego: Manfredońſka, Tarentyńſka, Salernitańſka; do Iſtryi Tryeſtańſka; do Włoch Genueńſka, do Francyi Liońſka, do Barbaryi Sidrańſka &c wpływaią odnogi.

Z morza pułnocnego Amerykańſkiego wychodzą wybrzeża albo odnogi: Hudſon, Baffin, S. Wawrzyńca i Mexykańſka, morze rumiane na wſchod Kalifornii, a morze zachodnie na połnoc teyże Kalifornii z morza ſpokoynego.

Ktore ſą przeſmyki, albo cieśniny morſkie oceanu i morz ſzczegulnych?

Oceanu

Oceanu północnego przesmyk Waigatz miedzy Nową-Zemlą i Tartaryą; trzy przesmyki, któremi morze Baltyckie wypływa, Belt-wielki na 8 mil szeroki, Belt-mały 4 mile szeroki, i *Zunt* ledwie pod Kronenburgiem na pół mili szeroki; ale bardzo głęboki.

Oceanu wschodniego: Sangar między Jesso i Niphon; Makassar miedzy Celebes i Borneo; Przesmyk Malacki miedzy półwyspą Malaką i Sumatrą; Sądzki między Sumatrą i Jawą; Chilao między Koromandelem i Ceylanem; Ormus Perskie, a Babel-Mandel Arabskie morza łączą z oceanem.

Oceanu południowego część północną i południową łączy kanał Mozambicki.

Oceanu zachodniego przesmyki: Kaletański miedzy Anglią i Francyą; Gibraltarski miedzy Afryką i Hiszpanią; kanał S. Jerzego miedzy Anglią i Irlandyą, lecz ten iest barziey odnogą niż cieśniną. Morza śrzodoziemnego cieśniny: Korsykańska miedzy Sardynią i Korsyką; Cycyliyska miedzy Cyprem i Karamanią; Messyńska miedzy Sycylią i Kalabryą; Gallipolska albo Dardanelska, albo dawny Helespont szeroki na 375 sążni, łączy Archipelag z morzem Marmara, to iest dawną Propontidą; Carogrodzka *Bosphorus Thracicus* łączy Marmarę z morzem czarnym;

nym; a Kaffa morze czarne z Azowſkim; Eurip miedzy Liwadyą i Nigrepontem.

Przeſmyki morza Amerykańſkiego: Davis, Hudſon, Belle-Isle i Magellańſki poſtrzeżony od *Magellana* r. 1520, lecz dla niebeśpieczney zaniedbany żeglugi.

Ktore ſą głowne dawnego ſwiata rzeki?

Rzeki Europeyſkie ſą: w Anglii Tamiza, Humber, Severna, Saba, Medway, Tyna &c. W Szkocyi: Tay, Spey, Klida, Tweda &c. W Irlandyi: Shannon, Barrow, Boyna, Blakwater, Liffa &c. W Norwegii: Glammer &c. W Szwecyi: Torna, Dala, Elfa, Kima &c. W Moſkwie: Wołga-*Rha* do morza Kaſpiyſkiego 2 mil niżey Aſtrachanu, Peczora wielka do połnocnego, Dwina do Białego, Don-*Tanais* do Azowſkiego, Newa do wybrzeża Finlandſkiego wpadaią. W Litwie: Dźwina-*Rubeo*, *Duna* z Moſkwy wypływaiąca, zabiera do ſwego koryta rzeki Ułę, Obolę, Uſzacz, Połotę, Driſſę, Dziſnę, Saryą, Ławkieſę, Iwikſztę &c, wpada do odnogi Ryſkiey; Dniepr-*Boryſthenes* wypływa z Moſkwy, zabiera w ſię rzeki: Orſzycę, Ordwak, Berezynę, Sożę, Prypeć, Deſnę, Raſtowicę, Samarę, Ingulec, Boh-*Hypanis* &c, wbiega przy Oczakowie do morza czarnego; Niemen-*Chronus* zaczyna ſię w Woiewodztwie Mińſkim, i rozſzerzony rzekami: Szczarą,

Kotrą, Mereczem, Wilią, Niewiazą &c wpada do wybrzeża morza Baltyckiego nazwanego *Curisch-Haff*, albo ieziora Kurlandſkiego; w Polſzcze: Wiſła wybiega z gòr Karpackich w Sląſku gòrnym, powiękſza nurt ſwoy rzekami: Solą, Dunaycem, Nidą, Radunią, Sanem, Kamioną, Wieprzem, Pilicą, Bugiem, do ktòrego wſięka Narew, Bzurą, Drwęcą, Brdą, Motławą, Radunią &c dwuma uściami Nogatem i Karpowką do haffu, a trzecim nazwanym Leniwką do odnogi wpada Gdańſkiey; Dnieſtr-*Tyras* z pod gòry Bieſzczady wypływa, Podole dzieli od Multańſkiey ziemi, wpada przy Białogrodzie do morza czarnego; Prut-*Heraſus* na Pokuciu początek bierze, wpada do Dunaiu; Warta przy miaſteczku Kromołowice ſię zaczyna; łączy ſię z Proſną, Noteczem; Obrą &c, i wpada przy Kiſtrynie do Odry ze Sląſka płynącey. W Turcyi: Dunay wypada z czarnego laſu w Szwabach, oblewa Szwaby, Bawaryą, Auſtryą, Węgry, Turcyą pòłnocną Europeyſką z zachodu na wſchod, i kilką uściami w morzu topi ſię czarnym: wielkie rzeki do niego wpadaią: w Niemczech Iller, Lech, Altmuhl, Nab, Iſera, Wils, Inn, Traun, Ens &c; w Węgrzech: Waga, Tyſza, Morawa, Czerna za granicę między Węgrami i Turcyą traktatem Belgradſkim r. 1739 u-

znana,

znana, Drawa, Sawa &c; w Turcyi: Olta, Iſkra, Nanowa, Dembowica, Jalonica, Seret i Prut traktatem Porcie chwalebnym r. 1711 ſławny. W Turcyi południowey: Drin czarny-*Drilo*, Siomina-*Panyaſus* do morza Adryatyckiego; Agriomela-*Sperchius*, Salambria-*Peneus*, Platamona-*Haliacmon*, Kaſtorya-*Leudias*, Wardar-*Axius*, Calico-*Chydorus*, Stromana-*Strymon*, Neſtra-*Neſſus*, Mariza-*Hebrus* &c, do morza Greckiego wpadaią. W Węgrzech: Dunay, Sawa, Drawa, Tyſza-*Tibiſcus* &c. W Czechach: Elba wypływa z pod gòry Olbrzymiey w cyrkule Buntzlawſkim, do ktòrey wpadaią rzeki Czeſkie, Mołdawa, Egra &c. W Niemczech: Dunay, Ren wypływa z kraiu Gryzonow, przyimuie rzeki, Lippę, Roer, Moſellę, Lahu, Men, Nekar i przebiegſzy Szwaycaryą, Niemcy, Niderland, dzieli ſię na pięć wylewòw: naprzòd na dwa, z ktòrych lewy nazwany Wahal wbiega do Mozy; prawy płynie daley pod nazwiſkiem Renu, i nad Arnheim znowu ſię na dwie rozlewa odnogi; prawa ieſt kopanica ciągniona przez 4 mile, nazywa ſię Nowy Iſſel-*Foſſa Druſiana* i wpada przy Dœsburgu do ſtarego Iſſelu rzeki z Kliwii przychodzącey; lewa ieſzcze zatrzymuie nazwiſko Renu i rozlewa ſię trzeci raz na 2 warty: lewy nazywa ſię Leck, całą za-

biera wodę i wpływa blisko Roterdamu do Mozy; prawy miałkim i ciasnym sączący się korytem, przy Leidzie ieszcze na dwa rozłącza się potoki; prawy nazywa się Fliet-*Fossa Corbulonis* y wpada do Mozy, lewy zowie się Ren, przy Katwiku traci swoie imię i po piasku się rozlewa. Moza, Emsa, Elba i Weser wpadaią do morza Niemieckiego; Odra zaś do Baltyckiego. W Niderlandzie: Aa, Isera, Skalda, Moza &c. We Włoszech: War, Adiga, Po, Arna, Tiber &c. We Francyi: Sekwana, Orna, Loira-*Ligeris*, Charenta, Garonna, Adur-*Aturrus* &c wchodzą do oceanu, a Rodan do morza śrzodoziemnego. W Hiszpanii i Portugalii: Ebro, Morwerdra, Xukar wbiegaią do morza śrzodoziemnego; a do oceanu Gwadalqwiwir-*Bætis*, Gwadyana-*Anas*, Tag, Duro, Minho &c.

Rzeki Azyatyckie: w Turcyi Azyatyckiey: Termech-*Thermodon*, Sakarya-*Sangarius*, Partheni-*Parthenius*, Kizil-Ermak-*Halys*, Jekil-Ermak to iest rzeka zielona-*Iris*, w morze czarne; *Rhindacus*, Ouswola-*Granicus*, Satal-deré-*Æsepus* w Marmarę; Girmasti-*Caicus*, Sarabat-*Hermus*, Chacci-*Cayster*, Meinder-*Meander* &c do Archipelagu; Eufrat złączony niedaleko uścia z Tygrem do morza Perskiego wpadaią. W Persyi wpa-

daią

daią do morza Kaſpiyſkiego: Kurr-*Cyrus*, *Chiggeron*, do morza Perſkiego, Tab-*Oroates* albo *Paſitigris* &c. W Indyach: Sinda-*Indus*, Dena, Paddar do odnogi Guzaratſkiey; Nerbada, Purna do Kambayſkiey; Coulour, Ganga-*Ganges*, Awa, Pegu do Bengalſkiey; Menan, Mekon do Siamſkiey wylewaią ſię. W Chinach: *Kiang-Keou* albo wielka rzeka; *Hoang-Hokeou* albo żołta rzeka. W Tartaryi Wielkiey: Oby-*Margus*, Leniſka, Lena, Amur &c.

Rzeki Afrykańſkie: w Egypcie Nil dwuma uściami żeglownemi, iednym przy Roſecie *oſtium Bolbitinum*, drugim przy Damiacie, nazwanym *oſtium Bucolium* albo *Pathmiticum* albo *Phamiticum*: Wierſzopiſowie dawni ſiedmioro uściow Niłowi dawali. W ſtronie zachodniey Afryki: Senegala, Gambra, Kamarona, Moneba, Barba, Angra, Gabon, Zaira, Koanza. W ſtronie wſchodniey: rzeka ſzeroka, Zambeza, Quilmancy, Juba, Magadoxa &c.

Rzeki Amerykańſkie: w Ameryce pòłnocney: S. Wawrzyniec albo Kanada, Miſſiſſipi, do ktòrey wpadaią wielkie rzeki, biała, czerwona, czarna &c Brawa &c. W Ameryce południowey: Madalena, Orinoka, Maragnon albo rzeka Amazońſka, Plata, albo rzeka śrebrna wpada do morza uściem na 60 mil ſzerokim &c. Kto-

Które są znacznieyſze ieziora w czterech częściach świata?

Kraie północne częſtemi i wielkiemi oblane ſą ieziorami: Laponia, Szwecya, Finlandya, Moſkwa, Ruś biała, Litwa ſą pełne wielkich i rybnych iezior, lecz nayznaczznieyſze ſą Europeyſkie: Lagoda i Onega w Moſkwie; Ula, Pelpus, Wenter, Meler &c w Szwecyi; Łuban w Inflantach; Gopło w Polſzcze; Jezioro Konſtancyeńſkie w Niemczech; Lehman albo Genewſkie, Lucerna w Szwaycaryi; Winander-mere, Wittlesmere w Anglii; Niſſa, Lomond w Szkocyi; Derga, Neagh w Irlandyi &c. W Azyi: Morze Kaſpiyſkie poczytane ieſt od kraiopiſarzow za naywiękſze na świecie iezioro, ponieważ widzialnie nie łączy ſię z oceanem, ani z żadnym morzem: muſi ſię iednak łączyć nurtem niewidzialnym, ponieważ z brzegów nie wylewa, chociaż wielkie rzeki Wołgę, Kur &c do ſiebie przyimuie. Szamay w Indyach; Aral, Aſtamar &c w Perſyi; Genezareth albo morze Tyberyackie, i Aſphaltita albo morze martwe w Paleſtynie. W Afryce: Zara, Zambra, Zaſton, Maberya, Bornou w Nigrycyi i Etyopii; Libia w Zarze &c. W Ameryce północney: Jezioro górne, Huron, Machigan, Erya, Ontiarya, przez które przechodzi rzeka S. Wawrzyńca,

ca, Nikaragwa i iezioro Mexykańskie w nowey Hiszpanii; Paryma w Tierra-firma; Titikata w Peruwii, Eupaña w Parakwaryi &c.

ROZDZIAŁ IV.
O barwie, postaci, ięzykach, każdemu narodowi właściwych.

Wiele iest kolorów, albo barw przyrodzonych obywatelów świata?

Obywatele czterech części świata w powszechności dzielą się na białych i czarnych. Biali inni są całe biali, inni żołtawi, niektòrzy oliwkowaci. Czarni iedni są całe czarni, inni czarniawi.

Wszyscy powszechnie Europeyczykowie są biali; iedni iednak barziey niż drudzy. W Azyi obywatele Natolii, Ormianie, Georgianie, Czerkassowie i mieszkaiący w stronach pòłnocnych Persowie, Tatarowie, Chińczykowie. Sniadey cery są w Afryce: znaczna część obywatelòw Barbaryi, Egyptu, Zary, Zangwebaru; w Azyi obywatele Syryi, Dyarbeku, Arabowie, Chińczykowie południowi, wyspiarze Ceylańscy, Sądzcy, Moluccy, Filipińscy &c. Zołtawi są: Indyanie wszyscy na lądzie mieszkaiący. Ame-

ry-

rykanie częścią ſą oliwkowaci, częścią żołtawi: ci ktòrzy ſą ogorzali, maią to od słońca nie z przyrodzenia. Amerykanie południowi maią cerę podobną do miedzi. Oliwkowaci ſą Japończykowie, Maldywczykowie, część Mogułow, Amerykanow &c.

Cera czarna iedna ieſt cale taka albo Murzyńſka, druga czarniawa albo Kafrerſka. Cale czarni albo Murzynowie prawdziwi ſą: obywatele Nubii, Kapu zielonego, Gwineyczykowie, Gambianie, Juidanie, Beninianie, Gabonianie, Lowanganie, Angolanie, Bengwelanie aż do Kapu czarnego. Czarniawi albo cery Kafrerſkiey ſą: mieſzkaiący od Kapu dobrey nadziei i wſzyſcy Pomorzanie wſchodni Afryki, wyſpiarze Madagaſkaru, wyſp przyległych, nowey Gwinei i kraiow południowych niedoſtatecznie znaiomych. Kafrowie rodacy ſą niemal wſzyſcy Murzyni.

Wielorakiey powierzchowney poſtaci ſą mieſzkaiący na całym świecie ludzie?

Cztery ſą znacznieyſze poſtaci ludzkie: Afrykańſka, Chińſka, Lapońſka, Europeyſka.

Do ſkładu poſtaci Afrykańſkiey, wyiąwſzy w ſtronie pòłnocney Afryki mieſzkaiących, wſzyſtkie Afrykańſkie należą narody: nos płaſki, wargi wielkie, podniebienie, uſta i ięzyk koralowe, czarna albo czarniawa twarz ſą tey poſtaci właſne.

Do

Do gatunku poſtaci Chińſkiey, należą Chińczykowie, wielcy i mali Tatarowie, Zagangetanie, to ieſt mieſzkaiący na pòłwyſpie wſchodniey Indyiſkiey, Japończykowie, wyſpiarze Filipińſcy, Sądzcy, Moluccy, ktòrzy wſzyſcy maią twarz bardzo płaſką, oczy małe okrągłe, brwi wielkie, nos mały i wklęſły, brodę rzadką.

Ktorym kraiom właſna ieſt poſtać Lapońſka i iaki iey ieſt kſztałt?

Lapończykowie Duńſcy, Szwedzcy, Moſkiewſcy i wolni, Nowozemlanie, Borandyanie, Samoiedowie, Tatarowie pòłnocni, Oſtyacy na dawnym lądzie; Grolandczycy, Eſkwimanie na nowym lądzie, ſą twarzy ſzeroko-płaſkiey, noſa wklęſłego, płaſkatego, brwi pod ſkronie podſunionych, policzkòw w gòrney części wypukłych, gęby ſzerokiey, ſpodu twarzy bardzo wąſkiego, warg wielkich w gòrę podnieſionych, głowy ogromney, głoſu cienkiego, włoſa czarnego glanſowanego, wzroſtu małego; ſą w ſobie zſiadli, chociaż chudzi, zwyczaynie cztery ſtopy maią wyſokości, a naywyżſi pòł piąty.

Ktòre narody poſtać maią Europeyſką?

Wyiąwſzy Tatarow mnieyſzych i Lapończykòw, wſzyſcy Europeyczycy, Afrykanie także pòłnocni w Barbaryi, Egypcie, Biledulgerydzie i Zarze, Turcy Azyatyccy, Ormianie,

nie, Georgianie, Czerkaſſowie, Perſowie i Indyanie z tey ſtrony Gangeſu mieſzkaiący nie wiele rożnią ſię od Europeyczykow.

Amerykanie połnocni do tego działu poſtaci ludzkiey należą, w ktorym zamykaią ſię Europeyczykowie i Azyanie pod iedną z niemi długością geograficzną mieſzkaiący. Idąc z połnocy na południe Ameryki połnocney, naprzod ludzie dzicy, podobni do Lapończykow, potym do obywatelow kraiow połnocnych Europeyſkich, daley do Yeſſanow, nakoniec dzikie narody Kanadyiſkie i inne aż do odnogi Mexykańſkiey, doſkonałym podobieńſtwem wyrażaią Tatarow. Amerykanie południowi ſą cery czerwoney nakſztałt miedzi.

Wiele ieſt ięzykow pierwſzych, z ktorych inne uroſły?

Języki pierwſze iedne ſą wielu kraiom i narodom właściwe, i nazywaią ſię powſzechne; drugie od ſzczupleyſzych kraiow i narodow nazywaią ſię ſzczegulne.

Wiele ieſt ięzykow pierwſzych powſzechnych?

Można ich liczyć 14 albo 15: Słowieńſki, Grecki, Godzki, Tatarſki, Chińſki, Afrykańſki, to ieſt Berberſki, Nigrycki, Murzyńſki, Mexykańſki, Peruwiańſki, Tapuyańſki, Gwyarań-

arańſki, Kalibińſki, Tewtońſki, Łacińſki, i od wſzyſtkich naydawnieyſzy Hebrayſki.

Ktore ſą ięzyki ſzczegulne?

W Europie ieſt onych 11: Inflantſki albo Łotewſki, Kodańſki w Normandyi, Irlandſki, Finlandſki, Bretońſki, Kantabryiſki, Węgierſki, Epirotſki albo Albańſki, Illiryiſki.

W Azyi 5 znacznieyſzych: Japońſki, Ormiańſki, Guzaratſki, Malabarſki, Molucki albo Malacki.

W Afryce y Ameryce każdy ſzczegulny gruby narod ma ſobie ięzyk właściwy.

Ktorę mowy z ięzykow pierwiaſtkowych uroſty?

Z Tewtońſkiego: Niemiecki, Flamańſki, Angielſki, Szwedzki, Duńſki; ſam ięzyk Tewtońſki początek podobno bierze z Gotſkiego. Ze Słowieńſkiego: Polſki, Moſkiewſki, Czeſki, Morawſki, Multańſki, Dalmacki i wielu obywatelow Turcyi Europeyſkiey. Z Łacińſkiego: Francuſki, Włoſki, Hiſzpańſki, w ktorym ſię zamyka Kaſtillańſki i Portugalſki. Z Hebrayſkiego: pochodzą ięzyki teraźnieyſzy Zydowſki, ktorym uczeni Rabini kſięgi piſzą, Chaldayſki, Syryiſki, po większey części Arabſki, Etyopſki i dawny Fenicki. Języki Łacińſki i Grecki wiele ſłow początkowych z Hebrayſkiego maią ięzyka.

Jak

Jak daleko zachodzi język Grecki, Arabſki, Tatarſki, Chińſki &c.

Język Grecki poſpolity ieſt w używaniu w części południowey Turcyi Europeyſkiey, to ieſt dawney Grecyi, na wyſpach Archipelagu, w Natolii &c. Z języka Greckiego pochodziły dawne języki Attycki, Jońſki, Eolſki, Frygiyſki, ktore wygaſły, a ſam język Grecki, iak Łacińſki ledwie od uczonych ludzi ieſt używany i zatrzymany.

Arabſki w Turcyi Europeyſkiey i Azyatyckiey, naybardziey w Mahometańſkim nabożeńſtwie; w Arabii, Perſyi, Indyi, Barbaryi, Egypcie, Sarze, Nigrycyi, Nubii i Zangwebarze.

Tatarſki język rozciąga ſię przez całą Tartaryą, ieſt w używaniu w Turcyi, Indoſtanie, Chinach. Chińſki oprocz Chin zachodzi do bliżſzych Chinom Indyi i wielu wyſp Azyatyckich. Język Chińſki żadnego nie ma związku z wſzyſtkiemi innemi językami: nie zawiera nad 330 słow początkowych iedno-ſylabnych, ktore odmiennym kſztałtem wymawiane i z ſobą rozmaicie ſkładane, czynią 80 tyſięcy rożnych słow. Afrykańſki zmieſzany mniey albo więcey z Arabſkim, ieſt mową poſpolitą w Barbaryi, Biledulgerydzie, Sarze, Nubii. Nigrycki w Nigrycyi i Gwinei. Etyopſki w całey Etyo-

pii

pii albo zięmi Murzyńskiey; Mexykański w Mexyku; Peruwiański w Peru; Tapuyański w Brezylii; Gwiarański w Parakwaryi po rzekę Amazońską; Kalibiński w Guyanie na zięmi tęgiey i na wyspach Karaybskich.

Języki *żywe* są, ktòrych uczemy się obcuiąc z narodami, ktòremi one iako swemi oyczystemi mowią; takiemi ięzykami są wszystkie mowy czterem częściom świata teraz zwyczayne. Języki *martwe* albo *umarłe* są, ktòremi przedtym narody iako oyczystemi mowiły, a teraz trzeba onych się uczyć z ksiąg i dawnych Pisarzow, takie są: Łaciński, Grecki, Hebrayski, Tyryiski, Chaldayski, a nawet Arabski. Językami *wschodniemi* zowiemy: Hebrayski, Chaldayski, Syryiski, Samarytański, Arabski, Perski, a nawet Etyopski i Koptski, chociaż te dwa są Afrykańskie. Językami *zachodniemi* nazywaią się wszystkie Europeyskie tak dawne, iako teraźnieysze: Łaciński, Grecki, Francuski &c.

KSIĘ-

KSIĘGA II.

O Geografii powſzechney albo opiſaniu Europy, według podziału oney politycznego.

Jakie ſą Europy granice, obſzerność, ludność, i części polityczne?

Europę na zachod zachodni, na pòłnoc pòłnocny ocean, a na południe morze oblewa śrzodoziemne; na wſchod oddziela ią od Azyi rzeka Don, Wołga i linia krzywa z nad Kazanu prowadzona do uścia rzeki Oby. Atlas nowy Moskiewski, uſuwa że wſchodu na zachod Europy granicę prowadząc ią rzekami Donem, Medwedycą, Wołgą, a kończąc przy przeſmyku Waigatz pod 75 ſtopniem długości geograficzney. Europa bierze nazwisko od ſłowa Fenickiego *Urap-pa* białą twarz znaczącego, albo od Europy corki Agenora.

Długość Europy miedzy czterma częściami naymnieyſzey od przylądku S. Wincentego w Portugalii, do uścia rzeki Oby wynoſi mil około 900, naywięcey 1000, z ktòrych 20 liczą ſię na ieden ſtopień ſzerokości geograficzney: ſzerokość od Kapu Matapan

w Mo-

w Morei, do pòłnocnego w Laponii mil 700. Położenie iey ieſt miedzy ſtopniami 9 i 93 długości, a 36 i 72 ſzerokości geograficzney pòłnocney. Europa nie żywi więcey ludzi nad 120 millionow.

Wſzyſtkie 4 części świata w powſzechności, a miedzy wſzyſtkiemi Europa w ſzczególności, dzieli ſię na wielorakiego rodzaiu państwa i narody.

Co ieſt w powſzechności państwo?

Państwo ieſt zgromadzenie wielu ludzi żyiących pod iednym iakimkolwiek rządem mocnym albo ſłabym, doskonałym albo niedoskonałym, ſzczęśliwym albo nieſzczęśliwym.

Jedne państwa czy ròżnią ſię od drugich?

Ròżnią ſię, a tę ròżnicę miedzy niemi czynią zupełność albo niedoſtatek zwierzchności panuiącey, kraiòw obſzerność, rządòw ròżność, tytułòw prawnie uznanych rozmaitość, ſprzymierzenie, ſpoſob ſprawowania udzielney władzy.

Względem zupełności mocy panuiącey państwa dzielą ſię na potencye udzielne i nieudzielne. Potencye udzielne ſą te państwa, ktòre żadney niepodlegaią zwierzchności innego państwa w ſtanowieniu praw, ſądzeniu poddanych i przymuſzeniu albo ukaraniu niepoſłuſznych. Z tych albowiem trzech

władz

władz wſzyſtkie inne w ſzczegulności wypływaią udzielnego panowania przymioty. Potencye nieudzielne ſą, ktòre albo zoſtaią pod obroną mocnieyſzey potencyi, iak przedtym byli Krolowie Bityński, Pergamski, Rzeczpoſpolita Etolska pod opieką Rzymian: albo pod obowiązkiem ſą hołdu, iako wſzyſcy Xiążęta Niemieccy względem Ceſarza i Rzeſzy Niemieckiey: albo daninę płacą iako Hoſpodarſtwa Wołoskie i Multańskie Turczynowi.

Względem kraiów obſzerności państwa dzielą ſię na mocarſtwa i poſpolite państwa. Mocarſtwa albo Monarchie wielkie, iakie były Aſſyryiska, Perska, Grecka, Rzymska zamykaią wiele ludnych i bogatych kraiów; państwa poſpolite ſą, którym braknie albo na ludności, albo na bogactwach, albo na obſzerności.

Rządów różność dzieli państwa na iedynowładne i wolne; państwa iedynowładne, to ieſt iedney oſoby rządom i rozkazom podległe nazywaią ſię Monarchie, Ceſarſtwa, Króleſtwa, Xięſtwa udzielne; państwa wolne rządzone przez możnieyſzych, lub gmin, nazywaią ſię Rzeczypoſpolite.

Tytuły Monarchów prawnie od innych narodów im przyznane, czynią miedzy państwami różnicę. Państwa od panuiących nad

niemi

niemi Cesarzòw nazywaią się Cesarstwa, od Kròlow Kròlestwa, od Arcy-Xiążąt Arcy-Xięstwa, od Wielkich Xiążąt Wielkie Xięstwa, od Elektorów Elektorstwa, od Margrabiów Margrabstwa &c.

Od sprzymierzenia iednego narodu z drugim albo wielą innych, państwa nazywaią się sprzymierzone, albo skonfederowane. Państwa sprzymierzone są, które własnemi rządzą się prawami, ani łączą rad spolnych w sprawach publicznych, są iednak węzłem wzaiemney ściśnione pomocy do prowadzenia woyny odporney albo zaczepney. Takiemi potencyami były przedtym linia domu Rakuskiego Niemiecka i Hiszpańska, a teraz są 4 Pontencye Burbońskie przymierzem familii r. 1761 zawartym spoione.

Państwa skonfederowane są, które nie tylko łączą siły swoie na woynie, ale rządy maią i prawa przynaymniey niektòre spolne; iako Litwa i Polska, Stany Rzeszy Niemieckiey, Anglia i Szkocya &c: albo własnemi rządząc się prawami, i sprawuiąc naywyższą władzę wszczegulności każde w swych granicach, zawisły iedne od drugich w sprawach do całości i dobra powszechnego ściągaiących się: iako prowincye Rzeczypospolitey Hollenderskiey, Kantony Szwaycarskie: a w dawney historyi Rzeczypospolite Greckie,

miaſta Jońſkie, Lukumonie Hetrurſkie, narody Galſkie &c.

Spoſob ſprawowania naywyżſzey zwierzchności wypływa z dziedzictwa zupełnego, z naſtępſtwa dziedzicznego, i z wolney elekcyi. Idzie zatym, że troiakiego podziału ſą pańſtwa: iedne zupełne dziedziczne (*regna patrimonialia*), te od panuiącego mogą być teſtamentem odkazane, darowane, przedane, zamienione, od właſnego domu przez naznaczenie naſtępcy według upodobania, oddalone. Takim pańſtwem Politycy być mienią tron Moſkiewſki. Drugie pańſtwa ſą naſtępne albo niezupełnie dziedziczne, w ktòrych panuiący nie może korony po ſobie komu innemu zoſtawić, tylko ſynowi pierworodnemu, albo naybliżſzemu z rodu ſwego: takie Kròleſtwa ſą Francuſkie, Hiſzpańſkie &c.

Pańſtwa *elekcyine* ſą, w ktòrych narod cały, albo znacznieyſi panowie i ſzlachta obieraią ſobie pana dożywotniego, iako ieſt w Polſzcze; Elektorowie duchowni i świeccy głoſów większością w Niemczech &c. Dawnych Ceſarzòw Rzymſkich obierania miedzy Senatem i woyſkiem ſporne, burzliwe ſprowadzały bezkròlewia, a te ſtraſzną Rzymſką potencyą do ſłabości i upadku przywiodły.

Co

Co znaczy w ſenſie politycznym korona?

Korona bierze ſię za pańſtwo każde, gdzie Krol panuie, tak korony Burbońſkie znaczą Francyą, Hiſzpanią i Sycylią; Korony połnocne biorą ſię za Polſkę, Moſkwę, Szwecyą, Danią &c. Potencye morſkie znaczą, Anglią i Hollandyą; Głowa ukoronowana znaczy każdego Krola, lub Ceſarza. Papież dla naywyżſzey zwierzchności duchowney, chociaż ſzczupłe ma pańſtwo, miedzy Potencyami Katolickiemi pierwſzą ieſt głową ukoronowaną. Rzeczypoſpolite Wenecka i Hollenderſka z głowami ſą porownane ukoronowanemi, żadney iednak z nich przodkowania nie biorą.

Na iakie części ſkładne dzielą ſię pańſtwa?

Dwoiaki pańſtw polityczny ieſt podział względem kraiow i względem obywatelow, ktorych w granicach ſwych zamykaią.

Części ſkładne pańſtw względem kraiu ſą prowincye rożnemi nazwiſkami podług zwyczaiu narodow mianowane: tak Polſka dzieli ſię na 3 wielkie Prowincye, Rzeſza Niemiecka na 9 Cyrkułow, Szwaycarya na 13 Kantonow &c. Pod czas takowe prowincye nazywaią ſię Krołeſtwami, a wielkorządcowie onych namieſtnikami Krolewſkiemi-*Pro-Reges.* Prowincye znowu dzielą ſię na Xięſtwa, Hrabſtwa, Margrabſtwa, a u nas na

Woiewodztwa, Ziemie, Powiaty. W dawney Geografii prowincya złożona z miast 10 nazywała się *Dekapol.* Dekapol Celosyryiski, o którego położeniu dziśieyśi niezgadzaią się Kraiopisarze. Z pięciu miast złożona zwała się *Pentapol:* iako Pentapol Egypski z miast Bereniki, Arsenoi, Ptolomaidy, Cyreny i Apollonii; Pentapol Azyi mnieyszey od Doryanów mieszkany; Pentapol Filistyński, który składały miasta Azot, Gaza, Askalon, Gath i Akaron. Pentapol Włoski od Pipina Króla Francuskiego darowany stolicy Rzymskiey, w którym były miasta: Ankona, Pesaro, Rimini, Fano i Uniena &c.

Miasta Królestw, a w szczegulności prowincyi są mnieyszemi wprawdzie, ale co do ozdoby bardziey w oczy wpadaiącemi składnemi częściami, i różne noszą nazwiska. Miasta stołeczne są, w których rząd państwa sprawuie się, i naywyższa kraiowa przebywa zwierzchność. Londyn Angielskiego, Paryż Francuskiego, Madryt Hiszpańskiego, Lisbona Portugalskiego, Wiedeń Niemieckiego &c. państw są miasta stołeczne. Miasta Cesarskie w Niemczech są te, które własnemi rządzą się prawami, i pod samey tylko Rzeszy Niemieckiey i Cesarza zostaią źwierzchnością. Takich miast iest 50. Miasta większe w Prusiech są: Toruń, Elbląg, i Gdańsk.

Mia-

Miaſta portowe ſą, przy których zdatne mieyſca znayduią ſię do ſtanowiſka wygodnego i beśpiecznego okrętów. Miaſta handlowne i kupieckie nazywaią ſię, które prowadzą wielki handel lądem albo morzem, czy to przez kupców w nich oſiadłych, czy przez zagranicznych. Takie miaſta na całą ſłyną Europę: Londyn w Anglii, Amſterdam i Rotterdam w Hollandyi; Paryż, Lion, Marſella, Burdegala we Francyi; Hamburg, Lubeka, Brema &c w Niemczech; Gdańſk w Polſzcze &c. Miaſta portowe wolne ſą, do których wolno okrętom wſzyſtkich narodów zawiiać i kupczyć bez płacenia cła od towarów wſzyſtkich lub niektórych. Takim miaſtem Liworna w Toſkanii &c traktatem przedugodnym Wiedeńſkim r. 1735 ieſt uznana. W Geografii Kościelney miaſta Patryarchowſkie od ſtolicy Patryarchów iako Rzym, Carogrod, Antyochia, Alexandrya, Jerozolima; Metropolitańſkie od Metropolitów, Arcybiſkupie od Arcybiſkupów, a Biſkupie od Biſkupów biorą nazwiſka.

Jaki polityczny państw ieſt podział względem obywatelów?

W każdym prawie państwie nie tylko wolnym, ale też i iedynowładnym obywatele ſię dzielą na różne ſtany, to ieſt porządki pod iedną naywyżſzą zwierzchnością ziednoczone,

czone, urodzeniem, powołaniem, albo maiątkiem między sobą się rożniące. Dawna Rzeczpospolita Rzymska na trzy dzieliła się stany: Senatorski, Rycerski i Gminny. Kapłani nie czynili stanu czwartego, ale do tego ze trzech należeli stanu, z ktorego ich brano. We Francyi, Węgrzech &c trzy są stany: duchowny, szlachecki i mieyski; w Szwecyi cztery: szlachecki, duchowny, mieyski i chłopski; w Wenecyi dwa: szlachecki i mieyski, ten iednak ostatni iest prawie względem rządow niczym; w Polszcze dwa: Senatorski i Szlachecki pod głową Królem. Za rządow iednak monarchicznych w Polszcze, Duchowni, Mieszczanie i Kmiecie trzy rożne składali stany, i do seymow wchodzili narodowych, iako pokazuie się z seymu od Kazimierza W. w Krakowie r. 1356 nakazanego.

Co iest narod?

Narod iest zebranie wielkiego ludu, w obszernym osiadłego kraiu, i pewnemi zamknionego granicami, albo pod iednym mieszkaiącego panowaniem.

Czym narody rożnią się iedne od drugich?

Narody iedne od drugich rożnią się przyrodzonemi własnościami, liczbą, prawami i obyczaiami.

Każdy

Każdy narod ma z przyrodzenia przymioty dobre, lub złe iedynie ſobie ſłużące. W przyſłowie poſzło mówić, lekki iak Francuz, figlarny iak Włoch, poważny iak Hiſzpan, złośliwy iak Anglik, dumny iak Szkot, gnuśny iak Irlandczyk, piiak iak Niemiec, gruby iak Hollender, chytry iak Greczyn &c.

Liczba czyni narod licznym lub drobnym, wielkim lub małym. Wielkie narody ſą: Tatarſki, Chińſki &c: małe Japońſki, Siamſki &c.

Przez prawa i obyczaie narody polerowne rożnią ſię od grubych, dzikich, błąkaiących ſię, rozproſzonych i ludoiedzcow.

Wſzyſtkie narody żyiące pod rządem politycznym, obyczayne, z przepiſu prawa i z wychowania prowadzące ſpoſob życia przyſtoyny, w naukach i kunſztach wyćwiczone, ſą polerowne.

Narody grube żyią bez uſtanowionego kſztałtu rządów politycznych, chociaż maią nieiaką obyczayność i niedoſkonałą niektórych pożytecznych kunſztow wiadomość. Takiemi narodami ſą Tatarowie Krymſcy, Nahayſcy, Kubańſcy, Czerkaſcy &c.

Narody dzikie w grubey nauk i kunſztow, oraz prawego rządu niewiadomości zoſtaią, i obyczaiow żadnym prawem nie maią przepiſanych. Do takich narodow liczby nale-

żą

żą Kafrerowie, Jagaſowie &c w Afryce; Amerykanie mianowicie od iarzma Europeyczyków wolni &c.

Narodami błąkaiącemi ſię albo *Nomades* nazywaią ſię ci ludzie, ktòrzy ani domòw, ani oſiadłości ſtałych nie maią, lecz z iednego na drugie przenoſzą ſię mieyſce, pod namiotami, albo w chałupach paſtuſzych na polu i między taborami mieſzkaią. Wiele Arabòw i Tatarów Azyatyckich takie prowadzą życie.

Narody rozproſzone ſą, ktòre niemaiąc kraiu żadnego w ſzczegulności ſobie właściwego miedzy obcemi tułaią ſię narodami, iacy ſą Zydzi, Cyganie, Parſowie, albo dawni Perſowie &c.

Ludoiedzcy - *Antropophagi* ludzkim karmią ſię mięſem, i maią ſię do tych czas znaydować w ſtronie południowey Afryki, i po niektòrych mieyſcach Ameryki, tak na lądzie iako na wyſpach.

Jaka zachodzi rożnica miedzy Europeyſkiemi narodami?

Właſności przyrodzone złe lub dobre tak każdego człowieka, iako każdego ſtanowią charakter narodu. O Europeyſkich narodach można mòwić, że w ich charakterze więcey dobrych, niż złych wydaie ſię ſkłonności.

Względem liczby i ludności narody Europeyſkie iedne ſą wielkie, drugie małe. Miedzy wielkiemi narodami liczą ſię Włoſi, Hiſzpani, Francuzi, Brytani, Niemcy, Polacy, Węgry, Turcy, Moſkale, Grecy &c, miedzy małemi kładą ſię Szwedzi, Duńczycy, Szwaycarowie, Hollendrzy, Kozacy, Tatarowie Krymſcy &c.

Wyiąwſzy Tatarów i Laponczyków wſzyſtkie w Europie narody ſą polerowne, albo polityczne, iedne iednak obyczaynieyſze i grzecznieyſze od drugich. Te które niedawnemi czaſy polerować ſię zaczeły, nieotarły ze wſzyſtkim ſwey gruboſci, ani wyrogowały z poſtępków okrucienſtwa, które wſzyſtkich grubych narodów ieſt cechą i znamieniem.

Na wiele Europa dzieli ſię Potencyi?

Europa dzieli ſię na 36 Potencyi, to ieſt 24 udzielnych, 8 lennych, a 4 hołdownicze.

Potencye udzielne ſą: 1 Papież Rzymſki, 3 Ceſarſtwa: Niemieckie, Tureckie i Moſkiewſkie, 10 Koron: Polſka, Francuſka, Hiſzpańſka, Portugalſka, Angielſka albo W. Brytanii, Węgierſka, Szwedzka, Duńſka, Pruſka, Sardyńſka. 9 Rzeczypoſpolitych: Wenecka, Hollenderſka, Genueńſka, Szwaycarſka, Gryzońſka, Waleſka, Genewſka, Łukieſka, Swięto-Maryńſka. Jeden Xiążę Parmeńſki.

Po-

Potencye lenne pod obowiązkiem hołdu zoſtaiące ſą: Stolicy Apoſtolſkiey Krol Neapolitańſki, a tego W. Miſtrz Maltańſki; Ceſarza i Rzeſzy Niemieckiey: Stany Niemieckie ſkonfederowane, iako to Krol Czeſki, wſzyſcy Elektorowie, Xiążęta Niemieccy, Włoſcy, i Prowincye Niderlandu Auſtryackiego. Korony Polſkiey Xięſtwa Kurlandſkie i Semigalſkie. Cztery ſą Pontencye hołdujące Ceſarzowi Tureckiemu: Han Tatarſki, Hoſpodarowie Multańſki i Wołoſki, Rzeczpoſpolita Raguzańſka.

ROZDZIAŁ I.

O Państwach Papieſkim albo Kościelnym, Neapolitańſkim i Kawalerow Maltańſkich.

Ktore ſą kraie Papieſkie, iakie onych granice i podział?

Papież poſiada we Włoſzech państwo Kościelne i Xięſtwo Benewetańſkie w Kroleſtwie Neapolitańſkim; we Francyi Hrabſtwa Wenezyńſkie i Aweniońſkie otoczone Delfinatem, Prowancyą i Langwedocyą.

Na połnoc ſtyka ſię z Rzecząpoſpolitą Wenecką; na wſchod z Kroleſtwem Neapolitańſkim,

ſkim; na zachod z Xięſtwem Toſkańſkim; na południe oblane ieſt morzem ſrzodzięmnym: długość iego ieſt mil 70, ſzerokość 30.

Dzieli ſię państwo Papieſkie na 12 prowincyi, ktòrych imiona ſą. 1) Kampania Rzymſka, ktòrey M. S. ſtolicą Papieſką zaſzczycone ieſt *Rzym* nad Tybrem, chociaż z dawney piękności obnażony, liczy ſię iednak między naywiękſzemi i naypięknieyſzemi miaſtami Europy, nie tylko dla wſpaniałych kościołów, ale dla przepyſznych pałaców, roſkoſznych ogrodów, i pięknych rynków. Inne miaſta ſą: *Oſtia*, ktòrey Biſkup ieſt dziekanem Kardynałòw; *Albano*, *Freſcati*, *Paleſtrina*, *Terracina*, *Weletra* urodzeniem Auguſta Ceſarza ſławna, *Tivoli*, *Anagni*, *Segni*, *Caſtel-Gandolfo* małe miaſteczko z zamkiem i miłemi ogrodami, gdzie Papieże od ſpraw publicznych ſchraniaią ſię dla odmiany powietrza. 2) Patrimonium S. Piotra, ktòrego M. S wielkie i piękne *Witerb*; *Monteſiaſcone* w ſzacowną muſzkatelę obfituie; *Porto*, *Bracchiano*, *Civitta-Vechia* obronne z portem, w ktòrym ſtawaią galery Papieſkie. 3) Xięſtwo Caſtro z M. S. tegoż imienia. *Ronciglione* miaſto piękne, zaſzczycone tytułem Hrabſtwa. 4) Powiat Orwietańſki M. S. *Orwieta*. 5) Ziemia Sabińſka M. S. *Magliano*

6) Po-

6) Powiat Peruzańſki M.S. *Peruż* biſkupſtwem i akademią ſławny. 7) Umbrya M. S. *Spolet:* inne miaſta: *Foligno*, *Nocera*, *Todi*, *Ter-ni*, *Narni*, *Aſyż* urodzeniem SS. Franciſzka Seraſickiego i Klary ſzlachetny. 8) Marchia Ankońſka M. S. *Ankona* bogata, wielka i dawna. *Loret* miaſto zaſzczycone domkiem i kaplicą bogatą Nayświętſzey MARYI PANNY. *Macerata*, *Rekanata*, *Tolentin*, *Oſima*, *Kameryn*. 9) Xięſtwo Urbińſkie z M. S. *Urbin*. *Foſſombrona*-Forum Sempronii, *Senigaglia*, *Fana*-Fanum Fortunæ, *Pezara*-Julia Felix. W tym Xięſtwie leży Rzeczpoſpolita Swięto-Maryńſka. 10) Romania M. S. *Rawenna:* inne miaſta *Rimini*, *Ceſena*, *Forli*, *Faenza*, *Meldola* &c. 11) Powiat Bonońſki z M. S. *Bononią*, ktòrą nazywaią tłuſtą dla obfitości kraiu. 12) Xięſtwo Ferrarſkie żyżne ma M. S. *Ferarz*, *Komachia* oſiadła na bagnach.

Jak ſię nazywa miaſto ſtołeczne Hrabſtwa Wenezyńſkiego uſtąpionego Grzegorzowi X Papieżowi od Filipa śmiałego Krola Francuſkiego?

Carpentras. *Awenion* nad Ronem ieſt M.S. Hrabſtwa Aweniońſkiego, należącego do Hrabſtwa Wenezyńskiego. Miaſto *Awenion* z ſwoim Hrabſtwem *Klemens* VI Papież kupił r. 1348 za 80,000 Czer: Złotych u Joanny

Kro-

Krolowy Neapolitańskiey, iako Hrabiny Prowanckiey. *Klemens* V Papież po koronacyi swoiey w Lionie r. 1305 założył stolicę Apostolską w Awenionie drugiego czy trzeciego roku. Następcy iego tam mieszkali aż do *Grzegorza* XI, ktory ią Rzymowi przywrocił: te dwa Hrabstwa są długie mil 15, szerokie 10.

W co kraie Papieskie we Włoszech obfituią?

Tak w kraiach Papieskich, iako w znaczniey szych Włoch częściach wszystkie cztery roku części są łagodne, bydła roznego, zwierząt leśnych, zboża, wina, oliwy, owocow, iarzyny iest wielka obfitość. Całe Włochy mogą się nazwać wesołym i roskosznym ogrodem. Powietrze wszędzie iest zdrowe, oprocz państwa Papieskiego lecie w upały.

Jakie są przymioty obywatelow Państwa Papieskiego?

Obywatelow państwa Papieskiego i wszystkich w powszechności Włochow zdobi polor, rostropność, dowcip, wstrzemięźliwość, głęboka polityka i sposobność do wszystkich nauk i kunsztow wyzwolonych, w ktorych oni ze wszelką ćwiczą się łatwością, a inne narody celuią w Architekturze, malarstwie, snicerstwie, muzyce, krasomowskiey i wierszopisarskiey nauce, i czystości języka łacińskiego. Słuszna pada na Włochow nagana,

że

że ſą mściwi, skryci, zdraycy, zawiśni, podeyrzenia pełni, w okazałościach powierzchownych zatopieni, i rzeczy nayświętſzych na złe zażywaią dla dopięcia ſwych zamyſłow, i oſzukania ſwych nieprzyiacioł.

Ktòre ſą Państwa Krola oboicy Sycylii?

1) Krolestwo Neapolitańskie zabieraiące część Włoch południową nazwane Sycylią z tey ſtrony Fanału. To Krolestwo, u dawnych *Wielka Grecya*, czyni połwyſpę ſtykaiącą ſię na połnoc i zachod z państwem Papieskim, a z innych ſtron morzem oblaną, długą mil 100, ſzeroką 27. 2) Wyſpa Sycylia także Krolestwo. 3) Wyſpy Liparyiskie i inne mnieyſze Sycylii przyległe. 4) Mały kray nazwany *Stato delli Preſidii* nad brzegami Toskańskiemi, do ktòrego należą miaſta niektòre na wyſpie Elbie leżące.

Na wiele części dzieli ſię Krolestwo Neapolitańskie?

Na 4 wielkie Prowincye, z ktòrych każda trzy mnieyſze zamyka Prowincye. Cztery wielkie ſą: 1) Ziemia Labour albo Lawora, 2) Abruza, 3) Apulia, 4) Kalabrya.

Lawora zamyka właściwą Laworę, Principat bliżſzy i dalſzy.

Neapol M. S. nie tylko właściwey Lawory, lecz całego Krolestwa liczy ſię miedzy naywiękſzemi i naypięknieyſzemi miaſtami Europy,

ropy, obronne trzema zamkami, ozdobione rezydencyą Krolewską, ſtolicą Arcybiskupią i Akademią. Wezuwiuſz góra ognie wybuchaiąca ſiarczyſte o 3 mile leży od Neapolu. Inne miaſta ſą: *Gaeta* obronna z portem morskim. *Fundi*, Góra Kaſſyńska ſławna bogatym opactwem fundowanym od S. Benedykta w roku 529. *Sora*, *Kapua*, *Sorrenta*, *Nola*, *Iſchia*, *Capri*, *Portici* wioska wſławiona odkryciem zapadłego miaſta *Herkulanu* i wyſtawieniem wſpaniałego zamku Królewskiego, *Salerna* M. S. Pryncypatu bliżſzego, *Amalfi*, *Acerna*, *Kampagna* &c, *Xięſtwo Benewentańſkie* leży w Pryncypacie dalſzym, także *Konża*, *Ariana*, *Awellina*, i Wąwoz Kaudyński w hiſtoryi Rzymskiey ſławny.

Abruzzy prowincye ſą: Abruzza bliżſza, dalſza, i Hrabſtwo Moliskie. *Akwila* ieſt M.S. Abruzzy dalſzey. *Chieta* albo *Theata*, od którego nazwali ſię XX Theatini, Abruzzy bliżſzey. *Peſkara*, *Sulmona* oyczyzna Owidyuſza, *Ottona*, *Lanicana*. Hrabſtwa Moliskiego M. S. *Moliza*, *Lawina*, *Bojana*, *Iſerna*.

W Apulii zamykaią ſię 1) Kapitanata, w ktòrey miaſta ſą: *Lucera*, *Manfredonia*, *Termoli*, *Dragonera*, *Troja*, i góra *Gargan* 2) Zięmia Barska, w której miaſta ſą: *Trani*, *Bitonto*, *Grawina* i *Bar* M. Stołeczne

mo-

mocne i bogate. 3) Ziemia Otrantska, w którey miasta: *Otranta* z portem, *Bryndyza*, *Tarent* port morski, *Matera*. Od Kapu Otrantskiego Pyrrhus Król Epyrski chciał most wystawić dla złączenia Grecyi z Włochami, byłby on długi mil 13.

Kalabrya dzieli się na bliższą, w którey są miasta: *Kozenza* i *Rossano*; na Kalabryą dalszą, w niey miasta: *Regio*, *S. Sewerym*, *Krotona* &c, i na Bazylikatę, w którey są miasta: *Cirenza*, *Wenoza*, *Tursi*, *Potenza*, *Melfi* &c.

Co iest Sycylia?

Jest wyspa nayznacznieysza miedzy wyspami morza śrzodoziemnego, długa mil 60, szeroka 40, dzieli się na trzy prowincye albo doliny: *di Demona*, *di Noto*, *di Mazara*. Znacznieysze miasta są: *Messyna*, *Katana*, *Syrakuza*, *Palerm*, *Marsala*, *Mazara*, *Montreal*, *Trapana* &c. *Messyna* i *Palerm* spór wiodą o tytuł miasta stołecznego.

Wyspy Liparyiskie leżą w stronie północney Sycylii; nazywały się przedtym *Eolskiemi* i *Wulkańskiemi*, na których dawni wierszopisowie stanowili Królestwo Eola Boga wiatrow, i kuźnice Wulkańskie dla wielu gór ognistych na tych wyspach znayduiących się. Tych wysp znacznieyszych liczą 5, których M. S. iest *Lipara*, od zburzoney Troii dawnieysza.

Co

Co iest kray delli Presidii, *albo garnizonowy?*

Są to miasta obronne oderwane od powiatu Sieneńskiego, ktòre Hiszpani sobie zatrzymali, i do krolestwa Neapolitańskiego przyłączyli, ustępuiąc powiat Sieneński Wielkiemu Xiążęciu Toskańskiemu Roku 1557. miasta te są: *Orbitello*, *Telamona*, *Port Herkulesa*; *Piombino* z tytułem Xięstwa pod protekcyą Krola Sycyliyskiego własnego ma pana; do Xięstwa należy wyspa Elba, na ktorey Krol Sycylyiski trzyma *Porto-longone*, a W. Xiążę Toskański *Porto-Ferrajo.*

W co obsituią państwa Krola oboiey Sycylii?

Krolestwo Neapolitańskie ma grunta dziwnie urodzayne, minery ałunowe i żelazne i mannę wyborną. Sycylia obfituie we wszystko, dla tego zwana przedtym była szpichlerzem Rzymskim. Powietrze tam iest bardzo zdrowe, wielorakie minery, morze rybne, a naywiększy handel iedwabiu.

Iakie są przymioty Neapolitańczykow i Sycyliyczykow?

Neapolitańczykom przyganiaią, że są niestateczni, prożnuiący, zawiśni, skryci i szalbierze, zkąd przysłowie urosło: że *Neapol iest raiem mieszkanym przez diabłow.*

Są iednak hoyni, ludzcy i obowięzuiący tych, ktòrzy z niemi umieią postępować. Sycyliyczykowie są dowcipni, przemyślni, ale w przedsiewzięciach swych nietrwali.

Do iakiey powinności Kròl Neapolitański iest obowiązany Papieżowi?

W wigilią S. PIOTRA daie mu corok przez Posła swego konia białego i 12,000 talerów. Poseł Krolewski w mowie swey do Papieża żadney wzmianki nie czyni o Sycylii, ponieważ Krol Sycyliyski ma to Krolestwo za udzielne i pod lenność nie podpadaiące, ale Prokuratorowie skarbu Papieskiego przeciwko temu protestuią się opuszczeniu. Dla tey samey przyczyny krol oboiey Sycylii nie bierze inwestytury na Sycylią, ani w niey Nuncyuszowi Papieskiemu dopuszcza sędziowskiey powagi, ktorą w krolestwie Neapolitańskim ma rowną Nuncyuszowi Polskiemu.

Co za państwo ma Wielki Mistrz Maltański?

Wyspę Maltę nadaną Roku 1530. od Karola V. Cesarza Kawalerom S. Jana Jerozolimskiego, ktòrzy wypędzeni z Rodu przez Turkow Roku 1522, tam osiedli i Kawalerami Maltańskiemi nazwali się.

Wyspa Malta długa mil 7. szeroka 4. brzegi ma mocnemi zamkami i portami

uzbro-

uzbroione, które bronią przyſtępu nieprzyiacielowi. M. S. całey wyſpy *Malta* ſkłada ſię z miaſta nowego abo Walllety, i Floryany, z miaſteczka, i wyſpy S. Michała. Stare miaſto - *Civita Vecchia* w pośrzodku wyſpy leży, ſtolicą Biſkupią ozdobiona. Ziemia na całey wyſpie ieſt ſucha i do rodzenia zboża i wina nieſpoſobna, obfituie iednak w owoce delikatne, miód, kmin, owies i bawełnę. Na około Malty leżące małe wyſpy należą, do W. Miſtrza a mianowicie Goza, dwie Kuminy i Farſara &c.

Z których narodów ſkłada ſię Zakon Maltańſki?

Składa ſię z 7 narodów, które nazywawaią ſię ięzykami, a te ſą: Prowancki, Arweńſki, Francuzki, Włoſki, Aragońſki, Kaſtylſki i Niemiecki. Zakon Maltańſki ſkłada ſię ze trzech ſtanów: z kawalerów, z kapelanów i ſług woyſkowych. Kawalerowie powinni być ſtanu Szlacheckiego i wywodzić ſię ze czterech pokoleniów po oycu i matce, noſzą broń, woiuią i trzy zakonne czynią śluby; kapelani i ſłudzy woyſkowi mogą być urodzenia uczciwego, chociaż nie ſzlacheckiego. Wſzyſcy kawalerowie iakieykolwiek godności i powagi ſą pod poſłuſzeńſtwem W. Miſtrza we wſzyſtkich rzeczach, które nie ſą przeciwne uſtawom

zakonnym. Wielki Mistrz iest udzielnym panem nad Wyspą Maltą, i to iest rząd monarchiczny; w rzeczach wielkiey wagi i sprawach tykaiących się zakonu całego, W. Mistrz z radą tak nazwaną Swiętą naradza się i nierozdzielnie sprawuie władzę i to iest rząd Arystokratyczny.

Do czego iest obowiązany W. Mistrz Królowi Sycyliyskiemu?

Każdego roku w dzień wszystkich Swiętych na znak daniny oddaie W. Mistrz przez swego Posła Wicereiowi Sycyliyskiemu iednego sokoła. Król Sycyliyski naznacza na Biskupstwo Maltańskie iednego ze trzech kandydatów od W. Mistrza podanych.

ROZDZIAŁ II.

O Rzeszy Niemieckiey abo Cesarstwie Niemieckim i lennych onego przynależytościach.

Z czego się składa Cesarstwo Niemieckie?

Składa się ze wszystkich kraiów i ziem, które dependuią od Cesarza iako Pana zwierzchnego lennego, z części Włoch, także z części Niderlandu. Ta iednak własność nie czyni Cesarza panem żadnego kraiu.

Co

Co iest Rzesza Niemiecka?

Imię to właściwie służy stanom Niemieckim, które czynią iednę mocną Rzeczpospolitą złożoną z Xiążąt i Stanów udzielnych na 3 izby podzielonych pod iedną głową, którą iest Cesarz.

Iakie są granice i podział państwa Niemieckiego?

Na północ Dania i morze Baltyckie; na wschód Czechy, które Kraiopisowie pospolicie łączą z Niemcami, Polska i Węgry; na południe golf Wenecki, Włochy i Szwaycary; na zachód Francya i Niderland; Niemcy maią długości od morza Baltyckiego aż do Alpów około mil 180, szerokości od Mozy aż do Wisły około mil 160; Dzielą się na 9 cyrkułów, gdyż dziesiąty Burgoński iest oderwany; cyrkuły te są: 1, Austryacki. 2, Bawarski 3, Szwabski 4, Frankoński 5, Górney Saxonii 6, Dolney Saxonii 7, Westfalski 8, Elektorski albo dolnego Renu 9, Górnego Renu.

Z których kraiów składa się cyrkuł Austryacki abo Rakuski?

Między wszystkiemi 9 cyrkułami Austryacki nayobszernieyszy zamyka 6 znacznych kraiów, które są: Arcyxięstwo Austryackie, trzy Xięstwa Styryiskie, Karyntskie i Karniolskie, Hrabstwo Tyrolskie z

Bi-

Biſkupſtwami Trydentſkim i Brixienſkim, Szwaby Rakuſkie.

Arcyxięſtwa Auſtryackiego tym tytułem od Fryderyka III Ceſarza Roku 1477 ozdobionego, żyznemi obdarzonego gruntami, w ſzafran, wino, ſól &c: obſituiącego M. S. *Wiedeń* nad odnogą Dunaiu i rzeczką Wiedniem położony, ſtolicą rządu państw dziedzicznych Auſtryackich i rezydencyą Ceſarzów od lat 200, Arcybiſkupſtwem, Akademią zaſzczycony, ludny, bogaty i piękny naybardziey dla ſwych przedmieściów. Pałac Ceſarſki w mieście nazywa ſię *Bourg*, za miaſtem o małą milę *Schönbrunn*, a o mil 4 *Laxenbourg*. Inne miaſta: *Baaden*-Thermæ Auſtriacæ, cieplicami ſławne. *Neuſtadt* z zamkiem obronnym i ſzkołą Kadetów, *S. Pelten*, *Melck*, *Hoff*, *Krems* nad Dunaiem, który w tym mieyſcu niebeſpieczną kataraktą żegludze przeſzkadza: *Lilienfeld* bogaty klaſztór Cyſterſki, Cymburgi Xiężny Mazowieckiey zwłoki w kościele ſwoim chowa. Auſtryi górney M.S. *Lintz* nad Dunaiem. Inne miaſta: *Ens*, *Grein*, *Steyer* handlem żelaza ſłynie. *Freyſtadt*, *Traun*, *Wels*, *Gmunden*, *Neuburg*, *Diebach*, *Efferding* &c.

Styrya górzyſta wprawdzie, urodzayna iednak i naſiadła, zamyka 22 miaſta, 95 miaſteczek, 138 zamków, 15 klaſztorów i

200000 obywatelow. Zelazo i wyborna ſtal ieſt bogatym kraiu płodem i towarem. Dzieli ſię na Styryą górną, dolną i Hrabſtwo Cilleyſkie. *Gratz* nad Muerą M. S. kraiu i Styryi dolney, Akademią, pięknemi pałacami &c: zaſzczycony. Inne miaſta: *Fridau*, *Fridberg*, *Hardberg*, *Herberſtein*, *Weltz* &c: Górney Styryi M. S: *Judenbourg*, *Marien-Celle* miaſteczko ſławne obrazem cudownym M. P, *Muerawa* &c Hrabſtwa Cilleyſkiego M. S. *Cilley* nad Sanem. *Winaiſch-Gratz*, *Altenbourg Rain* &c.

Karynthia obfituie w bydło, żelazo, ſtal, rybę i zwierzynę, zamyka 12 miaſt, 20 miaſteczek, 175 zamków i 60 tyſięcy dymów. Kraiu całego i Karyntyi dolney M. S. *Klagenfurt* nad Glaną wałami niezwyczaynie ſzerokiemi otoczony. *S. Weit*, *Oſterwitz*, *Lawamunda* &c: *Ortenbourg* nad Drawą M. S. Karyn: górney. *Muhlſtadt* ſtolica przedtym Kawalerów S. Ierzego. *Dietrichſtein*, *Oſſiak* Klaſztór Auguſtyańſki nad ieziorem, do którego Bolesław śmiały Król Polſki zabóyca S. Stanisława, według powieści Mnichów pod zmyślonym imieniem ſkrył ſię na pokutę i tu umarł Roku 1090.

Karniola przypiera do morza Adryatyckiego, obfituie w wino, żelazo, ſtal, żywe śrebro i zboże ledwie iednak potrzebom

kraiu

kraiu wyſtarczaiące, ludność kraiu zawiſła na 21 miaſtach, 36 miaſteczkach, 254 zamkach i 4000 wſi. Do Karnioli należą Marchia Wandalſka abo *Windiſmarck*, Iſtrya Auſtryacka i Hrabſtwo Goryckie. Karnioli M. S. *Laubach* nad rzeką tegoż imienia dawnych Xiążąt Karyntſkich rezydencya. *Kołowrat* zkąd Hrabiowie tego imienia wynieśli ſię do Czech. *Mokrzyca*, *Auersberg*, *Czirnitz* nad ieziorem tegoż imienia, *Hydria* przy którey ſławne żywego śrebra ſzyby daią pod czas na rok 300 tyſięcy funtów merkuryuſzu. Marchii Wandalſkiey oſadzoney Wandalami M. S. *Metling*. Iſtryi Auſtryackiey M. S. *Trieſt* nad wybrzezem tegoż imienia z portem morſkim wolnym głębokim na ſtóp 50 do 80 ale wiatròm podległym. *Proſeco*-Pucinum, *Vindolo*, *Fiuma*, *Piſina* abo Mitterbourg, *Pedena*, *Akwileia* w Friulii przedtym drugi Rzym, teraz wieś rybacka. Hrab: Goryckiego M. S. *Gærtz*-Goritia z mocnym zamkiem i Arcybiſkupſtwem R. 1751. tam założonym. *Gradiſka* &c:

Hrabſtwo Tyrolſkie kray górzyſty iednak urodzayny, obfituie w zboże kraiu potrzebom wyſtarczaiące, w wino, w ſzyby złote, ſrebrne i miedziane. Liczą w tym kraiu 28 miaſt i miaſteczek, dwa biſkupſtwa Trydentſkie i Bryxieńſkie pod protekcyą

Arcy-

Arcyxiążąt, 48 klasztorów, 230 kościołów, 355 zamków, 894 wsi i 100 tysięcy obywatelów, którzy są pracowici, od wygód i przepychu dalecy, panom swym wierni &c: M. S. Hrabstwo *Inspruck* nad Inem piękne, pałacami i zamkiem ozdobione. Pałac w którym Kancellarya kraiowa iest osadzona, dach miedziany pozłacany pokrywa. *Franciszek* I. Cesarz Roku 1765 w tym umarł mieście. *Umbras* zamek o milę od Inspruka w którym biblioteka i różne ciekawości są złożone. *Meran* nad Adigą, *Covolo* na górze broniącey przeyścia z Niemiec do Włoch, *Kustein* zamek obronny, *Trydent* sławny ostatnim zborem powszechnym skończonym R. 1563 Trydentskiego, a *Brixen* Brixyeńskiego Biskupstw miasta stołeczne.

Szwaby Rakuskie po cyrkule rozrzucone Szwabskim zamykaią: 1) Wielkie woytowstwo Szwabskie nad ieziorem Konstancyenskim, 2) Miasto Konstancyą, 3) 4 miasta leśne *Reinfeld*, *Seckingę* na wyspie Renu mostem złączoney z lądem, *Lauffenbourg*, *Waldshout*, 4) Land-hrabstwo Nellenburskie z M. S. *Nellenbourg*, 5) Margrabstwo Burgawskie przy Dunaiu z M.S *Guntzbourg* 6) Brisgowią, w którey miasta Stary i nowy *Brisak*, *Fribourg* w czarnym lesie przedtym obronny, *Heitern* &c: 7) Ortenawią na

prze-

przeciwko Strafzburga, 8) Hrabftwo Montfortſkie 9) Hrab: Bregentzſkie, 10) Hrabſtwo Sonnebergſkie 11) Woytoſtwa na około Ulmy. 12) Hrabſtwo de *Feldkirch* 13) Hrab: Hohenbergſkie przy rzece Nekrze w Xięſtwie Wirtemberſkim z miaſtami *Schemberg*, *Rottenburg*, *Horb*, *Oberndorff*.

Co zawiera cyrkuł Bawarſki?

Cyrkuł Bawarſki część dawnego Noryku i Windelicyi zawiera 6 państw znacznieyſzych, 2 świeckie a 4 duchowne, a te ſą 1) Xięſtwo *Elektorſtwo Bawarſkie* ſkłada ſię z Xięſtwa i Woiewództwa abo Palatynatu gòrnego 2) Xięſtwo Neuburſkie z Xięſtwem Sultzbachſkim należy do Elektora Palatyna Reńſkiego 3) Arcybiſkupſtwo Salisburſkie z M. S. *Saltzburg*. *Muhldorf* ſławny w hiſtoryi dla zwycięſtwa Ludwika Bawarczyka Ceſarza nad Fryderykiem Auſtryackim R. 1322 odnieſionego. 4) Biſkupſtwo Freſingeńſkie z M. S. tegoż imienia 5) Biſkupſtwo Ratysbońſkie którego M. S. wolne Ceſarſkie *Ratysbona*; w tym mieście uſtawiczny trwa Seym Niemiecki od R. 1662. 6) Biſkupſtwo Paſſawſkie z M. S. tegoż imienia.

Ktòre ſą miaſta znacznieyſze dwòch państw świeckich cyrkułu Bawarſkiego?

Munnich (Monachium) nad Izerą M. S. Elektorſtwa Barwarſkiego piękne, pałacem wſpa-

wſpaniałym i rezydencyą Elektora ozdobione, *Nymfemburg* i *Schleiſchem* dwa piękne pałace Elektorſkie z roſkoſznemi ogrodami. *Ingolſtad* miaſto obronne z Akademią ſławną. *Straubinga*, *Landshut*, ſtara *Etinga* ſkarbem kościelnym zbogacona, *Amberg* Stol: Woiewodztwa gòrnego. *Neuburg*, *Sultzbach* także ſtołeczne Xięſtw tegoż imienia. W Xięſtwie Neuburſkim leży *Hochſtadt* klęſką Francuzòw R. 1704. ſławny.

Ktòre kraie zamykaią ſię w cyrkule Szwabſkim?

Ieſt w nim 31 miaſt wolnych: *Auſzpurg* Auguſta Vindelicorum, *Biberach*, *Heilbron*, *Kempten*, *Offenbourg*, *Rotweil*, *Ulma* &c; 17. Hrabſtw także wolnych, iako *Pappenheim*, *Rechberg*, *Ems*, *Fugger*, *Koenigſeck*, *Waldbourg*; &c: 16. opactw męſkich; 6 panieńſkich na ſeymie ławę i głos maiących; 5 powiatòw Szlachty wolney i 10 państw znacznieyſzch. 1) Biſkupſtwo Auſzpurſkie, *Dellinga* rezydencya Biſk: 2) Biſk: Konſtancyeńſkie ktòrego miaſta *Merſebourg* nad ieziorem rezydencya Biſkupia, *Arbon* & 3) Opactwo Kempteńſkie. Opat ieſt Marſzałkiem dziedzicznym Ceſarzowey. 4) Opactwo Elwageńſkie. 5) Xięſtwo Wirtemberſkie rzeką Nekrą ſrzodkiem kraiu płynącą oblane; M. S. *Stutgard* z pięknym zamkiem.

Tu-

Tubinga z sławną Luterską Akademią, *Ludwigsburg* przepyszny Xiążęcy pałac &c: Do Xiążęcia Wirtemberskiego należy Xięstwo Montbeliarskie kraiami Francuzkiemi Burgundyą, Sundgawią i Lotaryngią okrążone. M. S. *Montbeliard* wielkie i piękne, inne miasta *Horbourg*, *Blamont Passavant* &c: 6) margrabstwo Badeńskie dzieli się na Katolickie de *Bade-Baden* M. S. *Bada*, *Rastadt* w ktorym traktat pokoiu między Cesarzem i Francyą R. 1714. zawarty. *Faworita* pałac piękny &c: i na Margrabstwo Luterskie *Bade-Durlach*, ktorego M. S. *Durlach*, *Karlsrouhe* miasteczko z pięknym pałacem i ogrodem. 7) Xięstwo Firstemberskie M. S. *Furstemberg* & 8) Xięstwo Hohen-Zolleranskie z M. S. *Zollern*. 9) Xięstwo Oettingenskie z M. S. tegoż imienia 10) Dzierżawy Bawarskie: Xięstwo Mindelheimskie, Hrabstwa Schwabeck, Wissensteig &c:

Wylicz mi Państwa cyrkułu Frankońskiego?

Znayduie się 7 znaczniey szych w tym cyrkule. 1) Bamberskie, 2) Wurtzburskie, 3) Aichsztadskie Biskupstwa z M. S. tegoż imienia 4) Margrabstwo Kulembachskie albo *Bareitskie* z miastami tegoż imienia 5) Margrabstwo Anspachskie z miastami *Anspach* i *Szwabach*. 6) Dzierżawy W. Mistrza

ſtrza Krzyżackiego z *M. S. Margentheim.* Oprocz tych 7 państw, ſą dwa Xięſtwa Koburſkie i Szwartzemberſkie.

W tym cyrkule ieſt Hrabſtw wolnych 17. Szlachty wolney familii 1500 na 6 Powiatow podzieloney, 5 miaſt wolnych: *Norimberga* w ktorey ſą złożone kleynoty i relikwie Rzeſzy Niemieckiey, piękna handlowna i bogata, *Schweinfurt*, *Rottenbourg* nad Tabrą, *Weiſſenbourg*, *Windsheim*.

W cyrkule Saxonii dolney wiele liczyſz znaczniey ſzych kraiow?

Ośm ktore ſą: 1) Xięſtwo Brunświckie-Wolfenbütelſkie z miaſtami *Brunſwick*, *Wolfenbütel i Bewern*; to Xięſtwo należy do linii pierworodney Xiążąt Brunświckich. 2) Xięſtwo Halberſtadſkie. 3) Xięſtwo Magdeburſkie, obu tych Xięſtw ſekularyzowanych miaſta ſtołeczne ſą tegoż imienia i należą do Krola Pruſkiego 4) Xięſtwo Elektorſtwo Hannowerſkie abo państwa domu Brunświckiego-Luneburſkiego krolującego dziś w Anglii, ktore ſię ſkładaią z Xięſtw Hannowerſkiego, Bremeńſkiego, Luneburſkiego i Ferdeńſkiego *Hannower* ieſt M. S. Elektoratu, *Herrenhauſen* bliſko Hannoweru ieſt pałac roſkoſzny Elektorſki, *Hamelen* miaſto obronne. *Eimbeck*, *Gottinga* z ſławną Luterſką Akademią. *Zell* nad Allerą

Lune-

Luneburg i *Lawenburg* M. S. ſwoich Xięſtw nad Elbą. *Stade* miaſto obronne przy uściu Elby. 5) Biſkupſtwo Hildesheimskie, 6) Xięſtwo Meklenburskie: Xiążęta Maklenburſcy pochodzący od dawnych Królów Wandalskich i Obotryckich dzielą ſię na 2 linie; pierworodna piſze ſię Meklenburską na Szwewerynie, do niey należą Xięſtwa Meklenburskie, Wendeńskie, Szweryńskie z Hrabſtwem tegoż imienia i państwem Roſtockim; młodſza Meklenburską na Strzelicy; poſiada Xięſtwo Ratzenburskie, panſtwo Starogardzkie i bierze z cła *Boitzenburg*, 30,000 talerów twardych. *Wyśmar* miaſto wielkie i piękne należy do Króla Szwedzkiego 7) Xięſtwo Holſztyńskie należy do Króla Duńskiego i Wielkiego Xiążęcia Moskiewskiego iako Xiążęcia *de Holſtein-Gottorp*. Regencya Królewska ieſt w *Glückſtad*, a W. Xiążęcia Moskiewskiego w *Kiell*, w którym Xiążęta Holſztyńſcy na Gottorpie przedtym mieſzkali. 8) Biſkupſtwo Luterskie Lubeckie należy do domu Holſztyńskiego. Miaſta Ceſarskie ſą: *Brema* nad Wezerą. *Hamburg* naywiękſze i naybogatſze miaſto w Niemczech nad Elbą, *Lubeka*, *Goslar*.

Na wiele części dzieli ſię cyrkuł Saxonii górney?

Na

Na trzy 1) na Saxonią właściwą 2) na Elektorat Brandeburski 3) na Pomeranią.

Na wiele części dzieli się Saxonia właściwa?

Na cztery. 1. na Xięstwo Elektorstwo Saskie. 2) na Margrabstwo Myszyńskie abo Myśnią, którego naywiększa część należy do Elektora Saskiego. 3) na Landgrabstwo Turyngii. 4) na Xięstwo Anhaltyńskie.

Znacznieysze miasta w Saxonii i Myśnii: *Wittemberg* M. S. Xięstwa Saskiego nad Elbą z sławną Akademią Luterską. *Torgaw* miasto obronne nad Elbą. W Myśnii *Dreźno* M. S. i rezydencyą Elektorów Saskich. *Lipsk* sławny Akademią Luterską i iarmarkami nad rzeką *Pleiss.* *Meissen* miasto sławne fabryką porcelleny nad Elbą. *Konigstein* zamek niedobyty na skale, *Deitz*, *Mersburg*, *Pirna*, *Naumburg*, *Weissenfels*, *Muhlberg*, *Frıdberg*, *Zwikaw* &c: *Gera* należy do Hrabi *de Reussen*, a *Altenburg* do Xiążęcia *de Saxe-Gotha.*

W Turyngi miasta: *Erfurt* i *Duderstaa* z częścią miasta *Drefurt*, z powiatem *Eichsfeld* należą do Elektora Mogunckiego; *Gotha* M. S. Xięstwa *de Saxe-Gotha*; *Weimar*. *Jena*, *Eisenach* należą do Xiążęcia *de Saxe-Weimar* linii Ernestyńskiey; *Salfeld* do Xiążęcia *de Saxe-Salfeld*; *Mansfeld* M. S. Hrab-

stwa

ſtwa tegoż imienia w ſekweſtrze u Elektorów Saskiego i Brandeburskiego będącego. *Muhlhauſen* i *Nordhauſen* dwa miaſta wolne Cesarskie.

Xięſtwa Anhaltyńskiego podzielonego na 4 linie domu Askańskiego miaſta: *Deſſau* nad zbiegiem Elby i Muldy należy do linii pierworodney Xiążąt *d'Anhalt-Deſſau*; *Bernburg* do Xiążąt *d'Anhalt-Bernburg*; *Cœthen* do Xiążąt *d'Anhalt-Cocten*; *Zerbſt* do Xiążąt *d'Anhalt-Zerbſt*. *Quedlinburg* M. S. Opactwa Kalwińskiego, dla Dam wyſokiey rodowitości pod protekcyą domu Brandeburskiego.

Które ſą znacznieyſze miaſta Elektórſtwa abo Marchii Brandeburſkiey?

Berlin M. S. Marchii i wſzyſtkich pańſtw Króla Pruskiego nad Sprą. *Frankfurt* nad Odrą, *Brandeburg* i *Potzdam* nad Hawelą. *Kiſtryn* miaſto obronne. *Landzberg*, *Rupin* *Reinsberg*, *Prentzlow*, *Templin*, *Drezdenko*, &c

Pomerania rzeką Penną dzieli ſię na Pomeranią Pruską i Szwedzką. W Pomeranii Pruskiey, *Szczecin* miaſto obronne, *Anklam*, *Kamin*, *Stargard*, *Rugenwalda*, *Kolberg* port morski; wyſpy *Uſedom* i *Wolen*. Korona Szwedzka ma w Pomeranii bliżſzey. 1) Powiat Bartzki z miaſtem mocnym *Stralſund*. 2) cyrkuł Gutzkowſki z miaſtem *Wolgaſt*, *Gryp-*

Grypſwaldą & 3) Wyſpę *Rugen.*

Ktòre kraie zamykaią ſię w cyrkule Renu gòrnego?

Znacznieyſzych 10. 1) Biſkupſtwa Wormackie. 2) Spireńskie z miaſtami ſtołecznemi tegoż imienia. 3) Bazyleńſkie z *Brondrut* abò *Porentru* rezydencyą biſkupią. 4) Xięſtwo dwoch moſtòw abo Zweybruckie z M. S. tegoż imienia. *Birkenfeld* ſtolica Xięſtwa Birkenfeldzkiego, 5) Xięſtwo Simmereńſkie z M. S. *Simmern* 6) Landgrabſtwo Haſkie, ktòrego M. S. i obronne *Kaſſel*. Inne miaſta: *Eſwega Rothenburg*, *Gieſſen*, *Hirſzfeld*, *Treiſa*, *Alsfeld*, *Marpurg* &c. 7) Xięſtwo Weldeńſkie z M. S. *Weldentz.* 8) Weterawia, gdzie ſą: Hrabſtwa Hanawskie należące do domu Haſkiego; miaſto *Homburg* należy do Xiążąt de *Heſſe-Homburg*; miaſto i Xięſtwo *Darmſtad* należy do Xiążąt *de Heſſe-Darmſtad*; *Catzenellenbogen* M. S. Hrabſtwa tegoż imienia. 9) Hrabſtwo Naſſawſkie, w ktòrym ſą miaſta *Naſſaw*, *Uſingen*, *Deitz*, *Weilburg* &c: od których nazwały ſię różne linie domu Naſſawſkiego. 10) Xięſtwo Opactwo Fuldeńſkie podwyżſzone na godność Biſkupią od *Benedykta* XIV. 1752) z M. S. *Fuldą* oyczyzną Kirchera. W tym cyrkule wiele ieſt rabiow udzielnych; miaſta wolne: *Frank-*

furt nad Menem, elekcyą, koronacyą Cesarzow i złożeniem złotey bulli na ratuszu, ozdobiony; *Wetzlar* do ktorego naywyższy trybunał nazwany izbą Cesarską z Spiry R. 1693 iest przeniesiony. *Frideberg*. Szlachta wolna na 3 dzieli się powiaty.

Ktore kraie zawiera cyrkuł Elektorski abo dolnego Renu?

Zawiera 4 Elektorstwa. 1) Elektorstwo Arcybiskupstwo Moguńckie, ktorego M. S. *Moguncya* nad zbiegiem rzek Renu i Menu. *Aszafenburg* rezydencya Elektorska; 2) Elektorstwo Arcybiskupstwo Trewirskie z M. S. tegoż imienia; *Koblentz* nad zbiegiem rzek Renu i Mozelli rezydencya Elektora. *Ehrenbreitstein* zamek mocny, na przeciwko Kobleńtzu. 3) Elektorstwo Arcybiskupstwo Kolońskie z M. S. wolnym i wielkim *Kolonią* nad Renem. *Bonna* rezydencya Elektorska. 4) Elektorstwo Faldshrabstwo Ryńskie ktorego M. S. *Heidelberga* nad Nekrą. *Manheim* miasto arcypiękne rezydencyą Elektorow zaszczycone. *Eiffalia* do rożnych należy Panow Niemieckich.

Ktore kraie leżą w cyrkule Westfalskim?

4 Biskupstwa, 8 Xięstw, wiele opactw płci oboiey, wiele hrabstw udzielnych 3 miasta wolne.

1. Biſkupſtwo Leodyiſkie wąskie ale długie. M. S. *Leodium* (Liége Lüttich) nad Mozą wielkie, ludne i obronne, rożnemi rękodziełmi a naybardziey ſtrzelby ogniſtey ſławne. *Tongres*, *Dinant*, *Spa* wodami mineralnemi ſławna, *Maſtrych* obronny twierdzą Hollenderſką oſadzony 2) Biſkupſtwo Munſterſkie M. S. *Munſter* - Monaſterium abo dawna Monigroda wielkie, obronne i pokoiem między Ceſarzem i Francyą tu zawartym R. 1648. ſławne. *Coesfeld*, *Warendorf* nad Emſą. 3. Biſkupſtwo Oſnabrugſkie M. S. *Oſnabrug*, wielkie, piękne i dla traktatu tam zawartego między Ceſarzem, Rzeſzą Niemiecką i Szwedami R. 1648. znaiome. Znacznieyſze miaſta ſą. *Petersbourg*, *Iborg*, *Huntebourg* &c: Według traktatu Weſtfalſkiego Biſkupem Oſnabrugskim ieſt na przemianę ieden z domu Xiążąt Brunświckich z Katolickim Prałatem od Kanonikòw Katolickich wolnie obrany. Gdy Biſkupſtwo zoſtaie w domu Brunświckim, zwierzchność duchowną nad Katolikami ſprawuie Arcybiſkup Koloński. Kapituła ſkłada ſię z 22 Katolickich, a 3 Luterſkich Kanonikòw. 4) Biſkupſtwo Paderbońſkie z M. S. tegoż imienia. *Warburg*.

Xięſtwa, 1) Juliackie dzieli ſię na 25 woytòwſtw. M. S. *Juliers* - Juliacum. *Linnich*,

przy ktòrym walney bitwy R. 1444 ſtoczoney order S. Huberta od Xiążęcia Juliackiego uſtanowiony ieſt pamiątką. 2) Kliwſkie z M S. *Kliwią*-Cleves na pagòrkach oſiadłe, od ktòrych wzięło nazwiſko. *Weſel* miaſto wielkie i mocnym zamkiem utwierdzone. *Emmerick*, *Duysbourg* &c: 3) Bergeńſkie M. S. *Duſſeldorff* nad Renem z pałacem Xiążęcym, w ktòrego kilka ſalach przednie obrazy ſą złożone. 4) Ferdeńskie z Biſkupſtwą na Xięſtwo R. 1648 zamienione z M. S. *Ferden* nad Allerą. 5) Mindeńſkie także z Biſkupſtwa za Xięſtwo uznane M. S. *Minden* ſtolica rządu kraiowego. 6) Oſt-Fryzyiſkе nad morzem Niemieckim, obſite w zboże i bydło. M. S. *Embden* z portem morſkim. 7) Murſkie M. S. *Murs* abo *Meurs*, 8) Weſtfalskie M. S. *Arensberg*. Wſchodnia część tego Xięſtwa nazywa ſię *Sauerland* i ſtyka ſię z Biſkupſtwem Paderborńſkim.

Opactwa męſkie ſą: Korweyſkie, Werdeńſkie &c: Opactwa Panieńſkie: *Herwordeńſkie* dla 15 Kanoniczek Kalwińſkich z ktòrych 11. ſą Xiężniczki abo Hrabianki. Katolickie opactwa ſą: *Burscheid*, *Eſſen*, *Munſter-Bilſen*, *Thoren*.

Hrabſtwa: Baſſeimh, Teklenburg, Hoya, Lingen, de la Marck, Oldenbourg, Delmen-

menhorst, Plettenberg, Pyrmont Rawensberg, Ravenstein &c:

Miasta wolne: *Akwisgran*-Aix-la Chapelle ma zaletę od wòd mineralnych, pokoiu tam zawartego R. 1748. rękodzieł sukiennych &c: *Kolno*-Colonia Agrippina miasto wielkie ale nie ludne. *Dortmund* w Hrabstwie Markańskim.

Iaka iest własność kraiu Niemieckiego?

Powietrze iest zdrowe i umiarkowane, bardziey iednak zimne niż ciepłe zwłaszcza nad morzem. Grunta są urodzayne ledwie gdzie znayduią się takie mieysca, ktòreby nie obfitowały we wszystkie rzeczy do wyżywienia potrzebne. Nie schodzi Niemcom na wybornych winach zwłaszcza nad rzekami Nekrą i Renem, na wodach mineralnych tak ciepłych iako zimnych, na minerach srebrnych, miedzianych, cynowych, żelaznych i żywym srebrze. Niemiecka kraina obficie szafuie dobre piwa, wełnę, grube sukna, materye wełniane, konie, owce &c:

Iakie są przymioty narodu Niemieckiego?

Niemcy są szczerzy, przystoyney postaci, woienni, dobrzy żołnierze, sposobni do attakowania i wytrzymania trudòw woyskowych, nie są zbytnią rozumu ostrością zaszczyceni, zdatni iednak do handlu i kunsztòw

kunſztów rzemieślniczych; kochaią ſię w woynie, iedzą tłuſto, piią zbytecznie, z tym wſzyſtkim ſą pracowici i ćwiczą ſię pomyślnie w kunſztach i naukach. Celuią w Chimii, umieiętności obchodzenia ſię z kruſzczami, w lekarſtwie, w prawie i matematyce. Bardziey ſpoſobni do zbierania z kſiąg, tłumaczenia i wydawania piſm pracowitych niż dowcipnych.

Które kraie zoſtaią pod obowiązkiem lennosci Rzeſzy Niemieckiey?

1) *Czechy* z ſwemi przynależytościami, 2) Xięſtwa Włoſkie, 3) Niderland Auſtryacki.

Iakie ſą granice, obſzerność i obſitość Królestwa Czeſkiego?

Czechy graniczą na północ z Miſnią i Luzacyą, na wſchód z Slązkiem, na południe z Auſtryą, na zachód z Bawaryą, położeniem ſwym owatę wyrażaią: maią długości mil 60, ſzerokości więcey niż 40. kray to ieſt górzyſty, zimny i nienadto zdrowy, obſituie iednak w zboża, owoce, paſtwiſka, ſzafran, i w niektórych mieyſcach w wino. Góry Czeſkie ſą bogate w ſrebro, cynę, ołów, w granaty i inne kamienie na kſztałt wſchodnich. Obywatele ſą dowcipni, pracowici, mocni, dobrzy żołnierze, ale do piiańſtwa ſkłonni.

Które ſą miaſta znacznieyſze oſmnaſtu

cyr-

cyrkułów, na które się dzielą Czechy?

Cyrkuły albo powiaty Czeskie biorą swe nazwisko od miast stołecznych. Całego królestwa M. S. *Praga* nad Mołdawą na 3 miasta Pragę starą, nową i małą podzielona, Arcybiskupstwem, Akademią sławną i pięknym mostem ozdobiona. Zamek Wiszerad na skale zbudowany broni Pragi. Inne miasta są: *Czasław Kuttenberg, Leitomeritz, Königsratz*; *Karlsbadt* i *Teplitz* wodami mineralnemi sławne. *Egra* miasto obronne. *Glatz* M. S. Hrabstwa tegoż imienia ustąpione Królowi Pruskiemu.

Które są przynależytości Królestwa Czeskiego?

1) Xięstwo Sląskie. 2) Margrabstwo Morawskie. 3) Margrabstwo Luzackie, z których większa część Xięstw Sląskich i Luzacya odpadła od Czech i są przyłączone do państw domów Brandeburskiego i Saskiego.

Iakie są granice i podział Xięstwa Sląskiego?

Xięstwo Sląskie od Kazimierza W. Króla Polskiego Koronie Czeskiey ustąpione styka się na północ z Marchią Brandeburską i Polską; na wschód z tąż samą Polską, na południe z Morawą i Węgrami, na zachód z Luzacyą i Czechami. Długie iest mil około 75. szerokie 30. Obfituie w zbo-

że,

że, lasy, pastwiska, bydło, w len dobry, w miòd, w ròżne po gòrach kamienie, w kruszcowe szyby, w marmury, &c: Sląsk dzieli się na dolny i gòrny; gòrny zaś może się dzielić na Sląsk Pruski i Austryacki.

Sląsk dolny zamyka w sobie 12 Xięstw nazwanych od miast stołecznych, ktòre wszystkie traktatem Wrocławskim d. 11. Czerwca R. 1742 ustąpione są Królowi Pruskiemu. 1) *Wrocław* ludne i handlowne nad Odrą. 2) *Lignica* Akademią Rycerską przedtym sławną ozdobiona 3) *Jawor* 4) *Swidnica* miasto obronne. 5) *Oleśnica* (Oels) 6) *Brzeg* miasto mocne 7) *Wolawa*, 8) *Głogow* miasto po Wrocławiu nayludnieysze. 9) *Sagan.* 10) *Krosno* z całym Xięstwem iuż R. 1538. domowi Brandeburskiemu ustąpione 11(*Munsterberg.* 12) *Nissa* M. S. Xięstwa Grotkowskiego nad wszystkie miasta Sląskie naymocnieysza. Oprocz tych miast stołecznych Xięstw tegoż nazwiska, są: *Wartenberg*, *Trachenberg*, *Milicz*, *Trzebnica* o mil 3 od Wrocławia klasztorem panieńskim od Henryka brodatego i S. Iadwigi iego żony fundowanym sławna.

Sląska gòrnego Pruskiego Xięstwa są: Opolskie M. S. *Opole* nad Odrą, w tym Xięstwie leży *Głogòw* mnieyszy i *Kosel* obronne; Xięstwo Raciborskie M. S. *Raciborz* nad Odrą.

Xię-

Xięstwa Sląska gòrnego Rakuskiego są 1) Oppawskie, ktòrego M. S Opawa (Troppau); 2) Karnowskie z M. S. *Karnowem* (Iaegerndorf); 3) Cieszyńskie ma M. S. *Cieszyn*, należy do Albrychta Królewica Polskiego Xiążęcia Saskiego. *Bielsk* nad granicą Polską M. S. Xięstwa Bielickiego dziedzicznego domu Xiążąt Sułkowskich. *Iabłunka* forteca nad granicą Węgierską.

Ktòre miasta znacznieysze znayduią się w Margrabstwie Morawskim?

Morawa od rzeki Morawy nazwisko biorąca obfituie w wina, pastwiska, bydło rogate, len &c: ma M. S. *Ołomuniec* niedawno na mocną obròcony fortecę, piękny i ludny, Akademią i Biskupstwem ozdobiony. *Brynn* miasto z zamkiem na wysokiey gòrze położonym. *Znaim*, *Niklasburg* o mil 8 od Wiednia. *Prosnica*, *Igława*, *Polna*, *Krumłòw*, *Straswitz*, *Prerawa*, *Ostra*. &c:

Iak się dzieli Luzacya, i ktòre są znacznieysze iey miasta?

Luzacya między Sląskiem, Czechami, Misnią y Marchią położona domowi Saskiemu od Austryackiego R. 1635. ustąpiona, dzieli się na gòrną i dolną; górney miasta są: *Bautzen* nad Sprą stołeczne margrabstwa. *Görlitz* sukiennemi, à *Zitau* lnianemi manufakturami sławne, dolney Luzacyi

mia-

miasta są: *Luben, Guben, Luckau, Spremberg, Cosau* &c: miasta: *Cottbus, Peitze, Boesckau, Storckau, Sommerfeld* &c: należą do Krola Pruskiego.

Ktore Xięstwa Włoskie podlegaią prawu lennemu Rzeszy Niemieckiey?

1) Xięstwa domu Austryackiego. 2) Państwa Krola Sardyńskiego 3) Xięstwa domu Atestyńskiego (po łacinie *Domus Atestina*) zostaią pod obowiązkiem mańitwa.

Xięstwa domu Austryackiego są: 1. wielkie Xięstwo Toskańskie iest z Państw Austryackich wydzielone dla Leopolda Arcy-Xiążęcia, i iemu oraz iego męskiey płci potomstwu, na wieczne czasy ustąpione. 2) Xięstwo Medyolańskie 3) Xięstwo Mantuańskie.

Iakie są granice, rozległość y żyzność W. Xięstwa Toskańskiego?

Toskania graniczy na połnoc i wschód z państwem Papieskim, na zachòd z Genuą, Luką i Modeną, na południe oblana iest morzem; długości ma mil około 40, szerokości 30. obfituie w wino, zboże, cytryny, pomarańcze i inne delikatne owoce, w szafran, iedwab, lny. w marmury alabastr, porfir, minery alunowe, żelazne, miedziane i srebrne.

Co Xięstwo Toskańskie z Rzeczypospolitey

wolney uczynione Xięſtwem dla domu de Medicis zawiera?

Zawiera 1) Powiat abo kray Floreńſki nad ktòrym Alexander *de Medicis* przywłaſzczył ſobie dziedzictwo i moc panowania udzielną z tytułem Xiążęcia od Karola V. nadanym; ſyn iego Koſmus otrzymał tytuł W. Xiążęcia od Piuſa V. Papieża R. 1569. 2) Powiat Pizańſki zawoiowany od Florenczykòw R. 1406. 3) Powiat Senneńſki uſtąpiony od Filipa II. Króla Hiſzpańſkiego R. 1557. W. Xiążęciu Toſkańſkiemu oprócz miaſt garnizonowych, ktòre zoſtały ſię przy Kròleſtwie Neapolitańſkim.

Florencya nad Arną miaſto piękne, całego kraiu ſtołeczne, rezydencyą Arcy-Xiążęcia, pięknemi pałacami, 150 Kościołami, 17 rynkami, i 169 ſtatuami ozdobione. *Pratolino* zamek roſkoſzny W. Xiążęcia. *Arezza* miaſto wielkie na gòrze położone *Piſtola*, *Barberino* oyczyzna zacnego domu. *Camaldoli* wſławione opactwem pierwiaſtkowym zakonu Kamedulſkiego fundowanego od S. Romualda. *Piza* miaſto dawne, piękne i wielkie nad Arną. *Liworna* (Portus Liburnus) z portem morſkim dla wſzyſtkich narodòw do handlu wolnym. *Sienna* miaſto piękne i obronne, oraz delikatnością ięzyka Włoſkiego zalecone. *Monte*

Poli-

Policiano wybornym winem ſławne.

Xięſtwo *Medyolańſkie* ſtyka ſię na pòłnoc z Szwaycarami i Gryzonami, na wſchòd z państwem Weneckim, Parmą i Mantuą, na południe z Parmą i kraiem Genueńſkim, na zachòd z pańſtwami Kròla Sardyńſkiego, długość iego ieſt mil 40, ſzerokość 20. obfituie we wſzyſtko. Miaſta ſtołeczne powiatòw to Xięſtwo ſkładaiących ſą: *Medyolan* nazwany Wielki ma 230 kościołòw, 66 klaſztorow, 10 ſzpitalòw, Akademią i Arcybiskupſtwo; *Come* nad ieziorem tegoż nazwiska, *Pawia*, *Kremona*, *Anghiera*, *Lodi* przedtym *Laus Pompeia*. Z Xięſtwa Medyolanskiego uſtąpione ſą Kròlowi Sardyńskiemu: *Dolina Sezya*, część powiatu Angerskiego, Pawezanskiego: powiaty Nowarski, Wigewanowski, Lomeliński, Alexandryński, Tortoński: Hrabſtwo *Bobbio* i wſzyſtkie dzierżawy lenne Ceſarskie (Feudi Imperiali) na południu Tortony leżące.

Xięſtwo Mantuańskie leży między Państwem Kościelnym, Weneckim, Modeńskim, Parmeńskim, Medyolańskim, obfituie w zboże, paſtwiska, owoce, i wyborne wina, od R. 1708. należy do domu Auſtryackiego, długie ieſt na mil 16, ſzerokie 12. *Mantua* M. S. położone na wyſpie rzeką *Mincyą* otoczoney, ieſt mocne i obronne, wſpa-

wſpaniałym dawnych Xiążąt z domu *Gonzagów* pałacem i innemi przepyſznemi gmachami ozdobione. *Oſtyglia* zamek nad Po. *Piktola* miaſteczko blisko Mantui oyczyzna Wirgiliuſza. *Borgoforta*, *Oſtiglia*, *Luzara*, *Goita*, *Caſtiglione* &c:

Które Xięſtwa należą do Króla Sardyńſkiego?

Król Sardyński trzyma 4 znaczne Xięſtwa: Sawoyskie, Piemonckie, Montferackie i część Xięſtwa Medyolańskiego, położone między Francyą, Szwaycarami, Medyolanem, Parmą i Genuą długie na mil 90, ſzerokie 70.

Sawoya kray górzyſty mniey obfity dzieli ſię na 7 powiatów, których miaſta ſtołeczne ſą: *Chamberi* ſtolica całego Xięſtwa i Parlamentu. *Montmelian*, *Apermont*, *Anneci* M. S. powiatu Genewskiego. *Tornon* M. S. Xięſtwa Szablańskiego (*Chablais*) *Ripalla* &c: *Moutiers* przedtym *Forum Claudii* M. S. hrabſtwa Tarantezyńskiego (*de Tarantaiſe*) *S. Jan Mauryeńſki* M. S. hrabſtwa Mauryeńskiego. *Fauſſigni* M. S. powiatu tegoż nazwiska.

Xięſtwo Piemontańskie (po Włosku Piemonte) obfituiące we wſzyſtko, weſołe i ludne, ma w górach któremi ieſt otoczone, minery złote, ſrebrne, miedziane i żelazne.

Oby-

Obywatele ſą dowcipni, przemyślni, ku cudzoziemcom ludzcy, weſeli; panu ſwemu życzliwi i w dochowaniu wiary Katolickiey ſtateczni. *Turyn* (Auguſta Taurinorum) M. S. Xięſtwa tego i wſzyſtkich państw Krôla Sardyńskiego, rezydencyą Królewską, Arcybiskupſtwem, Akademią, zamkiem, pięknością gmachòw, porządnym ulic rozłożeniem ozdobione nad zbiegiem rzek Doryi i Pô położone. *Wenerya i Riwola* dwa roskoſzne krôlewskie zamki leżą za Turynem. *Coni* miaſto mocne dwa razy od Francuzòw oblężone ni razu niedobyte. *Pignerol Feneſtrella.* *Saluſſa* M. S. Margrabſtwa Saluſſańskiego, w ktòrym leżą miaſta obronne: *Demont* i *Karmagnolla*. *Nica* nad morzem M. S. Hrabſtwa Niceńskiego. *Willa-Franca*, *Onelia* M. S. Xięſtwa Oneliańskiego. *Suza* (Seguſium) M. S. margrabſtwa Suzańskiego. *Aoſta* (Auguſta Prætoria) M. S. Xięſtwa Aoſtańskiego. *Jurea* z mocnym zamkiem M. S. Hrabſtwa Kanawezańskiego (Canaveſe) *Wercella* M. S. Państwa Wercelskiego; *Aſta* M. S. Hrabſtwa Aſteńskiego. Do Pedemontańskiego Xięſtwa przyłączone ſą traktatem Wiedeńskim R. 1735. dzierżawy lenne Ceſarskie nazwane *Langhes* (feuda Langarum) ktòrych ieſt w liczbie 54.

Xię-

Xięſtwa Montſerackiego położonego miedzy Piemontem i Medyolanem od Xięſtwa Mantuańskiego oddzielonego i domowi Sawoyſkiemu uſtąpionego R. 1708. M. S. *Kazal* nad rzeką Po, przedtym naymocniey-ſza we Włoſzech forteca, zburzona R. 1700, ktòrey część twierdz Krol Sardyński naprawił, *Trin* nad Po; *Alby* &c. Powiaty odłączone, od Xięſtwa Medyolańskiego dla Krola Sardyńskiego ſą: *Alexandryjſki*, *Tortoński*, *Nawarski* &c:

Ktòre Xięſtwa ſą dziedziczne domu Ateſtyńſkiego?

Xięſtwa 1) Modeńskie. 2) *Reggio*. 3) *Carpi*, 4) *Corregio*, 5) Mirandola z Margrabſtwem *Concordia*, 6) Nowellara. 7) Maſſa-Carrara, ktòre Xięſtwo przyniosła w poſagu domowi Ateſtyńskiemu oſtatnia onego dziedziczka *Marya-Tereſſa* z domu Xiążąt *Cibo*. Wſzyſtkie te Xięſtwa razem wzięte mogą mieć długości mil 20, ſzerokości 10. Obfituią w zboże, wyborne wino i inne rzeczy do potrzeby i wygody ſłużące. M. S. *Modena* w kraiu weſołym, i urodzaynym położona, mocnym zamkiem obroniona. Pałac Xiążęcy ieſt wielki i wſpaniały. *Riwalta* i *Saſſula* pałace roskoſzne Xięcia Modeńskiego leżą między Modeną i *Reggio*.

Ktòre Prowincye ſkładaią Niderland Auſtryacki?

Ni-

Niderland przedtym nazwany Niemcami dolnemi, potym cyrkułem Burguńskim składa ſię z 17 Prowincyi, ktòrych 7 wybiwſzy ſię z poſłuſzeńſtwa Królów Hiſzpańskich, wolnym ſtały ſię narodem pod nazwiskiem *Prowincyi ſkonfederowanych*, abo *Rzeczypoſpolitey Hollenderſkiey*. *Artezya* oſma Prowincya doſtała ſię w moc Francuską, dziewięć pozoſtałych z odłączeniem iednak od nich znacznych kraiów dla Królów Francuzkiego, Pruskiego i Rzeczypoſpolitey Hollenderskiey, zoſtały ſię przez traktat Utrechtski przy domu Auſtryackim w Niemczech panuiącym, iako to trzy Hrabſtwa: Flandryiskie, Hannońskie, Namurskie; cztery Xięſtwa: Brabańskie Luxemburskie, Limburskie Geldryiskie; Państwo Malińskie i Margrabſtwo Antwerpskie. Wſzyſtkie Prowincye Belgickie Auſtryackie składaią kray długi mil 38. ſzeroki 24. obfituią w zboże, paſtwiska, laſy i ſą iednym z nayludnieyſzych kraiów w Europie dla gęſtych miaſt, naſiadłych miaſteczek i nie przerwanym prawie ciągiem wſiów z ſobą ſpoionych. Manufaktury kamlotowe, ſzpalerowe i koronkowe wſławiaią ten kray i bogacą. Belgowie ſą wzroſtu pięknego, mocni, do trudów woiennych, nauk, kunſztów wyzwolonych i rzemiòſł ſpoſobni; rzetelni,

ſłowa

słowa dotrzymuiący, ku cudzoziemcom grzeczni, do handlów się naywięcey przykładaią, smaczno iedzą, wiele a często niepomiarkowanie piią.

Flandrya dzieli się na Francuską, Hollenderską i Austryacką. Flandryi Austryackiey M. S. *Gand* nad zbiegiem Skaldy i Lizy, rożnemi kanałami dzieli się na 26 wysp złączonych z sobą 300 mostami. Inne miasta są: *Bruga* ustanowieniem Orderu złotego runa od Filipa dobrego Xiążęcia Burguńskiego sławna r. 1430. *Ostenda* z dobrym portem i mocnemi twierdzami od Ambrożego Spinoli Wodza Hiszpańskiego r. 1604. po trzyletnim oblężeniu, a od Francuzów R. 1745 w dziesięć dni dobyta. *Neuport* nad Yperlą, miasto mocne. *Furna*, *Ypry*, *Menin*, *Tornak* (Tornay) *Udenarda*, *Alost*, *Knok*, forteca mocna, *Dyxmuda* naylepszym w tym kraiu syrem i masłem sławna. *Niniwa*, *Kurtrycht* &c.

Hannonia (*Hainau*) dzieli się na Austryacką i Francuską; Austryackiey M. S. *Mons*, piękne, bogate i mocne, którego iedna połowa leży na górze, a druga na dolinie błotnistey. *Ath* nad Dandrą obronny, *Halla*, *Gislenopol* (St. Guillain) którego sluzy miasto *Mons* w potrzebie zalewaią, *Lessina*, *Stenkerka*. *Chimay*, *Solra* &c:

Hrabstwo *Namurskie* oprocz *Charlemontu*

przyłączonego do Hannonii Francuskiey całe należy do domu Auſtryackiego M. S. *Namur* nad zbiegiem Mozy i Sambry iedno z naymnieyſzych w Europie, *Charleroi* forteca obronna. *Buvina Fleurus*, *Walkurt* &c.

Brabancya dzieli ſię na Auſtryacką i Hollenderską: Auſtryackiey i wſzyſtkich Prowincyi Belgickich M.S. *Bruxella* nad Senną piękna, wielka i obronna gdzie Wielkorządźca i naywyżſza mieſzka rada. *Lowanium* Akademią ſławną zaſzczycone. *Tillemont*, *Grimberg*, *Niwella*, *Judogna* a przy niey *Ramilly* klęską Francuzów R. 1706 pamiętna. *Wilworda*, *Senef*, *Genap*. &c:

Xięſtwo *Luxemburskie* należy do Auſtryi i Francyi. Auſtryackiego Luxemburgu M. S. *Luxemburg* mocnemi opatrzony twierdzami. *Kronenbourg*, *S. Hubert*, *Wirton*. &c.

Xięſtwa *Limburſkiego* M. S. *Limburg*. &c: Hollendrzy tu maią *Dalem*, *Wyck*, *Rolduk* i *Falkemburg*.

Geldrya dzieli ſię na Auſryacką, Pruską i Hollenderską. Geldrya dolna należy do Hollendrów; W. górney Auſtryackie miaſta ſą: *Ruremonda* i *Erkelens*; Pruskie: *Geldrya*, *Werda* i *Stralen*: Hollenderſkie- *Venlo* wynalezieniem i pierwſzym doświadczeniem bomb ſławna. *Stewenſwerd* zamek mocny nad Mozą.

Pań-

Pańſtwa *Malińſkiego* M. S. *Malina* nad Dylą pięknemi kościołami i Arcybiskupſtwem ozdobiona.

Margrabſtwa *Antwerpſkiego* M.S. *Antwerpia* nad Skaldą, piękna, mocna i wielka. *Lierra*, *Sandfliet*, *Eckem* &c:

Co ſą i które ſą miaſta Barrierowe?

Te miaſta obronne w Niderlandzie Auſtryackim nazywaią ſię *Barrierowemi*, w których Rzeczpoſpolita Hollenderska dla ubeſpieczenia granic ſwych i wſtrzymania woyska Francuskiego pod czas woyny od naiazdòw, trzyma ſwoie załogi podług traktatu Barrierowego R. 1715 zawartego. Te zaś miaſta ſą: *Namur*, *Tornak*, *Menin*, *Furna*, *Warneton*, *Ypry* i zamek *Knok*. *Dundermonda* żołnierzem Auſtryackim i Hollenderskim ieſt oſadzona.

ROZDZIAŁ III.

O Pańſtwie Tureckim.

Które ſą Pańſtwa Sułtana Tureckiego?

Są te: 1) Turcya Europeyska, 2) Turcya Azyatycka, 3) Turcya Afrykańska, 4) wyſpy Tureckie, 5) Pańſtwa hołduiące.

Iakie ſą granice Turcyi Europeyſkiey?

Od zachodu ſtyka ſię z golfem Weneckim, Dalmacyą Wenecką, Kroacyą Rakuską; od południa z morzem ſrzòdozięmnym; od wſchodu z morzem czarnym i Archipelagiem; od pòłnocy z Węgrami, Zięmią Siedmigrodzką i Wołoską. Ma z zachodu na wſchòd mil 200, a 250 z południa na pułnoc, całe zaś państwo Tureckie wraz z kraiami hołduiącemi rozciąga ſię na mil 800 od ſtrony zachodniey kròleſtwa Algierſkiego aż do Balſory leżącey na końcu odnogi Perskiey, a mil około 700 z pòłnocy na południe.

Na ktòre kraie dzieli ſię Turcya Europeyſka?

Dzieli ſię na Turcyą pòłnocną na pòłnoc gór *Caſtagnas*, w ktòrey zamykaią ſię: 1) Beſſarabia. 2) Kroacya Turecka. 3) Dalmacya Turecka. 4) Boſnia 5) Serwia. 6) Bulgarya. 7) Romania abo Romelia i czworo pańſtw hołduiących; i na Turcyą południową abo dawną Grecyą, w ktòrey leżą. 1) Macedonia. 2) Albania. 3) Epir. 4) Teſſalia. 5) Liwadya. 6) Morea.

Iakie narody mieſzkaią w Beſſarabii?

Tatarowie Oczakowſcy i Budziaccy bardziey wolni niż poddani Turkom, ktòrzy tu niektòre tylko trzymaią miaſta, te zaś ſą: *Oczakòw* nad uściem Dniepru, ſtolica Ta-

ta-

tarów Oczakowſkich, twierdzą Turecką oſadzony. *Białogród* abo *Akirman* ſtolica Tatarów Budziackich także garnizonem Tureckim utwierdzony. *Bender* abo *Tekin* rezydencya Baſzy Tureckiego, nad Dnieſtrem.

Które ſą znacznieyſze miaſta w Turcyi północney?

Kroacya Turecka inna od Rakuſkiey ma M. S. i obronne *Wichicz* abo *Bichacz.* Ten kray obfituie w oliwę i wino. *Moſtar* ieſt M. S. Dalmacyi i rezydencya Baſzy. *Narenta*, *Trebigna*, *Redina*, *Antivari*. &c.

Bośnia tak zwana od Boſny rzeki tam płynącey, przedtym była królеſtwem, które w Roku 1366, fundował Stefan Miryes; Machomet II podbił ią r. 1463. i Stefana V Króla żywego ze ſkóry odrzeć kazał. M. S. tego kraiu ieſt *Bagnaluk*, *Yaycza*, *Orbach*, *Kornich* abo *Zwornik* nad Dryną &c:

Serwii M. S. *Belgrad* nad zbiegiem Dunaiu i Sawy przedtym przedmurze Chrześciańſtwa, teraz rezydencya Baſzy oddany Porcie R. 1739. Inne miaſta ſą: *Semendrya*, *Ianibazar*, *Niſſa*, *Paſſarowicze* miaſto ſławne pokoiem tam zawartym między Ceſarzem i Portą R. 1718. Serwia przedtym mocne Słowackie króleſtwo doſtało ſię w moc Turecką. R. 1463.

Bul-

Bulgaryi M. S. *Zofia* bliſko rozwalin dawney Sardyki, *Widdin* forteca nad Dunaiem, *Siliſtrya*, *Nikopol* zwycięſtwem Bajazeta I. nad Zygmuntem potym Ceſarzem, R. 1396. *Ternowa*, *Chiprowacz*, *Kopelowacz*,

Warna przy morzu czarnym klęſką Władyſława III Króla Polſkiego i Węgierſkiego R. 1444. wſławione. *Mangalia* abo *Tomis-Wara* nad morzem czarnym wygnaniem Owidyuſza pamiętna. *Babuduk*, *Proſtawica* przy uściu Dunaiu. *Giurdziewo*, *Brahiłow* &c.

Konſtantynopol po Turecku *Sztambuł* po Polſku *Carogród* ieſt M. S. Romanii i państwa Tureckiego ſzturmem dobyty od Mahometa II. R. 1453. Miaſto to nad cieśniną Carogrodzką położone, zaſzczyca ſię pięknym i beſpiecznym portem, i ieſt iedno z naywiękſzych na świecie. Ulice ma ciaſne, kamienice niſkie i zle budowane, ale pałace i meczety wſpaniałe. Pałac W. Sułtana nazwany ſaraiem ieſt gmach rozległy i wſpaniały; od wielkiey bramy, którą do niego wchodzą państwo Tureckie ieſt nazwane *Portą Ottomańſką*. W mieście mieſzkaią Turcy, Grecy i Zydzi. Chrześcianie Europeyſcy na przedmieściu nazwanym *Galata*, a Poſłowie cudzoziemſcy na przedmieściu *Pera*. Położenie mia-

ſta tego nayroſkoſznieyſze na świecie, podlega trzęſieniu ziemi, pożarom i morowey zarazie, ktòre oſtatnie dwa nieſzczęścia można przypiſać niedbalſtwu i nieochędoſtwu Tureckiemu. Inne miaſta ſą: *Adryanopòl* podbity od Amurata I. R. 1362, *Demotyka*, *Filipòl*, *Trajanopòl* nad Marizą, *Gallipòl* nad cieśniną tegoż imienia, gdzie Admirał Turecki rezyduie. *Dardanelle* ſą 2 zamki ieden w Europie, drugi w Azyi broniące weyścia okrętom na Heleſpont. *Rodoſta* nad Marmorą &c: *Hem*, *Rödopa* dwie ſławne gòry leżą w Romanii abo dawney Tracyi.

Ktòre ſą znacznieyſze miaſta dawney Grecyi abo Turcyi południowey?

Macedonii po Turecku *Comenolitari* M. S. *Salonika*, dawna *Teſſalonika*, handlowna, ludna, bogata, naylepſzym ſzczyci ſię w Grecyi portem. *Geniſſar*.-Pella narodzeniem Alexandra W. ſławna; *Chitro* - Pidna klęską Perſeusza oſtatniego Krola Macedońſkiego, a *Filippi* Bruta i Kaſſyuſza Dziejopiſom znajome. *Libanowa*- Stagira, *Emboli*-Amphipolis, *Konteſſa* -abo *Stremona*, *Okryda*, *Bolina* &c: Na południe wybrzeża *Conteſſa* wbiega na morze gòra *Athos* teraz *Monte-Sancto* iedna z nawyżſzych w Europie od lądu paſmem gòr zamknięta, mni-

cha-

chami osadzona Greckiemi. Rachuią we 22 klasztorach i 40 pustelniczych mieszkaniach mnichów z różnych narodów na 6000, ktòrzy ostre życie prowadzą, z pracy rąk swych żyią i daninę Porcie płacą. Pustelnicy z ostrością życia okropną łączący odludność, zawrotu dostaią głowy i w dziwackie wpadaią myśli. Z tego mieysca naywięcey mnichòw wychodzi do rządu dyecezyi, i naywięcey tu mieszka złożonych z urzędu Władykòw.

Miasta Albanii są *Scutari* abo *Iskodar* stołeczne, *Durazzo* i *Walona* porty morskie; *Kröja* męstwem, a *Alissa*-Lyssus grobem Skandeberga wsławione. *Dulcigno* port morski; obywatele są dobrzy marynarze i nazywaią się *Dulcignotami*. *Dibra*, *Driwasta* &c:

Epiru abo według niektòrych Krajopisòw dòlney Albanii M. S. *Delwino*, *Chimera* Acroceraunia; obywatele pod nazwiskiem *Cimeriotow*, na rozboie wypadaią morskie. *Kocyt* i *Acheron* strumyki i gay *Dodona* w okolicy są Chimery. W Epirze leży przylądek *Figalo*-prom: Actium w bliskości ktòrego August Cesarz zwyciężył Antoniego i Kleopatrę. Turcy Albanią i Epir i piechotę z tych dwoch kraiòw zaciągnioną nazywaią *Arnaut*.

Tessalii, którą Turcy nazywaią *Janna*

mia-

miasta są: Sto: *Janna*-Cassiope, *Larissa* oyczyzna Ulissesa nad Selamprią-*Peneus*, *Zeiton* nad wybrzezem tegoż imienia przedtym Maliacus Sinus nazwany, *Farsa*-Pharsalia przy ktòrey Cesarz zwyciężył Pompejusza; gòry *Olimp* teraz Lacha, *Ossa*, *Pelion*, *Pind* i roskoszna dolina *Tempe* tu się znayduią.

Miasta znacznieysze Liwadyi są: *Liwadya* Lebadia stołeczne, *Atyna* abo *Setyna* przedtym *Ateny* tak zniszczone, że z rozwalin nie można poznać dawney onych wielkości. *Marathon* o 2 mile od Aten przy ktòrym Milciades zwyciężył Persòw. R. 490. przed C. P. *Tywa* abo *Stywa* dawne Teby, *Lepante*-Naupactus wsławione zwycięstwem Chrześcian nad Turkami R. 1571. Od miasta tego odnoga morska bierze nazwisko, łączy się z morzem Jońskim cieśniną dwoma zamkami małe Dardanelle nazwanemi, obronioną. *Castri* dawne Delfy. Liwadya za panowania Rzymian zwała się Achaią i zamykała: Attykę, Beocyą z miastami Plateą, Cheroneą, Lewktrami; Focydę z Delfami, Antycyrą &c: Lokrydę, Dorydę, Etolią. *Parnas*, *Cytheron* i *Helikon* tu się znayduią; sławny wąwóz *Termopilæ* na mapach *Bocca di Luppo* iest między Liwadyą i Tessalią.

Mia

Miaſta Morei abo dawnego Peloponezu ſą: *Korynt* abo *Korynto* ſtolica przedtym ſławney Rzeczypoſpolitey. *Patras*, *Modon*, *Koron*, *Belwedera* u dawnych Elis, *Longenico* przedtym Olimpia igrzyſkami ſławna. *Arkadya*, *Kalamata*. *Maſſeniga*-Meſſena, *Mandi* dawna Mantinea, *Napola Romańſka* obronna; *Napola Malwazyiſka* na wyſpie małey moſtem z lądem złączoney, niedobytym zamkiem zaſłoniona i winnicami wina małmazyi otoczona. *Argo*, *Leontari*-Megapolis oyczyzna Filopemena i Polibiuſza Dzieiopiſarza. *Nawarin* dwoma zamkami obroniony. *Miſitra* na rozwalinach abo bliſko nich dawney Sparty dwoma zamkami na niedoſtępney ſkale oſiadłemi mocna; w bliſkości miaſta tego znayduią ſię Maniotowie (Magnotes) czyniący ſię naſtępcami dawnych Spartanów i innych Greków wolność dochowuiący; płacą daninę Turkom, rządzą ſię ſwemi prawami, nie wſtydzą ſię rozbiiać na morzu i na lądzie. Do nich należą miaſta: *Maina*, *Vitulo*, *Preſti* i 300. wioſek. W Peloponezie zamykały ſię dawne kraie: Achaia, Argolida, Elida, Meſſenia, Arkadya, Lakonia albo Lacedemonia.

Iakie ſą granice Turcyi Azyatyckiey?

Na północ iey granicą ſą, morze czarne

ne i Georgia, na wſchód Perſya, na południe odnoga Perſka i Arabia, na zachòd morze ſrzòdoziemne i Archipelag. Z pòłnocy na południe wyciąga ſię na mil 425, a z zachodu na wſchód mil 430.

Iak dzieliſz Turcyą z Azyatycką?

Na cztery wielkie części, ktòre ſą: 1) Natolia ppzedtym Azya mnieyſza. 2) Syrya od Turkòw nazwana *Suryſtan.* 3) Turkomania abo Armenia wiekſza. 4) Dyarbek to ieſt dawna Aſſyrya, Mezopotamia i Babilonia.

Turcy dzielą Natolią na cztery Prowincye: na Natolią właściwą, na Karamanią, Amazyą i Aladulią.

Natolii zamykaiącey dawne kraie, Bitynią, Paflagonią, małą Fryzyą, Mizyą, Troadę, Lidyą, Eolidę, Jonią, Karią i część Pontu miaſta: ſtoł: *Chyutaya* we śrzodku kraiu; *Scutari*-Chryſopolis, *Kadiaci*-Chalcedon na przeciwko Sztambułu; *Iſmid*-Nicodemia chrztem i śmiercią Konſtantyna W. R. 337, a *Gebiſa*. Libiſſa Annibala otruciem ſię ſławne, *Iſnich*-Nicæa, *Burſa*-Pruſa pod gòrą Olimpem; *Karamuſal*-Pronutus, *Jalowa*-Drepanum, *Ghio*-Chius nad wybrzezem nazwanym ſinus Gionus, *Mudania*-Apamea, *Chiziko*-Cyzicus, *Artaki*-Artace, *Lamſaki*-Lampſacus, *Eſki-Stambul* o

kil-

kilkoro ſtaiów od dawney Troi, *Laruſar*-Lariſſa, *Gargara*, *Antandra*, *Edremit*-Adramyttium, *Jalea*-Elxa port Pergamu, ktòry teraż ſię nazywa *Bergamo*, *Tochia*-Phocæa, *Iſmir*-Smyrna do tych czas bogata i handlowna, *Wurla*-Claſomene na pòłwyſpie, *Altoboſki*-Colophon, *Ayaſoluk*-Epheſus ſławny kościołem Dyany ſpalonym od Heroſtrata; *Guſcliſar*-Magnezia Jońſka, *Sigagik*-Teos, *Milet*, *Aſſem-Kalaſi*-Jaſſus, *Halikarnaſs* M. S. dawney Karyi, *Stadia*-Gnidus; *Benderachi*-Heraclæa, *Napoli* z portem morſkim i warſztatem okrętòw Tureckich. *Samaſtra*-Amaſtris, *Sinopa* &c. We śrzodku kraiu *Sart* M. S. Królestwa Lidyiſkiego; *Abullona*-Apollonia, *Geredeh*-Cratia, *Boli*-Hadrianopolis; *Sultan-hiſar*-Trallæ, *Ladik*-Laodicæa, *Akſhehr*-Antiochia ad Piſidiam, *Angura*-Ancyra &c.

Karamanii złożoney z dawnych Likaonii, Izauryi, Piſidyi, Pamfilii, Licyi i części Cylicyi miaſta ſtołeczne *Cogni*-Iconium dawne, wielkie, ludne. *Iſmil*-Pſibela, *Mira*, *Soli* od obywatelòw miaſta tego złych Grammatykòw początek bierże ſolæciſmus. *Teraſſo*-Tharſus nad Cydnem, przygodą Alexandra W. i Fryderyka I. Ceſarza w hiſtoryi znaiomym, *Satalia* nad morzem, *Tyana* Apolloniusza Tyańſkiego oyczyzna.

Ama-

Amazyi, ktòra zamyka część Pontu i Kapadocyą M. S. *Siwas* - Sebaſte, *Tokat*-Beriſa, *Amaſan* - Amaſia, *Trebiſond* nad morzem czarnym, ſtolica Ceſarſtwa, *Nikſar*-Neocæſarea, *Zezima* - Amiſus.

Aladulii, ktòra część Cylicyi i małey Armenii zabiera miaſto, ſtoł: *Maracz* - Maraſia potym Germanicia, *Malacia*-Melirina, *Laiazzo* - Iſſus, przy ktòrym powtòrnie Alexander W. zwyciężył Daryuſza. *Selenti*-Selinus śmiercią Trajana pamiętne &c.

Na wiele znaczniey ſzych części dzieli ſię Syrya?

Trzy w niey znayduią ſię prowincie: Syrya właściwa, Fenicya i Paleſtyna abo Ziemia Swięta.

W Syryi *Alep* abo *Halep* M. S. Syryi, nay większe po Sztambule i Kairze, ludne i handlowne. Antyochia dziś *Antakia* nad Orontą. *Alexandreta* abo *Skaderona* port morſki, gołębie ztąd liſty noſzą aż do Alepu o mil 24, *Latikia* - Lacodicea, *Hamah*-Apamæa nad Orontą. *Gebileh* - Gabala.

W Fenicyi *Damaſzek* M. S. ſławne fabryką adamaſzków, nożów i ſzabel. *Sour* dawny *Tyr*. *Trypol* nad morzem śrzodoziemnym. *Seyda* abo *Sidon*, *Balbek* u dawnych Heliopolis 15 mil od Damaſzku, ku pòłnocy w rozwalinach ciekawych pokazuie

da-

dawną wſpaniałość. *Tadmor* dawna Palmyra na dzikich Syryiſkich polach ku Arabii puſtey, w hiſtoryi Rzymſkiey dla przepychu gmachów, bogactw obywatelów, męſtwa Zenobii, a w teraźnieyſzey dla rozwalin zburzonego tego miaſta od Anglików opiſanych i r. 1753 wydanych ſławna.

W Paleſtynie *Jerozolima* M. S. męką CHRYSTUSA Pana poświęcona. *Jaffa* dawna *Joppé*, *Akra* dawna *Ptolomaida*, *Gaza* porty trzy morſkie.

Gdzie ſię znayduie góra Liban?

W Fenicyi o mil 5 od Trypolu, *Liban* okryty cedrami, ciągnie ſię paſmem w 6 rzędów zawſze wyżey w gòrę podnoſzących ſię. *Anti-Liban* druga ieſt góra na przeciwko Libanu leżąca, ktòra od Sydonu ciągnie ſię aż do Arabii. Każda z tych gòr ma mil 100 w koło, a 40 długości; iedna od drugiey w rówiey leży odległości. Kray między temi górami leżący nazywa ſię *Cele-Syrya*, to ieſt Syrya lochowata bardzo żyzna. Maronitowie naród Chrześciańſki mieſzkaią na *Libanie*, a Druzowie na *Anti-Libanie*.

Co ſą Maronitowie i Druzowie;

Maronitowie ſą Chrześcianie do Rzymſkiego Kościoła przyłączeni; imię ich bierze początek od miaſteczka *Maronii* nazwanego od

S.

S. Marona, ktòry wieku V wybudował klaſztór bliſko ich kraiu.

Druzowie udaią ſię za Chrześcian, ich iednak Chrześciaństwo na ſamym tylko wzywaniu z uſzanowaniem imion JEZUS i MARYA zawiſło. Zydów rownie iako i Mahometanòw nienawidzą, wina używaią, z właſnemi còrkami i ſioſtrami żenią ſię, poſty i pacierz odrzucaią, powierzchownie ſą uczciwi, w lochach mieſzkaią, wychodzą zawſze ſzablą i muſzkietem uzbroieni, ſame niewiaſty umieią czytać i piſać, mężczyzni do zacnieyſzych zabaw ſądzą ſię być urodzonemi, niż piórem malować na na papierze. Xiążę abo Emir tego narodu pod naywżſzą Sułtana Tureckiego źwierzchnością zoſtaiący całemu rozkazuie narodowi, i ma do ſtraży ſwoiey 12,000 woyſka. Dowodzą, że pochodzą od Francuzów. i że dawnieyſi ich Emirowie byli z famili Lotaryńſkiey *Mann.*

Które miaſta znayduią ſię w Turkomanii abo górney Armenii?

Turkomania wſchodnia należy do Perſyi, w zachodniey do Turkòw należącey *Erzerum* M. S. nie daleko źrzódła rzeki *Eufratu*. Niektórzy uczeni ludzie rozumieią, że ray ziemſki bliſko tego znaydował ſię mieyſca, gdzie *Eufrat* i *Tygrys* rzeki

za-

zaczynaią się. Góra *Ararat* w tym leży kraiu. Inne miasta są: *Kars*, *Van* &c.

Które kraie znayduią się w Dyarbeku?

Diarbek właściwy abo dawna Mezopotamia ku zachodowi, Irak-Arabi abo dawna Babilonia na południe, Kurdystan abo Assyrya na wschód; niektóry raiowi ziemskiemu mieysce w Dyarbeku naznaczaią.

Dyarbek przedtym *Amida* nad Tygrem M. S. Dyarbeku właściwego. *Mozul* nad Tygrem naprzeciwko dawney *Niniwy* ztąd muśliny imię i początek biorą: *Urfa* przedtym *Edessa*, *Birmardin* &c: Irak-Arabii M. S. *Bagdad* nad Tygrem R. 1638. Persom wydarty naprzeciwko dawney Seleucyi. *Bassora* abo *Basra* przy zbieżeniu Tygru i Eufratu. *Helleh* o mil 2 od rozwalin Babilonii. W Kurdystanie panuią Xiążęta Kurdowie, iedni pod hołdem Tureckim, drudzy pod Perskim.

Turcy tam trzymaią miasta *Kierkouk*, *Turc-Van*, *Irbil* abo dawną *Arbellę* klęską Daryusza wsławioną &c:

Które są dzierżawy Tureckie w Afryce?

1) Egypt. 2) Derna abo Barka. 3) strona północna Abechu.

Egypt dzieli się na górny, dolny i śrzedni. *Girga* iest M. S. Egyptu górnego, Inne miasta są: *Asiot*, *Kena* przedtym *Ko-*

ptos

ptos; w ſtronie południowey ſą rozwaliny ſławnego miaſta Tebów 100 bram maiącego. *Kair* ieſt ſtolica Egyptu śrzedniego i całey Turcyi Afrykańſkiey, miaſto wielkie i handlowne, domy ma niſkie i zle budowane, ulice ciaſne, ſzpetne i nie brukowane. Naprzeciw Kairu za Nilem widzieć ſię daią rozwaliny miaſta *Memphis*, a o 4 mile ſą piramidy policzone, miedzy ſiedmią świata cudami, które były grobem Krolów Egypſkich. *Alexandrya* po Turecku *Skanderyk* nad morzem śrzódziemnym ieſt ſtolicą Egyptu dolnego ſławna przedtym biblioteką Ptolomeuſzów, *Raſſit* u dawnych *Kanopa*, *Damieta* dawne *Peluſſium*, *Alberton* &c:

Barki *Derna* ieſt M. S. *Talometa* przedtym Ptolomaida, *Grena* dawna Cyrena. Barka od dawnych nazwana Libią zewnętrzną zamykała Cerenaikę i Marmarykę.

Turcy trzymaią w ſtronie pòłnocney Abechu: *Suagvem* abo *Suakwę*, *Eykiko* &c.

Które wyſpy należą do Turków?

Wſzyſtkie wyſpy należące do Turków leżą na morzu śrzódoziętnnym i Archipelagu: iedne należą do Azyi, drugie do Europy.

Wyſpy Tureckie należące do Europy: 1) *Kandya* u dawnych *Kreta* od Turków

Wenetom po długiey i krwawey woynie R. 1669 wydarta. *Kandya* ieſt M. S. *Kanea* port wygodny. 2) *Negrepont* abo dawna *Eubæa* moſtem złączona z lądem. 3) *Cyklady* między któremi znacznieyſze ſą: *Milo*-Melos obfituie w ſòl, ałun, ſiarkę, żelazo &c: Nad wyſpiarzów nie maſz lepſzych marynarżów na całym Archipelagu. *Stampalia*-Aſtypalia urodzayna i w dzielne obfita konie: *Santorina*-Thera grunta ma urodzayne chociaſz okryte zużlem kamiennym. Na wybrzeżu morza do śrzodka wyſpy wchodzącym nowe z morza ròżnemi czaſy powſtały wyſpy, iakie ſą: *Thera*, *Theraſia*, *Thia*: oſtatnia wynurzyła ſię R. 1707. *Amorga*-Amorgus, *Nio*-Jos nazwana od Turków mała Malta z przyczyny że wſzyſtkich narodów rozboynicy morſcy tu ſię ſchraniaią. Niektórzy upatruią na niey gròb Homera; *Sikina*-Sicinus w wyborną żyzna pſzenicę, bawełnę i figi. *Nanſia*-Membliaros, *Anaphe* obfituie w pſzczoły i w wielką moc kuropatw, które aby trawy i zboża wſchodzącego nie ziadały, obywatele tłuką iayca. *Polikandra*-Philocandros 6 mil ma na około i grunta ſkaliſte. *Argentaria*-Kimolos w ſzyby ſrebrne dawniey bogata, obfituie w kretę tłuſtą i gębczaſtą, któ-

rey

rey do bielenia płociennego używaią sprzętu. *Sifanta* - Siphnus obfituie w szyby marmurowe i ołowiane, iedwab, bawełnę. oliwę, kapary, figi &c: obywatele misternie robią kapelusze słomiane; które wszystkim wschodnim przedaią kraiom. *Chersa* - Seriphus, gorzysta, obfituie w magnes zwierzchnią ziemi warsztą pokryty, cybule arcydelikatną i kuropatwy. Dawni Rzymianie winowayców swych tu wyganiali. *Naxya* Naxus nazwana królową Cyklad dla żyzności i roskosznego położ nia. Naxyanie chociaż Turkom poddani rządzą się na kształt Rzeczypospolitey. Wiele tu znayduie się familii Łacińskich, które Grecy srożey od Turków prześladuią. *Paros* w wyborne obfituie marmury i w wyrobion z nich nayprzednieyszym snicerstwem setuki, których obywatele do pokładek, zpodług &c: używaią. Z teyto wyspy wyszły marmury Arondelskie złożone w Akademii Oxfordskiey, na których wyryte epochy Historyi Greckiey od Cekropa pierwszego Króla Ateńskiego do rządu Dyogneta, zamykaią lat 1318. *Antiparos* na przeciwko Paros położona mil 5 ma na około. Same tu familie Francuskie i Weneckie od dawnych rozbóników pochodzące

osiadły. *Dilli* wielka i mała - Delos wpośrzodku Cyklad niegdyś przepysznemi Apollina i Dyany kościołami ozdobione teraz opuszczone. *Mikouli* - Myconus na północ Naxyi od Greków naylepszych Archipelagu maytków mieszkana, obfituie w zwierzynę i wina, wyiąwszy ięczmień żadnego nie rodzi zboża. Dawnych obywatelów miano za pasorzytów. Mikonianie dawni i teraźnieysi we 20 leciech łysieią. Damy za naywiększy urody wdzięk poczytuią, mieć nogi grube, dla tego po 6 par pończoch noszą. *Syra* - Syrus od 6000 Katolików mieszkana i dobrze uprawiona. Rozwaliny dawnego miasta Syrus przepych pokazuią. *Thermia* - Cythus od ciepplic tak nazwana obfituie w zboże, wino, i owce. Obywatele wyiąwszy kilka familiy Łacińskich, wszyscy są Grecy odszczepieńcy. *Zia* - Cea na wschód Negrepontu tak przedtym ludna, że z ustawy prawa okrutnego wszystkie sześćdziesiątletnie osoby życia pozbawiano, aby liczba obywatelów nie przewyższała sposobów wyżywienia się. Teraz ledwie iedne znayduie się miasteczko. Port tu morski tak iest wygodny i wielki, że naywiększą może ogarnąć flotę. *Tina* - Tenos wesoła, zdrowemi oblana źdródłami i dobrze upra-

prawiona. *Jura*-Giarus prawie opuſzczona. *Andra*-Andrus na pólnoc Tiny, którey dawną wſpaniałość gruzy marmurowe pokazuią; na tey wyſpie kończą ſię Cyklady. W odnodze Engiackiey *Engia*-Ægina od dobrych marynarzów mieſzkana. *Coluri*-Salamis na przeciwko Aten. *Sciro*-Scyrus na wſchód Nigrepontu wygnaniem i grobem Tezeuſza, i oyczyzną Ferecida Filozofa zaſzczycona. *Sciatta*-Sciathus, *Scopoli*-Scopelus na wſchód Sciatty; *Celidroni* abo *Dromo*-Dromus; *Taſſo*-Thaſſus w odnodze Conteſſa; *Samandracha*-Samothracia abo Samos, *Lembro*-Imbros na zachód Dardanelli Romańſkiey; *Stalimena*-Lemnos obfita w zboże i wino; góra Athos przed ſłońca zachodem cieniem ſwym doſięga tey wyſpy. Ztąd wychodzi ziemia czerwona *terra ſigillata*, którą wſchodni ludzie maią za ſkuteczną preſerwę przeciwko zarazie i truciznom, Za pogańſtwa cechowano ią poſtawą kozią i wieſzano na ſzyi dzieci przeciwko czarom. *Tenedos* na przeciwko rozwalin Troi, obfituie w wyborną muſzkatelę.

Wyſpy Tureckie do Azyi należące: *Sporady*, między któremi znacznieyſze: *Metelina*-Lesbos ma mil 70 na około, chociaż górzyſta, obfituie iednak w zboże, figi,

gi, oliwę i wino: Pittacus, Alceuſz, Arion i Sapho z tey wyſpy byli rodem. *Scio* po Turecku *Saki*-Ghio między Cykladami i Sporadami nayludnieyſza; *Samos*-Samus wąſkim przeſmykiem *Bogas* od Azyi odzielona, życiem dawnych obywatelów roſkoſznym i miękkim oſzpecona. *Nakarya*-Icaria nazwana od Ikara, który tu utonął uciekaiąc z Krety na okręcie maiącym żagle od niego wynalezione. *Patino*-Pathmos wygnaniem przez 18 mieſięcy S. Iana Apoſtoła wſławiona. *Nacri*, *Lipſo*-Lepſia, *Lero*-Lerus, *Calmina*-Calymna, *Stanchio* abo *Longo*-Cos dała dwom wielkim ludziom życie Hippokrateſowi i Apelleſowi, *Nicero* abo *Niſaro*-Nyſirus, *Piſcopi*-Telos i oſtatnia wyſpa Sporadzka *Scarpaneto*-Carpathus.

Rod-Rhodus długi mil 20, ſzoroki 10 od Solimana II Kawalerom Maltańſkim R. 1522 wydarty. M. S. *Rod* był ſławny koloſſem Apollina i prawami morſkiemi od Rzymian przyiętemi.

Cypr zdawna na 7 króleſtw podzielony, od Perſów, Egypcyanów, na oſtatek Saracenów zawoiowany, był im od Chrześcian odebrany, od Rycharda I Króla Angielſkiego R. 1189. podbity doſtał ſię Wenetom R. 1458, którym R. 1571 wydarł

darł Selim II. Powietrze ieſt gorące i nie zdrowe, ale grunta żyzne wydaią zboże, owoce, cukier, oliwę, i przednie wina. M. S. *Nikozya*, *Famaguſta* port i forteca. *Baſſo*-Paphus, *Limiſſa*, *Maſota* &c:

Iakie ſą właſności Państwa Tureckiego?

Powietrze w tak rozległym pańſtwie podług położenia kraiów różne, bardziey iednak ieſt gorące niż zimne. Grunta niemal wſzędzie żyzne leżą odłogiem dla gnuſności Turków, i uciemiężenia Chrześcian pod niemi w niewoli żyiących.

Iakie ſą przymioty Turków?

Turcy w powſzechności ſą wzroſtu przyſtoynego, poważni, wſtrzemięźliwi, ſpokoynością i prożnowaniem bawiący ſię, i-dzie zatym, że nie ſą ſpoſobni do podeymowania wielkich trudów. Turcy iednak Europeyſcy ſą mocni, ſzczerzy, między ſobą ludzcy i polityczni, lecz względem Chrześcian dumni i hardzi. Każdemu wiadomo z iakim ſą oni przywiązaniem do roſkoſzy, zbytku, i właſnego intereſſu. Ludzkość i uczynność ku cudzoziemcom bez względu na wiarę im ieſt właściwa, a cierpliwość w nieſzczęściu nad wſzyſtkie inne narody celnieyſza. Dawni Turcy z taką byſtrością obſzerne podbili kraie, że podobnego przykładu hiſtorya niema. Na

dzwię

dźwięk ich imienia świat drżał od ſtrachu; teraźnieyſi krew ſwych przodków zmieſzali ze krwią narodów podbitych, od których wzięli pieſzczliwość życia i zbytek, którzy nie raz iuż zwyciężeni więcey nie ſą ſtraſznemi od ſiebie zwyciężonym. Cały naród Turecki nic dziś nie ieſt, tylko pomieſzanie Syryiczyków, Ormianów, Illiryiczyków, Greczynów, Polaków, Moſkalów, Niemców, Francuzów, Włochów Arabów i Żydów.

Które kraie Turkom hołduią?

W Europie Porcie Ottomańſkiey 4 hołduią potencye: Han Tatarów Krymſkich, Hoſpodar Multańſki abo Mołdawſki, Hoſpodar Wołoſki i Rzeczpoſpolita Raguzańſka. W Azyi Xiążęta Georgiańſcy, 2 króleſtwa Arabſkie w Afryce zaś Rzeczypoſpolite Algierſka, Trypolitańſka i Tunetańſka bez żadney od Turków dependencyi pozwalaią Sułtanowi próżnego protektora tytułu.

Iakie kraie należą do Tatarów hołduiących Turkom?

Kray Tatarów hołduiących Turkom rozciąga ſię łękiem na mil 200 do rzeki Donu do Dunaiu, i zawiera Tartaryą mnieyſzą dla rożnicy od wielkiey w Azyi leżącey tak nazwaną. Tartarya mnieyſza abo Krymſka zawiera pół wyſpę tegoż

imie-

imienia i Tatarów Nahayskich ku wschodowi, Budziackich na pòłnoc i Oczakowskich ku zachodowi osiadłych.

Półwyspa Krym od dawnych obywatelów Tawrów nazwana Chersonesus Taurica cieśniną na 2 małe mile szeroką z lądem złączona iest ludna, nasiadłemi wioskami i miastami zabudowana, w pszenicę, proso naybardziey obfituie, wydaie wiele koni do biegu zdatnych, wielbłądów, owiec i innego bydła. Miasta niektóre należą do Hana Tatarskiego, niektòre do Sułtana Tureckiego.

Miasta Tatarskie *Baciesaray* stołeczne przy końcu Krymu położone, pałacem Hańskim według Architektury Chińskiey zbudowanym ozdobione, który Moskale R. 1736 spalili. *Achmuzet* nad Salgirą w tymże Roku od Moskalów ogniem zgładzony, *Kozłów* nad morzem czarnym, *Makupa* miasto ludne, wielkie i handlowne nad rzeką Karas od Moskalòw zburzone. *Arabat*, *Kercz*, nad przesmykiem morskim obronne z portem morskim: bez tey fortecy nie mogą Moskale panować nad czarnym morzem. *Pzrekop* we śrzodku cieśniny łączącey Krym z lądem. *Ienicza* nad odnogą morską, *Stary-Krym* na zachòd Kaffy. &c.

Mia-

Miaſta Tureckie *Bałaklawa* mocna z portem morſkim warstatami okrętów Tureckich ſławna. *Kaffa* dawna Theodoſia nad morzem czarnym miaſto portowe i handlowne od Turków Genueńczykom R. 1474 wydarte. *Jenikoła* nad przeſmykiem Cymeryiſkim teraz Kaffańſkim. *Taman* i *Temrick* na drugiey ſtronie przeſmyku Kaffańſkiego.

Tatarowie Krymſcy idą od Tatarów Zawolſkich w Kapczaku oſiadłych; Haddi-Kieray podbił Krym około R. 1441. Iego naſtępca poddał ſię Sułtanom Tureckim pod obowiązkiem hołdu i ſłużby woienney na każdą potrzebę. Ci Tatarowie wielkie maią podobieńſtwo do Kałmuków, od których iednak ſą pięknieyſi, wzroſtu śrzedniego, płaſkiego a ſzerokiego noſa, twarzy śniado-żołtawey, oczu czarnych zapadłych, gęby wąſkiey, brody rzadkiey, którey nigdy nie golą, zębów białych rzadkich, ſzczęki zwierzchniey zapadłey, brwi gęſtey, która im oczy zakrywa. Między wſzyſtkiemi Tatarami ſą naymężnieyſi, nayśmielſi, i naybitnieyſi. Woynę z nieprzyiaciołami ſwemi rozboyniczym toczą obyczaiem, miaſta, wſie paląc, ludzie ſtare zabiiaiąc, a młode w niewolą prowadząc, które potym Tur-

kom

kom zaprzedaią. Z rodowitości swey chełpliwi wywody od przodków im zostawione pilnie chowaią. Przełożeni nad Hordami nazywaią się Murzami a z tych szlachetnieysi tytuł Kirim sobie daią. Murzowie maią prawo obierać Hana i do rady w głównych narodu sprawach wchodzić. Obranego Hana Porta potwierdza, częściey sama na ten urząd sadzi, i z onego ztrąca zawsze osoby biorąc z familii Haddy-Kierayego.

Kray Tatarów Nahayskich, Budziackich i Oczakowskich nad czarnym leży morzem według umowy po traktacie Belgradzkim przy Nissie dnia 3 Październikа R. 1739 podpisaney graniczy z Moskiewskim państwem z zachodu Dniepra według traktatu R. 1700 zawartego, ze wschodu zaś Dniepra od źrzodła rzeki Saliwy, i wòd końskich linią prowadzoną do źrzodła wielkiey Bardy, a od Bardy do rzeki Mius.

Tatarowie Nahayscy mieszkaią w stepach, dzielą się na hordy, chałupy z iednego mieysca na drugie na wozach przewożą, wielkie trzody bydła, owiec, wielbłądòw i koni stada chowàią. W kraiu ich miasta należą do Turkòw *Kinburn* nad uściem Dniepru. *Czarna dolina* nad tąż rzeką, *Azoff* nad Donem z twierdz obna-

żony

żony należy do Moſkwy.

Tatarowie Oczakowſcy mieſzkaią między Dnieprem i Dnieſtrem w Beſſarabii, gdzie miaſta Tureckie ſą: *Oczakòw* nad uściem Dniepru, obronny. Tatarowie Budziaccy zaymuią zachodnią część Beſſarabii: do Turkòw należą miaſta: *Białogròd* abo *Akerman* mocny, bogaty i handlowny przy uściu Dnieſtru. *Bender* abo Tekin murami grubemi i foſſami głębokiemi otoczony. *Kilia nowa* nad Dunaiem.

Iakie ſą granice i miaſta Xięſtwa Multańſkiego?

Mołdawa graniczy Dnieſtrem z Podolem i Tartaryą mnieyſzą, na południe ma Beſſarabią, na zachòd ſtyka ſię z Wołochami i Tranſylwanią; przy powietrzu zdrowym obfituie w zboża, wino, miody, wielkie woły i wieprze, piękne konie &c: M. S. *Iaſſy* nad Prutem rezydencya Hoſpodara. *Soczawa* nie daleko rzeki Seretu. *Soroka*, *Fokſzany*, *Chocim* Turecką twierdzą oſadzony, ktòry Turcy R. 1769 dwa razy Moſkalòw od oblężenia odpędziwſzy nakoniec opuścili.

Hoſpodar od Turków ſtanowiony i zrzucany bywa, płaci im corocznego haraczu rachuiąc w to upominki Wezyrowi i Dwo-

Dworzanom 133 kies Lewów, abo 66500 talerów twardych w pieniądzach, a naymniey 15000 takichże talerów w woſku, miodzie, ſmole, łoiu, płotnie, oprócz tego upominki przy obięciu godności i co trzeci rok naſtępuiący zwyczayne przechodzą 120000 talerów. Przydać tu trzeba podarunki i penſye, które corok poſyła Hoſpodar Wezyrowi i przednieyſzym panom dla pozyſkania ich przyiaźni i łaſki. Hoſpodar Multańſki ſam oſobą ſwoią powinien ſtawić ſię na woynie w 7 lub 8000 zbroynych ludzi.

Iakie ieſt położenie, miaſta, żyżność &c: Xięſtwa Wołoſkiego?

Wołochy druga część dawney Dacyi z południa na północ na mil 50, a z zachodu na wſchód od Dunaiu do Seretu na mil bliſko 70 wyciągnione, w grunta obfituią żyżne ale dla gnuſności obwatelów zaniedbane, które iednak wydaią owoce, zboża, wina, miód i woſk. Woły, owce, konie Wołoſkie wſzędzie maią ſzacunek, rzeki z gór Węgierſkich i Siedmiogrodzkich płynące piaſek toczą złoty. Obywatele reſzta dawnych Illiryiczyków, Saſów i Węgrów ſą leniwi, lekkomyślni, obyczaiów twardych i dzikich. Hoſpodara równie iak Multańſkiego ſtanowi i zrzu-

ca Cesarz Turecki, ktòremu idzie większy daleko roczny haracz z Wołoskiey niż z Multańskiey zięmi, wynosi ten na rok, oprócz wkupienia się na państwo i trzyletnie upominki na 180 tysięcy talerów twardych. Miasta Wołoskie są Stoł: *Targowisk* handlowne i wrzkomo obronne. *Bukorest* wielkie, tu mieszka Hospodar i Arcybiskup Grecki, a Czercy w wielkim klasztorze maią drukarnią. *Bakòw* nad zdroiem rzeki Jalonicy w miłym położeniu, stolicą Biskupią od Roku 1405 Łacińskiego zalecony. Król Polski na to Biskupstwo podaie, a sami Dominikanie z Francisżkanami na przemianę ie sprawuią. *Sydowa*, *Brankowan*, *Kraiowa* &c: Część zachodnia Wołoch zawoiowana od Cesarza powróciła do Turkòw traktem Belgradzkim R. 1739 z nową Orsową na wyspie Dunaiu położoną.

Gdzie leży Rzeczpospolita Raguzańska?

W Dalmacyi nad Golfem Weneckim. Panuie nad wyspami *Meledą* i *Agostą*. *Raguza* miasto bogate, handlowne i portem zasżczycone iest stołeczne. Rząd tey Rzeczypospolitey iest arystokratyczny. Senat składa się z 60 Senatorów. Doza albo Xiążę nazywa się Rektorem, i co dwa miesiące bywa obierany, aby pod czas tak

krò,

kròtkiego panowania nie mògł nic przeciwko wolności poczynać. Raguzanie płacą corok Sułtanowi Tureckiemu 24,000 cekinòw, gwardyą maią z ſamych Węgròw złożoną, cudzoziemcòw, a naybardziey Turkòw na noc w kwaterze wyznaczoney zamykaią, bramy mieyſkie latem przez 3 godziny, a zimie przez pòłtory tylko otwieraią, ſzlachcie noſić ſzpady zabraniaią.

Ktòre ſą prowincye Georgii Ottomańſkiey abo zachodniey?

Georgia między Kaſpiyiſkim i czarnym morzami położona korreſponduie dawnym Kolchidzie i Iberyi, dzieli ſię na 5 prowincyi z ktòrych dwie wſchodnie Kakiet i Karduel należą do Perſyi, a zaś trzy zachodnie Guriel, Imiretta i Mingrelia hołduią Turczynowi. Zboże, wino, owoce, bydło i wſzyſtkie rzeczy do wyżywienia ludzkiego ſłużące Georgianów obfitością i wyborem bogacą. Krew w obu płciach Georgiańſkich na całym świecie ma być nayczyſtſza, a uroda w białey płci naypięknieyſza. Męſzczyzny ſą dowcipni, lecz proſtacy, piiacy, lubieźni, okrutni, niewierni, a naybardziey Mingrelianie żeniący ſię ze ſwemi ſynowicami i ſieſtrzenicami, ſą oraz wyperſwadowani, że za-

biiać

biiać właſne dzieci w niedoſtatku, abo chorych bez nadziei życia zoſtaiących, ieſt dzieło Chrześciańſkiey miłości. Nie dziw, że w tym kraiu nayprzednieyſze familie maią za ozdobę ſprawować urząd Kata abo Miſtrza gardłowey ſprawiedliwości.

Guriel M. S. Gurielu, w ktòrym Xiążę mieſzka, miaſto haraczu przyſtawuie Porcie 46 młodych oboiey płci pięknych ludzi od lat 10 do 20. *Gonia* i *Akalſika* ſą dwa miaſta Turecką twierdzą oſadzone.

Imiretty M. S. *Imiretta. Radia*, *Scorgia* i *Scander* trzy mieyſca obronne należą do Xiążęcia, a *Cotaris* do Turków. Xiążę prowądzi ród ſwóy od Dawida i Betſabei nazywa ſię *Meppa*, daie corok w haraczu Porcie 40 panienek i tyleż kraſnych pacholąt. Ponieważ ten kray obfituie naywięcey w wino i świnie dwie rzeczy w zakonie Mahometa zakazane, Turcy nie obracaią Imirety w prowincyą dziedziczną, corok iednak z niey wyciągaią różnemi ſpoſobami ſiła młodzi płci oboiey.

W Mingreli dwa ſą miaſta: *Izagur* i *Suwas*; kray cały na 2 dzieli ſię części, i trzem podlega panom ſobie wzaiemnie nie podległym, a Turczynowi podlegaiącym i haracz w ludziach płacącym. Naymożnieyſzy z tych Xiążąt nazywa ſię *Dadian.*

dian. Wſzyſcy trzey maią moc nie określoną nad życiem i maiątkiem ſwych poddanych, a ſzlachta kraiowa też ſamę rozciąga moc na nieſzczęśliwych kmieciów, których ona częſto zabiia a częściey Turkom przedaie. Taż ſama ſzlachta uſtawiczną toczy woynę: iedni na drugich włości napadaią, rabuią, palą, i ludzi zabranych przedaią. *Dadian* oprócz haraczu w ludziach, daie Porcie 6000 ſążni płótna.

Rzeczypoſpolite Barbarzyńſkie: Algierſka, Tunetańſka i Trypolitańſka bardziey ſprzymierzone niż hołdownicze potencyi Tureckiey leżą w Afryce nad morzem śrzodoziemnym.

ROZDZIAŁ IV.
O Państwie Moſkiewſkim.

Które ſą państwa Monarchii Moſkiewſkiey?

Wſzyſtkie te obſzerne kraie, które ſię zamykaią pod powſzechnym *Moſkwy* imieniem na Moſkwę Europeyſką i Azyatycką podzielone. Moſkwa *Europeyſka* z Inflantami Moſkiewſkiemi i Eſtonią długa ieſt na mil 215, ſzeroka z południa na północ

mil 440. Moſkwa *Azyatycka* ma mil 400 ze wſchodu na zachòd; a 650 z południa na pòłnoc.

Z ktòremi kraiami graniczy Moſkwa?

Na pòłnoc oblana ieſt oceanem lodowatym, na wſchod morzem Amerykańſkim i golfem Kamſzatſkim, na południe ſtyka ſię z Tartaryą Chińſką, Tartaryą wolną i Tartaryą małą, na zachòd z Polſką, morzem Baltyckim, Szwecyą i Laponią Duńſką.

Na wiele części dzieli ſię Państwo Moſkiewſkie?

Na 14 Wielkorządztwa abo Prowincyi, z ktòrych 3: Kazan, Aſtrachan, i Tobolſk abo Syberya z częścią Archaniołu ſą w Azyi, inne zaś w Europie: 5 w części pòłnocney, a 6 w południowey.

Iak ſię nazywaią Wielkorządztwa pòłnocne?

Petersburg, *Rewel*, *Ryga*, *Wielki - Nowogròd* i *Archanioł*, ktòrego część wſchodnia należy do Azyi. Wielkorządztwa Petersburſkiego, do ktòrego należy Ingrya abo Ingermania, część Karelii wſchodniey, Wirlandya abo Eſtonia wchodnia, ſą miaſta: *Petersburg* ſtołeczne Państwa Moſkiewſkiego, rezydencyą Carów, przepyſznemi pałacami ozdobione, założone

od

od Piotra I. roku 1703. na wielu wyſpach rzeki Newy, o ćwierć mili od oney uścia, pożarem Roku 1737. i 1771 uſzkodzone. *Kronslot* port morſki na wyſpie *Kronſtadt*. *Sliſſelbourg* nad Ladogą w tym mieyſcu gdzie Newa z niey wypływa śmiercią Iwana III. r. 1764. ſławny. *Wiburg* M. S. Karelii Rüſkiey. *Narwa* miaſto obronne, przy ktorym r. 1700 Szwedzi w 8.000 zbili 100,000 Moſkałow, *Rewel*, *Hapſal*, *Ryga* przy uściu Dzwiny. *Dunemonda* abo *Diament* forteca, *Wenda*, *Parnaw*, *Derpt*, *Nowogród-Wielki*, ſtolica prowincyi tegoż imienia nad *Wołchową* od Witołda W. Xiążęcia Lit: r. 1427 do płacenia daniny przymuſzony, a od Cara Iwana Waſilewicza r. 1467. podbity. *Nizigród*, &c:

Miaſta znacznieyſze ſześciu prowincyi południowych, 1) *Moſkwa* M. S. nad Moſkwą wielkie i po większey części drewniane. Przy Cerkwi S. Iana dzwon naywiękſzy w Europie, ważący 160 tyſięcy funtow roku 1701. pod czas pożaru ſpadł na ziemię i rozłupał ſię. *Koſtrom* nad Wołgą, *Roſtow*, *Rezan*, *Włodziemierz*, *Suzdal*, *Kaługa*, nad Okką, *Tula* nad Upą. 2) *Smoleńſk* nad Dnieprem ſtołeczne i mocne miaſto Xięſtwa Smoleń: uſtąpionego od Polakow Moſkalom R. 1686. 3)

Kiiòw nad Dnieprem ſławny pieczarami ſtolica Xięſtwa Kiiow: także Moſkalom od Polakòw uſtąpiony. *Pułtawa* ſławna klęſką Szwedòw r. 1709. *Czerniechòw*, część ukrainy abo Kozaczyzny należą do wielkorządztwa Kiiowſkiego. 4) *Białogròd.* 5) *Woronez. Niſki-Nowogròd* &c:

Ktòre ſą miaſta znacznieyſze trzech prowinciy Aziatyckich?

1) *Kazan* M. S, Kròleſtwa Kazańſkiego: Moſkale wzięli to miaſto Tatarom r. 1531, a całe kròleſtwo podbili r. 1554. 1) *Aſtrachan* na wyſpie *Dołgoy*, ktòrą czyni rzeka Wołga M. S. Kròleſtwa Aſtrachańſkiego, *Caryczyn* nad Wołgą od ktòrego Piotr I. zaczął był ciągnąć kopanicę dla złączenia Wołgi z Donem, ale dla ſkaliſtego gruntu muſiał zaczęte dzieło porzucić. 3) *Tobolſk* M. S. Syberyi abo Tobolſka. Rozległa ta kraina ieſt oſadzona częścią Moſkalami, częścią rożnemi Tatarami Pogańſkiey i Mahometańſkiey wiary. Połwyſep *Kamſzatka* z miaſtem i portem tego imienia należy do Syberyi. *Nerzinſk* ſławny traktatem Moſkalów z Chińczykami. *Ochota* nad golfem *Amur.*

Iakie ſą właſności kraiòw Moſkiewſkich?

Powietrze wſzędzie ieſt zimne, kray cały niemal przez 3 ćwierci roku śniegiem i lo-

i lodem zawalony, iednakże po więkſzey części, a zwłaſzcza ku granicom Polſkim obfituie w zboże, bydło, źwierzynę, ryby, ſòl i inne rzeczy potrzebne do wyżywienia ludzkiego. Futra, ryby ſolone, kawiar, ſkòry, woſk, miòd, talk, łòy, mydło, konopie, len, potaż, *rhubarbarum* ſą Moſkiewſkie towary za granice wychodzące. Moſkale handluią z Hollendrami, Anglikami, Perſami i Chińczykami, do tych oſtatnich tak wiele wychodzi z Moſkwy pieniędzy, wiele z kraiu nie pieniężnego wychodzić może, ale teraz handel Chińſki ieſt prawie zaniedbany. Więcey daleko Moſkale na towarach ſwych zyſkiwaliby, gdyby one do Hollandyi, Francyi, Hiſzpanii &c: na ſwych okrętach poſyłali. Lecz do tych czas maytkowie Moſkiewſcy nie mogą liczyć ſię między dobremi, chociaż maią okrętòw i ſtatków podoſtatku.

Iakie ſą przymioty narodu Moſkiewſkiego?

Moſkale nie dawno byli grubianie, nie obyczayni, proſci, niewierni w dotrzymaniu traktatòw i zabobonni. Zyiąc w niewoli pod panami także niewolnikami nie znali ani nauk i kunſztów, ani poznawali ſwych właſnych potrzeb i pożytkòw. Za *Piotra* W. Prawodawcy tego narodu

zaczęli trochę ſię polerować i z cudzoziemſkiemi kraiami poznawać. Moſkale ſą wzroſtu miernego, mocni, z przyrodzenia podeyrzliwi, ſrodzy, zuchwali w ſzczęściu, a małego ſerca w przeciwności, ſą ſpoſobni do woyny, żyią niekoſztownie, wytrzymuią wielkie trudy i ſą ślepo poſłuſzni ſwym Generałom. *Piotr* W. uſtawicznie ich ćwicząc, a *Karol* XII Kròl Szwedzki nie przeſtannie zwyciężaiąc, nauczyli ich woiować z ſławą. Iednakże umyſł ich ma coś ieſzcze niewolniczego i braknie im na tych pobudkach ſławy i honoru, ktòre czynią ludźmi wielkiemi.

ROZDZIAŁ V.
O Króleſtwie Francuſkim.

Co zamykaią Pańſtwa Króla Francuſkiego?

Zamykaią: 1) Dwanaście wielkich prowincii abo dawne Wielkorządztwa. 2) Prowincye podbite abo nabyte. 3) Dzierżawy za Europą leżące.

Iakie ſą granice Kròleſtwa Francuſkiego?

Francya nazwana przedtym *Gallia* ma granice na pólnoc cieśninę morſką *la Manche*

che i Niderland; na zachòd Ocean; na wschód Niemcy, Szwaycaryą, Sabaudyą Piemont, i część Włochòw Alpami oddzielonych; na południe morze śrzodozięmne y gòry Pireneyskie, ktòre ią odłączaią od Hispanii. Leży Francya między 13-20 i 25-40 gradusami długości, a 42-20 i 51-10 szerokości geograficzney; więc długa iest około mil 186, szeroka na mil 177.

Iak się nazywaią Wielkorządztwa dawne Francuskie?

1) Wyspa Francuska, 2) Pikardya 3) Normandya. 4) Brytania, 5) Xięstwo Aureliańskie, 6) Akwitania, 7) Langwedocya, 8) Prowancya, 9) Delfinat, 10) Prowincya Lugduńska, 11) Burgundya, 12) Szampania.

Które są miasta znacznieysze 12 *prowincij Francuskich?*

1) Wyspy Francuskiey i Francyi M.S. Paryż nad Sekwaną pięknością, bogactwem, osiadłością i wielkością naypierwsze w Europie, ieszcze przed *Juliuszem Cesarem* sławne. W nim 1. Akademie: *Akademia* albo *Universitas* przez *Karola* W. podług wielu mniemania r. 790 fundowana, *Collegium Królewskie* od *Franciszka* I. dla nauki różnych ięzyków założone. *Akademia Francuska* dla wydoskonalenia ięzyka Francuskiego; *Akademia napisów* dla tłumacze-

nia

nia dawnych napiſów i medalów, uſtanowiona, *Akademie nauk wyzwolonych*: *Mularſtwa*, *Snicerſtwa*, *Architektury* i *Cyrulictwa*. Biblioteki publiczne ſławnieyſze ſą: Krolewſka, Mazaryńſka, S. Wiktora. Ogród Królewſki ziołami cudzoziemſkiemi i różnemi drzewkami napełniony, w którym znayduie ſię gabinet w różne ciekawości przyrodzone bogaty.

2) Place publiczne: *Plac Królewſki* na którym *Ludwika* XIII; *Plac Wandomſki*, na którym *Ludwika* XIV poſągi na koniach ſtoią. *Plac zwycięſki* ozdobiony poſągiem *Ludwika* XIV w ſzatach, których Krolowie Francuſcy na koronacyi używaią: zwycięſtwo kładzie mu koronę na głowę, a cztery narody w kaydanach widzieć ſię daią pod nogami. *Plac Ludwika* XV.

3) Pałace i gmachy znacznieyſze: *Louvre* i *Tuilleries* dwa pałace Królewſkie złączone z ſobą długą galeryą. *Luxembourg* pałac także Krolewſki z obſzernym ogrodem. *Pałac Królewſki* tak nazwany należy do Xiążęcia Aureliańſkiego. *Szpital żołnierſki*, *Ratuſz*, *Baſtilla*, *Pałac* w ktorym parlament zaſiada. *Sorbona*, w kościele którey przepyſzne *Mauſoleum* ieſt Kardynała *de Richelieu*. Kościół Katedralny, Kościół S. Sulpicyuſza, Kościół i *Collegium*

czte-

czterech narodów od Kardynała Mazary-niego fundowane.

4. Pałace Królewſkie na około Paryża: *Werſal* o 4 mile od Paryża dla zamku, ogrodu, wòd, kaplicy i galeryi podziwienia godny. *Dom S. Cyra* o milę od *Werſalu* przez *Ludwika* XIV dla edukacyi 250 Panien ſzlachetnie urodzonych fundowany. *Zamek S. Germana*, *Marly*, *Choiſi*, *la Muette*, *Bellevue*, *Meudon*, *Vincennes* &c:

Inne miaſta wyſpy Francuſkiey ſą: *S. Dyonizy* miaſto ſławne opactwem Benedyktyńſkim, w ktòrego kościele grzebią ſię Królowie Francuſcy, a w klaſztorze złożony ieſt ſkarb korony Francuſkiey. *Fontainebleau* i *Compiegnie* zamkami Królewſkiemi zaſzczycone, *Soiſſons*, *Beauvais*, *Laon*, *Noyon*, *Pontoiſe* *Melun*, *Clermont* &c.

3) Pikardyi M. S. *Ambian* abo *Amiens* nad Sommą, inne miaſta: *Peronna*, *Conti* Xięſtwo, od którego Xiążęta krwi Królewſkiey *de Conti*; *Calais* miaſto mocne z cytadellą i portem obronnym, *Bolonia*, *Abbevilla*. *Crecy* klęſką Francuzòw r. 1346 ſławne, *Vermand*, *Ardres*, *Ham* &c:

3) Normandii *Rotomag* abo *Rouen* nad Sekwaną M. S, *Dieppe*, *Yvetot* baiecznym Króleſtwem zaſzczycony, *Eu*, *Longueville*, *Caen* ſtolica dolney Normandyi. *Cherbourg*. &c:

4) Brytannii *Rennes* stołeczne, *Nantes* nad Ligerą piękne, bogate i handlowne. *Saint-Malo*, *Vannes*, *L'Orient* sławny składem towarów kompanii Indyiskiey, *Brest* z portem w całey Francyi naypięknieyszym.

5) Akwitanii *Burdegala* (*Bordeaux*) nad Garonną wielka bogata i handlowna. Inne miasta są: *Fronsac* Xięstwo, *Cahors*, *Montauban*, *Rhodez*. Gaskonia i Nawarra dolna, Alwernia, Bearnia, Turenna należą do dawnego Wielkorządztwa Akwitańskiego.

6) Langwedocyi M. S. *Tolosa* nad Garonną stolicą Arcybiskupią, Parlamentem, Akademią zaszczycona. Inne miasta są: *Alby* nad Tarną, *Karkassona*, *Narbonna*, *Montpellier*, *Nismes*, *Agda*, *Lunel*, *Frontignan* &c.

7) Prownncyi M. S. *Aix* (Aquæ Sextiæ) miasto wielkie, *Arelata* (Arles) stołeczne przedtym Krolestwa Arelateńskiego, *Sisteron* nad Durancą, *Marsylla* nad morzem, miasto piękne i bogate, *Toulon* naypierwszy port Francuski nad morzem śrzodoziemnym, *Antiba* także port morski. Do Prowancyi należą wyspy: Hierskie i Leryńskie oraz Xięstwo Arauzykańskie (*d'Orange.*)

8) Delfinatu M. S. *Gracyanopol* (Grenoble) *Wiedeń*, *Embrun*, *Walencya*. O 3 mile od *Gracyanopolu* iest wielka Kartuzya gdzie Generał całego zakonu mieszka.

9)

9) Xięſtwa Aureliańſkiego M. S. *Aurelian* (*Orléans*) nad Ligerą. Biſkup miaſta tego w dzień ſwego wiazdu na Biſkupſtwo ma przywiley uwalniać więźniów gardłowey karze podległych; inne miaſta znayduią ſię: *Chartres* (*Carnutum*) *Maintenon*, *Vendome*, *Blois*, *Chambort*, *Bourges* ſtolica Xięſtwa Bituryceńſkiego. *Nevers*, *Montargis* &c.

10) Prowincyi Lugduńſkiey M. S. *Lugdun* abo *Lion* nad zbieżeniem Sonu i Rodanu: miaſto to w wielkości i naſiadłości iednemu tylko uſtępuie Paryżowi. Kanonicy Lugduńſcy nazywaią ſię Hrabiami i używaią inſuły Biſkupiey. Nayprzednieyſze iedwabne manufaktury w tym mieście ſą założone. Inne miaſta ſą: *Montbriſon*, *Moulins*, *Gueret*, *Roane*, S.*Stefan*, *Condrieux* &c.

11) Xięſtwa Burguńſkiego M. S. *Dijon*, *Chatillon*, *Auxerre* (Antiſſiodorum) *Semur*, *Autun*, *Macon*, *Avalon*, *Citeaux* pierwſze Opactwo Cyſterſkie. *Cluny* Opactwo Kluniackie. *Trévoux* M. S. Xięſtwa udzielnego Dąbſkiego od *Ludwika* XV przyłączonego do korony.

12) Szampanii *Remy* (Reims) M. S. nad Weślą, koronacyą Królów Francuſkich zalecone. *Chalons* nad Marną, *Provins* ſtolica Prowincyi *Brie*, *Sens*, *Tonnere* ſławne winem, *Sedan*, *Troyes*, *Langres*, *Rocroi* &c:

Które

Które ſą Prowincye Francuſkie podbite abo nabyte i onych miaſta znacznieyſze?

1) Flandrya Francuſka, 2) Artezya, 3) Alſacya, 4) Hrabſtwo Burgunſkie, 5) Hrabſtwo Ruſſilońſkie, 6) Lotaryngia i Bar. 7) Korſyka

Flandryi Francuſkiey. miaſta ſą: *Lille* ſtołeczne i obronne, *Duak* nad Skarpą, *Dunkierka* nad morzem ogołocona z twierdz, *Grawellina*, *Kaſſel* &c: *Cambrai* M. S. Kambrezyi; *Walencienna* nad Skaldą M. S. Hannonii Francuſkiey, *Charlemont* obronny nad Mozą, *Condé* od którego linia iedna krwi Królewſkiey nazywa ſię, *Givet* forteca &c:

2) *Artezyi* M. S. *Arras*, *S. Omer*, *Heſdin*, *Betuna*, *Lens*. 3) Alſacyi M. S. *Strasburg* wielkie i obronne. Inne miaſta ſą: *Enſisheim*, *Kolmar*, nowy *Brizak*, *Sawerna*, *Lautenbourg*, *Landau* na końcu Alſacyi ku Faltz Hrabſtwu ieſt miaſto iedno z naymocniey ſzych w Europie. W Sutgowii miaſta ſą: *Belfort*, *Huninga*, *Feretta*, 4) Hrabſtwa Burgundſkiego. M. S. *Beſançon*, *Dola*, *Ornans*, &c. 5) Hrabſtwa Ruſſillońſkiego w górach Pireneyſkich przy Hiſzpanii, od której ieſt oderwane, leżącego M. S. *Perpinian* obronne i z mocnym zamkiem. *Elna*, *Riveſaltes*, *Mont-Louis* założony od *Ludwika* XIV. 6) Lotaryngii M. S. *Nancy*. Inne miaſta ſą: *Remiremont* Opactwem bogatym

gatym Kanoniczek świeckich zaſzczycone. *Plombières* ſławne wodami mineralnemi. *Luneville* rezydencyą i pałacem Xiążąt Lotaryńſkich ozdobione; tu dnia 23 Lutego r, 1766 Stanisław Król Polſki umarł i familią Leſzczyńſkich ſkończył. *Bar le Duc* ſtołeczne Xięſtwa Barſkiego razem z Lotaryngią uſtąpionego Krolowi Stanisławowi r, 1735. a po iego śmierci koronie Francuſkiey. Biſkupſtwa Lotaryńſkie: Tulſkie, Werdeńſkie i Metſkie, za panowania Henryka II doſtały ſię Francyi. r. 1552.

7 Korſyka od Genueńczykow Francuzom traktatem umownym uſtąpiona, mocą którego od tych do zupełnego poſłuſzeńſtwa dnia 10 Czerwca r. 1769 przyprowadzona, leży na morzu śrzodozięmnym na pòłnoc Sardynii, druga mil 33, ſzeroka 15 do 17 dzieli ſię na 4 ſtrony: na północną abo przedgòrną, połndniową abozagòrną, wſchodnią abo wewnętrzną, za chodnią abo zewnątrzną, w tych 4 ſtronach ieſt 68 piewòw abo powiatòw na 5 biſkupſtw podzielonych, w których ſię znayduie 112 tyſięcy obywatelów.

M.S. całey wyſpy *Baſtya* z portem miałkim wielka i ludna. *Bonifacya* z portem morſkim piękna i handlowna; *Alerya Sarla*, *Adiazza*-Urcinum nad morſkim wybrzeżem

żem. *Sagona* prawie zburzona. *Calvi*, *Mariana*, *Nebbia*, *San-Fiorenzo*, i *Korta* w pośrzodku wyſpy zaſadzona, do którey Francuzi ze wſzyſtkich miaſt portowych drogi ſypać kazali.

Powietrze Korſykańſkie grube i niezdrowe, grunta gòrzyſte i twarde, a oprócz tego zle uprawiane przeſzkadzaią wielkiey ludnorci, doliny iednak okrywaią ſię zbożem, a pagòrki winnicami, oliwnym, migdałowym i innym drzewem owocowym.

Cały naród od roku 1730 obroną wolności zaprzątniony, opuścił prawie rolę, przemyſł i handel. Genueńczycy dla wyſpy zaludnieuia w przeſzłym wieku ſprowadzili z Morei 600 Maniotòw zdatnieyſzych do rozboiu, niż do roli uprawy.

Korſykanie ſą wzroſtu przyſtoynego chociaż chuderlawi, dowcipu byſtrego, pojęcia prędkiego, wymowy gładkiey i tak łatwey, że nayproſtſzy człowiek z nieporòwnaną ſłów i wyrazów obfitością ſię tłomaczy. Mowa kraiowa nie wiele ſię ròżni od ięzyka Włoſkiego. Z przyrodzenia Korſykanie zawzięci, mściwi, prożniacy wſtrzemiezliwe prowadzą życie, wieśniacy latem na owocach, rybach i mięſie, a zimie na chlebie ięczmiennym i kaſztanach przeſtaią; niewiaſty wſzyſtkie tu prace domowe

i po-

i po większey części rolnicze podeymuią, mężczyzni ostatni prożniacy we wrotach chałup swych nikczemnych i brzydkich siedzą, tituń ustawicznie ciągnąc, abo po ulicach chodzą rząd kraiowy bramuiąc, i wiadomości publiczne sobie wzaiemnie powiadaiąc. Nie masz narodu nad Korsykański, któryby większą miał do kart skłonność; dla iednego tylko polowania ci gnuśni prożniacy grę kart porzucaią. Piiaństwo, niewierność małżeńska, niedotrzymanie danego słowa są tu prawie występki nieznaiome.

Które kraie za Europą leżące należą do Francyi?

W *Afryce*, ku zachodowi wyspa *Gorea* przy brzegach Gwineyskich; ku wschodowi wyspy *Borbońska i Francuska:* w Krolestwie Algierskim *Bastyon Francuski* forteca.

W *Azyi*, *Ponticheri* nad brzegami Koromandelu z tey strony Gangesu.

W *Ameryce:* część *Guyany* na lądzie Ameryki południowey. Wyspy: *Martinika*, *Gwadalupa*, *Grenada*, *Maria-Galanta*, *Desiderada*, *SS. Bartłomieia*, *Marcina*, *Łucyi*, *Aluzyi*, *Kaienna*, część wyspy *S. Dominika* abo *Hiszanioli*, wyspy *S. Piotra i Miquelon* w stronie pòłnocney dla suszenia stokwiszu od Anglii pozwolone i warowane.

Iaka iest żyzność i własności kraiu Francuskiego?

Po-

Powietrze ieſt czyſte, zdrowe i umiarkowane. Położenie kraiu piękne, miłe i do prowadzenia wielkich handlòw ſpoſobne. Kray cały żyżny, roſkoſzny i pięknemi rzekami oblany, obfituie w zboże, iarzynę, różne leguminy, kwiaty, owoce wyborne, wina, oliwę, ſòl, bydło, konie, owce, oſły, muły, zwierzynę wſzelaką, w kruſzce żelazne, ołowiane, miedziane, ſrebrne, wielce ieſt ludny, ponieważ na 20 millionów ludzi w nim rachuią. Nauki, kunſzty i rzemiosła ſą tam we czci i poważeniu, tak zaś ſą wydoſkonalone, że żaden naród z Francuſkiemi rzemieślikami zrównać ſię nie może. Francya ma wiele Akademii abo uczonych ludzi zgromadzeniów, 25 Universitates, 18 Arcybiſkupſtw, 112 Biſkupſtw, 700 Opactw, 14,700 klaſztorów, 1240 Przeorſtw, 240 Kommendorſtw Maltańſkich, 13 Parlamentów abo naywyżſzych trybunałów,

Iakie ſą przymioty złe i dobre narodu Francuſkiego?

Francuzom przyrodzone ſą chęć i ſpoſobność do woyny, te dwa przymioty pochodzą z ſkłonności woienney Gallów, i rządu żołnierſkiego Frankòw. W woyſku iednak ich karność nie zachowuie ſię należyta, ani daie ſię nauka w ſztuce żołnier-

ſkiey

ſkiey potrzebna. Sami Officyerowie rzadko znaią ſię gruntownie na kunſzcie rycerſkim; Królom ſwoim Francuzi zawſze wierni i życzliwi, nie mniey maią ſpoſobności do wſzyſtkich nauk, iako do dzieł odważnych. Pięknym ich przymiotom i zaſzczytom od nauki i wychowania udzielonym uymuią ceny żywość zbytnia, nie pomiarkowane czci pragnienie, lekkość, á nadewſzyſtko zaſmakowanie w naganney roſkoſzy, uciechach, romanach i lekkich zabawach, które cały naród opanowały tak, że Paryż żywym ieſt wyobrażeniem Rzymu za czaſów *Ammiana Marcellina*. Edukacya Francuſka tak powſzechnie chwalona ieſt wielce nie doſkonała z ſtrony nauk politycznych,

ROZDZIAŁ VI.
O Królestwach Hiſzpańſkim, Portugalſkim, i Sardyńſkim.

Które państwa Król Hiſzpański poſiada?

W Europie ma Hiſzpanią; w innych świata częściach, á naybardziey w Ameryce obſzerne kraie ſą pod panowaniem Króla Katolickiego.

Jakie ſą granice, obſzerność i podział Hiſzpanii?

Hiszpanii granice są: morze, Portugalia, gòry Pireneyskie, ktòre ią oddzielaią od Francyi. Cała ta półwyspa iest pod panowaniem Kròla Hiszpańskiego oprocz Portugalii, która ma własnego Króla, i Gibraltaru, który od roku 1704 należy do Anglikòw.

Rozległość Hiszpanii niemal iest taż sama co i Francyi, wyspa też Maiorka należy do Hiszpanii, á Minorka do Anglii.

Dzieli się na 13 prowincyi po większey części zaszczyconych tytułem królestw, że przedtym nad niemi panowali właśni kròlowie tak Chrześciańscy iako Maurowie. Z tych prowincyi cztery leżą nad oceanem: Biskaya abo Kantabrya, Asturya, Galicya ku pòłnocy, á Andaluzya ku południowi; cztery nad morzem śrzódoziemnym: Grenada, Murcya, Walencya i Katalonia; pięć we śrzodku: Nawarra, Arragonia, Kastylia dawna, królestwo Leońskie i Kastylia nowa, do ktorych maią być przydane wyspy na morzu śrzodoziemnym.

Jaki iest podział, i które są miasta trzynastu prowincyi Hiszpańskich?

1) Biskaya dzieli się na trzy powiaty: na Biskaya, Gwipuskoę i Alawę: *Bilbao* iest M. S. całey Biskaii, inne miasta są: *Fontarabia* obronne, *S. Sebestyan*, *Gwetarya*, *Placencya* &c. Biskayczykowie są naylepsi w całey Hiszpa-

ſzpanii żołnierze i nayſpoſobnieyſi marynarze, maią oſobliwy ſwoy ięzyk, żadnego niemaiący podobieńſtwa z innemi ięzykami Europeyſkiemi.

2) Aſturya dzieli ſię na *Aſturyą Owiedańſką*, ktòrey M. S. *Owiedo*. i *Aſturyą Santyllańſką*, ktòrey M. S. *Santyllana*. Pierworodni ſynowie Królów Hiſzpańſkich piſzą ſię Xiążętami Aſturyi. Szlachta Aſturyiſka ieſt nayzacnieyſza w całey Hiſzpanii.

3) Gallicya ktòrey M. S. *Kompoſtella* pięknemi rynkami i wſpaniałemi kościołami, á naybardziey Metropolitańſkim ozdobiona. Poſpòlſtwo ieſt tego zdania, że ciało *S. Jakuba Apoſtoła Większego* tam ſpoczywa. *Corogne* i *Ferrol* ſą dwa ſławne porty morſkie w Gallicyi, *Lugo*, *Tuy*, *Vigo*. &c.

4) Andaluzya u dawnych *Betyka* tak nazwana od rzeki *Bœtis* dziś *Gwadalkwiwir* ieſt nayżyznieyſzą, naybogatſzą i nayweſelſzą prowincyą Hiſzpańską, obfituie w dzielne konie, w delikatne wina, i w zboże, dla czego poſpolicie ią nazywaią, ſtaynią, piwnicą i ſzpichlerzem Hiſzpanii: M. S. *Sewilla* nad Gwadalkwiwirem liczy ſię miedzy naypierwſzemi miaſtami Hiſzpańſkiemi. Inne miaſta ſą: *Korduba* oyczyzna dwuch *Senekòw* i *Lukana*, *Palos*, *Lucena*, *Oſſuna*, *Medina*. *Sidonia*, *Kadix* na małey

wyſpie, miaſto wielkie, mocne, bogate i ſławne ſwym portem, z którego flota kupiecka wychodzi do Ameryki i ztamtąd naładowana złotem i bogatemi towarami powraca. *Rota* winem ſławna, *Ubeda*, *Moron*.

5) *Grenada* piękne wielkie i roſkoſzne ſtołeczne królestwa Granateńſkiego. Inne miaſta ſą: *Antekwera*, *Gwadix*, *Malaga* dla wina delikatnego ſławna, *Marbella*, *Wera* &c.

6) *Walencya* M. S. królestwa Walentyńskiego, piękne i ludne. *Morwedra* na rozwalinach *Saguntu* ſtoiąca, *Gandya*, *Monteſa*, *Alikant* w wino obfituiący, *Bunol* &c.

7) Króleſtwa *Murcyi* M. S. *Murcya* nad *Segurą*. Inne miaſta: *Lorka Almakaron Kartagena*, którey port morſki za naybeſpiecznieyſzy w Europie ieſt poczytany.

8) Katalonii M. S. *Barcellona* piękna zaſłoniona fortecą *Montjoui*, *Tarragona*, *Tortoſa*, *Leryda*, *Girona*, *Roża* ſą miaſta obronne. *Urgel*, *Maya*, *Kardona*, *Palamo*. &c:

9) Nawarry górney M. S. *Pampeluna* według poſpolitego mniemania od *Pompejuſza* założona; *Olita*, *Wiana*, *Tudela* &c: dolna Nawarra należy do Francyi.

10) Króleſtwa Arragońſkiego M. S. *Saragoſſa* (*Cæſar-Auguſta*) nad Ebrem. *Albarazin*, *Balbaſtro*, *Fraga*, *Hueſka*, *Tarakona Mukon*, *Jaka*, *Monzon* ſą miaſta znacznieyſze.

11)

11) Kaſtylii dawney M. S. *Burgos*; rynki, gmachy publiczne, fortany i za miaſtem przechadzki ſą tam piękne i roſkoſzne. Nie daleko od tego miaſta ieſt ſławne opactwo *Las-Hueglas*, w ktorym naymniey mieſzka 150 zakonnic z nayprzednieyſzych domòw Hiſzpańſkich; Xieni ma pod ſobą 17 klaſatorów Panieńſkich, 12 Kommanderyi kzwalerkich i ieſt Panią nad 50 miaſt i miaſteczek. *Kalahorra*, *Kalaroga*, *Oſma*, *Lerma*, *Segowia*, *Medina-Cæli*, *Olivares*, *Walladolid*, *Soria*, ſą miaſta znaczne w dawney Kaſtylii.

12) Króleſtwa Leońſkiego M. S. *Leon* (*Legio*) kościołem katedralnym w całey Hiſzpanii naypięknieyſzym zalecony. Inne miaſta ſą: *Aſtorga*, *Zamora*, *Toro*, *Salamanka* z akademią nayſławnieyſzą w Hiſzpanii.

13) Kaſtylia nowa dzieli ſię na 4 prowincye: *Algaryą*, *Sierrę*, *Manchę* i *Extremadurę*. Algaryi i całey Monarchii Hiſzpańſkiey M. S. *Madryt* nad potokiem *Manzanarą*, rezydencyą królewſką i wſzyſtkich rad koronnych zalecony, *Tolet* na Tagiem bogatym arcybiſkupſtwem ozdobiony Palace krolewſkie na koło Madrytu ſą: *Buen-Retiro*, *Florida* z ogrodem roſkoſznym i ciekawym; *El-Pardo* o dwie mile od Madrytu; *S. Ildefons* Werſal Hiſzpański; *Eſkuryał* o 6 mil od Madrytu nad *Gwadarą*

ſła-

ſławny klaſztór Hieronimianów od *Filipa* II na cześć *S. Wawrzyńca* zbudowany, z mieſzkaniem dla Króla i dworu królewſkiego. *Alranjuez* nad *Tagiem* weſołym położeniem, ogrodami, fontanami &c: zalecony.

Sierry miaſta ſą: *Kuenza*, *Walerya*, *Almanza*, &c. Manchy: *Kalatrawa* kawalerów Kalatrawſkich gniazdo, *Gwadalupa*; Extremadury: *Badajos* (*Pax Auguſta*) *Meryda*, *Alkantara* kawalerów Alkantarſkich ſtolica, *Placencya*, &c. klaſztor Hieronimianów *S. Juſta* w którym *Karol* V Ceſarz przeżywſzy w oſobności lat 2 umarł roku 1558.

Które wyſpy na morzu śrzodoziemnym należą do korony Hiſzpańſkiey?

Balerary to ieſt *Maiorka* z M. S. tegoż imienia, *Iwika*, *Fromentera* dla wielości wężów opuſzczona. *Minorka* podbita r. 1708 od Anglików doſtała ſię im przez traktat Utrechſki.

Które kraie za Europą leżące ſą pod panowaniem Hiſpańſkim?

Filip II Krol Hiſzpanſki mawiał: że w państwach iego ſłońce nigdy nie zachodziło; w rzeczy ſamey do Hiſzpanii obſzerne należą za Europą kraie:

W *Afryce* miaſta obronne: *Ceuta*, *Marſalquibir*, *Pignon de Velez*, *Oran* i na oceanie zachodnim wyſpy Kanaryiſkie: *Palma*,

Fera

Fera, *Gomera*, *Wielka Kanarya*, *Teneryfa* na którey ieſt góra nazwana *Le Pic de Ténerife* naywyżſza na całym świecie, *Fortawentura Lancerotta* &c.

W *Azyi* wyſpy Filipińskie i Maryańſkie abo rozboynicze. Miedzy Filipińſkiemi znacznieyſze ſą: *Manilla*, *Mindanao*, *Cebu* &c.

W *Ameryce północney na lądzie*: 1) Mexyk abo nowa Hiſzpania obfituie w ſzyby złote, ſrebrne, ałunowe &c: przy którey ſą laſy farbiarſkiego drzewa. 2) Nowy Mexyk od ludzi dzikich mieſzkany. 3) Luizyana od Francuzów Hiſzpanom uſtąpiona. 4) Kalifornia kray piękny i zyzny.

W *Ameryce południowey*: 1) Ziemia tęga abo *Tierra firma*, 2) Peru abo Peruwia. 3) Królеſtwo Chileńſkie abo *Chili*. 4) Tukumania. 5) Ziętmia Magellańſka. 6) Parakwarya, w którey leży ziętmia Miſſionarſka wdłuż rzeki Parany.

Wyſpy na morzu północnym Amerykańſkim: 1) Wyſpy Antylſkie, część *Hiſzpanioli* abo S. Dominika wſchodnia i południowa, *Porto-Ricco* &c:, 2) Wyſpy Lukayſkie, których rachuiąc ſkały nad wodę podnieſione, ieſt więcey niż 400 znacznieyſzych. &c. 3) Z wyſp Karaybſkich wyſpa *Trinidada* przy ziętmi tęgiey leżąca.

Iakie ſą własnosci powietrza i gruntów Hiſzpańſkich?

Po-

Powietrze kraiow Hiſzpańſką Monarchią w Europie ſkładaiących ieſt ciepłe, ſuche i zdrowe, ſłońce zawſze wypogodzone wznieca upały częſtokroć tak wielkie, że rzeki pławne wyſychaią. Morze większą część Hiſzpanii oblewaiące czyni ią kraiem do prowadzenia wielkich handlòw ſpoſobnym, porty morſkie ſą i częſte i dobrze opatrzone: Prowincyi nadmorſkich żyzność i weſołe położenie Hiſzpani do raiu przyrownywaią ziemſkiego, śrzodek kroleſtwa ſkładaiące ſą nie urodzayne; wina, owoce delikatne, zwierzyna, bydło, á mianowicie owce od wſzyſtkich narodòw ſą cenione i ſzukane. Konie Hiſzpańſkie, wełna Segowſka, iedwab Grenadſki, kordyban Kordubeńſki, len i konopie Andaluzańſkie, miedź i żelazo Biſkayſkie wſzędzie wielki znayduią ſzacunek i odbyt; Nie ſchodzi Hiſzpanii na żupach ſolnych, minach żelaznych, cynobrowych, á nawet złotych i śrebrnych, tych iednak dwuch oſtatnich kruſzców Hiſzpani nie dobywaią, maiąc Amerykańſkie kraie żyżne w bogate góry, zkąd do Hiſzpanii niezmierne przychodzą bogactwa, á z Hiſzpanii po całey rozlewaią ſię Europie.

Jakie ſą ſkłonności i przymioty narodu Hiſzpańſkiego?

Mię-

Miedzy wszystkiemi Europeyskiemi narodami Hiszpani sami iedni mogą być stawieni za przykład rzetelności, cierpliwości, statku i cnoty. Zadnym nieszczęściem i przeciwnością nie ustraszeni w nayniepomyślnieyszych przypadkach umysłu i serca nie tracą. Zbytecznie z swego szlachectwa się chełpiący gardzą rolnictwem i wszystkiemi rzemiosłami, które ręczną sprawuią się robotą. Trudy woienne przezwyciężaią wstrzemięźliwością, trzeźwością, á naybardziey stałym wykonaniem tego, co raz przedsięwzięli. Humor i edukacya rownie dokładaią się do tey powagi, którą Hiszpani celuią inne narody. W pismach swoich miasto wyrazów naturalnych naywięcey używaią metafory i hiperboli, rzeczy małe umnieyszaiąc á wielkie nad miarę powiększaiąc; obdarzeni są dowcipem bystrym i w uwagach głębokim, umysłu nieporuszeniem i bacznością doskonale umieią prawdziwe swoie taić i ukrywać zamysły. Długim naradzeniem się i uważaniem często swoie psuią sprawy.

Z których kraiów składaią się państwa Króla Portugalskiego?

W

W *Europie* z Portugalii i Algarwii; w *Afryce* z wyſp i kraiów Afrykańſkich, z wyſp miedzy Afryką i Europą leżących; w *Ameryce* z Brezylii i południowey Guyany; w *Azyi* z miaſt Azyatyckich; nakoniec z kraiów koronie Portugalskiey hołduiących.

Jakie ſą granice, obſzerność i dział Portugalii?

Portugalia na zachód i południe oblana ieſt oceanem; na północ ſtyka ſię z Gallicyą; na wſchód z Kaſtylią, Legionem, Extremadurą i Andaluzyą prowincyami Hiſzpańſkiemi; długa ieſt z południa na północ mil 100, ſzeroka około mil 40: od miaſta *Porto* przedtym *Portukale*, to kroleſtwo u dawnych *Luzytania* nazwana ieſt *Portugalia.*

Dzieli ſię na 6 prowincyi, ktore z północy na południe takim leżą porządkiem: 1) *Antradura* 2) *Tra-los-Montes*, 3) *Beira*, 4) *Extremadura Portugalſka*, 5) *Alenteia*, 6) *Algarwia*.

Które miaſta znacznieyſze znayduią ſię w Prowincyach Portugalſkich?

1) W Antradurze *Braga* M. S. całey prowincyi arcybiſkupią ſtolicą ozdobione. *Gwimanara* mocnym zamkiem zaſłoniona, *Walencya* nad rzeką *Minho* obronna na przeciwko *Tuy* fortecy Hiſzpańſkiey, *Wiana*, *Kaminha*, *Porto* miaſto nadmorſkie drugie

po

po Lisbonie handlowne i bogate. Anglicy tu osiadli wszystkie wina Portugalskie przedtym na siebie zakupowali, a potym do Anglii i kraiów północnych posyłali, *Cerwera*

2) W Tra-los-Montes *Braganza* M. S. Xięstwa Bragatyńskiego należącego do familii panuiącey. *Miranda*, *Villa-Real*, *Villa Flor*, *Pinhel* miasta małe, ale piękne.

3) W Beirze *Lamega* z mocnym zamkiem, *Aweira* z portem morskim, *Viseo*, *Gwarda*, *Salwatierra*, *Konimbryka* z sławną akademią przedtym królestwa Portugalskiego stolica, są znacznieysze Beiry miasta.

4) W Extremadurze *Lisbona* przy uściu rzeki Tagu, stolica całego królestwa, pałacem królewskim w pośrzodku miasta położonym, katedrą arcybiskupią, godnością Patryarchowską wielkiemu Iałmużnikowi służącą, mocnym zamkiem, wygodnym i obszernym portem iest zalecona, ale przez wielkie ziemi trzęsienie r. 1755 niemal zburzona. Inne miasta są: *Setuwal* nad uściem *Zadany* handlem solnym sławny; Hollendrzy to miasto nazywaią *Saint-Ubes*, *Leiria* obronna, *Aljubarota*, *Tomar*, *Santaren* &c:

3) W Alenteii *Ewora* M. S. z arcybiskupstwem i akademią, *Beja*, *Serpa*, *Owryka*, przy którey *Alfons* I w roku 1139 zbiwszy pięciu królow Saraceńskich pierwszym królem

lem Portugalskim był obwołany, *Elwa*, *Portalegra*. *Oliwenza*, *Avis*, *Campo-Major*. &c.

6) W Algarwii abo Algarbii *Tawira* stołeczne, ma port dobry mocnym zasłoniony zamkiem. *Sylwa* dla roskosznego położenia nazwana *raiem Portugalskim*, *Lagos*, *Faro*, *Castro-Marino* przy uściu Gwadyany, *Kap. S. Wincentego*.

7) Wyspy *Kapu Zielonego*. 8) Wyspa *S. Tomasza* pod Ekwatorem, 9) wyspa Xiążęca (*L'Isle du prince*) 10) wyspa Fernand-*Po*. 11) Wyspa *Annabon*, wszystkie cztery nad brzegami Gwineyskiemi. 12) Wyspy *S. Macieia* i *Wniebowstąpienia* bardziey ku zachodowi niż cztery pierwsze leżą. 13) Wyspa *Możambik* przy brzegach wschodnich Afryki.

Na lądzie Afryki do korony Portugalskiey należą kraie: 1) Zamki. *Cachao*, *Bintam*, *Bissar* i inne nad rzeką *Gambrą*. 2) Zamki i składy kupieckie w krolestwie Gwineyskim. 3) Obszerne dzierżawy Angolańskie na 8 powiatów podzielone z M. S. *Swięty Pawet de Laonda*. 4) Dzierżawy Kongańskie. 5) Dzierżawy Bangwelskie na 70 mil rownie długie iak szerokie.

W *Afryce wschodniey na lądzie*: 1) w Państwie Monopotańskim zamki *Teta* i *Sena* nad rzeką Zambezą. 2) Miasto handlo-

wne

wne i obronne na wyſpie rzeki *Sofali* w króleſtwie tegoż imienia. 3) zamek *Inbakwea* o 5 mil ood Zofali. 4) Góry złote *Manninas* w kroleſtwie Zofalskim. 5) Zamek obronny w mieście *Melindzie* dla ſkładu i beſpieczeńſtwa towarów. 6) Miaſto *Ampaza* i inne dzierżawy na brzegach Zangwebarskich.

Jak ſię nazywaią wyſpy Portugalſkie miedzy Afryką i Ameryką leżące?

Azorskie (*Açores*) abo iaſtrzębie od mnogości iaſtrzębiów tam znayduiących ſię, obfituią w bydło rogate, w owoce, w wino, w zboże, i mogłyby wielkie czynić pożytki, gdyby do pracowitſzego należały narodu niż ſą Portugalczykowie; M. S. *Angra* na wyſpie *Tercerze*, gdzie mieſzka wielkorządzca wſzyſtkich dziewięciu wyſp.

Co Król Portugalſki trzyma w Ameryce południowey?

Brezylią z częścią Guiany na wſchód i pòłnoc morzem północnym oblaną, na zachòd z kraiem Amazońſkim, na południe z Parakwaryą i morzem ſtykaiące ſię.

Sąż iakie kraie Portugalſkie w Azyi?

W Indyach na brzegu Malabarſkim. 1) Miaſto *Goa*. 2) Miaſto *Chaoul* zamkiem *Elmorą* obronione. 3) Miaſto *Baſſaim* wyſpą Salſettą zaſłonione. 4) Miaſto *Diu* po-

łożone na wyſpie tegoż imienia w Guzaracie.

Oſady *Ceylańſkie*, wyſpy i oſady *Moluckie*, miaſta *Kananor*, *Kochin*, *Kranganor*, *Kap dobrey nadziei* w Afryce &c: Portugalczykom wydarli Hollendrzy, a krôleſtwo Ormuskie, Król Perski z poſiłkami Angielſkiemi.

Które kraie ſą pod hołdem korony Portugalſkiey?

Wſzyſtkie takowe kraie leżą w Afryce wſchodniey iako to: Rzeczpoſpolita *Brawańſka*. Króleſtwa *Jubańſkie*, *Pempańſkie*. *Zangwebarſkie*, *Monſiańſkie*, *Kwiloańſkie*, *Sofalańſkie* wſzyſtkie nazwane od miaſt ſtołecznych.

Jakie ſą własności przyrodzone, żyzność handel Portugalii

Powietrze w Portugalii ieſt umiarkowane i zdrowe, kray chociaż gorzyſty ieſt iednak miły i urodzayny; obfituie w wina wyborne, oliwę, morwowe drzewa, cytryny, pomarańcze, które przed 160 lat z Chin przeſadzone, tak ſię rozkrzewiły, że całe laſy z iednego ſzczepu tam wyroſły i w innych kraiach, á naybardziey w Francyi południowey rozmnożyły ſię, konie ſzacowne, ſól, marmury, kamienie drogie: rubiny, ſzmaragdy, hiacynty, kruſzce ołowiane, cy-

cynowe, ałunowe zbogacaią Portugalią. Szyby złote i srebrne po wielu mieysćach dla gnusności obywatelòw abo dla łatwego tych kruszców z Afryki, a bardziey ieszcze z Brezylii sprowadzenia leżą nie tykane.

Jakie są przymioty narodu Portugalskiego?

Portugalczyków wzrost wysoki i składny szpeci cera żołtawa, którą w nich sprawuie powietrze gorące, a bardziey ieszcze, zwłaszcza w ludziach gminnego urodzenia, powinowactwo z Murzynami. Ostrość rozumu i dowcip przenikaiący są Portugalczykom udzielone od przyrodzenia, a łakomstwo i żądza zebrania lichwiarstwem bogactw od powinowactwa z Zydami. Wstrzemięźliwości są osobliwey, skryci w radach, stali w przedsięwzięciach, miłosierni ku swym krewnym w potrzebie, podeyrzliwi w pożyciu małżeńskim, pyszni w szczęściu, zuchwali w nieszczęściu, nieumiarkowani w zemście, szydzący z drugich w posiedzeniu, przystępni cudzoziemcom, nie prędcy do gniewu, ale nie ubłagani aż do wściekłości w gniewie. Rownie są pyszni iak Hiszpani, ale mniey rostropni, a bardziey zabobonni.

Nad ktoremi kraiami panuie Krol Sardyński?

Do

Do Kròla Sardyńſkiego należą: 1) Sardynia wyſpa na morzu śrzodoziemnym. 2) Państwa Włoſkie: Sabaudya, Piemont, Monsferat, Powiaty Medydyolańskie.

Jakie ſą granice i wielkość wyſpy Sardynii?

Sardynia długa mil 50, ſzeroka dwadzieścia, morſkim przeſmykiem od Korſyki oddzielona, ze wſzyſtkich ſtron morzem oblana dzieli ſię na 3 części. 1) Na *Capo di Cagliari*, 2) Na *Capo di Lugoduri*, 3) na wyſpy małe na około *Sardynii* leżące.

Cagliari po łacinie *Calaris* M. S. całego króleſtwa i ſtolica rządu Sardyńſkiego. Miaſto to ieſt wielkie, obronne, handlowne, akademią, arcybiskupſtwem i portem dobrym ozdobione.

Oriſtagni (*Uſellis Colonia*) miaſto obronne ale nie ludne, *Saſſari* miaſto obronne i naſiadłe, *Algery* przedtym *Corax* nad morzem. *Caſtro-Aragoneſe* przedtym *Tibula* nad rzeką Termą, *Mandas*, *Boſa*, *Ampurias*, *Alez*, *Sarda*, *Sargana* &c.

Wyſpy leżące na około Sardyni ſą: *Aſinara* na północy *Sardynii* leżąca, obfituie w dziki, ielenie, bawoły, wyborne ſokoły, żołwie &c. 2) *S. Damaz* wyſoką górą ſławny, 3) *S. Piotr* portem wygodnym zalecony &c.

Jakie ſą własność powietrza i żyzność Sardynii? Po-

Powietrze Sardyńſkie cale ieſt nie zdrowe dla bagnów wielkich, ktòre w tym nieludnym znayduią ſię kraiu i ſzkodliwe wyrzucaią exhalacye. Grunta żyzne zbogacaią Sardynią różnym zbożem, winem, oliwą, delikatnemi owocami, iako to pomarańczami, cytrynami &c. W gòrach znayduią ſię minery ołowiane, żelazne, ałunowe &c: wielkie owiec trzody, woły, konie nie wielkie ale prawie nie ſpracowane, bogatym ſą płodem wyſpy. Przy iey brzegach łowią ſię korale, ſardele i inne morſkie ryby. Zbywaiące nad potrzebę zboże, wełna, bydło, konie, korale, ryba, ſyry, maſło całym ſą handlem tego ubogiego, i nieprzemyślnego kraiu.

Jaki ieſt Sardyńczyków charakter i przyrodzòne własnosci?

Sardyńczykowie obyczaie maią grube, dowcip byſtry i do nayſubtelnieyſzych nauk zdatny, ale dla niedoſtatku ćwiczenia i dobrey edukacyi żadnym polorem nie przetarty. Szlachta Sardyńſka wielkiemi zaſzczycona przywileiami żadnych nie płaci podatków, te ſpadaią na ſame miaſta i wſie, ztąd wynika nędza i uboſtwo oraczòw, kupców, rzemieślników.

ROZDZIAŁ VII.

O Krolestwach Angielskim i Węgierskim.

Nad ktoremi kraiami panuie korona Angielska?

1) Nad Wielką Brytanią to iest Anglią i Szkocyą, i Irlandyą. 2) Nad wyspami nakoło Wielkiey Brytanii leżącemi. 3) Nad kraiami od Hiszpanii oderwanemi. 4) Nad osadami i wyspami Amerykańskiemi, Afrykańskiemi i Azyatyckiemi.

Jakie są granice i obszerność W. Brytanii?

Wielka Brytania tak nazwana dla rożnicy od Brytanii mnieyszey prowincyi Francuskiey, morzem zewsząd oblana; na południe ma Francyą, od którey ią dzieli ciasne morze nazwane *La manche*; na wschód Niderland, Niemcy, Danią i Norwegią; na północ ocean północny; na zachòd Irlandyą oddzielona kanałem *S. Jerzego*. Długość Anglii i Szkocyi z południa na północ iest mil 170, szerokość naywiększa mil 90. Anglia u dawnych *Albion* nazwisko wzięła od Anglòw narodu Niemieckiego, á Szkocya, która przedtym nazywała się *Caledonia*, od Szkotòw.

Jak dzielisz Anglią?

Anglia dzieli się na Anglią właśną, na Xięstwo Galskie, i na wyspy do Anglii należące. Anglia właśna dzieli się na 40, á Gallia abo Wallia, na 12 Hrabstw abo *Shires*.

Jak się názywa miasto stołeczne całego państwa?

Londyn nad Tamizą iedno z miast naypięknieyszych, naywiększych i nayludnieyszych na świecie. Znacznieysze tego miasta i *Westminsteru* z nim złączonego gmachy są: Pałace Krolewskie: *Withehal*, *S. James* abo *S. Jakuba*, *Sommerset-House*; Ratusz abo *Guidd-Hall* wewnątrz pięknie ozdobiony; *Giełda Kupiecka* wspaniała przyozdobiona posągami wszystkich krolow od *Wilhelma Zwycięzcy* w framugach ustanowionemi, á w pośrzodku dziedzińca posągiem pieszym *Jakuba* II z marmuru białego; *Bridwell* pałac dawny królewski na dom poprawy obrocony; *Dom Kompanii Indyiskiey*; *Dom celny*; *Bank*; *Pałac Parlamentowy Westminsterski*, w którym iest sala dla balów w dzień koronacyi królow i inne uroczystości, 170 stóp długa, á 148 szeroka bez żadnych pilastrow; *Zamek* abo *Wieża Londyńska*, w ktorey biią monetę, strzegą więźniow obwinionych o występki przeciwko stanom krolestwa, chowaią kleynoty koronne, papiery

ry publiczne, i broń do uzbroienia 60,000 ludzi. *Dwa mosty* z kamienia ciosanego: ieden łączący *Londyn* z *Soutwarkiem* 900 stóp długi, 30 szeroki na 20 arkadach z obu stron sklepy kupieckie maiący; drugi *Westminsterski* na 15 arkadach 1,223 stopy długi, á 45 szeroki. Kościoły: *Katedralny S. Pawła* w Londynie, a *Opacki S. Piotra* w Westminsterze grobem krolow i wielkich ludzi zaszczycony, są godne dla wielkości i Architektury podziwienia cudzoziemcow; nakoniec liczą w Londynie 7,000 ulic bardzo błotnistych, 135 Parafii, 16 wielkich rynków, 130 tysięcy domów i więcey niż milion obywatelów.

Które są porty Angielskie i zbroiownie morskie?

Portsmuth naylepszy i naymocnieyszy port w całym kraiu, *Plymuth*, *Rye*, *Dartmuth*, *Douvres*, na przeciwko *Kaletu* morzem ciasnym siedm tylko mil szerokim odłączony. *Jarmuth*, *Lever*, *Hull*, *Scarboroug*, *Sunderland*, *Woolwich*, *Suthampton* &c:

Które miasta znácznieysze Anglii właśney?

Yorck którego Xiążęciem brat krolewski pospolicie tytułuie się, *Kingston*, *Rippon* manufakturą sukienna sławny: *Richemont*, *Halifax*, *Norwich*, *Ipswich*, *Kolchester*, *Kantorbery* arcybiskupstwem i prymasowstwem

za-

zaſzczycony, *Rocheſter*, *Arundel*, *Lewerpool*, *Gwilfordt Salisbury*, ktòrego kościoł katedralny ma tak wiele drzwi, wiele ieſt mieſięcy w roku, okien wiele tygodni, kolumn i pilaſtrow wiele dni. *Oxford* ſławny Akademią z 25 kollegiow złożoną, *Kambridgá* także Akademią ſławna, *Petersborough* grobem Maryi krolowey Szkockiey z rozkazu Elżbiety ściętey zaſzczycony, *Wárwick*, *Elſmerá* w bliskości ktòrey umarł r. 1635 Tomaſz Parre w 152 roku wieku ſwego. *Okehám* miaſteczko maiące przywiley od każdego konia podkutego cło wybierać, *Briſtol*, *Háſtings*, *Bedford*, *Coventry*, *Kendalle*, *Darby*, *Bath*, *Wels*, *Weymuth*, *Lincoln*, *Stafford*, *Harwich*, *Exceſter*, *Glóceſter* &c.

Które miaſtá ſą w Xięſtwie Galſkim?

Wallia czy Gallia od Rzymian nazwana *Britania ſecunda*, gòrzyſta, zimna i miernie urodzayna zròwnać ſię z Anglią niemoże ani pięknością miaſt, ani kraiu naſiadłością. Miaſteczka znacznieyſze ſą: *Kárdiff*, *Brecknock*, *Pemprocke*, *Hárlegh*, przy ktòrym ſtraſznie wielkie kamienie muſiały być zażyte od Druidow do obrządków wiary. *Denbigh* gdzie nikt nie przychodzi do ſtarości dla nie zdrowych wody własności, ktòrych po warſztach wapiennych nabywa płynąc i one udziela piwu i pokarmom wa-

rzonym. *Anglesey* wyſpa, u ſtarożytności ſtolica i ſzkoła Druidòw należy do Wallii.

Które wyſpy leżą na około Anglii i do niey należą?

Wyſpa *Mán* na morzu Irlandzkim w tym czaſie Hrabiom *Derby* od korony zapłacona dla przeſzkodzenia wprowadzeniu i wywozom towarow zakazanych. Wyſpy *Sorlinſkie* (Silurum Inſulæ) ktòrych liczą 145 w cyrkuł ułożone, przy brzegach Kornwallii, obfituią w cynę, źwierzynę &c. naywięcey między niemi ieſt ſkał do mieſzkania niezgodnych. *Wight* wyſpa obſzerna, żyzna i wielkie trzody owiec żywiąca, tam *Yarmouth* port wygodny. *Garneſey* i *Jarſey* dwie wyſpy nad brzegami Normandyi.

Na wiele części dzieli ſię Szkocya?

Szkocya na pòłnocy względem Anglii położona dzieli ſię na 3 części: na Szkocyą południową i pòłnocną, oraz na wyſpy w ſtronie pòłnocney leżące.

W Szkocyi południowey ſą miaſta: *Edimburg* ſtolica kroleſtwa, a przedtym Krolow rezydencya. *Duns*, *S. Andrzey*, *Glaſkow*,

W Szkocyi pòłnocney miaſta ſą: *Dornoch*, *Perth*, *Inwerneſs*, *Montroſs*, *Brechin*.

Jak ſię nazywaią wyſpy do Szkocyi należące?

1) *Orkady*, na pòłnocy Szkocyi, miedzy któ-

którem Main-land ieſt naywiękſza. 2) *Setlańſkie* na północy wyſp Orkad. 3) *Hebrydy* abo *Weſterny* na zachodzie Szkocyi: wſzyſtkich tych wyſp obywatele ſą ubodzy, dzicy, żyiący z połowu ryb i polowania.

Jakie ſą granice, obſzerność, podział Irlandyi i właſności przyrodzone obywatelów?

Irlandya na wſchód morzem niebeſpiecznym do żeglugi nazwanym *Kanał S. Jerzego* od Anglii i Szkocyi oddzielona, długa ieſt mil 75, ſzeroka 43. powietrze ma łagodne i umiarkowane, ale dla gęſtych iezior, bagnów i morza, bardzo wilgotne; żadnych iadowitych gadzin ani wężów ziemia Irlandzka nie cierpi, które zkąd inąd tu przynieſione zaraz zdychaią; w drzewie Irlandſkim żadne robaki nie rodzą ſię: obfituie w bydło, owce dobre, konie, pſzczoły, len, konopie, ołów, żelazo i cynę. Irlandczykowie ſą dowcipni, mocni, lekkowierni, do gniewu prędcy, w gniewie nie przebłagani, niewygody życia, głód, pragnienie, zimno cierpliwie znoſzący, ale nie obyczayni, leniwi, prożniacy; w cudzoziemſkiey ſłużbie będący w ſztuce żołnierſkiey dobrze ſię ćwiczą, i na pochwałę męſtwa i odwagi zaſługuią, w właſney oyczyźnie żołd prowadzący bardzo ſą miernemi żołnierzmi.
Irlandya dzieli ſię na 4 prowincye: na *Ultonią*

nią abo *Ulter*; *Konnacyą* abo *Connaught*; *Legenią* abo *Leinſter*; *Mommonią* abo *Munſter*.

Które miaſta większe ſą w Irlandyi?

Dublin M. S. Legenii i całego kroleſtwa nie daleko od morza, ſtolicą arcybiſkupią. Parlamentu i rządów kraiowych zalecony. *Wexford* miaſto portowe, piękne i wielkie. *Karig-Fergus* miaſto bogate i mocne, *London-derry*. *Dungall*, *Armach* Prymaſa Irlandſkiego katedrą ozdobiony, *Galloway*, *Limerick*, *Waterford* &c: W Irlandyi ſą 4 arcybiſkupſtwa, 19 biſkupſtw, 1,600 parafii, 32 hrabſtwa, 141 Baronia, 226 zamków, 120 miaſt większych.

Które kraie od Hiſzpanii oderwane należą do Korony Angielſkiey?

Miaſto *Gibraltar* w Andaluzyi obronne, mocne, i z lądu nieprzyſtępne, z portem morſkim kilka zamkami uzbroionym. Wyſpa *Minórka* na morzu śrzódoziemnym obfituiąca we wſzyſtkie potrzeby i wygody życia, na którey M. S. *Port-Mahon*, miaſto bogate i handlowne z portem wygodnym i zamkiem mocnym. Minorkę i Gibraltar uſtąpiła Hiſzpania Anglii traktatem Utrechtſkim roku 1713.

Które kraie w Afryce ſą pod panowaniem korony Angielſkiey?

Oſady i dzierżawy Senegalſkie od Fran-

cyi

cyi Anglikom traktatem oſtatnim Paryſkim r. 1763 uſtąpione. Dzierżawy te po nad brzegami *Senegali* wielki handlom przynoſzą pożytek dla obfitości gummy, piasku złotego i wielości niewolników, na których przedtym Francuzi teraz Anglicy towary Europeyſkie zamieniaią. *Senegala* podlega wylewom, podobnym Nilowi pewnego czaſu przypadaiącym i wielką moc żywi krokodylów. Dawnieyſze Angielſkie zamki i kupieckie ſkłady nad brzegami Afryki źachodniey ſą: *Capo-Corſo*; w Gwinei: *Carlſfort*, *Komenda*, *Eniachan*, zamek *S. Jakuba*; przy uściu Gambii: *Inſulma*, *Wimpa*, *Zakonda*; wyſpa *S. Heleny* na 300 mil od lądu leżąca, powietrzem arcy-zdrowym zalecona ieſt ſtanowiſkiem okrętów Angielſkich do Indyi i z Indyi do Europy żegluiących.

Czy ma iakie kraie Anglia w Azyi?

Ma bardzo obſzerne i bogate kompanii kupieckiey Indyiſkiey do handlu pozwolone, na półwyſpie morzem wſchodnim i odnogą Bengalſką oblane, a mianowicie kray znaczny, w którym znayduią ſię minery Golkondſkie długi na mil 100 Angielskich; tamże miaſto *Madras* ieſt ſtolicą handlu i rządu kompanii Angielſkiey, części krolestwa Bengalſkiego i Bokar prowincya leżące nad rzeką Gangeſem handlowne, bo-

gate i kompanii Indyiſkiey Angielskiey znaczny dochòd przynoſzące.

Jak ſą obſzerne kraie, które korona Angielſka ma w Ameryce?

Kraie Angielſkie w Ameryce iedne leżą na lądzie, drugie ſkładaią ſię z wysp na morzu pòłnocnym Amerykańſkim.

Wſzyſtkie kraie Angielſkie na lądzie leżą w Ameryce pòłnocney i z południa na pòłnoc do uścia rzeki *S. Wawrzyńca* wyciągaią ſię na mil 500; położenia onych ten ieſt porządek: 1) Floryda. 2) Karolina, 3) Wirginia. 4) Maryland 5) Penſylwania. 6) Nowy Jerſey, 7) Nowy Yorck, 8) Nowa-Anglia, 9) Akadya abo Nowa Szkocya. 10) Kanada. 11) Część Luizyany:

Wyſpy Angielſkie leżące na morzu pòłnocnym Amerykańſkim ſą: 1) *Antykoſtà* laſami zaroſła w odnodze S. Wawrzyńca 2) *Nowa Ziemia* z M. S. *Placencyą*, obfituie w paſtwiska i laſy, 3) *Kap-Breton* albo *Wyſpa Krolewſka* z M. S. *Luisburgiem*, ktòrego twierdze Anglicy rozrzucili, 4) *Wyſpa S. Jana*, 5) *Jamaika* naybogatſza i nayludnieyſza ze wſzyſtkich wyſp Angielskich obfituie w cukier, kakao, tabakę, bawełnę i wſzelakie zboża, ma drzewa zawſze liściem á pola zielonością okryte i dni nocom przez cały rok niemal ròwne. M. S. *Jago de la*

Ve-

Vega od Hiſzpanów zbudowane, á Hiſz-
panom od Anglików z całą wyſpą r. 1655 o-
debrane, 6) *Bermudy*, których znaczniey-
ſzych ieſt 5 od *Jana Bermuda* wynalezione
i nazwane, 7) *Barbada*, 8) *Antygoa*, 9) *S. Krzyſztof*, 10) *Barruda*, 11) *Montferrat*, 12) *Newis*, 13) *S. Wincenty* 14) *S. Dominik*, 15) *Tabago*, 16) *Angwilla*, 17) *Grenada*, 18) *Grenadyny* &c.

Jaka ieſt żyzność, urodzaie, własności kraiu, przemyſł i handel króleſtwa Angielſkiego?

Powietrze ieſt grube, mgliſte, zimie długiey iednakże nie bardzo tęgiey podległe, dla mgły ciepłey z morza wyſtępuiącey: odmiana powietrza tak ieſt tam zwyczayna, że często we 24 godzinach cztery roku pory, iedna po drugiey naſtępuią. Grzmot, błyskawica, piorun tak innym kraiom zwyczayne, rzadko w Anglii widzieć i ſłyſzeć ſię daią. Wiatr zachodni przez trzy części roku od oceanu wieiący częſte deſzcze, chmury i powietrze napędza wilgotne; południowy zaś na wioſnę panuiący arcyſzkodliwe w owocach, bydle i ludziach skutki ſprawuie, pod czas porównania dnia z nocą tak ieſiennego iako wieſiennego ſrogie wiatry ſtraſzliwe wzniecaią nawałności i burze. Anglia ieſt kraiem bardziey równym niż górzyſtym; gaie ſą rzadkie i tylko dla pię-

kno-

knośći, rozrywki i polowania zoſtawione; grunta wſzędzie uprawne i zaſiane zbożem, á odłogi i łąki wielkiemi okrywaią ſię trzodami owiec i bydła rogatego. Wſzyſtkie zboża, owoce, ſzafran, pſzczoły, ogrodowiny dobrze ſię tam nadaią; owce naywiękſzym ſą kraiu bogactwem, konie, ſyr, maſło, skury, piwo w całey Europie wielki maią ſzacunek i odbyt. W żadnym Europy kraiu tak wiele i tak delikatney nie znayduie ſię zwierzyny: ſarn, zaięcy, królików i wſzelakiego leśnego ptaſtwa, iak w Anglii. Rolnictwo rozumne i doświadczeniem fizyki oświecone początek u Anglików wzięło i oſtatniey nabyło doskonałości. Minery ſrebrne, cynowe, ołowiane, węglów ziemnych zbogacaią kray i wſpieraią handel, który dla wielkości zysków, wielości kraiów do których Angielskie kupieckie zapadaią okręty, rozmaitości towarów tak z ſamey Anglii, iako Angielskich Amerykańskich i Azyatyckich oſad, wychodzących, dla potęgi morskiey wſzyſtkich narodow ſiły na morzu przewyżſzaiącey, Anglią naybogatſzym w Europie czyni króleſtwem. Manufaktury Angielskie i rzemiosła wſzyſtkie dowcip, przemyſł i nieſpracowaną narodu pilność pokazuią, ale mierny maią odbyt dla wyſokiey ceny, którą ſprawuią

po-

podatki, na przemyſł i rzeczy do wyżywienia i mieſzkania potrzebne, nałożone. Anglia niedoſtatek wina nadgradza dobrym piwem i iabłecznikiem; wody mineralne na wielu mieyſcach ma ludzkiemu pomocne zdrowiu; od wielu wieków od wilków uwolniona nie cierpi ſzkody w trzodach.

Jaki ieſt charakter Anglików, Szkotów i Irlandczyków?

Anglicy, Szkotowie i Irlandczykowie pod iednemi żyiąc prawami i rządem, iednym mówiąc ięzykiem, iedne maiąc oyczyznę powinniby ſię wzaiemnie kochać; nienawidzą ſię iednak, iakby byli obcemi i ſobie zawiſnemi. narodami Charakter pierwiaſtkowy każdemu narodowi właściwy tę ſprawuie nienawiść. O dobrych i złych tak przyrodzonych iako nabytych ſkłonnościach trzech narodów, można mówić: że Anglicy ſą obdarzeni gruntownym i przenikaiącym rozumem, byſtrym poięciem; ſzczerzy i otwarci, przemyślni, mężni, ſprawni i nie zwyciężeni na morzu, odważni na ziemi, bez chluby wſpaniali, w poſiedzeniu milczą, o rządzie gruntownie piſzą, politykę do gruntu przenikaią. Szkotowie ſą wierni, grzeczni, przyiemni, przyiacielſcy, w poſiedzeniu mili, i zabawni, ale im Anglicy nieprzyznawaią tych przymiotów; według

dług nich: Szkot z przyrodzenia nic niema zacnego, i dla podłości umysłu rodzi się raczey do iarzma, niż do rządòw styru. Irlandczycy są dowcipni, ludzcy i wspaniali. Te są trzech narodów zaszczyty, następuią wady: Anglik iest ponury, melancholik, w pomyślności hardy i zuchwały, w przeciwności nie cierpliwy, do zemsty i okrucieństwa skłonny, wiele o sobie rozumie, naròd swòy nad wszystkie inne przenosi, zawsze głowę ma uwagami zaprzątnioną politycznemi; Angielskie iednak damy rzadkim przykładem nie mieszaią się do rządu, pilnuią gospodarstwa, ćwiczą się w naukach; troskliwe o swoię piękność i wdzięki, ktòremi wszystkich Europeyskich narodów celuią urodę, chętnie z cudzoziemcami obcuią, i onym grzecznemi się stawią. Anglik kocha oyczyznę i wolność narodową aż do nadmiaru, ta zbyteczna miłość praw narodowych ustawiczną go trapi boiaźnią, aby wolność praw á obywatele wolności nieutracili; tą ogarniony zapomina na domowe potrzeby i sprawy, á iedynie myśląc o ocaleniu wolności narodowey podaie w niebespieczeństwo wolność osobistą przez śmiałe i niebaczne mowy, pisma, postępki. Irlandczyk pełen iest prożności, á Szkot dumy. Iedna wada wszystkie te trzy narody do

sie-

ſiebie zbliża, to ieſt piiańſtwo, którym iednak Irlandczyk Szkota, á Szkot przenoſi Anglika, wſzyſcy zaś trzey ſwych ſąſiadów.

Które kràie należą do korony Węgierſkiey?

1) Węgry gòrne i dolne, 2) Sklawonia lub zięmia Słowieńſka 3) Kroacya Węgierſka, 4) Dalmacya Węgierſka, 5) Tranſylwania abo zięmia Siedmiogrodzka.

Iakie ſą granice, obſzerność i podział Węgier?

Węgry w dawney Pannonii i Dacyi granicach zamknione na wſchod graniczą z Styryą, Auſtryą i Morawią; na południe z Sklawonią i Serwią; na zachód z Siedmiogrodem i Wołochami; na pòłnoc z Slązkiem i Polſką. Długość naywiękſza z wſchodu na zachòd ieſt mil 120, ſzerokość z pólnocy na południe mil 80, dzielą ſię na Węgry dolne i górne. Węgry górne leżą na pòłnoc i wſchòd Dunaiu; Węgry dolne leżą na zachòd teyże ſamey rzeki. Węgry tak dolne iak gòrne zamykaią 53 Hrabſtwa, 2 Kumanie i Bannat Temeſwarſki, które dla łatwieyſzego rządu politycznego podzielone ſą na 4 cyrkuły, 1(Przeddunayſki, 2) Zadunayſki, 3) Przedtyſzańſki, 4) Zatyſzańſki.

Cyrkuł Przeddunayſki od Dunaiu do gò-

ry Karpatu wyciągniony zamyka hrabſtw 15: Presburſkie, Nitrańſkie, Tręczyńſkie &c i Kumanią mnieyſzą od rodowitych Hunnòw mieſzkaną. W tym cyrkule miaſta ſą: *Presburg po łaci*. Poſonium, *po Węgier*: Poſany nad Dunaiem M. S. krôleſtwa zamkiem obroniony, *Tyrnawa* kapitułą Strygońską i akademią ſławna, *Tręczyn* nad Wagą, *Turocza*, *Kremnica* ztąd czerwone złote Kremnickie, *Nowygrad*, *Peſt* nad Dun: *Budzyn*, (Buda. Offen) dawna ſtolica krôleſtwa, *Tekely* gniazdo domu tegoż nazwiſka, *Wyſzograd* nad Dun:, *Kołocza*, *Pandur*, ztąd nazwiſko Pandurów, którzy w miaſtach im naznaczonych, po gòrach i laſach przyległych mieſzkaią. Do tego cyrkułu należy wyſpa *Schutt* przy zbiegu Dunaiu, Wagi i Raby 20 mil długa z 3 miaſt: *Szerdabely*, *Waika*, *Samaria*.

Cyrkuł Zadunayſki z 13 ſkłada ſię hrabſtw, w których miaſta: *Edenburg* - Sopronium ziazdem ſtanòw dolnych Węgrów zaſzczycony, *Raab* Jaurinum, *Komorra*, *Gran*-Strigonium, *Parkan*, *Mohacz* klęſką Węgròw i śmiercią Ludwika II r. 1525 pamiętny, *Pets* abo 5 *Kościołów*, S. *Gottard* Turecką klęſką r. 1664 ſławny, *Weſpryn*, *Palota*, *Papa* &c.

Cyrkuł Przedtyſzańſki przed rzeką Tyſzą-*Tibiſcus*. ma 11 hrabſtw i wielką Kumanią, w nich miaſta ſą: *Lewocza* i *Keſmark* w

hrab.

hrabſtwie Spiſkim, od którego 13 miaſteczek Polakom zaſtawionych r. 1412. *Preſzow* nad Taryſzą, *Zemplin*, *Tokay* naywybornieyſzym winem ſławny, *Koſzyce*-Caſſovia miaſto wolne, &c. W tym cyrkule leżą 1) Kraina Jaſzerſka - Jazygum regio oſadzona niedobitkami Jadzwingów z Polſki około r. 1282 rugowanych. M. S. *Jaſzberin*, &c, Kumania wielka, w niey miaſta: *Madaraſz*, K*artzag*-*Wiſzada* &c.

Cyrkuł Zatyſzańſki od Karpatu do Dunaiu miedzy rzeką Tyſzą i górami Siedmiogrodzkiemi położony zamyka hrabſtw 15, á w nich ſą miaſta: *Mongacz*, *Rona* żupami ſolnemi, á *Kapnik* ſzybami złotemi ſławne. *Zatmar*, *Erdoda*, *Bator*, zkąd zacna wyſzła Batorych familia, *Debreczyn*, Wielki *Waradyn* nad Drawą mocnemi otoczony twierdzami, *Temeſwar* M. S. Banatu Temeſwarſkiego, *Lippa* nad Maroczą, *Pancowa* nad Dunaiem, *Bekieſzyn*, *Bihar*, nowy *Arad* &c.

Jakie ſą położenie, obſzerność i podział Sklawonii?

Sklawonia od Sarmatów Słowaków nazwana, leży między rzekami Sawą, Drawą i Dunaiem, długa ięſt z zachodu na wſchód aż do *Belgradu* mil 90, ſzeroka od Drawy do Sawy mil około 20, dzieli ſię na górną i dolną. Górna ſtyka ſię z Styryą, i nazywa

ſię *Raſcyą* mieſzkana od Raſcyanòw; dzieli ſię na 4 hrabſtwa; á dolna abo zachodnia właściwa Sklawonia opieraiąca ſię o Dunay na 3, i ieſt mieſzkana od Serbòw, Kroatów, Włochòw, Niemcòw, i Węgròw.

M. S. Sklawonii górney *Waraſdyn* z mocnym zamkiem nad Drawą; *Zagrab* nad Sawą; *Kralowa Wielika*, *Jwanice*, *Chaſma* &c.

W Sklawoni dolney *Peterwaradyn* nad Dunaiem forteca obronna; *Eſſek* nad Drawą także obronny, *Zemlin* zamek mocny naprzeciwko Belgradu, *Szreim* abo Sirmich *Sirmium* oyczyna Ceſarzów *Probuſa*, Aureliana, Konſtantego II, Gracyana, i śmiercią Marka Aureliuſza roku 180. pamiętny, *Gradyſka*, *Mitrowica*, i *Karłowicz* miaſteczko ſławne pokoiem tam zawartym między Chrześcianmi i Turkami roku 1699.

Jakie ſą granice, obſzerność i miaſta Kroacyi Węgierſkiey?

Kroacya Węgierſka abo Auſtryacka graniczy na północ rzeką Sawą z ziemią Słowieńſką: na zachód z Karniolą; na południe z Dalmacyą; na wſchód z Kroacyą Turecką; długość iey z południa na północ ięſt mil 26, ſzerokość z zachodu na wſchód mil 20. Miaſta znacznieyſze ſą: *Karlſtadt* M. S. i mocne ieſt przedmurzem Chrześciańſkim od Turków. *Siſſek* nad Kulpą;

Pe-

Petryna, *Chraſtowica*, *Koſtanica*, *Zrin*, ſą miaſta obronne i twierdzami Kroackiemi oſadzone, *Dubica* i *Grozdanka* nad Unną.

Gdzie Dalmacya Węgierſka leży i iakie ma miaſta?

Dalmacya Węgierſka część mała dawnego Kròleſtwa Dalmackiego od Węgrów, Turkòw, Wenetów, Raguzanòw rozerwanego leży miedzy Karniolą Iſtryą, Kroacyą Węgierſką i Turecką, Dalmacyą Wenecką i odnogą Adryacką. Miaſta 5 powiatòw ſtołeczne ſą: *Zenga*, *Modruza*, *Oſtrowica*, *Korlawa*, *Zwonigrod*. Inne miaſta: *Bukaryza*, *Karlopaga* &c.

Gdzie leży i iakie ma granice ziemia Siedmiogrodzka?

Ziemia Siedmiogrodzka leży miedzy Polſką, którą ma na północ; miedzy Mołdawą, ktòrą ma na wſchód; Wołochami z ktòremi ſię ſtyka na wſchód i południe; Węgrami, z któremi graniczy na południe i zachód. Długość iey z pòłnocy na południe wyciąga ſię na mil 65, ſzerokość na mil 45. *Tranſylwania* ieſt mieſzkana od trzech narodów, Saſów, Węgrów i Hunnòw *Sikulami* nazwanych; obfituie w zboże i wino, ma w gòrach ſwych minery złote, ſrebrne, ołowiane, miedziane, merkuryuſz i ałun.

Hermanſtadt (po Węgierſku *Szebeny*)

miaſto Saſkie ſtołeczne Xięſtwa, wielkie, piękne i obronne. Inne miaſta ſą: *Kronſtadt* abo *Braſſow*, *Weiſſenbourg-Alba Julia*, *Klauſenburg* abo *Koloswor*-Claudiopolis, *Karlsburg*-Alba Carolina. *Huniada*, *Poſteny*. &c.

Jakie ieſt Węgier położenie, powietra właſność, żyżność?

Ta część Węgier, która na pòłnoc zachodzi, chociaż zimna i mniey urodzayna, czyſtym iednak i zdrowym ſzczyci ſię powietrzem; część ku południowi pomknięta żyżna, w ròwninach położona częſtey podlega zarazie od Turkòw przychodzącey. Częſte gorączki i frebry nie tak upały, iako obywatelów przynoſi niewſtrzemięzliwość. W powſzechności Węgry obfituią w rożnego rodzaiu zboża, w tabakę, w wyborne wina, w paſtwiſka, bydło, konie, woły, owce, oſły, muły &c, w delikatne ogrodowe leguminy, w owoce &c. gòry Węgierſkie z bogatych ſkładaią ſię ſzyb złotych, ſrebrnych, miedzianych, żelaznych, ołowianych, merkuryuſzowych, cynobrowych, ſpiſglaſowych, ſiarczanych, kunperwaſowych, ſolnych, magneſowych, alabaſtrowych i marmurowych; rzeki Węgierſkie tak obficie pędzą drobne miedziane cząſtki, że żelazo do nich wrzucone w miedź zdaie ſię obracać; laſy i góry dzikiego ptaſtwa

ſtwa i zwierza rożne żywią rodzaie: kuropatwy, iarząbki, bażanty, ielenie, ſarny, niedzwiedzie, ryſie, kuny &c.

Jakie ſą przymioty i charakter narodu Węgierſkiego

Obywatele Węgierſcy z rożnych narodow złożeni na Węgrow, to ieſt dawnych Scytow; Słowakow to ieſt Czechow, Kroatów, Serbów, Raſcyanow, Ruſaków, Window; Niemców iako to Auſtryaków, Bawarczykow, Saſow, Szwabów, Wołochow podzieleni, nie tylko ięzyków, ale przymiotów, zwyczaiow, charakteru i ſkłonności przyrodzonych inſzością od ſiebie ſię rożnią. Obcowanie uſtawiczne, prawa też ſame, edukacya razem brana, pokrewieńſtwa częſte rożnicę tę coraz bardziey tępią, i z ſzczegulnych każdego narodu obyczaiów powſzechne wſzyſtkim czynią. Aże naród Węgierſki inne narody wraz z ſobą mieſzkaiące liczbą przewyżſza, zwyczaie onego i ſkłonności na cały kray ſię rozciągnęły. Są tedy Węgrzy poſtanowienia ciała krwiſtocholerycznego, zkąd umyſł wypływa żwawy, ogniſty, do gniewu, zapalczywości, dzieł odważnych, a częſtokroć zuchwałych bardziey niż do nauk i kunſztów ſkłonny. Żywość przyrodzoną edukacya hamuie i do łagodności nakłania. Cnoty i

ady Węgrom zwyczayne ſą: hardość, umyſłu wynioſłość, męſtwo, odwaga, czci zbyteczna żądza, weſołość i inne właſności narodowi woiennemu przyrodzone. Jazda Węgierſka z pułków ſkłada ſię Huſſarſkich do puſtoſzenia kraiu nieprzyiacielſkiego i podiazdów arcy-ſpoſobna. Piechota abo hayducy zaſzczytem męſtwa dzielą ſię z Niemcami.

ROZDZIAŁ VIII.

O Króleſtwach Szwedzkim, Duńſkim, Pruſkim.

Które kraie należą do korony Szwedzkiey?

1) Szwecya właściwa, 2) Gothia, 3) Finlandya, 4) Laponia Szwedzka, 5) Wyſpy do Szwecyi należące, 6) Dzierżawy Niemieckie.

Jakie ſą granice obſzerność i podział Szwecyi?

Szwecyi granice ſą: Laponia Duńſka na północ; Moſkwa, odnoga Botnicka i morze Baltyckie na wſchód; toż morze Baltyckie na południe; Dania i Norwegia na zachód. Długość Szwecyi z północy na południe wynoſi mil 300, z zachodu na wſchód mil 200. Szwecya właściwa dzieli

ſię na 2 części. na Szwecyą i Nortlandyą; Szwecyi prowincye ſą 1) Uplandya, w niey miaſto ſtołeczne całego kraiu, i Szwedzkiego rządu *Sztokolm*-Holmia, założony r. 1252 nad morzem Baltyckim przy iezierze Meler. *Upſal* ſtolicą arcybiſkupią, akademią, grobem królów ozdobiony; *Drottingholm* pałac królewſki na wyſpie *Lofon* od Katarzyny Jagiellonki założony; *Nortelga*, *Lindhom*-urodzeniem Guſtawa I. ſławny, *Wira* fabryka oręża ręcznego &c: 2) Sudermania, w niey M. S. *Nikopinga* nad morzem z portem, zamkiem i warztatem okrętów; *Strengnes* przy Melerze; Karol IX r. 1611. zmarły z całą familią tu pogrzebiony &c, 3) Nerycya, w niey M. S. *Orebra* nad iez: Hilmer fabryką ſtrzelby ſławna; *Axberg* przy górze w kuperwas, ſiarkę i kredę czerwoną żyzny. 4) Weſtmania, którey M. S. *Weſteras*, w tym mieście r. 1544 Szwedzi koronę dziedzicznym prawem oddali familii *Wazów*; *Lindesberg* ſzybami żelaznemi i wodami zdrowemi wſławiony, *Hellefors* przy którym minery ſrebne znayduią ſię. 5) Dalekarelia mniey w zboże żyzna, ale w kruſzce, zwierzynę, rybę, bydło obfita: M. S. *Hedemora*; naywięcey tu prochu ruśnicznego robią, *Fahlun* abo *Gamala-Kupferberg* w całey Szwecyi miaſto naywiękſze, o którym

mó-

mówią: *Sveciam nescit qui Fahlun nescit*; *Idra Sarna*, *Noor*, *Aweſtadt*, *Sather* &c.

Norlandyi prowincye ſą: 1) Geſtrycya, którey M. S. *Gewal* nad Geſlą w łoſoſie obſitą; *Folker* &c: 2) Helſingia M. S. *Hudwigſwald* z portem głębokim; 3) Medelpadia M. S. *Sundſwald* wełnianemi kroſnami ſławny, 4) Jemptelandya M. S. *Froſon* handlem naczynia żelaznego ſławny 5) Heriedalia, wyſokiemi górami od Norwegii zatoczona; 6) Angermania przy wybrzeżu leży Botnickim M. S. *Herneſand* na wyſpie, *Ulfon* w żelazo, à *Tazia* w miedź obſita &c: 7) Botnia M. S. *Uhma* od Guſtawa Adolfa zbudowana; *Torno* handel prowadzi wielki z Moſkalami, Laponczykami &c.

Gotya dzieli ſię na 3 prowincye, 1) Oſtrogotlandyą w którey zamyka ſię Smalandya M. S. *Linkopinga* kościołem katedr: z cioſanego kamienia ozdobiona; *Norkiopinga* ludna płótnem i wełnianemi warſztatami ſłynie; *Wadſten* niegdyś relikwiami S. Brygitty ſławny; w roku 1747 zbudowany tu ieſt klaſztòr za ſtaraniem królowy wdowy dla ſzlachetney krwi panien; *Medewi-* Villa medicorum wodami kruſzcowemi S. Brygitty do tych czas zwanemi ſławne &c: *Kalmar* M. S. Smalandyi z portem morſkim ziednoczeniem Szwecyi, Danii i Nor-

we-

wegii r. 1397 od Margorzaty Krolowy dokonanym pamiętny; *Wester-Wick* z dobrym portem &c. 2) Sudergotlandyą, w ktorey zamykaią się Blekinga, Skania od Danii Szwedom r. 1658 ustąpiona, i Hallandya. Miasta Blekingi są: *Karlskrona* z portem morskim; Rada admiralska z Sztokolmu tu iest r. 1680 przeniesiona; *Karlshafen* także z portem; *Rottenby* &c: Skanii M. S. *Lunden* akademią, biskupstem, biblioteką ozdobione, *Landskrona* przy Zuncie trzema zamkami uzbroiona; *Krystianstadt* nad Helgą; *Huena* abo *Ween* wyspa wysoka, 4 mile na około maiąca sławna strażnicą gwiazdarską od Tychona Brahe zbudowaną r. 1580 *Uranienburg* nazwaną; ktora po smierci Tychona w Pradze r. 1601 zmarłego na stayne folwarczne była obrocona &c: Hallandyi wyspy mil 40 długiey M. S. *Halmstadt* z twierdz obnażony. 3) Westrogotlandya zamyka prowincye: Westro abo zachodnią Gotyą właściwą z M. S. *Gottenburg* w ktorym kompania Indyiska osiadła; Wermelandyą w ktorey miasta; *Karlstadt* handlowny; *Filipstadt*, *Krystinebam* od Krystyny krolowy r. 1642 zbudowany; Dalią w niey miasta: *Dalenborg* &c; Bahus od Norwegii oderwany z miastami; *Bahus*, *Kongell* &c.

Finlandya dzieli się na 7 prowincyi, 1)

Na

Na Finlandyą właściwą, którey M. S. *Abo* pokoiem miedzy Moſkwą i Szwecyą r. 1743 á *Nyeſtadt* r. 1721 zawartym ſławne; 2) Na Kajanią, w niey miaſta: *Kajana*, ktòrey zamek Moſkale r. 1716 zburzyli; *Jakobſtadt* od Moſkalòw ſpalony, &c. 3) Na Tawaſtlandyą w niey *Tawaſthus* abo *Kronenberg*; *Pejenda* iezioro 36 mil długie, 4) Na Nylandyą, w ktòrey miaſta: *Helſingfors* mocny z portem wygodnym; *Degerby* nowa pograniczna forteca z portem: 5) Na Karelią za rzeką Kymeną leżącą, ktòra żadnego niema znacznego miaſta; Karelia na zachòd i północ położona od rzeki Kymeny *Kymmenegard* nazwana Moſkwie ieſt r. 1743 uſtąpiona, á r. 1721 Karelia wſchodnia; w nich miaſta Moſkiewſkie: *Fryderkshamn* z portem; *Wilmanſtrand*, *Wiburg* twierdzami i portem ſłynie; *Petrowka* &c. 6) Na Sawolaxyą z M. S. *Nyslot*, 7) Na Kexholmią północną z M. S. *Leżą*; południowa przy Ladodze leżąca należy do Moſkalów z M. S. *Kexholm*.

Laponia Szwedzka ledwie kilka ma ludnych miaſteczek; kray cały zimny, zwierza drapieżnego pełny, śniegiem i lodami zawalony dzieli ſię na 7 Marchyi, ktòre ſię nazywaią od rzek. Lapończykowie mieſzkaią w chałupach małych, drewnianych, ſkòrami pokrytych, ktòre z iednego na drugie

miey-

mieyſce przeprowadzać mogą. Zadne tam owocowe drzewa dla zimnego powietrza utrzymać ſię nie mogą.

Które wyſpy należą do Szwecyi?

Trzy znacznieyſze 1) *Alandya* leży na morzu Baltyckim miedzy Szwecyą właściwą i Finlandyą, ieden zamek *Kaſtelhom* wyſpy tey ieſt ozdobą, 2) Wyſpy *Gatlandya* i *Oelandya* leżą przy Oſtrogotlandyi. *Wisby* M. S. *Gotlandyi* ieſt bogate i handlowne; 3) *Oelandya* długa á wąſka, przeſmykiem Kalmarſkim od lądu oddzielona żyżnemi ſzczyci ſię gruntami. M. S. *Borcholm*; *Ottenby* miaſteczko z mocnym zamkiem.

Jakie ſą dzierżawy Szwedzkie w Niemczech?

Z obſzernych dzierżaw które koróna Szwedzka w pańſtwie trzymała Niemieckim, zoſtały ſię iey: 1) Miaſto *Wiſmar* z portem wygodnym w Xięſtwie Meklenburſkim, 2) Wyſpa Rugen nad brzegami Pomeranii z M. S. *Bergen* w pośrzodku wyſpy położonym, 3) Część Pomeranii bliżſzey rzeką Penną od Pomeranii Brandeburſkiey oddzielona, dwa zamyka powiaty Bartſki i Gutzkowſki: M. S. Pomeranii Szwedzkiey *Stralſund* mocne i portowe, *Grypſwalda* nad małą odnogą morſką, *Gutzków*, *Wolgaſt*, *Barth*, *Damgarten* &c. Odpadły od Szwecyi Xięſtwa Bipontyńſkie, Bremeńſkie, Ferdeńſkie,

ſkie, Inflantſkie, i Pomerania bliżſza oprócz dwuch powiatów.

Jakie ſą właſności powietrza, obſitość, handel Króleſtwa Szwedzkiego?

Powietrze oſtre czyni zimę tęgą do dziewięciu mieſięcy poſpolicie przedłużoną, po którey naſtępuią upały wielkie ſłońcem długo na horyzoncie świecącym wzniecone: góry, laſy, ieziora częſte, bagna wielkie, większą połowę obſzernego tego zabieraią króleſtwa. Grunta piaſzczyſte i nieurodzayne dla niedoſtatku ludzi odłogiem leżą i obywatelów kraiowym nie mogą wyżywić zbożem. Bydło rogate ieſt daleko w Szwecyi mnieyſze, niż w innych Europy częściach południa bliżſzych; gęſte i wielkie laſy żywią wiele niedźwiedzi, wilków, ryſiów, kun, łoſiów i inne źwierząt rodzaie. Rafinet zwierzę wygodne, wielkie Laponii czyni pożytki. Z gór kruſzcowych Szwedzkich wychodzą naylepſze w Europie żelazo, przednia miedź, magnes &c.

Jakie ſą przyrodzone narodu Szwedzkiego właſnosci i charakter?

Właſności powietrza zimnego ale zdrowego daią Szwedom poſtanowienie ciała mocne, rozum zaś czynią mniey byſtrym i przenikaiącym; zkąd Szwedzi zawſze chętniey i pomyślniey przykładaią ſię do kunſztu

ſztu rycerſkiego, niż do nauk, między któremi naukami prawną, lekarſką, handlemi kupiectwem bardziey ſię brzydzi ſzlachta, niż w każdym innym kraiu. Męſtwa i odwagi Szwedzkiey doświadczyły ſąſiedzkie narody: Niemcy, Polacy, Duńczykowie, i Moſkale. Młódź ſzlachecka po zakończonych naukach uczy ſię polityki, rządów i nabywa wiadomości w ſprawach publicznych przy poſłach Szwedzkich u dworów cudzoziemſkich i przy różnych radach i trybunałach kraiowych, á naybarziey w kancellaryi koronney ſprawuiąc urząd piſarków, regentów, ſekretarzów &c. Szwedzi w młodym wieku cudzoziemſkie zwiedzaiąc państwa nabywaią obyczayności, grzeczności i w ſprawach politycznych doświadczenia.

Które kraie ſkładaią króleſtwo Duńſkie i do onego należą?

Kraie ſkładaiące króleſtwo Duńſkie iedne na lądzie, drugie leżą na morzu, w Europie i za Europą. Kraie leżące na lądzie ſą: 1) Jutlandya - *Cherſoneſus Cimbrica* północna, 2) Jutlandya południowa abo Xięſtwo Sleświckie. Kraie leżące na morzu ſą wyſpy: 1) Selandya, 2) Fionia, 3) Wyſpy mnieyſze. Kraie leżące w Europie za Danią ſą: 1) Norwe-

wegia z wyſpami po nad brzegami iey położonemi, 2) Wyſpy północne, 3) Państwa Niemieckie. Kraie za Europą leżące ſą: oſady Duńſkie w Afryce, Azyi i Ameryce.

Jakie ſą granice Danii?

Dania na południe ſtyka ſię z Niemcami, z innych ſtron ieſt dwiema oblana morzami: Niemieckim i Baltyckim, które z ſobą ſię łączą trzema morſkiemi przeſmykami: *Beltem małym - fretum Balticum minus* miedzy Fionią i Jutlandyą na 4 mile ſzeroko płynąnym; *Beltem wielkim* na 8 mil ſzerokim - *fretum Balticum majus* miedzy Fionią i Selandyą biegącym; *Zuntem - fretum Oreſundicum* miedzy Selandyą i Skanią na pół mili ſzerokim, przez który wſzyſtkie przechodzą okręty.

Które znacznieyſze ſą miaſta w Jutlandyi?

Albourg, *Wibourg*, *Arrhus*, *Rypen* ſą miaſta biſkupie w północney *Jurlandyi*; *Sleświck* M.S. Xięſtwa Sleświckiego. Inne miaſta ſą: *Gottrop*, *Huſum*, *Flesbourg*, *Tondern*, *Appenrada*, *Frederikſtadt* od Ormianów zbudowany, *Tonninga* &c. Xięſtwo Sleświckie od r. 1720 całe należy do korony Duńſkiey.

Jakie miaſta znayduią ſię na wyſpach Selandyi i Fionii;

Koppenhaga - Hafnia M. S. Selandyi i krò-

króleſtwa Duńſkiego z wygodnym, obſzernym i beſpiecznym portem na dwuch wyſpach Selandyi i Amaku moſtem zwodzonym z ſobą złączonemi położona. Pałace królewſkie: *Chryſtianburg* od *Kryſtyana* VI Króla r. 1740 dokończony; *Roſenbourg* z ogrodem roſkoſznym każdemu do przechadzki wolnym; *Charlotenbourg*, zbroiownia *Bremmerholm* nazwana, biblioteka królewſka, giełda kupiecka, domy i ſkłady towarzyſtw kupieckich Indyi wſchodniey i zachodniey, ſzkoła żołnierſka, akademia i inne gmachy przepyſzne ſą przednią ozdobą tego bogatego i handlownego miaſta.

Pałace królewſkie za *Koppenhagą* leżą: *Fryderiksbourg* o mil 8 od *Koppenhagi*; *Friedensbourg* o mil 10, *Jaegersbourg*, *Sorgenfrey*, *Frideriksthal* o mil 2, *Sophienburg*, *Frideriksberg* &c.

Inne miaſta Selandyi: *Rothschild* przymierzem pokoiu miedzy Duńczykami i Szwedami r. 1658 zawartym ſławny; *Kronenbourg* zamek, *Glaſeneur* lub *Helſinor* piękne miaſto nad Zuntem: ſą to dwa mieyſca, gdzie okręty wſzyſtkich narodów przez Zunt przechodzące płacą cło królowi Duńſkiemu.

Miaſta wyſpy Fionii: *Odenſa*, *Nibourg*, *Swinborg*, *Aſsens*, *Ozenberg Faaburg*, z portem. &c.

Jak ſię nazywaią wyſpy mnieyſze Duńſkie?

Wyſp

Wyſp mnieyſzych Duńſkich liczą kraiopiſarze 12: *Amack*, *Langelandya*, *Lalandya*, *Falſter*, *Guldebourg*, *Moena*-Virginea Danica, *Aaroa*, *Bornholm*, *Samſoa*, *Anhut*, *Leſſowa*, *Soltholm.* &c:

Jakie ſą Norwegii położenie, granice, obſzerność i miaſta?

Norwegia od r. 1387 do Danii przyłączona, zimna, laſami zaroſła i nieurodzayna w dłuż Szwecyi, którą ma na południe i wſchód położona, z Laponią Moſkiewſką ſtykaiąca ſię, oceanem północnym i morzem oblana, długa mil 360, ſzeroka 60, a w niektòrych mieyſcach tylko 2, dzieli ſię na 4 wielkorządztwa, które ſą: 1) *Aggerhus*, ktòrego M. S. *Anslo*, teraz *Chriſtiania*, *Fryderycks-Halla* śmiercią roku 1718 *Karola* XII króla Szwedzkiego ſławna, 2) *Berghen* z M. S. tegoż imienia, 3) *Drontheim*, 4) *Warhhus* zamyka Laponią Duńſką kray gòrzyſty i cale nieurodzayny, dla tego nie ludny. Maiątkiem obywatelòw ſą rafinety, pożywieniem zaś mleko, ſer, ryba i zwierzyna. *Kap północny* i *Kap Kyn* ſą dwie góry Europeyſkie w morze wbiegłe naydaley pomknione ku pòłnocy. Od *Kapu* północnego (Nord Cap) naywiękſza Europy bierze ſię długość do *Kapu Matapan* w Morei, abo dawnym Peloponezie.

Ja-

Które wyſpy po nad brzegami leżą Norwegii?

Wyſpy małe nad brzegami Norwegii pòłnocney leżące ſą: *Maggeroya*, ktòrą kończy *Kap* pòłnocny, *Surroya*, *Samiana*, &c: za cyrkułem polarnym położone. Miedzy małą wyſpą *Werą* i brzegiem południowym wyſpy *Loffereny* ſławny znayduie ſię zakręt lub wir morſki od rodakòw *Mal-ſtrom*, od ſtarożytności *umbilicus maris* nazwany, któ ry przez 6 godzin gwałtownie połykaiąc okoliczne wody i wſzyſtko co mu ſię tylko nawinie, przez drugie 6 ztąż gwałtownością pochłonione wody i zgruchotane by naywiękſze wyrzuca okręty.

Jak ſię nazywaią wyſpy pòłnocne na oceanie leżące?

1) *Islandya* wyſpa zimna, nieurodzayna brzozy tylko i iałowiec rodząca, gòrzyſta, mieſzkana ieſt od ludzi małych, wielkich próżniakòw, upartych i cale dla niedoſtatku wychowania głupich. Miaſta Islandyi ſą: *Skalholt* ſtołeczne, *Ballenſtadt* zamek gdzie mieſzka wielkorządzca, *Holum Hofs-os*&c, *Hekla* gòra śniegiem i lodem zawſze okryta płomienie wyrzuca. *Krafla* druga góra ogniſta.

2) Wyſpy *Ferro-Gleſſariæ* miedzy Islandyą i wyſpami Schotlantſkiemi należą do korony Duńſkiey; liczą ich wſzyſtkich 25 á

osiadłych 17: *Stroma, Sudera, Borda*, &c.

3) *Gronlandya* ledwie co poznana, od Duńczyków przywłaszczona styka się na wschód z Tartaryą, na zachód z Ameryką, na połnoc z nieznaiomemi kraiami abo też morzem; żadnych niema miast, lecz tylko niektóre porty co ie nawiedzaią Duńczykowie, Hollendrowie, Anglicy &c. Obfituie w bydło, konie, zaiące, rafinety, wilki, lisy, niedźwiedzie białe, bobry, kuny &c. Gronlandczykowie karmią się mięsem i rybami surowemi nadgniłemi i dla tego tak śmierdzą, że cudzoziemcom znieść ich nie podobna. Piią tłustość wielorybią; wino im iest nieznośne i przeciwne; wielkie z postaci i ciała kształtu maią podobieństwo do Lapończyków, żyią bez wiary, prawa i rządu; z przyrodzenia smutni, w posiedzeniu iednak żartobliwi i weseli; zazdrość, kradzież, piiaństwo, zdrady, podeyścia i namiętności od wiary zakazane, a rozum ludzki hańbiące w tym narodzie nie są znaiome.

Ktòre kraie Niemieckie należą do korony Duńskiey?

1) Hrabstwo Oldenburskie z M. S. *Oldenburgiem* nad Huntą, 2) Hrabstwo Delmenhorstańskie z M.S. tegoż imienia; oba w cyrkule Westfalskim. 3) Trzy dzierżawy w Xięstwie Holsztyńskim: Rendsburgska, Honrow

rowſka i Wilſter-Marchia, w których miaſta *Itzehoe*, *Wilſter*, *Draga*, *Rendsburg*, *Honrow* &c

W Dytmarſii miaſta *Meldorf*, *Brunsbuttel* nad Elbą, *Bockenbourg* &c.

W Stormarii- *Steinbourg* nad Elbą, *Glückſtadt* - Tychopolis miaſto obronne, w którym wielkorządzca Duńſki mieſzka &c: do Stormarii należą dwie części hrabſtwa Pinnenbergſkiego, w którym miaſta ſą: *Pinnenberg*, *Altona* lub *Altena* na ſtrzelenie działa od *Hamburga*, handlowna i ludna, *Wedel* &c.

W Wagryi: *Segeberg* M. S. dzierżawy Duńſkiey; *Ratzów*, *Lutkenborg* &c. Inne wſzyſtkie dzierżawy i miaſta w Xięſtwie Holſztyńſkim, Dytmaryi, Stormarii i Wagryi należą do Xcia Hoſztyńſkiego naſtępcy tronu Roſſyiſkiego,

Jakie oſady ma Dania w innych trzech częsciach świata?

W Afryce na brzegu Gwineyſkim Dania trzyma zam..i: *Chryſtyansbourg* i *Fryderyksbourg*.

W Azyi na brzegu Koromandelſkim miaſto *Trankwebar* r. 1630 od Duńczyków założone i mocnym zamkiem zaſłonione, ludne, handlowne z wolnym dla Katolików i wſzyſtkich Chrześcian, Turków, Indyanów obrządków wiary ſprawowaniem. W tym mieście od Duńczyków założona

 ieſt

ieſt drukarnia pierwſza i iedna w Indyach; oſadzeni Miſſionarze Auſzpurſkiego wyznania dla nawracania Pogan, nakładem królów Duńſkich.

W Ameryce miedzy wyſpami Karaybańſkiemi dwie wyſpy: *S. Tomaſza* obfituiąca w cukier i indych; *S Krzyża* wyſpa równie długa iak ſzeroka mil 9 u Francuzów r. 1735 kupiona, żyżna, i zamkiem od Duńczyków zbudowanym ubeſpieczona.

Jakie ſą urodzaie, żyżność, handel Króleſtwa Duńſkiego?

W kraiach króleſtwa Duńſkiego powietrze ieſt zimne; ale zdrowe? ſzkorbut tak Duńczykom zwyczayny barziey ſprawuie używanie mięſa ſolonego, niż powietrze ſzkodliwe. Tak wielkie iak mnieyſze wyſpy urodzayne maią grunta, i obfite wydaią żniwa. Konie Duńſkie u całey Europy ſą w ſzacunku. Woły, wieprze, owce w wielkiey wychodzą liczbie do Niemiec i Holandyi. Manufaktury potrzebne dla wygody kraiu założone; galony, hafty złote i ſrebrne, kleynoty &c. zakazane, na handlu, rolnictwie, ápodobno naywięcey na rybach zyſkane, zatrzymuią w kraiu pieniądze. W górach Norwegſkich znayduią ſię minery ſrebrne, miedziane i żelazne; naywiękſzą iednak intratę przynoſzą temu króleſtwu

ma-

maſzty i drzewa do budowania domòw i okrętów zdatne.

Jakiego ſą Duńczykowie przyrodzenia i charakteru?

Duńczykowie ſą wroſtu pięknego, dowcipni, mocni, odważni, do nauczenia ſię ięzyków cudzoziemſkich, kunſztów i nauk ſpoſobni, chociaż nie nazbyt ſkłonni, pyſzni, ſkryci, ku cudzoziemcom iednak dość ludzcy. Naymilſzą ich zabawą ieſt rolnictwo, handel, koni i bydła wychowanie. Białey płci Duńſkiey przyznawaią cudzoziemcy piękność i urodę, pracowitość i uczynność w domu, wdzięczność i przyiemność w poſiedzeniu, wierność w małżeńſtwie, czyſtości cnotę w wdowim i panieńſkim ſtanie.

Które kraie należą do Króla Pruſkiego?

1) Królestwo Pruſkie, 2) Marchia Brandeburſka dawniey od kraiopiſów Polſkich Xięſtwem Zgorzelſkim zwana, 3) Pomerania bliżſza i dalſza, oprócz dwuch powiatòw do korony Szwedzkiey należącch, 4) Xięſtwo Sląſkie, to ieſt Sląſk dolny, znaczna część gòrnego i Glatz, 5) Xięſtwa Magdeburſkie i Halberſtadſkie, miaſto Halla Saſka, hrabſtwo Mansfeldſkie ſpolnie z Elektorem Saſkim w ſekweſtr wzięte, 6) Dzierżawy i miaſta

ſta Luzackie, 7) W cyrkule Weſtfalſkim: Xięſtwa Kliwſkie, Mindeńſkie, Murſkie (*Moerſch*) i Fryzyi wſchodniey; hrabſtwa Markańſkie - *de la Marck*, Teklenburſkie, Lingeńſkie, Rawensbergſkie, 8) W Niderlandzie: część Geldryi gòrney z M. S. tegoż imienia, 9) Przy Szwaycarach Xięſtwa Newemburſkie *Neuchatel* i Walengeńſkie. 10) W Polszcze ſtaroſtwa lenne: Bytowſkie i Lawemburgſkie; zaſtawne ſtaroſtwo Drahimſkie i Zuławy Elbląſkie: w Litwie dziedziczne włości Sereia i Tawrogi.

Jakie ſą położenie i obſzerność królestwa Pruſkiego?

Pruſy od panuiącey tam familii nazwane Brandebuſkie naprzód podbite od kawalerów Krzyżackich do Polſki ſprowadzonych od Konrada Xięcia Mazowieckiego r. 1226, potym od Kazimierza IV Kròla Polſkiego do hołdu przymuſzone, a od ſyna iego Zygmunta I na Xięſtwo świeckie obrócone i Albrychtowi Margrabi Brandeburſkiemu oſtatniemu Miſtrzowi Krzyżackiemu w Pruſach na lenność dziedziczną oddane roku 1525; daley traktatem Wielawſkim r. 1657 od Jana Kazimierza i Rzeczypoſpolitey z hołdu wypuſzczone, nakoniec od Fryderyka I do tytułu królewſkiego r. 1701 podnieſione, graniczą na pòłnoc z morzem

rzem Baltyckim i Xięſtwem Zmudzkim; na wſchòd z Xięſtwem Litewſkim i Podlaſkim; na południe z Xięſtwem Mazowieckim i ziemią Dobrzyńſką; na zachòd z Pruſami Polſkiemi; długość ich naywiękſza z pòłnocy na południe mil 60, ſzerokość z zachodu na wſchòd mil 50.

Na wiele prowincyi dzielą ſię Pruſy?

Na trzy cyrkuły: Samlandyą - *Circulus Sambienſis*, Natangią - *Circulus Natangenſis*, Hokerlandyą - *Circulus Hockerlandiæ*. Samlandya dzieli ſię na Samlandyą właściwą, na Sklawonią i Nardyą: dwie oſtatnie nazywaią ſię Litwą małą abo Pruſką dla używania w nich ięzyka Litewſkiego; Natangia na Natangią właściwą, Bartonią, Sudawią i Galindyą: Hokerlandya na Pomezanią i Pogezanią abo Hokerlandyą właściwą.

Jakie ſą miaſta znacznieyſze Pruſkie?

Królewiec po Niemiecku Könisberg nad Preglą od Ottokara II Kròla Czeſkiego r. 1254 założony ieſt M. S. Samlandyi i całego kròleſtwa Pruſkiego, ſtolicą rządu, trybunału naywyżſzego, akademii r. 1544 fundowaney &c. Miaſto to ludne, ochędożne, handlowne, zamkiem nazwanym *Fryderyksburg*, pałacem kròlewſkim, ratuſzem, ſzpitalami, giełdą &c ozdobione, dzieli ſię na trzy miaſta, na *Miaſto ſtare*, *Loebnicht* i *Kniephof*.

In-

Inne miasta: *Piława*-Pillau miasto małe ale obronne, na małey połwyspie, miedzy morzem Bałtyckim i portem *Frisch* naprzeciwko uścia rzeki Pregli położone, iest przedmurzem krolestwa od morza. Wszystkie okręty kupieckie tu stawaią i zapłaciwszy cło krolowi Pruskiemu towary na statkach małych Pregłą do Krolewca 7 mil odległego przesyłaią, á na odwrot Krolewieckie towary biorą. *Fischhausen* nad hafem z zamkiem mieszkanym przedtym od Biskupów Sambieńskich. *Tapiewo* na górze przy Pregli położone z zamkiem z kamienia ciosanego zbudowanym, w którym złożone są papiery publiczne krolestwa, *Allenburg*, *Wielawa* przymierzem pokoiu miedzy Koroną Polską i Fryderykiem Wilhelmem Elektorem r. 1657 zawartym i zwycięstwem Moskalow, potym w lat 100 (1757) nad Prusakami odniesionym, sławna. *Nerung* miedzymorze miedzy morzem Baltyckim i ieziorem Kurlandzkim.

W Sklawonii: *Memel* przy granicy Zmudzkiey miasto obronne, z portem głębokim i bespiecznym. W zamku broń i narzędzia woienne dwie napełniaią zbroiownie. *Tylża* nad Niemnem, *Heydenkrug*, *Ragneta* &c.

W Nardyi abo Nadrawie; *Labiawa* miasteczko zamkiem obronne. *Insterburg*, *Gumbin*, *Stołupiany*, *Gołdapa*, *Rautenburg* &c.

Wylicz miasta cyrkułu Natangeńskiego?

W Natangii właściwey: *Brandeburg*, *Kreytzburg*, *Dumnów*, *Heiligebeil*-święta siekierka. W Bartonii: *Bartenstein*, *Landsberg*, *Rastenburg*, w bliskości którego *Swięta Lipka* wspaniałym kościołem Katolickim stoi wsławiona. *Nordenbug*, *Angersburg*, *Gerdawa*, *Landsberg*, *Arys* &c.

W Sudowii: *Johannesburg*, *Biała*, *Olęcko*, *Prosken*, *Lick*, &c.

W Galindyi: *Willenberg*, *Ortelsburg*, *Passenheim* oyczyzna *Hartknocha* tu narodzonego roku 1644. *Kasztemburg*, *Nidenburg*.

W Pomezanii *Kwidzyń* - Marienwerder nie daleko Wisły przedtym miasto katedralne biskupstwa Pomezańskiego. *Gardensa* nad ieziorem: *Chrystburg* nad Sarguną, *Saalfeld*; *Riesenburg* nad Liebą, *Rosenberg*, *Osteroda* nad Drwęcą, *Schenberg*, *Gilawa*, Deutsch-Eylan, *Działdów*-Soldau nad ieziorem; *Liebemuhl* zamek dawnych Biskupów Pomezańskich: *Dąbrowna*-Gilgenburg nad rzeką Gildą; o mil 2 od tego miasta *Tannenberg* i *Grunewalda* są wsie, miedzy któremi Władysław Iagiełło walną zwiódł bitwę r. 1410 z Ulrykiem de Jüngingen XXIV Mistrzem Krzyżackim i pamiętnym wiarołomnych Krzyżaków pogromił zwycięstwem; sam Mistrz i przednieysi rycerze

Nie-

Niemieccy legli na placu; woyſka zwycięzkie ſprawował Zyndram Maſzkowſki Chorąży Krakowſki; *Mormerk*-Morungen, *Hohenſtein*. *Lieſtadt*, *Finckenſtein*, zamek &c.

W Pogezanii: *Holland* miaſto bogate i ludne, *Mulhauſen* miaſteczko weſołe.

Jaka ieſt żyżność, Prus Branbeburſkich?

Las ciemny i nieprzebyty niedźwiedzi, łoſiów, ieleni, ſarn, bawołów pełny Pruſy ſtykaiące ſię z Litwą okrywa, znaczną część gruntów piaſzczyſtych, częſtemi bagnami i iezio rami przeciętych, nieurodzaynych, obywatelów przemyſł i twarda praca do wydawania pomyślnych przymuſza urodzaiów, które opędziwſzy domowe obywatelów potrzeby i ſkromne wyżywienie dodaią zboża handlowi zamorſkiemu. Wſzyſtkie zboża, len, konopie, trzody bydła, ſtada koni zwłaſzcza w dobrach królewſkich, manufaktury grube wełniane, płótna, rzemiosła &c, handel utrzymuią Pruſki i daią obywatelom ſpoſob do płacenia ciężkich i na wiele rodzaiów podzielonych podatków. Morze Pruſy oblewaiące żołty wyrzuca burztyn, który także w rozkopanych na kilka ſtóp w głąb ziemi znayduie ſię warſztach.

Jakie ſą przyrodzone Pruſaków ſkłonności i charakter?

Właśni kraiu obywatele Sarmatowie w ſzczegulności zaś Scyrowie, Sudynowie, od

których część cyrkułu Natageńskiego do tychczas nazywa się Sudawia lub Sudynem, Estyanie &c, od niepamiętnych czasów Prussy zaludnili. Są Pisarze świadczący, że Borussowie czy Prussowie w wieku X wyszedłszy z Rusi w tym osiedli kraiu i onemu nazwisko nadali teraźnieysze. Kawalerowie Krzyżaccy sprowadzili do Prus naywięcey Westfalanów, Sasów dolnych, i gornych, Frankończyków; Hugonoci potym tam przyszli Francuscy, naostatek Salburczykowie. Panowanie domu Brandeburskiego blisko przez półtrzecia wieku wielu tam Brandeburczyków, á bliskość mieysca Polaków i Litwinów przeciągnęła. Tak wielka różnych narodów społeczność różne do Prus wprowadziła obyczaie, skłonności i charakter. Rodowici Prusacy, którzy w samym zostali się gminie, są mocni, postaci przystoyney, pracowici, wstrzemięźliwi, sposobni do wytrzymania trudów woiennych i dobrzy żołnierze.

ROZDZIAŁ IX.

O Rzeczachpospolitych Weneckiey, i Hollenderskiey.

Które kraie należą do Rzeczypospolitey Weneckiey?

Z obſzernych państw i kraiów, które Rzeczpoſpolita orężem lub polityką i przemyſłem nabyła, zoſtały ſię iey 1) Włochy Weneckie. 2) Dalmacya Wenecka. 3) Albania Wenecka, 4) Wyſpy na morzu Jońſkim położone.

Na wiele prowincyi państwo dzieli ſię Weneckie?

Według położenia i rządu politycznego na dwie Wenetowie kray ſwòy dzielą części, które państwem nazywaią lądowym i morſkim. Kray nie ſtykaiący ſię z morzem abo Lombardya Wenecka zowie ſię państwem lub *Stanem lądowym*; kray zaś morzem oblany iako Xięſtwo Weneckie, abo *Dogada*, część Iſtryi, Dalmacyi, Albanii i wyſpy Weneckie ſą poczytane za *Stan morſki*.

Które prowincye i znacznieyſze miaſta leżą w państwie Weneckim lądowym?

Państwo abo *Stan lądowy* 12 zamyka prowincyi, te ſą: 1) Bergamaſk. 2) Kremaſk. 3) Breſciana. 4) Weroneza, 5) Polezyna Rowigańſka, 6) Powiat Padewſki, 7) Wincentyna, 8) Trewizana, 9) Feltryna, 10) Belluneza, 11) Kadoryn 12). Fryulia.

1) Bergamaſku M. S. *Bergam*, ludne, bogate, obronne i zamkiem na wyſokiey położonym gòrze zaſłonione. Obywatele tego

go kraiu handluią żelazem, obiciemi bydłem i marmurem 2) Kremaſku M. S. *Krema* nad rzeką Seryą wpadaiącą do Addy; miaſto to mocne zdobi ſię biſkupſtwem r. 1580 uſtanowionym. 3) Breſciana-*Ager Brixianus* ma grunta żyżne, obfituie w zboże, wino, i żelazo; M. S. wielkie, obronne i bogate r. 1769 trzęſieniem ziemi ſkołatane *Brześcia*; piękna ztąd wychodzi broń ogniſta. Kościoł katedralny, zbroiownia dobrze opatrzona, mocny zamek na ſkale położony, wieża nazwana *Pallada* ozdobą ſą miaſta. Inne miaſta *Sala* nad ieziorem Gardą, *Chiara.* &c, 4) Weroneza-*Ager Veronenſis* ſzczupłość ſwych granic nadgradza gruntów żyżnością, wina, oliwy i owoców delikatnych obfitością. *Werona* M, S. Adigą przez śrzodek płynącą na dwie części podzielona, trzema mocnemi zamkami obroniona, grubemi wałami i głębokiemi foſſami otoczona, ſłynie biſkupſtwem, towarzyſtwem ludzi uczonych nazwanych *Gli Philarmonici* dawnością założenia, handlem oliwy i rękodziełmi iedwabnemi. Wſławiaią ieſzcze Weronę *amphitheatrum* od Rzymian zbudowane do tych czas niemal całe, ratuſz wſpaniały poſągami Korneliuſza Nepoſa, Emiliuſza - Marka, Pliniuſza ſtarego, Witruwiuſza, Ieronima Frakaſtora w tym mie-

ieśc

ście urodzonych, przyozdobiony; dwa rozległe do przechadzki rynki, ieden dla ſzlachty, drugi dla mieſzczan i kupców, na którym arcypiękny poſąg wyraża miaſto Weronę z koróną u nóg leżącą. Inne miaſta ſą: *Garda* i *Peſchiera* nad ieziorem Gardą 12 mil długim á 3 ſzerokim, *Lengnago* nad Adigą, *La Chiuſa* zamek na górze położony, *Sermiona*-Sermio oyczyzna Wierſzopiſa Katulla; wyborne wino przy tym małym miaſteczku rośnie nazwane *Vino ſanto*. 5) Polezyna Rowigańſka od Xięſtwa Ferrarſkiego oderwana obfituie w zboże i bydło. *Rovigo* - Rhodigium nad Adigą M.S; *Adria* przedtym wſpaniała i wielka, od którey odnoga Wenecka nazywa ſię do tychczas morzem Adryatyckim, teraz od ſamych rybaków mieſzkana i bardziey do wſi niż miaſteczka podobna; *Bellino* &c. 6) Powiat Padewſki- *Patavinus ager* ma M.S. *Padwę*-Patavium nad Brentą, ſławną akademią, wielką biblioteką w pałacu Rzeczypoſpolitey złożoną, dwoiakim zgromadzeniem uczonych ludźi, iednym nazwanym *gli Riſoverati*, drugim *gli Infiammati*, różnemi pięknemi pałacami, grobem *S.* Antoniego od tego miaſta Padewſkim nazwanego, urodzeniem Tita-Liwiuſza i innych ſławnych ludzi zaſzczyconą. Trzęſienie ziemi r. 1756 przepyſzny

te-

tego miasta ratusz i wiele pięknych gmachów rozwaliło. *Abano* zdrowemi cieplicami sławne. *Esta* od którey początek bierze familia Xiążąt Modeńskich. *Arqua* grobem Franciszka Petrarchy tu r. 1474 pogrzebionego, zalecona. 7) Wincentyna - *Ager Vincentinus* dla roskosznego położenia, żyżnych gruntów, wybornego wina, ogrodem Weneckim nazwana, obfituie w źwierzynę, bydło, masło i syry, Miasta iey są: *Wicenca* Vicentia wielka, ludna i mocnemi wałami opasana miedzy dwiema rzekami Rotoną i Bachiglioną i dwiema górami w pośrzodku wesołey równiny położona; zdobią to miasto katedra biskupia, piękne pałace, wspaniałe kościoły, obszerne rynki. Wicencyanów maią za naymściwszych miedzy wszystkiemi Włochami. *Marostyka* wałami i zamkiem zmocniona. *Brendola* zdrowym powietrzem zaszczycona &c. 8) Trewizany M. S. *Trewiza* - Toryisium dawna, piękna i obronna, biskupią stolicą, wspaniałemi pałacami z przyczyny, że tu naywięcey mieszka szlachty Weneckiey, narodzeniem Totili króla Gotów i Benedykta XI Papieża zalecona. Inne miasta: *Ceneda*, *Torcello*, *Mezorbo*, *Bassano* &c. 9) Feltryna - *Ager Feltrinus* naywiększy handel prwadzi żelaza. M. S. *Feltri* stolica biskupia i piękne zaleca poło-

że-

żenie. 10) Belluneza w żelazne obfituie rudy. M. S. *Belluna* nad Piawą z biſkupſtwem, mała ale piękna. 11) Kadoryn, ktòrego M.S. *La Pieva di Cadora* nad rzeką Piawą. Według D. Vaiſſete obywatelów tego miaſta od wſzyſtkich podatków Rzeczpoſpolita uwolniła dla ich życzliwości w ciężkich okolicznościach ſtatecznie dotrzymaney. 12) Friula-*Forojulienſis Tractus* cała ieſt Wenecka oprocz miaſta Akwilei przedtym Patryarchowſkiego do Arcyxięſtwa Rakuſkiego należącego. M. S. *Udyn* ſtolicą Arcybiſkupią ozdobiony. Inne miaſta w tym kraiu leżą: *Palma-nova* założona r. 1593 dla zaſłonienia państwa Weneckiego od Niemców i Turkòw. *Friula*-Forum Julium po Włoſku *Civita di Friuli*, przedtym M. S. kraiu do tych czas obronne, *Konkordya* od Attili zburzona, do tego czaſu z rozwalin nie powſtała, *Grada* na małey wyſpie na przeciwko Akwilei położona; ztąd ſtolica Patryarchówſka do Wenecyi ieſt przenieſiona.

Jakie miaſta znacznieyſze znayduią ſię w prowincyach Państwa abo Stanu morſkiego Weneckiego?

1) Xięſtwo Weneckie abo Dogada nad brzegiem morſkim położona, od lądu zaś innych prowincyi Weneckich granicami ściśniona zamyka wiele wyſp małych przy

brze-

brzegach rozrzuconych.

Miaſto ſtołeczne państw Rzeczypoſpolitey Weneckiey i Dogady ieſt *Wenecya* na 72 małych wyſpach wyſtawiona, piękna, bogata, handlowna i ludna. Wſzyſtkie domy, pałace, gmachy na ubitych palach zaſadzone nie ulicami, ale kanałami dzielą ſię; niektóre kanały nakſztałt Hollenderſkich groblą kamienną z oboiey ſtrony ubitą obwarowane dla przechodu pieſzych daią ſpoſobność, ale po wſzyſtkich innych trzeba wozić ſię gondołami to ieſt czółnami. Kanały iedne do drugich wpadaią, á ulice i wyſpy moſtami pięknemi, których tu liczą na 500, łączą ſię. Naypięknieyſzy i naywſpanialſzy moſt *Rialto* długi ſtóp 187 na wielkim kanale na 12,000 palòw iednę tylko unoſzących z białego marmuru arkadę, oſiada. Ta arkada 80 ſtóp wyſoka, á 90 długa ieſt nadowcipnieyſzym kunſztu budowniczego wynalazkiem. Kramy kupieckie we 2 rzędy uſzykowane dzielą moſt na 3 ulice, á 4 z nayprzednieyſzego marmuru poſągi ſztuce przydaią ozdoby: 1) Archaniòł Gabryel zwiaſtuiący Maryi Pannie wcielenie Syna Bożego. 2) Marya Panna przyimuiąca to zwiaſtowanie. 3) S. Marek Ewangeliſta,

4) S. Teodor, oba Patronowie miasta Wenecyi. Most *Rialto* kosztował Rzeczypospolitey 250 tysięcy dukatów. Dom Niemiecki dla składu towarów z tego kraiu przychodzących od kupców Niemieckich mieszkany nad tym stoi kanałem. Rynki publiczne, kościoły, pałace, zbroiownia cudzoziemców wędruiących godne są podziwienia. Rynków w Wenecyi małych i wielkich do targów i rozrywek liczą 53, które wszystkie rynek S. Marka i S. Geminiana facyatą pałacu Xiążęcego, biblioteką, mennicą, prokuratoryami S. Marka i innemi przepysznemi gmachami galerye spodnie maiącemi otoczony, wspaniałością i pięknością przenosi. Strona prawa tego rynku ku morzu obrócona nazywa się *Broglio*, i iest mieyscem na przechadzkę i rozmowy dla samey szlachty uprzywileiowanym. Z 150 przepysznych pałaców, pałac Rzeczypospolitey Xiążęcy facyatą na rynek S. Marka obrócony iest naywspanialszy; w dolnych onego salach zasiadaią wszystkie rady sądowe Weneckie, na drugie piętro dwoie iest wschodów, iedne prowadzą do pokoiów Xiążęcych, drugie do izb Senatorskich i innych wszystkich rad Rzeczypospolitey.

Biblioteka Rzeczypospolitey naprzeciwko pałacu iest iedna z naycenniey szych w

E-

Europie, mianowicie dla rękopismów Greckich, które ze wszystkiemi swemi księgami Kardynał Bessaryon Rzeczypospolitey odkazał. Na tenże rynek wychodzi pałac menniczny nazwany *Zecca.*

Kościół Kollegialny S. Marka ze śrzodka marmurem powleczony, na 36 kolumnach czarnych marmurowych wsparty, naypięknieyszą mozaiką na sklepieniu ozdobiony, iest właściwie mówiąc kaplicą Xiążęcą. Kapituła składa się z 26 Kanoników i Dziekana nad niemi przełożonego, który obrządkiem Biskupim nabożeństwo odprawuie, na kleryki święci i zwierzchności Weneckiego Patryarchy nie podlega. Xiążę abo Doża na wszystkie tego kościoła duchowne podaie godności. W. Kaplicy nayświętszego Sakramentu złożone iest ciało S. Marka z Alexandryi, według powieści Wenetów, tu sprowadzone, i skarb tak kościelny, iako publiczny Rzeczypospolitey. Wieża na przeciwko kościoła z kamienia ciosanego wysoka iest stóp 316, pokryta dachem złoconym. Przed kościołem S. Marka widzieć się daią 3 wysokie maszty na podstawkach mosiężnych misternie robionych osadzone, na których w dni uroczyste 3 wywieszaią okrętowe flagi, pierwszą z herbem Weneckim, drugą z Cy-

pryiskim, trzecią z Kandyiſkim.

Po Kościele S. Marka idzie kościół katedralny Patryarchy Weneckiego pod tytułem S. Piotra *de Caſtello* zaſzczycony wſpaniałym grobem S. Wawrzyńca Juſtynianiego pierwſzego Weneckiego Patryarchy na tę godność r. 1451 wynieſionego.

Arſenał abo zbroiownia Wenecka w końcu miaſta kanałem oddzielonego nad morzem położona, murem opaſana, 3 mile Włoſkie na około maiąca ieſt ſkładem drzewa i innych materyałów do budowania ſtatków wodnych woiennych i broni rożney ręczney w całey Europie naybogatſzym. Podług świadectwa ludzi wiadomych 2000 dział Rzeczpoſpolita ma zawſze w tey zbroiowni do używania gotowych, a na uzbroienie 200 tyſięcy piechoty i 25,000 iazdy, broni złożoney w ſalach górnych, w dolnych zaś znayduią ſię wſzyſtkie narzędzia woienne dla woyſka tak lądowego iako wodnego. Na bramie wielkiey napis złotemi wyryty literami potrzebną wſzyſtkim narodom wraża naukę: *Felix eſt civitas. quæ tempore pacis de bello cogitat.* Dozor nad pracuiącemi uſtawicznie tu rzemieślnikami, których liczbę niektórzy do 2000 podnoſzą, porucz ony ieſt urzędnikowi nazwanemu *Amiraglio*, á rząd trzem ſzlachcicom w zbroiowni zaw-

ſze

ſze mieſzkaiącym i przez lat 3 urząd ſprawuiącym.

Liczą w całey Wenecyi kościołòw parafialnych 72, domòw zakonnych płci męſkiey 39 płci białey 25, ſzpitalòw 17, rynków 53, pałacòw 150, wież wyſokich 115, poſągòw marmurowych 74, ſpiżowych 23, á 160 tyſięcy obywatelòw. Port *Malamów* w rynek S. Marka wſuniony dwa z Carogrodu za Sebaſtyana Ziani ſprowadzone zdobią koloſſy, na iednym ieſt S. Teodor, na drugim lew S. Marka. Na oſtatek tak wiele Wenecya zamyka w gmachach, moſtach, malowaniach piękności i ozdób, że Sannazar przeniòſł ią nad Rzym w ſześciu pięknych wierſzach, które Rzeczpoſpolita hoynie opłaciwſzy, na czarnym kazała wyryć marmurze.

Położenie Wenecyi na pòłtory mili od lądu czyni ią od nieprzyiaciòł beſpieczną, á wielkie rzeki Po, Adiga, Brenta, Piawa, naprzeciw lub bliſko wyſp, na których ſtoi, do morza wpadaiące, iako i kanały nakładem Rzeczypoſpolitey kopane, do prowadzenia wielkiego handlu, bez którego ona upadłaby, ſpoſobną.

Na około Wenecyi 16 małych leży wyſep dobrze naſiadłych, na któych Weneci maią ogrody ſwoie i domy dla odmiany powietrza i letniego miéſzkania. Znaczniey-
ſze

ſze ſą: *Chioza* abo *Chioggia* w ſól obfituiąca, z ktòrey znaczne dochody ſkarb zbogacaią publiczny. *Malamòw* z portem wolnym od lat kilku dla wſzyſtkich narodów. *Murano* zdrowym zaſzczyca ſię powietrzem, dla tego naywięcey tam mieſzka ſzlachty Weneckiey i naypięknieyſze robią ſię zwierciadła Weneckie. *Paleſtryna* naywiękſza i nayludnieyſza z 16 wyſp. *Pida* ſłuży Wenecyi za tamę od nawałności morſkiey; Zydzi Weneccy na tey wyſpie maią ſwoię mogiłę. *Guiudecca* roſkoſznemi zaſadzona ogrodami. Ieſt tu klaſztór Auguſtyanek, do którego damy Weneckie po karnawale udaią ſię na bogomyślność, i wzruſzone namiętności uſpokaiaią.

Iſtrya Wenecka położona na północ ku wſchodowi odnogi Weneckiey na półwyſpie tąż odnogą oblaney niezdrowemu podlega powietrzu i na wielu mieyſcach ſłodkiey niema wody, obfituie iednak w ſól, oliwę, ſzyby marmurowe i laſy do budowania okrętòw zdatne. Część Iſtryi pòłnocna i wſchodnia z miaſtami *Trieſt*, *Proſeco*, *Vindolo*, *Piſino*, abo *Mitterburg* &c: należy do domu Rakuſkiego; zachodnia zaś i południowa do Wenetów.

Iſtryi Weneckiey miaſta ſą: *Capo d'Iſtria* Juſtinopolis lub Egida ſtołeczne Iſtryi, obron-

bronne i ludne. *Citta-nova* z portem wygodnym. *Pola*-Pietas-Julia miaſto dawne i ſtarożytnościami Rzymſkiemi ſławne. *Parenza*, *Rovigna*, *Albona*. *Orſera*, *Iſola* &c.

Dalmacyi Weneckiey miaſta ſą: *Zara*-Jadera na połwyſpie odnogi Weneckiey położona ma arcybiſkupſtwo, port wygodny i mocny zamek, *Nona* obronna nad tąż odnogą, *Sebenico* miaſto mocne z portem dwoma zamkami zaſłonionym, *Spalatra* M. S. Dalmacyi Weneckiey, ſtolicą arcybiſkupią, naſiadłością i mocnemi zaſzczycona wałami, na rozwalinach pałacu Dyoklecyana Ceſarza wybudowana, *Salona* oyczyzna Dyoklecyana, od niego po złożonym pańſtwie mieſzkana, teraz cale opuſzczona. Wyſpy po nad brzegami Dalmacyi leżące Oſera, Cherſa, Weglia, Orba, Peroſina, Leſina &c: pod Weneckim zoſtaią panowaniem.

W Dalmacyi Weneckiey Albańczykowie uſzedłſzy z pod panowania Tureckiego oſiedli około góry Morlachu i od niey nazwali ſię Morlachami. Gdy Wenetowie maią woynę z Turkami, miaſto żołdu płacą im za każdego Turczyna głowę czerwony złoty. Uſkokowie podobni Morlachom ale z innego narodu oſiedli w Dalmacyi Rakuſkiey.

W Epirze albo Albanii dolney należą

leżą do Wenetów miasta: *Butrinto* z portem morskim, *Larta* nad odnogą tegoż nazwiska u dawnych Ambracius sinus handlowna i ludna, *Preweza* nad odnogą Lartańską obronna, w bliskości którey był port Actium sławny zwycięstwem Augusta odniesionym nad Antoniuszem r. 31 przed Chrystusem.

Wyspy na morzu Jońskim położone Weneckie 1) Corfou przedtym *Corcyra* ma na około mil 40, obfituie w sól, wino, oliwki, limonie, figi naydelikatnieysze i cedry; M. S. *Corfou* z portem wielkie, mocne, liczną żołnierską osadą strzeżone i dwoma zamkami obronione. 2) S. Maura przedtym *Leucas* od Wenetów r. 1684 Turkom wzięta, ma około mil 16 i M. S. tegoż nazwika. 3) Cefalonia długa około mil 20, szeroka 14, handluie winem, oliwą, muszkatowemi gałkami i rozenkami. Według zdania Iakuba Spona Cefalonia za czasów Homera nazywała się Samos i była nayznacznieyszą częścią dziedzictwa Ulissessa z dwoma przyległemi na wschód wysepkami Thiaką udawnych *Dulichium*, i Jataką przedtym Jtaką według Wirgiliusza narodzeniem Ulissessa sławną. Obywatele pokazuią do tych czas rozwaliny pałacu czystey Penelopy mieszkaniem poświęconego. M. S. *Cefaloniæ*

mo-

mocne i portowe. 4) Zanta *Zacinthus* 6 mil długa á 4 ſzeroka obfituie naybardziey w rozenki małe nazwane Koryntſkie, że z okolicy Koryntu tu były przeſadzone; M. S. *Zanta* mocnym zamkiem obroniona z wygodnym portem.

Kurſolary Echinadæ małe wyſepki, których ieſt 5, odnogą oblane Lepańſką nie ludne i niemal opuſzczone, nabyły w dzieiach ſławy z otrzymanego tam r. 1571 nad Turkami zwycięſtwa od Chrześcian pod Ianem Auſtryakiem ſprzymierzonych, którzy iednak nie umieli z okoliczności korzyſtać. 5) Ceriga *Cythera* miedzy Kandyą i Moreą położona ma na około mil 60; obfituie w ſokoły, zaiące, przepiòrki, ſynogarlice &c. Według niektórych piſarzów dwie ſtarożytne piękności Wenera i Helena na tey wyſpie ſię urodziły. M. S. *Ceryga* na ſkale położona i mocnemi twierdzami przeciwko Turkom uzbroiona. 6) Morze abo odnoga Adryatycka ieſt od Wenetów policzona między dzierżawami Rzeczypoſpolitey dziedzicznemi, na znak panowania każdego roku w dzień Wniebowſtąpienia Pańſkiego uroczyście Doża ią zaślubia w przytomności ſenatu i poſłów cudzoziemſkich.

Jakie ſą właſności kraiu, urodzaie, handel Rzeczypoſpolitey Weneckiey?

Po-

Powietrza własności względem ciepła i zimna są podobne do innych Włoskich kraiów. Urodzaie we wszystkich prowincyach Weneckich pracą i przemysłem obywatelów pomnożone przenoszą potrzebę kraiu i handel zasiluią zewnętrzny. Marmury, żelazo, drzewo do budowania okrętów, zboże różne, zioła lekarskie, owoce delikatne, ptastwo leśne i źwierzyna, owce, bydło, iedwab, miod, wosk &c: własnym są kraiów Wenetom poddanych płodem. Handel Europeyski, ktory wszystkie świata części obiega, początek wziął w Wenecyi i iey panowanie po obszernych rozciągnął kraiach. Upadek mocy polityczney Weneckiey iest znakomitą w dzieiach Europy epochą, pochodzi zaś z upadku handlu Indyi wschodnich, który przed znalezieniem Kapu dobrey nadziei od Portugalczyków, Wenetowie sami iedni prowadzili i wschodnich kraiów bogactwa całey szafowali Europie.

Jakie są przyrodzone Wenetów skłonności i charakter?

Wenecyanie oprócz własności wszystkim Włochom powszechnych różnią się od nich charakterem do ich praw przystosowanym: są poważni, rostropni, stateczni w przyiaźniach, iednostayni w postępkach, cierpliwi

pliwi w ſprawach długiego zawodu i trudnych, ludzcy i przyiemni tym, ktorzy ſię z niemi umieią obchodzić, ſpokoynością zewnętrzną pokrywaią arcyſztucznie naywiękſze nieukontentowania i wewnętrzne burze; ſprawy publiczne i domowe długo roztrząſaią, uważnie ſtanowią, á od wykonania poſtanowionych naywiękſzemi trudnościami odwieść ſię nie daią. Posłow ich oſobliwa zaleca ſpoſobność do wyrabiania ſpraw publicznych u dworow cudzoziemſkich, ktorych oni zwyczaie, układ, obcowania ſpoſob, tak przeymuią, że zdaią ſię wyzuwać z przyrodzonych właſności i ſkłonności, á przyſwoiać charakter tych dworow, u ktorych mieſzkaią: pokazuią ſię być Francuzami w Paryżu, Hiſzpanami w Madrycie, Niemcami w Wiedniu, Anglikami w Londynie &c.

Po wſkrzeſzonych w Europie naukach Wenetowie uczonemi światu przysłużyli ſię piſmami. Liczba iednak Piſarzow tego narodu ſzczupła pokazuie małą Rzeczypoſpolitey na pomnożenie nauk, ktore bez zachęcenia i nadgrody doſtatecznie zakwitnąć nie mogą, baczność i hoyność, á w obywatelach wielkie przeſzkody. Szlachta albowiem powinnościami urzędowemi zatrudniona, á mieſzczanie handlem, á bardziey ieſzcze z uſtawy rządu aryſtokratycznego,

aby

aby ſwego nie czuli poniżenia, pròżnemi rozrykami, iakie ſą: bal Wenecki, morza zaślubienie, komedye uſtawiczne, koncerty muzyczne &c: zabawni nie maią dość czaſu, ſpoſobności i zachęcenia do nabycia wiadomości i poloru.

Muzykę ktòrą Włoſi inne narody celuią oſobliwſzym w Wenecyi zwierzchność kraiowa pomnaża i doſkonali ſpoſobem. Są domy ſkarbu publicznego nakładem utrzymywane, do ktòrych panienki ubogie przyimuią i one w muzyce i ſpiewaniu pod dozorem naydoſkonalſzych miſtrzów ćwiczą. Koncerty każdego tygodnia uſtanawiane i dawne wzniecaią w uczących ſię ochotę i chęć przeſadzenia ſię iednych nad drugie.

Które kraie należą do Rzeczypoſpolitey Hollenderſkiey?

Kraie Rzeczypoſpolitey Hollenderſkiey w Europie ſkładaią ſię z 7 prowincyi właſnemi prawami rządzących ſię, ale z ſobą węzłem wiecznego przymierza związanych, i które iednę powſzechną Rzeczpoſpolitą pod imieniem *Stanów generalnych ſprzymierzonych* ſkładaią; z kraiu generalności do 7 prowincyi ſprzymierzonych nie wchodzą-

dzącego, lecz po przymierzu iedności Utrechtskim zawoiowanego lub innym sposobem pozyskanego. Za Europą obszerne i bogate dzierżawy w trzech częściach świata á mianowicie w Azyi, lubo są własnością i państwem kompanii kupieckich Indyi wschodnich, i zachodnich zostaią iednak pod nayważszą Rzeczypospolitey udzielnością.

Jakie są granice, obszerność i podział Rzeczypospolitey Hollenderskiey?

Rzeczpospolita Hollenderska od wschodu styka się z Westfalią; od południa z Niderlandem Austryackim; na zachód i północ z oceanem; długość iey naywiększa mil 58., szerokość 45, obwód 150. Siedmiu prowincyi według porządku przodkowania i głosów na radzie narodowey nazwiska są: 1) Geldrya 2) Hollandya, 3) Zelandya, 4) Utrecht, 5) Fryzya, 6) Owerisel, 7(Groninga.

Geldrya Hollenderska północna abo dolna (górna abo południowa należy do domu Austryackiego i Króla Pruskiego) dzieli się na trzy powiaty, na Betawią, Welawią i Hrabstwo Zufteńskie. M. S. Geldryi i Betawii *Nimega* nad Wahalem obronna, wielka, ludna, handlowna zawartym r. 1679 przymierzem pokoiu i oyczyzną Piotra Kanizego Jezuity sławna. Inne miasta: *Bommel* nad Wahalem, *Buren* &c: Welawii M. S.

Arnheim; *Harderwick* nad odnogą morſką *Zuyderſée*, *Loo* zamek wſpaniały dziedziczny Stadhudera. *Zutphen* M. S. Hrabſtwa tegoż imienia nad Iſſelą, *Doesbourg*, *Groll*, *Lochem*, *Anholt*, *Breword*, *Borckelo*, *Lichtenword* &c.

Hollandya naywiękſza i naybogatſza miedzy 7 prowincyami dzieli ſię na pólnocną i południową. Pólnocney ieziorem Yą i rzeką Sparą oddzieloney od południowey miaſta ſą: *Alckmar* piękny i 8 baſztami obroniony. *Horna* przy Zuyderze; naywięcey ztąd ſyrôw i maſła do cudzych wychodzi kraiów, *Enkchuza* nad morzem z portem wygodnym; *Medenblik* tu Hollendròy drzewo z pòłnocnych kraiòw przychodzące ſkładaią. *Pettenheim*, przy tym mieście zaczynaią ſię z ſtrony pólnocney tamy i ciągną ſię wzdłuż morza, ktòre wſtrzymuią wały morſkie, aby ziemi niżey od morza leżącey nie zalewały. Utrzymanie tych grobel do niezmiernego Hollendrow pociąga koſztu. *Texel* wyſpa przy uściu Zuyderze, przy ktòrey okręty wychodzące z portów Hollenderſkich, á mianowicie Amſterdamſkiego zatrzymuią ſię na wiatr czekaiąc pomyślny. *Saardam* wieś o 2 mile odległa od Amſterdamu, ktòrey obywatele budowaniem okrętòw bawią ſię i mogą w potrzebie wyſtawić każdego dnia okręt kupiecki, á każdego tygodnia woienny.

Hollandyi południowey M, S. *Amſterdam* nad rzeką Amſtelą i ieziorem Yą, wielkie, bogate i handlowne; naybardziey to miaſto zdobią ratuſz cudnie piękny z kamienia białego budowany, giełda kupiecka, port na 1,000 i więcey okrętów obſzerny, ale dla piaſku wyſypanego nazwanego *Pampus* w tym nie wygodny, że nie mogą tam zawiiać chyba pod czas wezbrania morza; kanały drzewami oſadzone, na których więcey niż 4000 moſtów ſtoi murowanych; kościoły wſpaniałe, 18 ſzpitalów dla ludzi różnego wieku i ſtanu, miedzy któremi 2 ſą Katolickie, 2 Synagogi iedna dla żydów Niemieckich cale ubogich, druga wſpaniała dla Portugalſkich hardych i bogatych &c. Inne miaſta ſą: *Narden* forteca i przedmurze Amſterdamu; *Harlem* nad Sparą; obywatele tuteyſi cienkie tką płótna i iedwabne materye, piękne leią druki i handluią kwiatami. Tu ſię urodził Wawrzyniec Coſter, któremu Hollendrzy przypiſuią wynalazek druków. *Leyda*-Caput Germanorum abo Lugdunum Batavorum nad dawnym Renu przekopem ſłynie akademią, ludnością, domów pięknością i rożnemi rękodziełmi, á mianowicie ſukna w Hollandyi nayprzednieyſzego; *Katwick* wieś przy którym Ren ginie. *Delft* miaſto małe ale piękne, miłe i

gro-

grobem Stadhuderów, zbroiownią, rękodziełmi, mianowicie farfurowemi sławne. *Rotterdam* nad odnogą Mozy nazwaną Merwa z portem daleko od Amsterdamskiego wygodnieyszym. *Dort* abo *Dordrecht* nad Mozą obronny. *Guda* wielka, handlowna i obronna. *Gorcum*, *Worcum* nad Mozą, *Isselstein*, *Leerdam*, *Gertrudenberg*, *Klundert* &c: *Haga*-La Haye, Haga Comitum stolica rządu Hollenderskiego, wspaniałością domów nakształt pałaców budowanych, szerokością i długością ulic, mieszkaniem posłów cudzoziemskich zalecona. *Ryswick* miedzy Hagą i Delftem dał imię traktatowi pokoiu tu r. 1697 zawartemu, *Brilla* na wyspie Wornie z dobrym portem przy uściu Mozy.

Zelandyi z 6 wysp, które są Walkrena, Schowen, Duwelandya, Bewelandya północna, Tolena i Bewelandya południowa, złożoney M. S. *Middelburg*-Metelli castrum na Walkrenie, wielkością, pięknością, handlem się szczyci. *Flessinga* port morski i miasto obronne przy uściu Skaldy-Escaut, *Goes*, *Ziricza*, *Ter-Vera*, *Armuyda*, *Tolen* &c.

Utrechtu M. S. *Utrecht*-Traiectum ad Rhenum nad Renem piękne, wesołe, ludne, pierwszym prowincyi Belgickich przymierzem r. 1579 i traktatem pokoiu r. 1713 zawartemi, akademią, narodzeniem Adryana

VI.

VI Papieża sławne. Kanał z Utrechtu do Amsterdamu przez 6 mil ciągniony zdobią z iedney i drugiey strony roskoszne ogrody. Inne miasta: *Monfort*, *Renna*, *Ameronga*, *Zeist* &c *Soest-Dyck* pałac Stadhudera.

Fryzyi M. S. *Leuwarda* w którey rząd prowincyi osiadł. *Franecker* akademią ozdobiony. *Harlinga*, *Stawerna*, *Schneck* zamek obronny. *Molckwerda* ktòrey obywatele mówią iezykiem dawnych Fryzonów &c.

Owerisselskiey krainy M. S. *Dewenter* nad Isselą oyczyna Iakuba Gronowiusza. *Zwalla*, miasto mocne. *Oldenzel*, *Coworden*, *Campen* &

Groningi wybrzezem *Dollart* od Niemców oddzieloney M. S. *Groninga* piękna, ludna, obronna i akademią ozdobiona. Przyległy kray nazywa się Ommelandya, w ktòrey miasto *Dam*, *Delfzil* nad Emzą przedmurze Groningi od Niemcòw, *Winschoten*.

Kraie generalności nie wchodzą do rządu ani uczesnictwa praw i wolności, których prowincye sprzymierzone używaią, takich kraiów iest pięcioro. 1) Część Flandryi 2) Część Brabancyi, 3) Część Geldryi gòrney, 4) Część Xięstwa Limburskiego, 5) Część biskupstwa Leodyiskiego, nadto miasta baryerowe.

Część Flandryi abo Flandryi Hollender-

P skiey

ſkiey miaſta ſą: *Sluys* nad ſzerokim przekopem, *Hulſt* obronny, oyczyzna Kornelego Janſeniuſza, *Axel*, *Iſendyck* fortece: *Izabella*, *Morycz*, *Donaet*, *Katarakta Gandawſka* le ſas de Gand, *Bierliet* na wyſpie, w ktorym Wilhelm Beuckelin pierwſzy ſolenia śledzi wynalazca umarł r. 1397. *Middelbourg*, *Filipina*, *S. Andrzey*, *Ardenburg* &c.

W Brabancyi Hollenderſkiey znaczniey-ſze miaſta: *Breda* piękna, wielka i 15 baſztami obroniona: wſławia to miaſto traktat pokoiu między Anglikami i Hollendrami r. 1667, zawarty; *Herzogenboſch* Silva Ducis-Bois le Duc iedna z naymocnieyſzych fortec Hollenderſkich, *Grawa*, *Einwoden*, *Lillo*, miaſta obronne; *Rawenſtein* i *Berg-op-zom* ſą miaſta ſtołeczne kraiów należących do Elektora Reńſkiego. *Berg-op-zom* miany za niedobyty, był od Francuzów r. 1747 ſzturmem wzięty. *Helmont*, *Oſterwik*.

W Geldryi Auſtryackiey do Hollendrów należą *Venla* wynalezieniem bąmb ſławna; i *Stewenwerd*; w Limburgu dwa miaſta *Falkenburg* i *Dalem*; w biſkupſtwie Leodyiſkim miaſto obronne, piękne i wielkie *Maſtrycht*-Trajectum ad Moſam od Francuzów r. 1673 i 1748 dobyte. Hollendrzy weſpół z Biſkupem Leodyiſkim nad tym panuią miaſtem.

Mia-

Miaſta *barryerowe*, w ktòrych Hollendrzy dla zaſłonienia ſwego kraiu od naiazdów Francuſkich, mocą traktatu r. 1715 z Ceſarzem uczynionego, żołnierſkie trzymaią załogi, ſą: *Furna*, *Namur*, *Tornak*, *Menin*, *Warneton*, *Ypry* i zamek *Knok*. *Ruremonda* od Auſtryakòw i Hollendrów ieſt ſtrzeżona.

Ktore ſą za Europą dzierżawy Rzeczypoſpolitey Hollenderſkiey w państwo kompaniom kupieckim oddane?

Trzy ſą kompanie kupieckie w Hollandyi: iedna Indyi-Wſchodnich, druga zachodnich, trzecia Surynamſka, ktòre obſzerne i bogate w trzech świata częściach poſiadaią kraie pod zwierzchnim Rzeczypoſpolitey panowaniem.

Kompania kupiecka Indyi-Wſchodnich naybogatſza i naymocnieyſza miedzy wſzyſtkiemi w Europie kompaniami panuie nad przylądkiem dobrey nadziei na końcu Afryki położonym, w Azyi zaś obſzerne i żyżne poſiada krainy, na utrzymanie których ma w żołdzie ſwym około 100 okrętów woiennych od trzydzieſtu do 60 armat, 10,000 woyſka lądowego, wielkorządcę generalnego na wyſpie Iawie, rząd przedziwny i porządek rozumnie ułożony.

Kraie do tey kompanii należą w Afryce:

Przylądek dobrey nadziei z kraiem na 50 mil ku śrzodkowi Afryki pomkniętym, winnicami zaſzczepionym i ludnemi wſiami zabudowanym. Na przylądku miaſto i zamek mocny bronią portu, do ktòrego na ſpoczynek zawiiaią okręty do Indyi, i z Indyi żegluiące. W mieście Hollendrzy maią porządny ſzpital dla fliſòw, a przy fortecy ogród na świecie całym podobno nayroſkoſznieyſzy, drzewami, ziołami i różnemi z cztérech świata części roślinami zaſadzony i na 4 wielkie kwatery podzielony, z których każda noſi nazwiſko tey części świata, którey właściwe zamyka rośliny.

W Azyi Jawa wyſpa w ryż, cukier, pieprz, imbier, owoce wſzelakie, ſzyby złote, ſrebrne, miedziane, w rubiny, ſzmaragdy, dyamenty obfita, po więkſzey części należy do kompanii. M. S. *Batawia* wielkie, piękne, ochędożne, handlowne, obronne z portem wygodnym i zamkiem do tych czas nie dobytym. *Batawia* ieſt ſtolicą rządu Hollenderſkiego, ſkładem towaru i narzędzia woiennego. Ceſarſtwo Materańſkie i kròleſtwo Bantamſkie na tey wyſpie położone hołduią kompani Indyiſkiey.

Na Sumatrze na wiele kròleſtw podzieloney do kompanii należy miaſto *Andragira* z 4 czy 5 zamkami. Na

Na wyſpie Ceylanie zamki nadmorſkie z kraiem na 12 mil w głąb wyſpy rozciągnionym. *Kolombo*, *Negombo*, *Matura*, *Punta-Galla Jafanapatnan* &c: wſzyſtkie laſy cynamonowe do teyże należą kompanii i nieźmiernym ią zbogacaią dochodem.

Wyſpy Moluckie w goździki, gałkę muſzkatową i inne do zaprawy korzenie obfite, miedzy ktòremi znacznieyſze ſą: Celebes abo Makaſſar, Amboyna, Banda, Ternata &c: Obywatele tych wyſp ſą obowiązani ſamym tylko Hollendrom przedawać goździki, ktòrzy im płacą za bahar abo za 480 funtòw Amſterdamſkich, talerów bitych 60.

Puływyſpa Malaka Portugalczykom r. 1641. wydarta. Na brzegu Koromandelſkim miaſta: *Negapatnam*, *Nizipatnam*, *Tegepatnam*. *Paliakata* &c.

Na brzegu Malabarſkim: *Kananor*, *Kochin*, *Kranganor* &c.

Jakie ſą właſności powietrza i gruntów Rzeczypoſpolitey Hollenderſkiey?

Powietrze zwłaſzcza prowincyi nadmorſkich Zelandyi, Fryzyi nie zdrowe, grube i wilgotne dla błót, bagnów i częſtych przekopów wodą zawſze napełnionych, zwyczayne obywatelom ſprawuie choroby: ſzkorbut, pedogrę i częſte lubo nie zarazliwe

we febry, Obywatele morowego nieznaiąc powietrza, bardzo rzadko do podeſzłego przychodzą wieku. Woda błotniſta i ſłona, ogień z węglòw zarażliwych pomnażaią życia niewygody. Gruntòw niſkich i na wielu mieyſcach do oſiewu niezdatnych płonność buyne nadgradzaią paſtwiſka, na ktòrych wielkie krów paſzące ſię trzody tak wiele Hollendrom przynoſzą ſyra i maſła, że onych z wielkim ſwym pożytkiem cużym udzielaią kraiom. Naywiękſzemi Hollendrow zyſkami zbogacaią rękodzieła lniane i wełniane, ryb połów i handel do czterech części świata rozciągniony.

Jaki ieſt Hollendrów charakter i przyrodzone ſkłonności?

Hollendrzy ſkładu ciała przyſtoynego i mocnego w podziale od natury wzięli pracowitość, cierpliwość, w trudach wytrwanie, w obcowaniu otworzyſtość, w poſiedzeniu podufałość, w dotrzymaniu ſłowa rzetelność, ta oſtatnia w kupcach Hollenderſkich zbytku ſię chwytaiących temi czaſy mocno ſłabieć zaczęła. Zadnemu na świecie narodowi Hollendrzy przemyſłem, ochędoſtwem i oſzczędnością nie uſtępuią. Oboia płeć do goſpodarſtwa ziemiańſkiego i wychowania bydła z nieporownanym przykłada ſię ſtat-

tkiem

kiem i ochotą. W krainach nadmorſkich męſzczyźni bawią ſię ryb łowieniem, niewiaſty przyimuią na ſię ſtaranie około roli, ogrodów i bydła. W miaſtach wſzyſtkie domy zabieraią rzemioſła, warſztaty i kupieckie ſklepy. Handel i żegluga Hollenderſkich prowincyi po całym świecie rozſzerzone, barziey zbogacaią Hollandyą, niż Potozyiſkie gôry Hiſzpanią.

Wſtrzemięzliwość Hollendrów ieſt ku podziwieniu: lulka, kawał chleba z niewiele maſła i ſera, albo też śledź z śklenicą piwa, á pod czas gorzałki, ieſt przepyſznym dla poſpolitego Hollendra bankietem.

Naród ten flegmatyczny nie przędko ſię zapala, ale złość w nim wzruſzona z przyćmieniem wybucha rozumu i w pierwſzym zapale ſtraſzne ſprawuie ſkutki. Dowcipnemi paſkwilami i uſzczypliwemi piſmami abo medalami Hollendrzy wſzyſtkich przechodzą Europeyczyków; miedzy ludem poſpolitym hardość ieſt ſkutkiem wolności narodowey, á miedzy maytkami obyczaiów grubość i odpowiedzi oſtrośc dowodem ponurego i flegmatycznego przyrodzenia.

Sprawy rządowe i cudzoziemſkie zabieraią rozmowy i podpadaią pod rozſtrząśnienie nie tylko ludzi iakokolwiek oświeconych,

nych, ale niewiaſt proſtych, kucharek i dragarzów. W Hollandyi iak przedtym w Atenach, ile obywatelòw tyle politykòw, ile ludzi, tyle zwierzchności urzędowey cenſorów.

Płeć żeńſką w Hollandyi zdobią gładkość i wdzięczność; wierność w małżeńſtwie ieſt iey zwyczayna, ochędoſtwo tak wielkie, i tak troſkliwie zachowane, iż od cudzoziemcòw za godne śmiechu bywa poczytane.

ROZDZIAŁ X.

O Rzeczypoſpolitey Szwaycarſkiey, Genueńſkiey, Łukieſkiey, S. Maryńſkiey, i Xięſtwie Parmeńſkim.

Z których części politycznych ſkłada ſię Rzeczpoſpolita Szwaycarſka?

Rzeczpoſpolita Szwaycarſka ſkłada ſię 1) z 13 Kantonów; ſą to ſzczególne Rzeczypoſpolite właſnemi prawami i zwyczaiami rządzące ſię, wieczney iedności węzłem dla wzaiemney obrony i utrzymania wolności złączone, 2) z poddanych, 3) z 10 kraiòw ſprzymierzonych.

Szway-

Szwaycarya graniczy na północ i wschód z Tyrolem i Szwabami; na południe z Sawoyą i Włochami; na zachód z Hrabstwem Burguńskim. Wzięta razem z Gryzonami może mieć długości mil 75, szerokości 40.

Które są i iak się nazywaią Kantony Szwaycarskie składaiące Rzeczpospolitą?

Z 13 Kantonów Szwaycarskich, 7 iest Katolickich: Uri, Underwald, Schwitz, Zug, Friburg, Solura, Lucerna; 4 Kalwińskie: Zurich, Bazylea-Bâle, Szafuza-Schafouse, Berna; 2 Katolikom i Kalwinistom spólne: Glaris i Appenzel - *Abbatis Cella*.

Kantonu *Uri* na roskoszney i żyzney dolinie miedzy Alpami położonego. M. S. *Altdorf* oyczyzna Wilhelma Tella przy rzece Russ. *Botzlinga* pół mili od Altdorfu, w którey pierwszey niedzieli miesiąca Maia Kanton obiera co rok swych urzędników.

Kantonu Underwald wysoką górą na dwie doliny rozdzielonego M. S. *Stantz* nad ieziorem Lucerną *Melchthal*, *Saxlen*.

Kontonu Schwitz M. S. tegoż imienia nad Muttą. *Einsidlen* oyczyzna Teofrasta Paracelsa, *Brunnen*, *Kusnacht* &c.

Kantonu Zug M. S. *Zug* nad ieziorem tegoż nazwiska pod górą osadzony, pięknemi domami i ratuszem ozdobiony. *Cham*, *Bar* &c.

Kan-

Kantonu *Fryburg* M. S. tegoz imienia leży częścią na ſkałach wyſokich, częścią miedzy ſkałami na dolinie, Biſkupa Lauzańſkiego mieſzkaniem zaſzczycony. *Gruyera*, *Romont*, *Eſtawayer*, *Fawernach* &c ſą znacznieyſze tego Kantonu miaſteczka. O milę od Fryburga ieſt puſtelnicze mieſzkanie w ſkale wyrobione. Ieſt to dom wielki w ſkale wycięty z kościołem na 63 ſtopy długim, á 36 ſzerokim i dzwonnicą 70 ſtòp wyſoką. Ieden to dzieło puſtelnik zaczął, á drugi w przeciągu lat 25 dokończył na początku wieku tego.

Kantonu Solurańſkiego M. S. *Solura*-Soleure nad rzeką Aarą w roſkoſzney oſadzona ròwninie. Kościoły, gmachy publiczne, ogrody i domy za miaſtem weſołe barziey to ſławią mieyſce, niż nie pewne onego założenie do czaſòw Abrahama uſunione. Poſeł Francuſki u Rzeczypoſpolitey Szwaycarſkiey w tym zwyczaynie mieſzka mieście. Inne miaſta ſą: *Olten* nad Aarą, *Bechbourg*, *Falkenſtein*, *Dorneck* &c: *Blumenthal* cieplicami wſławiony.

Kantonu Lucerneńſkiego M. S. *Lucerna* piękna, bogata, wielka nad ieziorem Lucerną w tym mieyſcu, gdzie rzeka Rus wypływa, położona, nazwiſko bierze łacińſkie od

latarni, którą palono dla żegluiących po iezierze. *Lucerna* iest składem towarów z Włoch do Niemiec przechodzących i mieszkaniem Posłów Papieskiego i Hiszpańskiego. Inne miasta: *Willisów*, *Rottenburg*, *Sempach*, przy którym Leopold Xiążę Austryacki r, 1386 od Szwaycarów poległ porażony, *Ruswill* &c. Góra Piłatowa nad iezio-rem tegoż nazwiska w którym podług Szwaycarów powieści Poncyusz Piłat z rozpaczy się utopił.

Czterech Kantonów Kalwińskich miasta są: Zurichtańskiego *Zurich*-Tigurum nad ieziorem i wypływaiącą z tego ieziora rzeką Limatą osiadłe, wielkie, ludne, handlowne zbogaca się z rękodzieł wełnianych, iedwabiów Włoskich, z gruntów obfitych w zboże, owoce i winnice. Dwa mosty szerokie na Limacie, ratusz z ciosanego kamienia zbudowany, biblioteka publiczna, zbroiownia, szpitale, dwa kościoły miedzy miasta tego kładą się pięknościami. Konrad Gesner sławny naturalista i Zwingl Kacermistrz tu się urodzili. *Winterthur* i *Stein* dwa miasta pod obroną tego Kantonu rządzą się kształtem Rzeczypospolitych.

Kantonu Bazyleyskiego M. S. *Bazylea Augusta* Rauracorum Renem śrzodkiem

miasta płynącym oblana miedzy Szwaycarskiemi miastami naywiększa, akademią od Piusa II Papieża r. 1460 założoną, zborem powszechnym r. 1431 odprawionym, biblioteką publiczną &c sławna. Po wprowadzoney Kalwińskiey nauce Biskup miasta tego mieszka w *Porentru*, á Kapituła przeniosła się do *Fryburga* w Brysgowie. *Augst* nad Renem, *Wallenburg* na górze, *Liechstall, Homburg*, *Ramstein* &c są piękne miasteczka.

Kantonu Szafuzańskiego M. S. *Szafuza* Scaphusia nad Renem, pięknie zabudowana, wałami i zamkiem ubespieczona, ma ozdobę od ulic szerokich i pod sznur prowadzonych, fontan wysoko w gòrę wyskakuiących, zegara bieg i zaćmienie słońca i księżyca pokazuiącego, mostu kamiennego, którego iednak trzy frambugi r. 1751 obaliły się &c, o pòł mile od Szafuzy przy zamku *Lauffen* Ren ciasnemi spięty skałami z wielkim szumem z wysokiey gòry na dòł spada.

Kantonu Berneńskiego M. S. *Berna* rzeką Aarą ze trzech stron oblana, ludna, bogata, piękna, wspaniałym kościołem, pięknemi rynkami, zbroiownią dobrze opatrzoną, biblioteką w rękopisma dawne bogatą, wzgorkiem ktòry ze trzech stron wał

na

na 100 ſtóp wyſoki opaſuie, drzewami w kilka rzędów zaſadzonemi, oprowadzonym &c, ozdobiona.

Kanton Berneńſki trzecią część zabiera Szwaycaryi abo Helwecyi dzieli ſię na dwie części: Niemiecką od używania języka niemieckiego i Romańſką od używania języka Francuſkiego tak nazwane. W kraiu Niemieckim oprócz Berny leżą miaſta: *Arberg* na wyſpie, *Nidau*, *Lentzburg*, *Habsburg* zamek ſpuſtoſzony, od którego wziął nazwiſko dom Auſtryacki na Karolu VI. Ceſarzu w męſkiey płci r. 1740 wygaſły. *Kenigsfeld* przedtym ſławny klaſztòr Panieńſki na tym właśnie mieyſcu zbudowany, gdzie Albrycht I Ceſarz od Iana ſynowca ſwego był r. 1308. zabity, *Altenburg*, *Bruneck*, *Biberſtein*, *Wildenſtein*, *Burdorf*, *Fraubrunn* &c.

W kraiu Romańſkim lub też Waldeńſkim od ieziora Genewſkiego do Newemburſkiego *Neuchatel* rozwiedzionym w całey Szwaycaryi nayweſelſzym i nayobfitſzym miaſta ſą: *Lauſanna* piękna, ludna i akademią ſławna, *Morga* nad ieziorem Genewſkim, *Copet*, *Rolla* &c: *Ywerdun*-Ebrodunum Sabaudiæ na końcu ieziora Newemburskiego oſiadły, z roſkoſznego położenia piękny, wſławia ſię z wydawania kſiąg uczonych i wielce pożytecznych.

Kan-

Kantonów dwoch ſpólnych Katolikom i Zwinglianom miaſta ſą: *Glaris*-Glarona ſtolica Kantonu tegoż imienia, wielka i piękna. Katolicy i Zwinglianie w iednym tu czaſów umowionych kościele odprawuią ſwoie nabożeńſtwa. *Szwanden* mieyſce ſchadzek Zwingliańſkich. *Naefels* przy ktòrym r.1388 Szwaycarowie Leopolda pyſznego Xiążęcia Auſtryackiego porazili, *Werdeberg* &c. *Appenzell*-Abbatis cella M. S. Kantonu tegoż imienia nad rzeką Siterą.

Jakie ieſt powietrze, położenie, żyżność Szwaycaryi?

Powietrze Szwaycaryi wyſokiemi otoczoney abo przeciętey górami ieſt umiarkowane, bardziey iednak zimne niż ciepłe. Kray górzyſty i laſami zaroſły nie wydaie tak wiele zboża, aby onym mogły być kraiowe opędzone potrzeby, muſzą Szwaycarowie za ſwoie maſło i ſery, ktòre z licznych trzòd zbieraią, kupować chleb od Niemcòw, Włochów i Francuzòw, ſól maią w Kantonie Berneńſkim, ta iednak tak ludnemu niewyſtarcza kraiowi, ſzafuią ią mu Lotaryngia, Tyrol, i Burgundya. Po wielu mieyſcach pagòrki zaſadzone winnicami niezłe rodzą wina. Leśnego ptaſtwa, źwierzyny i ryb, koni, wołów, płòtna Szwaycarya

rya ſąſiedzkim udziela narodom. Cieplice ludzkiemu zdrowiu pomocne ſą częſte i doświadczone. Z górzyſtego tego kraiu płyną wielkie rzeki: Ren dwoma wypływa potokami, Rodan, Inn, Aar &c.

Jakie ſą przyrodzone właſności i charakter Szwaycarów?

Wzroſt większy od miernego, grubość, ſiła, zwięzłość i ſzerokie ramiona właściwe Szwaycarom czynią ich do trudów woyſkowych i żołnierſkiey ſłużby zdatnemi. Oprócz ułożenia ciała do broni ſpoſobnego, poſtronne narody ſzacuią w Szwaycarach odwagę i wierność przez tak wiele wieków doświadczone. Te dwa ſzacowne przymioty to ſprawuią, że wſzyſcy niemal Europeyſcy Monarchowie mieć chcą w ſwym żołdzie Szwaycarów, ſtraż osób ſwych im powierzaią i wielkiemi ich obowięzuią dobrodzieyſtwy. Poczciwi ludzie, cnotliwi obywatele, mężni żołnierze Szwaycarowie, nad wſzyſki naywiękſze i życie własne wolność narodową przenoſzą, umowy z naywiękſzą wytwornością poty pełnią, poki przyrzeczenia im od innych pełnią ſię uczynione; te gdy uſtaią, na żadne czaſu okoliczności i względy nie uważaią. Nad powinność i umowione obowiązki nic nigdy Szwaycarowie.

wie nie czynią, i tak w tym są nieporuszeni iak góry skaliste, ktòre kray ich otaczaią.

Postronnych narodów pisarze nie wielką Szwaycarom przyznawaią z dowcipu i rozumu bystrości do nauk zdatność, ale w tym naybarziey wieku oczewiście Szwaycarowie pokazali niemnieyszą do broni, iako do pióra narodu swego sposobność.

Niewiastom Szwaycarskim nie braknie ani wdzięków, ani przymiotów, które płeć żeńską czynią miłą i szacowną. Pracowitość od przyrodzenia, płodność od kraiu położenia i powietrza im iest udzielona. Nayważnieysze Szwaycaryą zyskami zbogacaią ser, masło, woły, płótna; temi zaś same zaprzątaią się białegłowy. Płodność niewiast Szwaycarskich nie ma sobie ròwney w Europie, ztąd pochodzi, że Szwaycarowie od roli, rzemiosł i rządowych usług zbywaiącym pozwalaią obywatelom w cudzoziemską zaciągać się służbę; w tym zaciągu liczą temi czasy bez mała 80,000 Szwaycarów.

Którzy są poddani Rzeczypospolitey Szwaycarskiey?

Przez poddanych Szwaycarskich trzeba rozumieć niektóre kraie mieczem nabyte, ktòre abo spòlnie należą do wszystkich Kantonów, abo do niektòrych tylko, takowe kra-

kraie iedne leżą przy granicach Niemieckich, drugie przy Francuſkich, trzecie przy Włoſkich.

Kraie leżące przy granicach Niemieckich ſą: 1) Hrabſtwo Badeńſkie na zachòd Zurychu od r. 1712 należy do kantonow Zurychtan: i Bernen: MS. *Bada*-Aquæ Helvetiæ nad Limatą bogata, piękna, zdrowemi cieplicami i dokończonym traktatem pokoiu miedzy Karolem VI Ceſarzem i Ludwikiem XIV Królem Francuſkim r. 1714 ſławna. Inne miaſta: *Klingnau*, *Wettingen* opactwo Cyſterskie. *Zurzach* Fanum Tiberii, *Kayſer-Stadt* Tribunal Cæſaris, gòra *Heittersberg* &c: W bliſkości Bady znayduie ſię łąka, z którey wielką moc kamiennych koſtek do grania wykopuią, 2) Woytoſtwa wolne *Freyen Emter* do ſiedmiu naydawnieyſzych należały kantonòw, lecz pokoiem Arawſkim r. 1712 podzielone były przekopem od *Farwangen* do *Lunghofen* prowadzonym; część pòłnocna z miaſtem *Bremgarten* doſtała ſię Kantanom Zurychtańſkiemu, Berneńſkiemu i Glareńſkiemu; część południowa, w ktòrey leży *Maytenfeld* przy dawnych zoſtała kantonach, 3) Turgowia z M. S. *Frawenfeld* nad rzeką Turą oſiadłym należy do ośmiu dawniey-

ſzych kantonów, 4) Rintalia z M. S. *Reidaneck* nad Renem, ieſt pod władzą 7 dawnych Kantonòw, Appenzelſkiego i Berneńſkiego, 5) Hrabſtwo Sargańſkie z M. S. *Sargans* nad Sarą należy do 7 dawnych kantonow 6) *Gaſtera*-Caſtra Rhætica podana Kantonom Schwitz i Glaris rownie iak woytoſtwo Gamſkie, 7) Miaſto *Rapperſwyl* nad iezioren *Zurich* piękne, na pagórku oſiadłe od r. 1712 Kantonom Zurichtańſkiemu i Berneńſkiemu uſtąpione. 8) Miaſta *Bruack Topſinga* i *Araw* żyią pod obroną Kantonu Berneńſkiego; *Araw* ſławny pokoiem r. 1712 tu zawartym miedzy 5 kantonami Katolickiemi zwyciężonemi i 2 Kalwińſkiemi zwyciezcami, &c.

Przy granicach Francuſkich miaſta *Granſon*, *Morat*, *Orba*, i *Schwartzburg* należą do kantonòw Berneńſkiego i Fryburſkiego.

Przy granicach Włoſkich wſzyſtkie kantony, wyiąwſzy Appenzelſki, dzierżą 4 powiaty od Xięſtwa Medyolańſkiego oderwane i im od Maximiliana Sforcyi r. 1512 darowane, te ſą: 1) *Lugana* z 100 wſiami, 2) *Lokarna*, 3) *Mendriza*, 4) *Magia* abo *Madia*.

Do kantonu Ureńſkiego, Szwaycarskiego, Underwaldeńſkiego należą we Włoſzech 3 po-

powiaty, 1) Bellnizona z miastem tego imienia osiadłym na piękney równinie nad Tyczyną, 2) Dolina Brenna, 3) Riviera, abo *Portugalio.*

Które są kraie sprzymierzone z Rzecząpospolitą Szwaycarską?

Dziesięcioro iest kraiów z Rzecząpospolitą sprzymierzonych abo pod obroną oney żyiących, 1) Miasto Swięto-Galskie, 2) Opactwo Swięto-Galskie, 3) Rzeczpospolita Gryzońska, 4) Rzeczpospolita Walezyiska, 5) Rzeczpospolita Genewska, 6) Xięstwa Newemburskie i Walengeńskie, 7) Miasto Bienne, 8) Biskupstwo Bazyleyskie, 9) Miasto Mulhausen, 10) Biskupstwo Konstancyeńskie.

Miasto *Swięto-Galskie* murem od opactwa oddzielone własnemi rządzi się prawami i zaszczyca się wolnością, słynie biblioteką publiczną, handlem, rękodziełmi płótna cienkiego.

Opactwa S.-Galskiego Benedyktyńskiego obszerne dobra leżą na północ, i południe kraiu północnego, i zdawna do opactwa tego należą. Opactwo S. Galla murem od miasta oddzielone obszerne i pięknie zabudowane; dzwony na wieży kościelney, biblioteka w klasztorze i przy nim przepyszny opaci pałac od wszystkich krajopisarzów są

wſpomniane. *Weyl* nad Turą z pałacem, w ktòrym Opat zwyczaynie mieſzka. *Roſzach* nad ieziorem Konſtancyeńſkim, *Lichtenſteig* ſtołeczne hrabſtwa Tockenburſkiego kupionego od Opata Ulryka r. 1468. *Wildenhaus* oyczyzna Ulryka Zwingla, *Iberg* &c:

Kray Gryzońſki od dawnych Rzymian nazwany *Rhœtia* gòrami otoczony na 26 mil tak długi iak ſzeroki ſtyka ſię na połnoc z Szwabami, z Tyrolem na wſchód, z biſkupſtwem Trydentſkim, Xięſtwem Medyolańſkim, i Weneckim pańſtwem, na południe, z Kantonem Uri i Claris na zachòd; rządzi ſię właſnemi prawami pod nazwiſkiem Rzeczypoſpolitey Gryzońſkiey, ma 3 ligi: Gryzońſką, Domu Bożego, i 10 ſądów, z których każda nakſztałt prowincyi Hollenderſkich ſprawuie rząd gminowładny, ma właſne zwyczaie, ſądy, rady i urzędy, á wſzyſtkie 3 ligi wyſyłaią deputatów na ziazd narodowy w ſprawach do cáłey Rzeczypoſpolitey ściągaiących ſię.

Ligi Gryzońſkiey na 27 gromad podzieloney M. S. *Ilantz* nad źrzodłem Renu, *Diſent*, *Flims*, *Waltensburg*, *Lugnitz* &c.

Ligi Domu Bożego tak od Biſkupſtwa Koirſkiego, ktòre zamyka nazwaney i na 22 gromady podzieloney M.S. *Koira*-Curia bli-

ſko Renu oſiadła, ludna, handlowna i katedrą biſkupią ozdobiona. *Furſtenau* zamek Biſkupa Koirſkiego. *Haldeinſtein.*

Ligi 10 ſądów na 14 gromad podzieloney M. S. *Mayenfeld* nad Renem klęſką woyſka Maximiliana I. Ceſarza r. 1499 wſławione, *Wazelola*, tu ligi 3 Gryzońſkie r. 1471. przymierze ſwoie przyſięgą zmocniły, *Dawa* &c.

Kraie Gryzonom poddane ſą: 1) Hrabſtwo Sziaweńſkie - *Chiavenne* z M. S. tegoż imienia, 2) Waltelina w wyborne obfita wina, którey miaſta *Morbegna* i *Tirana* nad Addą, *Sondrya* &c. 3) Hrabſtwo Bormeńſkie z miaſtami *Bormio*, *Braulio* &c.

Rzeczpoſpolita Walezyiſka miedzy kantonem Berneńſkim i Xięſtwem Sawoyſkim położona od źrzódła Ronu do ieziora zachodzi Genewſkiego, obfituie w wino, zboże i ogrodowe owoce, rządzi ſię gminowładztwem. Przy ſamych obywatelach górney Walezyi ieſt rząd kraiu, biſkup na wſzyſtkich przodkuie radach.

M. S. *Sion* nie daleko Ronu w pięknym położeniu. inne miaſta: *Briga*, *Aragna*, *Wiſpach*, *Raren*, *Martigni*, *S. Maurycy* męczeńſtwem Swiętego Maurycego ſławny.

Rzeczpoſpolita Genewſka ciaſnemi ściśnio-

śniona granicami, leży miedzy Sawoyą i Francyą nad ieziorem tegoż imienia M. S. *Geneva* niemniey handlem, przemysłem i rzemiosły, iako naukami kwitnie.

Xięstwa Newemburskie-*Neufchatel* i *Wallangeńskie* miedzy Szwaycarami i Hrabstwem Burguńskim położone 12 mil długie á 6 szerokie, obfituią w wino, rządzą się własnemi prawami i od r. 1707 przez dobrowolne poddanie się należą do Króla Pruskiego.

M. S. *Newemburg* abo *Neufchatel* nad ieziorem piekne i ludne, Inne miasteczka są: *Wallangin*, *Zurlandra*, *Landeron*, *Cressi* &c.

Bienna osiada nad ieziorem miedzy Kantonami Berneńskim, Soluranskim i Xięstwem Newemburskim: obywątele są wolni, z Kantonem Berneńskim sprzymierzeni.

Miasto *Mulhausen* w Alsacyi nad rzeką Illą.

Biskupstwo Konstancyenskie i Bazyleyskie należą do Niemiec.

Jaka iest kraiów Rzeczypospolitey Genueńskiey obszerność?

Do Rzeczypospolitey Genueńskiey należy, 1) Część dawney Liguryi abo pomorze

w

w dłuż morza śrzodozięmnego rozwiedzione, 2) Wyſpa Kaprarya, 3) Magrabſtwo Finalſkie, 4) Wyſpa Korſyka za pamięci naſzey odpadła do Francyi. Kray Rzeczypoſpolitey nadmorſki długi około mil 46, ſzeroki naywięcey 11, naymniey 6, ſtyka ſię na południe z Toſkanią; na wſchòd z Maſsą; z Hrabſtwem Niceńſkim, Xięſtwem Monaceńſkim i Alpami na zachód; z Medyolanem, Parmą i Montferatem na pólnoc, dzieli ſię na ſtronę wſchodnią, i zachodnią ktòre Włoſi rzekami nazywaią dla kſztałtu kraiu długiego a wąſkiego dorzeki podobnego.

Które ſą znaczniey ſze miáſta w oboiey kraiu Genueńskiego ſtronie?

Strony wſchodniey po Włoſku *La riviera di Levante* i wſzyſtkiey krainy M. S. *Genua* nad morzem śrzodozięmnym nakſztałt amphitheatrum rozciągniona, ludna, bogata, obronna, portowa i pięknemi gmachami, pałacami Doży, ſenatu i ſzczegulnych familii Doryow, Pallawicynich, Grimaldów &c: kościołem katedralnym, zbroiownią, rękodziełmi materyi iedwabnych, á mianowicie akſamitu i adamaſzku ſławna. Port obſzerny groblą uſypaną 560 ſtòp długą á 13 ſzeroką ubeſpieczony, latarnią zawſze ieſt oświecony.

In-

Inne miaſta ſą: *Porto-Fino*-Portus Delphini z portem ſkałą zaſłonionym i dwiema zamkami obronnym. *Nervi*, *Moneglia* naywybornieyſzym winem ſławna, *Rapalla*, *Sarzana* przy granicach Maſſy, *Spezza*, *Seſtri* z portem i mocnym zamkiem, *Lerica*, *Brugneta*, S. *Szczepan* &c &c.

Strony zachodniey *Riviera di Ponente* miaſta: *Sawona* nayludnieyſza po Genui, obronna i wielka. Genueńczycy port zaſypali, aby handlowi Genui nie był na przeſzkodzie, *Vado*, *Noli*, *Albenga*, *Zuccarella*, *Wintimilla* dawna i ludna, S. *Rem* od Genueńczyków z przywileiów odarty i mocną żołnierſką oſadą zmocniony. *Araſſa* przy którey korale ſię poławiaią. *Cogureo* oyczyzna Krzyſztofa Kolumba wynalazcy Ameryki. Port *S. Maurycego* od Genueńczyków zaſypany, *Taggia*; *Bocheta* wąwòz miedzy górami trzema ſzańcami zmocniony.

Margrabſtwa Finalſkiego u Karola VI Ceſarza za 300,000 talerów r. 1713 kupionego M. S. *Final* mocne z portem morſkim wolnym.

Wyſpa Kaprarya-*Ægilon* 4 mile na koło maiąca, ſkaliſta na gruntach do zaſiewu nie zdatnych nic oprócz wina nie rodzi; Genueńczycy uſtępuiąc Koronie Francuſkiey

Kor-

Korſykę, tey yſpy dzierżawę ſobie warowali.

Xięſtwo Monaceńſkie udzielne domu Grimaldi pod opieką korony Francuſkiey ma M. S. *Monaco* Herculis Monæci portus zamkiem mocnym, Francuskiey załodze oddanym warowne. Inne 2 miaſta *Rocca-Bruna* i *Menton* naywybornieyſze w całych Włochach w okolicach ſwych zbieraią cytryny i pomarańcze.

Jakie ſą właſności, położenie i żyność kraiu Genueńskiego?

Kray Genueński gorący, gorzyſty nie w wielkim u Włochów ieſt ſzacunku, przyſłowiem fałſzywym o nim mowią: iż obywatele tuteyſi ſą bez rzetelności, laſy bez drzewa, woda bez ryb, niewiaſty bez wſtydu; wydaie iednak wyborne wino, delikatne owoce, przednią i w wielkiey obfitości oliwę, rożne marmury, których cudzym udziela kraiom a mianowicie Francyi, Hiſzpanii, Portugalii i połnocnym krołeſtwom przez Hollandyą. Zyſkiem rękodzieł ſwych nadgradzaią Genueńczycy płonność gruntów ſkaliſtych. Handel znaczny zawiſł na iedwabiu ſurowym nieprzędzonym który wyprowadzaią z portow Sycyliyſkich, na materyach iedwabnych iako to akſamitach gład-

kich.

kich i kwieciſtych, nad które lepſzych żadne cudzoziemſkie rękodzieła do tychczas tkać nie potrafiły, na adamaſzkach, atłaſach, złotogłowach, rękawiczkach, pończochach, kamizelkach, papierniach i drobnych towarach zależy. Budowanie okrętów tak ku właſney iako cudzych narodów żegludze wielkim handel kraiowy zbogaca zyſkiem. Przeſtronny port Genueńſki oraz wygodne dla złożenia towarów ſzpichlerze, ſą przyczyną, że większa część Włochów ziemi i przemyſłu ſwego towary przez Genueńczyków do nadmorſkich i zamorſkich miaſt poſyła.

Jakie ſą przyrodzone skłonności Genueńczyków?

Oprocz ſkłonności wſzyſtkim Włochom właściwych ſzlachta dumna, w zamyſłach, przedſięwzięciach i przyiaźniach nieſtateczna, o wolność żarliwa, mieſzka przepyſznie, żyie w zbytkach, bawi ſię handlem ogulnym i przykłada ſię do nauk, które tu akademia nazwana *Sopiti* znacznie rozkrzewiła. Kupcy znaią ſię dobrze na handlu, á wieśniacy i ludzie prości na marynarſtwie i żegludze, wſzyſcy w powſzechności obywatele małe płacą podatki, zkąd w przyſłowie o Genui i Wenecyi weſzło, że Genua

iako

iako Rzeczpoſpolita ieſt uboga, á Genueńczycy we Włoſzech naybogatſi, przeciwnym ſpoſobem Wenecya naybogatſza, á Wenetowie ubodzy. W Genui nie znaią tey maxymy że im wolność ieſt większa tym podatki ſą znacznieyſze.

W iakich granicach zamyka ſię Rzeczpoſpolita Łukieska?

Rzeczpoſpolita Łukieſka czy Luceńſka miedzy państwami Toſkańſkim, Modeńſkim, i Genueńſkim położona długa i ſzeroka około mil 6, obfituie w wino, oliwę, proſo i kaſztany, któremi tylko dwiema oſtatniemi rzeczami wieśniacy tu żyią. Rząd Aryſtokratyczny ſprawuią możnieyſze familie. Doża abo *Gonfalonier* na 2 obrany mieſiące ma ſobie przydanych 9 ſtarców. Wielka rada złożona z 160 ſzlachty należy do praw ſtanowienia, mnieyſza z 36 oſób do rządu ſprawowania.

M. S. *Luka* ludna, obronna i handlowna; nazywaią ią przemyślną dla ſprawności i pracowitości obywatelów. Pałac Xiążęcy, kościół katedralny, zbroiownia w broń na 20,000 ludzi opatrzona, pomnażaią ozdobę Luki. *Via-Reggio* albo *Voreggio* miaſteczko portowe.

Ja-

Jakie ieſt położenie, obſzerność, rząd Rzeczypoſpolitey Swięto - Maryńskiey?

Rzeczpoſpolita Swięto-Maryńſka Romanią i Xięſtwem Urbińskim otoczona, 2 mile długa, á półtory ſzeroka pod obroną ſtolicy Rzymskiey obyczaiem rządzi ſię aryſtokratycznym przez dwuch kapitanów, których 2 razy na rok w Marcu i Pazdzierniku odmienia. Rada wielka z 48 składa ſie oſób. S. *Maryn* M. S. na pagórku oſiadłe, obronne, do którego należą 2 miaſteczka i kilka zamków, iako to: *Penna*, *Roſta*, *Serravalla* &c. Obywatele ſzczupły prowadzą handel, dla tego ſą ubodzy, ludność tego kraiu 9000 duſz nie przenoſi.

Które kraie należą do Xiążęcia Parmeńſkiego?

Xiążę Parmeński Ferdynand wnuk Filipa V Króla Hiſzpańskiego panuie udzielnie i iedynowładnie nad trzema Xięſtwami traktatem Akwisgrańskim r. 1748 oycu iego Filipowi uſtąpionemi: Parmeńskim, Placeńskim i Gwaſtalskim, które ſtykaią ſię na wſchód z Xięſtwem Modeńskim, na południe z pańſtwem Genueńskim, na zachód z nowemi dzierżawami Króla Sardyńskiego od Medyolanu odłączonemi, na północ

rze-

rzeką Po graniczą z kraiem Medyolańskim, obfituią w zboże, wino, owoce, sól, rudę żelazną, pastwiska żyzne, bydło i sery całey Europie znaiome Parmezany. Xięstwo Parmeńskie ma 18 mil długości, 10 szerokości, Placeńskie 15 długości, 12 szerokości, Gwastalskie 4 długości á 2 lub 3 szerokości.

Parma stolica Xięstwa Parmeńskiego nad Parmą, piękna, ludna, mocnym zamkiem obroniona, rządem 3 Xięstw, biskupstwem, pałacem Xiążęcym ozdobiona. *Colorno* nad Po pałac Xiążęcy z roskosznemi ogrodami. *Sala* nad Bagansą zamek także roskoszny. *Rosena*, *Soragna*, *Gibello*, od Gibellinow, *Gwelfo* od Gwelfow zamki zbudowane.

Placencya M. S. Xięstwa nad Po na roskoszney osiadła równinie, wielka, obronna i dla wspaniałości kościołów, piękności domòw, rynkow, ulic, fontan &c: słusznie Placencyą nazwana.

Rotto fredo mieysce wsławione zwycięstwem Austryakòw nad woyskami Francuskim i Hiszpańskim r. 1746 odniesionym. *S. Łazarz*, *Campo-Morto* nad Trebią zwycięstwem Annibala pamiętne, *Roncaglia* &c.

Gwastalla M. S. Xięstwa Gwastalskiego Mantuańskim otoczonego wielka, mocna i pięknie zabudowana, *Sabionetta* nie wielka

ale roskoſzna i zamkiem obroniona. *Bozolo* także zamkiem warowna.

ROZDZIAŁ XI.
O Państwach Korony Polſkiey.

Jak długo i ſzeroko rozciągaią ſię państwa Korony Polſkey?

Państwa Korony Polſkiey z kraiami ziednoczonemi i pod mańſtwem zoſtaiącemi wzięte rozciągaią ſię z pòłnocy na południe ukośne od oſtatniey krainy Biſkupſtwa Piltyńſkiego do uścia rzeczki Yaorliku w Dnieſtr wpadaiącey mil 220, i to ieſt naywiękſza długość; ze wſchodu na zachòd od od Mściſławia do granicy Wielkopolſkiey ſtykaiącey ſię z gruntami miaſta Sternberga w Margrabſtwie Brandeburſkim mil 200, i to ieſt naywiękſza ſzerokość.

Kròleſtwo Polſkie od zachodu graniczy z górnym i dolnym Sląſkiem, Margrab: Brandeburſkim i Xięſtwem Pomorſkim; na pòłnoc morze Baltyckie oblewa Pruſy, Zmudź i Kurlandyą, Dzwina oddziela też Kurlandyą, á Ewikſzta Inflanty Polſkie od Moſkiewſkich, daley też Inflanty Polſkie, Woiewòdztwa Połockie i Witebſkie ſtykaią ſię

ſię z Xięſtwem Pleſkowſkim, wielkiemi Łukami &c: Od wſchodu Woiewództwa Witebſkie, Mściſławſkie, Mińſkie i Kiiowſkie graniczą z Xięſtwami Smoleńſkim, Kiiowſkim i Ukrainą Moſkiewſką; na południe toż Woiewòdztwo Kiiowſkie przypiera do Nowey Serwii; Woiewództwo Bracławſkie od Tartaryi mnieyſzey rzeki Sinia Woda i Kodema; od ziemi Multańſkiey Podole, Dnieſtr; Pokucie i Małopolſkę góry Bieſzczad i Krępak od ziemi Siedmigrodzkiey i Węgier oddzielaią.

Na wiele znacznieyſzych części dzielą ſię państwa Rzeczypoſpolitey Polſkiey?

Polſka z rożnych złożona narodòw i drobnieyſzych kraiòw wielorakiemi podlega podziałowi. Polityczny iey podział na trzy prowincye Wielkopolską, Małopolską i Litewską ieſt nayproſtſzy i do prawa kraiowego ſtoſowany. W tym podziele Wielkopolska zawiera Woiewòdztwa tym porządkiem przodkowania rozmiarkowane. 1) Woiewòdztwo Poznańskie z ziemią Wſchowską. 2) Woiewòdztwo Kaliskie. 3) Woiewòdztwo Sieradzkie z ziemią Wieluńską, 4) Woiewództwo Łęczyckie, 5) Woiewództwo Brzeskie Kuiawskie. 6) Woiewodztwo Inowrocławskie. 7) Ziemię Dobrzyńską. 8) Woie-

iewòdztwo Płockie. 9) Woiewództwo Mazowiekie. 10) Woiewòdztwo Rawskie; te 3 ostatnie Woiewództwa składaią szczegulną prowincyą Mazowiecką, á Pruską 3 następuiące. 11) Chełmińskie. 12) Malborskie, 13) Pomorskie. 14) Wdztwo Gnieźnieńskie

Prowińcya Małopolska dzieli się na Woiewodztwa. 1) Krakowskie z Xięstwy Oświecimskim, Zatorskim, Siewierskim i starostwem Spiskim. 2) Sandomierskie, 3) Kiiowskie, 4) Ruskie, 5) Wołyńskie, 6) Podolskie, 7) Lubelskie, to Woiewòdztwo wraz z Krakowskim i Sandomierskim składa właściwą prowincyą Małopolską. 8) Bełzkie, 9) Podlaskie, 10) Bracławskie, 11) Czerniechowskie z powiatem Nowogrodzkim pod mocą zostaie Moskiewską, tytuły iednak urzędów warowane Polakom traktatem Moskiewskim r. 1686.

Prowincya Litewska zamyka Woiewòdztwa. 1) Wileńskie, 2) Trockie, 3) Xięstwo Zmudzkie, 4) Smoleńskie tytularne, 5) Połockie 6) Nowogrodzkie, 7) Witebskie, 8) Brzeskie, 9) Mścisławskie, 10) Mińskie, 11) Inflantskie obu narodom spolne.

W tych trzech wielkich prowincyach kraie niektòre osobliwe noszą nazwiska. *Woiewodztwa Wielkopolskie* znaczą Poznańskie

skie

skie, Kaliskie i Gnieźnieńskie; *Kraina* iest ta część Powiatu Nakielskiego, ktòra się styka z Woiewództwem Pomorskim; *Kaszuby* są częścią Woiewòdztwa Pomorskiego leżącą przy Xięstwach Wendeńskim i Kaszubskim iako to: starostwa Bytowskie, Lawemburskie w mańśtwo domowi Brandeburskiemu oddane, Puckie, Człuchowskie &c; *Kuiawy* są dwa Woiewództwa Brzeskie i Inowrocławskie; *Mazowsze* Woiewództwa Płockie, Mazowieckie, Rawskie; *Podgórze* część Woiewòdztwa Krakowskiego i ziemi Przemyskiey z Węgrami granicząca; *Pokúcie*, powiat Kołomyiski ziemi Halickiey; *Ruś Czerwona* Woiewództwa Ruskie, Bełzkie &c; *Ukraina*, Woiewòdztwa Bracławskie i Kiiowskie; *Ruś Biała* Woiewództwa Połockie, Witebskie, Mścisławskie, Mińskie i Nowogròdzkie: ostatnie to Woiewòdztwo nazywa się pospolicie *Rusią Czarną*, chociaż Gwagnin ią kładzie w państwie Moskiewskim około Białego ieziora, i aż do Azyi rozciąga; *Polesie* iest część Woiewòdztwa Brzeskiego - Litewskiego, Wołyńskiego, &c. *Pobereże* kray Woiewòdztwa Bracławskiego leżący nad Dniestrem; *Trakt Zapuszczański* iest część Woiewództwa Trockiego od rzeki Niemna po

nad granicą Pruſką, ku Podlaſiowi poſuniona &c.

W podziale Kraiopiſarſkim wiele zamyka części prowincya Wielkopolſka?

Cztery znacznieyſze: Wielkopolskę, Kuawy, Mazowſze i Pruſy.

Wielkopolſka zawiera w ſobie Woiewodztwa Poznańſkie z ziemią Wſchowſką, Kaliſkie, Gnieźnieńſkie, Sieradzkie z ziemią Wieluńſką i Łęczyckie.

Woiewództwo Poznańſkie ma za herb orła białego bez korony w polu czerwonym; dzieli ſię na powiaty: Poznańſki, Wſchowſki czyli ziemię Wſchowſką, Kościańſki i Wałecki. M. S. Woiewództwa i całey wielkiey Polſki *Poznań* nad Wartą murem opaſany, naywiękſzą ma ozdobę od kościołów Katedralnego, Iezuickiego i innych wielu.

Kościan głowa powiatu nad rzeczką Obrą i miedzy błotami; gruzy pokazuią, że był przedtym murem obtoczony.

Srem nad Wartą, *Przemęt* Opactwo Cyſter: *Szmigiel*, *Wſchowa*-Frauſtadt nad granicą Sląſką M. S. ziemi Wſchowſkiey do Xięſtwa Głogowſkiego od Henryka Xiążęcia Zegańſkiego przyłączoney, á od Kazimierza W. r. 1343 odzyſkaney i traktatem

w Namysłowie zawartym Polszcze warowaney r. 1346. Przy tym mieście r. 1706 Sasi od Szwedòw porażeni. *Kopanica* nad błotami, *Obra* Opac: Cyster: *Kargowa*, *Babimost*, *Grodzisk* piwem sławny, *Lwowek*, *Bledziew* opac: Cyster: *Miedzyrzecz* nad dwiema rzeczkami z błòt ciągniącemi się położony; zamek przedtym od Niemieckich Xiążąt i Krzyżaków niedobyty z rozwalin może ieszcze być poznany, *Wronki* nad Wartą imienia Kozmińskich, *Oborniki*, *Rogożno* nad ieziorem: tu Kròl Przemysław od Margrabiów Brandeburskich zdradziecko zabity r. 1296, *Czarnkow*, *Wałcz* M. S. powiatu Wałeckiego, *Wieluń* nad błotami, *Leszno* wygasłego na Kròlu Stanisławie Xciu Lotaryńskim domu Leszczyńskich gniazdo, rękodziełmi sukiennemi na całą Polskę sławne. Na około miasta iest na kilka set wiatraków; należy teraz do Xiążąt Sułkowskich. *Rydzyna* pałac ozdobny z roskosznym ogrodem o pół mili od Leszna, *Boianowo*, *Rawicz* z pięknego ulic rozłożenia i rękodzieł sukiennych chwalony; *Sarnowa*, *Poniec* &c.

Woiewództwo Kaliskie ma za herb Wieniawę, abo żubrzą głowę, przez którey nozdrza przechodzi pierścień, składa się z powiatòw Kaliskiego, Pyzdrskiego. Koniń-

ſkiego, i Nakielskiego; M. S *Kaliſz* nad Proſną, kollegiatą, ſzkołami Jezuickiemi &c: ozdobiony, przy ktòrym Szwedzi pod Mardefeldem r. 1706 byli porażeni. Inne miaſteczka: *Odolanów*, *Zduny*, *Jarocin*, *Pyzdry* nad Wartą, *Września*, *Srzoda* ſeymikom wyznaczona, *Biechów* z klaſztorem Filipinów, *Ląd* Opac: Cyſterſkie, *Konin*, *Koło*, *Kazimierz*, przy którym *Patkul* od Saſòw Szwedom wydany r. 1707 był w koło wpleciony, a r. 1005 pięć braci puſtelnikòw męczeńſką odnieśli koronę, *Kleczew*, *Krotoſzyn*, *Słupca*, *Nakło* nad Notecią, *Mrocza*, *Złotów* imienia Działyńſkich, *Obłok*, *Chocz*.

Woiewòdztwo Gnieznieńſkie zamyka powiaty: Gnieznieński i Kcyński. M. Stoł. *Gniezno* przedtym króleſtwa, teraz Arcybiſkupſtwa i Woiewództwa Stolica, opròcz kościoła Katedralnego i S. Jerzego Krzyżakòw nie ma nic wſpaniałego. Inne miaſta *Witków*, *Pobiedziſka*, *Kłecko* nad ieziorem i błotami, *Trzemeſzyn* pierwſze w Polſzcze opactwo Kanonikòw regul: *Wągrowiec* opac: Cyſter: *Łopieſzno* miedzy iezioramì, *Kcynia*, *Łabiſzyn*, *Szubin*, *Zerniki*, *Gołańcza*, *Janowiec*, *Znin* &c.

Woiewództwo Sieradzkie ma za herb pòł orła i pół lwa czarnych pod iedną koroną,

ſkła-

ſkłada ſię z powiatów Sieradzkiego, Szadkowſkiego, Piotrkowſkiego, Radomſkiego i ziemi Wieluńſkiey. M. S. drewniane *Sieradz* nad Wartą, nie daleko miaſta zamku leżą rozwaliny. Nad tąż rzeką oſadzone ſą: *Warta*, *Szadek* ſeymikami Woiewództwa uprzywileiowany, *Unieiów* opact: Bened: Bogumiła Arcybiſkupa Gnieznieńſkiego r: 1182 zmarłego zwłokami uczczony w łęgach pod Wartą. Inne miaſteczka: *Rozprza*, *Spicimierz*, *Błaſzki*, *Łaſk* zaſzczycony kollegiatą Infułacką nad Widawą: *Widawa* nad Grabią, *Labianice*, *Wolborz* miaſto Biſkupſtwa Kuiawſkiego przyozdobione pałacem i ogrodem przepyſznemi od teraznieyſzego Biſkupa Antoniego Oſtrowſkiego założonemi i dokończonemi, *Lutomirz*, *Koniecpol* nad Białą i Pilicą, przedtym imienia Koniecpolſkich, teraz Czapſkich dziedziczny pałacem i ogrodem zalecony, *Witow* Norbert: *Suleiów* Cyſterſkie opactwa; *Piotrkow* miaſto murowane trybunałem prowincyi Wielkopolſkiey znakomity, *Radomſko* kaſzą ſławne, *Gidle*, *Kurzelów*, &c.

Ziemia Wieluńſka ma za herb baranka z chorągiewką i krzyżem, ſkłada ſię z powiatu Wieluńſkiego i Oſtrzeſzowſkiego, M. S. *Wieluń* tak iak wſzyſtkie miaſta Królewſkie

wſkie z dzierżawy Krolow wypuſzczone ſpuſtoſzały, ſamemi ſię zcobi tylko klaſztorami i kościołami, farnym, Piarów, Paulinów &c: *Oſtrzeſzów i Boleſławiec* nad Proſną, *Grabów, Działoſzyn, Wieruſzow* &c:

Woiewództwo Łęczyckie noſi za herb pół lwa czerwonego i pół orła białego grzbietami do ſiebie obròconych pod iedną koroną, zamyka powiaty Łęczycki, Brzeziński, Orłowſki, Inowłocki, M. S. *Łęczyca* murem rozwalonym i przekopem obwiedziona z zamkiem ſpuſtoſzonym na górze; za błotami bliſko Łęczycy ieſt kollegiata naypierwſza w Polſzcze po katedrach, dla czego ſię zowie archi-kollegiatą. Inne miaſteczka znacznieyſze ſą: *Inowłodz, Piątek* i *Bielawy* nad Bzurą, *Kłodawa, Orłów, Kutno, Brzeziny, Stryików* o 5 mil od Łęczycy narodzeniem r. 1547 Macieia Stryikowſkiego Kanonika Zmudzkiego Hiſtoryi Litewſkiey Piſarza wſławiony. *Łogiewniki* klaſztorem i kościołem OO. Franciſzkanów ozdobione.

Woiewództwo Brzeſkie Kuiawſkie w herbie używa wraz z Inowrocławſkim, poł orła białego i pòł lwa czarnego, iedną koroną uwieńczonych i grzbietami do ſiebie obròconych, składa ſię z pow: Brzeskiego,

Ko-

Kowalſkiego, Przedeckiego, Kruświckiego i Radzieiowſkiego. M. S. *Brzesć* przedtym ludne, mocne, wałem i głębokim przekopem warowne, teraz iedyny ma zaſzczyt od 2 kościołów murowanych Farnego i Dominikańſkiego, *Wrocławek* nad Wiſłą katedrą Biſkupſtwa Kuiawskiego z Kruświcy tu przeniesioną zaſzczycony, *Radzieiów*, *Kruswica* nad Gopłem oyczyzną Piaſta kołodzieia według naſzych dzieiów na tron Polſki wyniesionego pamiętna. Sama lekkowierność od czasów oświeconych daleko uſuni ona mogłaby to przyiąć podanie, że Popiela II tu myſzy zagryzły; *Kował* Stoł: powiatu *Strzelno* z klaſztorem Norbertanek, *Nieſzawa* komora celna &c.

Woiewództwa Inowrocławſkiego przedtym Gniewkowſkim zwanego na powiaty Inowrocławski i Bydgoski rozdzielonego M. S. *Inowrocław* nad Notecią z Gopła płynącą. W bliskości wieś *Płowce* wygraną Władyſława Łokietka bitwą r. 1331 nad Krzyżakami pamiętna, *Dybów* naprzeciwko Torunia, *Bydgoſzcz* - Bromberg nad Brdą traktatem miedzy Polską i Elektorem Brandeburskim r. 1657 dokończonym i składem ſoli Królewskiey znaiom.a *Labiſzyn*.

Zięmia Dobrzyńska rzeką Skrwą od

Wo-

Woiewództwa Płockiego oddzielona przedtym do Mazowſza należąca, od Konrada Xiążęcia Mazowieckiego Krzyżakom oddana, á od Władyſława Iagiełła im odebrana i do Korony przyłączona, używa w herbie głowy człowieka ſzędziwego, u ktòrey pod ſamą brodą korona iedna, á druga na głowie zwierzchu z dwoma bawolemi rogami z niey wychodzącemi: zamyka powia: Dobrzyński, Lipiński i Słoński, M. S. *Dobrzyń* nad Wiſłą ſpuſtoſzone, *Bobrowniki* ziemskich i Grodzkich kſiąg złożenie, *Lipne* ſeymikami, *Skąmpe* cudownym Matki Boskiey obrazem zaſzczycone. *Słońſk*, *Gorzno*, *Rypin* &c:

Prowincya albo Xięſtwo Mazowieckie składa ſię z Woiewództw Płockiego, Mazowieckiego i Rawskiego, wydzielone od Leſzka Białego Konradowi Bratu młodſzemu dziedzicznym do iego i naſtępcow iego należało prawem: i rozdzieliło ſię na Xięſtwa Czerskie. Warſzawskie i Płockie. Ziemowit Czerski, Troyden Warſzawski, Wanko Płocki Xiążęta Mazowieccy dobrowolnie poddali ſię w mańſtwo Kazimierzowi W z tym warunkiem, że państwa każdego z nich miały ſpadać na Króla w niedoſtatku płci męskiey. Wkrótce Płocka i

War-

Warſzawska linie gdy uſtały, krol obawiaiąc ſię, aby Ziemowit do Czech lub Krzyżaków ſię nie udał, uczynił z nim w Kaliſzu d. 27 Grudnia r. 1355 taką zgodę: iż Ziemowit miał całe Mazowſze z daru Królewskiego otrzymać przyſięgę wierności wykonawſzy. Roku 1462 po śmierci Ziemowita i Władyſława braci Xiążąt Płockich Płock, Bełz, Rawa i Goſtynin do Korony powrociły, reſzta zaś Mazowſza po śmierci oſtatniego Xiążęcia Mażowieckiego Januſza r 1526 zeſzłego do tevże Korony przypadła,

Woiewództwo Płockie rzeką Łydynią do Wkry wpadaiącą od Mazowieckiego oddzielone noſi za herb orła czarnego z literą P. na pierſiach wyrytą, zamyka pow: Płocki, Bielski, Raciązki, Sierpski, Płoński, Strzeński, Niedzborski i Mławski: te trzy oſtatnie składaią zięmię Zawskrzyńską; M. S. *Płock* nad Wiſłą, katedrą i pięknemi kościołami, grobem Władyſława Hermana i Boleſława Krzywouſtego ozdobiony. Inne miaſteczka: *Sierpc*, *Racząż*, *Płońſk*, *Radzanów* nad Wkrą, *Bielſk*, *Drobin*, *Bieżun*, *Mława* nad rzeczką Mławką &c.

Woiewództwo Mazowieckie ma za herb orła białego bez korony, składa ſię z 10 zięm: Czerskiey, Warſzawskiey, Wiskiey,

Wy-

Wyszogrodzkiey, Zakroczymskiey, Ciechanowskiey, Łomżyńskiey, Rożańskiey, Liwskiey, Nurskiey. Ziemia Czerska zamyka 4 powiaty: Czerski, Groiecki, Warecki, Garwoliński, M. S. *Czerſk* nad Wiſłą, *Groiec*, *Garwolin Gora*, *Warka*, nad Pilicą &c. Ziemi Warſzawskiey z powiatów Warſzawskiego, Błońskiego i Tarczyńskiego złożoney i całego króleſtwa M. S. *Warſzawa* na lewym Wiſły brzegu przed rokiem 1300 założona, mieſzkaniem Królow, mieyſcem ſeymów, rad, Senatu, kommiſsyi woyskowey i ſkarbowey, ſądów zadwornych, &c; koronocyą Stanisława Augusta zaſzczycona. Zalecaią ieſzcze tę króleſtwa ſtolicę zamek Królewſki od Zygmunta III nad Wiſłą w końcu Starego-miaſta zbudowany i w nim pokoie á mianowicie marmurowy nowemi portretami Królow Polskich od panuiącego Króla na cudnie piękny kſztałt przerobiony; poſąg Zygmunta III. pozłacany na kolumnie marmurowey 26 ſtóp geometrycznych wyſokiey od Władyſława IV wyſtawiony; biblioteka publiczna Załuskich od Jędrzeia Krakowskiego i Jozefa Kiiowskiego Biskupów na pożytek narodu oddana; zbroiownia z ſzpitala żołnierskiego od

Sie-

Stefana Batorego założonego, á od Władysława IV pod dozorem Grodzickiego pierwszego starszego nad armatą, abo iak teraz, Generała artylleryi na skład rynsztunku woiennego przerobiona; Szkoła rycerska od panuiącego Krola fundowana i w pałacu Kazimierzowskim osadzona, á od Rzeczypospolitey na edukacyą 200 kadetow dochodami opatrzona; trzy akademie abo *Collegia Nobilium* pod dozorem XX. Teatynow, Piarow i Jezuitow; szkoły publiczne Jezuickie i Piiarskie; Kapituła Marywilska PP. Kanoniczek od z Zahorowskich Zamoyskiey wprowadzona; szpitale S. Rocha, Benona i generalny *Dzieciątkiem Jezus* nazwany pobożnego cudzoziemskiego kapłana *Baudouin* staraniem z iałmużny wybudowany; Kościoły Parafialne: S. Jana tytułem Kollegiaty r. 1410 ozdobiony z Kapitułą z katedralnemi r. 1669 porownaną, P. Maryi i S. Krzyża, &c. Pałace rożnych panow przepyszne mianowicie domu Saskiego, Krasińskich Rzeczypospolitey dla czterech iurysdykcyi kupiony &c. Stara-Warszawa murem opasana szczupłość mieysca nadgradza kamienic pięknością, i mieszkańców nasiadłością; Nowa-Warszawa od Starey bramą Nowomieyską oddzie-

lona rozciąga się do koszar gwardyi pieszey koronney i nabywa z domów murowanych codzień powstaiących ozdoby; przedmieścia: Krakowskie wzdłuż Wisły położone iest częścią tey stolicy nayokazalszą, Nowy-świat, Grzybowo, Wielopole, Leszno Niemcami osadzone, Nowolipie &c. Na końcu nowego świata *Uiazdów* pałac Krola panuiącego wielkim nakładem pięknie przekształtowany, do ktorego należą *Łazienki* i *Belweder* dla pięknego położenia i założoney w nim farfurowey fabryki widzenia godzien; mile od Warszawy na trakcie Lubelskim *Willanów* pałac kosztowny z ogrodem imienia Xiążąt Czartoryskich r. 1686 od Krola Jana III zbudowany, tegoż Króla śmiercią r, 1696 sławny, *Marymont* pałacyk z zwierzyńcem należy do domu Saskiego, *Wola* pałac drewniany z kształtnym ogrodem: W Pawęskach i Mokutowie budowania zaczęte przydadzą ozdoby okolicom Warszawskim.

W borze Królewskim Bielany, to iest klasztor i kościoł OO. Kamaldułow od Władysława IV dopełniaiącego ślub pod czas woyny Moskiewskiey uczyniony fundowane, gruntem, młynem Rudą i wsią Polkowem nadane, á od Jana Kazimierza

bar-

bardziey zbogacone. *Młociny* pałac drewniany z zwierzyńcem &c. Na przeciwko Warſzawy za Wiſłą *Praga* targami piątkowemi i batalią Polaków z Szwedami r. 1656 przegraną ſławna. O dwie mile od Pragi *Kobyłka*, w ktòrey kościół fundacyi Załuskich ſłuſznie miedzy pięknemi ſię liczy. Inne miaſteczka zięmi Warſzawskiey: *Tarczyn*, *Błonie*, *Piaſeczno*, *Okuniow*, *Radzimin* z pałacem i ogrodem &c.

Wyſzogród M. S. Ziępi Wyſzogrodzkiey nad Wiſłą. *Czerwieńſk* opactwo Kanon: regularnych S. Auguſtyna.

Ciechanów w ròwninie między błotami położony M. S. ziępi na powiaty Ciechanowski, Sąchociński i Przaſnyski rozdzieloney; *Przaſnyſz* &c.

Zakroczym M. S. ſwey ziępi nad Wiſłą w glinę do farfur zdatną obfituie. Ziępia składa ſię z powiatów: Zakroczymskiego, Serockiego i Nowomieyskiego od miaſteczek głòwnych nazwanych.

Łomża nad Narwią, collegium Jezuickim i nowofundowanym od Ewy z Leſzczyńskich Szembekowey Kanclerzyny W. Koronney nowicyatem ozdobiona M. S. ſwey ziępi złożoney z powiatów: Łomżyńskiego, Kolińskiego, Zambrowskiego i O-

ſtro-

ſtrołęckiego od miaſteczek głównych nazwisko biorących.

Rożan M. S. ziemi zamykaiącey 2 powiaty: Rożański i Makowski. *Pułtuſk* nad Narwią należy do Biskupa Płockiego, ozdobiony pałacem biskupim, kollegiatą i ſzkołami Iezuickiemi.

Liw nad Liwiem M. S. ziemi Liwskiey noſzącey w herbie pół orła czerwonego i pół niedźwiedzia czarnego.

Nur M. S. ziemi Nurskiey, którą składaią powiaty: Nurski, Kamieńczykowski i Oſtrowski od miaſteczek głównych nazwane.

Woiewòdztwo Rawskie wraz z Mazowieckim do Korony przyłączone, ma za herb orła czarnego w polu czerwonym z literą R. na pierſiach, dzieli ſię na trzy ziemie od miaſteczek głównych nazwane: Rawską, Sochaczewską i Goſtyńską.

Rawa nad rzeką Rawą wpadaiącą do Bzury M. S. ziemi Rawskiey przedtym na kommiſſyą skarbową Koronną r. 1569 z Podskarbiego W. Kor. 2 z Senatu i 2 z ſtanu rycerskiego kommiſſarzów uſtanowioną do odebrania i ſzafowania kwarty z ſtaroſtw wyznaczona. Inne miaſteczka: *Nowe-miaſto* nad Pilicą pałacem Granowskich ozdobio-

bione, *Mogielnica*, *Skierniewice* pałacem i ogrodem Prymasowskim zaszczycone &c: Ziemi Sochaczewskiey na 2 powiaty: Sochaczewski i Mszczonowski podzieloney M.S. *Sochaczew* nad Bzurą; *Bolemów*, *Miedniewice* wieś przyozdobiona klasztorem OO. Reformatów. *Łowicz* nad Bzurą M. S. Xięstwa Łowickiego darowanego od Konrada Xiążęcia Mazowieckiego za zabicie Czapli Prymasom pod tym iednak obowiązkiem, aby pierwszemi kanonikami Płockiemi się mianowali i na znak hołdu do skarbu Xiążęcego grzywnę srebra płacili. To miasto iest przyozdobione zamkiem Prymasowskim, kollegiatą, klasztorami XX. Piarów, Missyonarzów, Bernardynów &c. Ziemi Gostyńskiey 2 powiaty, Gostyński i Gąbiński maiącey M. S. *Gostyń* nad Bzurą; w zamku tamecznym Szuyski Car Moskiewski z bracią swą osadzony, umarł

Prowincya Pruska złożona z 3 Woiewództw Chełmińskiego, Malborskiego i Pomorskiego nosi w herbie orła czarnego w białym polu na szyi koronę maiącego, z którego prawego skrzydła wychodzi ręka mieczem uzbroiona; tego herbu używaią Woiewództwa Chełmińskie i Malborskie. W Pruskim każdym Woiewództwie

znay-

znayduie ſię iedne miaſto większe: w Chełmińskim *Toruń*, w Malborskim *Elbląg*, w Pomorskim *Gdańſk*, á w całey Prowincyi ieſt miaſt mnieyſzych 27, którym przodkuie *Malborg*.

Woiewództwo Chełmińskie na prawey ſtronie Wiſły położone zamyka ziemię Michałowską rządem z ſobą złączoną. Woiewództwo dzieli ſię na powiaty: Chełmiński, Toruński, Grudziążki, Kowalewski, Radzyński; ziemia zaś Michałowska na powiaty: Brodnicki, Nowomieyski, Golubski, Łaſiński. Miaſta znacznieyſze ſą: *Chełmno* na górze przy Wiśle położone wſpaniałemi ozdobione kościołami daie nazwisko Woiewództwu, należy do Biskupa, *Chełmża* od katedry biskupiey ma zaletę, *Starogród*-Altenhaus zamek biskupi, *Brodnica*-Strasburg, *Kowalewo*-Schonſée, *Radzyn*-Reden, *Nowemiaſto*-Neumarck, *Grudziądz*-Graudentz, w którym Generały Pruskie na przemianę z Malborgiem ſię odprawuią. *Lubawa* rezydencya Biskupa Chełm: *Golub* nad Drwęcą; *Toruń* od Krzyżaków r. 1231 założony, pięknie zabudowany chociaż nie ludny nad Wiſłą pod moſtem drewnianym płynącą wałem i przekopem opaſany; ztąd wychodzą ſławne pierniki, rzepy, mydło

dło i delikatne kiełbaſy. W tym mieście miedzy trzema Pruſkiemi miaſtami naypierwſzym, Ludwik von Erlichhauſen W. Miſtrz Krzyżacki część Prus którą Polskiemi zowiemy, Kazimierzowi IV na wieczne czaſy uſtąpił, reſztę zaś tychże Prus pod hołd poddał d. 19 Pazd: r. 1466. *Archivum* ziem Pruſkich tu ieſt złożone; za Władyſława IV r. 1645 nie rozmowa, ale zwada miedzy Katolikami i Dyſſidentami odprawiła ſię. Dzierżawy mieyſkie 25 wſi naſiadłych i pięknych zamykaią.

Woiewòdztwo Malboſkie zamyka 4 Powiaty: Sztumſki, Kiſzporſki, Malborſki i Elbląſki; miaſta znacznieyſze ſą: *Malborg*-Marienburg przedtym miſtrzów Krzyżackich, teraz Woiewództwa ſtolica nad Nogatem od Wiſły przy Szpicy Montawſkiey oddzielonym. Zuławy Malborſkie żyzne i porządnemi Hollenderſkiemi wſiami zabudowane ciągną ſię ku Gdańſkowi 6 mil ztąd odległemu. *Kiſzporg*-Chryſtburg, *Sztum* ſądami ziemſkiemi i ſeymikami zaſzczycony, *Tołkmicko*-Tolckemit, nad Friſchhaffem, *Elbląg* drugie miaſto większe Pruſkie, piękne, mocne i twierdzą Polſką oſadzone. Zuławy i przedmieścia ſą w zaſtawie u Kròla Pruſkiego. Przy tym Woie-

wództwie leży Xięstwo biskupstwo Warmińskie królestwem Pruskim otoczone pod udzielnym Biskupa rządem, żyżnością, wsiów porządnych licznością, miast pięknością znakomite; w nim 12 miast znacznieyszych: *Helsberg* rezydencya biskupia, *Fraumburg* kościołem katedralnym i pięknemi Kanoników domami ozdobny, Mikołaia Kopernika śmiercią r. 1543 wsławiony, *Brunsberg* nad Passorgą; piękny i ludny blisko haffu; tuteysze Jezuitów *collegium* naypierwsze iest w Polszcze, do którego oni od Kardynała Hosyusza sprowadzeni weszli, *Orneta*-Wordmit nad Drwęcą, *Resszel Bisztynek*-Bistein, *Zeburg*, *Biskupice* Bisburg, *Olsztyn* - Altenstein, *Wartemburg*, *Melzak*, nad Walszą, *Gutstad* nad rzeką Allą.

Wdztwo Pomorskie właściwiey Pomerelskie ma za herb gryffa czarnego z nogami przedniemi wspiętemi do biegu, z skrzydłami wyciągnionemi do lotu, z ięzykiem wywieszonym, z koroną na głowie dzieli się na 10 powiatów: Tczewski, Nowski, Gdański, Swiecki, Tucholski, Człuchowski, Mirachowski, Pucki, Kościerzyński, Skaszewski. Powiaty Lemburski i Bytówski oddane są w manństwo Domowi Brandeburskiemu r. 1657.

Mia-

Miasta znacznieysze Woiewództwa są: *Gdańsk* trzecie z miast większych Pruskich, ale bogactwy, wielkością, ludnością i przywileiami od Królow Polskich nadanemi naypierwsze nad Motławą i Radunią rzekami blisko Wisły o mile ztąd szerokim rozwodem do morza wpadaiącey położone, zaszczyca się handlem po całey prawie Europie rozciągnionym; samego tu zboża corok wchodzi na 65 tysięcy łasztów, wychodzi zaś za morze przeszło 50 tysięcy. Zdobią to miasto arsenał, szpitale, ratusz, giełda, brama wysoka, kościół farny &c. O mile od Gdańska leży forteca *Minda*-Wesselmunda abo latarnia morska przy uściu Wisły do morza żołnierzem Gdańskim osadzona. Zuławy Gdańskie Wisłą i Motławą oblane, ludnemi zasadzone wsiami w żyznych rozciągaią się rowninach i dochody mieyskie znacznemi pomnażaią podatkami. Na około zaś miasta na mile wzdłuż piękne dla rozrywki i powietrza odmiany Gdańszczanie maią domy z roskosznemi ogrodami. Miasteczko *Oliwa* o mile także od Gdańska odległe, kościołem, klasztorem Cystersów i traktatem tu r. 1660 zawartym sławne. Pałac Opata wielkim nakładem dla ozdoby całego kraiu zbudowany

ny i ogród z proſpektywą na morze przez bór wycięty pod ſznur wypuſzczoną przekſztaltowany wieczną będą pamiątką zacnego męża Jacka Rybińſkiego Opata mieyſca tego. *Tczewo* Dirſchau, *Peplin* Opac:Cyſterſkie, *Skarſzew*-Schöneck nad Ferzą, *Człuchów* nad Brdą, *Choynice*-Conick, *Frysland*, *Tuchola*, *Koscierzyna*, *Pucko*, od którego aż do Gdańſka morze do ziemi wbiega i czyni zatokę Pucką nazwaną *Pautzkerwik*, *Gniew* przy uściu Ferzy do Wiſły, *Nowe*, *Hamerſztyn*, *Swiecie* nad Wiſłą, *Zarnowiec* opactwo Norbertanek, *Ray-Maryi*-Paradiſus Mariæ klaſztór Kartuzyanów miedzy 2 iezior ami nie daleko Mirachowa &c.

Wiele zamyka Woiewództw Prowincya Małopolſka?

Prowincya Małopolſka dzieli ſię na cztery mnieyſze prowincye: Małopolskę, Ruś, Ukrainę i Podlaſie. Małopolſka zamyka 3 Woiewództwa: Krakowſkie, Sandomierſkie, i Lubelskie; Podlaſie składa ſię z trzech ziem Drohickiey, Mielnickiey i Bielskiey; Ruś, ktòrą czerwoną zowiemy, zamyka 4, Ruſki e, Bełzkie, Wołyńskie, Podolskie; Ukrain a 3, Kiiowskie, Bracławskie i tytularne Czerniechowskie;

W oiewodztwo Krakowskie ma za herb

orła

orła białego w złotey koronie na czerwonym polu z złotą linią zamyka 8 powiatów i 3 Xięſtwa; Powiaty ſą: Krakowski, Sądecki, Biecki, Proſzowski, Xiężki, Czchowski, Lelowski Szczerzecki. Xięſtwa: Oświecimskie, Zatorskie i Siewierskie wſzyſtkie 3 od Sląska odłączone.

Miaſta znacznieyſze: *Kraków* przedtym ſtolica króleſtwa nad Wiſłą, do tych czas ieſt mieyſcem Królów koronacyi i składem kleynotów. Miaſto to piękne i wſpaniałe zdobią kościoły zwłaſzcza katedralny widzenia godny, Jezuicki S. Piotra, Akademia od Kazimierza W założona, á od Jagiełła dochodami nadana, przedmieścia: *Stradom*, *Piaſek*, *Kleparz*, *Weſoła*, *Zwierzyniec*, *i Kazimierz*, *Tyniec* Benedykt: *Mogiła* i *Jędrzeiów* Cyſter: *Hebdów* Norbert: opactwa. *Olkuſz* przy górach ſrebrnych, cynowych, ołowianych wodą teraz zapłynionych położony, *Bochnia* i *Wieliczka* żupami ſolnemi przy dochodach ſtołu Krolewskiego zatrzymanemi Europie znaiome, z których Król ſoli ſuchedniowey na Woiewództwa 3 Małopolskie, Sieradzkie, Mazowieckie, Podlaskie, Rawskie, Płockie, Łęczyckie i ziemię Wieluńską daie beczek 25,206; *Biecz* M. S. powiatu murem obtoczone nad Rabą, pianę tey rzeki

zbie-

zbieraią i ſiarkę z niey robią; *Proſzowice* ſeymikami Wdztwa wſławione, *Lelow* nad Białą, *Olſztyn*, *Częſtochowa* klaſztor i kościoł OO. Pawlinow od Bolesława Xiążęcia Opolskiego á na ow czas Wieluńskiego i Dobrzyńskiego r. 1389 fundowany, i obrazem MARYI Panny z Bełza tu przenieſionym zbogacony, potym ſzańcami i wałem nakſztałt zamku obwarowany, nie raz nadaremnie obleżony. Rzeczpoſpolita na utrzymanie twierdz i oſady żołnierskiey naznaczyła ſtaroſtwa Kłobuckie, Brzeznickie, i Dębowiec. *Częſtochowa* miaſteczko nad Wartą należy do ſtaroſtwa Holſztyn: *Sądecz* nad Dunaycem murem opaſany kollegiatą i opac: Norbert:, á *Sądecz ſtary* klaſztorem bogatym Panien Franciſzkanek od S. Kunegundy fundowanym ozdobione, *Nowytarg* nad granicą Węgierską; *Czorſztyn* i *Xiąż* nad Dunaycem, *Zarnowiec*, *Czchow* murem opaſany, *Woynicz* nad Dunaycem, *Lanckorona*, z zamkiem od Kazimierza W. na wyſokiey gorze zbudowanym, *Pilica* z ktorey ſtawu rzeka Pilica wypływa, *Pieſkowa ſkała* zamek na gorze miedzy skałami położony, *Tęczyn* gniazdo zaſłużoney w Oyczyznie Toporczyków dzielnicy Tęczyńskich na Ianie Woiewodzie Krakowskim.

skim r. 1638 wygasłey. *Oświecim* M. S. Xięstwa Oświecim: od Janusza Xcia Kazimierzowi IV Krolowi r. 1457 za 50,000 grzywien groszy szerokich Praskich to iest 500 tysięcy talerow bitych przedanego. *Borek* zamek niegdyś mocny nad Sołą. *Zator* M. S. Xięstwa Zatorskiego od tegoż Janusza Albrychtowi Królowi za 80,000 czerwonych złotych r. 1494 przedanego. *Kęty* oyczyzna S. Jana Kantego. *Zywiec* imieniowi Wielopolskich przyniesiony w posagu od Krystyny Hrabianki na Orawie i Liptowie Komorowskiey Kasztelanki Oświecimskiey. *Bernwald*, *Biała* nad Białą na granicy Sląskiey. *Siewierz* M. S. Xięstwa Siewier: od Zbigniewa Oleśnickiego Biskupa Krakowskiego u Wacława Xcia Cieszyńskiego za 6000 grzywien groszy szerokich Praskich r. 1443 kupionego i do dobr biskupich przyłączonego. *Sławkow*, przy gorach w ołow obfitych, *Koziegłowy* &c: Biskup Krakowski przy tytule Xiążęcym sprawuie udzielną kraiową zwierzchność nad tym Xięstwem.

Do Woiewodztwa Krakowskiego należy Starostwo Spiskie od Zygmunta Cesarza Krola Węgierskiego Władysławowi Iagiełłowi r. 1412 w summie 37000 kóp gro-

szy

ſzy ſzerokich Praskich, to ieſt 370,000 talerów bitych bez żadnego innego warunku tylko wrocenia teyże ſamey ſummy zaſtawione, z 13 miaſt nakſztałt kantonow Szwaycarskich rządzących ſię, i trzy razy w rok na ſpolną radę zieżdżaiących ſię, oraz trzech innych miaſt do 2 zamków przyſłuchiwaiących złożone. 13 miaſt ſą: *Lubica*, *Iglo* lub Nowa wieś, *Waral* lub Podgrodzie, *Walendorff* lub Włochy, *Biała*-Bela, *Maynhard*-Wierzbów, *Sobota*, *Popıad*, *Matzdorff*, *Michelsdorff*, *Felka*, *Dudelsdorff*, *Ryſdorff*. Miaſta przy zamkach Podolinieckim *Podoliniec* handlowny i nowicyatem XX Piarów przyozdobiony; przy Lubowolskim na górze położonym *Lubowla* targami i iarmarkami ſławna, *Gniazda* abo Gnezen.

Woiewództwo Sandomirskie ma za herb tarczę na dwoie podzieloną, na iedney połowie ſą trzy pola białe tak że po każdym czerwonym białe naſtępuie, na drugiey połowie w polu błękitnym 9 gwiazd we trzy rzędy rozłożonych, zamyka 6 powiatów. Sandomirski, Wiślicki, Pilźnieński, Radomski, Opoczyński, Chęciński, i ziemię Stężycką.

M. S. *Sandomierz* nad Wiſłą przyozdobio-

bione kollegiatą bogatą, *collegium* Jezuickim, &c: inne miasta: *Radom*, *Wislica*, nad Nidą, *Pilzno* nad Wisłoką, *Opoczno*, *Chęciny*, *Opatów* ſeymikami tego Woiewodztwa zaſzczycony, *Raków* ſtolica przedtym Aryanów, *Kielce* mieſzkanie Biſkupów Krakow: zimowe, *Zawichoſt* nad Wiſłą zwycięſtwem Polaków nad Ruſakami i śmiercią Romana Xiążęcia Halickiego r. 1205 pamiętny, *Samſonow*, *Końſkie* imienia Małachowskich, kużnicami żelaznemi i rzemieślnikami wsławione, *Drzewica*, miaſto piękne murowane, *Przyſucha* nowozałożona, *Szydłowiec* z zamkiem, *Kolbuſzowa*, *Staſzów*, *Głogów*, *Gilniów*, *Skrzynno*, *Dukla*, *Mielec*, nad Wisłoką, *Zmigród*, *Pińczow* nad Nidą ſtolicą Margrabſtwa i ordynacyi domu Wielopolskich od Piotra Woiewody Krakowskiego i Zygmunta Kaſztelana Woynickiego Myſzkowskich braci rodzonych uczynioney, á na ſeymie r. 1601 potwierdzoney. *Borzęcin*, *Iłża* &c. *S. Krzyż* abo *Łyſa góra* i *Sieciechów* opactwa Benedykt: á *Wąchocko* i *Pokrzywnica* Cyſterskie.

Woiewództwo Lubelskie z ziemi od Kazimierza IV tytułem Woiewództwa około r. 1471 ozdobione, noſi w herbie ielenia białego rogatego, którego ſzyia koroną

krò-

królewską otoczona, á przednie nogi iako-
by do biegu podnieſione w polu czerwo-
nym, dzieli ſię na ziępmię Lubelſką i Łuko-
wską z powiatem Urzędowskim. M. S. *Lu-
blin* nad Byſtrzycą murem obwiedziony,
pięknemi kościołami i trybunałem prowin-
cyi Małopolskiey ozdobiony. Tu r. 1569
ſtanęła ſławna na wieczne czaſy Korony z
Litwą Unia, ktòrey warunki ſą prawem zie-
dnoczonych narodów gruntowym. Inne
miaſta: *Łuków, Urzędów, Kock, Siedlce, Ku-
rów, Łęczna* iarmarkami, *Kazimierz* ſzpi-
chlerzami, *Puławy* imienia Xiążąt Czarto-
ryskich, *Lubartów* Xiążąt Sanguſzków, *Ra-
dzyn* Potockich, wſzyſtkie trzy mieyſca pa-
łacami wſpaniałemi i ogrodami roſkoſzne-
mi wſławione, *Czemerniki, Parczew* &c.

Woiewództwo Xięſtwo Podlaskie od Li-
twy oderwane i do Korony r. 1569 wcielo-
ne używa w herbie z iedney ſtrony orła
białego, z drugiey pogoni Litewskiey, dzie-
li ſię na trzy ziępmie: Drohicką, Mielnicką
i Bielską, a ta oſtatnia na 3 powiaty Brań-
ski, Tykociński i Surazki; M. S. Woie-
wództwa i ziępmi Drohickiey, *Drohiczyn* nad
Bugiem przyozdobione collegium i ſzko-
łami Jezuickiemi. W tym to mieście Da-
niło Romanowicz Xiążę Kiiowski, Hali-
cki

cki &c. otrzymawſzy od Innocentego IV Papieża koronę przez Opiza Biskupa Madeńskiego przy Prandocie Krakowskim i innych Biskupach Polskich na króleſtwo Ruskie r. 1253 był koronowany. *Węgrow* rzemieślnikami cudzoziemskiemi oſadzony; *Sokołów*, *Bocki*, *Siemiatycze* paleniem dobrey gorzałki wſławione, domem XX. Miſſyonarzów przyozdobione, *Grodek*, *Bielſk* M. S. ziemi, *Brańſk*, i *Goniądz* miaſteczka grodowe, *Tykocin* nad Narwią, z włościami w nadgrodę woiennych zaſług Czarneckiemu Woiewodzie Kijowskiemu dziedzictwem nadany, tegoż woiownika kamiennym poſągiem od świeżo zeſzłego Branickiego Hetmana W. Kor. w rynku wyſtawionym, ſzpitalem żołnierskim, i uſtanowieniem orderu orła białego r. 1705 wſławiony. *Białyſtok* iedno z znayporządnieyſzych w Polſzcze miaſteczek wſpaniałym pałacem, pięknym i koſztownym ogrodem, roſkoſznemi w okolicy dla rozrywki domami przyozdobiony i Werſalem Podlaskim ſłuſznie nazwany. *Knyſzyn* z włościami do 8 pokoleniów imieniowi Gnińskich dany, znaiomy ieſt w hiſtoryi dla śmierci Zygmunta Auguſta oſtatniego Jagiellończyka r. 1572, *Suraż*, *Augu-*

ſtów

ſtów, *Raygród*, *Mielnik* nad Bugiem, *Konſtantynów* z pałacem murowanym i ogrodem &c.

Woiewództwo Ruskie noſi w herbie lwa złotego, w koronie złotey na polu błękitnym dzieli ſię na 6 zięm: Lwowską, Przemyską, Sanocką, Halicką, Chełmską i Zydaczewską na Seymie koronacyi Iana III urzędami ziemskiemi nadaną.

Lwów M. S. zięmi Lwowskiey i całey Ruſi miedzy górami od Lwa Daniłowicza Xiążęcia Ruskiego około r. 1280 założony, dwiema zamkami warowny, pięknemi kościołami, trzema Katolickiemi katedrami Łacińską arcybiskupią, Grecką i Ormiańską, akademią &c: ozdobiony, z kontraktów na 3 Króle otwieraiących ſię ſławny. Inne miaſta: *Grodek* pamiętny śmiercią Władyſława Iagiełła r. 1434, *Zołkiew* pałacem, ogrodem, kollegiatą i mieſzkaniem częſtym Iana III zaſzczycona. *Gliniany*, *Złoczów*, *Białykamień*, &c.

Przemyśl M. S. zięmi, na 2 powiaty Przemyski i Przeworski podzieloney maiącey za herb orła dwugłownego pod iedną koroną w polu błękitnym nad Sanem murem opaſane, zamkiem, katedrą, ſzkołami Iezuickiemi &c ozdobione, *Iaroſław* nad Sanem

nem osiadły, handlowny dobrze zabudowany; *Rzeszów*, *Przeworsk*, *Łancut* trzy mieysca imienia Xiążąt Lubomirskich zamkami i ogrodami sławne. *Krasiczyn*, *Wisnia* seymikami Ruskiemi wsławiona. *Samborz* stoł: ekonomii Krolewskiey; tu sól warzoną skarb królewski spuszcza do żup Dybowskiey i Bydgoskiey i przedaie ziemi Dobrzyńskiey, Kuiawskim i Wielkopolskim Woiewództwom beczek 15890 po groszy 48, á bez żadney zapłaty zamiast dosypki daie 1710 beczek.

Sanok M. S. ziemi nad Sanem iedenże herb z Przemyską maiącey. *Krosno* miasto murowane nad Wisłoką.

Halicz M. S. ziemi nad Dniestrem, ktòra nosi w herbie kawkę czarną w koronie złotey z rozciągnionemi skrzydłami w polu białym, dzieli się na trzy powiaty: Halicki, Trembowelski i Kołomyiski. Halicka ziemia pod Rusakami małym była królestwem, ktòre krolowie Węgierscy dla familii swoiey nie raz przywłaszczyli, i do tych czas krolami piszą się Halickiemi i Włodzimierskiemi, chociaż Ludwik Król Węgierski á potym i Polski na znak wdzięczności, że od Kazimierza wuia naślednikiem był naznaczony, prawa swego się zrzekł r. 1349.

Tre-

Trębowla miasto grodowe z zamkiem spustoszonym, *Kołomyia* M. S. powiatu, który iest właściwym Pokuciem. *Sniatyn* nad Prutem. *Stanisławów* miasto piękne i obronne imienia Potockich.

Chełm M. S, ziemi maiącey za herb niedzwiedzia białego miedzy trzema drzewami w polu zielonym na 2 powiaty Chełmski i Krasnostawski rozdzieloney, *Krasnostaw* nad Wieprzem murem oprowadzony, katedrą z Chełmu przeniesioną ozdobiony. Maxymilian arcyxiążę Rakuskie, który umarł W. Mistrem Krzyżackim zwyciężony pod Byczyną od Iana Zamoyskiego r. 1588 w zamku tuteyszym przez rok więzienie podeymował.

Zamość M. S. ordynacyi Zamoyskiey od Jana Zamoyskiego Kanclerza i Hetmana W. Kor. założony wybudowany i umocniony z Akademią i Ordynacyą dla domu swego na seymie r. 1589 utwierdzoną.

Zydaczew M. S. ziemi Zydacz: która w herbie ma 3 lewków w polu błękitnym.

Woiewództwo Wołyńskie od Kazimierza IV do Litwy przyłączone á r. 1569 Koronie powrócone używa w herbie orła Polskiego w pośrzodku krzyża białego w czerwonym polu, dzieli się na 3 powiaty:

ty: Łucki, Włodzimierski i Krzemieniecki. Miasta stołeczne powiatów: *Łuck* nad Styrem Łuckiego, *Włodzimierz* Włodzimie: *Krzemieniec* Krzemie: Inne miasta: *Dubno*, *Ostróg*, *Korzec*, *Zbaraż*, *Ołyka*, *Wiśniowiec*, *Konstantynów*, *Beresteczko*, *Brody*, *Klewan*, *Czartorysko*, *Olesko* urodzeniem r. 1629 Iana III. sławne, *Rowne*, *Miedzyrzecz*, *Kołki*, *Targowica*, *Podkamień* &c.

Wodztwo Podolskie przez udzielnych Xiążąt Ruskich rządzone, od Tatarów zhołdowane, tym od Olgierda Xiążęcia Litewskiego r. 1331. odebrane, po śmierci Witołda do Polski przyłączone r. 1430, nosi w herbie słońce złote w polu białym, dzieli się na trzy powiaty: Kamieniecki, Latyczewski i Czerwonogrodzki.

Kamieniec Podolski nad Smotryczem M. S. Woiewodztwa od Turków Polakom r. 1672 mocą wzięty, á 1699 traktatem Karłowickim wrocony, na skale położony, wieżami, dwoistym zamkiem i wałami za staraniem panuiącego Króla Stanisława Augusta odnowionemi i artylleryą powiększoną osadzonemi, zmocniony. O trzy mile od Kamieńca *Okopy S. Troycy* forteca nad Dniestrem kosztem tegoż Króla z gruzów dzwigniona. *Batow* sławny klę-

ską

ską Marcina Kalinowskiego Hetmana Pol: Kor: z całym woyskiem r. 1652. *Zwaniec* naprzeciwko Chocimia, *Latyczow*, *Zwinogrod*, *Paniowce*, *Buczacz*, *Usiatyn*, *Tarnopol*, *Czorstkow*, *Iazłowiec*, *Zaleszczyki* warsztatami sukiennemi i kamlotowemi sławne, *Bar*, *Szarogrod*, *Satanow*, *Miedzyborz*, *Czarnokozienice* w gruntach swych alabastr i marmur maiące; *Krzywce*, *Ormiany*, *Barszczowo* i *Jagielnica*, według Rączyńskiego maią lochy podziemne nakształt ulic ciągnione, w szybach marmurowych i alabastrowych wycięte. Zydzi we wszystkich miasteczkach zasiadli z pracy rąk nieszczęśliwego poddaństwa żyią i dziedzicom się opłacaią.

Woiewództwo Bełzkie od Króla Władysława Iagiełła Xiążętom Mazowieckim ustąpione, po śmierci Władysława Rawskiego i Ziemowita Płockiego Xiążąt braci bezpotomnie zeszłych w r. 1461 przez Kazimierza IV do korony w rok wcielone używa w herbie gryffa białego w koronie złotey z skrzydłami do góry wspiętemi i łapami podniesionemi w polu czerwonym; dzieli się na powiaty: Bełzki, Grabowiecki, Horodelski, Lubaczewski i ziemię Buską. Miasta znacznieysze: *Bełz* stoł: Wdztwa, ztąd obraz M. P. przeniesiony od Bolesława

Xcia

Xcia Opolſkiego do Częſtochowy. *Grabowiec*, *Sokal* nad Bugiem z zamkiem murowanym na ſkale; klaſztór OO. Bernardynów i kościół zdobią to miaſto. *Tartakow* iarmarkami, á *Kryſtynopol* pałacem i ogrodem imienia Potockich ſławne. *Magierów*, *Rubieſzów*, *Waręż*, *Buſk*, *Szczurowice*, *Moſty* &c.

Woiewództwo Xięſtwo Kiiowſkie ſtolica Xiążąt Ruſkich r. 1320 od Gedymina Xiążęcia Litewſkiego zwoiowane i pod ſprawę Mindowa Xiążęcia Holſzańſkiego oddane, po śmierci Siemiona Olelkowica Xiążęcia, lubo ten ſyna Waſila zoſtawił, od Kazimierza IV króla na Woiewództwo obrócone r. 1470, á od Zygmunta-Auguſta r. 1569. do Korony przyłączone, używa w herbie z iedney ſtrony chorągwi Anioła białego w czerwonym polu w iedney ręce miecz goły ku ziemi ſpuſzczony, w drugiey pochwy trzymaiącego; z drugiey zaś chorągwi ſtrony niedzwiedźia w białym polu z nogą lewą do góry podnieſioną. Dzieli ſię na 3 powiaty: Kiiowſki, Zytomierſki i Owrucki. Znaczna część powiatu Kiiowſkiego i cała prawie Ukraina do Moſkwy traktatem Grzymułtowskiego r. 1686 odpadła. Oddana Moſkwie za Dnieprem Ukra-

ina i te osady: *Pułtawa*, *Perewołocznia*, *Pe-*
ryestaw, *Mirogród*, *Lubny*, *Przyłusk*, *Ha-*
dziacz, *Ostrz*, *Baturyn*, *Niżyn* aż do Pu-
tywla; z tey strony Dniepru ustąpione: *Ki-*
iów, *Pieczary*, *Trypol*, *Stayki*, *Wasilków* i
wszytkie grunta miedzy rzeczkami Stulmą
i Irpienią na 5 mil od Kiiowa aż do Stay-
ków. W dole po nad Dnieprem przy Pol-
szcze zostały: *Ryszczów*, *Trechtymierów*, *Ka-*
niów, *Moszna*, *Sokolnica*, *Czerkasy*, *Boro-*
wica, *Bużyn*, *Kryłów*, *Czehryn* aż do Ta-
śminy rzeki. Od tey rzeki w Moskiew-
skiey są mocy: *Zaporohy* czyli brzegi Dnie-
pra kamienne od ktòrych Kozacy *Zaporo-*
wscy; *Sicz Zaporowska* abo Kozacy Siczowi
od północy i wschodu gòrami zatoczeni,
dzikie pola i inne stepy Kozackie aż do gra-
nic Tatarów Oczakowskich. Ieszcze mia-
sta Polskie są: *Czarnobyl* nad Prypecią, *O-*
wrucz M. S. powiatu, collegium i szkołami
Iezuickiemi á *Zytomierz* także M. S. po-
wiatu katedrą Biskupstwa Kiiów: ozdobio-
ne, *Berdyczów* przy ktòrym klasztòr OO.
Karmelitów nakształt zamku warowny, i
twierdzą żołnierską pod kommendą Prze-
ora osadzony.

Woiewództwo Czerniechowskie za Dnie-
prem wzdłuż potoku tey rzeki położone

mę-

męſtwem Władyſława IV nabyte i do Korony przyłączone, za Iana Kazimierza od niey odpadło, á za Iana III Moſkwie z Kiiowem r. 1686 uſtąpione; tytuły tylko przy Polakach zoſtały, ma za herb orła o dwoch głowach pod iedną koroną. Dzieliło ſię na dwa powiaty: Czerniechowſki, i Nowogrodzki, ſeymikuie teraz w Włodzimierzu.

Na wiele Woiewódzw dzieli ſię Wielkie Xięſtwo Litewſkie?

Litwa przedtym pańſtwo udzielne i przez narodu ſwego Xiążąt, á nie przez baiecznych owych Włochów, których przyiście i rozumowi ſię i hiſtoryi ſprzeciwia, ſprawowane, na wieczne czaſy z Polſką przymierzem Lubelſkim r. 1569 złączone, graniczy na pòłnoc z Kurlandyą, Inflantami Moſkiewſkiemi i Moſkwą; na wſchòd z tąż ſamą Moſkwą, z którą Woiewòdztwa Witebſkie, Mściſławſkie i Mińſkie ſtykaią ſię; na południe z Ukrainą, Wołyniem i z ziemią Chełmſką; na zachòd z Woiewództwem Lubelſkim, Podlaſiem, Pruſami Brandeburſkiemi i morzem Baltyckim miedzy Kurlandyą i Pruſami do Zmudzi przytkniętym. Długość Litwy od Mściſławia do Wiſztyńca, ze wſchodu na zachód mil 90, ſzerokość od granicy Wołyńſkiey do Maryenhauſa mil 100.

Używa w herbie Pogoni, to ieſt męża zbroynego w ſzyſzaku na białym koniu niby do biegu zapędzonym, ſiodło na nim i czaprak czerwony aż do kopyt rozwlekły z troiaką złotą frędzlą, w polu także czerwonym; w prawey ręce miecz goły, do cięcia w gòrę wynieſiony, na lewey zaś ręki barku tarcza z dwiema krzyżami w ieden ſpoionemi; ſkłada ſię z naſtępuiących Woiewòdztw: Wileńſkiego, Trockiego, Xięſtwa Zmudzkiego, Smoleńſkiego, Połockiego, Nowogrodzkiego, Witebſkiego, Brzeſkiego, Mściſławſkiego, Mińſkiego i Inflantſkiego równie do Korony iako do Litwy należącego.

Woiewództwo Wileńſkie używa herbu Xięſtwa Litewſkiego, dzieli ſię na 5 powiatòw: Wileńſki, Oſzmiańſki, Lidzki, Wiłkomirſki i Braſławſki od miaſt ſtołecznych nazwane.

Wilno M.S. Xięſtwa całego i Woiewòdztwa, katedrą Biſkupią od Władyſława Iagiełła r. 1387 i akademią z ſtrażnicą gwiazdarſką nowowyſtawioną pod ſprawą XX. Iezuitów od Waleryana Protaſewicza Biſkupa Wileńſkiego r. 1579 fundowanemi, pięknemi kościołami, grobem S. Kazimierza

ozdo-

ozdobione, od Gedymina Xiążęcia Litewſkiego r. 1321 miedzy rzekami Wilią i Wilenką do niey wpadaiącą założone, á od Alexandra kròla wałem opaſane r. 1505; w mieście Lutrzy, za miaſtem Kalwini zbory, na przedmieściu Łukiſzkach Tatarzy maią meczet i publiczne nabożeńſtwo. W tymże mieście trybunał ziemſki ſądzi ſię niedziel 22, á duchowny 6. Inne miaſteczka: *Dubinki*, *Byſtrzyca*, *Kiernòw* &c. *Ośmiana* o mil 7 od Wilna M. S. powiatu, w którym miaſteczka: *Zodziſzki*, *Smorgonie*, *Dołhinow*, *Korzeniec*, *Miadzioł*, *Póſtawy*, *Daniłowicze*, *Łuczay*, *Iwie* &c. *Lida* z zamkiem ſpuſtoſzałym MS. powiatu w którym leżą: *Waſiliſzki*, *Szczuczyn*, *Zołudek*, *Bielica* &c. *Wilkomierz* nad rzeką Swiętą, w którey pod tym miaſtem Zygmunt Korybut Król Czeſki od Michała W Xiążęcia Lit: ieſt utopiony r. 1435, *Onikſzty*, *Kowarſko*, *Pieniany*, *Kupiſzki*, *Uſzpole*, *Subocz* &c. *Braſław* nad ieziorem z zamkiem ſtarym ſypanym. M. S. powiatowe, *Druia* czy Sapieżyn nad Dzwiną miaſteczko drewniane znaczne. *Widze*, *Sołok*, *Dryświaty*, *Iezioroſy*.

Woiewòdztwo Trockie w herbie używa pogoni w czerwonym polu, dzieli ſię na 4 powiaty: Trocki, Kowieńſki, Grodzieńſki

i

i Upitſki. *Troki* M. S. Woiewództwa od Gedymina zbudowane bogatym probo-ſtwem ſławne. *Kowno* miaſto murowane nad zbiegiem Wilii i Niemna, o milę od Kowna, *Pożayście* klaſztòr z pięknym kościołem Kameldułſki od Krzyſztofa Paca Kanclerza W Lit: fundowany. *Grodno* nad Niemnem miaſto ſeymowe pałacem od Auguſta III i różnemi rękodziełmi od Stanisława Auguſta Króla dla pożytku kraiu ozdobione, *Kuźnica*, *Sokółka*, *Janów*, *Merecz* śmiercią Władyſława IV r. 1648 i Michała Xcia Wiśniowieckiego oſtatniego z familii r. 1744 ſławny, *Olita* &c. *Rożany-Stok* Dominikańskim, *Wygry* Kameldułſkim klaſztorami á *Poniewież* ſeymikami powiatu Upitſkiego i ſzkołami XX. Piarów zaſzczycone.

Xięſtwo Zmudzkie używa w herbie na iedney ſtronie chòrągwi niedzwiedzia czarnego z białą obrożą, na drugiey pogoni w polu czerwonym, dzieli ſię na 28 powiatów od miaſteczek głownych nazwanych: Eiragolſki, Wilkiſki, Wielońſki, Roſieńſki, Widuklewſki, Krolki, Tendziagolſki, Jaſwońſki, Szawelſki, Wielko i Mało-Dyrwiańskie Berżańſki, Użwętſki, Telſzewſki, Retowſki, Poiurſki, Wieſzwiańſki, Korſzewſki, Szaudow-

dowſki, Goldyńſki, Twertki, Potumſzewſki, Birzyniańſki, Połongowſki, Powendeńſki, Medyngiańſki, Korklańſki, Zorańſki, z ktòrych pierwſze 13, oprocz małych i wielkich Dyrwian należą do ſądòw ziemſkiego i grodzkiego Roſieńſkich, drugie 15 do Telſzewſkich. M. S. całey Zmudzi *Roſienie* ſeymikom naznaczone, *Wornie* katedrą biſkupią, *Kroże* hrabſtwo Xiążąt Radziwiłłòw ſzkołami Jezuickiemi fundacyi imienia Chodkiewiczòw ozdobione; *Szkudy*, *Kretynga*, *Szawle* ekonomia Królewſka, *Połąga* nad morzem, *Srzednik* nad zbiegiem Niemna i Dubiſſy, *Wielona* śmiercią Gedymina W. Xcia Litew: z ruſznicy ubitego r. 1328 pamiętna. *Siady*, *Kielmy*, *Jurborg*.

Woiewództwo Smoleńſkie ma za herb laſkę złotą na chorągwi czerwoney w ſzarym polu niemal całe Moſkwie r. 1686 uſtąpione, dzieliło ſię na dwa powiaty: Smoleńſki i Starodubowſki, Z powiatu Smoleńſkiego zoſtały ſię przy Rzeczypoſpolitey. *Siebież*, *Newel* &c:

Woiewòdztwo Połockie ma za herb pogonią w białym polu, wolnym Woiewody obieraniem przez ſeym r. 1647 ſtwierdzonym zaſzczycone; M. S. *Połock* nad Dzwiną i Połotą katedrą Ruſką, kościołem, domem

i

i ſzkołami XX. Jezuitów od Stefana Batorego fundowanych &c zaſzczycony, od Moſkwy r. 1564 dobyty, á od Stefana Batorego r. 1579 odzyſkany. *Dziſna* nad Dziſną i Dzwiną, *Oſwiey* miaſto nowowybudowane imienia Hilzenów, *Uſzacz*, *Łuſzki*, *Wiażyſzcze*, *Newel*, *Siebież*, *Czazniki* nad Ułą, w bliſkości których r. 1564. na polach Iwańſkich pamiętnym woyſko Litewſkie wſławiło ſię zwycięſtwem. *Iezierzyſzcze* zwycięſtwem od Staniſława Paca r. 1566 odnieſionym ſławne, *Uła* od Romana Sanguſzka r. 1568 dobyta.

Woiewództwo Nowogrodzkie ma za herb pogonią z iedney, á Anioła czarnego z drugiey ſtrony dzieli ſię na 3 powiaty: Nowogrodzki, Słonimſki, Wołkowyſki. *Nowowogrodek* M. S. Woiewództwa na pagorku zalecony ſądem trybunalſkim każdego drugiego roku tu ſię przez niedziel 20 odprawuiącym, kościołami farnym, Jezuickim &c ozdobiony; tu r. 1252 Mendog na królestwo Litewſkie był koronowany. Miaſta imienia Xiążąt Radziwiłłów: *Nieśwież*, zamkiem, pałacami pięknemi, w znaczne ciekawości ſkarbcem bogatym, biblioteką &c zaſzczycony. *Słuck* wałami mocnemi otoczony nad Sueżą, *Mir*, *Korelicze*, *Kleck*,

kle-

klęſką Tatarów r. 1506 od Litwy zbitych pamiętny, *Zdzięcioł*, *Naliboki* hutą przednią ſławne, *Lachowicze* z zamkiem zburzonym, *Stołowicze* Kommendorſtwo Maltańſkie, *Myſz*, *Sielub*, *Oſtrow*, &c. Powiatu Słonimſkiego M. S. *Słonim* nad Szczarą do Niemna płynącą: Inne miaſta: *Rożana*, *Dereczyn*, *Zelwa* iarmarkami wſławiona, wſzyſtkie trzy domu Sapiehów. *Bytyn* i *Zorowice* z klaſztorami Bazylian. *Koſſow* &c *Wołkowyſk* M. S. powiatu, *Mscibow*, *Izabellin* nowozbudowany, od imienia chrzeſnego Xiężny Czartoryſkiey Generałowey zięm Podolſkich nazwany &c.

Woiewodztwo Witebſkie ma za herb pogonią na chorągwi zieloney w polu czerwonym, dzieli ſię na powiaty: Witebſki i Orſzańſki. *Witebſk* M. S. wielkie drewniane nad Dzwiną i Widzbą zamek wyſoki opływaiącą, ozdobiony kościołami farnym, Jezuickim &c, cerkwiami Greckiemi, elekcyą wolną Woiewodów &c: &c. Tu Jozafat Kuncewicz Arcybiſkup Połocki z Rzymem ziednoczony od odſzczepieńców Greckich r. 1624 zabity. Inne miaſta: *Suraż*, *Wieliż* nad Dzwiną, *Uswiaty*, *Oſtrowna*. *Orſza* M. S. powiatu nad Dnieprem i Orszycą. o 4 mile od tego miaſta nad Kro-

pi-

piwną znakomite Zygmunt I odniosł zwycięstwo pod sprawą Konstantyna Xiążęcia Ostrogskiego r. 1514. Inne miasta: *Mohyłów* wielkie, ludne i warsztatami wszelkiey strzelby sławne stołeczne Ekonomii Królewskiey. *Szkłów*, *Smolany*, *Tołoczyn*, *Hory*, *Horki*, *Czereia*, *Dąbrowna*, *Bobr*, *Biały-nicze*, *Borysów* nad Berezyną, *Łukomla*, *Kopyś* &c.

Woiewództwo Brzeskie Litewskie używa w herbie pogoni barwy błękitney, w czerwonym polu, dzieli się na powiaty Brzeski i Piński. *Brześć* M.S. Woiewództwa nad Bugiem i Muchawcem z sobą się zbiegaiącemi wielkie, przedtym seymowe, przy nim leży miasteczko porządne *Terespol*. Inne miasteczka: *Janów* biskupie, *Biała* pałacem wspaniałym Xiążąt Radziwiłłów, *Wołczyn* Xiążąt Czartoryskich tak pałacem iako pięknym ogrodem, oraz urodzeniem Króla panuiącego d. 17 Stycznia r. 1732, *Wysokie* domu Sapiechów; iarmarkami zalecone, *Szereszów*, *Kodeń*, *Kobryń*, *Sławatycze*, *Kamieniec Litewski*, *Bereza* klasztor Kartuzów, &c. *Włodawa* nad Bugiem.

Pińsk M. S. powiatu nad Piną, tu się znayduią: katedra Grecka Rzymowi posłuszna, collegium Jezuickie grobem Jędrze-

ia

ia Boboli ſławne, kościoły Franciſzkańſki i Dominik: Bernard: wiele cerkwi Ruſkich i, za miaſtem opactwo Greckie Leſzczyńſkie. Inne miaſta: *Horodyſzcze* opactwo Benedykt: *Poboſt*, *Łabiſzyn*, *Dąbrowica*, *Wyſock*, *Kozangrodek*, *Chomſk*, *Bezdzież* &c.

Woiewództwo Mściſławſkie ma za herb pogonią na chorągwi żołtey w czerwonym polu, M. S. *Mściſław* nad rzeką Sożą przy Łoiowie do Dniepru wpadaiącą, ſzkołami XX Jezuitów, katedrą Ruſką &c ozdobiony, *Krzyczew*, *Drybin* &c.

Woiewòdztwo Mińſkie ma za herb pogonią na chorągwi żołtey w czerwonym polu, dzieli ſię na powiaty: Mińſki, Możyrski i Rzeczycki. *Mińſk* M. S. Woiewództwa wielkie, dobrze drzewem zabudowane, rożnemi klaſztorami i kadencyą trybunału w rok drugi przez niedziel 20 ſądzącego ſię ozdobiony nad Swiſłoczą. Inne miaſta: *Zaſław*, *Koydanow*, *Smiłowicze*, *Rakòw*, *Radoſzkowice*. *Mozyr* M. S. powiatu zamkiem warowny nad Prypecią, *Petrykow*, &c, *Rohaczew* nad Dnieprem M. S. powiatu Rzeczyckiego, *Bobruyſk* nad Berezyną, *Chalez*, *Homel* &c.

Woiewodztwo Inflantſkie, to ieſt powiat Dyneburski pozoſtały z trzech Woie-

wództw:

wodztw: Derpſkiego, Wendeńſkiego, Parnawſkiego od Szwedów zawoiowanych, i im traktatem Oliwſkim r. 1660 uſtąpionych, od Piotra I Szwedom mocą odiętych, które według traktatu Narewſkiego r. 1704 miały ſię Polſzcze doſtać, ale ſię zoſtały przy Moſkwie. To Woiewództwo ma za herb Gryffa białego w czerwonym polu w nodze prawey miecz dobyty trzymaiącego, á na pierſiach litery S i A związane z koroną złotą na głowie, M. S. *Dyneburg* nad Dzwiną z zamkiem ſypanym opuſzczonym i kościołami farnym i murowanym Jezuickim. *Kraſław* nad Dzwiną miaſto nowo murowane imienia Platerów, *Kryſzborg* Korffów także nad Dzwiną, *Lucyn*, *Rzeżyca*, *Marienhauz* &c.

Jakie ſą własności powietrza, gruntów i urodzaie kraiów Polſkich?

Powietrze w tak rozległey krainie iednoſtaynie być i czterech roku części równie wſzyſtkim kraiom Polſkim mierzyć nie może; bardziey ieſt zimne, niż ciepłe, dla tego zima ze wſzyſtkich pór roku lub części ieſt naydłużſza; w kraiach ku północy i wſchodowi zbliżonych, iako w całey Litwie i Kurlandyi ſą dwie tylko pory: zima i lato: w prowincyach koronnych ieſień i wio-

wiosna krò ko trwaią i ledwie się co ròżnią od zimy kraiów Europy południowych: Powietrza takowe umiarkowanie sprzyia zdrowiu, oprócz kraiòw niektòrych błotnistych i wodą zalanych; państwo całe iest prawie równe wyiąwszy granice Sląskie, Węgierskie i Siedmiogrodzkie wysokiemi gòrami Krępakiem, Bieszczadem &c zatoczone.

Grunta chociaż umieiętnym rolnictwem do tych czas ieszcze nie sprawowane, i z przyrodzenia swego miernie żyżne wydaią iednak obfite żniwa. Na Podolu, Wołyniu, Ukrainie i w części Rusi rola tak iest tłusta, że bez nawozu i pracowitey uprawy, buyne przynosi urodzaie. Zyżności Polskiey można brać miarę, że po opędzonych domowych potrzebach naymniey za granicę wychodzi co rok ròżnego zboża 100 tysięcy łasztów. Drugie tyle biorą gorzalnie naywięcey Zydom arędowane dla rozpoienia kmieciów, zubożenia ich, odciągnienia od roboty i uszkodzenia porządnemu gospodarstwu. Naylepsze rodzi się żyto w Litwie i w Ruskich kraiach, pszenica w Krakowskim i Sandomierskim Woiewództwach, proso na Ukrainie, Podolu &c: lny na Zmudzi, w Kurlandyi, w Wilkomierskim i Upit-

skim

ſkim powiatach i na Podgorzu; konopie na Białey Ruſi; konopie i lny narodowa niebaczność nie mówię gnuſność za morze przedaie, i tenże ſam len, konopie, i wełnę na różne płótna i materye w cudzoziemſkich warztatach przekſztaltowane z wielką kraiu ſtratą odkupuie.

Po laſach i polach buyne znayduią ſię paſtwiſka, na których liczne chowaią ſię krów, wołów, świń trzody, wielkie owczarnie i dzielnych, mocnych i lekkich koni ſtada. Konie cudzoziemcy naywięcey pod żołnierzy zakupuią, wołów Polacy co rok na 80,000 za granice przedaią.

Laſy i pola obfituią w wſzelką zwierzynę i ptaſtwo, w dzikie świnie, łoſie, ielenie, niedźwiedzie, ſarny, żubry, liſy, ryſie, wiewiorki, kuny, zaiące, bobry, wydry, żbiki a naywięcey w wilki. Roſomak z głowy podobny do kota, a z ciała i ogona do liſa, ma ſię znaydywać w puſzczach miedzy Moſkwą i Litwą; ſuhak nakſztałt kozy dzikiey na Podolu, dzikie konie na Ukrainie. Dzikiego ptaſtwa wſzędzie moc ieſt wielka, kuropatw, iarząbków, ciećtrzewi, głuſzczów, gołębi, kwiczołów, różnego rodzaiu bekaſów &c: naywiękſzą maią zaletę kuropatwy Podlaſkie, iarząbki Inflantſkie, kwi-

czo-

czoły Krakowſkie, śnieguły Łowickie, drozdy Pruſkie &c.

Ieſzcze laſy oprócz towarów leśnych, które rzekami Dzwiną, Niemnem i Wiſłą do portów ſpławiaią ſię morſkich, niezmierną pſzczół moc zamykaią, z których wyborne miody i woſk kraiowe przenaſzaią potrzeby. Zioła do aptek ſłużące znayduią ſię wſzędzie, mianowicie iednak na Tatrach. Manna Polſka po wielu mieyſcach obficie ſię rodzi w zielu pewnym do proſa podobnym. Kwiaty delikatne i cudnie piękne zdobią ogrody przynaymniey Warſzawſkie. Owoce wszyſtkie, które ſię tylko w zimnych kraiach rodzić mogą, rodzą ſię na powietrzu otworzyſtym w ogrodach, wiele ieſt takich iako figi, pomarańcze, cytryny, migdały, a nawet ananaſy, które w pomaranczarniach przyrodzoney dochodzą doyrzałości. Czerwiec abo robaczki czerwcowe farbierſkie, które cudzoziemcy nie mogąc wymówić ſłowa czerwiec nazwali kermes, ſą pełne ſoku czerwonego, okrągłe troſzkę mnieyſze od ziarka Polſkiego pieprzu abo koryandry, na końcu Czerwca lgną do korzenia pewnego ziela ſporyſz nazwanego i w ten czas bywaią zbierane. Przedtym Hollendrzy i Weneci przez

Gdańſk

Gdańſk wiele tych robaczków zakupowali do farbierni ſwych, teraz Amerykańſkie maiąc robaczki do ſzarłatòw i karmazynów, obchodzą ſię bez czerwca, iednak ten towar i w kraiu potrzebny i od Turkòw i Ormianów zakupowany, powinienby pracowicie być pomnożony. Rośnie bez ſtarania i przemyſłu ludzkiego na Ukrainie, Podolu, Wołyniu i po niektòrych mieyſcach w Litwie, gdzie podobno na nim ſię nie znaią.

Nie braknie Polſzcze kruſzczow, kamieni cennych, ſoli i wſzelkiego takiego płodu, który ſię w zięmi rodzi. Olkuſkie góry żyżne w kruſzcze złote, ſrebrne, cynowe i ołowiane wodą zapłynęły. Za świadectwem Rączyńſkiego, i Starowolſkiego i innych znayduią ſię złote żyły w górach nazwanych Groiec u Zywca, Koton i Strzebel za Myślenicami, w gruntach Sądeckich; w Chęcińſkich ſrebro, ołòw, lazur i marmury; w Bieckich kuperwas i miedź; ſrebro w nowey gorze w dobrach Tęczyńſkich á w innych górach tychże dóbr miedź i węgle ziemne; w Babiey gòrze merkuryuſz; w Staroſtwie Nowotargſkim żyły złote, miedź i krwawniki; w Tatrach rubiny i inne kamienie od Czeſkich nie podleyſze; przy Se-
ey-

cyminie ſrebro i łazur, ołów przy Sławkowie, w Krakowſkim przednie marmury przy wſi Rudawie w gòrze Dębniku, w Sielcu, przy Czarney, przy miaſteczku Skale &c.

Kamienne góry częſte ſą w Woiewòdztwach Krakowſkim, Sandomierſkim &c.

Sòl bałwaniaſta nie iedne tylko zbogaca Polſkę, znayduie ſię w Węgrzech przy Eperyaſzynie i białością przenoſi Polską, w Katalonii przy Kardonie, w Tyrolu przy Halli i przy Halleinie w kraiu Saltzburſkim; w obu tych oſtatnich mieyſcach bryły ſolne potrzebuią, aby warzeniem z cząſtek ziemnych były oczyſzczone; ale żupy ſolne Wielickie i Bocheńſkie około roku 1252 poſtrzeżone i otworzone ſą w Europie nayſławnieyſze i nayobſitſze, iednakże na rok 200,000 beczek zpełna nie ſzafuią. Sòl Ruſka abo warzona robi ſię w Samborzu i po różnych mieyſcach Ruſkiey prowincyi.

W rudę żelazną obfituie naybardziey Małapolſka i w niey założone kuźnice mianowicie w Xięſtwie Siewierſkim, Pradle, Zarkach, Kuźnicy, Rudniku, Kielcach, Samſonowie, Piorkowie, Drzewicy, Przyſuſze, á nadewſzyſtko Końſkich, dodaią dość do-

brego żelaza na obeyście domowe znaczney części kraiu.

Przy tak obfitym płodzie i materyi do rękodzieł zdatnych dostatku potrzebne ieszcze w narodzie nie zakwitnęły manufaktury. Ledwie na kilku mieysc ach osiadły rękodzieła sukienne w Leźnie, Rawiczu, Koźminie; strzelby przedniey w Mohylowie, zbroi różney w Świątnikach, pasów iedwabnych i bogatych w Nieświżu, Grodnie, Drzewicy, farfury w Belwederze Królewskim przy Warszawie &c

Litwa zbieraiąc w obfitości len tak piękny nie pomyśliła ieszcze o lnianych rękodziełach, z którychby wychodziły płótna równe ieżeli nie Hollenderskim to przynaymniey Śląskim. Czas iest aby pod Królem tak oyczyznę kochaiącym i o iey pozytki staraiącym się poznali się Polacy na swych siłach, dostatkach i stratach.

Iakie są przymioty i charakter Polaków?

Polacy, iak wszystkie inne narody, z dobremi i złemi rodzą się i żyią przymiotami; w tym szczęśliwi, że wady ich nie górują nad skłonnościami chwalebnemi, i prawym mogą być wytępione wychowaniem Cudzoziemscy pisarze zadaią nam próżniactwo, piiaństwo, dumę, wolności narodowey

wey niepomiarkowane używanie i o szczegulne pożytki z uszczerbkiem powszechnego dobra zabiegi.

Młodz Polska przy zdatności od przyrodzenia wlaney do wszystkich nauk, kunsztow i języków cudzoziemskich pilnego nauczycielow potrzebuie dozoru, aby rowną sposobności swey odniosła korzyść; ośmnastu lat dopełniwszy do wolności wzdycha, a wyszedłszy z akademii, tego czego się nauczyła w domu oycowskim zapomina, abo przynaymniey na pierwiastkowym przestaiąc polorze do urzędow a zwłaszcza poselstwa na seym się drze i natrętnie ubiega. Niedziw, że rządowego składu i polityczney ekonomii nie przenikaiący do gruntu nasi prawodawcy od zamiaru kraiowego rządu częstokroć ustępuią i oyczyznę, z twierdz obywatelskiey społeczności naygruntownieyszych pozbawiaią.

Piiaństwo pod wstrzemięźliwym przeszłym i teraznieyszym panowaniem w stołecznym państwa mieście przy samey zostało się prostocie; za stolicą prożniacy zwyczaynie bawią się piiatyką, biesiadami, grą kart i polowaniem, ktore zabawy przerywane podczas bywaią gospodarskim roz-

porządzeniem, drabowaniem papierów do wynalezienia ſądowych kłotni i intrygami ſeymikowemi; duma to ſprawuie, że wyżſi czynią ſię niedoſtępnemi niżſzym, a nie dawnemi czaſy to rozumienie w znacznieyſzey narodu panowało części, iż rodowitość i ſzlachectwo iednę tylko zdobiły Polſkę.

Od Kazimierza Wielkiego wziąwſzy wolność początek zawſze roſła i do tego ſtopnia przyſzła, że pod praw oyczyſtych mocą zoſtawać i onym ſię poddawać częſtokroć ſię zbraniała.

Szczegulne i domowe pożytki nad kraiowe przenoſić potrzeby i pod publiczne dobro zyſk podciągać oſobiſty w zwyczay od dawnego weſzło czaſu. Wſzyſtkie ſeymy zerwane, wſzyſtkie związki podnieſione w dobra oyczyſtego pozor ſię tylko przybierały, w rzeczy zaś ſamey prawdziwym podobnych czynności celem i powodem były upatrzone w burzonym kraiu i ſpraw odmęcie korzyści, nadzieia gòrowania nad wſpółobywatelami, nienawiść albo zemſta zawſze w zawodach ſwych nie uważna i ślepa, a ſobie ſamey nayſzkodliwſza.

Na zgonie wieku przeſzłego zaczęte, a

w te-

w teraznieyſzym ugruntowane przebierane życia wygody, okazałość i zbytek w podłość Polaków wprowadziły: tam ſię ſkłaniaią umyſły, dokąd ie prowadzi przyczynienie maiątku iako iedyny śrzodek do zrównania ſię z możnieyſzemi a wygórowania nad uboższemi.

Honor narodowy od dawnych Polaków tak mężnie ofiarą życia i maiątków utrzymywany z całey podziwieniem Europy w umyſłach ſzczegulnemi korzyściami zgaſł zaprzątnionych. Naród tak wielki, przedtym bitny i cienia podległości narodom ſąſiedzkim nie cierpiący domowemi oſłabiony niezgodami i nierządem do tey przyſzedł nieczułosci, że naywiękſze ponoſząc krzywdy w ſamym tylko niedorzecznym folgi ſzuka ſzemraniu; ſzemrzeć, żalić ſię, á ciężaru nie zrzucać, małe ſerce i podły okazuie umyſł, nieſzczęścia rzeczewiſte poznawać, przyczyny onych radą, i męſtwem odwracać, bacznych obywatelów ieſt obowiązkiem i wolnego narodu znamieniem.

Gorliwość o wiarę Katolicką Rzymſką i ſtateczne w niey wytrwanie, litość nad nędznemi, grunt ſerca ſzczery i otworzyſty, przyiaźnych obowiązków dochowanie, ludzkość ku cudzoziemcom oſobliwym naród

ród Polſki zdobią i zalecaią obyczaiem. Wiernośc ku Monarchom wolnie obranym lubo dwoch wieków ciągiem ieſt doświadczona tę iednak ma oſobliwość, że Polacy na żyiących chociaż naylepſzych Krolow ſkarżą ſię i ſarkaią, zmarłych zaś częſto miernych, żałuią i wielbią.

Xięſtwo Kurlandſkie do hołdu Koronie Polſkiey obowiązane graniczy ku zachodowi i połnocy z morzem Baltyckim, odwſchodu z odnogą Inflantską, także rzeką Dzwiną z Inflantami, ku południowi z Litwą i Zmudzią; długość iego naywiękſza wynoſi mil 50, a ſzerokość 20, dzieli ſię na Kurlandyą, Semigallią i powiat Piltyński. Herb Kurlandski ma 4 pola, w pierwſzym i trzecim ieſt lew czerwony z koroną złotą w białym polu dla Kurlandyi, á dla Semigalli w drugim i czwartym polu poł łoſia koronowanego w błękitnym polu; w śrzedniey tarczy kładzie ſię herb familii panuiącey; herb utrzymuią dwa lwy, otacza płaſzcz Xiążęcy purpurowy, pokrywa mitra.

Kray cały chociaż niski na wioſnę i w ieſieni bywa na wielu mieyſcach wodą zalany, ma iednak grunta żyzne, ktore oſobliwſzą Kurlandczykow umieiętnością i pra-

pracą ſprawowane, obfite wydaią żniwa á mianowicie żyto, ięczmiona, wyborny len i konopie. Pola Kurlandskie na wybornych paſtwiskach żywią wielkie trzody bydła rogatego, koni, owiec i świń. Laſy zapłodzone ſą niedzwiedziami łoſiami, wilkami, kunami, dzikiemi świńmi; brzegi morskie i rzeki różnemi rybami, nad to nadmorskie oſady zbogacaią ſię burſztynem, który morze wyrzuca.

Szlachta od poddańſtwa różni ſię narodem i ięzykiem. Szlachta wſzyſtka ſą Niemcy od Krzyżaków tu z Rzeſzy ſprowadzeni i dobrami opatrzeni, a naywięcey od rzeczonych mnichów zlutrzałych ſpłodzeni, nie podeyrzanemi dowodami dawney dowodzą rodowitości, obyczaie iednak maią przygrubſze dla niedoſtatku poloru, który bierze ſię od nauk; w ſłużbę woyskową u różnych zaciągaią ſię potencyi, rzadko u Polaków, chociaż ich dzielnością z iarzma ſą oſwobodzeni i wolnościami nadani; w domach ſwoich ſą ludzcy, w poſiedzeniach i ſąſiedztwie uraźliwi, naymnieyſzym obrażaią ſię ſłowem, á ſłów, uraz i krzywd zarzeczywiſtych a częściey mniemanych, zaniechawizy kraiowego ſądu, mſzczą ſię i dochodzą w poiedynkach orężem.

Pod-

Poddani ſzlachty Kurlandskiey kraiu tego rodacy Letowie abo Łotyſze od Krzyżaków podbici i z wolności wyzuci do tych czas pod iarzmem zoſtaią niewoli, niepewni zdrowia i maiątku, żadney nie maiący właſności, iedynie od lubości i upodobania ſwych panów, na których w dzień i noc bez ſpoczynku cały tydzień pracuią; ci Łotyſze obyczaiów ſą grubych, żadną edukacyą nie oświeceni, w niewiadomości taiemnic wiary Chrześciańskiey żyią, na wielkie prace bez tęsknoty ſię zawodzą, z nędzy ſwey, uboſtwa i iarzma kontenci, wyſtępków, które zbytek i wygody życia rodzą, nie znaią i nie dopuſzczaią ſię, piiańſtwa iednak, a pod czas kradzieży ſię nie chronią.

Kurlandya właściwa dzieli ſię na dwa ſtaroſtwa więkſze: Goldyńskie i Tukumskie, te na powiaty, które tu parafiami ſię nazywaią. Staroſtwo Goldyńskie zamyka 9 parafii, których miaſta ſą: *Goldynga* nad rzeką Windawą ſtoł: ſtaroſtwa i parafii ſądami, zamkiem ſpuſtoſzonym, kościołem Katolickim. i Luterskim zaſzczycona. *Eden* mieyſce w rudę żelazną i ſzyby miedziane obſite. *Windawa* M. S. parafii Windawskiey z portem nad rzeką Wintą abo Windawą ze Zmudzi płynącą przedtym warſz-

tatem

tatem statków woiennych sławna. *Alszwangen*, *Hasenpot*, *Durben*, *Gramsden*, *Grobin*, *Szrunden*, *Frawenburg* miasteczka podłe pospolicie z zamkami spustoszonemi stołeczne parafii od nich nazwanych. W parafii Durbeńskiey leży miasto *Lipawa* - Libau miedzy morzem i ieziorem z drzewa zbudowane z portem dla mnieyszych okrętów wygodnym; co rok tu na 150 okrętów zabiega z winem, korzeniami i innemi towarami, na odmianę biorą len, konopie, siemie lniane. Dwa kościoły są w mieście Katolicki i Luterski.

Starostwo Tukumskie zamyka 5 parafii od miast następuiących: 1) *Tukum*, 2) *Kandawa* nad Abawą 3) *Zabeln* 4) *Talzen* 5) *Autz*.

Semigallia z Łotewska *Zeme-gal* to iest koniec ziemi znacząca długo po nad Dzwiną się rozciąga, składa się z dwuch większych strarostw: Nitawskiego i Selburgskiego.

Starostwo Nitawskie zamyka 9 parafii, które od miasteczek głównieyszych nazywaią się, miasta są: *Nitawa* - Mittau stołeczne całego Xięstwa, rządu i parafii swoiey zamkiem, pałacem nowym ieszcze nie dokończonym, kościołem Katolickim farnym,

przy-

przy którym ieſt dom i ſzkoły Jezuickie, także kościołami Luterskiemi i Kalwińskim, ſzkołami mieyskiemi ozdobione. *Annenburg*, *EkaWa*, *Baldona*, *Neurut*, *SeſſaWa*, *BoWſk* nad zbiegiem rzek Memla i Muſzy, które tu złączone Aą ſię nazywaią; przy mieście leży zamek ſpuſtoſzony *Bauſkenburg* na skale: w teyże parafii leży maiętność *Ruhendal*, gdzie obſzerny i wſpaniały zamek od przeſzłego Xiążęcia ieſt założony. *Schonberg* imienia Korffow, z domem kościołem i ſzkołami Jezuickiemi, *Iłukſzta* z zamkiem Szlonsbergem imienia Zybergow także ſzkołami Jezuickiemi i klaſztorem OO. Bazylianòw ozdobiona. *Grentzhoff*, *Doblena*, *NeWenburg* &c.

Staroſtwo Selburgskie zamyka 4 parafie, ktòrych M. S. *Selburg* z zamkiem opuſzczonym. W tey parafii ſą miaſteczka: *Fridrichſtadt*, od którego zaczyna ſię gòrna Semigallia, *Jakobſtadt* z kościołem Katolickim i innemi.

Powiat Piltyński ma cztery woytoſtwa czy parafie; miaſteczko *Piltyn* ieſt ſtołeczne.

KSIĘ-

KSIĘGA III

O Azyi i Pańſtwach w niey zaſiadłych.

Jakie ſą granice i obſzerności Azyi?

Azya dawnego świata część naywiękſza, ſtworzeniem pierwſzego człowieka i raiem ziemſkim zaſzczycona, naypierwey od ludzi mieſzkana i wiarą proawdziwą oświecona, oblana ieſt na północ morzem lodowatym, na wſchód oceanem Indyiſkim, na południe tymże oceanem Indyiſkim i południowym, a na zachód morze czerwone i międzymorze Suez oddzielaią ią od Afryki, á morze śrzodozięmne, archipelag, Marmara, Czarne, Azowſkie, Don &c od Europy. Z zachodu na wſchód to ieſt od cieśniny Dardanelſkiey aż do oſtatniey krainy Kamſzatki ma mil 2300; z południa na północ od Malaki, aż do końca lądu mil 1500; leży biorąc razem wyſpy Sądzkie i Moluckie między 10 ſtopniem ſzerokości południowey i 77 północney, á między 43 i 205 długości. Według Bocharda Natolia abo Azya mnieyſza nazwa-

na

na ieſt od Fenicyanów *Etſie* to ieſt śrzodek dla położenia ſwego między Europą i Afryką, które nazwiſko całey tey części świata było potym dane.

Jakie ſą powietrze, płód ziemny i żyźność Azyi?

Azya w tak rozległey obſzerności rożnym powietrza podlega odmianom. Strona iey południowa w kraiu podſłonecznym położona nieznośne cierpi upały, śrzodek umiarkowanego używa powietrza, á kraine północną tęgie trapią mrozy.

Naykoſztownieyſze i naywybornieyſze natury dary wylały ſię na Azyą obficiey od innych swiata części. Kamienie naydroższe, dyamenty, topazy, rubiny, chryzolity, grenaty, ſzafiry, perły nayſzacownieyſze, złoto, ſrebro, miedź i inne kruſzcze, wonności naydelikatnieyſze: myrra, kadzidło, piżma rożne, zioła lekarſkie, herbata, kawa nayprzednieyſza, owoce wyborne, wino, zboże rożne, ryż, korzenie do zaprawy, cynamon, gozdziki, muſzkatowe gałki, iedwab, bawełna, wełna, ſierść kozia, rożne dzikie zwierzęta: lwy, tygryſy, amparty, ſobole, ſłonie, iednorożce, wielbłądy, małpy nieſkończonych prawie postaci i rodzaiu obfitym i ſzacownym Azyi ſą płodem.

Ja

Jakie ſą przyrodzone ſkłonności i charakter Azyanów?

Azyanów zawſze miano, wyiąwſzy Tatarów i niektórych goralów, za ludzi bez ſerca i odwagi, gnuśnych, miekkich, prożniaków i w roſkoſzy zmyślney zatopionych. Wſtrzemięzliwość ieſt raczey ſkutkiem ciepłego powietrza, niż cnotą Azyatyckich narodów. Toż powietrze rzadkie i ſubtelne ſprawuie, że Azyanie z przyrodzenia obdarzeni ſą rozumem przenikaiącym, imaginacyą żywą, wymową poważną ale nadętą, który mówienia ſpoſob ſtylem zowiemy Azyatyckim i miedzy wadami kładziemy kraſomowſtwa. W tym to nieſzczęśliwym kraiu ſamowładność, rodzay rządów ludzkiego rozumu zacność hańbiący zaczął ſię i panuie. Niewola tey części świata tak ieſt właściwa, że żadne odmiany panowania i rządów iey do tych czas nie umnieyſzyły, á we wſzyſtkich Azyi dzieiach niemaſz narodu, ktòryby wolnemi rządził ſię prawami.

Które znacznieyſze pańſtwa zaſiadły w Azyi?

Ceſarſtwa 1) Tureckie 2) Moſkiewſkie oba pod Europą położone, 3) Chińſkie, 4) Indoſtańſkie, 5) pańſtwa Tatarów wolnych,

6) państwa udzielne Indyiskie na półwyspie wschodniey i brzegu Malabarskim położone, 7) Królestwo Perskie, 8) naród Arabski, 9) państwa na wyspach leżące.

ROZDZIAŁ I.

O Cesarstwach Chińskim i Indostańskim.

Z których kraiów składa się Cesarstwo albo Monarchia Chińska?

Monarchią Chińską składaią 1) Chiny właściwe: 2) Wyspy na morzu wschodnim położone, 3) znaczna część Tartaryi, 4) krolestwa hołdownicze.

Jakie iest położenie granice i obszerność Chin właściwych?

Chiny w stronie wschodniey Azyi położone, maią na północ Tartaryą Chińską sławnym murem ze wschodu na zachód przez mil 500 ciągnionym około r. 240 przed Chrystusem Panem przeciwko Tatarskim naiazdom wystawionym oddzieloną; na wschód ocean wschodni; na południe tenże sam ocean, krolestwa Tonkwińskie, Laczańskie i Awanskie; na zachód

kro-

krolestwo Tybetańskie i wielkie dzikie pola; długość Chin z pòłnocy na południe wynosi mil 440, szerokość z zachodu na wschòd naymnieysza mil 360, á obwód mil 1700. W tak rozległym kraiu pisarze godni wiary liczą przeszło 10 millionòw familii, á 200 millionòw dusz, około 1500 miast wielkich, 2000 zamkòw, niezliczone prawie miasteczka po millionie pod czas dusz żywiące i wsie na milę często długie i iednym niby ciągiem z sobą spoione. Same rzeki i kanały Chińskie zdaią się być zabudowane. Ubodzy bowiem ludzie nie znayduiący ani domów do mieszkania, ani roli do uprawy, na rzekach i wielkich kanałach z żonami i dziećmi mieszkaią na łodziach w linią uszykowanych i tak rozstawionych, że nie zle pływaiące miasta ulicami wzdłuż i poprzek ciągnionemi wyrażaią.

Na wiele prawińcyi dzielą się Chiny?

Rzeka wielka abo niebieska Kiang przez śrzodek Chin płynąca, dzieli ie na pòłnocne i południowe. Chiny północne nazywaią się *Kathai* abo *Kitay*, zamykaią 6 wielkich prowincyi: *Chen-si*, *Chan-si*, *Pe-tche-li*, *Chan-tong*, *Se-thuen*, *Ho-nan* miedzy wszystkiemi prowincyami Chińskiemi nayweselsel-

ſelſzą kwiatem abo ogrodem od Chińczyków nazwaną.

Chiny południowe nazwane *Mangy*, dzielą ſię na 9 prowincyi, które ſą: *Kiang-nan*, naybogatſza miedzy wſzyſtkiemi prowincyami, płaci podatku 32 milliony talerów bitych, *Hou-quang* dla żyżności ſzpichlerzem Chińſkim nazwana, *Kiang-ſi* ſławna dla rękodzieł iedwabnych i porcellanowych, *Tche-Kiang* obfituie w naywyborniejſze iedwabie, *Fo-kien* między wſzyſtkiemi nayhandlowniejſza, *Quang-tong*, *Quang-ſi*, *Koei-tcheou* tak uboga, że przez znaczną część roku obywatele ze ſkarbu żyią Ceſarſkiego, *Yun-nan*, oblany wiele rzekami i częſtemi ieziorami, obfituie w małe, ale mocne i rącze konie.

Które ſą znaczniejſze miaſta w Chinach?

W Chinach północnych M. S. Monarchii *Pe-king* w *Pe-tche li* dzieli ſię na 2 miaſta: ſtare mieſzkane od Tatarów i nowe Chińczykami oſadzone, oba miaſta wſpaniałemi bramami, długiemi na milę, ſzerokiemi na 120 ſtóp i pod ſznur ciągnionemi ulicami ozdobione, murem 150 ſtóp wyſokim, foſſami ſuchemi, głębokiemi i ſzerokiemi opaſane, kanałami dla ſprowadzenia z całego państwa żywności oblane, żywią prze-

przeszło 2 milliony dusz, i maią 7 mil na około nie rachuiąc obszernych przedmieściòw i pływaiących na kanałach miasteczek. Zamek Cesarski wpośrzòd starego miasta położony, długi stòp 2000, szeroki 1000, troiakim murem opasany, zamyka za pierwszym i drugim wałem koszary dla gwardyi, dla urzędnikòw nadwornych pałace i piękne dla rzemieślnikòw domy; za trzecim wałem iest 7 wielkich pałacòw, w ktòrych mieszka Cesarz, żony iego, nałożnice, familia &c, miedzy temi pałacami roskoszne są ogrody, miłe przechadzki, zwierzyniec, staw i inne piękne mieysca dla rozrywki. O 3 mile od Pekingu *Chamchuniven* roskoszny pałac, w którym zwyczaynie Cesarze z narodu mieszkaią Tatarskiego. *Si-ngan* w Chen-si 4 mile ma na około; liczny garnizon Tatarski w zamku od miasta oddzielonym granic strzeże państwa. *Tai-yvan* M. S. Chansi, zkąd materye bogate iedwabne i nayprzednieysze wychodzą kobierce. *Tsin-an*, w ktòrym piękne szkło leią, ale tak łomne, że grubego wytrzymać nie może powietrza; w Chinach południowych *Nan-king* w Kiang-nan przedtym Chińska stolica nad rzeką Kiang z dawnych obnażona ozòb, nayludnieysze

iednak to ieſt miaſto i naywiękſze na świe-
cie, rachuią w nim 4 milliony duſz, á 12
mil na około oprocz przedmieściów. Przy
tym mieście daie ſię widzieć wieża porcel-
lenowa na 9 piętrów wynieſiona, gankami
otwartemi, i bożków poſągami ozdobiona,
884 ſtopy wyſoka. *Hang-tcheou* ſłynie kro-
ſnami bławatòw drogich, około ktòrych
pracuie 60,000 ludzi. *King-te-tching* w Ki-
ang-ſi miaſteczko millionem duſz naſiadłe-
fabryką porcelleny ſławne. Z tego iedne-
go miaſteczka Chińſka prawdziwa wycho-
dzi porcellena, na żadnym innym mieyſcu
ſię nie udaie, *Quang-tcheou* u Europeyczy-
ków *Kanton* z portem morskim wygo-
dnym, który ſam tylko ieden w całym
pańſtwie dla okrętów kupców Europey-
ſkich ieſt wolny i otwarty.

Które wyſpy morza wſchodniego należą do Chin?

Znacznieyſze ſą: 1) *Tſong-ming* w uściu
rzeki Kiang, 20 mil długa, ludna, żyżna i
weſoła. 2) *Tai-ouan* u Europeyczyków
Formoſa wyſoką gòrą na dwie części wſcho-
dnią i zachodnią przerznięta: w wſcho-
dniey mieſzkaią rodacy, ludzie wolni ale
głupi, w zachodniey Chinczykowie zabu-
dowali miaſta, wypędziwſzy ztąd Hollen-
drów

drów r. 1661. *Tai-ouan* M. S. z portem, zamkiem od Hollendrów zbudowanym warowne. 3) *Hai-nan* wyſpa wielka, zyżna i tak od Chińczyków w kraiu nadmorſkim, iako od wyſpiarzów wolnych ale dzikich, śrzodek iey poſiadaiących mieſzkana obfituie w ſzyby złote i śrebrne. M. S. *Kiun-cheou* wielkie, bogate i naſiadłe. 4) *San-chan* abo *Sanciana* śmiercią S. Franciſzka Xawierego r. 1552 poświęcona. 5) *Macao* z M. S. portowym tegoż nazwiſka od Ceſarzòw Chińſkich Portugalczykom w mańſtwo puſzczonym. Cła iednak wſzyſtkie idą na ſkarb Chińſki.

Iakie ſą właſności powietrza, grunta, urodzaie Chińſkie?

Państwo Chińſkie ſzeroko i długo rozwiedzione we wſzyſtkich prowińcyach ma zdrowe ale nie iednoſtayne powietrze. Krainy południowe natężonym ſkwarzą ſię upałem, zachodnie i wſchodnie umiarkowanym ſzczycą ſię ciepłem, a północne dla gòr wyſokich zawſze śniegiem zawalonych przykrego doznaią zimna. Grunta wyiąwſzy mieyſca ſkaliſte, które żadnym przemyſłem i uprawą płonności do tych czas pozbyć ſię nie mogły, wſzędzie żyżne, urodzayne do uprawy łatwe, pola

wesołe, i drzewami na kształt ogródów zasadzone wydaią obficie wszystkie zboża: ryż, wina, bawełnę, iedwab, trzciny cukrowe, korzenie do zaprawy, i wszelkie owoce; pastwiska tłuste i rozległe żywią niezliczone wszelakiego bydła trzody i koni stada; szerokie rzeki, rozmnożone przekopy i morskie brzegi ku podziwieniu rybne ubogim ludziom dla nadzwyczayney ludności gruntu osiewnego mieć nie mogącym daią wyżywienie; góry bogatym są składem złota, srebra i wszystkich kruszców, drogich kamieni, magnesu, srebra żywego i soli, które i w wierzchnich roli warsztach często się znayduią: w lasach różne dzikie lęgą się zwierzęta: słonie, tygrysy, bawoły, żubry, niedzwiedzie, iednorozce, kozy dzikie, miedzy któremi iest ieden rodzay w pęcherzu muszkuł noszący. Tak obfita i nad inne kraie hoyniey uszczęśliwiona ziemia nie może iednak wyżywić mnogości obywatelów; miedzy pospolstwem ubodzy oycowie potomstwem obciążeni topią dzieci własne abo na publiczne wyrzucaią ulice. Podczas głodu i nieurodzaiów milliony giną ludzi, á zwierzchność kraiowa ochociaż ludzkości pełna zamyka na tak okropne widoki oczy nie mogąc zabieżeć złemu.

Oprocz wyliczonych bogactw, maią Chiny niektóre drzewa Europie nieznaiome: 1) *Quey-Wha* kwitnie 4 razy do roku i kwiaty rożnego koloru w bukiet układą. 2) *Tsi-chu* drzewo z liścia i kory do iesionu podobne wypuszcza w wielkie ciepła sok tłusty, z którego tak delikatny Chińczykowie wyciągaią pokost Chiński. 3) *Pe-la-chu* drzewo miodowe, niezliczonym łasiczek mnostwem okryte, które na gałęziach plastry kładą miodu. 4) *Ou-kieou-mou* drzewo łoiowe wielkości wiśni naszey rodzi owoc mięsisty na ksztalt orzecha w pestce twardey zamkniony w puch biały i tłusty uwiniony, z ktòrego Chińczykowie łoy wyciskaią, á z niego świece leią. 5) Trzcina *Bambou*, z ktòrey robią maty delikatne, koszyki, krzesła plecione &c: drżeń tey trzciny młody i pękowie są owocem przedziwnie smacznym; chcąc z niey mieć papier, trzeba ią na kawałki rozciąć i w wodzie moczyć. 6) *The-li-mu* abo drzewo żelazne, ciężkie i twarde wysokością równa się z naywiększemi naszemi dębami, Chińczykowie robią z niego kotwice. 7) *The* drzewo z liścia swego, ktòre my herbatą zowiemy, całey Europie znaiome, 6 naywięcey, 8 stóp wysokie, za-

wsze

wſze zielone, kwitnie od Pazdziernika do Stycznia. Z iednego drzewa troiaką Chińczykowie zbieraią herbatę nayprzednieyſzą na początku *Marca*; ta dla liścia młodego i miekkiego zowie ſię Ceſarſką i zoſtaie ſię w kraiu, drugą dość dobrą w Kwietniu, trzecią poſpolitą w mieſiącach naſtępuiących.

Handel wewnętrzny Chińczyków, przenoſi wſzyſtkich narodów Europeyſkich; zewnętrzny co raz do tego czaſu drobnieie, iak Europeyczycy zaczęli u ſiebie robić porcelleny, pokoſty, i materye różne Chińſkie. Towary Europeyſkie: kryſztały, broń ręczna i ogniſta, okulary, perſpektywy, zegarki różne nie maią iuż wielkiego odbytu, bo iemi Anglicy i Francuzi zarzucili Chiny. Na złotych ſztabach ieſt zyſk iakikolwiek, ale za nie wzamianę trzeba dawać piaſtry Hiſzpańſkie. Z narodami Azyatyckiemi pożytecznie handluią Chińczykowie. Do Japonii poſyłaią zioła i korzenie lekarſkie: *Gin ſeng*, korzeń Chińſki, *rhubarbarum*, cukier, ſkury bławaty, drzewa pachnące i ſukna Europeyſkie; wywożą zaś z Japonii, perły, moſiądz i moſiężne naczynia, tombak, głownie, porcelleny, naczynia różne pozłacane i pokoſzczane

ne. Do Manilli i do Syamu wywożą: herbatę, porcellenę, sukno, á biorą piastry. Batawii udzięlaią herbaty, porcelleny, złota w liściech, korzeni lekarskich i naczynia kuchennego, ktòre zamieniaią na piastty, korzenie do zaprawy, perłowe macice, drzewo saepalskie, agat i sukno Europeyskie.

Jakie są przymioty i charakter Chińczyków?

Chińczykowie są dumni, samych siebie nad wszystkie narody przenoszący, pracowici, sprawni, sposobni do kunsztòw ale nie zdatni do wydoskonalenia onych, biegli w handlu, lecz nie rzetelni i szalbierze. Zysk tego narodu iest naywiększym prawidłem i przyrodzoną własnością. Męstwo w tak podłych umysłach mieścić się nie może: garstka nie bitnych Tatarów dwa razy nayludnieyszą na świecie podbiła krainę. Wstrzemięźliwi, skromni, baczni, wstydliwi i tak są układni Chińczykowie, że cudzoziemiec na powierzchowności tylko zastanawiaiący się sądziłby, iż cnota iest iedynym postępków Chińskich prawidłem. W rzeczy samey nie są ani lepsi, ani cnotliwsi od innych, ale tym celuią inne narody, że wady swoie umieią sztucznie i pię-

knie pokrywać, i że rozum nigdzie bardziey i powszechniey iak w Chinach swoiey nie rozciąga władzy.

Jak znaczna część Tartaryi zostaie w poddaństwie Cesarza Chińskiego?

Wieloracy są Tatarowie poddanemi abo dannikami Chińskiemi. 1) Mantszuańscy, 2) Mugalscy czarni, 3) Mugalscy żołci abo Kalkascy, 4) Kokonorscy, 5) Tufańscy abo Tifanscy.

Kraina Tatarów Mantszuańskich abo właściwa Tartarya Chińska z stroną północną Chin ku zachodowi stykaiąca się dzieli się na 3 Wielkorządztwa twierdzami osadzone Chińskiemi i od miast stołecznych nazwane, M. S. całey Tartaryi Chińskiey, *Chinyang* po Tatarsku *Mugden.* Prowincya ta obfituie w ryż, zboża, owoce i ogrodowiny, znayduie się tu sławne ziele *Gin-seng*, którego korzeń Chińczykowie maią za lekarstwo powszechne. Drugiey prowincyi M, S. *Kirin-Ula* nad Songarą. Trzeciey prowincyi M. S, *Tritcikar* nad Nonnozą. Tey prowincyi sobole są na całym świecie naypięknieysze. Rzeki: *Argun* i *Kierbetchy* dzielą Tartaryą Chińską od Moskiewskiey według traktatu r. 1689. Oprocz Tatarów Matszuańskich

miesz-

mieszkaią w tey prowincyi Tatarowie Sołońscy i Tungutańscy oyczyzną i obyczaiami od siebie się rożniący. Ci ostatni ospą od Moskalów zarażeni, znacznie zdrobnieli.

Tatarowie Mugalscy (Mongous) czarni posiadaią kray 300 mil długi a 100 szeroki oddzielony od Tatarów Mugalskich żółtych dzikiemi polami od Chińczyków *Chamo*, od Tatarów *Coby* zwanemi na wschodzie Tatarów Mantszuańskich położony, lasami zarosły, w rożne lekarskie zioła i niektòre kruszcze obfity.

Tatarowie Mugalscy czarni mieszkaią pod namiotami skórzanemi suknem grubym pokrytemi, wielkie bydła pasą trzody, idą za nauką filozofa Indyiskiego Fo, niezwyczaynym uszanowaniem czczą swych popòw, á mianowicie nad niemi przełożonego Kutukta nazwanego, który się czyni namiestnikiem wielkiego Lamy. Cały naròd na 49 hord się dzieli pod rządem swoich Hanòw, którzy pod ostrym dworu Pekińskiego zostaią posłuszeństwem.

Tatarowie Mugalscy żółci albo Kalkascy tak od rzeki Kalkas nazwani, nad ktòrą mieszkaią, posiadaią kray gorzysty 300 długi, á 150 mil szeroki. Na kształt Tata-

rów Mugalſkich czarnych, których maią na wſchód, mieſzkaią pod taborami; r. 1691 nie mogąc ſię oprzeć Kałmukom poddali ſię Ceſarzowi Chińſkiemu.

Tatarowie Kokonorſcy od ieziora Kokonor nad którym mieſzkaią. tak nazwani od r. 1720 należą do Chin, od których oddzielaią ich niedoſtępne góry. Podzieni ſą na 8 hord, z których każde właſnego ma Hana. Na południe tych Tatarów mieſzkaią Tatarowie Tuſańſcy abo Ziſańſcy. Ci iedni ſą czarni, od namiotów czarnycb tak nazwani hołduią wielkiemu Hanowi Kałmuckiemu, drudzy żołci zoſtaią w poddańſtwie Ceſarza Chińſkiego. Kray ich obſituie w konie małe ale dzielne, w rhubarbarum, rożne kruſzcze i złoty piaſek po korytach rzek ſię toczący.

Które kraie zoſtaią pod hołdem Ceſarza Chińſkiego?

Trzy krróleſtwa: Koreańſkie, Tonkwińſkie, Kochinchińſkie, i wyſpy: *Lieou-Kieou* pod zwierzchnym panowaniem.

Korea wielkie króleſtwo na pół wyſpie miedzy Japonią i Chinami oſiadłe, obſituie we wſzyſtkie życia ludzkiego potrzeby, á mianowicie w zboże rożne i ryż, proſo, konopie, iedwab &c: w gorach znayduie

ſię

ſię złoto i ſrebro, á w przeſmyku morſkim, który ią dzieli od Japonii łowią ſię perły. Koreanie początek ſwóy muſzą brać z Chin, ponieważ Chińſkim obyczaiem piſzą, wierzą i rządzą ſię. Ięzyk iednak Koreańſki różni ſię od Chińſkiego, ktòrym ſami tylko uczeni mòwią ludzie. W wierze idą za nauką Xaki; z przyrodzenia gnuśni i bez ſerca, całe do woyny nie zdatni, na ſamo nieprzyiaciela ſpoyrzenie uciekaią, z cudzoziemcami grzecznie ſię obchodzą; ale po rozbiciu okrętòw ratuiących ſię na ich brzegi ludzi w ſrogą zaymuią niewolą. Chytrość, kłamſtwo, oſzukanie naród ten gruby, zabobonny i lekkowierny poczytuie za cnotę; iedyna Koreanòw zabawa pić, ieść, roſkoſzować, na prożnowaniu i grach czas trawić; ſtali ſię iednak trochę pracowitſzemi, gdy ich Chińſka niewola do płacenia cięzkiey przyciſnęła daniny. Sami uczeni ludzie kraiowe otrzymuią godności, nauki iednak w Korei ſą grubemi przyćmione błędami, kſiąg tak piſanych iako drukowanych na deſkach drewnianych Koreanie maią moc niezmierną i wielką publiczną w mieście ſtołecznym bibliotekę. Kròl hołdownik i dannik Ceſarza Chińſkiego nazwany *Kowe-wanga* ma nad Korea-
na-

nami władzę nieokryśloną, wszystkie grunta do niego należą, które on do czasu daie i odbiera według swego upodobania. Wszyscy mu płacą ze wszystkich rzeczy dziesięcinę i przez 3 miesiące w roku służą pańszczyznę; sami żołnierze są od niey wolni.

M. S. królestwa całego na 8 Prowińcyi podzielonego *King-ki-tao* po Chińsku *Ping-Jang* we śrzodku kraiu położone panuie nad 360 miastami i licznemi zamkami, których obywatele znaczny prowadzą handel z Tatarami, Chińczykami i Japończykami.

Krolestwo Tonkwińskie na północ i wschód styka się z Chinami, na południe z Kochinchiną, na zachód z kraiami Laos i Bowes, obszerność onego nie iest dobrze wiadoma. Tavernier rowna ie z Francyą, á Baron z Portugalią. Powietrze ma miłe i zdrowe chociaż gorące; dwie tu iako w każdym innym kraiu miedzy tropikami położonym panuią chwile, iedna sucha i nad miarę gorąca od Maia do końca Sierpnia, od Sierpnia zaś do Stycznia łagodna i umiarkowana; druga mokra i ustawicznym prawie deszczem oziębiona od Stycznia do końca Marca: Kwiecień iest naymilszy i nayłagodnieyszy.

Grunta żyżne wydaią obficie ryż, zboża,

wy-

wyborne owoce, á mianowicie pomarańcze i ananasy. W wielkiey obfitości znayduią się ptastwa domowe i leśne, bydło wszelakie, zwierzęta różne: tygrysy, ielenie i małpy; owiec, osłów i lwów kray ten miedzy państwami wschodniemi nie zna.

Tonkwinczykowie wzrostu miernego ale pięknego, cery ogorzałey, włosy maią gęste, czarne i długie, zęby czernią, białe poczytuią za szpetność naywiększą; są dowcipni, przemyślni, wielką obdarzeni pamięcią, ku cudzoziemcom zwłaszcza kupcom ludzcy, kochaią się i ćwiczą w naukach, kunsztach, rzemiosłach i żołnierstwie. Szlachta harda, żołnierze swywolni, gmin do kradzieży surowie zakazaney skłonny, piiaństwo i obżarstwo podczas swych biesiad za grzeczność poczytuią. Zaproszeni na ucztę posyłaią do zapraszaiącego regestr potraw, które chcą mieć, i te im zawsze się daią. Pogrzeby z naywiększą uroczystością i zbytkiem tu się obchodzą, żałoba obyczaiem Chińskim trwa przez lat trzy, ięzyk, wiarę i wyniesienie samych uczonych ludzi do urzędów Tonkwinczykowie od Chińczyków wzięli, i do tych czas dochowali. Od lat 200 nad Tonkwinczykami dwa panuią Królowie: ieden imię tylko

Krò-

króla noszący i cześć maiestatowi powinną odbieraiący nazywa się *Bowa* z familii *Li* który Tonkwin z iarzma oswobodził Chińczyków postąpiwszy im daninę, á ta do tych czas każdego trzeciego płaci się roku; drugi krol rzetelny zowie się *Chowa*, ten udzielnie nad kraiem panuie.

M. S. całego królestwa na 8 wielkich prowincyi podzielonego *Kacho* ludne wielkie i handlowne. Trzy pałace krolewskie iedyną są miasta tego ozdobą, inne wszystkie domy są niskie i z błota ulepione. Anglicy i Hollendrzy maią tu domy kupieckie. *Hean* nad Chalą, która na dwa tu się rozlewa nurty, miasto wielkie, domem kupieckim Francuskim i pałacem Biskupa Katolickiego ozdobione.

Krolestwo Kochinchinskie pod strefą świata gorącą miedzy morzem i onego wybrzeżem, krolestwami Tonkwinskim, Komboyskim, i Laos położone mil 200 długie a 90 szerokie, dzieli się na 12 Synow abo prowincyi, obfituie w ryż, różne owoce, gałki muszkatowe, rożne drzewa pachnące, w herbatę od Chinskiey iednak podleyszą, w rożne bydła i zwierzęta, w minery złote i żelazne, w perły i dyamenty ale naywiększym Kochinchiny są boga-

ctwem

ctwem pieprz i cukier. Iedwab tak ieſt pospolity, że rybacy z niego ſieci, a żeglarze liny robią i żagle. Powódź w ieſieni z gòr ſpadaiąca cały kray przez dwa zalewa mieſiące, muł zoſtawuie i onym zażyźnia pola. Dla tey powodzi wſzyſtkie domy na wyſokich tu ſą budowane pilaſtrach.

Kochińczykowie ſą z przyrodzenia łagodni, przyiemni, otwarci, ſzlachta przyzwoitą ſtanowi ſwemu ma edukacyą, cudzoziemcom ſtawi ſię grzeczną, gminowi poważną, na urzędach pilną, w ſądach ſprawiedliwą. Nauki żadney tu nie maią ceny, ale rzemioſła na Azyą dość ſą wydoſkonalone, á mianowicie kroſna iedwabne, młyny cukrowe, pompy do wody ciągnienia &c. niewiaſty z ſkładu poſtaci ſzpetne, z głoſu przyiemnego i do cichey muzyki podobnego miłe uprawuią tu rolę, łowią ryby, handluią i wſzyſtkę domową prowadzą ekonomią, á męszczyzny iedynie w kunſzcie ćwiczą ſię żołnierſkim, i onym wſzyſtkich ſwych celuią ſąſiadów. Wiara tego kraiu podobna ieſt Tonkwińſkiey, rząd Kròl ſprawuie ſamowładny.

M. S. *Kehua* żadnym murem iak wſzyſtkie inne miaſta, nie zamknięta. *Taifos*, *Ciampa* &c.

Wy-

Wyſpy *Lieou-Kieou* naypierwey opiſane od Xiędza Gaubil Jezuity na północ wyſpy Formozy ku wſchodowi położonè i od teyże wyſpy aż do Iaponii paſmem ciągnione obfituią w zboże, owoce, cedry, różne zwierzęta i ſą dobrze naſiadłe, mówią ięzykiem z Japońſkiego i Chińſkiego mieſzanym, idą za nauką Fo i z Japonii naywięcey ſprowadzaią Bonzów do odprawowania obrządków bałwochwalſkich. Wyſp tych liczą 36 pod Królem dannikiem Chińſkim na wyſpie *Lieou-Kieou* mieſzkaiącym.

Jakie ieſt położenie, obſzerność i części ſkładne Ceſarſtwa Indoſtańſkiego?

Państwo wielkie Indoſtańſkie abo Mogulſkie w Indyach ma Perſyą na zachòd, Tartaryą na pòłnoc, półwyſpy Indyiſką-wſchodnią na wſchód, á zachodnią na południe; długość onego ſię rozciąga na mil 560, á ſzerokość na 430. Dawniey to państwo zamykało 36 obſzernych prowincyi nakſztałt króleſtw, których wielkorządcy z władzy W. Moguła wyłamali ſię, i ledwie onego za zwierzchniego pana podług ſwey

woli

woli uznaią; teraz dzieli ſię na 34 wielkorządy, z których Europeyczykom znaiomſze ſą: Bengala, Oryxa, Patna, Bakar, Agra, Banda, Kandysha, Guzarata, Delhy, Kaſzmira &c.

Które ſą miaſta znacznieyſze w państwach Wielkiego Moguła?

Agra M. S. Monarchii Indoſtańſkiey wielkie, pięknie budowane, ludne nad rzeką Gemeną oſiadłe, wałem z kamienia czerwonego i przekopem 100 ſtóp ſzerokim obwiedzione. Pałac Ceſarſki dziwnie ieſt obſzerny. Od Agry do Delhy przez mil 40 z obu ſtron drzewem wyſadzana droga ſię ciągnie. *Delhy* przedtym ſtolica państwa nad Gemeną mocna i wielka r. 1739 od Kulikana Króla Perſkiego ze wſzyſtkich bogactw odarta, *Chaligam*, *Daka*, *Ragimohol*, *Mongher* &c, miaſta handlowne nad Gangeſem w Bengali prawie całey w dzierżawie towarzyſtwa kupieckiego Angielſkiego. *Orixa* M. S. Oryxy nad odnogą Bengalſką rozciągnioney. *Jagrenat* naywyżſzego Braminów kapłana mieſzkaniem zaſzczycony. *Patna* M. S. Patny handlem ſiarki ſławna. *Amadabad* M. S. Guzaraty naybogatſzey prowincyi Indoſtańſkiey. Inne miaſta teyże prowincyi piękne, wielkie,

handlowne: *Kambaya*, *Brodra*, *Surata*, *Bisangatan* &c.

Jakie ſą własności kraiu, grunta, i płód ziemny Indoſtanu?

Powietrze państwa Indoſtańſkiego dwie przeciwne łączy z ſobą własności; w ſtronie północney miedzy górami śniegiem okrytemi niezmiernie ieſt zimne ale zdrowe, w południowey zaś nieznośnym podlega upałom, w tamtey kray górzyſty ſkąpe wydaie urodzaie, w tey doliny równe i okiem niezmierzone, rzekami i ſzerokiemi oblane przekopami obſitą ſprawuią żyżność. Zboża zwyczayne temu kraiowi buyne przynoſzą żniwa: orkiſz, pſzenica, ięczmień, owies, groch, ſzocowica, bob i ryż; wydaią także tamteczne pola i ogrody, anyż, trzciny cukrowe, gorczycę, konopie, wiele bawełny, winogrona, ale w małey liczbie, ponieważ obywatele z kokoſu to ieſt orzechów Indyiſkich tłoczą mocny napòy, któryprzenoſzą nad wino. Zaden kray więkſzą Indoſtanu nie przewyżſza obſitością cytryn, iabłek granatowych, pomarańczów, daktylów, migdałów, Indyiſkich orzechòw, różnych śliwek, á miedzy niemi mirabalanòw, morellów &c. Owoc *Mango* podobny do moreli, ſmakiem i wielkością ią

prze-

przenosi; ale naydelikatnieyszym kraiu tego iest owocem *Ananas* maiący smak poziomek, wody różaney i cukru razem złączonych. Kwiaty Indostańskie oprócz róży i pewnego kwiatu białego do iaśminu Hiszpańskiego podobnego na spoyrzenie piękne żadnego nie wypuszczaią zapachu; miedzy drzewami po większey części Europie nie znaiomemi wielkie pożytki przynoszą: morwowe, bawełniane i kokosowe. Banian osobliwey piękności drzewo z gałęzi wyrzuca latorośle, które o ziemię oparłszy się wypuszczaią korzenie i utrzymuią gałęzie, z których wypadły; drzewo do niezmierney podnosi się wysokości, á gałęzie i latorośle tak szeroko się rozkładaią, że kilkaset osób pod onemi może się mieścić i zasłaniać od upałów abo deszczu. Wszystkie ogrodowiny buyne się rodzą i smaczne. Imbier w południowey krainie przedni naywięcey gruntów zabiera.

Lasy pełne są źwierząt drapieżnych: lwów, tygrysów, iednorozców, leopardów, wilków, iakalów abo psów dzikich, także łosiów, ieleni, sarn zwyczaynych i muszkuł przynoszących; zwierząt do dzwigania ciężarów: iako to wielbłądów, dromedarzow, mułow, osłow, koni, wołow, bawołow &c,

małp niezliczone tu prawie znayduią się rozmaity i szkodliwy; szczury wielkie i śmiałe wnocy się rzucaią na ludzi i onym ogryzaią uszy, nos &c; Ptastwa rozmaitością domy i lasy się napełniaią.

Indostan na całym świecie podobno naybogatsze posiada gòry w kamienie drogie iako to rubiny, szafiry, topazy &c. Iedna tylko góra przy Somelpurze miasteczku Bengalskim dyamenty wydaie. Kraiopisarze nie zgadzaią się, ieżeli szyby ołowiane, miedziane, srebrne znayduią się w Indostanie.

Państwo wielkiego Moguła iest przepaścią na pieniądze złote á bardziey ieszcze srebrne narodow Europeyskich. Co Ameryka z żyznych swych miner na Europę rozlewa srebra, to w Indostan wsięka. Europeyczykowie przywożą tu korzenie, skòry, cynę, sukna, konie, &c, a wywożą drogie kamienie, indych, bawełnę i rożne z niey płotna, iedwab surowy i materye bławatne, pieprz, imbier &c: aże ledwie szostą część towarow mogą zamienic na swoy ładunek, resztę płacą gotowemi pieniędzmi, ktore Indostanie nie na handel obracaią, ale w ziemi zakopuią.

Ja-

Jakie ſą przyrodzone własności i charakter obywatelów Indoſtańſkich?

Cztery narody mieſzkaią w Indoſtanie: Mogolanie, Indyanie, Parſowie abo dawni Perſowie i Patanowie rożniący ſię iedni od drugich wiarą, charakterem i obyczaiami.

Mogolanie w powſzechności ſą wzroſtu wyſokiego i przyſtoynego, bielſi od Indyanow ale ogorzalſi od Europeyczykow południowych. Zdobią ich męſtwo dawnych Mogolanow ieſzcze nie zewſzyſtkim w roſkoſznym kraiu i pod ſamowładnym rządem wygaſłe, umyſł ſzlachetny, obyczayność, przyiemność w poſiedzeniach, dowcip w żartach, rozmowy miłe i od ſprzeczek dalekie. Kochaią ſię w ſzatach drogich, ſprzętach domowych koſztownych i bieſiadach. Nie mogą ſię wſtrzymać od gry ſzachow i kart naymnieyſzego do naſzych podobieńſtwa niemaiących, na ktorych czas i maiątek tracą, muzyką chociaż cale niedoſkonałą chętnie ſię rozrywaią. Za domem trzeźwi i przyſtoyni, w domu dopuſzczaią ſię piańſtwa i brzydkich roſkoſzy. W nauce gwiazdarskiey i gwiazdarzach wielką pokładaią ufność i bez ich rady do żadney głownieyſzey nie przyſtępuią ſprawy. Cwi-

czą

czą ſię w ſztuce lekarſkiey, Fizyce i Aſtronomii, piſzą obyczaiem Europeyſkim.

Indyanie prawdziwi dzielą ſię na pokolenia godnością urodzenia, religią, zabawami miedzy ſobą ſię rożniące. Indyanie pierwſzego pokolenia nazywaią ſię Braminowie, drugiego Kuteryanie, trzeciego Banianie, abo Wanianie, czwartego Wizowie abo Weyzowie abo inaczey Sudraſowie piątego Tereaſowie abo Pereanie.

Braminowie godnością wſzyſtkie celuią pokolenia, ſą narodowemi kapłanami i nauczycielami. Oſtrość życia ich ieſt ku podziwieniu, nauki wſzyſtkie á mianowicie Filozofia grubemi poſzpecone błędami, nieludzkość, hardość i okrutne z wdowami po śmierci mężow poſtępowanie nad wſzelkie wyrażenie ſą większe.

Kutereanie, ſtan ſkładaią ſzlachecki, ćwiczą ſię w żołnierſtwie i nim Indoſtan był podbity od Mogolanow pod nazwiſkiem Raiow nad prowincyami Indoſtanu udzielnie panowali, á niektorzy z nich w gorach niedoſtępnych przy graniey do tych czas poddańſtwa nie znaią. Inni z mocy udzielney i maiątku wyzuci możnieyſzym w ſłużbę żołnierſką ſię naymuią; takich żołnierzy Raiaputami w kraiu zowią.

Ba-

Banianie abo Wanianie trzecie Indyanow pokolenie nad wszystkich naylicznieysze, handlem i rzemiosłem do handlu wchodzącym się bawią, odziewaią się przystoynie, są ku podziwieniu ochędożni, cierpliwi, miłosierni, zabobonni, wierzą przechodzeniu duszy z iednych ciał do drugich, i z tego względu mięsa i ryb nie iedzą.

Wizowie czwarte pokolenie składaią stan rzemieślniczy, rolniczy &c, według liczby rzemiosł i rożności służebniczych zabaw dzielą się na rożne mnieysze pokolenia, ktore z sobą przyiaźnią i pokrewieństwem się nie łączą. Każde pokolenie własnym nazywa się imieniem; naypodleysi miedzy niemi i w pogardzie u wszystkich są Korewanie i Pereanie; Korewanie niemaią stałych siedlisk, tułaią się z dziećmi i żonami po lasach nakształt naszych cyganow. Pereanie od wszystkich wzgardzeni osobne maią siedliska; nie wolno im do miasta wchodzić, z iednego zdroiu z innemi pokoleniami wody czerpać; wszystkie naypodleysze posługi do ich należą stanu; karmią się mięsem krowim, końskim, zwierzyną á nawet ścierwem.

Wszyscy w ogolności Indyanie są wzro-

ſtu przyſtoynego, twarzy przyiemney w piciu i iedzeniu ſkromni, dziwnie cierpliwi i umiarkowani, miłoſierni, i oſtatnim groſzem z potrzebnym ſię dzielący, w obcowaniu z żeńſką płcią wſtydliwi nigdy ſię takich nie dopuſzczaią rzeczy, ktoreby przyſtoyność i ſkromność obrażały, kupcy rzetelni, ſłudzy wierni, przyiaciele ſtateczni, rzemieślnicy nieſpracowani, w obyczaiach proſci i umiarkowani, w obcowaniu poważni i oſtrożni, polityczni z rownemi, ludzcy z niżſzemi, pokorni z ſtarſzemi, zyſku ſprawiedliwego chciwi, dla drobney nadgrody na wielkie odważaią ſię trudy i w oczywiſte wdaią ſię niebeſpieczeńſtwa. Doſkonałość rękodzieł Indyiſkich daie ſię widzieć w materyach bławatnych i płotnach bawełnianych. Zaden narod Indyiſkich tkaczow do tych czas nie mógł doſkonale naśladować i przeiąć delikatności. Do rzemioſł, handlu, umieiętney gruntu uprawy Indyanie przyzwyczaieni brzydzą ſię orężem i na odważny nie mogą ſię zdobyć umyſł wyiąwſzy Rajaputów, Maratow i innych góralow.

Parſowie abo dawni Perſowie z właſney oyczyzny w wieku ſiodmym od Arabów wypędzeni do Indyi zabiegli i na rożnych

miey-

mieyſcach á mianowicie w Guzaracie oſiadłſzy dziwnie ſię rozmnożyli. Odzieniem nie różnią ſię od Indyanów wyiąwſzy brodę, ktòrą zapuſzczaią, życie prowadzą pracowite na uprawie roli, zaſadzaniu winnic i ròżnego drzewa, unikaią ſpołeczności z ludźmi ròżney wiary, wſzelakie ptaſtwo, bydło i zwierzynę iedzą oprócz świń i kròw dla przypodobania ſię Mahometanom i Indyanom, koguty w wielkim maią uſzanowaniu, á ogień czczą iako oznakę boſtwa, kapłani ich nazwani *darous* przynieſiony z Perſyi ogień do tych czas chowaią, zmarłych nie grzebią, ale na mieyſce obmurowane na pożarcie ptaſtwu drapieżnemu rzucaią; w kilka dni krewni zwłoki zmarłego oglądaią, dla zważenia które pierwiey oko ſępy zaczęły wydzierać, ieżeli prawe, znak to ieſt że zmarły doſtąpił wiecznego ſzczęścia, ieśli lewe, wnoſzą, że zoſtał wiecznie nieſzczęśliwym. Małżeńſtwa oprócz właſnego narodu ſą im zakazane.

Patanie dawni Indoſtanu panowie, których Mogolanie zwyciężywſzy bogatą tę krainę im wydarli, mieſzkaią w ſtronie pół nocney państwa Indoſtańſkięgo. Iedni rozumieią, że ſą reſztą Arabòw, Turkòw i Perſów Mahometanów, którzy pod ſprawą

Mah-

Mahmuda Gaznewidy około r. 1000 niektóre prowincye Indyiſkie podbili; drudzy prowadzą ich ród i nazwiſko od Patny prowincyi Zagangetańſkiey. Cóżkolwiek ieſt, Patanie nieubłaganie Mogolanów iako nieſłuſznych państwa ich przywłaſzczycielów nienawidzą, ſą woienni, umyſłu dzikiego i nieſpokoynego, częſtemi buntami zatrudniaią Ceſarza, onemu w górach odrywaią kraie, nad któremi równie iak Rajawie panuią; dopomogli Szach-Nadyrowi Królowi Perſkiemu w r. 1739 do naiachania Indoſtanu.

Które kraie ſą pod hołdem Ceſarza Indoſtańſkiego?

Pod hołdem Ceſarza Indoſtańſkiego zoſtaią państwa: Wiſapurſkie, mały Tibet, Karnata, Golkonda i państwa nad brzegiem Koromandelſkim oſiadłe: Gingańſkie, Tangórſkie, Madurſkie, Marawſkie, Maſſurſkie. Od dawnego czaſu te kraie od zwierzchności ſłabych Ceſarzów Indoſtańſkich abo ſię uwolniły, abo lekce ią ważą.

Króleſtwo Wiſapurſkie ſtyka ſię na północ z Indoſtanem, na wſchód z Karnatą; obſzerność onego nie ieſt dobrze wiadoma; obfituie w iedwab, bawełnę, pieprz, i naywybornieyſze w całey Azyi ma dy-

dyamenty w Raolkondzie. *Wiſapur* M. S. nad Mandową pałacem obſzernym królewſkim ozdobione. Inne miaſta handlowne i ſkładami kupców Europeyſkich zaſzczycone ſą: *Graen* nad Korſeną ſrzodkiem kraiu płynącą, *Myrſya*, *Aurengabad*, *Rajapur*, *Bedir* &c.

Miedzy Wiſapurem i Karnatą dwie ciągną ſię góry *Gata* i *Balagata*, które całą półwyſpę na dwie równe przecinaią części, na i miedzy górami panuią różni Rajowie abo Królikowie Indyiſcy poganie, i Maratowie narod męſtwem i rozboiem ſławny. W państwie Indoſtańſkim liczą na 84 Rajow, którzy na pozór będąc hołdownikami Wielkiego Moguła, ſą onemu ſtraſznemi.

W króleſtwie Wiſapurſkim i Kanarze do Portugalczyków należą: *Goa* M. S. oſad Portugalſkich w Indyach oſiadła na wyſpie rzeki Mandowy, wielka, obronna i portem wygodnym zaſzczycona. Pałace namieſtnika królewſkiego i Arcybiſkupa, dom inkwizycyi, różne ſzpitale, klaſztory ſą przepyſzne. Handel tego miaſta upadł po założeniu Batawii od Hollendrów na wyſpie Jawie. *Szol*-Chaul zamkiem obroniony, *Baſſaim* piękny i wielki ale morowym zara-

zom

zom podległy, *Daman* z portem wygodnym; do Anglikow *Bombaya*; do Hollendrów w Kanarze- *Onor*, zkąd wychodzi pieprz niezwyczaynie cięźki i ryż czarny.

Karnata obſzernego przedtym krolestwa Biſnagarſkiego nosiła tytuł, podbita od Mogolanow, á potym od Wielkorządzcow rozerwana ſzczupleyſzemi teraz ściſka się granicami, leży na zachod wybrzeża Bengalſkiego, á od Golkoldy rzeką się Kryſną oddziela, obfituie w złoto, ſrebro, drogie kamienie, ryż, pieprz &c. Krol Karnaty naywiękſzą część kraiu posiada, może wyſtawić 100 tyſięcy piechoty, 30 tyſięcy iazdy i 200 słoniow, piſze się Krolem Krolów i mężem tyſiąca żon. Rożni Raiowie abo Krolicy nad ſzczupłemi tu panuią w górach powiatami. M. S. *Biſnagar* na gorze osiadłe, troiakim grubym murem opaſane; pałac krolewſki obſzerny i bogaty zdobi miaſto. Inne miaſta: *Gandykota* ſtolica udzielnego Raja, *Kadapa* &c; miaſta nadmorſkie należą do Anglików: Forteca *S. Jerzego* abo *Madras*, dzieli się na dwa miaſta białe i czarne: w pierwſzym mieſzkaią Europeyczykowie, á pośrzodku ſtoi zamek S. Jerzego; w drugim Indyanie, Mahometanie, Ormianie; *S. Tomaſz* abo *Meliapur* &c,

do

do Hollendrów *Palliakata* zamkiem Geldryą obroniona.

Króleſtwa Gingańſkiego miaſta ſą: *Ginga* i *Cidambaran*. *Ponticheri* należy do Francuzów, miaſto piękne, ludne i handlowne, *S. Dawid* do Anglików. Króleſtwa Tangorſkiego MS. *Tangor*; *Negapatan* należy do Hollendrów. *Trankwebar* zaſłoniony zamkiem Danesburgiem do kompanii Duńſkiey, *Karlikal* port wygodny do Francuzow. Kroleſtwa Madurſkiego M.S. *Madura* mocnemi wałami obtoczona, *Trichirapalla* rezydencyą Krolewſką ozdobiona, *Manapar* &c To kroleſtwo zawoiowane ieſt od Maſſurzanow narodu dzikiego, ktorzy brańcom na woynie poimanym noſy urzynaią i naſoliwſzy one Krolowi ſwemu w upominku poſyłaią. Dawni Krolowie Madurſcy prowadzili ſwoię genealogią od oſła i dla tego wſzyſtkich oſłow w wielkim mieli poſzanowaniu i z niemi iak z ſwemi krewnemi obchodzili ſię. *Tutukurin* należy do Hollendrow, ktorzy z przywłaſzczonego ſobie pereł połowu, maią rocznego dochodu 100 talerow bitych. Kroleſtwa Marawſkiego M. S. *Ramanadalaura*. Wyſpa *Ramanankor* ieſt z Marawą złączona moſtem, ktory nie na arkadach ręką ludzką wyſta-

wio-

wionych, ale na ſkałach na łokci 2 nad ſtrych wody morſkiey podnieſionych, á od ſiebie na trzy aż do 10 ſtop odſadzonych, oſiada, i w okamgnieniu gdy potrzeba tego wyciąga, zrzucony bywa. Z tey wyſpy aż do drugiey nazwaney Manar ciągną ſię także ſkały i haki, ktore Indyanie moſtem nazywaią Adamowym.

Kroleſtwo Golkondzkie ſtyka ſię na wſchod z odnogą Bengalſką, na połnoc z Oryxą, na zachod z Talingami i Wiſapurem, na południe z Karnatą; długość iego ieſt mil 200, ſzerokość 120. Oprocz płodu zwyczaynego Indyom, Golkonda obfituie w dyamenty na cały świat ſławne, ktorych dobywaią z gòr przy mieście *Kulurze*-Couloar położonych; dyamenty Golkondzkie ſą daleko większe od Raolkondzkich, ale przedniey onych wody nie donoſzą. M. S. kroleſtwa *Golkonda* dzieli ſię na 3 miaſta, ludna, wielka i piękna. *Maſſulipatan* miaſto portowe i handlowne, *Tenara* &c.

Krol Golkondzki ieſt ſamowładny, wſzykie dobra nie ruchome do niego należą, ktòre on ſwym aręduie poddanym więcey daiącym, wielkorządztwa tymże ſamym daią ſię ſpoſobem, zkąd zdzierſtwa wynikaią okropne. Mahometanie wſzyſtkie

większe posiadaią urzędy woyskowe i polityczne; Indyanie na 44 pokolenia podzieleni miarkuią miedzy sobą tym podziałem stan, przodkowanie i wszystkie obywatelskie zabawy.

Mały Tybet abo Baltistan leży na połnocy ku zachodowi Kaszmiry. prowincyi Indostańskiey, długi i szeroki na mil 30 do 40, obfituie w rozne zboża i owoce, kryształ muszkuł i wełnę. Obywatele Mahometanie zostaią pod rządem wielu Hanow hołduiących Cesarzowi Indostańskiemu. Miasta znacznieysze są: *Eskerda i Sheker.*

ROZDZIAŁ II

o Państwach Tatarów wolnych.

Które potencye panuią nad Tataryą wolną,

1) Kontasz abo Wielki Han Kałmucki. 2) Potencye Tybetańskie. 3) Narody Turkestańskie. 4) Dagestan i Czerkassy.

Jak szeroko rozciąga się państwo W. Hana Kałmuckiego?

Państwo Wielkiego Hana Kałmuckiego styka się na południe z Indostanem i Wielkim Tibetem, na wschod z Tatarami Chińskie.

skiemi, na pòłnoc z Mofkiewfkiemi, na zachód z Usbeckiemi. Długość iego i fzerokość nie ieft dobrze wiadoma; dzieli fię na kray Elutow albo Kałmucką ziemię, mnieyfzą Bukaryą i ftepy Koby.

Kałmucka ziemia w rowninach gorami otoczonych położona rzeką Irtyczą do Oby wypływaiącą i ieziorem *Saiffan* i *Palkat* i zwanemi oblana, obfituie w owoce, konie, wielbłądy &c. *Harkas* abo *Urga* nad Iłą ieft wielki obóz Hana Kałmuckiego i może być poczytany za ftolicę państwa.

Bukarya mnieyfza r. 1683 od Kałmukow zawoiowana ieft mieszkana od rodakow, ktòrzy cale fię rożnią od Kałmukow nad niemi panuiących: Bukarowie mieszkaią w domach, maią wfi i miafta nafiadłe, handluią z Perfyą, Indyą, Chinami i Mofkwą; kray ich obfituie, w rośliny, korzenie, w ołòw, fiarkę, frebro &c.. *Yarkan* M. S. nad rzeką tegoż imienia, ludne i handlowne. Wielki Han w tym mieście mieszka: gdy dla fpraw kraiowych Bukaryą nawiedza. *Kagkar* miafto przedtym wielkie, á *Lotan* ftołeczne udzielnego niegdyś państwa.

Stepy Koby fą mieszkane od Tatarów błąkaiących fię.

Jakie fą przymioty i charakter Kałmuków?

Kai-

Kałmucy od włosów długich, których nie strzygą tak nazwani są prawdziwi Tatarowie Mogulscy zwycięstwami Gengiskana sławni, błąkaią się po polach, nie bawią się rolnictwem i uprawą ziemi obfitey, są bałwochwalcy, naywyższego maią kapłana, który się nazywa Kutukta. to iest namiestnik wielkiego Lamy. Kałmucy Torgawtowie na początku wieku teraźnieyszego umknąwszy się z pod zwierzchności Kontasza, przyszli do państwa Astrachańskiego i tam osiedli; tych widziała w woysku Moskiewskim nietylko Polska ale i Rzesza Niemiecka nad Renem w roku 1734.

Które potencye Tatarskie panuią nad Tybetem wielkim?

Wielki Tybet abo Butańska kraina leży miedzy stepami Koby, państwami Chińskim i Indostańskim. Kray ten rozległy, wysokiemi górami przerznięty, zimnemu podlega powietrzu, nie rodzi tylko pszenicę, i ięczmień, obfituie w rhubarbarum naywybornieysze, w kozy muszkuł wydaiące &c. Obywatele onego są Tatarowie i Indyanie pracowici, którzy w miastach i po wsiach ochędożnie chociaż w domach małych, ciasnych i nie sztucznie skleconych mieszkaią.

Wielki Tybet na dwa teraz dzieli się państwa; to iest królestwo Tybetańskie i państwo wielkiego Lamy albo naywyższego Tatarskiego kapłana.

Królestwo Tybetańskie abo właściwy wielki Tybet przy stepach Kobańskich położony zostaie pod panowaniem własnego króla nazwanego *Chiampa*, ktòrego iedni czynią udzielnym, drudzy hołdownikiem Kałmuckim, à niektòrzy Indostańskim. Miasta tu znacznieysze są: *Latak* abo *Ladak* Stoł: nad ramieniem północnym rzeki Gangesu abo Gangi. *Chaprunga* miasto wielkie, ludne i handlowne, *Timur-Kand.* &c.

Państwo wielkiego Lamy nazywa się Lassa, na południe niedostępnemi gòrami otoczone, na wschòd z Kokonorem, Tusanem i Chinami, na południe z dzikiemi polami, á na zachòd z Tybetem się styka; obszerność tego kraiu nie iest wiadoma; ztąd wychodzi naywybornieysze na całą Azyą rhubarbarum.

M. S. *Tonker* abo *Lassa*, przy którym na gòrze Putoli w zamku wspaniałym Dalii-Lama abo wielki Lama naywyższy Tatarów bałwochwalców kapłan i pan kraiowy mieszka; inne miasta są: *Samnanryn*, *Changaprang*, *Aridson*, *Sankra*, *Chusor* &c.

Ja-

Jakie są przymtoty i charakter Lassanów?

Lassanów natura obdarzyła przystoynym wzrostem, czerstwym zdrowiem i siłą osobliwą, niewiasty iednak są ogromnieysze i silnieysze od męszczyzn; oboia płeć nosi na lewey ręce manele od przegubu do łokcia. Naròd ten nie używa chust białych, nigdy się nie umywa, wszelakie, wyiąwszy krowie, surowe ie mięso, niewiastom tu wolno wiele zaślubiać mężów, ktòrzy dzielą się dziećmi według dawności zamęścia.

Wielkiego Lamę poddani bałwochwalcy czczą go za Boga żyiącego, nieśmiertelnego, i wszystkie prawdziwemu Bogu należyte przypisuią mu doskonałości, popi bałwochwalcy umieią prosty lud w tak grubym utrzymywać błędzie, udaiąc że dusza tego chimerycznego Boga z zgrzybiałego do młodego przenosi się ciała. Ze wszystkiey Kałmuckiey krainy ustawiczne do Lassy dla nabożeństwa przychodzą karawany.

Duchowieństwo pod zwierzchnością wielkiego Lamy zostaiące iest bardzo liczne, i na ròżne dzieli się stany: na namiestników Lamy, na duchowieństwo świeckie i zakonne płci oboiey w bezżeństwie zostaiące.

Delay Lama w rozkoszy zatopiony i odbieraniem czci Boskiey od poddanych swych i cudzoziemców zatrudniony politycznego rządu sprawowanie porucza iednemu z panów kraiowych *Kan-Typa* zwanemu. Tataro wie Koszotańscy po stepach Kobańskich błąkaiący się hołduią wielkiemu Lamie.

Jak się rozciąga Turkestan i które w nim mieszkaią narody?

Turkestan Turków kray oyczysty ograniczony morzem Kaspiyskim, wielką Bukaryą, rzeką Iembą, krainą Kałmucką, długi i szeroki na mil 90 iest od 4 hord abo narodów Tatarskich mieszkany, rzeką Sirem abo dawną Jaxartą szrodkiem kraiu płynącą i do ieziora Arallu wpadaiącą oblany. Cztery hordy są: Porucka Kałmuckiemu Hanowi hołduiąca, druga Kozacka, którey znacznieysza część pod zwierzchnością zostaie Kontasza, Ta horda naiazdami i rozboiem się bawi i często zagony swoie aż do Syberyi zapuszcza; w krainie Kozackiey miasta są: *Tuskunt* nad Sirem Hana Kozackiego rezydencyą i *Otrara* śmiercią Tamerlanesa zaszczycone. Trzecia horda Karakałpacka przy granicach Tartaryi Moskiewskiey osiadła.

Karakałpacy żyią w ścisłym przymierzu

z

z Kozakami, z niemi wraz wypadaią na rabunki, czynią ſię Mahometanami, lecz nie maią ani alkoranu, ani duchownych, ani meczetów; *Turkeſtan* nad Sirem ieſt M. S. tey krainy. Czwarta horda Turkomanów białych między Aratem i morzem Kaſpiyſkim oſiadłych. Ci Tatarowie za Mahometa idą prawem i po ſtepach z trzodami ſię błąkaią.

Jakie ieſt położenie, obſzerność i żyżność kraiu Tatarów Usbeckich?

Kraina Tatarów Usbeckich zamyka dawną Sogdyanę i Baktryanę oblane rzeką Gihonem - *Oxus* przedtym nazwanym, leży na północ Perſyi, obfituie w tłuſte paſtwiſka, wyborne owoce, rożne zboża i urodzayną rolę, którey uprawą bawią ſię Sartowie i Bukarowie dawni kraiu obywatele. Kraina ta dzieli ſię na dwie wielkie prowincye od wielu Hanów udzielnych rządzone: Bukaryą wielką i Korozan abo dawną Partyą.

Bukaryi wielkiey miaſto nayznakomitſze *Samarkanda* przedtym państw Tamerlaneſa ſtołeczne i iego grobem wſławione. W tym mieście nayſławnieyſza Mahometańſka założona kwitnie akademia, w którey młódź ze wſzyſtkich Muzułmańſkich narodów

dów polor bierze, Melony tak tu delikatne ſię rodzą, że onych na ſtół wielkiego Moguła ſzukaią. *Balk* dawna *Baktra* miaſto wielkie, ludne handlem iedwabiu ſłynie. *Bacbara* abo *Bokara* przy Gihonie. Te trzy miaſta ſą trzech prowincyi ſtolicami i onym daią nazwiſko. W miaſteczku Bukarſkim *Afnanie* narodził ſię Awicenna, r. 980.

Korozan mieſzkany od Tatarów, których Moſkale Chiwańſkiemi zowią, leży w górach; hordy Chiwańſkie z łupów, naiazdów i trzod żyią. Miaſta ich ſą: *Korkany* abo *Urgen*, *Harat* &c, Turkomani czarni nad morzem Kaſpiyſkim oſiadli hołduią Hanowi Chiwanſkiemu.

Wſzyſcy Tatarowie Ubeccy wpadaią do kraiów ſąſiedzkich, zaymuią bydło i ludzie, nie zaprzątaią ſię uprawą roli, ſą iednak od wſzyſtkich innych Tatarów obyczaynieyſi. Białegłowy w raz zmężami na zdobycz wypadaią.

Jakie narody mieſzkaią w Dageſtanie, Czerkaſach, i na około góry Kaukazu?

Wſzyſtkie kraie na zachodzie morza Kaſpiyſkiego położone kraiopiſarze częſtokroć nazywaią Czerkaſſami. Leżą one miedzy morzem czarnym i górą Kaukazem, którą oddzielaią ſię od Perſyi, Georgii i Min-

Mingrelii, miedzy Kaffą i morzem Azowſkim, Donem i Aſtrachanem; dzielą ſię na Dageſtan, Czerkaſſy, i Podgòrze Kaukazkie.

Dageſtan z Szyrwanem prowincyą Perſką ſtykaiący ſię wielu ieſt poddany Hanom nad rożnemi hordami panuiącym. Tatarowie tameczni brzydcy, dzicy i wielcy złodzieie, żyią owocami i zabawiaią ſię drzew ſzczepieniem. Podbici od Moſkalow r. 1722, zupełną odzyſkali wolność r. 1739.

Czerkaſſy otoczone morzem czarnym, Donem, Aſtrachańſkim państwem i Georgią, mieſzkane ſą od Tatarow Nahayſkich, Kubanow, Kabardynow, Petyhorcow, Czerkaſſow, Aſpahow od ktorych cały ten kray rozległy wziął nazwiſko. Wſzyſcy ci Tatarzy ſą arcyſzpetni, chociaż z naypięknieyſzych na świecie niewiaſt zrodzeni, bawią ſię uprawą roli, bydła paſzeniem, wypadaniem na zdobycz i naiazdami; Petyhorcy wyznanie wiary Greckiey czynią, inni do alkoranu i meczetow przyznaią ſię. Miaſta w tym kraiu ſą: *Terki*, *Kaborda*, *Beſini*, *Taman*, *Ladda* nad morzem Azowſkim, od którego miaſta Turcy całe Czerkaſſy nazywaią Laddą. *Azów* pod Moſkalami.

mi. Strona zachodnia Czerkassow od Moskalow naiechana, traktatem Belgradzkim z ich się uwolniła poddaństwa.

Podgorze Kaukazkie to iest kray na około Kaukazu rozciągniony, rożne narody wolne, srogie i z rozboiu naywięcey żyiące posiadaią: Lelgianie, Taulakowie, Awarowie, Czerkasowie czarni, Alani, Abazowie i Zikowie abo Zechowie teraźnieyszych Czechow przodkowie.

ROZDZIAŁ III.

O krolestwach udzielnych Indyiskich na połwyspie Zagangetańskiey abo wschodniey i na brzegu Malabarskim położonych.

Które królestwa leżą na półwyspie wschodniey za Gangesem?

Azemitańskie, Typrańskie Arakańskie, Peguańskie złączone z Awańskim, Laozańskie, Syamskie.

Królestwo Azemitańskie położone miedzy Tiprą, Pegu, Tybetem i Lassą obfitu-

ie

ie we wſzyſtkie kruſzce, w iedwab, w gommę lakę, z których Krol żyie i godność tronu utrzymuie nie nakładaiąc żadnego na poddanych podatku. M. S. *Chamdara*, *Aza* przedtym ſtolica od Mogolanow zburzona. Azemitanie przypiſuią ſobie wynalazek prochu i ſtrzelby.

Kroleſtwo Typrańſkie ledwie znazwiſka znaiome, leży na połnocy Arakańſkiego, według powieści Tawerniera obfituie w iedwab, ma w gorach złoto, zoſtaie pod rządem udzielnego krola, któremu poddani wyiąwſzy w rok 6 dni pańſzczyzny, żadnych nie płacą podatków. M. S. *Marbagan*.

KroleſtwoArakańſkie na zachód oblane morzem, na południe i wſchod z Peguańſkim, á na północ z Typrańſkim ſtyka ſię kroleſtwami, dzieli ſię na 12 wielkich prowincyi; z których połnocne gorzyſte i nieurodzayne drapieżnych zwierząt ſą knieiami, południowe wielkiemi zabudowane miaſtami, oblane rzekami, i żyżnemi obdarzone gruntami, wydaią delikatne owoce, rożne zboża, ryż, bawełnę &c. Powietrze ieſt zdrowe i dwom tylko podlega odmianom: deſzcze i wiatry zaczynaią ſię w Kwietniu á kończą ſię w Pazdzierniku, pogoda i upały

ły przez drugą roku połowę panuią. M. S. *Arrakan* nad rzeką Chaberą; w pałacu królewſkim maią ſię niezmierne znaydować bogactwa á miedzy niemi dwa rubiny wielkości iaia kurzego. Król Arakańſki udzielny i ſamowładny piſze ſię Królem ſłonia białego, panem pałacu złotego i dwuch zauſznic rubinowych, Królem Peguańſkim i Bramańſkim, dwunaſtu prowińcyi Bengalſkich i 12 Królòw onym rozkazuiących, którzy głowy ſwoie ſchylaią pod ſtopy nóg iego.

Króleſtwo Peguańſkie na początku wieku przeſzłego podbite i przyłączone do Awańſkiego, iedne z nim czyni państwo, które Europeyczycy Peguańſkim nazywaią; graniczy górami i dzikiemi polami z Chinami na północ, z Arakanem i odnogą Bengalſką na zachòd, z króleſtwami Siamſkim na południe, á Laozańſkim na wſchòd, długość iego i ſzerokość nie ieſt dokładnie wiadoma; zdrowym zaſzczyca ſię powietrzem, urodzaiem ryżu, ròżnych owocòw, w górach nayprzednieyſzemi w w całey Indyi rubinami &c. M. S. *Awa* oſiadłe nad rzeką Awą, ma ulice pod ſznur ciągnione, ſzerokie i drzewami z obu ſtron wyſadzone. Inne miaſta nad tąż rzeką leżą;

żą *Rakan*, *Prom*, *Suriam* nad morzem przy uściu Awy; *Pegu* ſtolica przedtym kroleſtwa, nad Pegą, *Martaban*, *Dokaza*, *Orietan* &c.

Król z narodu Bramów nad Peguanami, Awanami, Barmami i innemi bałwochwalcami ſamowładnie panuiący, ieſt nazywany od poddanych ſwych *Kiiak* to ieſt Bóg; ſam zaś piſze ſię Królem Królów przyiacielem i krewnym wſzyſtkich Bogów, nieba i ziemi, bratem ſłońca, powinowatym Xiężyca, panem udzielnym podnieſienia i opadnienia morſkiego, Królem ſłonia białego i 24 baldakinów. Miedzy poddanemi iego Peguanie ſą nayroſpuſtnieyſi, Barmowie naybitnieyſi, Awanie nayłagodnieyſi.

Króleſtwo Laozańſkie miedzy Siamſkim, Tonkwińſkim &c króleſtwami położone, wyſokiemi zewſząd górami obtoczone, na równinie żyzney w ryż i różne zboża, oſiadłe, rzeką ſrzodkiem kraiu płynącą oblane, od narodu pracowitego, rolnictwem i połowem ryb naywięcey bawiącego ſię, przyiemnego, ludzkiego i rzetelnego ieſt mieſzkane. Krol ſamowładny dwa razy w rok daie ſię widzieć ſwym poddanym, naywiękſzy ma dochód z ſłoniów i kości ſłoniowey, z ſoli ktorą tu robią z piany od-

de-

deſzczu na polach zaſtawioney, á potym od ſłońca ztwardniałey. M. S. *Winkian* abo *Lanchang*, *Landiam* &c.

Króleſtwo Siamſkie graniczy z Tonkwinem, Kochinchiną, Kamboyą i morzem Chińſkim, obfituie w ryż, pſzenicę od Francuzów zaprowadzoną, we wſzyſtkie włoſzczyzny, w owoce delikatne, w kwiaty, w pieprz w różne zwierzęta i bydło iedynie do uprawy roli i w rȯżne kruſzce; nie ieſt według ſwey obſzerności ludne, bo dwuch millionów zpełna duſz nie żywi. Francuzi Angielczycy i Hollendrzy obſzerny w tym kraiu prowadzą handel. M. S. *Siam* abo *Jucya* oſiadła na wyſpie, którą rzeka pełna krokodylow opływa Menan. Pałac krolewſki wielkie zamyka bogactwa, w ſtayniach krolewſkich chowaią wiele ſłoniow, którym Krol nadaie tytuły hrabiow, Xiążąt, Parow &c i naznacza rożnych do ſłużenia im urzędnikow. Słoń biały, ktorego krolem podług zwyczaiu Indyiſkiego piſze ſię Monarcha Siamſki, z złotego naczynia przyimuie ſtrawę. W mieście pełno ieſt pagod abo bożnic pogańſkich, na przedmieściu ſą domy i kaplice Miſſyonarſkie. Inne miaſta ſą: *Bankok*, *Luwa* &c.

Siamczykowie ſamowładnością rządu obar-

barczeni nie znaią ani powabow chwały, ani czcią do znakomitych pociągaią się czynności. Leniwi, ospali, prożniacy, w niewiadomości wszystkich rzeczy wychowani Krolowi nakształt Boskiey czci wyrządzaią i tęż samę cześć do bydląt od Krolow używanych, abo ku ich używaniu naznaczonych rozciągaią. Głupi i nierozgarnieni w tym iednak zostaią rozumieniu, że żaden narod z niemi się nie ròwna w zdatności do praw stanowienia; Francuzom przyznawaią sposobność do woyny, Hollendrom do handlu, Anglikom do żeglugi, sobie zaś samym sprawowanie rządu. To grube rozumu uprzedzenie od edukacyi pochodzi.

Wywrotnym przyrodzenia porządkiem Siamczykowie wszystkie prace silne na białą płeć zwalaią. Gdy mężowie gnuśni w obrzydliwym gniią prożnowaniu, żony ich uprawuią rolę, wyrębuią lasy na drwa i budowę, żną zboża, łowią ryby, ospałym pokarm gotuią, a zamiast wdzięczności w ostatniey zostaią wzgardzie i upodleniu. Nigdy żona z mężem do stołu nie siada, z nim się nie przechadza, łagodnych słow nie słyszy ani względow płci swoiey winnych odbiera. Ta twardość wypływa z stanu Siamczykow niewolniczego; każdy domowe

panowanie do rządu ſtoſuie kraiowego i z młodości do dźwigania ciężkiego przyuczony iarzma ſtaie ſię goſpodarzem groźnym á mężem nieznośnym chcąc być bardziey ſtraſznym niż kochanym. Boiaźń w ktorey ſamowładzca kraiowy ſtara ſię utrzymywać poddanych, wygładza z ſerc ich miłość i przywiązanie; za powſtaniem buntu oboiętnie czekaią na onego koniec i powodzenie. Każdy narod niewolniczy nigdy na niebeſpieczeńſtwo nie wydaie ſię za tego, ktory go gnębi; woyſko obywatelow ieſt niezwyciężone, niewolnicze połki tam ſię walą gdzie żywność i zapłatę hoyną czuią.

Ktòre kròleſtwa hołduią Krolowi Siamſkiemu?

Kroleſtwo Kwedańſkie, Patańſkie i Johorſkie położone na połwyſpie Malace od miaſt ſtołecznych nazwiſko biorące ſą abo przynaymniey były pod hołdem Krola Siamſkiego; *Malaka* miaſto przedtym handlowne należy z zamkiem do Hollendrow. Kamboyſkie r. 1717 Krolowi Kochinchińſkiemu daninę poſtąpiło. Jambińſkie na wyſpie Sumatrze do tych czas podług niektorych piſarzow zoſtaie pod zwierzchnością Siamſką.

Kto-

Które królestwa udzielne leżą na brzegu Malabarskim?

Brzegiem Malabarskim nazywa się kray nadmorski połwyspy zachodniey Indyiskiey. Ledwie iest na całym świecie kraina roskoszznieysza i żyżnieysza od Malabaru. Nie zmierzone okiem pola ryżem zasiane, lasy, gaie i ogrody zawsze zielonym liściem okryte, powietrze żadnym gradom, śniegom, mrozom nie podległe nie zle ray wyrażaią ziemski. Malabarski brzeg zaczyna się od części połnocney krolestwa Kanarskiego, a kończy się na przylądku Komoryńskim, długość iego wynosi mil 140, szerokość naywiększa mil 36; dzieli się na 10 większych i mnieyszych państw, te ostatnie często iedno tylko miasto zamykaią. Idąc z połnocy na południe tym porządkiem krolestwa leżą Malabarskie.

Krolestwa Kanarskie płodne w betel, pieprz, daktyle i rożne owoce, ryż czarny zdrowszy i lepszy od białego; według ostatnich wiadomości białagłowa panuie nad tym kraiem, idzie za mąż za kogo chce, z mężem iednak nie dzieli się kraiową zwierzchnością, ani po śmierci onego palić samę siebie iest obowiązana podług okrutnego kraiowego zwyczaiu.

Ka-

Kanaryanie twarz maią ogorzałą, wzrost mały ale składny, włosy noszą długie, są dobrzy żołnierze, sposobni do min zasadzenia, z tym wszystkim bardziey maią się do handlu niż do żołnierstwa. Prawa oyczyste tak ściśle zachowuią, że miedzy niemi o rozboiu i złodzieystwie prawie niesłychać, cudzoziemcy wszędzie bespiecznie wędruią, nikt ich nie pyta, dokąd albo po iakiey idą potrzebie. Lud pospolity iezdzi na mułach, wołach, bawołach i słoniach; konie samym urzędnikom kraiowym i szlachcie są pozwolone.

Miasta są: *Onor* nad morzem z zamkiem mocnym od Portugalczykow zbudowanym, ktorzy nad tym panowali miastem: iest tu sławna na całą krainę pagodá, bałwanowi *Ramrut*, ktorego posąg bardziey małpią niż ludzką twarz wyraża, poświęcona. Zewsząd na to mieysce ciągnie ludzi mnostwo, mianowicie w dni uroczystych processyi, ktore tym sposobem się odprawuią: na woz piramidalny maiący koł obwod długiemi i ostremi gozdziami nabity, stawią posąg, ktory 8 Braminow trzymaiąc pienie śpiewaią. Woz za powroz bardzo długi ciągną nayznakomitsi ludzie, á pod koła rzucaią się bogoboyni Poganie za zaszczyt poczy-

tuiący być ſkaleczonemi abo zabitemi na część Ramruta. *Batokola* z ktorey rozwalin wſpaniałość ludnego miaſta ſię pokazuie. *Banſelar*, *Mangalora* w całym kraiu nayhandlownieyſza. Portugalczykowie maią tu wielki ſkład kupiecki i kościoł wſpaniały. *Manguzir* port morſki &c.

Kananorſkie długie mil 25, żyżne w cukier, imbier, cynamon dziki, burſztyn ſzary, pieprz rubiny, grénaty &c. M. S. *Kananor* z zamkiem Hollenderſką załogą oſadzonym. Krol tego kraiu nazywa ſię *Kalliſtri* i mieſzka w pałacu z gałęzi plecionym, á liściem kokoſowym pokrytym.

Kalikutańſkie miedzy wſzyſtkiemi naymocnieyſze, gorami, bagnami i rzekami przecięte, obfituie w ryż, imbier, pieprz, aloes, papugi i małpy rożnego rodzaiu, *Zamorin* ieſt nazwiſko Krola, ktôry może wyprowadzić na woynę 100,000 ludzi; M. S. *Kalikut* handlowne, zamek od Portugalczykôw zbudowany falą morſką oberwany zapadł. *Kalikut* ieſt port Indyiſki naypierwſzy, do ktôrego Gama Portugalczyk r. 1498 zawinął. *Maha* należy do Francuzów.

Tanorſkie M. S. *Tanor* od bogatych mieſzkane kupców, podobno hołduie Zamorynowi.

Kranganorſkie żyżne i weſołe, którego M. S. *Kr anganor* od Portugalczyków opanowane, r. 1662 od Hollendrów ſzturmem dobyte i zburzone, ktòrzy kościoły i gmachy publiczne rozwaliwſzy z onych zamek dla ubeſpieczenia ſwego handlu wyſtawili. Nowy *Kranganor* o milę od zburzonego wyſtawiony ieſt miaſtem ſtołecznym tego kròleſtwa daninę płacącego Zamorynowi.

Kochinſkie, ktòrego *M.* S. *Kochin* 7 baſztami zmocniony, należy do Hollendrów. Król ma pałac mieſzkalny o pół mili.

Portaka Xięſtwo z M. S. tegoż nazwiſka 4 mile długie ubogiemu poddane panu.

Kalikulang inne Xięſtwo ſtyka ſię z Portaką i nie ieſt od niego znacznieyſze.

Koylang abo Kalam trzeci mały kray udzielny, w ktòrym Hollendrzy i Anglicy maią zamki, á Duńczykowie w Erwie dom kupiecki.

Kròleſtwo Trawankorſkie kończy ſię na przylądku Komoryńſkim Niektòrzy twierdzą że niewiaſta częſto tu tron poſiada, który według iednych hołduie Zamorynowi, wedłng drugich Królowi Madury. M. S. *Trawankor* mieſzkany od wielu ubogich Chrześcian, których przodków nawrócił do wiary S. Franciſzek Xawery.

Ten.

Tengapatan słynie handlem ryzu i płótna grubego. Hollendrzy tu maią zamek i skład kupiecki.

ROZDZIAŁ IV.

O Królestwie Perskim.

Jakie są granice, obszerność i podział Królestwa Perskiego?

Persya graniczy na zachód z Kurdystanem i Yrakiem Arabskim; na północ z Georgią, Czerkassami, morzem Kaspiyskim i Hordami Usbeckiemi; na wschód z państwem Indostańskim; na południe ma odnogę Perską i morze Indyiskie, długość iey wynosi mil 500, szerokość 280. dzieli się biorąc kraie hołdownicze na 15 wielkich prowincyi, pięć ku północy, trzy ku zachodowi, cztery na południe, trzy ku wschodowi.

Prowincye północne są: 1) Khorosan dawna Baktryana, 2) Mezendran abo Tabristan część dawney Hirkanii, 3) Ghilan druga część Hirkanii, 4) Sirwan część dawney Albanii, 5) Gurgistan abo Georgia Perska. *Prowincye zachodnie*, 1) Eriwan abo Arme

nia Perska, 2) Azer-Bejan abo Aderbijana dawna Media Atropatena, 3) Irak-Agemi abo część dawney wielkiey Medyi. *Prowincye południowe*: 1) Kusistan abo dawna Susiana., 2) Farsistan abo dawna Persyda, 3) Laristan, 4) Kirman dawna Karamania. *Prowincye wschodnie* 1) Makran abo dawna Gedrosia, 2) Sigistan abo dawna Drangiana, 2) Zabletan część dawney Aryi.

Które są znacznieysze miasta w piętnastu prowincyach Perskieh?

Khorosanu M. S. *Herat* ludne i wielkie; tu się narodził Mirkond Perski dzieiopis. *Metched*, *Damigan* &c. Mezendranu M. S. *Fer-Abad* na błotnistey dolinie osiada, handluie zbożem i iedwabem. Gilanu M. S. *Recht* traktatem miedzy Moskwą i Persyą r. 1732 sławne, przez który Moskale przywłaszczone sobie r. 1722 prowincye Sirwan i Gilan Persom wrócili. Lasy Gilańskie pełne są drapieżnego zwierza, od którego obywatele wiele cierpią. Sirwanu M. S. *Schamáki* zburzone od Thamas-Kulikana; *Derbent* nad morzem osiadły Kaspiyskim w bardzo ciasnym mieyscu miedzy morzem i Kaukasem, iest kluczem do Persyi z strony Tartaryi; *Baku* port wygodny. Gurgistanu abo Georgii Perskiey są dwie prowin-

wincye od Xiążąt narodowych dannikòw Perſkich rządzone: Kaketańſkie i Karduelſkie. Xięſtwa Kaketańſkiego, ktòrego obywatele na kſztałt Tatarow po polach tułaią ſię, uprawą roli ſię brzydzą i z handlu ſamego tylko iedwabiu żyią, M. S. *Kaket*. Xięſtwa Karduelſkiego żyżnego, dobrze oſiadłego M. S. *Teflis* wielkie handlowne, kościołem katedralnym Georgiańſkim ozdobione. OO Kapucyni maią tu dom i pomyślnie kunſztem leczenia ſię bawią. Eriwanu abo Armenii Perſkiey żyżnością gruntòw obdarzoney ale niemal puſtey dla przenieſionych od Abbaſa I krolá mieſzkańcòw do śrzodka Perſyi M. S. *Eriwan*, ktòrego mury dwie opływaią rzeki. O mil dwie od Erywanu w klaſztorze *Elchimiadzinie* mieſzka Patryarcha Ormiańſki. *Naxiwan* abo dawna Artaxata, *Zulfa* i *Aſtabat* ſą miaſta południowey Armenii. Ku zachodowi mieſzka wolny naród Kurdów. Zima w tym gòrzyſtym kraiu ieſt długa i ciężka. Ader-bijany M. S. *Tauris* po Perſku *Dahin* znakomite dla wielkości, ludności, domów piękności i handlu znacznego. Rynek wielki tak ieſt obſzerny że 30,000 ludzi w ſzyku mogą ſię na nim mieścić. *Tauris* podług iednych ieſt dawna *Tigranocerta*, podług

dru-

drugich *Suza Medſka*, á podług niektórych *Ecbatana*. Inne miaſta: *Ardebil*, *Maraga*, *Taliſkeran* &c kray ten w górach przez 9 mieſięcy lodem i śniegiem okrytych leży, bagna i błota gęſte i wielkie niezmierną moc gadu iadowitego płodzą, dla tey przyczyny i waporów niezdrowych morza Kaſpiyſkiego ſtrona pomorſka ieſt odludną puſtynią; południowa zaś w rozległych równinach żyżną rolę i obfite zamyka paſtwiſka. Prowincyi *Jrak-Agemi* i całey Monarchi Perſkiey M. S. *Jſpahan* rozległością naywiękſze miaſta Europy przenoſzący; liczą w nim 162 meczety, 48 collegia; 1800 Karawanzerów abo domów gościnnych, 273 cieplic publicznych i 38,849 domów. Na roſkoſzney równinie rzeczkami oblaney i żyżnemi pagórkami otoczoney *Jſpahan* oſiadły, opływa rzeka *Zenderu*, wały z ziemi ſypane opaſuią, zdobią piękne przedmieścia a mianowicie *Zulfa* Chrześcianami oſadzona, zamek nazwany *Kala Tebberuk*, a w nim zbroiownia i ſkład kleynotów koronnych, trzy wſpaniałe moſty łączące miaſto z przedmieściami, z tych ieden nazwany *Babaruk* na 32, drugi łączący Zulfę na 34 arkadach z kamienia cioſanego oſiadłe, pałac królewſki *Haram*, á w nim przepyſzne domy,

ro-

roſkoſzne ogrody i bogata biblioteka; rynek nazwany *Meidan-Schah* 710 ſtop długi á 210 ſzeroki, przekopem i pięknie ſadzonym drzewem obwiedziony, plac do gonitw 2200 ſtòp długi á 110 ſzeroki &c Abbas I ſtolice państwa z Kasbinu przeniaſł do Jſpahanu i uczynił go naypięknieyſzym miaſtem w całey Azyi· Inne miaſta ſą: *Sultania* przedtym wielka i ludna; *Ebher* w roſkoſznym położeniu oſadzony; *Kasbin* przedtym Perſyi ſtolica, gmachami wſpaniałemi ale iuż opadłemi ozdobiony. *Rey* miaſteczko nikczemne, niegdyś miaſto w Azyi nayſławnieyſze; *Sawa* miaſto dawne ale nie ludne; *Hamadan* w ktòrym Zydzi wielki prowadzą handel, i twierdzą że Eſtera i Mardocheuſz tu ſą pogrzebieni; *Kachan* ròżnemi rękodziełami wſławiony. Kuſiſtanu M. S. *Suſter* abo *Toſtar* od rozwalin dawney Suzy na 30 mil ku południowi pomknięty. Kuſiſtan dla upałòw ſłonecznych ieſt prawie puſty, chociaż grunta rodziłyby zboże, trzciny cukrowe, morwy, bawełnę &c. Farſiſtanu naywiękſzego i nayżyżnieyſzego ze wſzyſtkich prowincyi perſkich M, S. *Sziraz* abo *Chiraz* wielkością, miłemi przechadzkami, akademią, hutami ſklannemi &c zalecone. Nie daleko od tego miaſta widzieć

ſię

ſię daią rozwaliny Perſepolu od Alexandra W. zburzonego, które pokazuią i wſpaniałość dziką Królow Perſkich i ſzaleńſtwo grube bohatyra Greckiego; *Tchelminar* ieſt teraźnieyſze miaſta tego nazwiſko. Laryſtanu przedtym królеſtwa udzielnego M. S. *Lar* między gòrami na gruncie piaſzczyſtym oſiadłe. Inne miaſta: *Bender-Congo* nad odnogą Perſką mieſzkany od Indyanow, Arabow i Ormianow. *Bender-Abaſſi* po wypędzeniu Portugalczykow tak nazwany, przedtym *Gomron.* Do Laryſtanu należą wyſpy: 1) Kiſmich w bliſkości Bender Congo ma mil 20 długości, 2) Ormuza przedtym śrzodek handlu Portugalczykow, ktorym ią Schach-Abbas Krol Perſki wydarł r. 1622. Wyſpa ta cale nieurodzayna, nie tylko żadnego zboża, ale trawy nie wydaie, w ſol tak obfituie, że z niey domy buduią. 3) Lareka o milę od Ormuzy. 4) na drugiey ſtronie odnogi Perſkiey nad brzegami Arabſkiemi wyſpa *Baharin* ſławna pereł połowem, ktory krolowi Perſkiemu na rok przynoſi 100,000 czerwonych złotych. Kirmanu obfituiącego w grunta żyżne, wełnę na całym świecie nayprzednieyſzą, w paſtwiſka, owoce, w kruſzce rożne i z ktorego wychodzą ſzable naylepſze

M.

M. S. *Kirman*, *Bermazir*, *Armoza* &c. Makranu z Indoſtanem graniczącego rzeką *Nehenk* u dawnych Arbis w wielkości Nilowi rowną oblanego M.S. *Kia*. Sigiſtanu rozległego ale puſtego i nieurodzaynego M. S. *Zarang* &c. 8) Zabliſtanu prowincyi trzy ſą powiaty Kabuliſtan-*Arachoſia* obfituie w rożne zioła lekarskie i wielki prowadzi handel; M. S. *Kabul*; Usbekowie tu co rok na 60 tyſięcy koni przedaią. 2)Xſtwo Gurskie M.S. *Gur*, *Bamian*, *Gazna* &c, 3) Kanthagar z M. S. tegoż imienia mieſzkany od Agwanow, ktorych Tamerlanes z Sirwanu dla ich częſtego buntu tu przeſadził. Agwanie na początku wieku teraznieyſzego zbuntowawſzy ſię Jſpahanu dobyli i tron Perski ſobie przywłaſzczywſzy przez lat 32 na nim ſiedzieli.

Jakie ſą własności powietrza, grunta handel królestwa Perſkiego?

Perſya w rozległości ſwey nie iednakowego używa powietrza i przeciwne w granicach ſwych ma roku pory, tak że gdy w iednym mieyſcu zbieraią z rol zboża, w drugim o mil 20 one oſiewaią. Powietrze w powſzechności wzięte ieſt zdrowe ku połnocy, nad morzem Kaſpiyskim wilgotne i umiarkowanie ciepłe, w prowincyach

zaś

zaś południowych uprzykrzenie gorące. Grunta twarde, piaſzczyſte, ſuche przemyſłem i pracą obywatelow á naybardziey trudnym polewaniem wſpomożone wydawaią ryż, pſzenicę, żyto, ięczmień i proſo. Owoce wſzelakie a naybardziey melony, winogrona wielkości i ſmaku nadzwyczaynego, kwiaty żywości cudney. włoſzczyzny rożne roſną obficie. Rosliny do potraw, farbowania i lekarſtw ſłużące, galas, maſtykowe i pachnące żywice, kadzidło, rhubarbarum, ſenes, oppium, rożne manny, ſzafran, tabaka i mumia z skał płynąca rany i kości złamane skutecznie i prędko lecząca, ſą Perskich prowincyi obfitym płodem; laſy tu ſą rzadkie, á gdzie ſię znayduią iako w Georgii i Hirkanii rożnym drapieżnym zwierzem napełniaią ſię, góry pełne zwierzyny; rowniny i doliny paſtwiska wydaią buyne, na ktorych niezliczone owiec paſą ſię trzody; konie Perskie w dobroci iednym uſtępuią Arabskim; muły, oſły, wielbłądy, woły do uprawy roli i dzwigania ciężarow używane oſobliwym Perſow ſtaraniem rozmnażaią ſię. Nie mnieyſza ieſt obfiość ptaſtwa leśnego, á naybadziey gołębi, kuropatw tak wielkich iak kury naſze, kaczek dzikich, bekaſſow,

pe-

pelikanow &c; kruſzce poſpolite ſą: żelazo, ſtal, miedź, i ołow; ſzyby złote i ſrebrne tak ſą chude, że nakład ledwie wracaią; ſrebro żywe, kuperwas i cyna cale ſię nie znayduią; Siarki i ałunu obfitość ieſt taka, że rowniny rozciągłe onemi ſię okrywaią, ſoli mnogość ieſzcze ieſt większa: w Jraku, Kirmanie i Farſiſtanie wielkich dobywaią z gór bałwanow tak twardych, że z onych buduią domy. Turkuſy bardzo przednie z dwuch gòr wychodzą.

Naybogatſzym kroleſtwa płodem i bogatą handlu żyłą ieſt bawełna á ieſzcze bardziey iedwab, ktory Perſowie ſurowy, kręcony i w bławaty przekſztaltowany przedaią; kobierce, rożne płotna bawełniane, paſy bogate, perły z Perſyi na Azyą i Europę wychodzą. Szkło, ktorego Perſowie od iednego Włocha robić nauczyli ſię, nie może ſię zrównać białością i gładkością z Europeyskim; wynalezli oni iednak ſpoſob porcellenę i ſzkło ſtłuczone kleić.

Jakie ſą przymioty, charakter i znacznieyſze Perſów zwyczaie?

Perſowie ſą wzroſtu wyſokiego, twarzy ogorzałey iednakże przyſtoyni, obyczayni, cudzoziemcom ſtawią ſię grzecznie, z onemi chętnie ſię bawią i przyiaźń zabieraią.

Spo-

Spoſobnemi ich czynią do nauk i naytrudnieyſzych kunſztow, rozum wyborny, imaginacya żywa i pamięć oſobliwa. Kochaią ſię w przepychu, zbytkach, roskoſzy i wielkieh wydatkach; bez względu na czas przyſzły iedynie zbieraią bogactwa, aby one rozpraſzali, gotowi cały łożyć maiątek gdzie idzie o naymnieyſze zmyſłow ukontentowanie. Sławne dawnieyſzych Perſow męſtwo i nieprzełamana Rzymskim orężem odwaga cale w teraznieyſzych nie znayduie ſię: miekkość życia, wygody, prożnowanie przytłumiły duch woienny, i uczyniły zniewieściałe ciała nie ſpoſobnemi do trudow żołnierſkich.

Miłoſierni ludzkość ſwoie oświadczaią bez braku oſob i względu na rożność wiary; umiarkowani rzadko ſię gniewem unoſzą, nigdy nawet proſci ludzie nie biią ſię, á gdy trafi ſię im w gniew wpaść nierozmyślny lub niecierpliwość, uſzczypliwych używaią wyrazów, ale do tego nigdy nie przychodzą ſzaleńſtwa, aby Boga na zemſtę wzywali, abo imieniowi iego nayświętſzemu złorzeczyli; z przyrodzenia żartobliwi, tak dowcipnie wady cudze bramuią, że oſoby nigdy nie urażaią; ludzcy i obyczaymi do tych naybardziey lgną cudzoziemcow,

ców, od których nauczyć się czego mogą, iednych abowiem wyiąwszy Chińczykow, od wszystkich innych Azyanów bardziey w naukach, zwłaszcza tych, które bez wielkiey przychodzą pracy, smakuią. W żadnym narodzie nie może się znaleść postać przyiemnieysza, pomiarkowanie w postępkach zacnieysze, dowcip wdzięcznieyszy, charakter milszy i bardziey się przypodobać umieiący; iednak pod tak piękną zewnętrzną postawą więcey iest chluby, niż prawdziwey chwały. Persowie powszechnie są nieszczerzy i szalbierze, na postać zdobywaią się skromną i przyiemną, aby tym łacniey oszukać mogli pospólstwo i dopiąć swych zamysłów. Pod płaszczykiem powierzchowney grzeczności taią się istotne wady, wielka skrytość, obłuda, nieszczyrość, w handlach oszukanie i szalbierstwa.

Cwiczenia Persów i zabawy wszystkie stosowane są do rycerskiego kunsztu, do nich siłę mieć trzeba i sprawność; nim do lat 20 młodzież przyidzie, nauką się bawi prawa Mahometańskiego i umieiętności: w lat 6 dzieci oddawane bywaią do szkół publicznych dla nauczenia się pisać, czytać i pacierzy na pamięć; z szkół publicznych przychodzi młódź do konwiktów *Medreses* na-

zwanych, w ktòrych wyżſze wykładaią ſię nauki. Konwikty te abo *collegia* tak ſą częſte, że nawet po głównieyſzych znayduią ſię wſiach, á w Iſpahanie liczą ich 57, panowie albowiem przednieyſi rozumnie ſądzą pomnożenie ſrzodków do edukacyi młodzi za przyſługę oyczyźnie nayznakomitſzą: takowych akademii założeniem obywatelſtwo wſławiaią ſwoie i naznaczaią dochody nadaremne pewney liczby młodzi wychowanie.

Porządek nauk ieſt taki: młòdź zaczyna od uczenia ſię ięzykòw Perſkiego, Tureckiego i Arabſkiego, czyta potym kſięgi zakonne, naoſtatek uczy ſię arytmetyki, geometryi, trygonometryi, optyki, aſtronomii, filozofii, lekarſtwa, wierſzopiſtwa, geografii i hiſtoryi. Po naukach ſzkolnych naſtępuią ćwiczenia żołnierſkie, z ktòrych pierwſze ieſt z łuku ſtrzelać, drugie ſzablą zręcznie władać, trzecie na koniu iezdzić, do pierścienia biegac, kulę drewnianą przez refę żelazną w biegu końſkim przerzucać. Ludzie gminni w innych ćwiczą ſię kunſztach, iako to w zapaśnictwie, tańcowaniu i ſkakaniu na linach kuglarſkich, i ſzybkością przechodzą Europeyczykòw. Gry wſzyſtkie trafunkowe i inne ſą Perſom od ducho-

chowney i kraiowey zwierzchności zakazane. Ich iednak Teologowie nie ſądzą być zakonu zgwałceniem gdy gra ieſt bez pieniędzy, i teraźnieyſi Perſowie bawią ſię dla rozrywki ſzachami, warcabami, koſtką na nożce biegaiącą, kartami od naſzych rożnemi &c, Perſowie ſobie przypiſuią wynalazek ſzachòw, ale podobnieyſza rzecz do prawdy, że tey gry nauczyli ſię od Indyanòw.

Wſtrzemięźliwość narodów Azyatyckich ieſt właſnością ciepłey krainy. Perſowie dwa razy na dzień iedzą, obiad przed południem, à wieczerzą przed zachodem ſłońca. Obiad ich ſkłada ſię z mlecznych potraw, owoców i konfitur, na wieczerzy gruntownieyſzych używaią potraw, iako to potaziu z owoców i włoſzczyzny, pieczeni ròżnych ale nigdy, albo rzadko wołowey, cielęcey lub zwierzynney, iaiec, iarzyn a nayczęściey owſzem zawſze kaſzy ryżowey nazwaney *pilau* z mięſem gotowaney; prowincye południowe ciaſta ryżowego mięſem przekładanego używaiąc obchodzą ſię bez chleba, w północnych zaś pieką chleb pſzenny niekwaſzony na blachach żelaznych na palec tylko gruby; iedzą na ſtołach kobiercem lub matem zaſłanych bez obruſa, ſerwet, nożòw i

widelców na porcellenie lub glinianym naczyniu. Łyżkami długiemi biorą potrawy rzadkie, á palcami mięsne i gęste. Co tylko z stołu schodzi, wszystko to ubogim się dostaie. U stołu czystą piią wodę, po obiedzie kawę, sorbet napóy z pękowia wierzbowego pędzony. Kawa w domach przedaie się kawowych, do których wszelakiego stanu ludzie schodzą się, wolnie rządy państwa sprawuiących bramuią. Dekokt makowy iest także Persów napoiem, na chwilę rozwesela, á potym w sen wprowadza twardy. Persowie często zażywaią oppium w pigułkach, w tabace i innym obyczaiem; zdrowie przeto się niszczy, ale zwierzchność kraiowa nie mogła do tychczas zwyczaiu tak szkodliwego wykorzenić. Prawo Mahometa wina używać zakazuiące bardziey od Persów, niż od Turków gwałt cierpi. Persowie mody nie radzi odmieniaią: odzienia ich ten sam ksztatt do tychczas zatrzymały, który za Tamerlanesa miały.

ROZDZIAŁ V.
O Państwach Narodu Arabskiego.

Jakie są granice i podział Arabii?

Ará-

Arabia w Azyi zachodniey na wielkiey półwyspie położona od zachodu graniczy z morzem czerwonym, miedzymorzem Suez, Palestyną i Syryą; od pòłnocy z Eufratem i morzem Perskim; od wschodu z oceanem; od południa z przesmykiem Babel-Mandel, długa iest z południa na pòłnóc mil 420, á szeroka mil 360. Pospolicie ią dzielą na 3 wielkie części: na Arabią opoczystą, pustą i szczęśliwą, nad któremi Turczyn i różni udzielni panuią Arabscy Scrifowie.

Ktòre są znacznieysze miasta Arabii Opoczystey?

Arabia Opoczysta tak nazwana od M. S. *Petra* miedzy dwiema okopami zbudowanego, przedtym od Ammonitòw, Moabitòw, Madianitòw, Idumenów i Amalecytów znaiomych z Pisma S. narodów mieszkana, cudami Boskiemi podczas czterdziestoletniey Israelitów wędrowki wsławiona, Turkom poddana M. S. *Krak* u dawnych *Petra*, *Ailach* i *Tor* są dwa miasta nad dwoma wybrzezami morskiemi osiadłe. O mil 2 od Toru iest klasztór Mnichów Greckich, á przy nim ogròd *Elim*, na którym siodmy był oboz ludu Bożego, gdzie Moyżesz wodę osłodził, która do tychczas ciecze, ale

ło przyrodzoney powróciła gorzkości. Za ustynią *Sin* leżą dwie sławne góry, jedna die daleko drugiey: *Sinai* i *Horeb*.

Jakie są miastá w Arabii pustey?

Arabia pusta od Arabów błąkaiących się zrzadka mieszkana, udzielnym kilku Emirom poddana, na mappach dla wiadomości granic nie dobrze iest opisana. W niey miasta stołeczne królestw małych abo Emirostw są: 1) *El-Katif* M. S. Emirostwa tegoż nazwiska nad morzem Perskim nie daleko wyspy Baharin połowem pereł sławney, z których dochodem dzieli się Emir z Królem Perskim. Wyspa *Heger* oblana morzem i odnogą Eufratu, żyzna naybardziey w drzewa palmowe długa na mil 50 należy do Emira. 2) *Maskat* M. S, Emirostwa, tegoż imienia abo inaczey Omańskiego nad morzem Indyiskim mocnemi wałami i zamkami opasane, wielce handlowne. Inne miasta są: *Oman*, *Tsur*. *Ganga* &c: 3) Miasta *Maskalat*, *Julfar*, *Wodana*, *Mahrab*, *Yamama* &c: są stołeczne Emirostw abo Xięstw udzielnych we śrzodku Arabii pustey położonych.

Które państwa Arabia szczęśliwa zamyka?

W Arabii od żyżności kraiu szczęśliwą

na

nazwaney, oceanem i czerwonym morzem oblaney udzielne zamykaią się dwa państwa nazwane Serifowstwa: Mekkańskie i Medyńskie i 3 krolestwa: Yemeńskie, Hadramutańskie i Fartackie. Xięstwa czy Seryfowstwa Mekańskiego M. S. *Mekka* na rowninie płoney osadzona i górami opasana, 10 mil od morza odległa, dawnością założenia, meczetem i urodzeniem Mahometa sławna. *Mekka* Muzułmańskiey wiary stolica pyszni się z meczetu wspaniałego i ofiarami narodów Mahometańskich zbógaconego, który zamyka w sobie kościół nazwany *Kiabé* według powieści Arabów od Abrahama zbudowany, i studnią nazwaną *Zemzem* wielce od Arabów czczoną, Mahometani z przepisu Mahometa raz przynaymniey w życiu powinni nawiedzić meczet Mekański, i ze wszystkich kraiów tu wędruią; corok pięć przychodzi gromadnych Muzułmańskich kompanii, abo karawanów z millionu naymiey ludzi złożonych: ieden z Kairu, drugi z Syryi, trzeci z Persyi, czwarty z Indostanu, piąty z Barbarii. *Jodda* abo *Zibin* nad morzem czerwonym iest port Mekkański należy do Turków. Cesarz Turecki czyni się obrońcą Mekki.

Xięſtwa Medyńſkiego M. S. *Medyna* na 70 mil od Mekki oddalona, grobem Mahometa ſławna. ktòry wieża mała lampami ſrebrnemi ozdobiona i złotogłowem obita obeymuie. Wieża ta w meczet ieſt wpuſzczona wſpaniały,a gròb wſpiera ſię na cienkich z czarnego marmuru pilaſtrach gankiem otoczony ſrebrnym i wiſzącemi na nim z tegoż kruſzcu lampami. *Yamba* port Medyny żołnierzem Tureckim oſadzony. *Madyan* także nad morzem, *Hegr* miedzy ſkałami.

Kròleſtwa Yemeńſkiego dla przedziwney żyżności, wielkich bogactw, łagodności powietrza nayprawdziwiey ſzczęśliwą Arabią nazwać ſię mogącego M. S. *Sonaa* na gruncie opoczyſtym zbudowana, Powietrze tu ieſt miłe, dni nocom zawſze rowne i uſtawiczną wioſną umilone, okoliczne grunta żyżność kawy bogaci. *Muab* zamek królewſki około roku 1711 wyſtawiony. *Betelſaguja* naywiękſze miaſto w kraiu. Naylepſzą na świecie kawę w okolicy tego miaſta zbieraią, którą w Europie zowiemy *Mokańſką*, że z portu Moki wychodzi. *Zibid*, *Gabala*, *Moka* nad morzem czerwonym do którey portu z całego świata okręty zawiiaią. *Aden* nad wybrzezem morza Indyiſkiego. Kro-

Króleſtwa Hadramutańſkiego Turkom hołduiącego M. S. *Schibam*; *Sequira* á podług niektòrych *Chicheri* miaſto wielkie portowe.

Króleſtwa Fatackiego Turkom także hołduiącego M. S. *Fartach* nad morzem czerwonym na przeciwko wyſpy Sokotry należącey do Sułtana Fartackiego żyżney w aloes na całym świecie naywybornieyſzy. *Dofar*, *Kaxem* abo *Kaſarem*, *Seger* z z portem wygodnym &c. *Tamarin*, *Galanza*, *Beni* ſą miaſta wyſpy Sokotry.

Jakie ſą własnośei powietrza, grunta, urodzaie, handel Arabii?

Arabia po częśei w krainie podſłoneczney oſiadła ieſt kraiem płonnym i nieurodzaynym. Ta część, która ſię z morzem ſtyka czerwonym przez mil 300 długości, á 10 do 12 ſzerokości, pola dzikie i piaſzczyſte zawiera; część północna i wſchodnia grunt twardy i opoczyſtemi przecięty gorami na widok ſtawi, ſama tylko południowa w nieiakiey od morza odległości okrywa ſię laſami kokoſowemi, palmowemi, kadzidłowemi, drzewinami kafowemi, aloeſem, mirrą i drzewem balſamowym. Wſzyſtkie tey części Arabii doliny i pagórki żyżne wydaią urodzaie. Arabia obfituie w rożne

żne rośliny pachnące i lekarskie, w owoce, ryż, pszenicę, ięczmień większy od naszego, w daktyle, w dzielne konie, muły, osły, wielbłądy &c.

Jakie są przymioty i charakter Arabów?

Arabowie są wzrostu miernego, chudzi i ogorzali. Mieszkaiący na wsi, lub błąkaiący się po piaszczystych pustyniach bawią się złodzieystwem i rozboiem; osiadli w miastach maią się do handlu, nauk, mianowicie astronomii i lekarstwa; z przyrodzenia poważni mówią mało, mówiących w posiedzeniu nigdy nie przerywaią, mówiąc żadnych gestów nie używaią, sprzeczek się nie dopuszczaią, w rozmowach skromni i łagodni, naymnieyszych obraźliwych słów się wystrzegaią, urazy cierpliwie do czasu znoszą, ale gdy te pewney dobiera miary, zemstą ich iest straszna, gniew nieubłagany. Prożno na całym świecie zabobonnieyszego szukać narodu nad Adabski, zwłaszcza w chorobach i przeciwności. Nie zbywa im na dowcipie, poięciu żywym i bystrości rozumu, te iednak zacne przymioty polorem nie tarte, żadnym nie wsławiły narodu Arabskiego wynalazkiem.

RO-

ROZDZIAŁ VI.

O Pańſtwach na wyſpach oceanu Indyiſkiego zaſiadłych.

Które pańſtwa Azyatyckie zaſiadły na wyſpach?

1) Ceſarſtwo Japońſkie na wielu wyſpach oceanu wſchodniego, 2) Królestwa wyſp Sądzkich, i Moluckich, 3) Ceſarſtwo Ceylańskie, 4) Króleſtwo Maldywſkie.

Z których kraiów ſkłada ſię Ceſarſtwo Japońſkie?

Ceſarſtwo Japońſkie zamyka wiele wyſp odkrytych r. 1542 od Portugalczyków morſką nawałnością tu zapędzonych, miedzy któremi 3 ſą znacznieyſze: Nipon naywiękſza, która Europeyſkim obyczaiem wymawia ſię Japon i daie nazwiſko całemu Ceſarſtwu. Suikok abo Xima; Sikok abo Xikoka, Trzy te wyſpy niezliczonemi prawie mnieyſzemi otoczone i brzegami. niedoſtępnemi przeciwko morſkim nawałnościom i nieprzyiacielſkim naiazdom obwarowane maią na połnoc ziemię Yeſſo i część Tartaryi, na zachòd Koreę i Chiny, na wſchòd nowy Mezyk i Kalifornią, na po-

południe morze Chińſkie. Długie ſą mil 250, ſzerokie 80. Cała Monarchia dzieli ſię na 66 wielkich prowincyi, a te na 604 powiaty; z tych niektòre należą do korony, drugie do panów kraiowych. Oprocz wyſp Japońſkich, pod panowaniem Ceſarza Japońſkiego zoſtaią inne kraie.

Ktòre ſą znacznieyſze miaſta Japońſkie?

Na trzech wyſpach Japońſkich liczą 13 tyſięcy miaſt naſiadłych, á miaſteczek, i wſiow prawie bez liczby, bo te nieprzerwanym ciągiem oſiadły przy drogach od iednego miaſta do drugiego idących. Miaſteczka wſzyſtkie i wſi nie maią tylko iednę ulicę, to ieſt drogę Ceſarſką, domy też wieyſkie nie wiele warte, cztery ściany z drzewa proſtego, niſkie, wapnem z ziemią zmieſzanym obrzucone i ſłomą nakryte ſą licznych familii Japońſkich mieſzkaniem. Maty od ulicy zawieſzone zakrywaią przed przechodzącemi co ſię w domu dzieie. Miaſta naywiękſze nie ſą ani murem, ani ſypanym otoczone wałem, rzadko przekopem abo płotem. Ulice wąſkie i nie brukowane ale pod ſznur ciągnione na krzyż ſię przecinaią, i kończą na drewnianych wrotach ktòre ſię zawſze na noc zamykaią; wzdłuż domów dla piechoto idących daią ſię

wzgór-

wzgórki ciosanym wysłane kamieniem. Po śrzodku każdey ulicy mieysce znayduie się ogrodzone, w którym chowaią się narzędzia i statki do gaszenia pożarów w Japonii bardzo częstych.

M. S. całey Monarchii *Jedo* nad miałkim morskim wybrzeżem i rzeką 5 uściami do morza wbiegaiącą i pięknemi mostami zasłaną. W tym mieście mieszka Kuba abo Cesarz świecki ze wszystkiemi państwa radami i przedniemi panami, którzy pół roka naymniey przy dworze bawią się á wyieżdżaiąc dzieci w zakład wierności zostawuią. *Meaka* dawna Japonii stolica Dairy abo Cesarza duchownego rezydencya w równinie osiadła roskoszney, Kaempfer liczył w tym mieście r. 1691, 6220 bożnic, 137 pałaców, 1858 ulic, 13879 domów, 87 mostów, które łączą rożne miasta kwatery trzema rzekami oblane, á na końcu miasta z sobą się zbiegaiące.

Ozaka mocnym obroniona zamkiem, w którym dochody prowincyi zachodnich i skarby Cesarza złożone są świeckiego. *Nangazak* nad głębokim wybrzeżem osiadły. Iedno to iest miasto kupcom Hollenderskim otwarte, to iest w porcie tego miasta iest wysypana wyspa, na którey zamknięci

Hol-

Hollendrzy ciężkie cierpią więzienie osłodzone iednak handlem zyskownym. *Firanda* od Hollendrów przedtym tu kupczących gmachami Europeyskiemi ozdobiona &c.

Które kraie cudzoziemskie należą do Kuby abo Cesarza Japońskiego świeckiego?

1) Wyspy połnocne od Chińczyków *Lieou-Kieou*, od Europeyczyków *Liquejo*, od Japończykow *Riuku* nazwane, 7 tych wysp, á miedzy niemi naywiększa Tanaxuma, płacą czynsz Cesarzowi Japońskiemu. Obfituią w ryż, zboże i owoce. Obywatele z przyrodzenia weseli kochaią się w muzyce i tańcach, graią na różnych instrumentach, bawią się naywięcey roli uprawą dwa żniwa na rok przynoszącey i ryb łowieniem.

2) *Tsiosina* prowincya w Korei nad morzem położona płaci daninę Japończykom, ktòrzy ztąd ciągną stokwisz i inne ryby, różne owoce, á naybardziey korzeń Gingseng.

3) *Jesso* abo *Jeso* abo *Jesogasima* wyspa zawoiowana od Jerytoma Wodza Japońskiego, ciemnemi zarosła lasami, strona iey południowa zostaie w poddaństwie Cesarza Japońskiego, ktòremu czynsz płaci futrem i solónemi rybami.

4) Kray od Moſkalów nazwany *Kurylſki* za Jeſo miedzy ſtopniem 41 i 60 ſzerokości północney położony.

5) Wyſpy *Ginſyma* to ieſt ſrebrna i *Kinſyma* to ieſt złota od Niponu na wſchód mil 150 uſunione, obfituią w minery złote i ſrebrne. Hiſzpani i Hollendrzy daremnie kuſili ſię o odkrycie i podbicie tych dwuch wyſp bogatych.

6) *Fatſiſyce* wyſpy ku południowi oſiadłe. Fatſiſya daiąca innym mnieyſzym nazwiſko ieſt naywiękſza, na którą Ceſarz złoczyńców przeciwko ſwemu maieſtatowi wyſtępnych poſyła, ci z pracy rąk ſwych żyią i naypięknieyſze tką Japońſkie bławaty. Brzegi wyſpy tak ſą wyſokiemi i oſtremi ſkałami otoczone, że żadnego do niey niemaſz weyścia. Gdy iednego złoczyńce przywiążą, do koſza wſadzonego, á gdy wiele z batem na ſkałę winduią.

Jakie ſą własności kraiu Japońſkiego?

Powietrze dalekie od łagodności zimie nayoſtrzeyſzym mrozom, lecie nieznośnym podlega upałom, á przez Czerwiec i Lipiec uſtawicznym prawie deſzczom; nawałnice, grzmoty, pioruny, i trzęſienia ziemi gwałtowne ſą w Japonii, ſtraſzne i zwyczayne. Góry ogniſte nieprzeſtannie wyrzucaią o-

gnie.

gnie i dymem kurzą ſię ſmrodliwym. Na morzu Japońſkim zawſze nieſpokoynym ſtraſznych zatopów abo wirow pełnym częściey niż na każdym innym widzieć ſię daią wieże wodniſte, abo wały popiętrzone, co ſię pod ſame obłoki podnoſzą i maſzty łamią okrętowe, także chmury czarne okrągławe, ktòre wſchodzące i zapadaiące słońce otaczaią żegluiącym ſzkodliwe. Tak niewygodne powietrze ieſt iednak arcyzdrowe, zaraza morowa rzadko kray trapi, wiek długi zwyczayny, niewiaſt płodność ieſt wielka,

Grunta Japońſkie gòrzyſte, twarde i ſiarczyſte wielkiey potrzebuią pracy do wydania zboża; na wielu mieyſcach braknie na wodzie słodkiey do picia i obywatele muſzą używać wody gorącey z cieplic w tym kraiu zagęſzczonych. Z gór naywięcey ſkaliſtych i niedoſtępnych ſpadaią rzeki tak byſtre, że na nich moſty ſtawione być nie mogą, z tych rzek wezbranych powodzie rozlane pola oſiewne zatapiaią i żniwa niſzczą. W górach znayduią ſię ſzyby złote, ſrebrne, miedziane, żelazne, á naywięcey ſiarczyſtych, z których dwie części zyſku idą do ſkarbu Ceſarſkiego, a trzecia dla kopiącego. W rzekach piaſek złoty ieſt poſpolity, á przy brzegach morſkich perły czerwo-

ne

ne od białych nie podleyſze ſię poławiaią. Zwierzęta leśne w kraiu tak naſiadłym i uprawnym ſą rzadkie; znayduią ſię iednak w laſach niedzwiedzie, dziki, liſy, wilki, ſarny, pſy dzikie, małpy i zaiące. Ponieważ Japończycy nie iedzą ani mięſa, ani mleka, nie dziw, że to tylko chowaią bydło, którego do uprawy roli i dźwigania ciężarów potrzebuią. Ptaſtwo domowe, że go cale abo rzadko iedzą ieſt rzadkie iako nie potrzebne. Około drew i roślin, z których owocu żyią, naywiękſze Japończycy maią ſtaranie. Drzewem morwowym kray zaſadźony, bogaty przynoſi w iedwabiach towar; drzewo *Koadſo* do morwy podobne ieſt arcypożyteczne, z niego Japończycy kręcą powroży, knoty, grube odzienie i cienki papier. Drzewo *Ureſia* wypuſzcza ſok tłuſty, który ſtaie ſię pokoſtem rożnym od Chińſkiego, Herbata w Japonii rośnie i ieſt w wielkim używaniu. Japończycy nie nalewaią na iey liście wody wrzącey, ale na proch ſtłuczoną rzucaią do wody. W Japonii nie znaią iabłoń i iabłek, á ieden tylko znayduie ſię gatunek gruſzek zimowych. Winne grona ſą rzadkie i nie dochodzą, limonie ſkąpo ſię rodzą ale cytryny, pomarańcze, morelle, pigwy i brzoſkwinie

ob-

obficie. Poziomki, maliny, wiśnie i inne owoce czerwone żadnego nie maią fmaku.

Z płodu krainy Japońskiey wychodzą towary do Azyi i Europy przez Chińczyków i Hollendrów, którzy chociaż pod ciężkiemi warunkami, maią pozwolenie zawiiać do Nangazaku. Chińczykom nie wolno nad 70 batów fprowadzać, á Hollendrom nad 300.000 taelow to ieft 420,000 talerów bitych. Chińczykowie zyfkuią na cukrze, który wprowadzaią 100 na 100, a Hollendrzy 95 na 100 na miedzi, którą wywożą.

Jakie fą przymioty i charakter Japończyków?

Japończykowie fą wzroftu miernego, głowę maią wielką, nogi i golenie krotkie, cerę oliwkowatą, oczy małe i wklęfle, nos zadarty, wargi fzerokie i obwifłe. Białey płci wdzięki i małżeńfka poczciwość fą od wielu wędrowników wychwalane.

Co fię tycze przymiotów umyfłu i ferca, przyznaią Europeyczykowie temu narodowi piękne przyrodzenie, umyfł fzlachetny, ferce litościwe i dobroczynne, rozum byftry, obyczaie łagodne i towarzyfkie. Japończyk w prywatnym życiu ofzczędny, ftara fię być na publicznym widoku wfpaniałym aż do rozrzutności; naymniey-

fzą

ſzą podłość za naywiękſzą poczyta hanbę; zuchwały bez miary, odważny aż do zuchwałości nieſzczęście z nieporownaną znoſi cierpliwością, życiem lekce waży i dla lekkiey przyczyny dobrowolną ſobie śmierć zadaie; dla tey przyczyny i innych można go nazwać Angielczykiem Azyatyckim. Mściwy nad miarę i wſzelkie wyrażenie zdaie ſię odmieniać częſto przyrodzenie ſwoie ſtaiąc ſię ponurym, chytrym i okrutnym. W otworzyſtości, rzetelności i nieubieganiu ſię o zyſk żadnemu Japończykowie nieuſtępuią narodowi; dowcipni i ciekawi, kochaią ſię i ćwiczą w naukach, chociaż onych z gruntu nie znaią ani poymuią. Kochaią oyczyznę, ſzanuią zwierzchność kraiową i urzędy od niey uſtanowione i ſtatecznie trwaią w oyczyſtym bałwochwalſtwie. Niepowściągliwość w tym kraiu wielka żadnym nie podlega prawom ani karom, dla tego po wſzyſtkich rozlewa ſię ſtanach. Niemaſz narodu na świecie niepowściągliwſzego. Pokarmem zwyczaynym Japończykow ieſt ryż, wielorybie mięſo, oſtrygi, rośliny i korzonki ogrodowe, polne i morſkie, ciaſta z mąki pſzenney, bobowey i z korzeni uſuſzonych, cukry i owoce; wyiąwſzy ſarny i niektore ptaſtwo domowe niektorym ſektom

po-

pozwolone, używanie wſzelakiego mięſa powſzechnie ieſt zakazane.

Napoiem zwyczaynym ieſt herbata i piwo z ryżu pędzone mocne i głowę zawracaiące *ſiacki* nazwane. Inny ieſzcze maią Japończykowie napoy, który z śliwek tłoczą. Na publicznych ucztach każdy gość ma właſny ſtolik, który z nowemi potrawami ſię odmienia U ſtołu i na wizytach ſiędzą na nogach na krzyż złożonych, po ſtole piią herbatę, ſpiewaią pieśnie, zadaią ſobie gatki i innemi uczciwemi zabawiaią ſię rozrywkami miaſto gry przypadkom i ślepemu podległych ſczczęściu, á narodowi temu nieznaiomych. Wizyty przyimuią w bogatych, á oddaią w podłych zwyczaynie z atłaſu czarnego ſzatach, których długość ieſt podług zacności urodzenia, im oſoba ieſt godnieyſza, tym ſzata ieſt dłużſza. Ubior białogłowſki podobny ieſt męſkiemu. Damy noſzą ſzatę długą z ogonem po zięmi ſię ciągnącym, á pod nie kładą kamizele z cienkiego bardzo bławatu: im oſoba ieſt zacnieyſza, tym więcey takowych noſi kamizelek, pierwſzey godności damy nad 100 onych na ſię wdziewaią, ſzatę ſpinaią paſem ſzerokim w kwiaty i różne figury ſztucznie tkanym, który mężatki wiążą z przodu, a

pan-

panny z tyłu. Wszystkie białogłowy głowę zdobią samemi trefionemi włosami, różnie iednak według stanu i godności; gminne ściągaią włosy na śrzodek głowy i zbieraią ie na igłę; godnie urodzone trefią ie z tyłu i wypuszczaią szypeł wiszący, z lewey strony głowy trochę nad uchem zatykaią iglicę znacznie na twarz wysunioną, na ktorey końcu wisi perła abo dyament, á u uszu kolczyki perłowe. Zyią Japońskie damy zamknięte, bardzo rzadko widzieć się daią męszczyznom i wtenczas zakrywaią twarz i ręce długim kwefem, ledwie kiedy z domu bywaią wypuszczane, gdy to się zdarza, niesione są i wszystkie ich służebne w zakrytych norymonach to iest lektykach. Ieżeli idą piechoto, co się rzadzey ieszcze zdarza, liczny ie otacza orszak służebnic, iedne niosą pań swoich pantofle, drugie rękawiczki, inne chustki, wachlarze, baldakinki, kleynoty, konfitury &c,

Męszczyzny golą przednią część głowy, á zapuszczaią długiemi włosami tylną; lud pospolity przeciwnym obyczaiem tył głowy goli, á przòd zapuszcza; wszyscy z brody włosy wyrywaią, kapeluszòw, ani żadnego głowy nakrycia oprocz podròży nie używaią. Obuwie szlachty są buty kròtkie abo pantofle lakierowane.

Jakie wyſpy leżą na południe wyſp Japońſkich?

Wyſpy Maryańſkie od Magellana r. 1520 znalezione, á od imienia Królowey Hiſzpańſki Maryi-Anny nazwane rozciągaią ſię na mil 150, leżą w kraiu podſłonecznym, zbytnim iednak nie podlegaią upałom. Powietrze czyſte, zdrowe, i zawſze pogodne do długiego obywatelom dopomaga życia. Obfituią w owoce, zioła, ryż, paſtwiſka i różną żywinę. Obywatele przed przyiściem Hiſzpanów ognia nie mieli ani znali: ſą przemyślni, hardzi, lekkomyślni i otyli chociaż ſamemi tylko żyią korzonkami. Hiſzpani na wyſpie Guan lichą nakſztałt miaſteczka maią oſadę, dwoma zamkami warowną.

Wyſpy Filipińſkie od Magellana odkryte, á od imienia Filippa II Krola Hiſpańſkiego nazwane leżą w krainie podſłoneczney; powietrze panuie tam gorące i razem wilgotne, dla tego nie zdrowe; grunta urodzayne obfituią w różne zboża; góry w złoto, ſrebro i inne kruſzce, á brzegi morſkie w perły; laſy zawſze zielone w różną żywinę, w małpy wielkie i ſrogie, bawoły &c, gory ogniſte wyrzucaią materyą ſiarczyſtą, i częſte ſprawuią ziemi trzęſienie; obywatele ſą Hi-

Hiszpanii i inni przychodniowie; rodacy czarni mieszkaią miedzy gòrami i w iaskiniach, dzicy i okrutni z przyrodzenia, Hiszpanom nieubłaganemi stawią się nieprzyiaciołmi. Filipiny tak są liczne, że onych na 1200 rachuią; znacznieysze są: Mindanao, ma własnego króla dannika Hiszpanów; Paraga, S. Jan udzielnego ma kròla; Cebu, Mindora, á miedzy wszystkiemi naywiększa Manilla od M. S. nazwana, ktòre Hiszpani zbudowali, i rząd duchowny pod Arcybiskupem, á polityczny pod namiestnikiem królewskim osadzili. Port *Cavita* obszerny zawsze pełny iest okrętów naywięcey Chińskich.

Gdzie leżą wyspy Sądzkie i które w nich są państwa?

Wyspy Sądzkie od przesmyku morskiego Sondy miedzy Sumatrą i Jawą płynącego nazwane, na zachòd wysp Moluckich około ekwatora położone znacznieysze są: Sumatra, Bornea, Jawa; mnieysze Bala, Madura, Banka i inne które żeglugę trudnią i niebespieczną czynią.

Sumatra na południe wybrzeża Bengalskiego położona dla częstych gòr, iezior, bagnów i deszczòw od Czerwca do Pazdziernika ustawicznych nie zdrowa, obfituie w

ryż, pieprz, bawełnę, gumy drogie, orzechy Indyiſke, woſk, miòd, indych, w ſzyby złote, cynowe, w ſiarkę i drogie kamienie &c, dzieli ſię na 6 królestw, kòrym daią nazwiſka miasta stołczne: *Achem*, *Andigra*, *Jamba*, *Palimban*, *Manikaba*, *Indapura*.

Królestwo Achemſkie udzielne zaſiada koniec pòłnocny wyſpy i rozciąga ſię wzdłuż na mil 80. obfituie w ryż, owoce, bydło i ſiarkę. Zwierzchność kraiowa kazała wſzystkie pieprzowe powyrywać drzewka, aby mieyſca ryżowi do wyżywienia kraiu potrzebnemu nie zabierały. W górach które śrzodek kraiu zalegaią, hordy ludzi dzikich wolności ſwoiey dochowuią. M. S. *Achem* o pòł milę od morza na mieyſcu błotniſtym zaſiadłe i bagnami, któremi ſię otacza oraz rzeką warowne. Wſzystkie domy, aby wezbraniem morza nadzwyczaynym ſię nie zalewały, budowane ſą na ſłupach 10 stóp wyſokich; podczas wylewów od iednych do drugich domòw na łodziach tylko przebrać ſię można. Pałac królewſki o pòł mili leży od miasta, głębokim i ſzerokim otoczony przekopem, wyſokim ſzańcem i gęstym drzewem zaſłoniony, z kamienia wybudowany, pięknemi ſalami, roſkoſznemi ogrodami, á w nich piramidami, kanałami, przepy-

pyſznemi grobami &c ozdobiony. Port i brzegi morſkie rożnemi twierdzami ſą ubeſpieczone. Inne miaſta na pomorzu wſchodnim: *Pedir* ma okolicę w ryż i iedwab obfitą. *Pacem i Deli* przedtym ſtołeczne królestw podbitych; na zachodnim zapomorzu: *Daya*, *Labo*, *Barro* &c.

Andigra M. S. kroleſtwa Hollendrom daninę płaci. *Jamba* M-S. króleſtwa, o którym mówią iż ieſt bogatſze od Achemſkiego. Hollendrzy zamek twierdzą ſwą oſadziwſzy naród ſwóy uczynili całemu państwu poważnym.

Palimban M,S. króleſtwa od Hollendrów r. 1659 zrabowane i zburzone. Kray obfituie w pieprz, woſk, miód, cukier, ſandarakę, złoto, które zakupować maią przywiley mocą otrzymany ſami iedni Hollendrzy.

W króleſtwach *Manikaby* i *Indapury* miaſta nadmorſkie: *Podang*, *Priaman*, *Tika*, *Paſſaman* ſą pod mocą Hollenderſką. Na tymże zachodnim pomorzu oſady Angielſkie ſą: *Machomoka*, *Bantal*, *Cattun*, *Jpoa*, *Sillebar* i zamek *Marlborug* dla beſpieczeństwa handlu i oſad. Taż ſtrona zachodnia Sumatry ieſt zatoczona wyſpami; Workens, Nias, Montabay, Naſſau, Inganno &c, tę oſtatnią zaſiadaią okrutni i dzicy ludzie,

któ-

ktorzy wſzyſtkich cudzoziemców bez braku zabiiaią.

Jawa druga wielka wyſpa Sądzka długa ze wſchodu na zachód mil 200, ſzeroka mil 20 do 40; dla gruntów niſkich, rzek wylewów, bagnów trzciną zaroſłych i krokodylów pełnych niezdrowa zwłaſzcza dla Europeyczyków, iednakże tak naſiadła, że przeſzło 30 millionów czworakiego narodu ludzi: Indyanów, Arabów, Chińczyków i Europeyczyków żywi. Indyanie ſrzodek wyſpy i połodniowego pomorza niektòre mieyſca zaſiadaią; Arabowie panuią i naypięknieyſze tey wyſpy kraie dzierżą; Chińczykowie w Bantamie i Batawii oſady ſwe rozciągnęli; Hollendrzy Batawią i pomorſkiemi zamkami całą wyſpę oſiodłali, ktòra na 5 dzieli ſię państw: na króleſtwo Bantamſkie na pomorzu zachodnim, Mataramſkie we śrzodku kraiu, Cierybońſkie w ſtronie zachodniey, Balambańſkie miedzy wſchodem i południem, i Batawią abo ſtolicę kompanii Hollenderſkiey na wſchod Bantamu położoną.

Króleſtwo Bantamſkie przed przyściem Hollendrów przemożne, moc, handel, wſpaniałość teraz utraciło, ledwie mu ſię zoſtały 3 miaſta: *Anir*, *Tiryaſſa* i *Bantam*, z lichemi

mi dzierżawami. *Bantam* stołeczne przed założeniem Batawii trzema słyneło iarmarkami, na które kupcy z całey Azyi, Abissynii, Egiptu zbiegali się. *Batawia* zbudowana i kupcow i bogactwa do siebie przeciągnęła.

Królestwa Mataramskiego we środku wyspy położonego od Hollendrów obarczonego M. S. *Mataram* przedtym od 60 tysięcy familii mieszkane. *Ningrat* rezydencya krolewska; miasta nadmorskie od załóg Hollenderskich są strzeżone.

Królestwa Cierybońskiego M. S. *Cieribona* nad morzem. Kray iest rządzony od trzech Sułtanów razem panuiących.

Królestwo Balambańskie na wschodzie położone mężnym i ostrożnym postępkiem obroniło wolności swey nietylko przeciwko Arabom, ale też Hollendrom, ktòrzy nie raz o ten szczupły, ale w złoto, ryż, pieprz bawełnę, owoce różne, konie dzielne, bawoły, kozy i woły od naszych daleko większe obfity kray się kusili, aby bez przeszkody nad Jawą panowali. *Balamban* stołeczne z portem wygodnym okrętom Hollenderskim zabronionym. O mil 5 od morza w zamku mocnym kròl z narodu Indyiskiego mieszka.

Osada głowna kompanii kupieckiey Hollen-

lenderſkiey nad dawnym panuie króleſtwem Jakatrańſkim nie nadto obſzernym, ale które wſzyſtkie wyſpiarzów ſiły i handel w mocy ſwey trzyma i onemi włada.

Ledwie nie wſzyſtkie nadmorſkie miaſta á trzech króleſtw ſtolice Hollenderſkiego żołnierza oſiodłały oſady. M. S. oſady i wſzyſtkich kraiów Indyiſkich Hollendrom poddanych, oraz ſkład towarów generalny *Batawia* na obalinach Jakatry nad wybrzeżem morſkim na równinie zbudowana, od południa wyſoką i długą górą zaſłoniona, rzeką na przekopy podzieloną przez miaſto płynącą oblana, wałem kamiennym z 23 baſztami i przekopem głębokim opaſana. To miaſto iedno z naypięknieyſzych na świecie od 100 tyſięcy Europeyczyków i Indyanow mieſzkane ma ulice długie i 30 ſtóp ſzerokie pod ſznur ciągnione i zaſadzonemi często we dwa rzędy drzewami zawſze umaione; brzegi rzeki i kanałów kamieniem obłożone do miłych ſłużą przechadzek; na rzece i kanałach 56 ſtoi moſtów kamiennych; domy Hollenderſkie z kamienia białego zbudowane maią obſzerne dziedzińce i rozkoſzne ogrody. Gmachy publiczne ſą: kościoł S. Krzyża, Ratuſz z pokoiami pięknemi od urzędników mieyſkich mieſzkanemi,

ſzpi-

ſzpitale: wielki żołnierſki, ſierocy i Chińſki, *Spinhuis* abo dom poprawy, magazyny publiczne, iadki mięſne, chlebne, iarzynne. Zamek przy uściu rzeki oſadzony czterma baſztami i liczną artylleryą warowny zamyka obſzerny pałac wielkorządzcy generalnego oſad Indyiſkich, w którego ſalach zaſiadaią wielka rada, rada ſkarbowa i inne; apteka ſzafuiąca wſzyſtkim Hollenderſkim i obcym oſadom lekarſtwa, zbroiownie &c. Przedmieścia Batawſkie na pòł mili długie, a za niemi cudnie piękne Hollendròw ogrody, wieyſkie pałace, pola z bagnów na płodne winnice i oſiewną rolą obrocone &c.

Bornea na północ Jawy pod ekwatorem położona z ſamego tylko pomorza Europeyſkim znaioma żeglarzom, obfituie w naywybornieyſzą na świecie kamforę to ieſt żywicę z wyſokiego drzewa płynącą, w pieprz, w drzewa i zioła farbierſkie, w piaſek złoty, dyamenty, w gniazda ptaſze, które ſtołòw Indyiſkich, a ieſzcze bardziey Chińſkich nayſmacznieyſzemi ſą potrawami, w ryż, legominy, drzewa do budowy okrętów zdatne, zwierzęta rożne drapieżne, &c.

Które króleſtwa znayduią ſię na wyſpach Moluckich?

Wſzy-

Wszyſtkie wyſpy na południu Filipińſkich położone nazywaią ſię Moluckiemi od słowa Arabſkiego *moluco* krolestwo znaczącego; dzielą ſię na większe, a te ſą: Celeba, Gilola, Ceram, Timor, &c, mnieyſze ſą: Ternata, Fidor, Motir, Machian, Bachian, Amboina, Banda, Sologa, Key &c wszyſtkie obfituią w goździki, muszkatowe gałki, aloes, ſagu, to ieſt dzikie palmowe drzewo.

Celeba abo Makaſſar na 150 mil wzdłuż z południa na północ ſię rozciąga, gruntami obdarzona żyżnemi, we wszyſtkie zboża, leguminy, kwiaty cudnie piękne obfituie, dzieli ſię na kilkanaście państw udzielnych, z ktorych nayznacznieyſze ſą znaiomſze: Celebańſkie, ktorego M. S. *Bona;* Makaſſarſkie od M. S. *Makaſſar* nazwane; Hollendrzy zbudowali tu mocny zamek dla beſpieczeńwa ſwey powagi i handlu, do nich także należy miaſto portowe *Jompandam.*

Gilola ekwatorem przecięta od hord Indyiſkich mieszkana, ktore w miaſtach nadmorſkich handlem i roli uprawą ſię bawią.

Ceram na północy Amboiny bez mała nie wszyſtka zoſtaie w poddańſtwie kompanii Hollenderſkiey.

Timor 60 mil długa wielu udzielnym

pod-

podlega panom. Hollendrzy w kraiu Kupańskim trzymaią zamek *Konkordyą* od 50 żołnierzy strzeżony. Portugalczykowie maią osadę *Lafao* szańcami warowną. Przy Timorze leżą wyspy: Lombata, Serbita, Floris, Kumbawa &c.

Miedzy mnieyszemi Molukami Ternata iest naysławnieysza chociaż 8 mil ma obwodu, obfituie w sagu, migdały, pomarańcze, cytryny, tabakę, zostaie pod krolem Kompanii Hollenderskiey raczey niewolnikiem niż sprzymierzeńcem.

Tidor abo Tudura większa od Ternaty własnemu podlega królowi, a ten pod pozorem przymierza Hollendrom. *Motir* i *Machian* dawne krola Ternaty własności ledwie nie zupełnie w mocy zostaią Hollendrow. Bachian iest udzielnym królestwem zamkiem Hollenderskim *Barnevelt* osiodłanym. &c Amboina szańcami Hollenderskiemi warowna w goździki obfituie rownie iak Banda we śrzodku piaciu mnieyszych wysepek osiadła w kwiat i gałki muszkatowe żyżna pod iarzmem Kompanii Hollenderskiey zostaie &c.

Jakie iest położenie i obszerność Cesarstwa Ceylańskiego?

Cesarstwo Ceylańskie iednę zabiera wy-

spę.

ſpę Ceylan nazwaną długą z pòłnocy na południe mil 90, ſzeroką mil około 50 a od brzegòw Koromandelſkich oddaloną na mil 15. Ceylan do trzech należy narodòw: Cingalów, Bedaſow i Hollendròw. Bedaſowie na wiele podzieleni pokoleniów własnemi rządzą ſię zwyczaiami pod ſtarſzemi w każdym pokoleniu uſtanowionemi, poſiadaią kray równy dwoma gòrami otoczony miedzy wſchodem i pòłnocą.

Cyngalowie naròd ludny Ceſarzowi poddany Ceylanſkiemu, ktòry nad całym panuie kraiem wyiąwſzy kray Bedaſów i miaſta nadmorſkie, ktore Hollendrzy podbili.

Pańſtwo Ceſarza Ceylanſkiego ſkłada ſię z części wewnętrznych wyſpy, dzieli ſię na 42 powiatów, zamyka wiele gòr, miedzy którem gòra Adamowa *Pic d'Adam* ieſt naywyżſza; we śrzodku kraiu M. S, *Kandy* od Portugalczykow zburzone nie zewſzyſtkim ieſzcze z gruzów ſię podnioſło. *Digligi-nur* mieyſce pałacem Ceſarſkim ozdobione. Miaſta i miaſteczka w całym pańſtwie ſą gęſte i naſiadłe, ale lichemi i nieporządnie rozłożonemi zabudowane chałupami.

Wſzyſtkie miaſta portowe z pomorzem na mil 15 ku śrzodkowi kraiu pomkniętym po·

posiada Hollenderska Kupiecka kompania, mocnym trzyma one żołnierzem osadzone i twierdzami uzbroione. Te miasta są: *Jafanapatan* na połwyspie w połnocy osiadły z 24 powiatami, i wielkiemi cynamonowemi lasami. Miasto to wielkie i pięknemi ozdobione gmachami mocny zasłania zamek. *Manar* wysepka na zachodzie z miastem i zamkiem ubespieczaiącym połów pereł. *Kalpentyna* wyspa także, trzema zamkami obroniona; *Chilawa*, port naywygodnieyszy w całey wyspie; *Negumba* zamek dla obronienia, lasu cynamonowego, *Kolomba* stolica rządu Hollenderskiego piękna i obronna z portem nad wybrzeżem morskim, w stronie połnocney miasta naywiększe cynamonowe rosną lasy; *Pontogala* obronna z portem, *Batekala*, port na wschodzie, *Trinkemala* nad obszernym wybrzeżem, obronna i mocna.

Jakie są własności Ceylanu?

Wyspa Ceylan gorzysta, lasami cynamonowemi okryta, słusznie nazywa się od Indyanów ziemią roskoszy dla obfitości i wielości bogactw, ktore ztąd wychodzą. Płodem Ceylanu i towarem są: orzechy Indyiskie, miód, wosk, kardamon, drzewo hebanowe, kawa, pieprz podługowaty, bawełna

na i bawełniane delikatne pod roznemi na- zwiſkami płotna, iedwab, tabaka, muſzkuł, cukier, ryż, kość ſłoniowa, ſłonie wielkie w Indyach naydroższe, małpy ludźmi leśnemi nazwane, które na nogach tylnych chodzić nauczone rożne ſamym ludziom właściwe czynią uſługi, a nadewſzyſtko cynamon, który ieſt korą wewnętrzną drzewa na tey tylko wyſpie roſnącego i handel Hollendrów niezmiernemi zyſkami bogacącego, którzy chcąc utrzymać w wyſokiey cenie ten drogi towar, nad million funtów, na rok nie wywożą, nad miarę zebrany palą.

W gòrach Ceylańſkich znayduią ſię rożne kruſzce i drogie kamienie: rubiny więkſze od Peguańſkich, ſzafiry niebieſkie i białe bardzo twarde, topazy miedzy wſzyſtkiemi wſchodniemi naypięknieyſze. Dyamentów prawdziwych tu niemaſz, ale Cingalowie tak doſkonale bielą ſzafiry i topazy, że często ludzie dobrze na tym towarze ſię znaiący kupuią ie za prawdziwe dyamenty.

Jaki ieſt charakter Ceylanczyków?

Bedaſowie Ceſarzowi nie podlegli, ſą biali, ku cudzoziemcòm ludzcy, śmiali, odważni, ale tak zawiśni co ſię tycze żon i còrek, iż za ſamo na nie weyrzenie gotowi ſą

za-

zabiiać, mowią bardzo mało, chodzą prawie nago, ſą wzroſtu małego, ale krępi, zwięzli; bronią ich ſą ſtrzały i łuk na pięć łokci długi w końcach okuty, z ktorego w ziemię utkwionego wypuſzczaią ſtrzały, i miaſto dzidy go używaią. Zyią mięſem ielenim, miodem i owocami, mieſzkaią nad rzekami, ſypiaią na drzewach.

Cingalowie, według Knoxa Angielczyka przez lat 20 na Ceylanie niewolnika, ſą wzroſtu przyſtoynego, łagodni, ludzcy, z cudzoziemcami radzi obcuią, dowcipni, przemyślni, ochędożni, obyczayni i nic dzikiego niemaiący w obyczaiach i ſkłonnościach Te przymioty i ich ſpoſobność do woyny, odwagę, trzeźwość, wſtrzemięźliwość ſzpeci ſkłonność do kłamſtwa, ſzalbierſtwo, w handlach oſzukanie, chluba i prożna duma.

Jakie ieſt położenie, obſzerność, żyzność &c: Królеſtwa Maldywſkiego?

Maldywy wyſpy paſmem z połnocy na południe przez mil 20 ciągnące ſię na morzu Indyiſkim na zachod Ceylanu z tey ſtrony Ekwatora położone, na 13 części na kſztałt gronow winnych Atollony nazwanych od natury podzielone i przeſmykami morſkiemi od ſiebie odłączone, rożney ſą wielkości: iedne całe ſą bryłami ogromnych ka-

kamieni, drugie gorami piaſku ruchawego nad ſtrych morza wynieſionego do mieſzkania zgoła nie zdatne, naywięcey ieſt takich, które ſkąpo rodzą ryż, a obficie orzechy Indyiſkie, ktoremi wyſpiarze żyią i handluią. Brzegi morſkie obfitym połowem nadgradzaią zboża niedoſtatek; tu ſię poławiaią konchy *koris* nazwane od Indyanów i niektórych Afrykańſkich Murzynów miaſto monety używane. M. S. całego kraiu *Mala* na wyſpie Mali domami z kamienia ciosanego i drzewa kokoſowego zabudowana, pałacem obſzernym królewſkim ozdobiona.

Arabowie i rodacy Indyanie narod ſkładaią Maldywſki, ſą oliwkowaci, wzroſtu wyſokiego, koſmaci, zdatni do broni i nauk i dość pomyślnie ćwiczą ſię w Aſtronomii. Niewiaſty znayduią ſię tak białe iak w Europie, włoſy długie przez pierzścień przeciśnione noſzą rozpuſzczone i kwieciem przetykane, długość warkocza przyſpoſobionemi nadſtawiaią włoſami. Oboia płeć rozwięzła w oſtatniey żyie rozpuście. Rząd ſamowładny ieſt przy krolu nazwanym *Raſkwan* ktory piſze ſię Monarchą trzynaſtu prowincyi i 12000 wyſp.

KSIĘ-

KSIĘGA IV.

O AFRYCE

Jakie ieſt położenie, granice, obſzerność i naſiadłość Afryki?

Afryka według Jozefa od Afra wnuka Abrahama, abo według innych z słowa Hebrayſkiego kurzawę dla piaſków wielkich znaczącego nazwana, wielką ieſt półwyſpą miedzymorzem Suez mil 20 ſzerokim do Azyi przytkniętą, graniczy od północy z Europą morzem śrzodoziemnym, od wſchodu z Azyą morzem czerwonym i miedzymorzem Suez, od południa z kraiami nieznaiomemi oceanem Murzyńſkim, á od zachodu z Ameryką oceanem Atlantycznym. Długość iey od przylądku dobrey nadziei do przeſmyku Gibraltarſkiego wynoſi mil około 1500, á ſzerokość naywiękſza z zachodu na wſchód nad mil 1300, na około ma mil prawie 3800. Leży miedzy 1 i 70 ſtopniem długości, á miedzy 37, minut 30 ſzerokości północney i 24, minut 40 ſzerokości południowey. Naſiadłość Afryki nie ieſt według iey rozległości, podcho-

dzi przecież pod 140 millionów duſz.

Jakie ſą własności powietrza i żyzność Afryki?

Powietrze Afryki w powſzechności wzięte dla upałów kraiom podſłonecznym właściwych ieſt niezdrowe. Grunta piaſzczyſte ſkąpo rodzą wyiąwſzy Egipt i niektóre pomorza á mianowicie Barbaryą, gdzie iedne ziarno 100 przynoſi. Afryka delikatne wydaie owoce, drogie lekarſkie rośliny, iako to ſenes, kaſyą &c i na wielu mieyſcach zamyka złote i ſrebrne żupy. Drapieżne zwierzęta: lwy, lamparty, ryſie, ſłonie, wielbłądy, tygryſy. małpy, dzikie oſły &c obficiey w Afryce ſię płodzą, niż w innych świata częściach. W Barbaryi bydło i owce ſą oſobliwey wielkości i ſmaku. W rzekach znayduią ſię kónie morſkie i krokodyle, po polach ſtruſie, kameleony i węże niezwyczayney długości i grubości.

Jakiego przyrodzenia ſą Afrykanie?

Afrykanie ſą mocni, wzroſtu przyſtoynego, zli, dzicy, okrutni, niewierni, żadnemi naukami nieoświeceni, nie woienni wyiąwſzy Egipcyanów i Barbarzyńſkie narody. Arabowie którzy w tym kraiu oſiedli na brzegach morza śrzodoziemnego używaią broni ogniſtey, bawią ſię morſkim rozboiem

iem i różnią się cerą i postacią od rodaków. Wszyscy maią twarz ogorzałą, ciż aś którzy całe maią czarną, nazywaią się Murzynami.

Które państwa znacznieysze zamykaią się w Afryce?

Oprocz Egiptu, o ktòrym rzecz była pod Turcyą, państwa w Barbaryi, Etyopii, Nigrycyi, Kafreryi, Gwinei, i na wyspach zasiadłe w Fryce zamykaią.

ROZDZIAŁ I.

O państwach i narodach w Barbaryi osiadłych.

Barbarya tak nazwana od słowa Arabskiego *Barbar* znaczącego mowę miedzy zębami, które nazwisko iey nadali Arabowie w wieku VII nie mogący dobrze rozumieć ięzyka rodaków, obszerna Afryki pòłnocney kraina, oceanem zachodnim, morzem śrzodoziemnym, Egiptem, Nigrycyą otoczona, długa na mil 900, szeroka na 150, powietrzem umiarkowanym i w całey Afryce nayzdrowszym, gruntami na pomorzu w zboże, owoce, migdały, daktyle żyżnemi ob-

darzona, nasiadła jest od Mawrów, Arabów i Turków, ktòrzy dla handlu Chrześcian cierpią i Zydów. Barbarya dobre ma porty, z których wychodzą towary: strusie pióra, zboże ròżne, indych, piasek złoty, skòry, wosk, cyna, korale, i dzielne konie. Obywatele są żwawi, odważni i dowcipni, ale bez nauki i poloru. Niewiasty zrzędne kochaią się w skromności.

Które kraie i państwa zamykaią się w Barbaryi?

Barbarya gòrą Atlas na dwie wielkie dzieli się części: na Barbaryą właściwą, w której leżą: Cesarstwa Marokańskie, rzeczypospolite Algerska, Tunetańska, Trypolitańska i Barka od Turków przyłączona do Egiptu, Biladulgeryda; i Barbaryą południową za gòrą Atlasem osiadłą, ktòra zamyka pustynią Zarę.

Cesarstwo Marokanskie dawna *Mauritania Tingitana* w zachodniey stronie Barbaryi położone składa się z królestw Marokańskiego, Fezańskiego, Tafiletańskiego, Suzańskiego i znaczney części Dary, graniczy na pòłnoc z morzem śrzodoziemnym, na wschód z królestwem Algerskim i dzikim polem Targą, na południe z pustynią Tanagą, na zachód z oceanem Atlantycznym,

dłu-

długości może mieć mil 220, ſzerokości 140. Każde krôleſtwo Monarchię Marokańſką ſkładaiące dzieli ſię na prowincye, w których znacznieyſze miaſta ſą:

Marok miaſto wielkie, ſtołeczne Monarchii na równinie oſiadłe wiele z ludności i bogactw utraciło po przenieſieniu ſię Ceſarzów na mieſzkanie do *Mikienezu* nie dawno zbudowanego; *Feza* M. S. krôleſtwa Fezańſkiego z 3 miaſt złożona, ludna i bogata; *Tander* dawna Tingis od Anglików r. 1684 opuſzczona; *Tetuan* w którym Anglicy naywięcey żywności kupuią dla Gibraltaru; *Laracha* Hiſzpanom r. 1682; á *Magazan* Portugalczykom r. 1769 odebrane; *Sala*, *Saffia*, wſzyſtkie portowe nad oceanem. *Suza* abo *Tarudan*, *Tafilet* miaſta ſtołeczne dwoch króleſtw, á *Kitewa* prowincyi Dary. Krôleſtwo Sugulmeſſańſkie należało do Ceſarza Marokańſkiego, ale ieſt podbite od Arabow, obfituie w zboże, owoce, żelazo, ołów i antimonium. *Melilla*, *Ceuta*, *Pignon de Velez* ſą miaſta obronne Hiſzpańſkie.

Króleſtwa Suzańſkie, Tafiletańſkie i Sugulmeſſańſkie leżą w Biladulgerydzie.

Powietrze w całym kraiu ieſt miłe, łagodne i umiarkowane, kray ſtykaiący ſię z Barba-

baryą i nasiadłością i żyżnością inne przenosi prowincye: obfituie w zboże, owoce, migdały, figi, rozynki, winogrona, daktyle, cukier, wosk i miòd; góry w złoto, srebro i miedź; lasy we lwy w całey Afryce nayśrzższe i inne drapieżne zwierzęta; pola zwłaszcza nie urodzayne okryte są strusiami, dromedaryuszami &c.

Obywatele Cesarstwa Marokańskiego są Berberowie abo dawni Mawrowie z Hiszpanii wygnani, Arabowie, Beduani, Szawianie od Hiszpanów za panowania Saracenów z Hiszpanii tu przesadzonych pochodzący i Żydzi z Hiszpanii rugowani; Berberowie mieszkaią pod namiotami, błąkaią się po polach, górach i lasach z swemi trzodami i brzydzą się mieyskim życiem. Mawrowie Hiszpańscy dowcipni prowadzą życie pracowite, bawią się roli uprawą, rzemiosłami, handlem i morskim rozboiem. Arabowie podzieleni na pokolenia mieszkaią pod namiotami, które z iednego mieysca na drugie przenoszą, oddaią Cesarzowi dziesięcinę ze wszystkich dóbr swych i dochodow. Żydzi sami iedni prowadzą znaczny handel i są litkupnikami wszystkich kupców z tym państwem handluiących. Niewolnicy Chrześciańscy należą do Cesarza; stan ich iest nie-

ſzczęśliwy dla prac cięſzkości, pokarmu nie zdrowego i mieſzkania w lochach podziemnych, w których ich zamykaią. Miedzy towarami ztąd wychodzi kordyban, to ieſt ſkóra przednią ſztuką wyprawiona, którą my ſzafianem od miaſta Safii nazywamy.

Ceſarz Marokańſki piſze ſię Ceſarzem Afrykańſkim i wielkim Szeryfem to ieſt potomkiem Mahometa idącym od Alego zięcia i Fatymy córki fałſzywego proroka, panuie ſamowładnie, naſtępcą ſwym ſtanowi tego z ſwych ſynòw który mu ſię naybarziey podoba, mianuie Muftego ale go nie ma mocy ſkładać; rozbóynicy zdobyczy morſkiey daią mu połowę i wſzyſtkich niewolków, biorąc od niego za każdego 50 talerów. Woyſka iego morſkie ſą ſzczupłe, lądowe zaś liczne nic warte, nie ſą ani dobrze uzbroione ani wyćwiczone.

Rzeczpoſpolita Algerſka u dawnych Numidyą i Mawrytanią Ceſarſką nazwana oprocz króleſtwa Algerſkiego z tey ſtrony góry Atlaſu, ma za tąż ſamą gòrą w Biladulgerydzie prowincye Zabę i Tegorarin, długość kraiu ieſt na mil 175, ſzerokość 150, leży nad morzem śrzodozięmnym i ſtyka ſię z kròleſtwem Tunetańſkim, Marokańſkim &c. Powietrze ieſt umiarkowane,

grun-

grunta w ſtronie północney żyżne, w innych częściach piaſzczyſte i niepłodne.

Alger (Reſcurum abo Julia Cæſarea) M. S. wielkie, piękne i naybogatſze w Afryce. *Konſtantyna*, *Bonna* przedtym *Hippona*, *Bugia*, *Trzemeczyn*; *Marſalkwiwir* i *Oran* miaſta i porty należą do Hiſzpanii, á *Baſtyon* Fracuski do Francyi.

Rząd polityczny Rzeczypoſpolitey Algerſkiey ieſt na kſztałt aryſtokratycznego. Turcy od 260 lat panuiący nad Algerem ſami iedni ſkładaią ſtan ſzlachecki i ſami iedni wchodzą do rządów. *Dey* zgodnie od żołnierſtwa obrany ieſt Rzeczypoſpolitey głową, ma ſobie przydanych do rządu 4 Sekretarzów nazwanych *Hojas*, i *Kaſnadara* abo Podſkarbiego, z ktòremi ſądzi ſprawy, cło ſtanowi, ſkarbem ſzafuie publicznym, nakazuie podatki. On ſam ma moc ſtanowić pokóy, rozdawać urzędy, karać winnych, abo onym winę odpuſzczać, i wſzyſtkie ſprawy publiczne rozrządzać, oprócz ſpraw należących do wiary, które w mocy ſą duchowieńſtwa. Liczą tu na 12 tyſięcy Turków, krórzy wſzyſcy żołnierſką odprawuią ſłużbę i maią prawo do naywyżſzych urzędów. Pobiſurmanieni Chrześcianie temiż ſamemi ſzczycą ſię przywileiami

co

co i Turcy, gdy ſłużbę przyimuią żołnierſką i ſtanowią ſię z Turczynkami abo niewolnicami Chrześciańſkiemi; á zaś tak Turcy iako poturczeni Chrześcianie tracą prawo do urzędów poymuiąc w małżeńſtwo niewiaſty Mawrſkie abo Arabſkie, z takiego poſtanowienia ſpłodzone dzieci nazywaią ſię *Kulolis*, mogą ſłużyć woyſkowo ale do urzędów maią przyſtęp zabroniony. Dzieci *Deja* ſą także nieſpoſobni do ſprawowania urzędów Rzeczypoſpolitey. Obywatele tego kraiu dzielą ſię na Turków, Arabów i Mawrów. Turcy czynią ſtan ſzlachecki panuiący, Arabowie i Mawrowie ſą niewolnikami Turków. Sułtan Turecki żadney nie ma w Algerze władzy polityczney i nie trzyma Baſzy; poſyła iednak do rządow duchownych Muftego.

Rzeczpoſpolita Tunetańſka u dawnych Afryka właściwa oblana od północy morzem śrzodozięmnym, ſtyka ſię z kraiami Algerſkim, Trypolitańſkim i różnych narodów Arabſkich.

Tunis abo *Tunet* M. S. wielkie i bogate z zamkiem Guletą broniącym weyścia do portu. *Kairoan* ſławne w hiſtoryi miaſto od Saracenów zbudowane, teraz upadłe. *Porto-Farino* abo dawna *Utyka*. O 3 mile od

Tu-

Tunetu są rozwaliny sławney Kartageny, która tak długo z Rzymem, o pierszeństwo walczyła. *Tokorta* M. S. króleſtwa w Biladulgerydzie płacącego daninę Tunetanom.

Po długich woynach i kłótniach przez lat 160 Mawrowie Turkom odebrali nayważsze Rzeczypospolitey rządy, które sprawuiący nazywa się Bey i ieſt udzielnym panem. *Dywan* ze wszelkiey wyzuty władzy może Beyowi przekładać potrzeby kraiu abo poddanych uciemiężenie. Basza Turecki przy mierney zachowany pensyi, bynaymniey nie wtrąca się do rządów,

Kray Trypolitański leży nad morzem śrzodozięmnym i styka się z Derną, Zarą, Gadumą, Tunetem &c.

Tripol ieſt M. S. handlowne i mocne. *Leeda* przedtym Leptis, *Zoara* &c. Rząd tey Rzeczypospolitey ieſt arystokratyczny. Dey ieſt głową dywanu i woyska Hetmanem. Wszystkie te trzy Rzeczypospolite bawią się morskim rozboiem i onym się bogacą. Narody, które chcą się uwolnić od ich napaści, muszą bogatemi opłacać się im upominkami.

Biladulgeryda na południe Barki, Tripolu, Algeru i gòry Atlas obrocona, od

Egiptu ciągnie się do morza Atlantyckiego, grunta ma piaszczyste i nieurodzayne, iedynym kraiu bogactwem są daktyle, strusie i wielbłądy. Arabowie Biladulgerydy obywatele na ksztalt Szwaycarów na służbę żołnierską różnym naymuią się potencyom, iedynie się bawią strzelaniem i łowieniem strusiow, ktòrych mięso iedzą, a piòra przedaią. Z zachodu na wschód 8 leży kraiu, które Biladulgerydę składaią: 1) Krolestwa Suzańskie 2) Tafiletańskie z prowincyą Darhą należą do Cesarza Marokańskiego, 3) Sugulmessanskie wybiwszy się z mocy Cesarza Marokańskiego pod Arabòw zostaie panowaniem, 4) Tegorarin ludnemi wsiami i mocnemi zabudowany zamkami czynsz płaci Algerczykom, równie iako, 5) kray Zab żyżny, ale wody niedostatek cierpiący. którego M. S. *Peskara* pod Atlasem zasiadła. Kray *Mezab* należy do Zabu zamkami i gęstemi wsiami zabudowany, 6) Biladulgeryda właściwa legowisko szarańczy z M. S. *Truserą* w żyżnym kraiu w daktyle, położoną. Królestwo Tokortańskie pod hołdem zostaiące Tunetanów w tym leży kraiu równie iak Gadumańskie z M. S. *Gadumą*, które wybiło się z mocy Tripolitanow, 7) Królestwo Fezzeńskie hołduie Tri-
poli.

politanom. Na wſchodzie tego krôleſtwa leży kray *Raſſem* abo ſkamieniały do mieſzkania niezdatny, 8) Krainy Uguela i Siowa wchodzą do Barki. Siowa rządząca ſię wolnie płaci czynſz Tripolitanom. W bliſkości była ſławna Jowiſza Hammońſkiego bożnica.

Dzikie pola abo puſtynia Zara według innych *Sahara* mniey ieſzcze niż Biladulgeryda naſiadła dla ſtep dzikich i piaſzczyſtych równin okiem niedoścignionych, od Arabòw morzem nazwanych piaſzczyſtym, ktòre wiatrem poruſzone ćmią ſłońce i gromadne zaſypuią karawany. Dawni Garamanci mieſzkali w ſtronie tey krainy wſchodniey, á Getulowie w zachodniey. Położenie iey ieſt miedzy górą Atlaſem, Egiptem, Nubią, Nigrycyą i oceanem; długość ze wſchodu na zachód mil 800, ſzerokość naywiękſza 300. Powietrze ieſt zdrowe ale nieznośnie gorące, grunta płonne, oprocz daktylòw, nic prawie nie wydaią. Poſiadaią ią dawni Afryki rodacy Mawrowie i Arabowie na pokolenia podzieleni i królikom mnogim poddani. Kraiopiſarze poſpolicie na 5 ią dzielą części, które ze wſchodu na zachód takim ciągną ſię ſzykiem 1) Berdoa 2) Lemta: 3) Terga, 4) Zuenziga, 5) Zanhaga.

Ber-

Berdoa ſtyka ſię z Egiptem ma 3 miaſteczka i wſi kilkanaście.

Lemta puſta i zgoła nieurodzayna, z któréy w hiſtoryi ſławni Almorawidowie w wieku XI wyſzedłſzy, założyli mocną monarchią w Maroku i Hiſzpanii.

Terga obfituie w wodę, paſtwiſka, mannę i daktyle.

Zuenziga ſucha i piaſzczyſta obfituie w ſól kopaną, którą karawanami prowadzą do Maroku i Tombutu.

Zanhaga zachodzi do morza, które przylądki Mirik, Boiador i Nun biały okrąża; kray to ieſt zgoła płonny, w którym widzieć ſię daią rozwaliny dwoch zamków Francuſkich zburzonych *Portandik* i *Argwin.* Dwa także Murzyńſkie miaſta *Hoden* i *Tegazza* znayduią ſię. Gumma Senegalſka z drzewa małego rodzaiu akacyi ſącząca ſię i ſól kopana z Zanhagi wychodzą. Mawrowie te towary z Europeyczykami zamieniaią na ſukna, grzebienie bukſzpanowe, naczynia moſiężne i inne, noże, żelazo, pieprz, korzenie &c.

ROZDZIAŁ II.
O pańſtwach Etyopſkich.

Etyopia graniczy na połnoc z Egiptem,

na

na wſchód z morzem czerwonym, na południe z Kafreryą, na zachód z dzikiemi polami które ſię ſtykaią z Nigrycyą i Gwinecą; dzieli ſię na Etyopią dolną ku pòłnocy obroconą, ktòrą dawni kraiopiſarze nazywali Nubią, á teraźnieyſi Sennaryą abo Sennar i Etyopią gòrną abo Abiſſynią.

Które państwa zamykaią ſię w Etyopii dolney abo Nubii?

Nubia abo dolna Etyopia otoczona paſmem gór, które ią dzielą od Egiptu na pòłnoc, od morza czerwonego i pomorza Abex na wſchód, od Abiſſynii na południe, od Nigrycyi na zachòd, oblana Nilem w zdłuż kraiu płynącym ledwie ieſt z położenia znaioma, przy Nilu na milę w ſzerz żyżna, w innych mieyſcach piaſzczyſta i puſta, obfituie w złoto, różne drogie wonności, drzewo Sandałowe i hebanowe, w trzciny cukrowe, z któremi iednak Nubianie obchodzić ſię nie umieią, w konie i wſzyſtkie drapieżne zwierzęta. Nubianie maią twarz czarną, wargi wielkie, nozdrze ſzerokie i ſkład ciała mocny, ſą zli, chytrzy, zdradliwi, rozboiem ſię bawią, żadney obyczayności nie znaią, niektòrzy iednak, z nich handluią z Egiptem, á niektorzy pilnuią rolnictwa.

W

W Nubii zamykaią ſię 4 kròleſtwa: Senarſkie podbite od Króla Fungu i do iego páńſtwa przyłączone; Dungalſkie hołduiące Kròlowi Senarſkiemu; Sudáńſkie i Dekińſkie.

Króleſtwo Senarſkie obſzerne i mocne w ſtronie zachodniey Nilu ma M. S. *Sennar*, nad Albawą zaſiadłe, ludne i bogate. Pałac kròlewski murowany oprocz ogromności, nic nie ma oſobliwego.

Króleſtwo Dungalſkie na pólnoc Senarſkiego położone, onemu hołduie, M. S. *Dungala* Nilem oblana pięknym króleſkim pałacem ieſt ozdobiona.

Kròleſtwo Sudáńſkie leży ku zachodowi, á Dekińſkie ku pòłnocy nad granicą rozciąga ſię Egipſką.

Ktòre ſię páńſtwa w Abiſſynii abo Etyopii górney znayduią?

Etyopii gòrney nazwiſko dawne Abaſena w poźnieyſzym czaſie zamieniło ſię w Abaſſią, zkąd uroſła *Abiſſynia*, graniczy na północ z Nubią, na wſchod z Abachem, na południe z Gallami i Agawami, na zachod z polami dzikiemi do Nigrycyi rozciągnionemi; długość iey prawie ſzerokości równa mil około 200 wynoſi; przedtym daleko obſzernieyſzemi zamykała ſię granicami, i

dzie-

dzieliła się na 36 królestw, które od niey odpadły. Można ią dziś dzielić na Cesarstwo Abissyńskie i kraie od niego oderwane.

Abissynia żadnych miast nie ma, zaledwie się znayduią wsie z namiotow złożone, które się z iednego często mieysca na drugie przenoszą. Sam Cesarz Abissyński pod takiemi mieszka namiotami, temi czasy mieysce *Gondar* nad ieziorem Dambeą iest obrane. *Axum* M. S. dawney Abissynii tak sławne, że dawni pisarze cały narod od tego miasta Axumitami nazywali; do tych czas widzieć się daią wysokie piramidy, rozwaliny wielkich gmachow, i na kamieniach napisy Greckie i Łacińskie.

Jakie iest powietrze, żyzność i płód ziemny Abissynii?

Upały słoneczne na równinach panuią nieznośne, na górach zaś łagodności obywatelé doznawaią powietrza. Deszcz w tym kraiu nie kroplami ale niby konwiami się leie, śnieg nie iest znaiomy, i obywatele nie daią wiary cudzoziemcom o nim mowiącym. Kray ten górzysty wszędzie iest żyżny gdzie tylko może bydź uprawiony i zasiewany, w niektórych mieyscach trzy na ieden rok przynosi żniwa; pszenica, ięczmień, proso, teff maiący smak żyta, ogrodowiny, owo-

ce,

ce, dobrze się udaią; w gòrach znayduią się rożne drogie kruszcze, ale ich Abissyńczykowie nie dobywaią, solne żupy są nieprzebrane; piasek złoty rzeki niemal wszystkie toczą, łąki i lasy ustawiczna okrywa zieloność; bawełny, trzcin cukrowych, senesu wielka iest obfitość; ziele nazwane *Assazoa* usypia żmiie i każdy gad iadowity; iabłek i gruszek do naszych podobnych nie zna i nie ma Abissynia. Oprocz rożnego bydła Europeyczykom nieznaiomego, Abissynia płodzi woły niezwyczayney wielkości, owce też są tak wielkie, że onych ogon 50 waży funtow, a rogi wołow, ktorych miasto węborkow do noszenia wody używaią, trzymaią 5 garcy dobrey miary. Miedzy drapieżnemi zwierzętami, ktòrych wszelkie rodzaie Abissynią napełniaią, lwow większych od Abissyńkich żaden inny kray nie wydaie.

Handel wszystek iest w ręku Arabow i Turkow w sąsiedztwie mieszkaiących. Ormianom narodowi przemyślnemu i do kresow świata za zyskiem biegaiącemu wszystkie prowincye są otwarte, że obrządki i wiarę maią Abissyńczykom podobne: wprowadzaią oni do Abissynii materye bławatne, bawełniane, lniane i wełniane, korzenie, a

naybardziey pieprz, którym niepomiarkowanie Abiſſyńczykowie ſwe potrawy zaprawuią, rożne naczynia, ktore zamieniaią na piaſek złoty, ſkóry, wosk, kość ſłoniową &c; między ziomkami kupno i przedaż dzieią ſię rzeczy zamianą; piaſek złoty i ſol w cegłę cięta ſłużą temu kraiowi za monetę.

Jakie ſą przymioty, ſkłonności i charakter Abiſſyńczyków?

Abiſſyńczykowie ſą naypięknieyſzym w całey Afryce narodem, zdobi ich wzroſt piękny i ſkład ciała według proporcyi ułożony; cerę ſwoię czarnooliwkowatą przenoſzą nad białą, nos ich nie ieſt zadarty ani wargi obwiſłe zwyczayne Nubianom i Kafrerczykom; ſą żywi, letcy, rzeźwi, mocni, wſtrzemięźliwi i do wytrzymania prac nayciężſzych ſpoſobni; zaleca ich byſtry dowcip, uwaga, rozſądek oſobliwy, miłość bliźniego i inne cnoty w towarzyſtwie potrzebne. Iednakże te chwalebne przymioty nie doſtały ſię rownym podziałem wſzyſtkim Abiſſyńczykom. Enareanie wſzyſtkich przechodzą męſtwem i dochowaniem panu wierności; Tygranie ſą nieobyczayni, zdraycy i tak zawzięci i mściwi, że gniew i nienawiść w familiach wiekuie.

Abiſſynczykowie ćwiczą ſię w nauce ięzy-

zy-

zyka kraiowego dawnego, ktorego tylko do nabożeństwa i listow dyplomatycznych używaią, w kunszcie lekarskie, zioła poznawać uczącym, w Filozofii miedzy tysiącznemi błędami i ten przypuszczaiącey, że człowieka dwie ożywiaią dusze: iedna zgoła cielesna, druga duchowna. Astronomia Abissyńska nie iest doskonalsza od Filozofii: rozumieią że wszystkie planety na czymsi wiszą, żesłońce wschodząc i zachodząc przeciska się przez iakąś dziurę. Mahomet rownie iak Abissyńczykowie w astronomii prostak twierdził, że planeta dzień czyniąca do studni zapada; o samych rzeczach świętych nie zgrabne składaią wiersze, listy rzadko do siebie pisuią, a gdy to czynią, publicznych na to naymuią pisarzow, malarstwo i snicerstwo są kunszty całe Abissyńczykom nieznaiome. Rzemiosłem zaledwie iakim się bawią, sami Zydzi tką płotna i naczynia robią żelazne. Kowalstwo według mniemania tego narodu iest rzemiosłem diabłom nie ludziom właściwym. Egipcyanow dawnych zwyczaiem rzemiosła od oycow podaią się synom i w iedney utrzymuią się familii.

Abissyńczykow życie proste zakrawa na sposob życia narodow dzikich. Niektorzy

pod namiotami, inni w chałupach z rokiciny plecionych na kſztałt leyku wyſtawionych, a inni w długich a wąſkich mieſzkaią lepiankach wewnątrz matami obitych. Wielcy panowie i ſam Ceſarz iedzą z ſkorupy i poſpolicie ſami ſobie chleb pieką codzień. Chleb Abiſſyńſki ieſt cienki, tak zaś wielki, że miaſto obruſa cały ſtoł okrywa, ktory bieſiadnicy ſztukami łamią i iedzą. Godnie urodzeni nigdy ſię potraw nie dotykaią, pokoiowi do ſtołu ſłużący chleb i mięſo kraią i do gęby ſadzą. Wielkie kawały połykać ieſt tu moda, a iedząc wielki ſzeleſt czynić, ieſt właściwa ſzlachcie polityka. Pieczenia wołowa ſurowa ze krwie nie oſączona, ſolą, pieprzem i żołcią wołową zaprawiona na uroczyſtych daie ſię ucztach; żołć ze krwią wyciśnioną chętnie bieſiadnicy piią, iedni drugim podług godności ſtopnia ią podaiąc. Zaprawuią też mięſne potrawy ſoſem *manta* nazwanym z tłuſtości z kiſzek zwierzęcych wyciśnionym, ktory ſmażą z maſłem, ſolą, pieprzem i cybulą.

Zwyczaynym Abiſſyńczykow napoiem ieſt miod i piwo; na wizytach i bieſiadach obficie zawſze piią i zawſze ſię upiiaią.

Odziewaią ſię prawie po Turecku, proſci

ści ludzie noſzą kamizole w męſkie ubranie ſzerokie z płotna proſtego wpuſzczoną, bogaci zaś żupany bławatne długie do goleni i ubranie męſkie z przodu bogate, á z tyłu ponieważ żupanem ieſt zakryte, z proſtego płotna. Starzy przykrywaią głowę czapkami lub noſzą zawoie, młodzi prawie zawſze ſą odkryci.

Płci żeńſkiey uſtawiczna ieſt zabawa pięknić ſię, ſtroić, włoſy wymyślnie trefić i ſtarać ſię każdemu podobać.

Nie maſz kraiu gdzieby mniey koſztowała podroż iak w Abiſſynii. Podrożny wſzędzie przy zwyczayney ludzkości znayduie wſzyſtkie wygody, czy ieſt goſpodarzowi znaiomy, czy nie.

Niemaſz także narodu, ktoryby mniey od Abiſſyńczykow podrożą ſię trudnił: w ſwym kraiu ieżdzą rzadko, a za granicę nie wychodzą prawie nigdy.

ROZDZIAŁ III.

o Państwach i Narodach w Nigrycyi osiadłych.

Nigrycya abo ziemia prawdziwie Mu-

rzyńska to iest czarnych narodów oyczyzna zamyka się Zarą od północy, Abissynią i Nubią od wschodu, Gwineą od południa, oceanem od zachodu. Długość iey od wschodu do zachodu zamyka mil nad 800, szerokość z południa na północ mil 200. Rzeka czarna od Ptolomeusza nazwana *Niger*, od Francuzów *Senegala* śrzodkiem Nigrycyi płynąca czyni przyległą z obu stron krainę żyżną w proso, len, bawełnę, i ryż. Wszędzie owoce rodzą się w obfitości, palmowe drzewo daie obywatelom wino, góry złoto i miedź, lasy drogą gumę &c. Murzyni Nigryccy cale czarni zęby maią białe, z ludzkością cudzoziemców przyimuią, są iednak grubianie, lubieżni i prożniacy. Mieszkaiący w miastach idą za Alkoranem, błąkaiący się po stepach nie maią żadney wiary i obyczayności.

Które kraie leżą w Nigrycyi?

W Nigrycyi kładą kraiopisarze nad 40 królestw, ledwie z nazwiska znaiomych, dzikich i do wyrażenia trudnych; znacznieysze są: Tombuckie, Mandyngańskie i Burneńskie, inne prawie wszystkie we śrzodku kraiu zasiadłe daninę płacą Królowi Tombuckiemu, a nad Gamrą i Senegalą położone są szczupłe i z nazwiska nieznaiome.

Kró-

Króleſtwo Tombuckie naypotężnieyſze i naybogatſze w Nigrycyi leży w pośrzodku kraiu ku pòłnocy, M. S. *Tombut* zaſiadłe bliſko odnogi rzeki czarney, bogate z handlu, który prowadzi z Barbaryą. Domy wſzyſtkie ſą kryte ſłomą, á lepione z kredy, pałac Królewſki wſpaniały z cioſanego kamienia zbudowany wyſokie i grube otaczaią wały, w nim ſą złożone niezmierne boga̧ctwa. Króleſtwa Zanfarańſkie, Zegzegańſkie, Agady &c. płacą daninę Królowi Tombuckiemu.

Króleſtwo Burneńſkie na zachòd Nubii położone, obfituie w zboże. Obywatele tameczni nie maią ani wiary, ani praw, ani małżeńſkich znaią związkòw. Żony i dzieci do wſzyſtkich należą. M. S. *Burnum* w ktòrym Król mieſzka. W ſtronie zachodniey tego państwa przepaściſte góry niezmierną moc zamykaią złota.

Króleſtwo Mandyngańſkie rozciąga ſię z południa ku zachodowi i zamyka wiele mnieyſzych kròleſtw, ktòre mu czynſz płacą. M. S. *Songa* oſiadła w kraiu żyżnym w daktyle, ſłonie i małpy; naròd Mandyganòw przyść tu muſiał z pomorza Atlańſkiego.

Pomorze Nigrycyi od przylądku Te-

rem-

remſkiego ciągnie ſię do przylądku Werga, i zamyka dwie wielkie rzeki Senegalę i Gamrę. W tym żyżnym i bogatym kraiu mieſzkaią 3 wielkie narody na mnieyſze oſady i 38 krôleſtw podzielone. Trzy wielkie narody, od których mnieyſze poſzły i różne nazwiſka pobrały, ſą: Mandynganie, Ualofanie (na mappach Jalofanie) i Fulianie abo Pulanie.

Mandynganie poſiadaią 19 krôleſtw na porzeczu pôłnocnym i południowym Gamry aż do oceanu zaſiadłych; ſą to miedzy wſzyſtkiemi narodami Murzyńſkiemi naygorliwſi Mahometanie i nayobyczaynieyſi ludzie, czuyni, przemyślni, ſprawni cały niemal handel tey krainy do ſiebie przeciągnęli, dla tego Europeyczykom naylepiey poznać ſię dali, żyią ryżem i korzonkami, ktôre iędzą bez widelcôw i łyżek iednego zawſze czaſu położywſzy ſię na ziemi, piią zwyczaynie wodę, używaią iednak pod czas wina palmowego i napoiu nakſztałt piwa ze zboża kraiowego warzonego. Mocne Europeyſkie trunki tak im ſię podobaią, że podczas oſtatnie przedaią fanty dla zakupienia onych, bawią ſię roli uprawą, bydła paſzeniem, handlem, polowaniem, ryb łowieniem, muzyką, tańcami, i woien-

iennemi wyprawami. Panowie kraiowi wiele zakupuią niewolników, z ktòremi łaſkawie ſię obchodzą; wielkie tu ieſt zgorſzenie człowieka z własnego ich narodu zaprzedawać Europeyczykom w niewolą, chyba za wyſtepek popełniony. Mieſzkaią w lepiankach ciaſnych do gołębnikòw naſzych podobnych; wioſki ich okrągłe otaczaią ſię paliſadami z trzciny ſadzoney na 6 ſtòp wyſokiemi; miaſta zwłaſzcza w których królowie mieſzkaią, daleko ſą wſpanialſze i mocnieyſzemi twierdzami otoczone.

Naygłòwnieyſzy handel na porzeczu Gamry zawiſł na złocie, niewolnikach, kości ſłoniowey, woſku i gumię. Piaſek złoty Mandynganie i niewolnikòw ze śrzodka ſprowadzaią Nigrycyi, z narodu ſwego tych tylko zaprzędaią, którzy albo wyſtępek iaki popełnili, abo na woynie ſą poimani. Anglicy nad Gamrą maią 15 ſkładów kupieckich, a Francuzi ieden.

Ualofanie, Fulianie i Mandynganie z obu ſtron rzeki Senagali 13 króleſtw i 4 rzeczypoſpolite założyli. Ualofanie poſiadaią pomorze, Fulianie leżą ku wſchodowi, a Mandynganie ku południowi. Sarakolanie pomieſzani z Mandynganami o 240 mil od uścia Senegali króleſtwo dzierżą Galamſkie

ſty-

ſtykaiące ſię od południa z wólnym króleſtwem Bambuckim długim mil 24, ſzerokim 16. Ta mała kraina naybogatſze na świecie zamyka złote minery, nie w górach ale po rolach rozproſzone, warſztę ziemi zwierzchnią na ſtopę zebrawſzy, piaſek pokazuie ſię ze złotem zmieſzany, który w wodzie rozpuſzczony, naywyborniey ſze daie złoto. Sarakolanie zakupuią ten drogi towar od Bambukanów i przedaią go abo Murzynom, abo ſamym Europeyczykom.

ROZDZIAŁ IV.

O państwach Afrykańſkich w Kafreryi zamknionych.

Kafrerya ieſt cała część Afryki miedzy Gwineą, Nigrycyą, Nubią, Abiſsynią i morzem położona. Nazwiſko tak rozległemu kraiowi Arabowie Mahometanie dali od ſłowa *Kiafar* to ieſt niewierny, że Afrykanie tam oſiadli prawdziwego Boga nie znali. Ponieważ Arabowie pomorze wſchodnie Kafreryi opanowawſzy, różne w nim założyli państwa i obywatelów niewolą obarczy-

czyli, cała Kafrerya może się dzielić na dwie chociaż nie równe części, na Kafreryą Arabską i Kafreryą właściwą. Kafrerya Arabska składa się z Zangwebaru i Ayanu; Kafrerya właściwa dzieli się na północną, wschodnią i południową.

Które państwa zasiadaią w Zangwebarze i na brzegu Ayańskim?

Zangwebarem i brzegiem Ayańskim nazywa się to pomorze, które z południa od granic Mo nomotapy aż do przylądku Guardafu się ciągnie. Powietrzu podlega gorącemu i niezdrowemu, z gruntów mniey żyżnych zbiera proso, zboże, pomarańcze, cytryny &c. Naywiększe obywatelów, ktòrzy są poganie lub Mahometanie, bogactwa zawisły na zębach słonich w takiey obfitości że onemi ogrody i pola się zagrodzaią.

W Ayanie zasiadaią krolestwa: Adelskie, Magadoxańskie, Brawańskie, Jubańskie; w Zangwebarze: Melindańskie, Mombazańskie, Kwiloańskie, Mongolańskie i Mawrukańskie.

Królestwo Adelskie gorzyste ale żyżne, handluie złotem, słoniową kością, kadzidłem i bydłem. Owce tu wielką maią szyię i głowę czarną, iedne krowy maią rogi podobne ielenim, drugie ieden tylko róg we

sbie

łbie zakrzywiony na grzbiet. Król z narodu Arabſkiego mieſzka w M.S. *Aukagureli*; *Zeila* i *Barbora* porty morſkie handlowne.

Królestwo Magadoxańſkie mieſzkane od Arabów żwawych i okrutnych obfituie w ięczmień, owoce, paſtwiſka i bydło. M. S. *Magadoxa* nad uściem rzeki tegoż imienia zaſiadłe ſłynie handlem Indyiſkim i Arabſkim.

Rzeczpoſpolita Brawańſka, króleſtwo Jubańſkie i Mozambickie płacą daninę koronie Portugalſkiey.

Króleſtwo Melindanſkie zprzymierzone z Portugalczykami obfituie w ryż, proſo, różne zboża, ptaſtwo, bydło i owoce niezwyczayney wielkości, zoſtaie pod panowaniem Króla Arabſkiego, który wſpaniałością dworu wſzyſtkich Afryki wſchodniey celuie królów; gdy wychodzi z pałacu naypierwszeynieyſi panowie niosą go na ramionach, a na ulicach, które przebywa, naypięknieyſze panienki iedne drogie wonności palą, inne kwiaty rzucaią, inne pienie na iego pochwałę ſpiewaią. Arabowie mieyſcy ſą wſpaniali, obyczayni i ku cudzoziemcom grzeczni. Niewiaſty całey Afryki płeć żeńſką wdziękami i pięknością przenoſzą.

M. S. *Melinda* wielka, bogata, porządnie

roz-

rozłożona i kościołami kilką Katolickiemi ozdobiona. Indyanie z Kambayi i Guzaraty z swemi towarami tu zaieżdżaią, ktòre zamieniaią na złoto, bursztyn, kość słoniową &c.

Krolestwo Mombazańskie położone na wyspie, które rzeka na dwa rozdzielona warty opływa, zostaie pod panowaniem Arabskim, obfituie w figi, różne owoce i arcydobrą wodę. M. S. *Mombaza* wielkie i handlowne.

Królestwa Kwiloańskie, Pempańskie, Zanzibarskie, Monfiońskie hołduią Portugalczykom.

Królestwo Mongalańskie obfituie w minery złote i zwierzchność swoię rozciąga nad wiele hołdownikow. M. *Mongala.*

Królestwo Mawrukańskie rozległe i ludne pod panowaniem Arabskim, do którego wyspy uściem rzeki Maniki obiegłe należą. Nad brzegami tego Krolestwa wyspy Kwerymbańskie należą do Portugalczyków. Cztery Komorskie, z których każda udzielnemu podlega panu.

Które kraie w Kafreryi leżą pólnocney?

Kafrerya pòłnocna z północy na południe od Abissynii i Nigrycyi podsuwa się aż pod 15 stopień długości południowey po

rze-

rzekę Zambezę, w niey ſię wielkie zamykaią páńſtwa i ludne mieſzkaią narody dzikością i rozboiem ſławne.

Páńſtwa ſą: Ceſarſtwo Monomugáńſkie, królestwa Gingarańſkie, Lubańſkie, Muiakańſkie, Anzikańſkie, Matambańſkie &c: Narody Marakatańſki, Moſſegayańſki, Dongańſki, Zimbańſki, Mumbańſki &c.

Ceſarſtwo Monomugańſkie nie ieſt dokładnie do tych czas opiſane, to tylko wiadomo że leży za ekwatorem i pod 53 merydyanem, że obſzernością równa ſię z rzeſzą Niemiecką, że powietrze ma gorące i niezdrowe, grunta urodzayne, obfituie w miòd, minery złote, ſrebrne, miedziane, w ſłonie, i że obywatele czarni i wyſokiego wzroſtu czczą bałwany.

Kroleſtwo Gingirańſkie na pòłnocy Ekwatora, a na południe Abiſſynii i Nigrycyi położone według świadectwa abo raczey domyſłu niektòrych piſarzòw, wolnym obraniem na tronie oſadza kròla, który panuie nad 15 króleſtwami daninę mu płacącemi. Ieden Xiądz Fernandez r. 1613 do tego ſię wciſnął króleſtwa, ale dokładnego nam nie zoſtawił opiſania.

Króleſtwo Lubańſkie abo Luwańſkie na południe Abiſſynii ku wſchodowi położone

ne, Gallami narodem dzikim osadzone, bierze nazwisko od krola każdego osmego roku obieranego, ktòrego Luwą nazywaią, i ktòry iest udzielnym w sprawach żołnierskich, w politycznych zaś rząd należy do ziazdu narodowego, ktòry Luwa składa, i ma moc nie dopuszczać ustaw prawom narodu gruntowym przeciwnych. Gallowie żyią naywięcey łupem i zdobyczą, po które zapadaią do Abissynii i państw pogranicznych; woyna iest iedynym ich rzemiosłem, wszystkie inne kunszty nawet rolnictwo w ostatniey zostaie wzgardzie, i dla tego żyżne tego kraiu role leżą odłogiem, chowaią iednak wielkie bydła trzody, które daią im pokarm, napóy i odzienie; mięso iedzą surowe, piią mleko abo wodę, odziewaią się skórami, żyią w pogaństwie uznaiąc istność powszechną, żadney iednak czci iey nie oddawaią; przysięga z ręką na owcy masłem namazaney położoną wykonana wkłada na nich taki obowiązek, od którego się dla życia utraty nie uwalniaią.

Królestwo Mujakańskie położone na wschodzie Benińskiego od żadnego kraiopisarza nie opisane, i dla tego cale nie znaiome od narodów dzikich iest zaięte i dzierżane.

Krolestwo Anzykańskie abo podług mapp Roberta Makokańskie miedzy krolestwami Mujakańskim od połnocy, a Kongańskim i Matambańskim od południa położone składa się z rozległych krain i krolestw. M. S. *Mozal* pałacem krolewskim dość przystoynym ozdobiony. Kray Anzykanów obfituie w zboże, miedź, drzewo sandałowe czerwone i szare. Warsztaty płotna z nici palmowych i iedwabiu częste służą ku odzieniu i handel utrzymuią. Obywatele rzeźwi, śmiali, woienni takiey są szybkości że rączością sarny ubiegaią. Lopez chwali ich męstwo i rzetelność, rzadkie zaiste cnoty w ludziach dzikich i tak okrutnych, że gdy im na brańcach nieprzyiacielskich zchodzi, sami siebie iedni drugich iedzą.

Krolestwo Matambańskie od krolestwa Angolańskiego oderwane, daie nazwisko rozległemu kraiowi Iaggami osadzonemu, a na południu Anzykanów położonemu i aż do Monomugii zachodzącemu. Z miast tey rozległey krainy iedna *Kassanda* iest ledwie z nazwiska znaioma, w którey krol albo wielki Jagga zwyczaynie mieszka. Jaggowie naród wielki i ludny na liczne dzielą się pokolenia, są wzrostu wysokiego, czarni, z ciała składu szpetni, zawsze chodzą nadzy,

dzy, a we wſzyſtkich ſwych zwyczaiach i życia ſpoſobie nayſrożſzą wyrażaią dzikość; liczne pokolenia Iagòw rządney nie podlegaią zwierzchności, błąkaią ſię po ſtepach i laſach żyiąc z zdobyczy i łotroſtwa. Wſzyſcy piſarze świadczą, że cały naród ludzkim ſię karmi mięſem, za nic waży złoto, pola nie oſiewa, ale w czaſie żniwa w ſąſiedzkie wpada krainy, bydło, zboże, ludzi zabiera i drzewa palmowe wycina z ktòrych cały ſok oſobliwſzym wyciſka ſpoſobem. Niewiaſty nie mogą doſtąpić zamęścia ani podobać ſię męſzczyznom, chyba dwa zęby dolne, a dwa gòrne z ſprzodu ſobie wyrywaiąc, dzieci które ſię rodzą w obozie zabiiaią dla uniknienia pracy w wychowaniu onych, á na to mieyſce Iagowie u ſąſiedzkich narodów kradną, abo gwałtem biorą dzieci oboiey płci doroślejſze, onym wygodę iako włáſnym ſwym czynią, chłopcom kładą na ſzyię obroż na znak niewoli, ktòrą poty ci noſzą, poki zabitego od ſiebie nieprzyiaciela głowy do wielkiego Jagi nie przynioſą; w tenczas przeſtaią być niewolnikami, ſą przyięci do narodu i zoſtaią *Gonſo* to ieſt żołnierzmi.

Marakatowie bliſko Ekwatora w ſtronie pòłnocney kray poſiadaią obſzerny; Bo-

rorowie naròd liczny, bitny i okrutny śrzodek dzierżą kraiu, z drugiey ſtrony Ekwatora mieſzkaią Moſſegayanie z nazwiſka i okrucieńſtwa znaiomi. *Morawa* nad wielkim ieziorem zaſiadła ieſt ich ſtolicą. Dongowie miedzy Bororami i Iagami błąkaią ſię po dzikich puſtyniach. Zimbanie ludoiedzcy oddzieleni ſą od Bengueli rzeką Kuneną: Mumbanie naròd ſrożſzy od Zimbanów z granicami ſtykaią ſię Monomotapy.

Ktòre państwa znayduią ſię w Kafreryi wſchodniey?

Kafreryą wſchodnią opływaią rzeki Manika, Zambeza i morze, zamykaią ſię w nim Ceſarſtwo Monomotapańſkie, kròleſtwa Manikańſkie, Sofalańſkie, Sabiańſkie Inhambańſkie, Mongawſkie &c.

Ceſarſtwo Monomotapańſkie rzeka Zambeza opływa z pòłnocy i zachodu, morze od wſchodu, á kray Chikanga zamyka od południa. Państwo to z 25 ſkładało ſię kròleſtw, z ktòrych wiele wzbiło ſię z poddańſtwa. M. S. Monarchyi *Zimbao* pałacem bardzo wielkim Ceſarſkim ozdobiona miedzy zamkami *Tetą* i *Seną* do Portugalczykòw należącemi, ktòrzy ſami iedni z tym państwem handluią. Inne miaſta cale Europeyczykom nie ſą znaiome.

Powietrza łagodność, gruntów żyżność, zboża, paſtwiſk, owoców, cukru, ryżu, bydła obſitość czynią páńſtwa Monomotapáńſkie zwłaſzcza we śrzodku kraiu zaſiadłe dziwnie ludne. Znayduią ſię minery złote i ſrebrne w górach, piaſek złoty w rzekach, á po laſach nie zwyczayney wielkości ſtruſie. Portugalczykowie wywożą ztąd złoto, kość ſłoniową, burſztyn i niewolnikòw, á kray zarzucaią bławatem, płotnem i Indyiſkim różnym towarem.

Obywatele czarni maią wzroſt przyſtoyny, ſą zdrowi, mocni, żyią długo, bawią ſię uprawą roli i paſterką, żyzność kraiu czyni ich gnuśnemi, i do pracy wielkiey nieſpoſobnemi. Męſtwo iednak ich, ſpoſobność do woyny i ſzybkość w biegu ſą od piſarzow zalecone.

Ceſarz panuie ſamowładnie, chowa wielkie woyſka dla zatrzymania w poſłuſzeńſtwie kròlów danników, ktòrych ſynowie w pałacu Ceſarſkim z młodości biorą wychowanie, a potym Ceſarzowi do lat 20 wieku ſwego ſłużą, naoſtatek pierwſze páńſtwa urzędy ſprawuią. Piſzą niektòrzy o nim, że gdy kicha i piie całe miaſto o tym oſtrzeżone życzy mu zdrowia, że gwardya iego z 12000 ſkłada ſię niewiaſt i 200 pſów wielkich, że

 pod-

poddani żadnego mu podatku nie płacą, służą iednak 7 dni pańszczyzny w mieśiącu, że nikt do niego nie przystępuie bez upominku.

Królestwo Manikańskie którému rzeka z północy płynąca (Robert nazywa ią Laurent Marquez) imię daie, leży na północy Monomotapy ku wschodowi. Król nazywa się *Chikanga*, M. S. *Manika* którą z południa otaczaią góry żyżne w złoto. Więcey wiadomości o tym państwie nie mamy.

Królestwo Inhambańskie na mil 70 w zdłuż morza wyciągnione od bałwochwalców mieszkane. Oprocz M. S. *Tongi* i zamku Portugalskiego *Inhaqua* nic więcey o tym kraiu nie wiemy.

Królestwo Sabiańskie na północy Inhambańskiego położone, ledwie z nazwiska znaiome zostaie pod panowaniem Króla zowiącego się *Sedanda*.

Królestwo Sofalańskie hołduie Portugalczykom. Króla nazwisko iest *Kwitewa*.

Niektórzy pisarze biorą ten kray za *Ophir* Salomona..

Królestwo Kwiterrańskie od Roberta na północy Sofalańskiego położone; cale nie iest znaiome.

Kró-

Królestwo Mongawskie (Mongas) górą Lupatą i rzeką Zambezą od wschodu i zachodu ograniczone obfituie w żyżne grunta, ryż, ptastwo, bydło i bogate minery.

Jakie iest położenie, obszerność i dział Kafreryi południowey?

Kafrerya południowa czyni ten klin, który ścieśnia i kończy Afrykę na przylądku dobrey nadziei, graniczy od Gwinei przylądkiem *Negro* i rzeką *Kunenq*, od Kafreryi pòłnocney piętnastym stopniem szerokości południowey, od Kafreryi wschodniey Zambezą i Maniką rzekami. Kray iest nie ludny dla płonney roli, piasków i bagnòw; na gruntach dobrych rodzi się zboże i i owoce. Na pastwiskach żyżnych wielkie ròżnego bydła paszą się stada, owce nie okrywaią się wełną ale włosami, lasy napełniaią rożnego rodzaiu drapieżne zwierzęta, powietrze bardziey iest zimne niż ciepłe zwłaszcza ku południowi, wszędzie iednak zdrowe. Kafrowie na różne podzieleni narody są szpetni, czarni, nieochędożni i dzicy, miedzy narodami nayznacznieysi są Cimbebazanie, Butuanie i Hotentotowie.

Naród Cimbebazański żyie pod Królem zwanym Mataman, zasiada kray obszer-

ſzerny, na zachòd ſtyka ſię z morzem, á na wſchòd przypiera do Butuanu. Powietrze ieſt tam arcyzdrowe; kray we wſzyſtkje obfituie żywności, w gòrach znayduią ſię kryſztał i różne kruſzce. Cały naròd czci bałwany.

Króleſtwo Butuańſkie od wſchodu Zambezą oblane, od zachodu do Cimbebazanòw przyparte w żyżne złote obfituie góry.

Hotentotami wſzyſtkich nazywamy Kafrów na końcu Afryki południowey mieſzkaiących. Nazwiſko to im ieſt dane od ſłowa *Hottentots*, ktòre uſtawicznie w ich brzmi uſtach. Właściwi Hotentotowie z dzierżawami ſtykaią ſię Hollenderſkiemi; ku pòłnocy, na wſchód i zachód dzikie, á niektòre błąkaiące ſię zaſiadły kray narody, iako to Sonkwanie, Gaſſikwanie, Grigrikwanie, Namakwanie &c. Wſzyſcy ci ludzie ſą czarni, ſzpetni, nieochędożni, nigdy paznokci u rąk i nòg nieobcinaią, rzeczami nayſzpetnieyſzemi ſię karmią, zwyczayny iednak pokarm ich ieſt, korzonki różne, mleko i owoce. Szpetność ich przyrodzoną piękne nadgradzaią duſzy przymioty: przyiemność, bliźniego miłość, w przyiaźni ſtałość, ſprawiedliwość, rzetelność właściwą Hotentotów ſą cechą, i mało

ło iest narodów, ktòreby ich tak pięknemi celowały cnotami. Gnuſność i pròżnowanie ſą im tak zwyczayne, że żadne Hollendrów zachęcania i pożytków powaby nie mogły do tych czas wciągnąć ich do pracy.

ROZDZIAŁ V.

O Państwach i narodach w Gwinei zaſiadłych.

Gwinea nazywamy całe to pomorze, które od góry nadmorſkiey *Verga* aż do takieyże góry *Negro* rozciąga ſię, á w śrzodek Afryki na mil 120 zachodzi; graniczy z Nigrycyą i Kafreryą, na zachòd i południe morze Atlantyckie ią oblewa. Dzieli ſię na dolną abo królestwo Kongańſkie i gorną. Wielkie upały powietrze czynią nie zdrowym. Grunta żyżne obficie rodzą ryż, proſo, ięczmień, trzcinę cukrową i wyborne owoce. Handel zawiſł na piaſku złotym, woſku, burſztynie, ſkorach, bawełnie, kości ſłoniowey i niewolnikach, ktorych z tego kraiu naywięcey Europeyczycy wyprowadzaią do oſad ſwych Amerykańſkich. W gorach znaduią ſię minery złote, w laſach rożne zwierzęta, ptaſtwa, iako papugi, pawie &c.

Ows

Owce Gwineyſkie miaſto wełny maią włoſy, a ludzie miaſto włoſow wełnę. Wſzyſtkie narody Europeyſkie do portow Gwineyſkich zawiiaią z towarami, á niektore maią kupieckie ſkłady i dla beſpieczeńſtwa handlu oſadzone żołnierzem zamki.

Murzyni Gwineyſcy ſą dowcipni, rozeznani, ſprawni i mocni, ale dumni, chytrzy, mściwi, gnuśni, prożniacy i wielcy złodzieie. Prawie wſzyſcy czczą bałwany, chodzą nago, iedzą ſurowe mięſo. żyią pod rządem krolewſkim, a niektorzy używaią wolności.

Na które części dzieli ſię Gwinea dolna abo południowa?

Gwinea dolna zaczyna ſię od przylądku *Negro*, á kończy ſię na przylądku *Lopez Gonſalwez* pod pierwſzym prawie ſtopniem ſzerokości południowey położonym. Z południa na północ idąc te w niey znayduią ſię kraie: 1) Benguela, 2) Angola, 3) Kongo, 4) Loanga.

Benguela kroleſtwo od zachodu oblana morzem, od połnocy ſtyka ſię z Angolą, do ktorey iako prowincya należy, od wſchodu z Kafreryą, od południa z pańſtwem Matamana; nad brzegiem morſkim leży M. S. liche *Benguela*; Portugalczykowie w tey ſtronie zabudowali miaſto z zamkiem *S.*

Fi-

Filipa, ktore nową *Benguelą* nazwali. Inne ich w tym krolestwie dzierżawy wzdłuż i wszerz na 70 mil rozciągaią się, ktorych grunta od wielkiey liczby Murzynow są wyrabiane; miasta i wsi z ziemi samey zbudowane nie wiele zalecaią przemysł Europeyski.

Powietrze Benguelskie zdrowiu Europeyczykow tak iest przeciwne, że wszyscy tu mieszkaiący cerę tracą, oddech ciężki cierpią, słabym i drżącym głosem mowią. Kray zbogacaią minery miedziane i srebrne.

Murzyni kraiowi nazywaią się *Endal-Ambondos*, nie znaią ani prawa, ani rządu, chociaż w pomorzu znayduią się wsi noszące tytuł Xięstw. Z przyrodzenia są boiaźliwi, prożniacy i lubieżni, chodzą nie mal nago, niewiasty noszą na szyi obroż mosiężną ważącą 15 funtow, á na ręku i goleniach pierścienie z tegoż kruszcu.

Krolestwo Angolańskie leży na połnocy Bengueli, á na południe Kongu, dzieli się na 6 wielkich prowincyi, w ktorych Portugalczycy nayżyżnieysze posiadaią mieysca pod rządem w mieście *S. Paweł de Loanda* osadzonym. Krol Angolański mieszka w stronie południowey na gorze wysokiey przepaścistey 7 mil na około maiącey, na ktorą

nie

nie można wniść tylko iednym ciasnym wąwozem w skale wykutym, i zawsze troskliwie strzeżonym; pola, ktore tę gorę otaczaią, obfituią w pastwiska, niektore zboża i owoce. W całym tym kraiu zdrowey nie masz do picia wody.

Angolanscy Murzyni psie iedzą mięso obyczaiem innych Afrykanow, ci ktorzy pod iarzmem zostaią Portugalskim są Chrześcianie, ale za przykładem swych panow idąc w ostatniey żyią rozwiązłości i rozpuście. Portugalczycy wyprowadzaią co rok na 15000 Murzynow z Angoli, ktorych posyłaią do Ameryki.

Kongo krolestwo Chrześciańskie miedzy Angolą od południa, á Loangą od połnocy położone, dzieli się na 6 wielkich prowincyi, nad ktoremi przełożeni wielkorządzcy abo *Mani* tytułuią się po Europeysku Xiążętami, Hrabiami &c.

Stolica krolestwa i prowincyi Bemby *S. Salwator* przedtym Banza na roskoszney gorze o mil 50 od morza zbudowana, pałacem krolewskim, wspaniałemi kościołami i pańskiemi szczyci się domami. Inne miasta daiące nazwisko prowincyom są: *Batta*, *Pango*, *Sundi*, *Pemba*, *Sonho* &c.

Na połnocy prowincyi Sundi ku wschodo-

dowi leży małe krolestwo *Kondi* nad ktorym zawsze panuie białagłowa.

Kongo używa powietrza bardzo łagodnego, zima tamteczna ktora się zaczyna w Marcu, á kończy się w Wrześniu, rowna się z nayroskosznieyszą wiosną Włoską, i zawisła na deszczu prawie ustawicznym, ale ciepłym, ktory rzek wylewami kray zatapia; same niewiasty nie pługiem ale naczyniem nakształt kielni ziemię uprawuią, i dwa zbieraią żniwa w Kwietniu i Grudniu. Wszystkie zboża kraiowi właściwe, á niektore z cudzych kraiow sprowadzone dobrze się tu udaią; żupy miedziane, porfir, iaspis znayduią się w gorach; buyne pastwiska żywią wielkie stada wołow, krow, koz, świń i rożnego bydła. Wszystkie zwierzęta drapieżne wyiąwszy samych lwow, osobliwszym się płodzą sposobem: słonie, tygrysy, wilcy i inne rożne Europeyczykom nieznaiome.

Kongolanie w znacznieyszey i szlachetnieyszey narodu części Chrześcianie od Portugalczykow do wiary nawroceni są oliwkowaci, wzrostu srzedniego, oczu czarnych, a niektorzy iasnozielonych, warg wielkich i obwisłych, obyczayni i grzeczni względem cudzoziemcow, w posiedzeniu mili i zabawni, w sprawach do słuszności się łatwo

skłaniaią, gładko myśli swe tłomaczą, pod czas iednak dumę i żywość pokazuią. Wada tego narodu powszechna, że są prożniacy, gnuśni i wstrętu do pracy, rzemiosł i nauk przekonać nie mogą, nauczyli się iednak od Portugalczykow czytać, pisać, potrzebnieyszych stanowi obywatelskich nauk, i tkać materye z kory pewnych drzew. Trudno im się powściągnąć od trunkow mocnych i złodzieystwa; Nayznacznieysi Panowie w niełaskę gdy wpadną krolewską czynią z sobą związek i bawią się rozboiem. Surowe kary powściągnęły nieco Kongolanow od zdrad okrutnych i trucia swych nieprzyiacioł.

Zwyczaynemi tego kraiu potrawami są: iarzyny, chleb, korzonki i owoce. Mięso tu iest drogie i rzadko używane. Biesiaduią zwyczaynie w nocy, piiąc trunki gorące, zabawiaiąc się grą kart, śpiewaniem, tańcami, mieszkaią w iamach liściami przykrytych, abo w chałupach z chrostu plecionych.

Loanga krolestwo od Kongańskiego zachodzi na połnoc pod Ekwatora, dzieli się na 10 prowincyi: Gobbi, Setta, Loanga &c.

M. S, *Loanga* o milę od morza na rowninie położona i obszernym krolewskim pałacem ozdobiona; ulice chociaż nie ro-

wne

wne z obu ſtron drzewem palmowym i innym oſadzone i miaſtu czynią ozdobę, i przechodzącym ochłodę. *Longera* miaſto mogiłą krolow zębami ſłoniowemi zagrodzoną ſławna o dwie mile leży od ſtolicy, *Kaia* na mieſzkanie dziedzica korony naznaczona, *Kapinga* &c.

Grunta Loangańſkie bez pługa i ſprzężaiow uprawione wydaią na rok 3 żniwa. Zboża temu kraiowi właściwe: *Maſſanga* z ziarna do naſzych podobna konopi nakſztałt trzciny roſnąca; *Maſſabala* także nakſztałt trzciny roſnąca, i z iednego ziarna 2 naſze kwarty naymniey zboża podobnego do kąkolu rodząca; *Maniok* z ktorego korzenia chleb pieką, tabaka, pieprz, trzciny cukrowe, kaſya i wſzędzie i obficie ſię rodzą. Pomarancze, cytryny, limonie, kokoſy ſą tu bardzo rzadkie, ktorych niedoſtatek ſetnie nadgradzaią pataty, ignamy, dynie, banany i inne piękne i ſmakowite owoce: Rośnie tam ogromne drzewo *Metamba*, z ktorego ſok płynący w naymocnieyſze zamienia ſię wino, liście zaś nie tylko do przykrzycia ſłużą domow, ale do przędzy i tkania płotna, ktorym wſzyſcy ſię odziewaią. Niemaſz w Afryce kraiu, w ktorymby i więcey i więkſzych znaydowało ſię ſłoniow iak w Loandze,

Mu-

Murzyni Loangańscy bałwochwalcy są składu ciała przystoynego, wzrostu wysokiego, komplexyi mocney, dość między sobą grzeczni, bardziey zabobonni niż nabożni, niewypowiedzianie chciwi i łakomi, zdradliwi, szalbierze, żarłocy i na sprosne nierządy wylani, przystoyniey się odziewaią od innych Murzynow, rożne płotna i materye robią z drzewa palmowego; codziennym ich pokarmem iest ryba wędzona i świeża z rożnemi korzonkami zgotowana, oleiem palmowym, solą i pieprzem zaprawiona; na same uczty uroczyste mięsne rożnego rodzaiu potrawy są zachowane.

Prace naycięższe i rolnicze na samę płeć żeńską w tym kraiu padaią. Same niewiasty uprawiaią i osiewaią grunta krolewskie, pańskie i swych mężow, ktorzy z swemi żonami iako z niewolnicami się obchodzą. Nigdy one z małżonkami wraz nie iadaią, i na tym tylko przestawać muszą, co ze stołow mężow schodzi. Gdy mąż się pokaże, żony przed nim na twarz upadaią á inaczey mowić im do męża nie godzi się, tylko klęczącym na kolanach; Dapper pisze, że z rodzicow Murzynow rodzą się pod czas w tym kraiu dzieci białe i takiemi zostaią

przez

przez całe ſwoie życie. Tacy biali Murzyni oſobliwſzą od ſwych ziomkow cześć odbieraią: oni robią bałwany, wiele zakonnych ſprawuią obrządkow, w przytomności krola ſiadaią, i na targach bez zapłaty rożne żywności dla ſiebie biorą.

Które kraie zamykaią ſię w Gwinei górney abo pòłnocney?

Gwinea gorna od przylądku *Lopez Golſalwez* pod pierwſzym prawie ſtopniem ſzerokości południowey położonego ciągnie ſię do przylądku *Verga*, z południa na połnoc te w niey zamykaią ſię kraie: 1) Biafara, 2) Kroleſtwo Benińskie, 3) Pomorze niewolnicze, 4) Pomorze złote, 5) Pomorze ſłoniowe, 6) Pomorze pieprzowe abo Malagweta, 7) Podgorze lwie abo Sierra Leona.

Biafarę zamknioną od południa przylądkiem *Lopez Golſawez* á od połnocy przylądkiem pięknym abo *Formoſa* oblewaią ſzerokie rzeki ze śrzodka Afryki płynące: Olibata, Gabon, Angra, Kamarona, rzeka krolewſka, Jamur, Banda, Koneda &c; brzegi tych rzek rozkoſzne, i ludne gęſte zaſiadaią wſi Murzyńskie, á warty napełnia wielka moc krokodylow i koni morskich.

W Biafarze liczne mieſzkaią narody Mu-

rzyńskie, iedne pod ubogiemi rządcami, ktorych kupcy Europeyscy krolami zowią, drugie nie znaią rządu, obyczayności i prawa.

Kray obfituie w bawoły, słonie i wszystkie zwierzęta drapieżne, w małpy, papugi szare, w ptastwo wszelakie domowe i leśne, w kość słoniową, wosk, miod i drzewo farbierskie. Obywatele na rożne narody podzieleni rożne maią przyrodzone skłonności i obyczayne przymioty, chodzą niemal nago, farbuią sobie twarz, ciało nacieraią tłustością bawolą lub słoniową z proszkiem czerwonym zmieszaną, ktora tak śmierdzi, że iey znieść i do Murzynow przystępować Europeyczycy nie mogą.

Krolestwo Benińskie zaczyna się od przylądku pięknego, á ciągnie się do rzeki *Rio-Lagos*, M. S. *Benin* ma 6 mil na około, pałac krolewski obszernością wielkie miasta przenosi Europeyskie. Inne miasta są: *Bododa*, *Arebo*, *Agaton*, *Meiberg*, nad rzeką piękną, do ktorych naywięcey z towarami swemi Hollendrzy zabiegaią. Nad rzeką Forkadą ciągnie się krolestwo *Overri* pięknemi domami zabudowane. Sami iedni Portugalczycy i Hollendrzy z tym kraiem arcyniezdrowym handel prowadzą.

Benińskie krolestwo obfituie we wszystko

ko to, co Gwinea rodzi, obywatele grzecznie ſię obchodzą z Europeyczykami i za gardłowy wyſtępek maią ich obrażać, perſwazyą rozumną daią ſię do wſzyſtkiego nakłaniać, oſtrość ich obruſza i nieubłaganemi czyni. Z ſtrony obyczaiów ſą niepowściągliwi, gnuśni i pròżniacy.

Pomorze niewolnicze od rzeki Lagi *Rio Lagos* zachodzi do Wolty. W tym ſzczupłym 40 mil ciągu zamykaią ſię 4 króleſtwa: Ardrańſkie, Juidańſkie, Popońſkie, Kotońſkie, a Dahomayſkie o 200 mil od brzegu morſkiego.

Kròleſtwo Ardrańſkie z Benińſkim ſię ſtyka, w roſkoſznych i żyżnych w palmy, zboże, ſmakowite owoce i ſól leży równinach, M. S. *Azcm* abo wielka *Ardra* rzeką i grubym murem oprowadzona. Inne miaſta ſą: *Fulan*, *Praya*, *Offra*, *Jakin* &c.

Kròleſt: Juidańſkie od wſchodu Ardrańſkim, od zachodu rzeką Woltą otoczone podług iednoſtaynego wſzyſtkich Europeyſkich wędrownikòw świadectwa ieſt kraiem na całym świecie nayweſelſzym, nayroſkoſznieyſzym i nayżyżnieyſzym. Długie mil tylko 16, á ſzerokie 12 nayobſzernieyſze Gwineyſkie ludnością przenoſi kròleſtwa i iednym zdaie ſię być miaſtem dla ciągu prawie nieprzerwanego miaſt, wſiów i miaſte-

czek naywięcey na ſtrzelenie z muſzkietu od ſiebie odſadzonych. Kray przy morzu niſki nieznacznie ſię nakſztałt amphitheatrum podnoſi, z ktòrego oſady naſiadłe, rzeki proſtym korytem płynące, góry i pola buynym zawſze zbożem okryte i oceanu widok wdzięczną czynią perſpektywę. Rzeki Jakin i Eufrates żyżności gruntom trzy żniwa do roku wydaiącym i w naydelikatnieyſze owoce, ryż, proſo, turecką pſzenicę &c, obfitym przyczyniaią. M. S. *Sabi* o 3 mile od morza położone, zamyka pałac królewſki, wſpaniałe domy kupieckie Anglików, Francuzów, Hollendrów i Portugalczykòw: obſzerne gmachy panów kraiowych z ogrodami i polami oſiewnemi do nich przyłączonemi i płotem żywym otoczonemi.

Tak piękney krainie ſchodzi na zdrowym powietrzu zwłaſzcza dla Europeyczyków. Deſzcz ſtrumieniami płynie i wrzącą prawie leie wodę, którą powietrze rozegrzane oddech czyni trudny i śmiertelne ſprawuie febry. Naſiadłość Juidy ieſt przyczyną, że drapieżne zwierzęta ledwie w górach przepaściſtych ukryć ſię mogą. Konie ſą rzadkie i małe, których mięſo równie ſię Juidanom podoba iak pſie. Bydła domowego wſzelakiego niezliczone chowaią tu ſta-

da;

da; żaden inny kray nie obfituie bardziey w kuropatwy, bażanty, ſynogarlice, kaczki, bekaſy, grzywacze, drozdy, pintady &c; niedoperzów wielkości naſzey kury taka ieſt moc, że we dnie gałęzie drzew od nich ſię łamią, á w wieczór od lataiących ſłońce ſię ćmi zachodzące.

Juidanie celuią wſzyſtkich innych Murzynów i złemi i dobremi przymiotami, ſkłonnościami i obyczaiami. Nauczeni zbytku od Europeyczyków przepychem ſwych celuią nauczycielów, w iedzeniu, odzieniu, ſtołowym naczyniu i napoiu. Wina wſzelakie, porcelleny, ſrebra &c: ſą tu znaiome i w modę wprowadzone.

Króleſtwo Ardrańſkie r. 1724, á Juidańſkie r. 1727 ſą zawoiowane od króla Dahomayſkiego.

Królestwo Dahomayſkie położone w górach, á na mil 200 odſadzone od morza leży pod ſtopniem 8 ſzerokości północney, mieſzkane ieſt od Murzynów tak dzikich, że brańców ſwych zabiiaią na pokarm, i mięſo ludzkie w publicznych przedaią iatkach.

Rząd Dahomayſki ieſt cale żołnierſki. Woyſko porządnie na chorągwie i półki podzielone i w kunſzcie żołnierſkim wyćwiczone,

ne, opatrzone ieſt bronią ogniſtą ręczną, ſzablą, tarczą i artylleryą. Truro Audati Krol Dahomayſki, nad ktòrego podobno Afryka większego bohatyra nie miała, podbiwſzy ſąſiedzkie narody, pogromem ſwego imienia i oręża Ardrańſkie i Juidańſkie obalił trony. Daremne były zwyciężonych kròlów uſiłowania poſiłkami kupcòw Angielſkich wſparte, Truro zwyciężczyznę ſwoię umiał obronić.

Króleſtwo Popońſkie od Juidy do przylądku Monte, á Kotońſkie od Monte do Wolty zachodzące pod rządem udzielnych zoſtaią kròlów, ktòrzy z pod władzy dawnych królòw Ardrańſkich wybili ſię.

Pomorze złote od rzeki Wolty do przylądku Apollonii rozciąga przez mil 130 ſwoie granice, i 18 tak króleſtw iako Rzeczypoſpolitych w pomorzu, á 39 we śrzodku kraiu zamyka zaſiadłych. Miaſta daiące nazwiſko króleſtwom ſą: Ninga, Lubbada, Akra &c. Anglicy, Hollendrzy, Duńczycy &c, zbudowali w tym kraiu zamki dla beſpieczeńſtwa handlu i ſkładu towarow.

Powietrze pomorza złotego od Pazdziernika do Marca zbyt gorące ſzkodzi Europeyczykom dla zarazy, którey naciąga z nieochędoſtwa Murzynów, zgnoiowey ryby,

ktò-

którą ciż Murzyni nie inaczey iedzą, mgły grubey, ſiarczyſtey i ſmrodliwey z dolin i równin nadmorſkich powſtaiącey. Przez całą zimę uſtawiczne padaią deſzcze, á w Kwietniu, Maiu i Czerwcu tak czerwone i ſzkodliwe, że ſuknia onemi zmoczona na drobne ſię ſztuki rozſypuie, á ciało dotknięte w cięźką wpada chorobę.

Pomorze to nazwane złotym dla obfitości niezwyczayney złota, które Murzyni ze wſzyſtkich ſtron przynoſzą i na Europeyſkie towary zamieniaią. U wielu tamecznych królów naczynia poſpolite, odrzwi &c, ſą ze złota lane abo kute. Sól z morſkiey wody robiona po złocie kray bogaci. Drzewa drogie, rośliny do lekarſtw wchodzące, zboża różne á naybardziey pſzenica Turecka od Portugalczyków przywieziona, proſo, ryż, trzciny cukrowe &c nie zle ſię nadaią. Bydło domowe, owce, ptaſtwo chude i żyłowate arcy nie zdrowym dla ludzi ſą pokarmem. Zwierzętami drapieżnemi napełniaią ſię laſy, á gadem różnego rodzaiu pola, doliny, góry i ſame domy.

Pomorzanie kraiu tego ſą wzrzoſtu śrzedniego, twarzy okrągłey, oczu żywych i małych, brwi gęſtych, noſa nie nadto płaſkiego, pamięć maią ſzczęśliwą, dowcip byſtry, pozna-

nie czyſte i prędkie. Duma i pycha tego narodu we wſzyſtkich pokazuie ſię poſtępkach; Europeyczykowie iednak znayduią dla ſiebie względy. Litość tak przyrodzeniu ludzkiemu właściwa w tym kraiu zgoła nie ieſt znana: człowiek śmiertelnie raniony abo tonący od przytomnych owſzem naybliżſzych krewnych naymnieyſzey nie może ſię ſpodziewać pomocy, nad chorym nikt ſię nie użala, zmarłego nikt nie płacze. Oboia płeć z młodości przykłada ſię do pracy i w nałòg ią obraca.

Pomorze ſłoniowe od przylądku Apollonii zaczyna ſię, á o przylądek palmowy ſię (das Palmas) opiera, ciągnie ſię przez mil 80. Cały kray dzieli ſię na dwa narody dobry i zły. Naród dobry zwany inaczey Kwakwowie że zawiiaiące do lądu okręty kupieckie witaią krzykiem Kwakwa, to ieſt: zawiiay ſzczęśliwie, mieſzka przy przylądku Apollonii, ludny na wiele dzieli ſię króleſtw z nazwiſka nawet nieznaiomych, wyiąwſzy króleſtwo Iſſyńſkie bogate, ludne i handlowne. Naród zły rozciąga ſwoie ſiedliſka do przylądku palmowego, dla dzikości obywatelów zaledwie które Europeyſkie okręty do brzegu odważaią ſię zawiiać, á podobno portòw nie znayduią wygodnych.

Po-

Pomorze pieprzowe abo Malagweta od palmowego do przylądku Verga zabiega. Od przylądku palmowego do rzeki Sesty widzieć się daią miasteczka wielki i mały *Paryż*, wielka i mała *Goiena*, *Sestra* &c należące do krolików kraiowych danników krola Sestańskiego i mieszkane od narodów przyrodzenia łagodnego.

Królestwo Sestańskie (Sestos) przez 85 mil ciągnie się pomorzem, á znacznie daley ciągnie się lądem ku Nigrycyi. M. S. *Sestos* z 30 chałup od samego Krola i iego tylko familii mieszkanych złożone, leży nad rzeką Sestą uściem na mile szerokiem do morza wpadaiącą.

Kray Sestański obfituie w ryż, pieprz, proso, owce sierścią nie wełną odziane, bydło rogate; psów mało się tu znaduie, bo ie Sestanie iak wszyscy Gwineyczykowie tuczą i iedzą.

Obywatelow zdobi wzrost przystoyny i wysoki, mocne przyrodzenie, odwaga, grzeczne z Europeyczykami obchodzenie się, wstrzemięźliwość i pracowitość. Od Francuzow, którzy pierwsi do tego kraiu z towarami zapadli, nauczyli się brać imiona Swiętych Piotra, Pawła &c, zostaią pod panowaniem udzielnym, Królowi płacą daninę

nę z rybitwy i towarow Europeyſkich na kraiowe zamienionych. Wyſlępki gardłowe karzą ſię zaprzedaniem w niewolą Europeyczykom.

Krolestwo Mézurandy od rzeki Junki zaczyna ſię, á od przylądku Mezurandy ſię zowie M. S. *Andrea*. Płod ziemny i ſkłonności obywatelow prawie ſię nie rożnią od płodu i obywatelów Seſtańſkich.

Kraina *Wakongo* miedzy Mezurandą i rzeką Makwibą abo Nugną położona naſiadła ieſt Murzynami dowcipnemi, pracowitemi, rolnictwem i ſoli robieniem iedynie ſię bawiącemi, ktorzy płacą czynſz Królowi Karowſkiemu.

Podgorze lwie *Sierra Leona* rozciąga ſwoie granice pomorſkie od rzeki Maſſy abo Mary do przylądku *Verga* czy *Vega* à od wſchodu gorą Lwow pełną zatoczone, oblane ieſt rzekami Sierrą Leoną inaczey Mitombą, Galinhą, Szerbrą inaczey Selbobą, Torrą &c. Ludne wſie nad rzekami zbudowane do wielu należą narodow i krolow, ktorzy prawie wſzyſcy od króla Karowſkiego zwoiowani daninę mu płacą. Króleſtwo właściwe Karowſkie leży z obu ſtron rzeki Junki, M. S. *Tomba*; w ſtronie polnocney znacznieyſze króleſtwa oſiadły: Bulum, Burra &c, króleſtwo

ſtwo Burrańſkie od Jezuitów do wiary S. nawrócone r. 1687 trwa w niey do tych czas.

Zboża, rośliny, bydło, zwierzęta &c właściwe kraiom Gwineyſkim w Podgorzu Lwim znayduią ſię. W rzekach Makwibie i Marze płodzą ſię ſłonie wodne wielkości konia ale daleko grubſze.

Obywatele Podgórza Lwiego grzecznością i przyiemnością wſzyſtkich celuią Pomorzanow Gwineyſkich; brzydzą ſię morderſtwem, zaledwie przymuſzeni toczą woynę, żyią w zgodzie i wzaiemnemi ſiebie ratuią uſługami, o niedoſtatku bliźniego iak tylko ſię dowiedzą, zaraz go wſpomagaią. Kradzież nieznana, zabóyſtwa rzadkie i ſurowie karane, wierność w małżeńſtwie dotrzymana, edukacya młodzi w publicznych ſzkołach dawana, uprawa roli za naypożytecznieyſzą zabawę poczytana ſą ſkutkiem proſtych obyczaiów, praw rozumnych i obcowania z Europeyczykami, ktorzy naymniey ztąd wyprowadzaią niewolnikow.

ROZDZIAŁ VI.

O wyſpach Afrykańſkich.

Które wyſpy należą do Afryki?

Te-

Jedne wyſpy Afrykańſkie leżą naprzeciwko ſtrony wſchodniey, drugie zachodniey Afryki.

Wyſpy naprzeciwko ſtrony wſchodniey Afryki ſą, 1) Borbońſka, długa mil 20, ſzeroka 14, znaleziona od Portugalczyków, Maſkareną nazwana, i opuſzczona. Francuzi na Madagaſkarze oſiadli dowiedziawſzy ſię o iey żyżności roku 1664 opanowali ią na Króla Francuſkiego i Borbońſką wyſpą nazwali; naoſtatek z Madagaſkary wypędzeni tam ſię przenieśli, trzy miaſteczka założyli, i to mieyſce ſtanowiſkiem okrętów ſwych do Indyi wſchodnich żegluiących, i do Europy powracaiących uczynili. Powietrze arcyzdrowe, i tak częſtemi rzekami, iako wiatrami z gór i morza łagodnie wieiącemi ochłodzone, grunta żyżne, obfite w wyborną tabakę, nie złą kawę, pieprz biały, drzewa pachnącą żywicę ſączące, także do budowy wodnych ſtatków zdatne, owoce i ogrodowiny delikatne, woda czyſta i zdrowa, wyſpę tę czynią mieſzkaniem poważnym, wygodnym, i ſzacownym. Bydło rogate, i leśne dziwnie ſię płodzi, świń dzikich i domowych ſamemi ſię żołwiami karmiących mięſo ieſt i zdrowe i ſmaczne. Kray nie zna żadnego gadu, krokodylów, mrowek,

ko-

komorów, myſzek i ſzczurów; mógłby być poczytanym za zupełnie ſzczęśliwy, gdyby iedna z trzech gór w pośrzodku wyſpy zaſiadłych nie wyrzucała ogniów i przyległych pòl lawą nie zalewała. Francuzi wyſilaią ſwòy przemyſł, aby oſady tamteczne do zupełney przyprowadzili doſkonałości, roku zaprzeſzłego (1770) mimo Hollendrów czułość ſprowadzili z wyſp Moluckich kilka tyſięcy drzewek muſzkatowych i godzików z Indyanami ſadzić ie i z niemi ſię obchodzić umieiącemi. 2) Wyſpa Francuſka abo S. Maurycego od Hollendrów r. 1703 opuſzczona, á od Francuzòw roku 1726 opanowana, na około mil 35 maiąca, obfituie w heban, ptaſtwo domowe i leśne, rybę, bydło &c. Niedoperze niezwyczayney wielkości z głow wielkie maią do małp podobieńſtwo. Oprócz kotòw, żadne tu inne źwierze ſię nie znayduie. 3) Wyſpa Mozambik należy do Portugalczykòw, ktòrzy wypędziwſzy Mawrów miaſto ſtołeczne, i twierdzami, i żołnierſką umocnili oſadą; do portu tamecznego wſzyſtkie okręty Portugalſkie do Indyi żegluiące i ztamtąd powracaiące dla ſpoczynku i żywności zawiiaią. Powietrze Mozambickie ieſt arcyniezdrowe, zwłaſzcza dla Portugalczykòw. Grunta wſzędzie

dzie równe obfituią w drzewa palmowe, cytryny, pomarańcze, limonie, figi, ryż, proso, i wszelaką żywinę &c.

4 Madagaskara według Ptolomeusza *Memuthias* iedna z naywiększych wysp na świecie miedzy 12 i 25 stopniem szerokości południowey á 62 i 70, długości położona, długa mil 270, szeroka 70 od różnych szczególnych narodów udzielnym Królom podległych nasiadła. Portugalczykowie ią postrzegli r. 1605. Francuzi roku 1665 założyli osadę i zamek Delfinowy zbudowali, który r. 1673 opuścili dla nienawiści obywatelów, do którey ich pociągnęli okrucieństwem i hańbiącą naród polityczny srogością w obchodzeniu się z niemi użytą.

Madagaskara chociaż w krainie podsłoneczney położona szczyci się powietrzem czystym i zdrowym, pomorze iey iest równe, srzodek kraiu górami narószczony, z których wiele rzek bieży dla zażyźnienia pól i powietrza ochłody. Ryż, proso, ogrodowiny i grochy różne, ananasy, melony pospolite i wodne, trzciny cukrowe, granaty, cytryny, pomarańcze, pieprz biały, obficie się rodzą. Wychodzą ztąd rózne kruszce i kamienie, żelazo, stal, złoto ale podłe, kryształ, topazy, ametysty, i tarzysy; znayduie

się

ſię także kreda biała do prania chuſt miaſto mydła używana. Miód tey wyſpy ieſt wieloraki, nayprzednieyſzy do cukru podobny leczy choroby wſzyſtkie pierſi i dychawicę; bydła wſzyſtkie rodzaie w Europie znaiome dziwnie ſię płodzą: Woły iedne maią rogi, drugie głowy maią okrągłe bez rogòw, trzeciego rodzaiu ſą woły, u ktorych wiſzą rogi ze ſkóry. Miedzy zwierzętami kraiowi właściwemi nayoſobliwſze ieſt od rodakòw zwane *Tratratratra*, wielkością cielęciu dwuletniemu ròwne, ma głowę okrągłą, czoło, nos i uſzy podobne do człowieka, á nogi do małpy, ſierść fryzowaną, ogon krotki, kocha ſię w oſobności, od ludzi ucieka i od niego ludzie. Drugie zwierzę Antaba z wielkości i poſtawy podobne do lamparta, pożera ludzie i cielęta.

Wyſpiarze Madagaſkarſcy ſą biali i czarni: biali pochodzą od Arabòw, czarni od Kafrów Afrykańſkich. Wiara obu narodow ieſt złożona z niektórych obrządków pogańſkich, Mahometańſkich, Zydowſkich i Chrześciańſkich. Dość maią rozumu i poiętności, ale ſą okrutni, chytrzy, zdradliwi, zazdrośni i próżniacy, żyią w wielożeńſtwie, iedzą ryż, korzonki i mięſo prawie ſurowe, piią wodę ciepłą, miód i wino z trzcin cu-

któ-

krowych wytłoczone, chodzą ledwie nie nago á zawſze boſo. Rząd we wſzyſtkich królestwach ieſt deſpotyczny.

Na około Madagaſkary leżą małe wyſepki, ſkały i haki,

5) Wyſpa nazwana *Jan Lisboński* mieſzkana od Arabów i Murzynów ma właſnego Króla, który 800 liczy poddanych oſiadłych.

6) Wyſpy Komorſkie miedzy Zangwebarem i ſtroną północną Madagaſkary położone ſą cztery. 1) Komora naywiękſza, ale nieurodzayna, dla tego nie ludna. 2) Johanna kſztałt troygrańca maiąca od Arabów, i Kafrów mieſzkana, i dla gruntów żyżności, położenia weſołego, buynych paſtwiſk naſiadła. obfituie w różne delikatne owoce. Obywatele wſzyſcy Mahometanie wielcy prożniacy, żon ſwych tyranni, wolą zgłodu umierać, niż pracować, iednakże handluią figami i konchami *Coris* miaſto monety od Indyanów używanemi. 3) Mohilla naybliżſza Johanny żyżna, ale od ludzi nieobyczaynych, dzikich i okrutnych mieſzkana. 4) Mayotta od wſzyſtkich wyſp Komorſkich nayżyżnieyſza i nayludnieyſza rapami wodą ukrytemi i hakami otoczona, dla tego Europeyſkim okrętom nieprzyſtępna.

Każda wyſpa ma właſnego Króla; ci kró-

lo-

lowie ustawiczną z sobą toczą woynę i pań-
stwa wzaiemnie swoie pustoszą.

7) Mombaza od lądu ramieniem tylko wielkiey rzeki dwuma wartami do morza wpadaiącey oddzielona, od panowania Portugalczyków r. 1698, uwolniona w rząd dostała się Arabom, których wiarę i obrządki przyięli rodacy, obfituie w różne owoce, pastwiska i żywinę.

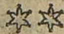
Inne wyspy na tym morzu ledwie z nazwiska są znaiome.

Które wyspy leżą na przeciwko pomorza zachodniego Afryki?

1)S.Helena zdrowa i żyżna Anglikom, 2) Ascensya, S.Mateusz, Annobona, S.Tomasz, wyspa Xiążęca, Ferdynan-Po, wyspy przylądku zielonego, Madera, Porto-Santo Portugalczykom, 3) wyspy Kanaryiskie Hiszpanom podlegaią. 4) Wyspy Bissagoskie miedzy 10 i 12 stopniem szerokości północney przy brzegach Nigrycyi położone biorą nazwisko od naywiększey *Bissagos*; liczą ich 23, znacznieysze są: Gallina, Bulama, Bissagosa, Kazeguta, Bussya i Iatta. *Gallina* obfituie w kury i od nich bierze nazwisko. *Bulama* od Bisagosanów zwoiowana i z mieszkańców pobitych lub wypędzonych ogołocona, od zwierząt, koni i krów dzikich, ieleni,

słoniów, bawołów &c., mieszkana. *Bissagosa* ma naokoło mil 40, swego własnego królà, grunta żyżne we wszystko, i położenie roskoszne. Obywatele tameczni dzicy i okrutni dla naymnieyszey przeciwności topią się, w przepaść się rzucaią, abo się obieszaią. Tak w mocnych trunkach á mianowicie gorzałce smakuią, że dla nabycia oney w niewolą zaprzedaią Europeyczykom mąż żonę, ociec syna, syn oyca. *Kazeguta* wielka, wesoła i żyżna własnemu podlega królowi, prawie iest niedostępna dla haków na około wysypanych. Obywatele są wysokiego wzrostu, łagodnego przyrodzenia i na Murzynów dość obyczayni. Wyspy *Bussya* i *Jatta* od ludzi dzikich Europeyczykom nieznaiomych mieszkane. 5) *Gorea* naprzeciwko przylądku Emmanuelowego miedzy Gambrą i Senegalą położona, więcey nie ma obwodu na pół mili, należy do Francuzów, którzy ią z skaliftey i twardey uczynili pożyteczną i do mieszkania wygodną. Skały, które tę wyspę otaczaią, zdaią się palić ogniem pod czas nawalnicy morskiey.

Konchy i ryby w nocy wyrzucaią płomień i całą wyspę oświecaią.

KSIĘ-

KSIĘGA V.

O AMERYCE.

Jakie ſą położenie, granice, obſzerność i naſiadłość Ameryki?

Ameryka od Krzyſztofa Kolumba Genueńczyka r. 1492, który naypierwey do wyſpy *Guanahany* teraz S. *Salwator* zawinął, a potym Kubę i inne wyſpy odkrył, znaleziona, á od Ameryka Weſpucyuſza Florenczyka r. 1497 nazwana, rozciąga ſię z północy na południe od 65 ſtopnia ſzerokości pòłnocney, do 56 ſzerokości południowey, to ieſt mil 2420; ſzerokość iey nie ieſt rówua, naywiękſza wynoſi od przylądku białego ſtopniów długości 90: od pòłnocy ſtyka ſię z kraiem nieznaiomym, od wſchodu oblewa ią morze północne, od południa ocean, od zachodu morze ſpokoyne. Nazywaią ią nowym światem, że nie maſz trzech wieków iak ieſt znaleziona; także zdrożnie Indyami zachodniemi dla rożnicy od Indyi wſchodnich, które względem Europy leżą na wſchodzie. Ameryka przed przyiściem Eu-

ropeyczykòw daleko była ludnieyſzą, ktòrzy, á naybardziey Hiſzpani milliony ludzi wytracili, teraz nad 120 millionow duſz wzięta ze wſzyſtkiemi wyſpami, nie żywi.

Jakie ſą właſnosci powietrza i gruntów, płod ziemny i obfitosć oboiey Ameryki?

Ameryka pod trzema świata ſtrefami iedną gorącą á dwiema umiarkowanemi położona, odmiennego powietrza używa: mroźnego za przeſmykiem Magellańſkim i w ſtronie połnocney Kanady; umiarkowanego w Luizyanie, Parakwaryi &c, gorącego w Kaſtylii złotey, w Nowey Hiſzpanii, &c; pierwſzym ſwym wynalazcom dziki wydawała widok, i tym ktorzy ią uważnie przeglądali, zdawała ſię być w obywatelach ſwych, zwierzętach i żywiołach brakiem, abo dziełem przyrodzenia pierwiaſtkowym i niedokończonym. Gorami niedoſtępnemi przecięta, laſami nieprzeyrzanemi zaroſła, wodami mianowicie na wyſpach i w ſtronie południowey ſmrodliwemi zalana ſame tylko rodziła rośliny i drzewa iadowite, z ktorych ſokiem wyciśnionym ſtrzały napoione nieuleczone zadawały rany. W legowiſkach wilgotnych i zaśmiardłych gad w rodzaiu ſwoim płodził ſię olbrzymi, i nadzwyczaynym obyczaiem rozmnożony okry-

wał

wał ziemię. Motyle Amerykańſkie wielkością rownaią ſię z wroblami, ropuchy ważą funtow około 50, i krzeczą głośniey od rocznych cieląt beczenia. Żadna świata kraina podobnych tym nie rodzi potworow. Do tych czas oſady Europeyſkie wyciąwſzy laſy, oſuſzywſzy bagna, ſprowadziwſzy do morza i rzek przekopami z gruntow wodę, nie uwolniły ſię ieſzcze od gadu iadowitego i owadow plugawych, ktorych płodność wilgotną pomnaża ſię atmosferą. Panamę trapią i niemal puſtoſzą węże, Kartagenę grube niedoperzow chmury, Portobellę ſtraſzne ropuchy, Surinę żaby tak mnogie, iakoby z całego świata tam ſię zebrały, Gwadalupę i inne wyſpy chrobąſzcze ſmrodliwe, ſzaty, kſięgi i inne używalne rzeczy nakſztałt myſz gryzące, Kwitańſką krainę i Peruwią komory i pluſkwy, Brezylią mròwki tak wielkie, że ie królami nazywaią Brezylſkiemi. Przeciwnym przyrodzenia dziwem, lwy, tygryſy, niedzwiedzie Amerykańſkie i inne zwierzęta z przyrodzenia drapieżne, ani wielkości, ani żwawości ani ſrogości, tegoż ſamego rodzaiu źwierząt w innych świata częściach ſpłodzonych nie maią. Tygrys Kanadyiſki tak ieſt lękliwy, że go Francuzi *tygryſem tchorzem*

rzem nazwali. Zięmia ten tylko płòd w drzewach i roślinach buyny wydawała, który wiele wilgoci, á mało ciepła potrzebuie. W krainie nawet podsłoneczney pod warsztą sześć calów głęboką znaleziono zięmię skrzepłą i do rodzenia zboża niesposobną, dla tego drzewa w dłuż tylko na kilka calòw głębokości korzenie rozciągały głębiey ciepła do rozrzadzenia miazgi nie znayduiąc. Wszystkie zboża, leguminy i drzewa z Europy i innych części świata przewiezione te tylko się udały, które wilgoci wiele naciągaią i potrzebuią. Kapusta, melony, dynie, trzciny cukrowe, ryż, bòb &c, żniwa wydały nad nadzieię obfitsze, świnie bezmała dorosły miernych wołów, inne zwierzęta abo się nie płodziły, abo od rodzaiu swego wyrodziły się; psy szczekać przestały, żyto i pszenica na niektòrych tylko Ameryki pòłnocney gruntach miernym żniwem natężone rolników opłacaią trudy. Owoce pestkowe: wiśnie, śliwy, migdały &c, ledwie gdzie, i to bez smaku i mięsistości zwyczayney rodzą się i doźrzewaią.

W tak błotnistym, wilgotnym i zaśmiardłym kraiu powietrze zarazliwe wzrostowi, ludności i zdrowiu ludzkiemu koniecznie się przeciwiło i ieszcze się przeciwi.

Pier-

Pierwſzym Europeyczykom na wyſpach oſiadłym wſzyſtkie dzieci w oſadach ſpłodzone w kolebce grubym uduſzone ginęły powietrzem, temi czaſy ledwie ſię onych czwarta część dochowuie. Niewiaſty Europeyſkie daleko wcześniey tam przeſtaią być płodnemi niż w kraiu oyczyſtym; Amerykanki wſtręt iakiś czuią zoſtawać matkami i płód rożnemi pſuią ſpoſobami; na Jamaice, Barbadzie i wſzyſtkich niemal mieyſcach przeſadzeni z Europy ludzie tak chudnieią, że z ſkóry tylko i kości ludzka wydaie ſię w nich poſtać. Z pewnego doświadczenia Ameryka wpoioną ma iakąś wadę rodzaiowi ludzkiemu, ba ſamym źwierzętom czyſtego powietrza do oddechu potrzebuiącym i onych rozmnożeniu przeciwną. Murzyni Afrykańſcy okropnym tey prawdy ſą dowodem. Od r. 1517 do r. 1772 przez lat 255 naymniey z Afryki do Ameryki przeſadzono oboiey płci 15 millionów Murzynów, á temi czaſy na rok po 100 tyſięcy ich tam poſyłaią, gdyby iednak ten brzydki i wiarę Chrześciańſką hańbiący handel uſtał, w lat 50 cały Murzynów rodzay do ſzczętuby zniſzczał. Ale że góry Amerykańſkie złotem, ſrebrem i drogiemi kamieńmi natura zbogaciła, chciwi Europey-

czy-

czykowie lekce wszystkie ważą dla zysku niebespieczeństwa, woląc żyć krotko i nędznie, aby umierali bogato. Sam Ameryki handel dowodzi, że ta część świata mniey iest zdatna do żywienia ludzi, poniewaź płodem swym pierwszym człowieka nie może wystarczyć potrzebom. Wszystkie towary wyiąwszy stokwisz z Ameryki wychodzące nie do żywienia ludzi, ale do zbytku tylko i okazałości służą, iako to: złoto, srebro, perły, dyamenty, szmaragdy, kakao, tabaka, futra, drzewa i robaczki farbierskie; te zaś które do Ameryki wchodzą, życie utrzymuią ludzkie i fizyczne onego opędzaią potrzeby. Bez świata dawnego płodu i pomocy obywatele Ameryki ieżeli nie wymarliby z głodu, zapewnie w ostatniey żyliby nędzy, abo dzikich Amerykanów, á w niedostatku tych, siebie samych pożeraliby, iako Hiszpani i Francuzi czynić musieli. Tak to iest kray nikczemny, że dla wyżywienia się w nim trzeba z pohanbieniem rodzaiu ludzkiego ludźmi iak bydłem się karmić, abo handlować.

Jakie są przymioty i charakter Amerykańskich narodów?

Obywatele Amerykańscy pięciorakiego są rodzaiu: Europeyczykowie tam osiadli,

któ-

których dzieci tam ſpłodzone *Kreolami* ſię zowią; *Metis* to ieſt z rodzicòw iednego Europeyczyka, á drugiego Amerykanina ſpłodzeni; Rodacy abo prawdziwi Amerykanie; Murzyni od Europeyczyków zakupieni i z Afryki ſprowadzeni; Mulatrowie z Murzyna i Amerykanki lub przeciwnym obyczaiem urodzeni. Europeyczykowie właściwe ſwym narodom wady i dobre przymioty do Ameryki przynieśli, Metis rodzicòw ſwych ſkłonności z mlekiem wyſſali, Murzyni Afrykańſkim właściwe narodom zatrzymali przyrodzenie. Amerykanie rodowici brakiem zdaią ſię bvć rodzaiu ludzkiego abo ludźmi od natury ieſzcze niedokończonemi i w przymiotach tak ciała iako duſzy upośledzonemi, dla tego pierwſi naſi do nieznaiomego świata zawodzcy wzięli ich niezdrożnie za małpy ludźmi leśnemi nazwane. Wilgoć zbyteczna kraiu, ktòra roślinom, drzewom, zwierzętom, ziemi ſamey do należney im doſkonałości przychodzić nie dopuſzczała, ludziom wzroſt i kſztałt doſkonałey poſtaci odięła. Poſtanowienie ciała Amerykanòw na pozòr nie nad to wielkim podlega wadom, ale w rzeczy ſamey iſtotną zamyka ſłabość, ktòra ich do ſpraw przyrodzonych i obywatelſkich

czy-

czyni niezdatnemi. Chibcy i do rączego sposobni biegu Amerykanie nie maią tey mocy i sił, ktòre pochodzą z napiętych i odpòr wzaiemnie sobie daiących żył i muszkułów. Nayslabszy Europeyczyk z naymocnieyszym poszedłszy za pasy Amerykaninem iak piłkę go o ziemię rzuca; dziesięciu trzeba było Amerykanòw do przeniesienia takiego ciężaru, ktòry od iednego Hiszpana był bez trudu dźwigany; postać ich nie dochodziła wzrostu Hiszpanów, ale się znacznie od niey nie rożniła, znaleziono iednak w Peruwii i na innych mieyscach wiele ludzkich kości, ktòre karli wzrost pokazywały. Naymocnieyszym słabey Amerykanów komplexyi iest dowodem, że wielu im brwi, á wszystkim oprócz głowy, ani twarz brodą i wąsami, ani żadna część ciała włosem i puchem nie zarastała. Krew w nich nie była dobrze ciepłem przewarzona przyrodzonym i zdrowa, ponieważ na wielu mieyscach męszczyznom wieku dozrzałego mleko z piersi płyneło, co u nas tylko dzieciom zwyczayna iest nowonarodzonym; taż sama krew w ludziach i panienkach na oko nayzdrowszych zarażona była iadem, ktòry od Europeyczyków zachwycony, pomścił się na nich okrucieństwa po nowym

świecie nie litościwie rozciągnionego. Fizyczne Amerykanów niedoſkonałości na duſzę, oney naczynia i ſiły ſpłyneły.

Grunt charakteru Amerykanów ſkłada ſię z tey nieczułości, ktòrą ſerca ogarnione o nic niedbaią, żadnym pociągiem ku chwale nie dążą, żadną paſſyą ſię nie poruſzaią. Niepoięta iakaś gnuſność odciąga Amerykanów od ſłuchania bacznie nauk, ktòre im ſię daią, od zrzucenia iarzma, pod ktòrym ięcząc go nie czuią, od wydobycia ſię z dzikości, ktòre życie niewczeſne i przykre ſprawuie. Już trzy wieki ſięgaią końca, iak Amerykę Europeyczycy odkryli, prawie każdego roku do Europy Amerykanów ſprowadzali, aby w naukach, kunſztach wyzwolonych lub rękodzielnych wyćwiczyli; ale wſzyſtkie ich ſtarania były nadaremne, żaden do tych czas Amerykanin ani na uczonego człowieka, ani na dobrego nie wyſzedł rzemieślnika. Amerykanie nawet Chrześcianie piſać, czytać, myślić, rachować na pamięć więcey nad 3, á na palcach nad 10, przeſzłe rzeczy przypominać, do przyſzłych myśl rozciągać ieſzcze ſię nie nauczyli, i z doświadczenia trzech wieków wnośić można, że nigdy ſię nie nauczą. Rzecz dziwna, że dzieci rodaków tamecznych w młodości

po-

pokazuią po sobie iakąś dowcipu i rozumu nadzieię do lat szesnastu, w tym czasie u- czą się trochę pisać, czytać i na pamięć, doszedłszy lat siedmnastu, tępość w nich się pokazuie, á w roku dwudziestym istne głupstwo się odkrywa, zapominaią wszystkiego, abo niemal wszystkiego czego się nauczyli. Iest to własność powietrza i atmosfery Amerykańskiey, ktora na samych spływa Europeyczyków, ci w Ameryce spłodzeni im w dalsze zachodzą pokolenia, tym mniey maią rozumu, dowcipu i poiętności. Ze wszystkich Akademii nowego świata żaden do tych czas nie wyszedł sławny lekarz, Filozòf, Matematyk i miernego nawet nie wydał na świat dzieła.

Ktòre kraie znayduią się w Ameryce?

Ameryka po zburzeniu od Hiszpanów dwuch Monarchii Peruańskiey i Mexykańskiey udzielnych nie zna potencyi. Osady Europeyskie należą do Hiszpanów, Portugalczyków, Anglików, Francuzòw, Hollendrów i Duńczykow, rodacy iedni z dzikości nie otarci bez rządu i prawa błąkaią się po lasach, drudzy z Europeyczykami obeznani na pokolenia abo drobne dzielą się narody i pod zwierzchność starców abo możnieyszych się poddaią. Więc Amerykę podzie-

dzielemy nie na części polityczne, ale na fizyczne, á naypierwey na południową i północną.

ROZDZIAŁ I.
o Ameryce południowey.

Na które części znacznieysze dzieli się Ameryka południowa?

Na 9 znakomitszych, ktore są 1) Terra firma na północy 2) Peru, 3) Chili na zachodzie, 4) Amazonia abo kray Amazoński we śrzodku, 5) Brezilia, 6) Guyana na wschodzie, 7) Parakwarya, 8) Ziemia Magellańska na południe, 9) Wyspy.

I. Terra firma abo Kastylia złota miedzymorzem Ganamą od Ameryki oddzielona pòłnocney leży w kraiu podsłonecznym, obfituie w owoce, pastwiska, balsam z drzew sączący się, w złoto, srebro, szmaragdy &c, dzieli się na 8 prowincyi Hiszpańskich. Hiszpani i Indyanie Chrześcianie posiadaią miasta i pomorza, rodacy mieszkaią we wsiach, po lasach i polach, iedynie bawią się łowieniem ryb i polowaniem; żony ich wychowuią dzieci, i maią staranie o bydle. *Panama* miasto nad wybrzeżem *Adrien* iest składem towarow Peruanskich i Hiszpańskich.

ſkich. Nad tym wybrzeżem mieſzka naròd okrutny, i dziki, ktòrego do tychczas nie mogli podbić Hiſzpani. *Porto-bello* na przeciwko *Panamy* nad wybrzeżem Mexikańſkim, do ktòrego złoto i ſrebro Peruańſkie Hiſzpani ſprowadzaią lądem z Panamy, i tu ie na okręty kładą, *Kartagena* bogata i mocna z portem wygodnym, *Wenezuela*, *Karaka* na ròwninie, w naylepſze kakao obfitey, *Komana*, *Santa-Fé di Bogota* M. S. całey Kaſtylii złotey, &c.

II. Peru abo *Peruwia* zupełnie poddana Hiſzpanom oprócz niektòrych mieyſc dzierżanych od rodakòw, którzy wolności ſwey bronią. Amerykanie poddani Hiſzpańſcy, iedni mieſzkaią pod gòrami Kordelierami, drudzy na gòrach; Podgòrzanie na pokolenia podzieleni maią rozum mierny nic wymyślić nie zdolny, do naśladowania iednak dość zdatny, żyią w wielkiey zgodzie i takiey ufności, że domów ſwych i ſkładów kupieckich nigdy nie zamykaią, niektòre rzemiosła umieią i onemi ſię bawią ròwnie iak rybitwą i polowaniem; twarzy ſą czerwoney, pod ſamą zaś gòrą oſiadli białey. Nadgórzanie ſą cale głupi i próżniacy, używaią ich w miaſtach do uſług podłych, do oractwa i twardych prac. Z Peru-

ruwii wychodzi balsam Peruwiański, quinquina na febry doznana, złoto, a naywięcey srebra. Peruwia dzieli się na trzy prowincye Kwitańską, Limańską i Los-Charcas; *Quito* M. S. prowincyi, *Lima* M. S. Peruwii, bogata, wielka ludna trzęsieniem zięmi r. 1746 skołatana, które port *Callao* zepsuło. *Kuska* dawnych królow stolica; *Plata* M. S. prow. LosCharcas, *Potosi* przy gòrze tegoż nazwiska w złoto i srebro obfitey.

III. Chili abo kray Chileński od Hiszpanów r. 1539 znaleziony, ale do tych czas zupełnie nie podbity. Rodacy wszystek kray wyiąwszy pomorze, posiadaią i ustawicznie Hiszpanów napastuią. Naymocnieysi miedzy niemi są Araukanie i mieszkaiący na dolinach *Tukapel* i *Puren*, żyią pod wolnie obranemi Kaczykami to iest wodzami, są przyrodzenia od innych Amerykanów mocnieyszego, wolność nad życie przenoszą, cześć boską oddaią złemu duchowi. Powietrze iest zbyt ciepłe, á doliny w zboże i i owoce żyżne. Na pomorzu buyne rozkrzewiły się winnice, pola okrywa i lasy napełnia ptastwo: gołębie, synogarlice, kuropatwy, papugi &c. Bydła obfitość iest znaczna, á osobliwie barany tak wielkie, że ich

do

do dźwigania ciężarów miasto wielbłądów używaią. Znayduią się też tu żupy złote, szyby iaspisowe i różne drzewa farbierskie. Osady Hiszpańskie są: *San-Jago*, *Koncepcya*; *Jmperiala*, *Baldiwa*, *Mendoza* &c.

IV, Amazonia śrzodek zasiada Ameryki południowey, nazwisko bierze od rzeki Amazony inaczey Maragnonu która z ieziora Peruwiańskiego wypłynąwszy i około 1000 mil przebiegłszy wpada do morza pòłnocnego.

Powietrze tey krainy dla natężonego gorąca szkodzi zdrowiu Europeyczykòw; lasy wielkie i nieprzeyrzane cały ten rozległy kray okrywaią, oprócz porzecza Amazony, które od źrzodła do uścia rzeki Hiszpani i Portugalczykowie lasy wywaliwszy, osadami i missyami zasadzili: Hiszpani od źrzódła aż do *Pewas*, á Portugalczycy od missyi *S. Pawła* w stronie południowey, á od rzeki czarney w stronie pòłnocney Amazony aż do samego uścia.

Amazonia obszerna w swych granicach obfituie w grunta żyżne ale odłogiem od wieków leżące, w pastwiska buyne, w złoto, dzewo farbierskie, w źwierzęta różne, tygrysy, łosie, papugi, małpy, gad wielki i iadowity &c, oprocz ryb różnego rodzaiu,

ży-

żywi wiele krokodylów &c. Ludne Ameryłkanów narody po lasach i stepach błąkaią się Amazonii, i iedne przeciwko drugim dzikość i okrucieństwo wywieraią. Niewiasty tamteczne że od Europeyczyków uzbroione były postrzeżone nazwisko odniosły Amazonek; naytrudnieysze prace im są zwyczayne, gdy dziecie zlęgną, mężowie miasto ich w łóżkach leżą, á one od zwyczaynych prac się nie odrywaią.

V. Brezylia prawie ekwatorem i kresem słońca południowym zamkniona od morza na mil 250 wybiega w głąb lądu, ale Portugalczycy nad 80 mil od brzegu dotych czas nie zaięli. Kray wewnętrzny mieszkany iest od ludzi dzikich, srogich, i mściwych, których Portugalczykowie z wielką trudnością z pomorza rugowali, á z ustawiczną ostrożnością muszą strzedz swych osad przeciwko ich naiazdom. Brezylia Ponorska abo Portugalska na 15 dzieli się prowincyi w których miasta głównieysze są: *San Salwador* M. S. Brezylii, *Para*, *Maragnan* zamkiem i portem warowny, *Olinda* dla roskosznego położenia raiem Amerykańskim nazwana, *S. Paweł*, Osada *S. Sakramentu* przy uściu Platy. &c.

VII. Guyana Amazoną i Orenoką rzekami

mi oraz morzem oblana, na mil 300 aż do rzeki czarney granice swe pomyka. Guyana dzieli się na 5 części: Hiszpańską, Portugalską, Francuską, Hollenderską i Indyańską.

Guyana Hiszpańska leży w dłuż Orenoki i miedzy tą rzeką i Pomaroną. M. S. *S. Tomasz* nad Orenoką.

Guyana Port: zamyka porzecze zachodnie i północne Amazony, á od przylądku czarnego, aż do czarney rzeki się pomyka, nad którą ostatnie Portugalskie leżą osady.

Guyana Francuska abo Francya ekwinokcyalna zamyka kray miedzy rzeką Maroną i przylądkiem północnym. Wyspa *Kayenna* iest naygłównieyszą osadą.

Guyana Hollenderska rzekami Maroną i Pomaroną zamkniona. *Surinam* i *Berbice* osady naybogatsze Hollenderskie.

Guyana Indyańska śrzodek kraiu żyżnego ale nieuprawnego zabiera, nasiadła iest licznemi Amerykanów hordami Europeyczykom ieszcze nieznaiomemi.

VII. Parakwarya kray wielki i obszerny styka się od wschodu z Brezylią, od północy z Amazonią, od zachodu z Peruwią i Chilem, od południa z Magellanią. Rzeka Plata śrzodkiem kraiu płynąca wciąga w się

Pa-

Paragwę, Paranę, i Urwagę. Kray łagodny i zdrowy obfituie w zboże owoce, bawełnę, trzcinę cukrową, paſtwiſka i bydło. Hiſzpani wielką część podbili kraiu, większa iednak należy do rodaków ludzi dzikich, tak wiele iednak rozumnych, że wolności ſwey bronić nie przeſtaią.

Dzielą Parakwaryą Hiſzpani na 7 prowincyi, które ſą: 1) Parakwarya właściwa: M. S. *Villa-Ricca*. 2) Chaka. 3) Guaira abo Ontivera 4) Plata z M. S. *Aſſumpcyą*, *Santa-Fé*, *Buenos-Aires* nad uściem Platy wielkorządztwa Parakwarſkiego ſtolica. 5) Uragwaya. 6) Tukuman w bawełnę i paſtwiſka żyżny, ale gwałtownym wiatrom, które często walą domy i z korzenia wyrywaią drzewa, podległy. 7) Parana abo ziemia Miſſyonarſka wzdłuż Parany rozciągniona, ieſt mieſzkana od 24000 familii Indyanów do wiary Chrześciańſkiey wielką pracą nawróconych i do życia ſpołecznego namówionych.

VIII. Magellania r. 1520 od Ferdynanda Magellana znaleziona i nazwana, na południu Parakwaryi á wſchodzie Chili położona, mniey żyżna, naſiadła ieſt narodami dzikiemi; wſzyſtkie Hiſzpańſkie oſady zaprowadzone wyginęły z głodu i nędzy. Ży-

wi ten kray doſtatek bydła, á po laſach kòz Wigońſkich, ktòrych delikatną ſierść rękodzieła obracaią na ròżne odzienia. W Magellanii od rzeki *Los-Camarones* do brzegu wſchodniego przeſmyku Magellanſkiego rozciąga ſię kraina Patagonow, abo pretendowanych olbrzymow Amerykańſkich; od r. 1520 do dnia dzisieyſzego wiele bardzo kſiąg wyſzło dowodzących i zbiiaiących ieſtności Patagonow: kto wierzy iż ſą upiory, może utrzymywać Patagonow: oba te ludzi rodzaie przebywaią w imaginacyi prawdziwą Filozofią nie oświeconey.

IX. Wyſpy Ameryki południowey na morzu połnocnym ſą: 1) Wyſpy Maluwińſkie naprzeciwko przeſmyku Magellanſkiego ledwie ſą znaiome oprocz Falklandy od Anglikow oſadzoney, á od Hiſzpanow im zabraney i wroconey. 2) Wyſpy ogniſte na południu Magellanii gorami ogniſtemi napełnione i wyſokiemi laſami zaroſłe. Wyſpiarze ſą biali, dzicy, niewypowiedzianie ſzpetni i ludoiedzcy; przylądek *Horn* kończy te wyſpy. 3) Chiloa przy brzegach Chileńſkich leżąca; obſituie w burztyn ſzary. &c.

RO-

ROZDZIAŁ II.
o Ameryce połnocney.

Które kraie znayduią się w Ameryce pòłnocney?

Ameryka pòłnocna może się dzielić na 9 wielkich części: 1) na Kanadę 2) na dawne dzierżawy Angielskie, 3) na Florydę, 4) na Mexyk dawnieyszy abo nową Hiszpanią, 6) na nowy Mexyk, 7) na Kalifornią, 8) na kraie nowo-odkryte, 9) na wyspy.

1) Kanada abo Nowa Francya Anglii r. 1763 ustąpiona, graniczy z osadami dawnemi Angielskiemi z kraiami nieznaiomemi, oceanem i Missisipą. Powietrze tam iest zimne, grunta urodzayne, lasy wielkie, i zwierząt, wilkòw, niedzwiedzi, łosiòw, kuń, ieleni, á naybardziey po rzekach bobrów pełne.

Miasta Angielskie są: *Quebec*, *Montréal* &c. Rodacy tey krainy na trzy głòwne dzielą się narody: Irokwanów, Algonkwanów, i Huronów ludzi okrutnych, mściwych, w biegu rączych, z połowu ryb i polowania żyiących i o całość wolności żarliwych. W narodzie Hurońskim starsi gromadni godność dziedzictwem po białychgłowach o-

trzymuią, inni zaś ſobie ſtarſzych obieraią.

II. Dawne dzierżawy Angieſkie, 1) Akadya abo nowa Szkocya z M. S. *Port Krolewſki* abo *Annopól*; 2) Nowa Anglia wielkiemi zaroſła laſami obfituie w drzewa do budowy okrętów zdatne. M. S. *Boſton* z wygodnym portem wyſyła co rok liczne floty do Anglii i Angielſkich oſad. 3) Nowy Jork abo Nowa Hollandya od Hollendrów za Surinam Anglikom r. 1666 oddana. 4) Nowy Yerſey dawniey Nowa Szwecya, Szwedom od Hollendrów odebrana, á potym Anglikom r. 1666 uſtąpiona. M. S. *Elżbieta*. 5) Penſylwania od Karola II r. 1681 dziedzicznym prawem kawalerowi Penn darowana, od niego Kwakierami oſadzona ma M. S. naypięknieyſze w Ameryce północney *Filadalfią* nakſztałt dawney Babilonii od tychże Kwakierów zbudowaną. 6) Maryland od imienia Maryi żony Karola I nazwany z M. S. *Swięta Marya*. 7) Wirginia miedzy wſzyſtkiemi Ameryki Angielſkiey kraiami naylepſza na pamiątkę bezmęścia Elżbiety Królowey tak nazwana, obfituie w mais i wyborną tabakę. M. S. *James-Town*. 8) Karolina z M. S. *Charles-Town* zaſzczyca ſię zdrowym powietrzem i żyżnemi gruntami. We wſzyſtkich oſadach pomorze zaſie-

ſiedli Anglicy i miaſtami lub porządnemi zabudowali wſiami, odległe od morza mieyſca trzymaią rodacy, ktòrzy przez obcowanie z Anglikami nabywaią trochę łagodności, ale nie porzucaią obyczaiu życia leśnego.

III. Floryda półwyſpa cała Anglikom poddana. *S. Auguſtyn i Penſakoła* ſą dwie fortece warowne od Hiſzpanów Anglikom r. 1763. uſtąpione. Kray od morza uſunio-ny poſiadaią rodacy wzroſtu przyſtoynego, koloru oliwkowego, ktòry iednak nie ieſt przyrodzony, ale nacieraniem pewnych ziół ſprawiony, naiazdami, boiem, rybitwą i polowaniem iedynie ſię bawią, zoſtaią pod rządem Kaczykòw to ieſt ſtarſzych nad pokoleniami panuiących.

IV. Luizyana od imienia Ludwika XIV. za którego panowania r. 1680 była znaleziona, miedzy nowym Mexykiem, Kanadą i Florydą położona, ſzerokiemi rzekami á mianowicie Miſſiſſipą z połnocy na południe biegącą oblana, od źrzodła Miſſiſſipy aż do rzeki Iberwilli, á od tey aż do morza należy do Anglików; część zachodnia z miaſtem *Nowym Aurelianem* do Hiſzpanów, á kray północny do licznych narodòw Amerykańſkich Ilinanów Aſſimbolanów, Paniaǹow, Padukanòw &c. Po-

Powietrze Luizyany umiarkowane gorętsze w południowey, zimnieysze w północney stronie iest arcyzdrowe; Europeyczykowie rzadko tam choruią, rodacy prawie nigdy, i do poźney przychodzą starości. Grunta dobyte są żyżne, obfituią w pszenicę Turecką, zboża Europeyskie, w drzewa palmowe, morwowe i różne rośliny lekarskie. Rzeki rybne, pola ptastwem okryte, lasy wszelakiego zwierza pełne obficie wszystko to szafuią co do żywności, wygody i handlu obywatelów służy. Francuzi przez lat 80 tę krainę dzierżąc nie umieli z niey korzystać.

V. Mexyk dawny Nową Hiszpanią tak od Hiszpanów dla podobieństwa tego kraiu do dawney Hiszpanii nazwany, od sławnego Ferdynanda Korteza w 600 ludzi r. 1519 podbity, ma na północ nowy Mexyk, na południe Amerykę południową, z innych stron morzem oblany, na trzy dzieli się audyencye albo wielkorządztwa pięcioletniemu królewskiemu namiestnikowi podległe, obfituie w minery złote, srebrne, ałunowe, rudę żelazną, w indych &c. *Mexyk* M. S. kraiu i rządu miedzy dwoma iezioramі iednym słonym, drugim słodkim położony, ludny, bogaty, i piękny. *Akapulko* nad morzem

rzem ſpokoynym, z ktòrego portu gallion wychodzi do wyſp Filipińſkich, i do niego powraca. *Meriau* M. S. pòłwyſpy Yukatanu wybrzeżem Mexykańſkim okrążoney, w złoto i ſrebro bogatey, w zboże zyżney i dwa żniwa wydaiącey. W laſach znayduią ſię oſobliwe zwierzęta, iako to krowy dzikie, koty na kſztałt tygryſſów, *Ai* leniwiec (*Ignavus Americanus*) zwierz dla nad zwyczay opieſzałego ruchu tak nazwany, ſamym żyiący liściem, na drzewo lezie dni dwa, tyleż mu czaſu trzeba do zleziema, gdy wſzyſtkie liścia przez dni kilka ogłoda, od iednego drzewa do drugiego nie idzie na nogach ale ſię czołga po zięmi, za 15 dni ledwie przebyć może miey ſce na ſtrzelenie z piſtoletu, wielkością rowna ſię z liſem, á z ſierści daleko iednak miękſzey, podobny ieſt do żbika, krzykiem oſtrym wyraża i, i, i, i, i, zkąd mu nazwiſko dane Ai. *Kampeſza* nad wybrzeżem tegoż nazwiſka, za ktòrą laſy farbierskie leżą; *Vera Cruz* nowa z portem do ktòrego flota zawiia Hiſzpańſka z Europy z towarami na Mexyk i Filipiny. &c.

VI. Mexyk nowy na pòłnoc ſtyka ſię z kraiami nieznaiomemi, na wſchòd z Luizyaną, na południe z Nową Hiſzpanią, na zachòd z morzem rumianym. Nowe mappy kła-

kładą iednę w tym kraiu osadę Hiszpańską: Nową Nawarrę i miasto *Santa Fé*.

Powietrze łagodne i zdrowe pomaga do żyżnych urodzaiów, pszenicy Treckiey, melonów, różnych iarzyn i owocow. Miedzy gorami znayduią się szerokie rowniny i buyne pastwiska, á na górach i w lasach niedzwiedzie, ielenie, sarny, dziki, lwy, tygrysy, konie, woły, i owce wielkie iak nasze konie, maiące krotki ogon á długie rogi.

Mexykanie przyrodzenia dość łagodnego i towarzyskiego żyią z rybitwy, polowania i oractwa, naymężnieyszym z pośrzodku siebie rząd i spraw publicznych styr powierzaią. Iedni kłaniaią się bałwanom, drudzy słońcu, niektorzy wyznawaią iednego Boga w niebie mieszkaiącego, á niektórzy bez żadnych żyią obrządkow i rządu.

VII Kalifornia połwyspa morzem rumianym od Nowego Mexyku oddzielona niemal cała należy do rodakow z przyrodzonych skłonności podobnych do Nowo-Mexykanow. Powietrze arcyzdrowe, grunta żyżne, brzegi morskie połowem pereł bogate kray ten zaszczycaią. Missyonarze Hiszpańscy wiele Kalifornianow do wiary Chrześciańskiey nawróciwszy i do życia społecznego zachęciwszy, osadzili ich w

stro-

ſtronie południowey, nauczyli domy budować, wſie zakładać, rolę uprawiać i potrzebnemi rzemiosłami ſię bawić. Hiſzpani część Kalifornii nową Andaluzyą nazwali, która ſię ſkłada z dwuch prowincyi Senory i Cynalwy. W Senorze roku 1771 na polach *Cienegwilla* znaleziono minerę złotą na 14 mil rozległą bardzo bogátą, ktora warſztę na 2 ſtopy w głąb prawie z czyſtego ma złota; nie daleko od niey dwie ſą minery ſrebrne, w iedney z nich w *Promontorio* znayduią ſię kamienie prawie z czyſtego ſrebra.

VIII. Kraie nowoodkryte, 1) na zachod Kanady znayduie ſię wielkie wybrzeże morza ſpokoynego na nowych kartach morzem zachodnim zazwane znalezione od Marcina d'Aguilar Hiſzpana, ktòry wąſkim przeſmykiem pod 45 ſtopniem długości połnocney na to wbiegł morze. Kanadyiczykowie wſchodni powiedaią, że nad tym morzem mieſzka narod długich ſukien (iako Azyanie) używaiący, miaſta i zamki poſiadaiący i towary rożne od Europeyſkich na futra Kanadyiſkie zamieniaiący. 2) Kraie poſtrzeżone od Moſkalow; r. 1741; Alexy Czerykow Kapitan okrętowy ku połnocy na zachod przeſmyku Marcina d'Aguilar i Kalifornii pod 55 ſtop: 36 min: ſzerokości

poł-

połnocney postrzegł ziemię, posłał do niey łodź z 11 ludźmi, ktorzy do okrętu o milę od lądu stoiącego nie powrócili. Powracaiąc do Kamżatki Czerykow widział pod 51 stop szerokości ku połnocy krainę gorzystą, przyglądował do brzegu i znalazł obywatelow podobnych do Kanadyiczyków. Powtòre ciż Moskale żegluiąc śladem Kapitana Beringa dawniey to iest r. 1731 inną krainę głębiey na połnoc ku zachodowi Ameryki na przeciwko Syberyi postrzegli. 3) Kraie postrzeżone r. 1640 od Admirała Hiszpańskiego de Fonte według wszelkiego do prawdy podobieństwa też same są, ktore Moskwicin Czerykow w 100 lat potym widział.

IX. Wyspy Ameryki połnocney wszystkie należą do potencyi Europeyskich. Do Anglii patrz na karcie 171; do Francyi, patrz na karcie 143; Do Hiszpanii Wyspy Lukayskie, ktore Hiszpani wytraciwszy rodaków opuścili, są prawie puste; Anglicy Prowidencyą osadzili. Z Wysp Antylskich do Hiszpanow należą. 1. Kuba gorzysta i nieurodzayna, ma minery złote i iednę miedzianą, obfituie w kuropatwy, synogarlice, papugi, tabakę i cukier. M. S. *Hawana* wielka i bogata, trzema mocnemi zamkami warowna, port 1000 okrętow obeymuie, weyście tak

ma

ma ciaſne że ieden tylko okręt może przechodzić. 2. S. Dominik abo Hiſzpaniola, ta wſchodnia w drogie kruszcze bogata, których Hiſzpani dla niedoſtatku ludzi nie tykaią. M. S. S. *Dominik.* 3) Porto-Ricco od złotych miner tak nazwana. Przy Tierra firma, Margarita, od połowu pereł tak nazwana; Trynidada w uyściu rzeki Orenoki z M. S. handlowym *S. Jozef.* Do Danii p. na kar: 196. Do Hollandyi nad brzegami Ameryki połud: Bonair, Oruba, Kurakao z portem wygodnym, S. Euſtachi, Saba, i połowa S. Marcina, druga połowa należy do Francyi.

ROZDZIAŁ III.

O kraiach polarnych nie dobrze znaiomych.

Co ſą kraie polarne?

Kraie Polarne nie dobrze znaiome ſą wyſpy abo lądowe krainy naprzeciwko dawnego lub nowego świata ku biegunnom onego położone, od żeglarzów rożnemi czaſy poſtrzeżone, ale nie dobrze poznane. Kraie leżące na pòłsferzu południowym nazywaią ſię krainami południowemi abo

An-

Antarktycznemi, na połsferzu zaś północnym osiadłe krainami połnocnemi abo Arktycznemi.

Które są znaczniey sze krainy południowe polarne?

1. Nowa Gwinea, 2) Nowa Brytania, 3) Nowa Hollandya, 4) Karpentarya, 5) Zięmia Diemen, 6) Nowa Zelandya, 7) Zięmia obrzezania, 8) Gonnewilla, 9) Zięmia ognista, 10) Wyspy na morzu spokoynym między Ameryką i Azyą położone.

I. Nowa Gwinea od Alwara Sawedry żeglarza Hiszpańskiego r. 1527 postrzeżona i Gwineą od niego dlatego nazwana, że na niey postrzegł obywatelów z twarzy i włosow wełnianych do Gwineyczyków podobnych, leży pod Ekwatorem miedzy 150 i 160 stopniem długości. Dampier żeglarz Angielski na początku wieku tego wysłany na odkrycie kraiów południowych, zwiedził pomorze Nowey Gwinei. Na około tey krainy wiele iest wysp wesołych, żyźnych i ludnych.

II. Nowa Brytania miedzy 2 i 5 stopniem szerokości południowey od Dampiera postrzeżona i przesmykiem morskim od nowey Gwinei odłączona. Obywatele nowey Gwinei, Brytanii i wysp na około osadzonych

nych pracowici, znaią ſię dobrze na oractwie, ale ſą dzicy i okrutni. W chałupach chowaią kamień ieden z żyłą zieloną, drugi czerwoniawy i kawałek kruſzczu, i te trzy rzeczy oſobliwym czczą uſzanowaniem. Trupów nie grzebią, ale na brzeg wyrzucaią morſki.

III. Nowa Hollandya na południe wyſp Moluckich położona, pierwſzy raz od Hollendrów poſtrzeżona, ſzeroko i długo muſi rozciągać granice; część iey połnocna nazywa ſię zięmią *Diemen*, zachodnia zięmią *With* abo *Endracht*, połndniowa *Liewen*. Srzodek kraiu cale nie ieſt znaiomy; pomorza od Dampiera dwa razy przeglądane zdawały mu ſię niſkie, piaſzczyſte, ledwie zrzadka krzewinami zaroſłe, oprocz małych ptaſzków na drzewkach, á wielkiey mocy żołwiów, i krow morſkich przy brzegach, żadney inney żywiny nie poſtrzegł. Na lądzie i bliſkich wyſpach poſtrzeżeni Murzyni pokazali ſię bydź ludzmi dzikiemi, i tak głupiemi, że oprocz poſtawy ledwie w nich ślad wydawał ſię ludzkiego przyrodzenia.

IV. Karpentarya na połnoc ku wſchodowi nowey Hollandyi od Karpentera Hollendra odkryta leży na przeciwko zięmi Ducha S. od Fernanda de Quiros Hiſzpana znalezioney.

V.

V. Ziemia Diemen rożna od ſtrony pólnocney nowey Hollandyi od Abla Taſmana żeglarza Hollenderſkiego r. 1642 znaleziona leży pod 42 ſtopniem ſzerokości południowey. Taſman uſłyſzawſzy muzykę Murzyńſką nakſztałt trąby, wyſtąpił z ludźmi zbroynemi na ląd, poſtrzegł ślady źwierząt, drzewa ſrzedniey wielkości ſączące żywicę i dym z chałup kurzący ſię, nie odważyſzy ſię w głąb kraiu zapuſzczać, utkwił Hollenderſką banderę, wſiadł na okręt i odbił ſię.

VI. Nowa Zelandya od tegoż Taſmana po odbiciu ſię od ziemi Diemeńſkiey poſtrzeżona, ktory 60 mil nad pobrzeżem oney żeglował, wydawała mu ſię być kraiem wyſokim, żyżnym i miłym. Obywatele od niego na brzegach widziani, mieli głos chrapliwy, wzroſt wyſoki, włos czarny na ſzrodek głowy zebrany z piorem utkwionym, farbę ciała ſrzednią miedzy żołtą i brunatną.

VII. Ziemia obrzezania dnia 1 Stycznia r. 1739 od Kapitana Francuſkiego de Lozier Bouvet była poſtrzeżona, który dla mgły gęſtey, wiatrów przeciwnych i lodów w kupę złunionych zawinąć do lądu nie mógł.

VIII. Ziemia Gonnevilla od kapitana Francu-

cu-

cuſkiego tegoż nazwiſka nawałnicą o brzegi iey rzuconego r. 1503 odkryta, obfituie w zboże, rośliny farbierſkie, i ieſt mieszkana od ludzi cale przyiemnych, miedzy któremi rzeczony kapitan przemieſzkał pòł roka i ſyna iednego z tamtecznych kròlików do Francyi ſprowadził.

IX. Ziemia Ogniſta za przeſmykiem Magellańſkim.

X. Wyſpy na morzu ſpokoynym miedzy Azyą i Ameryką położone ſą: 1) Salomonowe od Alwara Mendozy Hiſzpana r. 1567 poſtrzeżone maią być żyżnoscią i powietrzem umiarkowanym zaſzczycone, ſzerokość i długość ich nie ieſt wymierzona. Izabella ieſt miedzy niemi naywiękſza. 2) Wyſpa trzech królòw od Abla Taſmana poſtrzeżona leży pod 35 ſtop: ſzerokości poł: á 191 długości. Taſman widział zdaleka kilkadzieſiąt ludzi wielkiemi kiiami uzbroionych, ziemię bez żadney uprawy. 3) Trzy wyſpy od Taſmana poſtrzeżone nazwane były Pilſtraats, Amſterdam i Rotterdam; na ktorych Hollendrzy znalezli wodę ſłodką, wielką moc świń, kuròw, owocòw &c, obywatele pokazali ſię być towarzyſkiemi, przyiemnemi, ale wielkiemi złodzieiami. 4) Wyſpy poſtrzeżone i przeglądane od Korne-

nelego Schuten i Jakuba le Maire Hollendrow; zięmia Stanòw, Morycz, Naſſau, wyſpa pſia dla trzech pſow tam widzianych, Wyſpa bez gruntu dla wielkiey morza głębokości, Wyſpa Much dla ſtraſzney onych wielości. tak nazwane; Wyſpa Cocas, ktorey obywatele wyſocy, przyrodzenia mocnego, nago chodzący z Hollendrami dość grzecznie ſię obeśli, i ich owocami, ptaſtwem, zwierzyną udarowali, Wyſpa zdraycòw, Nadzieia, Horn &c. Tey oſtatniey wyſpy obywatele nie zwyczaynie wyſokiego wzroſtu, poſtawy iednak przyſtoyney, ſzybko biegaią i po morzu pływaią, żadney nie znaią pracy, oractwem ſię nie bawią, żyią owocami, korzonkami, rybą i mięſem wieprzowym prawie ſurowym &c.

Które ſą kraie polarne na pòłſferzu pòłnocnym?

1) Labradora abo Eſtotilandya. 2) Wyſpy Jakubowe. 3) Nowa Wallia. 4) Nowa Dania. 5) Gronlandya. 6) Spitzberg. 7) Nowa Zemla abo Zięmia. 8) Zięmia więkſza,

I. Labradora przy przeſmyku Hudſeon położona od 50 do 63 ſtopnia ſzerokości połnocney rozciąga ſię. Ieſt to kray zimny, płonny, wyſpami otoczony i od ludzi dzikich

kich mieſzkany; brzegi onego ſą zaledwie znaiome.

Miedzy narodami dzikiemi Eſkwimanie, ſą nayznacznieyſi, dzielą ſię na Eſkwimanów Indyiſkich i północnych; ci zaſiadaią kray nad przeſmykiem, tamci na południe wybrzeża Hudſońſkiego; z podobieńſtwa ich poſtaci, mowy, życia ſpoſobu i zwyczaiów wnieść beſpiecznie można, że oba te narody iedną miały dzielnicę. Kray obu narodów arcyzimny, przepaściſtemi ſkałami naroſzczony; doliny ma żyżne, w drzewa, krzewie, i zioła Europeyczykom nieznaiome obfite. Anglicy tu oſiadli roſkoſzne założyli ogrody, i one roślinami zaſadzili Europeyſkiemi, które dobrze ſię udały. Ołów, miedź, żelazna ruda znayduią ſię w górach, i częſto rodacy Anglikom miedzianego kruſzcu ſzafuią bryły. Też góry obfituią w talk, amiant, kryſztał różnych kolorów, kamień czarny łyſzczący ſię, który na cienkie przezroczyſte liſtki ſię łupa i rodakom za zwierciadło ſłuży; ſkały z marmuru przedziwnie białego i żyłkami czerwonemi, zielonemi, modremi ubarwionego ogromne ſkładaią ſię i do tych czas ſą nietknięte. Niebo prawie nigdy tu nie ieſt pogodne. Na wioſnę i w ieſieni uſtawi-

czna gruba mgła do ſamey rozciągniona ziemi widok wſzyſtkich rzeczy odeymuie; zimie z rzek i innych wòd nie zamarzłych grube wyſtępuią wapory, ktòre na powietrzu zlodniawſzy figurę ſtrzał wyrażaią, á gdy ſię wody zetną w oka mgnieniu owe ſtrzały lodowate znikaią. Parelia, abo fałſzywe słońca ſą tu zwyczayne, pod czas ſześcioro ich ſię razem pokazuie, iutrzenki pòłnocne prawie w każdą noc świecą.

II. Wyſpy Jakubowe przeſmykami Hudſon i Davis oblane od imienia Jakuba I Króla Ang: nazwane; naywiękſza miedzy niemi Kumberlandya.

III. Nowa Wallia (New Wallis) za przeſmykiem Hudſon położona należy do Anglików, ktòrzy ią zaniedbali.

IV. Nowa Dania od Admirała Duńſkiego Jana Muncha r. 1609. znaleziona, pod polarnym leży cyrkułem. Duńczycy z wynalezioney tey ziemi nie korzyſtali, á Anglicy traktatem Utrechtſkim r. 1713 ią ſobie wraz ze wſzyſtkiemi kraiami na pòłnocy Kanady położonemi przywłaſzczyli. Morze, które Nową Danią oblewa, od Wilhelma Baffina wkròtce po Munchu tam żegluiącego nazwane ieſt wybrzeżem Baffińſkim.

V.

V. Gronlandya r. 982 od Norwegianów odkryta i zaludniona, za panowania Małgorzaty dla zaniedbaney żeglugi opuſzczona, ledwie za Chryſtyana IV Krola Duńſkiego od Admirała Lindenau była znaleziona. Ponieważ obywatele teraznieyſi żadnego podobieńſtwa w niczym do Norwegianów dawnych tey wyſpy mieſzkańców nie maią, rzecz ieſt wątpliwa aby Gronlandya terazniey ſza była taż ſama co dawna. Cożkolwiek ieſt: Gronlandya leży miedzy wybrzeżem Baffińſkim i Islandyą, mieſzkana ieſt od ludzi dzikich, którzy iedzą ryby i mięſo ſurowe, piią tłuſtość wielorybią, odziewaią ſię ſkorami pſiemi i cieląt morſkich, miaſto koſzuli używaią wnętrzności rybich, á miaſto kamizoli ſkór ptaſzych z pierzem zdartych. Morze Gronlandyi przyległe obfituie w wieloryby, na których połów zbiegaią ſię okręty Hollenderſkie, Angielſkie, Duńſkie, Francuſkie &c. Kray acz zimny ieſt iednak żyżny. Lądem ieſt Gronlandya czy wyſpą, rzecz nie ieſt dowiedziona. Zima długa nieznośnym mrozom, lato bardzo krótkie natężonym podlega upałom. Iedne lody wiatrem nanieſione przytykaią ſię do brzegów i one niby wałami zataczaią, inne po przyległym pływaią morzu i iak głęboko

w wodzie ſię topią, tak wyſoko nad iey ſtrych ſię podnoſzą. Niektòre z nich nakſztałt wielkich wyſp pływaią i maiąc na około więcey mili, na 100 ſążni w gòrę ſię wynoſzą i w głąb idą, iedne ſkładem ſwych części wyrażaią figurę kościołòw z wieżami, drugie zamkòw z baſztami, inne okrętòw z żaglami; barwa też ich wdzięczny oku czyni widok: ſą przezroczyſte iak kryſztał, błękitne iak ſzafir, zielone iak ſzmaragd &c. Oſobliwa, ale doświadczeniem warowna rzecz Gronlandyi ieſt właściwa, że poſtanowienie iey powietrza całey przeciwi ſię Europie: gdy w umiarkowanych tey części świata kraiach zima ieſt tęga, tu w ſwoim rodzaiu nayłagodnieyſza, á gdy inne Europy kraie z zimy cieſzą ſię łagodney, Gronlandyą nadzwyczay zimne trapi powietrze. Nayznacznieyſza oſada Duńſka ieſt *Got-haab*, do którey corok dwa okręty żywnościami i odzieniem naładowane, z Kopenhagi zawiiaią.

VI. Spitzberg wyſpa od Hollendrów r. 1596 odkryta, ma dane ſobie nazwiſko od gòr wyſokich i oſtrych, któremi ieſt napełniona. Powietrze tam arcyzimne, á ziemia prawie zawſze śniegiem okryta. Znayduie ſię wiele ziół nam nieznaiomych, ptaſtwa

różnego rodzaiu, ranifetów, niedzwiedzi białych, lisów, wołów dzikich &c. Srzodek kraiu do tych czas nie zwiedzony; ci, ktòrzy się o to kusili, abo od mrozu abo od zwierza drapieżnego poginęli.

VII. Nowa Zemla według mapp kraiopisarskich Moskiewskich wyspa miedzy 70 i 76 stopniem szerokości Geogra: pòłnocney naprzeciwko Tartaryi Moskiewskiey położona i od niey przesmykiem morskim Waigacz oddzielona, cierpi mrozy i ustawicznemi prawie zawalona iest śniegami. Stronę iey połnocną same białe niedzwiedzie, wilcy i lisy napełniaią, w stronie południowey mieszkaią ludzie wzrostu małego, grubi, głowy wielkiey, twarzy szerokiey, nosa płaskiego zadartego miedzy wszystkiemi Tatarami nayszpetnieysi. Zimie mieszkaią w lochach podziemnych, lecie łowią ryby i biią zwierzęta, których mięsem żyią, á skòrami się odziewaią. Wiara ich zawisła na czci słońcu, księżycowi i gwiazdom wyrządzaney. Hollendrzy przez morze północne szukaiący przeyścia do Chin, przymuszeni byli r. 1596 zimować w Nowey Zemli, i doznali, że ogień naywiększy zmarzłey ziemi nie odmiękczał, wòdka naytęższa i wina Hiszpańskie marzły.

VIII.

VIII. Miedzy kraiami nieznaiomemi może być liczona obszerna kraina ku Syberyi wschodniey obrócona od Moskalów postrzeżona, ieszcze nazwiska niema własnego; Moskale ią zowią *Bolszaia Zemla*.

Których kraiów dawniey znaiomych wiadomość zginęła?

Kraie od dawnych kraiopisów znane, abo w poźnieyszym czasie postrzeżone zniknęły lub nie wiadomo gdzie leżą: 1) Atlantyda, 2) Tula, 3) Frieslandya, 4) Sewerambia, 5) Utopia kray zmyślony.

I. Atlantyda (Atlantica Insula) według świadectwa Platona w Timeuszu i Krycyuszu, była wielka wyspa oceanu zachodniego naprzeciwko przesmyku Gibraltarskiego położona, za tą wyspą mnogie mnieysze leżały wysepki, á za niemi ląd daleko większy od Azyi i Europy za czasów Platona znanych razem wziętych. Uczeni ludzie rozumieią, że ów ląd za Atlantydę i bliskie iemu wyspy posuniony iest Ameryka, ze Atlantyda od wysp Kanaryiskich do Azorskich rozszerzona trzęsieniem ziemi w morze zapadła, á rzeczone wyspy resztą są Atlantydy pochłonioney.

II. Tula (*Thule* abo *Thyle*) naywiększa wyspa oceanu pòłnocnego od dawnych dobrze

brze znana pod teraźnieyszych kraiopisarzów sprzęczki podpada. Iedni Islandyą biorą za Tulę, ale temu domysłowi przeciwi się świadectwo Tacyta piszącego, że żegluiącym około Wielkiey Brytanii widzieć się daie Tula; Islandya zaś iest zbyt daleka, aby z brzegòw Anglii mogła być widziana. Ptolomeusz środek Tuli kładzie pod 63 stopniem szerokości północney, zkąd Cellaryusz wnosi, że wyspy Szetlantskie, á w szczegulności Fero są Tulą; to mniemanie nie zgadza się z świadectwem Prokopiusza, który Tulę dziesięć razy czyni większą od Wielkiey Brytanii. Prokopiusza świadectwo nakłoniło wiele kraiopisarzów na to zdanie, że Skandynawia iest dawną Tulą: w szczegulności Orteliusz upatruie położenie i nazwisko Tuli w prowincyi Norwegiańskiey nazwaney Tilemark. Ze wszystkich zdań tu przywiedzionych wypada prawda, że dawna Tula nam nie iest wiadoma.

III. Frieslandya wielka wyspa miedzy Gronlandyą i Ameryką nie daleko przesmyku Davis według powieści niektórych położona na tym mieyscu teraz się nie znayduie.

IV. Sewerambia wyspa na oceanie Murzyńskim położona. Pisze prawdziwie czy

baie-

baiecznie Hennepin, że po rozbitym okręcie niewiasta iedna brzemienna deski się chwyciwszy przypłynęła do wyspy pustey, znalazła na desce kilka ziarn ryżu, który zasiała, w kilka tygodni syna zległa, ktòrego wychowała i w przyzwoitym czasie zaślubiła. Potomstwo z tego małżeństwa tak było liczne, że całą tę wyspę z powieści tylko rzeczonego autòra znaiomą zaludniło.

V. Utopia abo kraina zmyślona na żadnym mieyscu się nie znayduiąca nie należy do zamiaru Geografii. Uczeni ludzie iedni użyli tego wyrazu dla odmalowania nędzy życia ludzkiego; drudzy dla podzielenia świata na różne zepsucia rodzaie; niektórzy układaiąc rząd polityczny doskonały, kray na myśli swoiey wystawiony, w ktòrym taki rząd do wykonania niepodobny osadzaią, Utopią zowią.

KSIĘGA VI.

O Aſtronomii i Polityce tak wiele, ile one wchodzą do Geografii.

O ASTRONOMII.

ROZDZIAŁ I.

O sferze świata i iey częściach.

POnieważ świat wydaie ſię oczom naſzym okrągły, Aſtronomowie wynalezli kulę dla wyrażenia onego na niey; ta kula nazywa ſię *sfera miſterna* abo *artyficialna*, a ſam świat może ſię nazwać *sferą przyrodzoną* abo *naturalną*.

Sfera miſterna wyrażaiąca machinę świata ma oś żelazną abo moſiężną przez śrzodek okrągłości ſwey przechodzącą, końce tey oſi nazywaią ſię bieguny abo *poli* reprezentuiące bieguny świata od Aſtronomów zmyślone; ſkłada ſię z różnych cyrkułów dla pokazania biegu gwiazd i planet na niebie; we śrzodku sfery znayduie ſię kula reprezentuiąca okrąg ziemiowodny.

Według dwoiakiego ſkładu świata od Ptolomeuſza i Kopernika wymyślonego dwoiakim kſztałtem sfera układa ſię miſterna. W sferze Ptolomeuſza: Ziemia we śrzodku ieſt nieporuſzona, około którey iako punktu śrzedniego, powietrze, ogień, gwiazdy, i planety wſzyſtkie obracaią ſię. W sferze Kopernika: gałka pozłocona ſłońce reprezentuiąca śrzodek sfery zabiera, poprzek którey oś Zodyaku przechodząca biegunami ſwemi opiera ſię o eklyptykę. Wewnątrz sfery gwiazdarskiey ſiedm planet przez tyleż gałek reprezentowanych widzieć ſię daią, których ſtrony ku ſłońcu obrócone ſą oświecone według tego

go porządku, który one maią na firmamencie.

Oś Swiata ieſt linia proſta myślą przez śrzodek świata prowadzona, która według Ptólomeuſza ieſt także oſią ziemi po śrzodku świata oſadzoney. Końce tey linii nazywaią ſię *poli*, z których północny nazywa ſię arktyczny, (*polus arcticus*) od ſłowa Greckiego *arctos* znaczącego konſtellacyą północną nazwaną: *urſa minor*; południowy nazywa ſię antarktyczny(*polus antarcticus*) od ſłowa Greckiego *antarctos* które znaczy położenie przeciwne konſtellacyi niedźwiadka.

Dzieſięć cyrkułów abo kół dzielą sferę świata, 6 wielkich a 4 mnieyſze; Cyrkuły wielkie ſą: Ekwator, abo cyrkuł porownania dnia i nocy: Zodyak, Horyzont, Merydyan, i dwa kolury, ieden porownania, drugi przeſilenia dnia z nocą. Te cyrkuły nazywaią ſię wielkiemi, że całą sferę dzielą na dwie części równe, inne cztery nazywaią ſię mnieyſzemi, że sferę dzielą na dwie części nie równe.

Własności powszechne wſzyſtkim cyrkułom wielkim ſą: Każdy cyrkuł ma ſwoie oś i ſwoie właſne bieguny, które biorą ſię na wierzchu sfery i ſą równie odległe od wſzyſtkich części obwodu tego cyrkułu, którego ſą biegunami; Oś każdego cyrkułu ieſt linia proſta od iednego do drugiego bieguna przez śrzodek cyrkułu prowadzona, każdy wielki cyrkuł dzieli ſię na 360 graduſów, a każdy gradus na 60 minut, kazda minuta na 60 ſekund, i tak daley,

Ekwator ieſt cyrkuł wielki wſzyſtkiemi ſwemi częściami równie na 90 graduſów od biegunów świata odległy, Nazywa ſię linią ekwinokcyalną, że ſłońce równy dzień nocy wymierza wſzyſtkim kraiom gdy w tym znayduie ſię cyrkule. Zeglarze morſcy linią go nazywaią. Własności Ekwatora ſą: cały świat dzieli na dwie równe części, z których iedna nazywa ſię półsferzem północnym abo arktycznym (*hemiſpherium arcticum*) druga półsferzem antarktycznym abo południowym. Eklyptykę przecina we dwuch mieyſcach, do których ſłońce przyſzedłſzy dnia 21 Marca i 23 Września równa dzień z nocą.

Cyr-

Cyrkuły godzinne przecina wciąż angułem proſtym; ieden cyrkuł godzinny 5 graduſów zamyka. Obieg Ekwatora ieſt miarą dnia naturalnego, gdy taż ſama część onego we 24 godzinach powraca do ſwego merydyanu, która obieg zaczęła. Na Ekwatorze liczą ſię graduſy długości Geograficzney.

Zodyak ieſt cyrkuł wielki nieporuſzony ukośnie na sferze położony świat cały na dwie rowne części północną i południową dzielący, a ſam na dwanaście części dwunaſtą Zodyacznemi znakami podzielony, iedną połową nachyla ſię ku biegunowi północnemu, a drugą ku południowemu. To ſłówo *Zodyak* w Greckim ięzyku znaczy zwierzę, od którego ten curkuł nazwany z przyczyny że dwanaście znaków abo konſtellacyi figurami zwierzęcemi wyrażaią ſię; te ſą dwoiakie północne i południowe dwoma łacińſkiemi wierſzami wyrażone.

Sunt *aries, taurus, gemini, cancer, leo, virgo,*
Libraque, ſcorpius, arcitenens, caper, amphora, (*piſces.*

Po Polſku:

Baran idzie przed *bykiem*, po *bliźniętach raki*
Lew przed *panną* uchodzi, to ſą letnie znaki;
Waga chłodzi z *niedzwiedziem* *ſtrzelec* zimnem grozi,
Koziorożiec ląd wiąże, *wodnik ryby* mrozi.

Znaki północne temi ſię wyrażaią figurami.

Baran	♈
Byk	♉
Bliznięta	♊
Rak	♋
Lew	♌
Panna	♍

Znakow południowych figury ſą

Waga	♎
Niedzwiadek	♏
Strzelec	♐
Koziorożiec	♑
Wodnik	♒
Ryby	♓

Aſtronomowie dziſieyſi z pilnych poſtrzegli uwag, że punkta ekwinokcyalne uſtępuią uſtawicznie, a pun-

a punkta ekliptyki i wſzyſtkie znaki zodyaczne pomykaią ſię właſnym obrotem z wſchodu na zachód każdego roku na 50 ſekund, tak że od czaſow Hypparcha, iuż na 30 graduſów pomknęły ſię, a zatym gdy rozumiemy, że ſłońce ieſt naprzykład w znaku Barana, w rzeczy ſamey na ow czas wchodzi, do znaku Ryb, i tak daley.

Wiedzieć też trzeba że ſłońce dłużey ośm dni bawi ſię w znakach północnych, niż południowych. Ta różność pochodzi z nierównego biegu ſłońca według Ptolomeuſza, abo ziemi według Kopernika, które raz prędzey, drugi raz leniwiey obracaią ſię, abo też że eklyptyka nie ieſt na dwie równe części od Ekwatora przecięta, lecz większą obwodu ſwego częścią nachyla ſię na półsferze północne.

Ekliptyka ieſt droga po śrzodku Zodzaku, którą ſłońce podług Ptolomeuſza abo ziemia według Kopernika obieg ſwóy roczny z zachodu na wſchód odprawuie. Nazywa ſię ekliptyką od ſłowa łacińſkiego *eclipſis*, to ieſt zaćmienie, że zaćmienia ſię przytrafiaią, gdy Xiężyc ieſt w punktach od Aſtronomów, nazwanych ogon y głowa ſmocze. Aſtronomowie maią ią za curkuł wielki na dwanaście znaków, abo części podzielony, z których każda część dzieli ſię na 30 graduſów. Ekliptyka ma ſwoię właſną oś różną od oſi świata i ekwatora, końce tey oſi nazywaią ſię *poli*, abo bieguny ekliptyki, leży ukośnie względem ekwatora, który ona przecina we dwuch punktach.

Horyzont ieſt cyrkuł wielki z odmianą mieyſca odmieniaiący ſię cały świat na dwie części, abo półsferzą dolne niewidzialne, i górne widzialne dzielący. *Horyzont* inny ieſt *racyonalny* a inny *widzialny*. Nazywa ſię horyzontem od ſłowa Greckiego granice znaczącego, że ten cyrkuł granicę zakłada patrzącym; z odmianą mieyſca ten cyrkuł odmienia ſię, każde iednak mieyſce ma ſwóy właſny horyzont nieodmienny. Horyzont sfery artyficyalney ieſt cyrkuł wielki nieodmienny, w który wpada merydyan moſiężny z całą sferą. Na obwodzie onego ſą wyzna-

znaczone 12 znaków Zodyaku, dni dwunaſtu mieſięcy, i 32 wiatry ku wielorakiemu ſfery miſterney używaniu. Bieguny Horyzontu, górny nad głowami naſzemi proſto wiſzący Arabſkim ięzykiem nazywa ſię *Zenith;* a dolny naprzeciwko iemu leżący *Nadir.*

Horyzont widzialny ieſt ta część świata, którą na około nas widziemy. Ten horyzont nie dzieli świata na dwie części równe iako horyzont racyonalny.

Horyzont racyonalny abo prawdziwy ieſt cyrkuł wielki myślą przez świat cały prowadzony, maiący za bieguny *Zenith* i *Nadir* mieyſca onego, którego ten cyrkuł ieſt horyzontem. Nazywa ſię racyonalnym, gdyż tylko myślą ludzką może być kreślonym. Horyzont racyonalny przecina całą sferę na dwa półsferza dolne i górne, idzie zatym że gdy dzień ieſt w iednym półsferzu, noc ieſt w drugim; pokazuie wſchód i zachód ſłońca i innych świateł Niebieſkich, które wſchodzą gdy nad horyzontem ſię pokazuią, zachodzą gdy pod horyzont ſię puſzczaią; naznacza długość dnia i nocy, gdyż dzień nic innego nie ieſt iako obecność ſłońca nad horyzontem, a noc zniknienie onego z horyzontu; pokazuie długość zorzy zaranney i wieczorney; zorza wieczorna zaczyna ſię gdy ſłońce znika z horyzontu, a kończy ſię gdy na 18 od niego oddala ſię graduſów; zorza zaranna zaczyna ſię, gdy ſłońce o 18 graduſów ieſt przed wſchodem, a kończy ſię gdy wſchodzi na horyzont; dzieli świat na cztery części kardynalne, to ieſt wſchód, zachód, południe i północ. Mieyſca, gdzie horyzont i merydyan abo cyrkuł południowy wzaiemnie ſię przecinaią ieſt południe i północ, a zaś gdzie tenże horyzont przecina ekwatora, ieſt wſchód, i zachod; ieſt kreſem ſzerokości geograficzney abo wyſokości bieguna, gdyż od horyzontu zaczynaią ſię liczyć graduſy ſzerokości geograficzney na merydyanie ku biegunowi.

Horyzont racyonalny ieſt troiaki: proſty, ukośny, i paralelny. Horyzont proſty ieſt, który przecina ekwatora i wſzyſtkie dzienne cyrkuły na dwie równe

czę-

części; taki horyzont ieſt tylko pod ekwatorem i dla tego tam dni ſą zawſze równe nocom. Horyzont ukośny ieſt, który wſzyſtkie cyrkuły dzienne na dwie nierówne przecina części, oprócz iednego ekwatora, i dla tego ſłońce gdy tylko ieſt w ſamym ekwatorze takiemu horyzontowi czyni dni równe nocom. Ten horyzont tym ukośniey dzienne przecina cyrkuły, im bardziey ieſt oddalony od ekwatora. Horyzont paralelny ieſt tenże ſam co ekwator, którego bieguny *Zenith* i *Nadir* wpadaią w bieguny świata. W takim horyzoncie połowa ieſt ekliptyki na wierzchu, a druga połowa na ſpodzie, idzie zatym że dzień w tym horyzoncie trwa półroka, a noc półroka. Według troiakiego horyzontu troiako można uſtawić ſferę: proſtą ſferę uſtawiſz kładąc bieguny świata w horyzoncie, a bieguny horyzontu *Zenith* i *Nadir* w ekwatorze; ukośną, ieden biegun świata zoſtawuiąc nad horyzontem, a drugi pod nim według wymiaru ſzerokości geograficzney; paralelną daiąc horyzontowi za Zenith i Nadir bieguny świata.

Merydyan ieſt cyrkuł wielki z odmianą mieyſca odmieniaiący ſię, przez bieguny świata i horyzontu mieyſca tego, które znaczy południe, przechodzący i cały świat na dwie równe części wſchodnią i zachodnią dzielący; nazywa ſię cyrkułem południowym, że ſłońce przyſzedłſzy do tego cyrkułu czyni południe wſzyſtkim kraiom pod nim leżącym; z odmianą mieyſca ſię odmienia, gdyż idąc ze wſchodu ku zachodowi nie można odmienić mieyſca bez odmiany południa. idąc zaś na północ abo południe można zawſze pod iednym iść merydyanem. Merydyan dzieli cały świat na dwa półſferza iedne wſchodnie, a drugie zachodnie; naznacza śrzodek dnia abo południe; pokazuie ſzerokość geograficzną, abo wynioſłość bieguna (*elevatio poli*) która nic innego nie ieſt, tylko część merydyanu między horyzontem biegunem nad horyzont podnieſionym, zawarta. Na tym cyrkule bierze ſię uſtępek abo deklinacya gwiazd i ſzerokość geograficzna miaſt, toż ſamo albowiem ieſt deklinacya w Aſtronomii, co ſzerokość Geografii.

Kolury są dwa cyrkuły wielkie na krzyż siebie w biegunach świata przecinaiące i przez punkta kardynalne ekliptyki przechodzące, dzielą ekliptykę na cztery równe części; ieden przecina ią w punktach ekwinokcyalnych, to ieſt na początku barana i wagi i nazywa ſię kolurem ekwinokcyalnym abo porownania dnia z nocą; drugi w punktach ſolſtycyalnych to ieſt na początku raka i kozierozca i nazywa ſię kolurem ſolſtycyalnym abo przeſilenie dnia z nocą, idzie zatym, że kolury naznaczaią cztery części roku, ieſień i wioſnę w punktach ekwinokcyalnych; lato i zimę w punktach ſolſtycyalnych.

Cztery cyrkuły mnieyſze dwa tropiczne i dwa polarne. Cyrkuły tropiczne równie na graduſów 23 minut 30 od Ekwatora odległe ſą kreſem biegu ſłonecznego i ſtykaią ſię z ekliptyką na początku raka i kozierozca. Ieden nazywa ſię *tropicus cancri*, abo kres ſłońca północny, a względem nas letni, do którego ſłońce przyſzedłſzy ku ſtronie cofa ſię południowey, przynoſi początek nam lata i dzień naydłuższy; drugi *tropicus capricorni*, abo kres ſłońca południowy względem nas zimowy, u którego ſłońce ſtanąwſzy, kraiom południowym lato i dzień naydłuższy, północnym zaś noc naydłuższą i zimę ſprawuie.

Cyrkuły polarne ſą dwa cyrkuły mnieyſze od biegunów świata na 23 graduſy, minut 30 odległe, z których ieden ieſt na półſerzu północnym i nazywa ſię cyrkułem północnym, abo arktycznym; drugi na półſferzu południowym, abo antarktycznym. Oba te cyrkuły ſą kreślone przez bieguny ekliptyki, i dzielą kraie zimne od ułęperowanych.

ROZDZIAŁ II.

O Gwiazdach i onych biegu.

Ponieważ cyrkuły wynalezione ſą do wyłożenia świateł niebieſkich biegu, rzecz potrzebna wiedzieć

wie-

wieloraki onych ieſt bieg. Gwiazdy iedne ſą nieporuſzone drugie błąkaiące ſię abo Planety.

Gwiazdy nieporuſzone nazywaią ſię te światła niebieſkie, które iedne względem drugich zawſze ſą w równey odległości, chociaż zdaią ſię obracać około ziemi z wſchodu na zachód. *Planety* nazywaią ſię gwiazdami błąkaiącemi, że względem ſiebie iedney nie zachowuią odległości, podczas z ſobą ſię łączą, to ieſt na iednym ſtopniu znayduią ſię Zodyaku, a podczas na przeciwko ſiebie ſtawaią.

Sławny Hollenderſki Aſtronom *Huygens* uſiłował dowieść, że odległość *gwiazd ſtałych* od zięmi ieſt 27,664 razy większa, niż ſłońca od teyże zięmi. Uczony d'*Alembert* upewnia, że gwiazdy ſtałe naymniey 10,000 razy daley od zięmi leżą niż ſłońce. Myśl ludzka ginąć muſi w tak ogromney niebios rozległości.

Ogromność *gwiazd nieporuſzonych* w iednych więkſza, w drugich mnieyſza wydaie ſię, i może pochodzić, przynaymniey po więkſzey części, z różnego onych położenia i odległości, a nie zmnieyſzey lub więkſzey ſamych gwiazd ogromności. Aſtronomowie uwagi i doświadczenia czyniący, iedni ro milionów razy ogromnieyſzemi gwiazdy nieporuſzone od ſłońca upatruią, drudzy, podobno prawdziwiey, one z ſłońcem równemi czynią.

Mniemanie ludzi poſpolitych gwiazdy ma za niezliczone; Aſtronomowie dawno onych liczbę naznaczyli, zwłaſzcza tych, które ludzkim okiem widzane być mogą. Wſzyſcy iednak na iednę nie zgodzili ſię liczbę. *Kepler* liczy gwiazd wſzyſtkich 1392, i w ſiedmiorakim one rozkłada porządku.

Pierwſzey wielkości gwiazd	15
Drugiey	58
Trzeciey - - - -	218
Czwartey - - - -	294
Piątey - - - -	354
Szoſtey - - -	240
Gwiad ciemnych i poſępnych	13
	1392.

Własności i istota *Gwiazd stałych* dla niezmierney onych od ziemi odległości doskonale poznane i opisane być nie mogą. Astronomowie dzisieysi następuiące w nich upatruią własności. 1) Gwiazdy nieporuszone własnym błyszczą światłem; ponieważ nie porownanie daley są oddalone od słońca, niż *Saturnus*, a żywszym od tey planety migaią światłem, z innego źrzodła muszą brać iasność, zkąd ią bierze *Saturnus*, to iest nie od słońca. 2) Rzecz zdaie się być do prawdy podobna, że nie są mnieysze od słońca, którego wszystkie maią własności iako to nieporuszenie, światło własne &c. 3) Każda gwiazda nieporuszona ma planety około siebie toczące się, które oświeca.

Według *Kopernika* tak gwiazdy nieporuszone, iako niebiosa, do których one zdaią się być przybite, żadnego nie maią w rzeczy samey obrotu, ale tylko pozorny pochodzący z prawdziwego obrotu ziemi około swey osi. Ptolomeusz dwoiski gwiazdom nieporuszonym przyznaie obrot: ieden dzienny, abo pospolity który nazywa *primi mobilis*, razem z tym one wraz z firmamentem obracaią się około ziemi w 24 godzinach i na tym mieyscu zkąd obbieg dzienny zaczęły, stawaią; drugi obrot szczegulny abo własny z zachodu na wschód według porządku znaków Zodyacznych około biegunów ekliptyki. Tym obrotem gwiazdy nieporuszone ledwie w 72 latach ieden gradus wymierzaią.

Ptolomeusz liczy planet siedm: których imiona i charaktery Astronomiczne według porządku odległości onych od słońca są te: Saturnus ♄, Jowisz ♃, Mars ♂, Słońce ☉, Venus ♀, Merkuryusz ☿, Xiężyc ☾. Kopernik słońce czyni niby gwiazdą pierwszey wielkości nieporuszoną, a miedzy planetami większemi umieszcza ziemię, rożniąc ią od innych tym znakiem ♁. Według tego nieporownanego Astronoma, słońce iest osadzone we śrzodku świata, około którego wszystkie planety obracaią się, oprócz księżyca, który ma za śrzódek obrotu swego ziemię.

Planety iedne są większe drugie mnieysze; większe

kręcą się około słońca, tych iest sześć: Saturnus, Jowisz, Mars, Ziemia, Venus i Merkuryusz. Planety mnieysze nie maią słońca za punkt śrzedni (*centrum*) biegu swego, lecz inną którą planetę. Planet mnieyszych nie znamy do tychczas nad dziesięć: księżyca, cztery około Jowisza, a pięć około Saturna idących. Planety większe dzielą się na wyższe i niższe; wyższe planety są: Mars, Iowisz i Saturnus dla tego tak nazwane, że wyżey leżą za ziemię i odległeysze są od słońca; niższe: Venus i Merkuryusz, które bliższe są słońca niż ziemia.

Planety nigdy za Zodyak nie występuią, koło obrotu ich nie iest z iednego z ziemią punktu śrzedniego prowadzone, zkąd pochodzi że na czas oddalaią się a podczas zbliżaią do ziemi. Ustawicznie odmieniaią mieysce, iedne względem drugich. Obrot maią dwoiaki: roczny około słońca, dzienny około osi własney.

Słońce iest massa ognista figury okrągłey, która nie tylko własnym świeci światłem, lecz onym planety oświeca. Opisanie słońca nazywa się Heliografia, ponieważ dyameter słońca iest 107 razy większy niż dyameter ziemi, słońce blisko million razy musi być większe za ziemię.

Odległość słońca od ziemi czasem iest większa, czasem mnieysza, Srzednia słońca odległość iest mil 26,400,000. W Grudniu słońce będące w punkcie ziemi naybliższym millionem iednym mil bliższe iest ziemi niż w Czerwcu, gdy iest w naywiększey odległości; nie idzie iednak zatym, aby słońce mocniey ogrzewało ziemię w Grudniu niż w Czerwcu, ponieważ w Grudniu krótko na horyzoncie się bawi, i ukośnie promienie rzuca.

Według Kopernika słońce ma dwoiaki obrot, ieden na pozór ze wschodu na zachód, który zda się odprawować w 24 godzinach około ziemi, ten pozorny słońca bieg służy do naznaczenia wschodu. i zachodu, długości dnia i nocy, także żorzy poranney i wieczorney; drugi bieg abo obrot prawdziwy około własney osi, który słońce odprawuie w 25 dniach, po-

ponieważ w tym czaſie poſtrzeżone na ſłońcu plamy znowu też ſame widzieć ſię daią.

Właściwie mówiąc nie ſłońce. lecz ziemia ſię ćmi, na którą pada cień kſiężyca, gdy ſłońce, kſiężyc i ziemia razem ſtawaią proſto na przeciwko ſobie, co ſię nie trafia tylko na nowiu gdy kſiężyc łączy ſię z ſłońcem.

Ziemia ma obrot dwoiaki: *dzienny* i *roczny*. Obrot dzienny potrzebny ieſt do wyłożenia dni i nocy po ſobie naſtępuiących, a obrot roczny do wyłożenia czterech części roku.

Obrotem ziemi dziennym tak ſię dni i nocy wykładaią: gdy ſię ziemia na ſwoiey oſi z zachodu na wſchód w 24 godzinach obraca, zda ſię nam że w tymże ſamym czaſie ſłońce i niebo z wſchodu na zachód ſię toczą, takim właśnie ſpoſobem: iako gdy człowiek w okręcie zamknionym, którego biegu nie czuie, z wodą płynąc, przez okno obaczy inny okręt przy brzegu ſtoiący, rozumie że ow ſtoiący okręt przeciw wodzie idzie. Ztąd gdy naſze półsferze ieſt ku ſłońcu obrócone, mamy dzień, a gdy ieſt od ſłońca odwrócone, mamy noc.

Czterech roku części odmiana dzieie ſię: oś ziemi ieſt do ekliptyki dwudzieſtu półczwarta gradusów nachylona, i zawſze do iednego punktu niebieſkiego ſkierowana, i ta to ieſt prawdziwa przyczyna dla czego ziemia odmiennie w różnych czaſach ſłonecznym prezentuie ſię promieniom, gdy ieſt na początku Barana i Wagi linia prowadzona od środka, to ieſt *centrum* ſłońca do środka ziemi przechodzi przez Ekwatora; w tenczas nam ſię zdaie że ſłońce przez środek ſam ziemi abo Ekwatora ziemſkiego toczy ſię i czyni dzień równy nocy, i to ieſt początek wioſny i ieſieni; gdy ziemia ieſt w początku raka, linia myślą prowadzona od środka ſłońca przechodzi tropik ziemſki Koziorozca, a zatym ſłońce muſi ſię pokazywać za tym tropikiem, i to ieſt początek zimy; nakoniec gdy ziemia wchodzi w pierwſzy gradus Koziorozca, promień ſłoneczny ze środka ſłońca do środka ziemi przechodzi przez tropik

ziemſki raka, ſłońce na ow czas zdaie ſię przechodzić przez tenże tropik, i to ieſt początek lata.

Kſiężyc ieſt planeta mnieyſza, okrągła, ciemna, nieprzezroczyſta, we wſzyſtkim ziemi podobna, udzielonym ſobie od ſłońca światłem oświecona, i ziemię oświecaiąca.

Xiężyc ieſt mnieyſzy bliſko 49 razy od ziemi; ſrzednia onego od teyże ziemi odległość ieſt mil 68,260. Zawſze do ziemi iedne okrągłości ſwey pòlsferze ma obrócone; w mieſiącu iednym obiega około ziemi, wſzyſtkie znaki Zodyaku przebiega w 27 dniach, 7 godzinach i 43 minutach, ale z ſłońcem nie łączy ſię, chyba w 29 dniach 12 godzinach 45 minutach. Bieg kſiężyca przez znaki Zodyaku nazywa ſię *Mieſiącem peryodycznym*, a bieg do złączenia ſię z ſłońcem *Synodycznym*. Kſiężyc albowiem rozłączywſzy ſię z ſłońcem, gdy cały Zodyak przebiegłſzy na mieyſce ſwego rozłączenia powraca, znayduie ſłońce na ieden niemal cały znak zodyaku ztamtąd oddalone; muſi tedy dni 2, godzin 5, minut 2 łożyć dla złączenia ſię znowu z ſłońcem.

Odmiany abo lunacye kſiężyca (*Lunæ phaſes*) ſą różne światła kſiężycowego aſpekty, które względem ziemi ſię odmieniaią. Połowa kſiężyca zawſze ieſt od ſłońca oświecona, ale że uſtawicznie kſiężyc mieyſce odmienia, a czaſem miedzy ziemią i ſłońcem ſtawa, nie może pòlsferza światłego ku ziemi zawſze mieć obróconego, dla tego wydaie ſię nam raz więcey, drugi raz mniey od ſłońca oświeconym.

Znacznieyſze kſiężyca aſpekty ſą: Nów, pierwſza kwadra, Pełnia i oſtatnia kwadra. Nów ieſt złączenie ſię kſiężyca z ſłońcem; kſiężyc miedzy ziemią i ſłońcem ſtanąwſzy, maiąc całe półsferze światłe do ſłońca obrócone, ziemi oświecać nie może. Pierwſza kwadra ieſt gdy kſiężyc wyſzedłſzy z promieni ſłońca na 90 ſtopniów od iego oddala ſię i rogi oświecone ku wſchodowi obrócone ziemi pokazuie; Pełnia kſiężyca ieſt, gdy ta pleneta na przeciwko ſłońca ſtanąwſzy całym iaſnym pólsferzem na ziemię patrzy; oſtatnia kwadra, ieſt gdy kſiężyc do ſłońca zbliżaiący

ſię

ſię ſtawa na 90 ſtopniów od niego, i rogi ſwoie świetne ma na zachód obrócone. Kſiężyc ma naywięcey światła ſłonecznego względem ſiebie w nowiu, mniey w kwadrach, naymniey w pełni.

Zaćmienie kſiężyca w ſamey tylko pełni przypada, na ten czas albowiem ziemia miedzy ſłońcem i kſiężycem położona cieniem ſwym kſiężyc zaćmić może przeymuiąc promienie ſłoneczne. Nie w każdey iednak pełni zaćmienie kſiężyca trafia ſię, bo w każdey pełni ſłońce, kſiężyc i ziemia w proſtey linii na przeciwko ſiebie nie ſtawaią.

Reſzta planet: Saturnus, Jowiſz, Mars, Venus, i Merkuryuſz. których iako też ſłońca, kſiężyca i ziemi odległość, obbieg koło ziemi i właſnych oſi maſz wyraźne w naſtępuiącym porządku według naypoźnieyſzey obſerwacyi Pana *De la Lande.*

Diameter Słońca ieſt większy niż Dyameter ziemi razy 107, *maſſa zaś abo ogromność* ſłońca 1,217.4209 razy. *Odległość od ziemi* mil 26,400,000. *Rok tropiczny ſłoneczny*, abo pozorny obrot ſłońca względem gwiazd odprawuie ſię w dniach 365 godzin: 5, minut, 48, ſek: 45. *Obrot około właſney oſi* w dniach 25, minut 12.

☿ MERKURYUSZ.

Dymeter Merkuryuſza względem ziemi ieſt iak 1 względem 3, a *ogromność* iak 1 względem 24, *odległość od ziemi* ieſt mil 26,400,000; *od słońca* mil 1,029 300; *rok tropiczny* abo *obbieg* około ſłońca dni 85, godzin 23, minut 16; *około właſney oſi* niewiadomy.

♀ V E N U S

Dyameter tey planety względem ziemi ieſt $\frac{17}{18}$ a *ogromność* abo *wielkość* $\frac{4}{5}$; *odległość* od ziemi mil 26,400,000 od ſłońca mil 1,996,000 *Rok tropiczny* dni 224, godzin 14. min. 50. *Obbieg około właſney oſi* godzin 3 min: 20.

♁ Z I E M I A.

Dyameter Ziemi ieſt mil 2,292, *maſſa iey, wielkość* abo *ogromność* mil 6,265,716,800. *Powierzchowność* mil kwadratowych 16,402,400. *Odległość od*

Słoń-

Słońca mil 26,400,000. *Obrot roczny* około słońca dni 365, god: 6. minut 9, secund 10; *Obrot około właſney oſi* dni 23, minut 56.

♂ MARS.

Dyameter względem ziemi $\frac{52}{100}$, a wielkość $\frac{1}{6}$ *odległość od Ziemi* mil 40,000,000; *Od słońca* mil 40,225,460. *Obrot roczny około Słońca rok* 1, dni 321, godzin 23 minut 29. *Około właſney oſi* godzin 24, minut 40.

♃ JOWISZ.

Dyameter Jowiſza ieſt więkſzy 11 razy niż Ziemi, a maſſa abo ogromność 1246 razy. *Odległość od Ziemi* mil 136,000,000; *Od Słońca* mil 137,304,000. *Obrot około Słońca* lat 11, dni 315, godzin 8, minut 4. *Około właſney oſi* godzin 9, minut 56.

♄ SATURN.

Dyameter Saturna ieſt więkſzy razy $9\frac{1}{2}$, niż dyameter Ziemi, a *maſſa* abo *ogromność* 868 razy. Odległy ieſt od Ziemi mil 250,400,000. a od Słońca mil 251,820,000 *Obrot około Słońca* lat 29, dni 166. Około właſney oſi obrot nie ieſt znaiomy.

☾ KSIĘZYC.

Dyameter Kſiężyca względem ziemi $\frac{3}{11}$, a ogromność $\frac{1}{49}$, *Odległość od Ziemi* mil 68,260. *Od Słońca* mil 26,400,000. *Obrot koło Ziemi* dni 27. go: 7 minut 43. ſekond 12, około właſney oſi dni 27, godzin 8.

ROZDZIAŁ II.
O przyſtoſowaniu Sfery świata do kuli albo Globu ziemſkiego.

Ziemia nazywa ſię *kulą* abo *globem* dla ſwey okrągłości, i wſzyſtkie niemal sfery niebieſkiey własności do niey przyſtoſowane być mogą; ma ſwoię oś, bieguny, Ekwatora, Horyzont, cyrkuł południowy, Zodyak, kreſy ſłoneczne, abo Tropiki, cyrkuły biegunowe abo polarne. Kolury na globie ziemſkim nie kładą ſię iako mniey potrzebne.

Oś Ziemi ieſt linia myślą przez śrzodek Ziemi pro-

prowadzona, ktòrey końce nazywaią się *biegunyabo poli*, ieden pòłnocny, a drugi południowy, odległe od każdey części Ekwatora ziemskiego na gradusów 90.

Ekwator ziemski od Marynarzów linią północną abo tylko *linią* nazwany iest cyrkuł wielki ziemię całą na dwa równe półsferza, abo części dzielący naprzeciwko Ekwatora niebieskiego leżący. Cyrkuł ten przechodzi przez morze Gwineyskie, Gwineę, część Afryki, Archipelag Maldywski, Ocean wschodni, wyspy, Sumatrę, Jawę, Celebę; Moluckie, morze spokoyne, część ziemi Peruańskiey, i tęgiey. (*Terra firma.*)

Zodyak ziemski iest cyrkuł wielki naprzeciwko Ekliptyki leżący i całą ziemię na dwie równe części ukośnym Ekwatora przecięciem dzielący. sam na dwanaście równych części od dwunastu znaków Zodyaku podzielony.

Horyzont ziemski iest cyrkuł wielki całą ziemię na dwie równe części wyższą i niższą przecinaiący, z odmianą mieysca odmieniaiący się.

Horyzont iest dwoiaki: myślą prowadzony abo Astronomiczny i widzialny; *Horyzont Astronomiczny* iest cyrkuł wielki myślą z tego mieysca, którego iest horyzontem, prowadzony, za bieguny punkta *Zenith* i *Nadyr* maiący i ziemię na dwie równe części przecinaiący. *Horyzont widzialny* iest kray świata, który kto z wysokiego mieysca okiem wokoło obeyrzeć iak naydaley może.

Główne kraie świata dzielące Horyzont są cztery: Wschód, Zachód, Południe, Północ. Z tych stron wieiące wiatry nazywaią się: *Wschodni* a na morzu śrzodoziemnym nazywa się *Levante*; *Zachodni* na morzu śrzodoziemnym *Ponente; Połnocny* na morzu śrzodoziemnym *Tramontane; Południowy* na morzu śrzodziemnym *Ostro*.

Merydyan abo cyrkuł południowy iest cyrkuł wielki z odmianą mieysca odmieniaiący się, ziemię na dwie części wschodnią i zachodnią dzielący przez *Nadir* i *Zenith* mieysca tego, którego iest merydyanem, prowadzony.

Pier-

Pierwszy Merydyan iest, od którego stopnie długości Geograficzney liczyć się poczynaią. Każdy Astronom podług swego upodobania pierwszy kładzie merydyan: Francuzi na kartach Geograficznych kładą pierwszy merydyan na wyspie Kanaryiskiey *Fer;* Hollendrzy prowadzą go przez górę wyspy *Teneriffę* i *Kap zielony;* Portugalczykowie przez wyspę Azorską *Tercerę;* Hiszpani przez *Tolet &c.*

Tropiki są dwa cyrkuły mnieysze od Ekwatora na gradusów 23, minut 29 odległe cyrkułom tropicznym abo kresom słonecznym korrespondujące.

Cyrkuły polarne są dwa cyrkuły mnieysze od biegunów zięmi na gradusów 23, minut 29 odległe, za którenii dni i nocy nie godzinami, lecz miesiącami rosną.

O szerokości i długości Geograficzney.

Szerokość w powszechności wzięta iest ten cały ziemi przeciąg który miedzy dwoma zamyka się biegunami okręgu ziemnowodnego północnym i południowym. Ta szerokość od iednego bieguna do drugiego zawiera gradusów 180, na każdy gradus rachuiąc mil 20.

Szerokość iest dwoiaka: północna i południowa. *Pòłnocna* iest ta część powierzchowna ziemi długa na gradusów 90, która od Ekwatora rozciąga się do bieguna północnego; *Południowa* zaś zamyka się miedzy tymże Ekwatorem i biegunem południowym.

Gradusy szerości na globach liczą się na cyrkule południowym mosiężnym, biorąc pierwszy gradus pod Ekwatorem, a ostatni abo dziewięćdziesiąty szerokości północney pod północnym, a południowey pod południowym biegunami; na kartach zaś geograficznych abo mappach, po prawey i lewey stronie gradusy szerokości są położone.

Szerokość geograficzna mieysca w szczególności iest odległość mieysca szczególnego naprzykład Warszawy od Ekwatora ziemskiego. Znaydziesz ią na

glo-

globie tak: Szukay miasta Warszawy. podsuń ią pod cyrkuł południowy, licz potym graduły na Merydyanie od Ekwatora do punktu pod którym stoi Warszawa, te będą szerokością Geograficzną Warszawy, to iest gradusów 52 minut 15.

Wyniesienie bieguna nad horyzont abo *elevatio poli*, iest część obwodu cyrkułu południowego miedzy horyzontem i biegunem zawarta, abo iest podniesionego ukośnie bieguna ziemskiego nad horyzont odległość, od tegoż horyzontu.

Szerokość Geograficzna mieysca szczegulnego naprzykład Warszawy iest toż samo co wyniesienie bieguna nad horyzont Warszawski; niech człowiek pod ekwatorny idzie do bieguna północnego, za każdym postąpieniem musi odmieniać horyzont. Wtenczas biegun północny podnosi się nad horyzont, a biegun południwy spuszcza się na dół; niech taki człowiek uydzie mil 1,000 rzecz iest widoczna że na mil 1,000, ab gradusów 50 biegun północny wyniesie się nad horyzont, a gdyby taki człowiek przyszedł do Warszawy, miałby biegun północny podniesiony nad horyzont Warszawski na gradusów 52, minut 15, co iest właśnie szerokość Geograficzna; dla tego mieszkaiący pod Ekwatorem, że oś niebieska tam wpada do Ekwatora, a nie podnosi się nad horyzont, Geograficzney nie maią szerokości.

Długość Geograficzna w powszechności iest rozciągłość ziemi od wschodu na zachód, abo z zachodu na wschód; długość w szczegulności naprzykład Warszawy iest odległość od pierwszego cyrkułu południowego przez wyspę Kanaryiską *Fer*, od którego kraiopisarze mierzą długość z zachodu na wschód; chcesz znaleść długość w szczegulności naprzykład Warszawy, szukay iey na globie, podsuń pod cyrkuł południowy, a na Ekwatorze licz gradusy od pierwszego cyrkułu południowego, aż do Warszawy, ta liczba pokaże długość Warszawy, to iest gradusów 38, minut 45.

Dawni Kraiopisowie więcey znaiąc kraiów z za-

chodu na wſchód, niż z północy na południe pierwſzą rozległość nazwali długością, a drugą ſzerokością.

Aby jedne mieyſce od drugiego różniło ſię godziną czaſu, trzeba graduſów 15; na mieyſcu na 15 graduſów odległym od Warſzawy ku wſchodowi, ieſt godzina pierwſza z południa, gdy w Warſzawie ieſt dwunaſta, a ku zachodowi ieſt godzina dwunaſta, gdy w Warſzawie ieſt pierwſzą.

O DZIALE ZIEMI
Przez odmianę powietrza.

Łacinnicy kraie odmianą ciepła zbytniego, abo zimna od ſiebie różniące ſię, nazywaią z Greckiego *Zonae*; które zawieraią ſię miedzy czterma mnieyſzemi cyrkułami idąc z południa na północ, abo z północy na południe.

Cztery cyrkuły mnieyſze ſfery zięmnowodney dzielą całą zięmię na pięć kraiów: na kray ſuchy, gorący, abo podſłoneczny zawarty miedzy dwuma kreſami biegu (na pozór) ſłonecznego; na dwa kraie mierne abo zaſłoneczne miedzy ſłońca kreſami i cyrkułami polarnemi leżące; na dwa kraie zimne miedzy cyrkułami polarnemi i biegunami oſi zięmſkiey zawarte.

Kray podſłoneczny pod Ekwatorem ma ſferę proſtą, dni zawſze równe nocom, dwa razy na rok podczas porownania dnia z nocą i nocy ze dniem wpołudniu ſłońce w pośrzodku nieba proſto nad głową ſtoiące, toż ſame ſłońce ma przez ſześć mieſięcy na północy, a przez drugie ſześć na południe; obywatele tamteczni widzieć mogą wſzyſtkie obroty niebios i konſtellacye tak południowe, iako północne, maią dwie zimy i dwa lata, i powietrze umiarkowane dla równych dni z nocą.

W kraiu podſłonecznym miedzy Ekwatorem i kreſami ſłońca abo tropikami, ſfera ieſt ukośna, dni no-

com nie rowne, oprocz pod czas onych porownania to ieſt dnia 21 Marca i 23 Września, słońce dwa razy w roku ſtawa nad głowami, a raz tylko pod ſamym kreſem ſwoim; iedne tylko tam ieſt lato daleko gorętſze, niż pod Ekwatorem dla dnia dłuższego i iedna zima mroźnieyſza dla większey odległości słońca.

Mieſzkaiący w *kraiach zasłonecznych* abo *miernych* nigdy słońca ani żadney nie maią nad głowami planety, konſtellacye północne wſzyſtkie widzieć mogą, południowe zaś ci tylko, ktorzy przy kreſach mieſzkaią słonecznych, rok cały na cztery dzieli ſię części, na wioſnę, lato, ieſień, i zimę. Dni przez pół roka zawſze tu przybywaią, a przez pół roka ubywaią.

Kraie zimne równie iak mierne słońca ani żadney planety nad głowami obywatelów nie maią, konſtellacye północne w kraiach zimnych północnych, a południowe w południowych wſzyſtkie widzane być mogą, które względem ſamych biegunów nigdy nie zachodzą ani wſchodzą, ale nad horyzontem dokoła ſię kręcą. Słońce też tam nie wſchodzi ani zachodzi przez czas nieiaki, i im mieyſce ieſt bliżſze do biegunów, tym dzień więcey trwa mieſięcy, tak, że pod ſamemi biegunami dzień ieſt uſtawiczny przez ſześć mieſięcy; iedne tam ieſt lato i to krótkie, iedna zima, a ta tęga i bardzo długa.

Kraie zimne południowe cale Europeyczykom nie ſą znaiome, którzy żeglugą ſwoią za gradus 54 ſzerokości południowey daley nie zaśli.

Kraie zimne północne ſą znaiomſze i aż do 80 graduſa od Hollendrów przeyiścia przez ocean północny do Chin i Japonii ſzukaiących zwiedzione.

Obywatelom piąciu kraiów odmianą powietrza podzielonym nazwiſko daie cień nie iednoſtaynie od słońca południowego rzucony. 1.) Obywatele wſzyſcy kraiów podsłonecznych nazywaią ſię z Greckiego *Aſcii*, to ieſt bez cienia, że żadnego w południe około ſiebie cienia nie widzą, maiąc raz abo dwa w rok słońce nad głowami. 2) Ciż ſami obywatele na-

zywa-

zywaią się *Amphiscii*, że cień raz na południe, drugi raz na północ rzucaią. 3) Ci którzy w iednę zawsze strone cień południowy rzucaią, nazywaią się *Heterosci*. tacy są obywatele kraiów zasłonecznych i pod kresami słońca mieszkaiący. 4) Ci. którzy mieszkaią w kraiach zimnych nazywaią się *Periscii*, koło których cień przez dzień się obraca.

Mieszkaiący pod iedną szerokością na iednym półsferzu, a oddaleni od siebie na 180 gradusów długości, nazywaią się *Periœci*: ci równie są odległi od Ekwatora, w iednym mieszkaią kraiu względem zimna abo ciepła, iednego czasu maią zimę i lato, dni i nocy równie u nich przybywaią, lecz godziny są przeciwne, naprzykład gdy u iednych iest południe, u drugich iest północ. Narody mieszkaiące pod iednym południem i równie odległe od Ekwatora, lecz iedne na półsferzu północnym, drugie południowym nazywaią się *Antœci*, południe i północ maią iedney godziny, lecz gdy u iednych iest dzień naykrótszy, u drugich iest naydłuższy, gdy u iednych iest zima, u drugich iest lato &c. Mieszkaiący pod iedną szerokością na różnych półsferzach a oddaleni na 180 gradusów długości to iest pod drugą połową merydyanu, nazywaią się *Antypodami*. Ci maią dni i nocy równie długie, ale w częściach roku przeciwnych, gdy u iednych iest południe, u drugich iest północ &c.

O DZIALE ZIEMI
Przez odmienną czasu długość.

Clima iest kray miedzy dwuma paralelnemi cyrkułami od Ekwatora na północ abo południe takiey szerokości; która pół godziny odmiany we dnie albo w nocy uczyni. Takie kraie abo *climata* inne są dawne, inne teraźnieysze, inne godzinne, inne miesięczne, inne północne, inne południowe.

Dawni Kraiopisowie rozumieiąc, że kraiów podsłonecznych mała część od kresów słonecznych ku Ekwatorowi dla zbytecznego gorąca ludzmi iest osa-

dzo-

dzona, a kraie zasłoneczne za 50 gradusem szerokości są puste, siedm tylko naznaczali *climata* prowadząc one przez znacznieysze dawnego świata mieysca. Doświadczywszy potym że ludne narody za 50 gradusem znayduią się, dwa nowe *climata* do dawnych siedmiu przydali, które przez te mieysca były prowadzone. *Pierwsze* przez Meroę wyspę górney Etyopii; *Drugie* przez Siennę miasto Egypskie; *Trzecie* przez Alexandryą miasto także Egypskie; *Czwarte* przez wyspę Ród; *Piąte* przez Rzym albo Hellespont; *Szoste* przez morze czarne; *Siodme* przez uyście rzeki Dniepru; *Osme* przez gory Ryfeyskie w Sarmacyi Azyatyckiey; *Dziewiąte* przez rzekę Don.

Climata teraznieysze są kraie długością dnia od teraznieyszych Kraiopisarzów wymierzone, którzy z doświadczenia wiedząc, że ziemia dobrze ku końcom osi iest osiadła, każdemu półsferzu naznaczyli po 30 *climata* tak godzinnych, iako miesięcznych.

Climata godzinne są kraie iedne od drugich długością półgodziny dnia różniące się, iest ich dwadzieścia cztery od Ekwatora do cyrkułu polarnego północnego, a drugie 24 od tegoż Ekwatora do cyrkułu południowego, i pierwsze nazywaią się północne, drugie południowe.

Im *climata* bardziey od Ekwatora ku północy abo południowi oddalaią się, tym mnieyszego mieysca dla czynienia dnia półgodziną dłuższego potrzebuią, tak dalece że szesnaste naprzykład *clima* od siedmnastego odległe iest na minut 48; a dwudzieste trzecie od dwudziestego czwartego na minut tylko trzy; im bardziey bieguny osi ziemskiey podniesione są nad horyzont, tym mniey trzeba mieysca ziemi, aby dzień był półgodziną dłuższy. *Climata* miesięczne przeciwnym sposobem im daley od cyrkułów polarnych ku biegunom ustępuią, tym więcey mieysca dla dnia długością miesiąca większego potrzebuią.

Climata miesięczne są kraie za cyrkułami polarnemi położone, w których dni różnią się ieden od drugiego miesiącem, także ostatnie *climata* maią dzień ustawiczny przez sześć miesięcy trwaiący; iest ich

ich ſześć na półſferzu północnym, a drugie ſześć na południowym.

Rzecz pewna, że kraie leżące za 87 graduſem ſzerokości przez 6 mieſięcy ſłońca na horyzońcie ſwym przytomnego nie maią, nie przeto iednak grubą ſą okryte nocą; uſtawiczna im świeci zorza, poki ſłońce nie ſpuści ſię do 18 graduſa niżey Ekwatora, abo (co toż ſamo ieſt) pod horyzont, co we dwuch mieſiącach ledwie ſię ſtaie, a za dwa mieſiące znowu tam z zorzą zaranną ſłońce powraca, więc przez cztery mieſiące zorza wieczorna i poranna rzeczone oświeca kraie. W dwuch mieſiącach śrzednich, kſiężyc przez cały świeci mieſiąc, a zatym ieden tylko mieſiąc i to nie ciągle ieſt grubey nocy.

O DZIALE ZIEMI
Przez miary Kraiopiſom zwyczayne.

Miary Kraiopiſarſkie też ſame niemal ſą, których nauka używa miernicza. W nayczęſtſzym iednak u kraiopiſów używaniu ſą gradus i mile.

Gradus ieſt trzyſetna ſześćdzieſiąta część cyrkułu abo koła tego, który cały świat ziemowodny opaſuie.

Ieden *gradus* zawiera kroków mierniczych 60,000, im więcey mila którego kraiu ma kroków mierniczych, tym mniey mil idzie na ieden *gradus*, kładę tu wſzyſtkich kraiów długość mil: *Na ieden gradus idzie mil* Angielſkich morſkich 20.

Angielſkich morſkich	20.
poſpolitych	48
małych	75
Arabſkich - - - -	$56\frac{2}{1}$
Aragońſkich - - -	18
Artezyiſkich - - - -	28
Auſtryackich wielkich -	8
Barſkich	$22\frac{4}{5}$
Bawarſkich - - - -	13
Borbońſkich - - - -	23
Brabańſkich - - - -	20

Bre-

Bretańſkich - - - -	22
Burgońſkich - - - -	$21\frac{1}{2}$
Chińſkich ſtaiów (Lys)	250
Chińſkich mil (Pus)	25
Czeſkich - - - - -	12
Delfinackich - - -	19
Duńſkich - - - -	15
Faltzgrabſkich - - -	24
Flamańſkich pocztowych	20
Flandryſkich poſpolitych	23
Francuſkich morſkich	20
poſpolitych	25
Paryſkich -	$28\frac{1}{2}$
Gaſkońſkich - - -	19
Genueńſkich - -	67
Haſkich - - - -	$11\frac{3}{4}$
Hollenderſkich większych	20
Hiſzpańſkich morſkich	$17\frac{1}{8}$
poſpolitych .	20
pocztowych -	$26\frac{1}{2}$
Japońſkich - - - -	40
Indyiſkich - - - -	30
Inflantſkich - - -	17
Irlańſkich	50
Lotaryńſkich - - -	$22\frac{1}{5}$
Moſkiewſkich wiorſtów	104
Niemieckich - - -	15
Norwegſkich - - - -	$10\frac{2}{7}$
Perſkich (Paraſande)	$22\frac{2}{9}$
Piemonckich - - -	50
Polſkich - - - -	20
Portugalſkich - - -	18
Prowanckich - - -	19
Saſkich - - - - -	$17\frac{1}{6}$
Szwaycarſkich wielkich	8
śrzednich	10
małych	12
Szwedzkich - - -	12

Tu-

Tureckich	- - - -	66⅓
Ukraińskich	- - -	13⅔
Węgierskich	- - -	10
Żmudzkich	- - -	15.

ROZDZIAŁ III.

O wielorakim używaniu globu albo sfery ziemnowodney do poznania rzeczy potrzebnych.

1. *Jak ustawić sferę na horyzont każdego mieysca?*

Trzeba naprzód podnieść koniec osi północney, ieżli mieysce iest na półsferzu północnym, naprzykład *Warszawa*, na gradusów 52, minut 15. potym podsunąć *Warszawę*, abo każde inne mieysce pod cyrkuł połudńiowy mosiężny, ten pokaże gradus długości geograficzney, który iest w Warszawie 38, minut 45.

2. *Jak znaleść długość i szerokość, abo wysokość osi pewnego mieysca naprzykład Warszawy?*

Szukay na globie Warszawy, podsuń ią pod merydyan, gradus merydyanu nad Warszawą prosto leżący to iest 52 m. 15 iest iey szerokością abo wysokością osi nad horyzontem Warszawskim; a gradus Ekwatora pod merydyan podsuniony iest długością *Warszawy*.

3. *Jak znaleść Słońce w Zodyaku na każdy dzień?*

Chcesz wiedzieć w którym znaku i onego gradusie iest słońce, naprzykład dnia 10 Maia, szukay tego dnia na cyrkule horyzontowym, znaydziesz że na ten dzień przypada 19 *gradus* Byka, szukay potym w Eklipryce tegoż samego gradusu, w nim iest tego dnia słońce. Chcąc znaleść miesiąc i dzień korresponduiący gradusowi w którym znayduie się słońce, naprzykład 17 gradusowi Lwa, szukay tego gradusu

gradusu w horyzoncie, a na przeciwko iego dnia miesiąca, z naydziesz dzień 9 Sierpnia.

4. *Jak pewnego dnia znaleść kraie, nad którémi słońce iest w południu nad głowami obywatelów?*

Znalazłszy na Ekliptyce mieysce, w którym słońce tego dnia się znayduie, podsuń ie pod merydyan, i uważay obracaiąc sferę, które kraie przechodzą przez ten *gradus* merydyanu, te wszystkie tego dnia maią słońce nad głowami swych mieszkańców wiszące.

5. *Jak znaleść każdey godziny wszystkie kraie, w których iest Wschód, Zachód, Południe, Północ?*

Znalazłszy mieysce słońca nad głowami świecącego w Ekliptyce, ustaw ie podług szerokości mieysca tego; W tym położeniu we wszystkich mieyscach tykaiącyh się strony wschodniey horyzontu iest *Zachód*, w tykaiących się zaś strony zachodniey iest *Wschód*, w leżących pod merydyanem iest *Południe*, a na przeciw merydyanu iest *Północ*, na półsferzu wyższym iest dzień, a na niższym iest noc.

6. *Jak znaleść mieysce, w którym słońce iest nad głowami każdey naznaczoney godziny?*

1. Znalazłszy mieysce słońca w Ekliptyce na dzień naznaczony, podprowadź ie pod merydyan i naznacz punkt merydyanu korrespondujący mieyscu słońca. 2. Podsuń mieysce, w którym się znayduiesz naprzykład *Warszawę* pod merydyan, a strzałkę kompasową postanów na godzinie dwunastey. 3. Jeżeli godzina od ciebie naznaczona iest wieczorna obracay glob ku zachodowi aż poki strzałka kompasowa stanie na godzinie naznaczoney; mieysce to ma słońce wertykalne, które będzie się znaydowało pod punktem merydyanu naznaczonym; ieżeli godzina iest poranna obracay glob ku wschodowi.

7. *Naznaczywszy mieysce pewne w krainu podsłonecznym, iak znaleść dwa dni w roku, których słońce przechodzi przez głowy obywatelów mieysca tego?*

Mieysce naznaczone niech będzie *Mexyk* stołeczne nowey Hiszpanii. 1) Podprowadź *Mexyk* pod merydyan i naznacz na nim punkt korrespondujący rze-

czonemu miaſtu. 2) Obracay glob około ſwey oſi i uważay dwa graduſy Ekliptyki przechodzące przez punkt merydyanu naznaczony. 3) Szukay dni, których ſłońce znayduie ſię w tych dwuch graduſach Ekliptyki. Te ſą dni 18 Maia i 26 Lipca, których ſłońce przez Mexykanów przechodzi głowy.

8. *Jak na globie poznać wſchód i zachód każdego dnia na każde mieyſce?*

1) Uſtaw ſferę podług mieyſca naprzykład *Warſzawy*. 2) Znaleziony *gradus* ſłońca podſuń pod merydyan, a ſtrzałkę kompaſową poſtaw na godzinie południowey. 3) Obracay ſferę na wſchód aż *gradus* ſłońca dotknie ſię kraiu horyzontu. 4) Patrz którą godzinę pokazuie ſtrzałka kompaſowa, ta znaczy wſchód tego dnia na *Warſzawę*. 5) Obracay ſferę na zachód, a poznaſz godzinę zachodu.

Dnia 20 Lipca ſłońce ieſt w 29 graduſie Raka, wſchodzi na Warſzawę o godzinie czwartey, zachodzi o godzinie oſmey, tym ſpoſobem poznaſz długość dnia każdego czaſu i na każde mieyſce. Także dwa dni w roku których ſłońce wſchodzi i zachodzi iedney godziny.

9. *Jak znaleść wſzyſtkie mieyſca ziemi w których dzień krótſzy niż 24 godziny, ieſt przez cały rok równie długi?*

Chceſz znaleść wſzyſtkie mieyſca, którym dzień 10 godzin długi świeci naprzykład dnia 12 Lutego, tak przyſtąp: ſzukay mieyſca na dzień 12 Lutego znaydzieſz 23 *gradus* Wodnika, znalezione mieyſce ſłońca podſuń pod merydyan, a ſtrzałkę kompaſową poſtaw w południu; obracay ſferę na zachód aż ſtrzałka ſtanie na godzinie piątey, o którey ſłońce zachodzi we dniu 10 godzin długim: w tenczas podnoś abo ſpuſzczay merydyan, poki on graduſem 23 Wodnika nie dotknie ſię horyzontu zachodniego; koniec oſi podnieſiony obaczyſz na graduſów 42 ſzerokości, i nieomylnie wnieſieſz że kraie pod 42 ſzerokości północney leżące, maią godzin 10 dnia 12 Lutego.

10. *Jak znaleść dzień w kraiach zimnych, którego*

ſłońce

słońce wschodzi na czas długi bez zachodu, abo zachodzi bez wschodu?

Niech będzie mieysce dane naprzykład pod gradusem 80 szerokości północney, w tym przykładzie 10 gradusów szerokości iest pod horyzontem, które że są w ustępku północnym słońca, trzeba obracać sferę aby którykolwiek *gradus* Ekliptyki częścią wiosenną przechodził przez 10 gradus ustępku słonecznego wziętego na merydyanie, ten *gradus* będzie 25 barana przypadaiący na dzień 12 Kwietnia, którego dnia wschód słońca będą miały kraie pod 80 gradusem szerokości położone.

Chcąc wiedzieć dzień zachodu w tymże samym kraiu trzeba uważać, który *gradus* Ekliptyki częścią letnią dotknie się merydyanu pod 10 *gradusem* ustępku słońca, ten będzie 5 *gradus* Panny, w którym słońce znayduie się dnia 26 Sierpnia; ten dzień będzie zachodem słońca na mieysce dane. Ztąd łatwo wnieść że pod 80 gradusem szerokości dzień iest ustawiczny przez pół piąta miesiąca.

11. *Jak znaleść można na każdy dzień wysokość słońca południowego?*

Wyrachowanie wysokości słońca powinna uprzedzać znaiomość co iest wysokość Ekwatora na każde mieysce i deklinacya abo ustępek słońca. *Wysokość Ekwatora* iest dopełnienie szerokości Geograficzney i równa się zawsze z odległością bieguna abo k..ca osi od punktu *Zenith*. W ustawionym globie na horyzont Warszawski masz 52 gradusy 15 minut szerokości Geograficzney, abo odległości bieguna od horyzontu, iako i szerokości miedzy Ekwatorem i Zenitem, a ponieważ od Zenitu do horyzontu ze wszech stron iest 90 gradusow, z których wziąwszy 52 gradusów 15 minut na szerokość Warszawy zostanie się 37 gr: 45 minut, któremi wyraża się wysokość Ekwatora nad horyzontem Warszawskim.

Deklinacya abo *ustępek* słońca iest iego odległość od Ekwatora ku biegunowi północnemu, abo południowemu; ieżeli słońce znayduie się na półsferzu

 pół-

północnym w znaku którym, policz iego uſtępek od Ekwatora i złącz z wyſokością tegoż Ekwatora, będzieſz miał wyſokość ſłońca południowego na dzień dany. ieżeli ſłońce ieſt na półsferzu i w znakach południowych odciągni iego uſtępek od Ekwatora z wyſokości tegoż Ekwatora nad horyzontem, oſtatek gradusów zoſtałych będzie wyſokością ſłońca.

Chceſz wiedzieć iaka ieſt wyſokość ſłońca południowego w Warſzawie dnia 21 Czerwca, i dnia 21 Grudnia, uſtaw sferę na horyzont Warſzawſki, podſuń mieyſce w którym ſłońce dnia 21 Czerwca znayduie ſię pod merydyan, poznaſz że w ten dzień oddaliło ſię abo uſtąpiło od Ekwatora 23 gra: 29 minut, złącz ten uſtępek to ieſt 23 gra: 29 minut z wyſokością Ekwatora to ieſt 37 gradusów 45 minut będzieſz miał 61 gra: 14 minut wyſokości ſłońca. Przeciwnym ſpoſobem wiedząc że ſłońce dnia 21 Grudnia uſtąpiło od Ekwatora na połsferzu południowym na 23 gr: 29 minut odciągni ten uſtępek od wyſokości Ekwatora, zoſtanie na wyſokość południową ſłońca 14 gradusów 16 minut.

12 *Jak znaleść mieyſca wſzyſtkie, na których południe przypada iedney godziny iak w Warſzawie?*

Podprowadź *Warſzawę* pod merydyan. wſzyſtkie mieyſca w iedney linii od północy na południe z Warſzawą znayduiące ſię, maią południe teyże ſamey godziny.

13. *Jak znaleść wſzyſtkie mieyſca maiące iednę długość dnia, którą ma Warſzawa?*

Uſtaw sferę na horyzont Warſzawſki, obracay ią, którekolwiek mieyſca będą przechodziły przez gradus 52 minut 15 równy maią dzień *Warſzawie*, chociaż rożnych godzin południe.

14. *Jak znaleść wielą godzinami południe ieſt prędzey lub poźniey w iednym mieyſcu niż w drugim?*

Chceſz wiedzieć naprzykład iak prędzey ieſt południe w *Moſkwie* niż w *Warſzawie*: Znaydź długość obu miaſt, większą długość *Moſkwy* obróć na godziny (15 gradusów licząc na iednę godzinę, a ie-

den *gradus* na 4 minuty) długość *Moskwy* iest większa niż w *Warszawie* 19 grad: 15 minut, zkąd poznasz że w *Moskwie* prędzey iest południe 1 godziną 17 minutami niż w *Warszawie*. Tymże samym sposobem poznasz wielą godzinami iest prędzey w *Warszawie* południe niż w innym iakim mieyscu na zachód *Warszawy* leżącym naprzykład w *Lisbonie*, *Madrycie*, *Paryżu*, *Londynie* &c.

15. ***Jak znaleść każdey daney godziny, godzinę właściwą każdemu na świecie mieyscu?***

Chcąc wiedzieć która iest godzina na każdym na świecie mieyscu, gdy w *Warszawie* ist osma poranna tak postąp: Względem mieysc na wschód *Warszawy* podsuń *Warszawę* pod merydyan, a strzałkę kompasową postaw na godzinie 8 poranney, obracay potym sferę na zachód, i gdy każde z osobna mieysce będzie przechodziło przez merydyan, patrz którą kompas pokazuie godzinę, ta iest na 6w czas w mieyscu pod merydyanem będącym. Tym sposobem poznasz że gdy iest godzina 8 poranna w *Warszowie*, iest w *Carogrodzie* go: 8. minut 52, w *Jerozolimie* g. 8. m. 57, w *Ispahanie* g. 10 m. 7. w *Petersburgu* godzina 8 minuta 43, &c.

Ieżeli mieysca są zachodnie względem *Warszawy* podsunowszy *Warszawę* pod merydyan, strzałkę kompasową postaw na osmey wieczorney, a sferę obracay ku wschodowi, uważaiąc którą godzinę strzałka magnesowa pokazuie gdy każde w szczegulności mieysce przez merydyan przechodzi, poznasz, że gdy w *Warszawie* iest godzina osma poranna, w *Rzymie* iest godzina 7. m. 27, w *Paryżu* g. 6. m. 45, w *Limie* w Ameryce g. 1. mi 28 z północy &c: Temu podobnym sposobem można pokazać, która iest godzina na każdym mieyscu, gdy iest iedynasta poranna naprzykład w *Pekinie* mieście stołecznym Chińskim, gdzie iest południe, abo inna którakolwiek godzina, gdy w *Warszawie* iest 3 z południa &c.

16. ***Jak poznać w którym kraiu nazwanym climate leży mieysce iakie szczegulne, naprzykład Warszawa?***

Trzeba

Trzeba wiedzieć dzień naydłuższy horyzontu Warszawskiego, który znaydziesz według nauki *Nro* 8, odrzucić od 12 godzin dnia naydłuższego zostaiące godziny i podzielić ie na pół godziny, na każdą połgodzinę iedne licząc *clima*. Ponieważ w Warszawie dzień naydłuższy, nie licząc 8 minut refrakcyi, iest g. 16 m. 24, idzie zatym że *Warszawa* iest w dziewiątym *clima*.

17. *Niewiedząc naydłuższego dnia mieysca, iak poznać* clima *tego mieysca?*

Ustaw na mieysce, którego szukasz *clima* naprzykład na *Warszawę*, uważ wiele gradusów cyrkułu tropicznego Raka iest nad horyzontem, dziel te gradusy przez 15 (bo słońce 15 gradusów ubiega przez godzinę) *Kwocyent* abo liczba wychodząca z dzielenia pokaże długość dnia; naprzykład, według szerokości Warszawskiey gra: 52 m. 15 cyrkuł tropiczny Raka ma nad horyzontem gradusów 246, dziel tę liczbę przez 15, *kwocyent* wynidzie 16, a zostanie frakcya 6 czyniąca minut 24. Masz tedy dzień naydłuższy w *Warszawie*, nie rachuiąc refrakcyi, godzin 16 minut 24, a zatym dziewiąte *clima* iest mieyscem Warszawy.

18 *Jak łatwiey poznać dzień naydłuższy i* clima *mieysca każdego szczególnego?*

Chcąc naprzykład wiedzieć dzień naydłuższy w *Warszawie* ustaw sferę na to miasto, podprowadź pierwszy *gradus* Raka pod merydyan, a strzałkę kompasowa postaw na godzinie 12; obracay glob pierwiey ku wschodowi, a potym ku zachodowi aż pierwszy *gradus* Raka dotknie się horyzontu na wschodzie i zachodzie, obaczysz na kompasie godzinę wschodu i zachodu, z tych wniesiesz długość dnia, a z długości dnia, *clima*.

19. *Jak znaleść* clima *miesięczne?*

Chcesz wiedzieć *clima* mieysca maiącego naprzykład szerokość północną 78 *gradusów*, ustaw sferę na to mieysce, obracay póty aż znaki Zodyaczne będą przecinały horyzont, te znaki na mieysce rzeczone dotkną się horyzontu pierwszym gradusem Byka i Pan-

i Panny, ztąd dowiesz się że tam dzień naydłuższy trwa cztery miesiące, gdyż słońce od pierwszego gradusa Raka, do pierwszego gradusa Panny podnosi się, a przez dwa miesiące spuszcza się. Na to więc mieysce przypada czwarte północne miesięczne *clima*.

20. *Jak ustawić sferę aby pokazała naprzykład na horyzont Warszawski, Anteków, Peryeków i Antypody?*

Ustawiwszy sferę podług długości i szerokości Warszawskiey, licz gradusy szerokości Warszawskiey na merydyanie od Ekwatora ku południowi *gradus* 52 m. 15 iest mieyscem *Anteków* Warszawskich.. Obracay sferę póty aż iey dolna połowa na 180 gradusów długości oddalona stanie na mieyscu *Warszawy* pod merydyanem; w tenczas *gradus* 52 m. 15 szerokości północney pokaże Warszawskich *Peryeków*, a tenże sam *gradus* szerokości południowey naznaczy mieysce Warszawskim *Antypodom*.

O POLITYCE.

Polityka iest częścią Filozofii naygłównieyszą, podaie ludziom rządy państwa sprawuiącym, abo szczególne własnego domu sprawy kieruiącym skuteczne środki do wykonania przedsięwziętych zamysłów:; zkąd inna iest Polityka domowa, inna kraiowa abo publiczna.

Polityka kraiowa iest Filozofia Królów i królewskich lub kraiowych ministrów, tak im potrzebna, że bez niey państwy rządzić i one uszczęśliwić żadną miarą niemogą. Wszystkich państw upadek abo nieszczęścia z niedostatku polityki w sprawuiących rząd kraiowy pochodzą ludzi.

Polityka w swoim zamyka zamierzeniu państw założenie, utrzymanie i rozszerzenie. Państwa zakładaią się na władzy udzielney naywyższey, i na rządzie to iest pewnym kształcie sprawowania tey władzy;

dży; rząd i zwierzchność kraiowa nie rozdzielnym ſpaiaią ſię z ſobą i obywatelſkim życiem, węzłem; gdy bowiem ludzie zebrali ſię do życia obywatelſkiego, dla takiego życia związków uſtanowili zwierzchność i pewny ſprawowenia oney ſpoſòb, to ieſt rząd przepiſali. Państwa założone utrzymuią ſię prawami, religią, mocą woyſkową, przemyſłem i handlem; rozſzerzaią ſię zaludnieniem i ſprawiedliwym poſtronnych kraiòw nabyciem. Ludzie nie oświeceni poſpolicie politykę biorą za chytrość i ſzalbierſtwo, rozumieiąc że polityk dobrym Chrześcianinem i człowiekiem poczciwym być nie może. Mylą ſię zaiſte! Polityka ieſt roſtropność do ſprawowania rządu czy to kraiowego, czy domowego, potrzebna; taka zaś roſtropność od wſzyſtkich polerownych narodòw ſzukana, w Piśmię Swiętym na wielu mieyſcach zalecona i chwalona, do uſzczęśliwienia rodzaiu ludzkiego wymierzona, na ſłuſzności ſię gruntuiąca, według Platona ieſt nauką Krolòw, i Krolową nauk, państw całość, narodòw powodzenie, obywatelòw wolność utrzymuiąca.

Prawdziwa Polityka ma niektòre powſzechne prawidła abo reguły, ktòremi ſię kieruie i ktòre nie przeciwią ſię ani przyrodzoney ſłuſzności, ani Chrześciańſkim uſtawom, a te ſą: poddani naymożnieyſi ròwnie z ubogiemi powinni prawu być poſłuſzni; urzędnicy kraiowi powinni ſtarać ſię o dobro powſzechne; nadgroda i kara powinne czynności obywatelſkie miarkować; przychodnie i cudzoziemcy nie powinni liczbą przenoſić rodakòw; woyna i żołnierſkie powołanie nie maią być iedyną i głòwną zabawą narodu; zmacniać ſię i w ſiły żołnierſkie ſię opatrywać należy według mocy ſąſiadòw, bogactwa prawdziwe i przyrodzone nad czcze i wymyślne, dobro powſzechne nad ſzczegulne, pokòy uczciwy nad woynę przekładać, i tyſiączne inne tym podobne. Inne polityki prawidła mniey powſzechne do każdego rządu, narodu ſkłonności, kraiu położenia ſtoſuią ſię i według okoliczności od zwierzchności kraiowey ſą używane.

Inte-

Interes państwa (*Ratio Status*) abo maxyma utrzymuiąca całość publiczną należy do polityki i do iednego z nią zmierza końca, to iest dobra kraiu powszechnego i państw całości. Tu się naybardziey fałszywi myłą politycy, rozumieiąc że dla dobra powszechnego wolno od przepisu umykać się słuszności, i prawa tak ludzkie iak Boskie gwałcić. Bezbożne to iest mniemanie. Prawda, że iako gwałtowna potrzeba, tak głowny państwa interes ma właśne swoie prawa, ktorym wszystkie inne ustępuią, nigdy iednak nie iest wolno umknąwszy się od sprawiedliwości chwytać się śrzodków prawu przyrodzonemu, słuszności lub prawdziwey religii przeciwnych, ponieważ żadne państwo ani ratowane, ani ocalone, ani uszczęśliwione być nie może, chyba przez sprawiedliwość.

ROZDZIAŁ I.

O Zwierzchności kraiowey.

ZWierzchność kraiowa bierze swoy początek w związkach obywatelskich, gdy bowiem ludzie na społeczne życie się zmowili, zaraz kraiową zwierzchność, ktoraby onemi rządziła, własności każdego obywatela strzegła, porządek w towarzystwie utrzymywała, ustanowili, i oney się poddali. Więc zwierzchność kraiowa znaczy moc udzielną i władzę naywyższą iedney lub wielu osobom bez żadney od kogokolwiek dependencyi daną, do rozkazywania narodowi i szczegulnym onego członkom tym iedynym końcem, aby narod obywatelskiego postanowienia obowiązki przyimuiący żył pod obroną rządu pzeciwko gwałtom wspołobywatela i naiazdom sąsiada, a wolności iakiey rozum i prawa kraiowe dopuszczaią, używał.

Dwie rzeczy władzę kraiową sprawuiącym koniecznie są potrzebne: pierwsza, moc rozkazywania

narodowi lub szczegulnym onego członkom, to iest kierowania onemi ku powszechnemu dobru; druga, zupełność władzy, któraby wyższey od siebie nie znała zwierzchności, z urzędu swego wszystkich do pełnienia swych obowiązywała przepisów tak powagą dostoyności, iako mocą sobie powierzoną i przymusem.

Trzy istotne części składaią kraiową zwierzchność: moc do praw stanowienia, moc do sądzenia, moc do karania zupełną czynią kraiową zwierzchność abo panowanie udzielne i wszystkie urzędowey powagi obeymuią podziały. Ze powszechne czyni przepisy, do których iako do prawidła obywatele sprawy swoie i czynności stosować powinni, nazywa się mocą prawodawczą; że w sporach od nich wszczętych skazuie według tych przepisów, iest mocą sędziowską; nakoniec że nieposłusznych prawu i urzędom karze i do pełnienia obywatelskich powinności przymusza, iest mocą przymuszaiącą i karzącą.

Z troiakiego kraiowey zwierzchności podziału iako ze źrzodła wszystkie inne udzielnego panowania wypływaią własności, a te są: moc zaciągania, woyska, toczenia woyny, czynienia pokoiu i przymierzów, bicia monety i naznaczenia iey szacunku, nakazywania podatków, stanowienia urzędów, i wszystkie inne, któremi się kray ubespiecza, pokóy i spokoyność tak wewnętrzna iako zewnętrzna waruie, bogactwa narodowe się pomnażaią, nauki i kunszty tak wyzwolone iako rękodzielne kwitną, przemysł się pomnaża &c.

Zwierzchność kraiowa wszędy i zawsze iest udzielna to iest absolutna z tą tylko różnicą, że w państwach iedyno abo samowładnych w iedney Monarchy przebywa osobie, w państwach zas gmino i możnowładnych do wielu rządowych osób się rozciąga.

Zwierzchność kraiowa z ustanowienia pochodzi Boskiego i samego Stwórcy świata na ziemi zastępuie mieysce, dla tego naywiększego uszanowania godna, iest nad wszystkie prawa które przepisuie,

ale

ale podlega prawom przyrodzonym, Boſkim i gruntowym każdego króleſtwa; czworakim obyczaiem może być niedoſkonałą, dla niedoſtatku udzielności: naprzód gdy nie ieſt cała i zupełna, to ieſt gdy panuiący ſam ieden ſprawować nie może rządu, iak ieſt w Niemczech, Anglii, Szwecyi &c; powtóre gdy ieſt obowiązany do wierności i hołdu; potrzecie gdy daninę płaci; poczwarte gdy pod obroną zoſtaie mocnieyſzey potencyi. Czworako ſię nabywa zwierzchność: orężem i zwycięzczyzną, iak Anglii Wilhelm nazwany zwycięzca, Włochów Teodoryk, Alboin &c: wolnym obraniem, iak Ceſarze Niemieccy, Królowie Polſcy &c nabywaią prawa do tronu; prawem dziedzicznego naſtępſtwa, iako ſię dzieie we Francyi, Hiſzpanii, Portugalii &c, takim ſpoſobem doſtały ſię korony: Angielſka Henrykowi II. Iakubowi I. Ierzemu I, Hiſzpańſka Filipom I i V &c; teſtamentem, darowizną, przedażą, zamianą: Teſtamentem Filip V zoſtał Królem Hiſzpańſkim, a tak wiele króleſtw doſtało ſię Rzymianom; darowizną Delfinat przyłączony do Francyi; zamianą Lotaryngia oddana Królowi Staniſławowi; a po śmierci iego przyſzła do Francyi, Sycyliyſka korona Karolowi Królowi teraźnieyſzemu Hiſzpańſkiemu; przedażą Xięſtwa Oświecimſkie i Zatorſkie przyłączone do korony Polſkiey. Czworakim także obyczaiem utraca ſię kraiowa zwierzchność: woyną; tak Perſeuſz Macedonią, Daryuſz Perſyą, tak wiele Ceſarzów Rzymſkich Monarchią utracili; opuſzczeniem dobrowolnym: Bolesław śmiały i Henryk Walezyuſz Polſkę, Iakub II Anglią &c: opuścili i utracili; śmiercią panuiącego, iak wſzyſtkie państwa ſpadaią na naſtępców; umową, tak Król Staniſław uſtąpił prawa do tronu Polſkiego Auguſtowi III; Fryderyk Rakuzanin Ludwikowi Bawarczykowi do Ceſarſkiego.

Zwierzchność kraiowa inna ieſt elekcyina, inna naſtępna, która tylko pierworodnemu ſynowi albo naybliżſzemu krewnemu zoſtawiona być może, i nie ieſt w mocy panuiącego naznaczać po ſobie Króla; inna dziedziczna z mocą odkazywania komu

chcąc

chcąc państwa i naznaczenia po sobie następcy, takie iest państwo Moskiewskie.

Kształt abo pewny sposób sprawowania kraiowey zwierzchności, nazywa się rządem, którego różne są rodzaie: Teokracya, monarchia, despotyzm abo samowładność, tyrannia, Demokracya, Arystokracya, Oligarchia, Ochlokracya, Anarchia.

Teokracya abo Bogowładztwo, to iest samego Boga panowanie nad narodem przez proroków rządzonym; Prawdziwey Teokracyi przykład w iednym Hebrayskim mamy narodzie od uwolnienia Zydów z niewoli Egypskiey do podniesienia Saula na tron Hebrayski. Sędziakowie z rozkazu Boskiego obierani sądzili tylko sprawy i rzadzili woyskiem, nie panowali zaś udzielnie, ponieważ nie wolno im było ani nowych praw stanowić, ani danych od Boga podnosić lub odmieniać. W różnych narodach zwodziciele rząd nakształt Teokracyi ustanowić usiłowali: Mahomet i po nim następniący Kalifowie nad Arabami, Dairowie abo Cesarze duchowni nad Japończykami, Druidowie nad Gallami &c.

Monarchia abo iedynowładztwo to iest władza iednego prawami gruntowemi i nieodmiennemi okryślona.

Despotyzm abo samowładność, abo władza iednego żadnemi prawami niewstrzymana, szczegulnie od teyże osoby woli, upodobania a często dziwactwa zawisła.

Tyrania abo prawołomstwo właściwie mówiąc nie iest rząd, ale nieporządne iakieykolwiek naywyższey władzy używanie.

Demokracya abo gminowładztwo iest rząd od pospólstwa sprawowany.

Arystokracya abo możnowładztwo iest rząd możnieyszym i szlachetnieyszym w narodzie osobom powierzony i do sprawowania oddany.

Oligarchia iest rząd nieprawny od małey liczby możnych obywatelów przywłaszczony; takiego nierządu przykład daią dwa trzech mężów Rzymskich panowania, pierwsze Pompeiusza, Cezara i Krassa, dru-

drugie Oktawiana, potym Augusta, Antoniusza i Lepida.

Ochlokracya znaczy nierządne gminowładztwo, gdy pospólstwo porzuciwszy obranych od siebie urzędników władzę im daną odbiera i w zamieszaniu rządy sprawuie.

Anarchia bezrządztwo gdy w państwie iakimkolwiek urzędy nie maią tak wiele mocy i powagi, aby mogły poddanym rozkazywać i do zachowania praw zniewalać, a zatym każdy zwłaszcza możnieyszy sprawuie się według swego upodobania bez względu na porządek i zwierzchność. Taki nierząd ma moc i gwałt za prawo. Każdy rząd zmierza do władzy despotyczney abo do anarchii. Tyrania chociaż w każdym rządzie może się znaydować, mianowicie iednak iest wadą rządu monarchicznego i despotycznego, Oligarchia arystokratycznego, Ochlokracya demokratycznego; Platon dowodzi że nayłatwiey do Demokracyi wdziera się tyrania.

Z tych rządu rodzaiów rożne onego są kształty; iedni stanowią ich trzy, drudzy cztery, niektórzy pięć: monarchiczny, despotyczny, arystokratyczny, demokratyczny i mieszany, to iest z dwuch abo trzech rządów prostych złożony. Wszystkie te kształty rządu maią właściwe sobie zamierzenie, prawidła, prawa gruntowe całości, śrzódki &c.

Rząd Monarchiczny abo iedynowładny inny iest ściśle taki, gdzie prawa gruntowe abo nieiaśnie są wyłożone, abo do utrzymania powagi panuiącego tylko się ściągaią i porządek następstwa potomstwu iego waruią, taki rząd nie wiele się różni od samowładnego; znayduie się w Danii, Prusach, Moskwie, Czechach &c.

W Danii wolney i Królów sobie obieraiącey, dla tego zawsze zakłoconey i na fakcye podzieloney roku 1660 rząd ustanowił się monarchiczny i korona dziedzicznym oddana prawem Hrabiom Oldenburskim domu Xiążąt Holsztyńskich. Fryderyk III. od

od ſtanów duchownego i świeckiego, za których przykładem przymuſzony był iść ſzlachecki, monarchą uznany wydał r. 1665 prawo wieczne *Królewſkim* nazwane w 40 artykułach ułożone, którym rząd Duńſki iedynowładny ſobie i naſtępcom ſwym płci oboiey przyznał, bez naymnieyſzey od ſtanów dependencyi. Tak ſam Fryderyk III. iako iego naſtępcy kraiową po oycowſku ſprawuiąc zwierzchność, przybrali do rządu różne rady z godnych złożone obywatelów. 1) Radę ſkarbową. 3) Woyſkową; 4). morſką abo admiralſką, 5) handlowną i ekonomiczną, a do expedycyi ſpraw dwie kancellarye: Duńſką i Niemiecką.

W Pruſach, tak pod Krzyżakami do roku 1525, iako pod Margrabiami Brandeburſkiemi Korony Polſkiey hołdownikami do roku 1657 i tego roku traktatem Wielawſkim od hołdu uwolnionemi, a roku 1701 Krolewſką godnością ozdobionemi zawſze rząd był Monarchiczny; w teraznieyſzym czaſie ſprawy polityczne Kroleſtwa należą do Regencyi Królewſkiey, a żołnierſkie do Kommendanta generalnego.

Moſkwa długo pod ciężkim ięczała ſamowładztwem. Piotr I zacząwſzy polerować naród różne polityczne poczynił uſtawy; Piotr III naſtąpiwſzy po Elżbiecie I roku 1762 w pół roku panowania ſwego znaczne ſzlachcie nadał wolności; Katarzyna II dziś panuiąca wſtępuiąc na tron przyrzekła uroczyście nic w ſprawach ważnych nie ſtanowić bez rady Senatu, któremu Piotr I roku 1724 wſzyſtkie wewnętrzne Państwa ſprawy powierzył, a Elżbieta I powagę z którey przez różne panowania odmiany był wyzuty, roku 1741 przywróciła, uſtanowiwſzy do ſpraw cudzoziemſkich radę gabinetową i w niey przodkowanie Kanclerzowi wielkiemu przyſądziwſzy. Katarzyna II dziś panuiąca poſtanowiła pod właſną ſwoią prezydencyą radę do

ſpraw

ſpraw politycznych i woiennych. Zwierzchność kraiowa w Moſkwie ieſt tak dziedziczna, że panuiący Monarcha mocą prawa od Piotra I dnia 5 Lutego r. 1722 ogłoſzonego, a od narodu przyiętego i zaprzyſiężonego może naſtępcę po ſobie według ſwego upodobania mianować i koronę oddal wſzy od nich prawego naſtępcę odkazać, pod temi iednak dwiema warunkami, aby naſtępca mianowany wyznawał wiarę podług obrządków Greckich, i cudzoziemſkiego nie podſiadał tronu.

Czechy króleſtwo znakomite mieſzkane naprzód od Boiów narodu Celtyckiego, potym od Markomanów, naoſtatek w wieku VI odzierżane od Słowaków Zechów abo Czechów były państwem wolnym; po śmierci Ludwika prawnuka Władyſława Iagiełła pod Mochaczem r. 1525 zabitego ſpadły na ſioſtrę iego rodzoną Annę żonę Ferdynanda I Ceſarza i weſzły w dom Rakuſki. Dyſſydenci Czeſcy nie kontenci z panowania Ferdynanda II, bunt podnieśli i Fryderyka Elektora Reńſkiego Królem obwołali. Ten nieprawny ich poſtępek na tym ſię zakończył, że króleſtwo Czeſkie ze wſzyſtkich wolności, i ſwobód wyzute, za dziedziczne domu Rakuſkiego pokoiem Weſtfalſkim uznane, udzielnie od tego z domu do tych czas ieſt rządzone. Ziazdy abo ſeymy narodowi od Ferdynanda II zoſtawione ſą cieniem dawney wolności, ponieważ one zwoływać, prawa ſtanowić, i materye do uwagi podawać ſam tylko Król ma moc; te ſame ziazdy rzadko bywaią ſkładane, i tylko do rozłożenia podatków nakazanych i od zwierzchności panuiącey determinowanych.

Inny rząd Monarchiczny abo iedynowładny ieſt umiarkowany; to ieſt prawami gruntowemi i nieodmiennemi okryślony, który ſprawuiąca oſoba lubo ſama iedna całą kraiową władzę poſiada, nie

może

może iednak od pierwiaftkowych páńftwa uftaw, iako iftotnych, miedzy sobą i poddanemi swemi umów odftępować, ich z życia, czci, maiątków, i wolności obywatelskiey według swego upodobania wyzuwać, ani praw żadnych prawom gruntowym przeciwnych przepisywać. Taki dziś rząd kwitnie we Francyi, Hiszpanii, Portugalii, Sardynii, Neapolu, Malcie względem poddanych zakonu nad któremi wielki mistrz Maltański udzielnie panuie &c.

Francya ftarożytnego Celtów narodu Oyczyzna, naprzód od Rzymian zwoiowana, potym od Niemców Franków naiechana i od imienia ich Francyą nazwana, do tych czas pod iednowładnym zoftaie rządem, który od założenia Monarchii z trzech różnych familii, 66 Królów sprawowało, to ieft z Familii pierwszey Merowingów Królów 22, z drugiey Karolowingów 13, z trzeciey Kapetyngów z terazniey szym Ludwikiem XV, Królów 31; od pierwszey Królów swych familii dzielona, od drugiey w znakomitych swych częściach na obszerne mańftwa rozdana, za trzeciey pod zupełnie iedynowładny rząd z wolna przychodzić zaczęła, i do tey potęgi przyszła, że za panowania przeszłego całey ftała się ftraszną Europie. Zawsze rząd Monarchiczny zoftawał przy Królu, a rada, abo głos doradny przy Seymach narodowych, które naprzod *Parlamentami* potym *Stanami* nazywały się *generalnemi*, á roku 1614 zgoła uftały; składały się zaś z Panów i Szlachty, to ieft lenników samym Królom ftrasznych i często od nich mocnieyszych, z duchowieńftwa, i deputatów mieyskich. Parlamenta Francuskie teraznieysze po roku 1300 uftanowione oprocz nazwiska nic pospolitego nie maią z Parlamentami dawnemi, to ieft seymami narodowemi; za naszych iednak czasów odważyły się do mocy wdzierać się prawodawczey, ale od panuiącego Króla iedne są zniesione, drugie mądremi przepisami ściśnione i do pierwiaftkowych powinności przyprowadzone. Władza królewska

lewfka iedynowładna na tych gruntowych państwa zasadza się prawach, 1) Że Król panuiący iest iedynym źrzodłem i początkiem wszelakiey mocy, á wszystkie urzędy od niego ustanowione namiestniczym ią sprawuią sposobem. 2) Że korona Francuska iest następna, na nayblizszego panuiącego Króla spada potomka lub krewnego, i niemoże być według upodobania iego nikomu odkazana. 3) Że taż korona nigdy nie pada na kądziel, 4) Że Król żadnego kraiu nie może oddalić od korony. 5) Że wszystkie dobra dostaią się koronie, które przed osiągnieniem tronu Król panuiący posiadał.

Wszystkie publiczne królestwa Francuskiego sprawy w różnych roztrząsaią się radach. 1) Na radzie pokoiowey abo spraw cudzoziemskich stanowi się pokóy, lub woyna, przymierza zaczepne, odporne, handlowne i inne wszelakie, posłów expedycye, większey wagi sprawy królestwa wewnętrzne i wszystkie stanu materye. 2) W radzie stanu koronney decyduią się spory prawne, kassacye dekretów otrzymanych w Parlamentach, albo edyktów od nich wydanych, i wszystko to, co do utrzymania porządku sądów, i sprawiedliwości poddanym ostrzeżenia należy. 3) Rada spraw wewnętrznych królestwa ma sobie wydzielone sprawy królestwa wewnętrzne, suppliki poddanych, skargi na wielkorządzców, rząd prowincyi, wydanie przywileiów na urzędy cywilne &c. 4) Rady skarbowa, skarbem, podatkami, minnicami monetą; á handlowna handlem i wszystkim, co się do handlu stosuie, zawiaduią.

Naywyższy dozór nad radami, i należącemi do nich sprawami, po Królu maią cztery ministrowie, których Sekretarzami nazywaią stanu. Sekretarz morski ma pod swym dozorem i staraniem żeglugę morską, siły morskie Francuskie, porty i w nich zbroiownie, handle, które się morzem prowadzą wszystkie osady za Europą i rząd Korsyki.

Sekretarz domu królewskiego należy do domu i dworu królewskiego, do duchowieństwa i rozdawa-

 nia

nia godności kościelnych, do ſpraw i rządu duchownego Hugonotów, do Annat i onych rozrządzenia. Sekretarz ſpraw woyſkowych ma w mocy ſwey woyſko, ſprawy woyſkowe, artyllerya, zbroiownie, zamki, i wſzyſtkie twierdze lądowe, penſye, rozdanie urzędów woyſkowych, pobór na maiątek każdego włożony, ſtada królewſkie, poczty. Sekretarz ſpraw cudzoziemſkich zawiaduie wſzyſtkiemi do Posłów expedycy mi, penſyami i z dworami cudzoziemſkiemi korreſpondencyą. Oprocz ſpraw rzeczonych całe króleſtwo podzielone ieſt na cztery części niemal równe, i każda z nich pod dozor iednego Sekretarza oddana.

W Hiſzpanii za panowania Gotów wolna koronę dawała elekcya, a ztąd okropne na kray wynikały ſkutki. Pelagiuſz w martwych Aſturyi gurach tron założył dla potomſtwa ſwego płci oboiey dziedziczny, który przez małżeńſtwa naprzód wſzedł w dom Rakuſki á potym Burbońſki, a gdyby tego linia Hiſzpańſka wygaſła, warowane ieſt po nim naſtępſtwo domowi Sawoyſkiemu.

Król Hiſzpańſki tak ieſt iedynowładny że może rozkazywać i rządzić bez dołożenia ſię ſtanów króleſtwa i rady ſwoiey. Iedynie tylko ieſt obowiązany zachować i w niczym nie naruſzać praw gruntowych które ſtanom poprzyſięga przy oſiągnieniu tronu i odebraniu od poddanych ſwych przyſięgi wierności. Stany króleſtwa nazwane *Las Cortes* od Karola V z mocy ſtanowienia podatków i prawodawczey wyzute, do czczych prawności ledwie ſą używane. Królowie iednak Hiſzpańſcy nic nie czynią bez rady ludzi w prawie biegłych i w kierowaniu ſpraw publicznych doświadczenie maiących. Według różności ſpraw różne ſą rady. 1) *Junte* abo Rada, Gabinetowa dla ſpraw cudzoziemſkich i domowych ſtanu króleſtwa tykaiących ſię. 2) Rada ſtanu Koronna przed którą przychodzą ſprawy lenne koron-

ne,

ne, oddanie wet za wet nieprzyiacielowi, pensye Połom &c. 3) Rada woyskowa, 4) Rada Kastyllańska abo naywyższy Hiszpański Trybunał na 4 izby podzielony i dwie kancellarye Grenateńską i Walisoletańską ku pomocy swey przydane sobie maiący. 5) Rada Indyiska do wszystkich spraw sądowych i politycznych osad Hiszpańskich w Ameryce i Azyi należąca. 6) Rada skarbowa do którey na 4 izby podzieloney wszystkie sprawy skarbowe: cła, podatki, taxy, pobory, rachunki poborców &c należą. 7) Rada budownicza nad wszystkiemi pałacami królewskiemi, gmachami publicznemi, lasami &c przełożona, 8) Rada Nawarska iest Trybunałem naywyższym na królestwo Nawarskie w Pampelonie osadzona. 9) Trybunał inkwizycyi sądzi sprawy kacerskie, zabobony, &c.

W Portugalii korona spada dziedzictwem na potomstwo nawet nieprawego łoża w niedostatku prawego potomstwa i na kądziel w niedostatku miecza z tym iednak warunkiem, aby białapłeć na tron wstępuiąca w małżeństwo się dostawała rodowitemu Portugalczykowi; władza królestwa monarchiczna do stanowienia praw rządowych wzywa stanów trzech królestwa; pierwszy iest pański złożony z Xiążąt, Margrabiów, Hrabiów, Ministrow Królewskich, i Prezydentów trybunałów; drugi duchowny składa się z 1 Patryarchy, 3 Arcybiskupów Portugalskich, miedzy któremi Bragański iest Prymasem, 2 Arcybiskupów Goańskiego i S. Salwatora w Brezylii, 10 Biskupów Portugalskich, 4 Brezylskich, 6 Afrykańskich; trzeci stan mieyski składa się z deputatów miast maiących prawo wchodzić do rady powszechney narodu.

Prawa gruntowe królestwa Portugalskiego poczęły się z samym królestwem ustanowione na walnym ziezdzie w Lamego á te są: 1) Korona Portugalska iest dziedziczna. 2) Syn pierworodny następuie po

oycu w linii proftey, á gdy fyn pierworodny umiera przed oycem, drugi fyn tron ofiada. 3) W niedoftatku fynów córka królewfka bierze koronę i ieft obowiązana iść za mąż za rodowitego Portugalczyka, który nie dzieli fię z nią tronem, ani nazywa fię Królem, aż gdy mu królowa fyna powiie; ieżeli obiera cudzoziemca za męża prawo traci do korony.

Państwa Króla Sardyńfkiego podlegaią rządowi monarchicznemu i udzielnemu. Władza prawodawcza ieft iftotną trcnu włafnością żadnym podziałem z ftanami króleftwa nieofłabioną. Wyłączenie białey płci od panowania zdaie fię być prawem gruntowym tego państwa.

Króleftwo Neapolitańfkie chociaż do hołdu ftolicy Rzymfkiey obowiązano, zupełnie ieft monarchiczne i udzielne. Rady zwyczayne fą królewfkie nie króleftwa.

Malta od Kartageńczyków wraz z Sycylią doftała fię w moc Rzymfką; Saraceni opanowawfzy Sycylią, ią podbili wypędzeni z obudwuch wyfp od Rogeryufza Hrabi Sycyliyfkiego; Wpoftępie dalfzego czafu Król Tunetańfki ią opanował; Karol V Cefarz ią zdobył i Kawalerom S. Jana Jerozolimfkiego prawem lennym oddał. Wielki Miftrz rządzi udzielnie tą wyfpą i bez dokładu Rady zakonney naywyżfzą fprawuie władzę. W fprawach zaś zakonnych nic W. Miftrz ftanowić nie może bez rady z ofób pierwfzych zakonu złożoney.

Rząd iedynowładny ma fwoie prawa, i maxymy na których fię gruntuie, śrzodki, któremi fię utrzymuie, bezprawia, które go obalaią i nifzczą.

Ifto-

Istota tego rządu, co iest iego gruntem na tym zależy, aby monarcha był iedynym źrzódłem i zebraniem wszelakiey władzy polityczney, obywatelskiey i żołnierskiey, aby sam ieden rządził państwem według praw gruntowych onego państwa; aby straż praw była pewnym powierzona urzędom których nowe Monarchy rozkazy ogłaszały, a dawne podług potrzeby i okoliczności wskrzeszały; aby obywatele na trzy dzielili się stany duchowny, szlachecki i mieyski, á te stany osobliwemi zaszczycały się przywileiami; aby nayprzednieysze dostoieństwa samey dostawały się szlachcie.

Srzodkiem do utrzymania rządu iedynowładnego iest honor w poddanych, á cnota w królu. Honor abo pragnienie czci i przodkowania wolnym narodom arcyszkodliwa, dobre w państwach monarchicznych sprawuie skutki i gdy się złączy z praw kraiowych zachowaniem do zacnych dzieł prowadzi, mieysce zastępuie cnoty i rządu wypełnia zamierzenie. Cnota iednak istotnie iest Krolom potrzebna dla państwa całości. Gdy Król iest cnotliwy gdy łaskami i karą szafuie rozumnie i według słuszności, gdy pilnuie aby namiestnicze władzy swey urzędy bez względu na osoby wyroki czyniły sprawiedliwości, wszyscy go wielbią, wszyscy kochaią, wszyscy za iego dostoyność życie i maiątki na niebespieczeństwo niosą; ale gdy Monarcha porzuca cnotę, umyka się od słuszności, skłania się do pochlebstwa, ginie w poddanych chęc sławy, i nadgroda przezacnych czynności staie się znamieniem podłości i umysłu niewolniczego. Rzymianie pod dobremi Cesarzami pogromem oręża bitne i mnogie tłumili narody, pod gnuśnemi stali się podłości przykładem i pierzchliwych hord łupem.

Monarchie się psuią gdy urzędy naywiększe są cechą naywiększey niewoli, gdy panowie kraiowi powinnego swey rodowitości nie odbieraią uszanowania, abo rządu samowładnego staią się naczyniem.

Monarchie upadaią i giną, gdy Monarcha dla pokazania swey mocy i wielowładney władzy odbiera urzędom powagę; odbiera ią iednym a daiąc drugim nie ma względu na prawa i pożytki poddanych; wszystko naciąga do siebie, oszukany od pochlebców dworskich rozumie opacznie, że im poddani iego są uboższi tym familie licznieysze, a im bardziey podatkami obciążeni, tym do onych płacenia zdolnieysze; obie maxymy szkodliwe, które zawsze niszczyły i do zgonu świata niszczyć będą państwa iedynowładne. Rzeczypospolite giną dla zbytku, Monarchie dla ubostwa.

Rząd despotyczny żadnemi warunkami nieostrzeżony prawom przyrodzonym i Chrześciańskiey nauce przeciwny równie panuiącym iak ich poddanym szkodliwy znayduie się w Turcyi, w Persyi, Iaponii, Indostanie, Chinach i w całey Azyii.

Państwo Tureckie na zwalinach Cesarstwa Greckiego zasiadłe, od roku 1300 Sułtanom z familii Ottomańskiey poddane, mieczem, a bardziey iesz cze przez zwady i podłość zniewieściałych Greków nabyte, iest pod rządem despotycznym żadnemi prawami nieokryślonym. Wszyscy tego państwa obywatele: Chrześcianie, Turcy, Żydzi, są Sułtana panuiącego niewolnikami, a on sam iest niewolnikiem wszystkich. Wola iego iest prawem poddanych, którym w dzieciństwie fałszywą wbiiaią maxymę, że niemasz chwalebnieyszego męczeństwa iako umierać z rozkazu Sułtana, i że takowym obdarzony szczęściem prosto idzie do nieba.

Lubo Sułtan we wszystkich sprawach sam ieden skazuie, iednakże są niektóre ustanowione rady tak polityczne iako sądowe.

Wszystkie sprawy wewnętrzne i cudzoziemskie, potrzeby lądowe i morskie na radzie prywatney Sułtań-

tańskiey *Galibe-Divan* nazwaney roztrząsaią się, która się odprawuie w szaraiu każdey Niedzieli i Wtorku; 7 wielkich Ministrów á pod czas Mufty od Sułtana wezwany na tey zasiadaią radzie, których zdania wysłuchawszy Wezyr wielki Sułtanowi one opowiada, a ten według swego upodobania stanowi.

Oya-Divani iest rada walna narodowa, którą Sułtan podczas dla wielkich spraw składa; wszyscy Ministrowie, urzędnicy, Baszowie, officyerowie woyskowi, ludzie prawni na tym zasiadaią dywanie.

Wielki dywan iest naywyższy Turecki trybunał na którym W. Wezyr prezyduie i wszystkie sprawy tak ziemskie iako gardłowe rozsądza cztery razy na tydzień w Poniedziałek, Wtorek, Srzodę i Sobotę.

Rząd Perski iest nayostrzeyszey samowładności doskonałym wyobrażeniem. W żadnym kraiu nawet w Turczech, wola panuiącego obszernieyszych niema granic. Król bez żadney inney przyczyny tylkoże mu się tak podoba, może każdego z swych poddanych z czci, maiątku i samego wyzuć życia. Iednakże na ukaranie ludu pospolitego są ustanowione gardłowe sądy, i nieiaka zachowuie się prawność, ale względem dworzan królewskich i Ministrów sáma Monarchy wola stoi za prawo; słowo iego wyrzeczone iest dekretem, po którym nieodwłoczna następuie exekucya.

Korona Perska dziedziczna spada zwyczaynie według stopnia pokrewieństwa teyże samey linii z męszczyzny na męszczyznę gdy inaczey panuiący nie stanowi Monarcha, który maiąc moc równie nad życiem i wszelaką własnością swych dzieci iak wszystkich swych poddanych, może oddalać od tronu. Za przykładem Abbazy II. idąc Królowie Perscy, wstąpiwszy na tron każą wyłupiać oczy swey braci i synowcom.

Król Perski samowładność swoię sprawuie przez dobranych Ministrów i dworu swego urzędników.

Pier-

Pierwſzy *Wezyr-Azem*, miaſto Króla w ſzaraiu wychowanego, i rządu nieumieiącego całemu rozkazuie państwu. Królewſkie rozkazy mocy nie maią, gdy od tego Miniſtra nie ſą pieczętowane; drugi *Diwan-Beg*, abo naywyżſzego trybunału prezydent i nad ſądami przełożony; Trzeci *Wakanawisch* abo Sekretarz ſtanu do którego należy wſzyſtkie królewſkie ordynacye zbierać, one w prowincyach przez ſwych namieſtników ogłaſzać, od nich o wſzyſtkim tym co ſię tam dzieie być uwiádomionym. Czwarty *Mirab* abo nad wodami przełożony, powinien ſtarać ſię, aby wody wyſtarczyły nie tylko do obeyścia domowego, ale do zalania pól &c. Piąty *Nazir* Wielki Podſkarbi odbiera wſzyſtkie dochody kraiowe, miarkuie wydatki dworu, płaci penſye &c. Szoſty *Ishikagaſi Baſza* Marſzałek nadworny. Siodmy *Mirakur Baſza* W. Koniuſzy nad ſtayniami królewſkiemi, i ſtadami całego króleſtwa przełożony &c.

W Indoſtanie zwierzchność ſamowładna w ſamey tylko, Ceſarza abo Wielkiego Moguła zamyka ſię, o ſobie który udziela iey trzem lub czterem Miniſtrom do rządzenia państwa od ſiebie obranym. Zadney inney rady w tym niemaſz kraiu. Naypierwſzy państwa urzędnik nazywa ſię *Itimat Uddulet* którego godność rowna ſię z Wezyrowſką u Turków i ma wielkie dla ſiebie wyznaczone dochody. Drugi państwa urzędnik Podſkarbi W. odbiera dochody koronne, płaci penſye urzędnikom Dworſkim i woyſkowym &c. Trzeci poborca wielki ieſt przełożony nad czynſzem poziemnym, który z roli płaci ſię i wynoſi na rok około 80 milionów czerwonych złotych; z pogłównego Indyanów, z cła za towary po 5 od 100, z arendy gór dyamentowych, z maiątku Miniſtrów i Dworzan zmarłych, ktory wſzyſtek przypada na ſkarb Ceſarſki &c.

W Iaponii rząd ieſt podzielony między Dairem abo

abo Cesarzem duchownym i Kubą abo Cesarzem świeckim; do pierwszego z pierwszeństwem przodkowania należą wszystkie sprawy duchowne; do drugiego polityczne i rząd państwa samowładny; mieszka on zwyczaynie w Iedo, dwór ma liczny złożony z naywiększych kraiowych panów, z których iedni z urzędu na usłudze zostaią, drudzy surowym obowiązani prawem naymniey sześć miesięcy w roku przy dworze mieszkaią, i synów swych w stołecznym mieście koniecznie edukować powinni. Rząd prowincyi przedziwnie pięknym obyczaiem sprawuią Wielkorządzcy dziedziczni nakształt lennych panów, większi nazywaią się *Daimio*, mnieysi których liczą 604 w całym państwie *Siomio*; tak ci iak tamci imieniem Kuby rządzą woyskiem, sądzą głownieysze sprawy, porządek utrzymuią, woysko w potrzebie swym nakładem według intraty zaciągaią, i naymniey sześć miesięcy przy dworze mieszkaią. Miasta Cesarskie to iest stołowe są rządzone od dwuch Wielkorządzców po roku na przemianę, ieden z nich zostawiwszy żonę i dzieci przy dworze rząd przez rok miasta sobie powierzonego sprawuie, drugi mieszka przy dworze, a gdy się rok skończy ieden na mieysce drugiego następuie. We wszystkich prowincyach i miastach znayduią się Cesarscy dozorcy, szpiegowie którzy na naymnieysze Wielkorządzców kroki daią baczność.

Godność Kuby i na tron następstwo są dziedziczne. Iapończykowie żadnych mu nie płacą podatków; dochody iego zawisły na urodzaiu dóbr stołowych, które mu w śrzednim roku przynoszą 5 millionów czerwonych złotych. Cała zaś Japonia według Kempfera wydaie na rok śrzedni zboża, mianowicie ryżu za 80 millionów czerwonych złotych. Woysko Kubie przystawuią Wielkorządzcy, Prowincye i lennicy według wymiaru swych intrat: z intraty 2 tysięcy czerwonych złotych pod czas pokoiu utrzymuią 20 piechoty i 20 iezdnych; pod czas woyny ta liczba dwoi się a pod czas troi, bez uciemiężenia kraiu.

W

W Chinach państwie miedzy wszystkiemi teraz kwitnącemi naydawnieyszym samowładność panuie od początków Monarchii zaszczepiona; Cesarz zupełnie udzielny podług swey woli szafuie dochodami publicznemi, rozdaie urzędy, stanowi swych namiestników, Wielkorządzców, wszelakich urzędników, onych odmienia i zrzuca, za następcę na tron po sobie naznacza z synów swych tego który mu zdaie się być naygodnieyszym, a gdy takiego w swey krwi nie znaduie, wolno mu do cudzey tron przenieść familii. Władza tak wielka od naymnieyszey daleka iest tyrannii, ponieważ te same łagodzą ią prawa, które ustanowiły. Rząd Chiński na tym zasadza się gruncie i w powszechnym narodu z młodości edukacyą wpoionym mniemaniu, że Cesarz iest powszechnym wszystkich swych poddanych oycem, a Chiny iedną liczną familią.

Wszystkie sprawy polityczne i obywatelskie w sześciu naywyższych Pekińskich Radach roztrząsaią się i stanowią.

Pierwsza rada nazwana *Lii-pu* ma pod swym dozorem wszystkich państwa urzędników, przestrzega Cesarza o wakuiących urzędach na które on zaraz mianuie, i zawiaduie pieczęcią Cesarstwa.

Druga Rada *Hu-pu*, zawiaduie dochodami skarbu Cesarskiego, które w tym państwie przychodzą z pogłownego włożonego i wielkością intraty miarkowanego, które płaci się tak srebrem iako zbożem, bławatami, płotnem &c. co wszystko według poważnych pisarzów przechodzi 100 millionów czerwonych złotych; z miner, ceł &c.

Trzecia Rada *Li-pu* przełożona nad obrządkami zakonnemi i politycznemi; iey iest powinnością ceremonie należące do wiary w całości utrzymywać, iakim obrządkiem uroczystości wszelakie, ofiary posłów przyimowanie odprawować się maią, prze-

przepisywać, nauki i kunszty wyzwolone mieć pod dozorem, nauczycielów naznaczać, onych nauki doświadczać, zdatnych na stopnie i godności szkolne wynosić, &c.

Czwarta Rada *Ping-pu* przełożona nad woyskiem lądowym, morskim, sprawami woiennemi, nad zaciągami żołnierskiemi, magazynami, fortecami, i warsztatami wszelakiey broni. 18000 Mandarynów woyskowych, i 700 tysięcy woyska dobrze odzianego, ale arcyźle ćwiczonego iest pod zwierzchnością tey rady.

Piąta Rada *Hing-pu* iest naywyższym trybunałem spraw gardłowych przez appellacyą z trybunałów prowincyalnych tu przychodzących. Żaden dekret gardłowy w całym państwie nie może być do exekucyi przyprowadzony chyba od tey rady potwierdzony, a od samego Cesarza będzie podpisany.

Szosta Rada *Cong-pu* to iest budownicza; tey dozorowi poruczone są budowy i gmachy publiczne, pałace, ogrody, zamki Cesarskie, kościoły, drogi, kanały &c,

Każda z tych rad ma pod sobą mnieysze rady na przykład czwarta ma onych, 9, Piąta 14, szosta 4, w każdey naywyższey radzie zasiada Cesarski dozorca po naszemu *Instigator*, który niema żadnego głosu, ale tylko daie baczność, aby nic się nie działo przeciwko ustawom państwa i aby każdy Mandaryn pełnił powinności swoie.

Wszystkie naywyższe Pekińskie Rady zostaią pod zwierzchnością Rady Cesarskiey gabinetowey zwyczayney, w którey cała kraiowa zwierzchność i udzielność samowładna osiada. Cesarz sam na tey zasiada Radzie, wchodzą do niey niektórzy Xiążęta krwi Cesarskiey i Ministrowie stanu to iest Mandaryni pierwszego porządku nazwani *Colaos* mądrością i doświadczeniem znakomici.

Nad

Nad prowincyami Chińskiemi przełożeni są Namiestnicy Cesarscy nazwani *Fu-yven:* przodkuią na radzie prowincyalney, która o wszystkich stanowi obrębu swego sprawach. W każdym większym mieście są dwa trybunały, ieden dla spraw ziemskich, drugi dla gardłowych, w mnieyszych miastach tak ziemskie iako gardłowe sprawy przed ieden przychodzą trybunał. We wszystkich miastach, oprocz śpiegów od zwierzchności w naiem wziętych, znayduią się publiczni Cesarscy dozorcy, którzy wszystkie niesforności, niedbalstwa i przestępstwa Wielkorządzców i mnieyszych urzędników radom Pekińskim donoszą. Wszystkie urzędy są tylko trzyletnie, nikt niemoże być wielkorządzcą w tey prowincyi w którey się urodził. Po zawoiowaniu Chin r. 1642 od Tatarów *Mantheoux*, nayczęściey tego narodu Mandarynom rząd prowincyi Chińskich się powierza, a w radach Pekińskich w równey liczbie zasiadaią Chińczycy z Tatarami.

Prawa gruntowe samowładnego rządu są, aby osoba panuiąca sama iedna rządziła państwem według swey woli i upodobania; aby nie miłość poddanych, ale boiaźń i okrucieństwo tron utwierdzały; a do panuiącego wszystkie dobra, i maiątki ruchome i nieruchome należały, poddani bez własności, nauk, poloru żyli, i swego nieszczęścia nie poznawali.

Rząd demokratyczny abo gminowładny iest gdy pospolstwo Rzeczpospolitą sprawuie. Zdaniem dawnych polityków rząd gminowładny iest do przyrodzoney wolności, i słuszności naybliższy, i na tym zasadza się wyroku- że gdzie idzie o dobro wszystkich, tam swe staranie maią łożyć wszyscy; iednakże rząd taki ani wielkim państwom może być właściwym, ani od wewnętrznego zamieszania wolnym. Rządzi się dziś demokratycznym kształtem Hollandya za całą Rzeczpospolitą wzięta, niektóre iey prowincye i niektóre Kantony iey Szwaycarskie.

Rzecz-

Rzeczpospolita Hollenderska składa się z 7 Rzeczypospolitych udzielnych wieczney iedności przymierzem w Utrechcie roku 1579 zawartym z sobą złączonych, z których każda ma własny rząd, prawa, dochody, woysko, sądy, rady, biie monetę, nakazuie podatki, i całą udzielnie rozrządza ekonomią polityczną wyiąwszy przymierza z potencyami cudzoziemskiemi, sprawy pokoiu i woyny &c te materye przymierzem Utrechtskim zostaią przy seymie narodowym abo stanach generalnych, z posłów 7 prowincyi złożonych, które wszystkich siedmiu prowincyi sprawuią zwierzchność demokratyczną i maią pięć rad niższych sobie podległych.

Seym abo stany generalne z deputatów 7 prowincyi sprzymierzonych złożone odprawuią się, wakacye wyiąwszy, ustawicznie w Hadze. Każdey prowincyi wolno na ten Seym posyłać tak wiele posłów, ile iey się podoba, ale w izbie seymowey dla każdey prowincyi iedne tylko iest krzesło i ieden głos. Posłowie zdania swoie daią według przepisu i rozkazu siedmiu rad prowincyalnych mocą prawodawczą i zwierzchnością kraiową każdey prowincyi szczegulney zasczyconych; te siedm rady prowincyalne biorą moc swoie od 67 izb abo rad mnieyszych. W Geldryi są trzy izby szlacheckie i 13 mieyskich; w Hollandyi 1 izba szlachecka i 18 mieyskich, w Zelandyi 6 mieyskich &c.

Na radzie stanów generalnych prowincye przez swych posłów prezyduią koleyno według porządkowania ustanowionego, pierwsza Geldrya, druga Hollandya &c, koley się zaczyna od północy niedzieli, a kończy się o tymże samym czasie niedzieli następuiącey. Prezydent tygodniowy daie audyencyą posłom cudzoziemskim, odbiera od nich pisma pamiętne, á od obywatelów suppliki, każe one czytać w Radzie, podaie do roztrząśnienia materye, zbiera głosy, i rezolucyą stanów ogłasza.

Rady powszechne Rzeczypospolitey pod dependencyą Stanów generalnych.

Ra-

I. Rada ſtanu oprocz Stadhudera ktory na wſzyſtkich radach ma prawo zaſiadać ſkłada ſię z 12 deputatów 7 prowincyi, z podſkarbiego generalnego dożywotniego i iednego deputata ſzlachty; Geldrya ma na tey radzie deputata 1. Hollandya 3. Zelandya 2 Utrecht 1, Fryzya 2, Overiſſel 1, Groninga 2. Każdy deputat ma ieden głos, prezydencya idzie koleyno; Deputatów obieraią prowincye, a ſtany generalne kredenſuią. Każdy ten urząd oſiągaiący przyſięga, że dobro powſzechne całey Rzeczypoſpolitey będzie przenoſił nad ſzczegulne prowincyi, do którego dobra powſzechnego zdania ſwoie wſzyſtkie ſtoſować przyrzeka.

Rada ſtanu w materyach ſądowych niema wyżſzego od ſiebie trybunału; ſtany iednak generalne maią moc roztrząſać oney dekreta równie iak wſzyſtkich innych.

Ta rada piſze liſty, daie ſwoie zdanie, przekłada ſtanom generalnym wſzyſtkie potrzeby Rzeczypoſpolitey, wykonywa wſzyſtko to, co one ſtanowią w ſprawach żołnierſkich, ſkarbowych &c, Pod czas woyny ieden z tey rady z kilką deputatami ſtanów generalnych przydaie ſię wodzowi woyſko Rzeczypoſpolitey pod ſprawą ſwoią maiącemu ku pomocy i radzie.

II. Rada ſkarbowa za zezwoleniem 7 prowincyi ku pomocy rady ſtanu uſtanowiona ſkłada ſię z 2 deputatów każdey prowincyi, zawiaduie dochodami publicznemi, wpiſuie rozporządzenia rady ſtanu i odbiera rachunki od poborców.

III. Rada rachunkowa zabawia ſię wydatkiem pieniędzy na woyſko i rachunkami.

IV. Rada mennicznа przeſtrzega, aby moneta wſzyſtkich prowincyi ieden miała wewnętrzny ſzacunek i była bita podług ligi Rzeſzy Niemieckiey.

V. Rada admiralſka ma pod ſwym rządem ſiły mor-

morſkie Rzeczypoſpolitey. Według zdania i przepiſu rady ſtanu wyſtawuie floty, uzbraia i one wyſyła na morze; zwierzchność ſwoię rozciąga na morze, odnogi i rzeki, ſądzi ſprawy z zatonienia okrętów, rozboiów &c. wynikaiące, handel morſki w oſobliwey ma pieczy; ſkłada ſię z deputatów miaſt Amſterdamu, Rotterdamu, Middelburga, Harlingi i Horny z Enikhuyſeu na przemianę, dzieli ſię na 5 izb w rzeczonych miaſtach, uſtanowionych, w których admirał abo vice-admirał zawſze prezyduie.

Kantony Szwaycarſkie: Uri, Schwitz, Underwald, Zug, Glaris, Appenzel rządzą ſię demokratycznie: każdy Kanton ma ſwych urzędników obranych na schadzkach Kantonu. Kantony zaś Szwaycarkie nakſztałt prowincyi Hollenderſkich ſprzymierzone ſprawy poſpolitę i do wſzyſtkich Kantonów ściągaiące ſię na 5 różnych Seymach traktuią.

I. Seym powſzechny wſzyſtkich Szwaycarów to ieſt 13 Kantonów i ich przymierzników. Takowy ſeym odprawuie ſię, gdy idzie o przyięcie iakiego miaſta lub kraiu do ligi powſzechney Szwaycarſkiey

II. Seym 13 Szwaycarſkich Kantonów w Badzie odprawuie ſię raz w rok w ſprawach, które do całości ligi Szwaycarſkiey i dobra wſzyſtkich Kantonów ſię ściągaią.

III. Seym 7 Hantonów Katolickich odprawuie ſię pod czas w Lucernie w ſprawach Kantonom Katolickim poſpolitych.

IV. Seym 4 Kantonów Kalwińſkich ſkłada ſię zwyczaynie w Arawie, gdy potrzeba tym Kantonom właściwa tego wyciąga. Z Kantonów Glaris i Appenzel Katolicy z Katolickiemi, Kalwini z Kalwińſkiemi łączą ſię Kantonami.

V.

V. Seym nadzwyczayny wſzyſtkich Kantonów, gdy miniſter cudzoziemſki zwoływa Kantony dla przełożeniá im iakiey ſprawy paná ſwego, powinien deputatów ſwym podeymować koſztem.

Prawa gruntowe rządu demokratycznego. 1. Czas i mieyſce na obrady publiczne powinne być prawem naznaczone, 2) Prawidłem nieodmiennym wſzyſtkich obrad powinna być głoſów większość oſób do rady wchodzących; większość głoſów ieſt duſzą rady wolnego narodu, gdy wiele oſób do niey wchodzi, iednomyślność ieſt niepodobna i rozumowi przeciwna. W Hollandyi gdzie w radzie narodowey ſiedm tylko ieſt głoſów, niektóre ſprawy iako to pokóy lub woyna, nowe z obcemi potencyami przymierza, odmiana monety, woyſka lądowego i morſkiego pomnożenie, uchwała nadzwyczaynych podatków według praw gruntowych iednomyślnością ſię ſtanowią, iednakże kilka rázy iuż ſię ſtało, że w takowych ſprawach gdy do iednomyślności wſzyſtkie prowincye przywiedzione być nie mogły, podług głoſów większości poſtąpiono i prawo gruntowe narodu dla całości tegoż narodu uchylono. Ieżeli w kilku głoſach iednomyślność była trudna; w kilka ſet ieſt niepodobna, i wſzędy dobru poſpolitemu ſzkodliwa, 3) Poſtanowieniu demokracyi potrzebna rzecz ieſt mieć urząd, któryby w potrzebie ſeymy mógł ſkładać nadzwyczayne i tegoż ſeymu do ſkutku przyprowadzał uſtawy. 4) Gmin powinien być podzielony na pokolenia. Dawne Greckie Demokracye z tego podziału mocy nabierały i trwałości. 5) Wolny głos w obieraniu urzędników ieſt prawem fundamentalnym wolności Demokratyczney. 6) Spoſób obierania urzędników ieſt także prawem głownym Państwa Demokrackiego. Głośne wotowanie, abo loſowanie ſą dwa ſpoſoby wolnym narodom w obieraniu urzędów zwyczayne, pierwſzy iednak ieſt właściwſzy Aryſtokracyi, drugi Demokracyi. Politycy ſpór wiodą, ieżeli loſowanie pożyteczne czy ſzkodliwe ieſt Rzeczompo-

ſpoli-

ſpolitym. *Cicero Lib. I & III. de Legibus* kładzie między pierwſzemi przyczynami upadku Rzeczypoſpolitey Rzymſkiey wprowadzone taiemne przy ſchyłku iey wolności loſowanie. *Solon* chciał, aby w Atenach wſzyſcy Urzędnicy woyſkowi obierani byli głośnym wotowaniem, á Senatorowie i Sędziowie przez taiemne loſowanie, które znaiąc być niedoſtatecznym, zoſtawił każdemu wolność na placu publicznym dowodzić nieſpoſobności obranych loſowaniem Urzędników do ſprawowania urzędów. Bez wątpienia głośne wotowanie ieſt pożyteczniey-ſze w Demokracyach, ale rozumnieyſi powinni dawać pierwſi ſwoie głoſy, aby oświecili gmin proſty. 7) Nakoniec prawem fundamentalnym każdey Demokracyi być ma, aby przy ſamym gminie moc zoſtawała prawodawcza. Z pożytkiem iednak państwa Demokratycznego ieſt, gdy rada zaſzczycona powagą, przyprowadzenia praw do wykonania ma moc docześne czynić uſtawy. Uſtanowienie rządu Rzymſkiego i Ateńſkiego cale w tey mierze zgadzało ſię z rozumem; Uſtawy Senatu miały moc prawa przez rok ieden, po roku gmin ie potwierdzał abo odrzucał, *Dion: Halicar Lib: IV & IX*. Te ſą prawa iſtotne rządu Demokratycznego, do których wſzyſtkie powinne ſzczegulne ściągać ſię uſtawy. Obaczmy krótko które ſą właściwe śrzodki do ucalenia tych praw i utrzymania w rzeźwości rządu gminnego. Honor Monarchii ieſt duchem ożywiaiącym, a cnota Aryſtokracyi i Demokracyi. Miłość oyczyzny i praw oyczyſtych ieſt ta cnota tak potrzebna rządowi gminnemu, iak duſza do ożywienia ciała ludzkiego. Miłość oyczyzny i Demokracyi ruguie z ſerc obywatelów miłość właſnych pożytków, uczy przenoſić dobro powſzechne nad ſzczegulne, prowadzi do dobrych obyczaiów, á dobre obyczaie pomnażaią też miłość oyczyzny, która im dała początek. Z tey to wolnym narodom iſtotnie potrzebney cnoty formuie ſię miłość równości, równość zaſzczepia mierność w życiu i maiątkach, ta zaś tak miarkuie ſzczęście, pożytki, wy-

 gody,

gody, i ſame nadzieie obywatelów, że ieden nad drugiego większych ſobie nie zamierza rzeczy. Ieſzcze miłość równości wraża każdemu obywatelowi tę ambicyą, aby na równą wſzyſtkim zdobywał się zdatność do ſłużenia oyczyźnie, i na iey obronę maiątek, zdrowie i ſamo poświęcał życie. Edukacya od ludzi właſnego kraiu i pod tymże ſamym rządem urodzonych młodzi dana, á przykładem rodziców umocniona tak znakomite i wolność ocalaiące zaſzczepia cnoty. Wolność każda Demokratyczna muſi upadać, gdy równość zbytnia do ſerc obywatelów wkrada się, to ieſt, gdy każdy chce się zrównać, z tym pod którego rząd wolnym poddał się obraniem; gdy miłość oyczyzny i praw zaczyna ſtygnąć; gdy edukacya publiczna ieſt zaniedbana; a domowa cudzoziemcom, maxym rządu, zwyczaiów, praw narodowych nieznaiącym, abo rodakom cnot i umieiętności niemaiącym, powierzona; gdy namiętności obywatelów cel i zamierzenie odmieniaią z iſtoty rządu naznaczone; gdy pycha, łakomſtwo rugnie z ſerc obywatelów te cnoty, które ſą wolnego rządu duchem i twierdzą. Wſzyſtkie te prawdy gruntuią się na dawney i teraznieyſzey hiſtoryi. Politycy Greccy żyiący pod rządem gminnym trwałość Rzeczypoſpolitych na ſamey zakładali cnocie, teraznieyſi onych całość i moc przypiſuią manufakturom, handlom, intratom, podatkom, bogactwom, á nawet ſamym zbytkom. Mylą się zaiſte! czaſy i rzeczy przypadłości odmieniaią się, iſtota taż ſama trwa zawſze; zawſze cnota twierdzą będzie wolności. Anglicy wieku przeſzłego po okrutnym z Karolem I obeyściu się, rządu chwycili się Demokratycznego, ale że rządzący ludzie byli bez cnoty i poczciwości, naród po wielu odmianach i ſcenach muſiał powrócic do dawnego kſztałtu. Sylla krwią Rzym ſpluſkawſzy, Dyktatorſką złożył władzę i dawną prywrócił wolność, lecz Rzym reſztą cnoty goniący nie mógł tey dochować; áże codzień miłość dobra powſzechnego dobre obyczaie upadały, Rzym po ſrogich pano-

wa-

waniach *Cesara*, *Tyberyuza*, *Kaliguli*, *Klaudyusza*, *Nerona*, *Domicyana*, w ciężkie wpadał niewoli iarzmo, tyranów gubił, tyranią umacniał. Niech się wolne narody które się przeciwko mocnym obroniwszy sąsiadom chwałą męstwa i mądrym rządem wsławiły, potym do słabości i niewoli przyszły, przeyrzą w swych obyczaiach; w nich znaydą przyczynę swoiey odmiany &c.

Rząd Arystokratyczny iest gdy szlachetnieysi i możnieysi obywatele dla zacności urodzenia, lub zasług bez dokładania się pospolstwa naywyższą kraiową sprawuią władzę. Takim kształtem się rządzi: Wenecya, Genua, Raguza, Rzeczypospolite Luceńska, Raguzańska, S. Maryna.

W Wenecyi wszystka władza iest przy szlachcie na 4 rzędy podzieloney; pierwszy zamyka 12 familii nazwanych dla liczby Apostołami, które pierwszego Xiążęcia Pawła Anasesta r. 697 obrały; drugi cztery familie nazwane Ewangelistami a te są *Justiniani*, *Cornari*, *Bragadini*, *Bembi*, od r. 800; trzeci zamyka familie r. 1289. do złotey księgi wpisane; czwarty składa się z familii, które w gwałtownych Rzeczypospolitey potrzebach kupiły sobie szlachectwo wyliczywszy 100 tysięcy dukatów. Wszystkie te familie pod zwierzchnością Doży abo dożywotniego Xcia na 3 rady wielką, radę stanu nazwaną Collegium, i Senat, podzielone sprawuią rząd arcyostry arystokratyczny.

Rada wielka składa się z całey szlachty Weneckiey oprocz Prokuratorów; każdy szlachcic dobrych obyczaiów skonczywszy rok 25 wieku swego do niey wchodzi, w dzień S. Barbary losem ciągną 30 młodzianów przepisanego wieku prawem niemaiących, którzy bez żadnego głosu iedynie dla przysłuchania się do rady wielkiey są przypuszczeni. Rada wielka zwyczaynie zgromadza się każdego

 dnia

dnia świętego, zrana od Marca do końca Października, po obiedzie od Listopada do końca Lutego, obiera na wszystkie urzędy oprocz niektórych Senatowi zostawionych, nie głosem ale zawiłym losowan em, stanowi prawa &c.

Rada Gabinetowa abo Collegium składa się z 26 osób: z Doży, 6 Konsyliarzów, 3 Prezydentów Kwarancyi to iest 3 Trybunałów naywyższych każdego z 40 Sędziów złożonego, z sześciu mędrców wielkich, pięciu mędrców lądowych, i pięciu mędrców porządkowych, ci będąc młodemi nie maią żadnego głosu, to tylko czynią co im wielcy mędrcowie każą; w Senacie iednak spytani, zdanie swoie daią. Ta Rada daie audyencyą Posłom cudzoziemskim Deputatom miast, wodzom woyskowym, przyimuie suppliki, i odpowiada na nie, iako i posłom według zdania Senatu otrzymanego na piśmie; zwoływa nadzwyczaynie wielką radę i Senat, daie im i wszystkim mnieyszym radom materyą do roztrząśnienia, ale sama nic nie stanowi tylko przekłada.

Senat abo Pregadi do którego wchodzi nad 300 osób, to iest, 120 Senatorów, Rada Gabinetowa, trzy Kwarancye abo trybunały, *Rada Decci* abo 10 mężów na sądzenie spraw stanu ustanowiona, Szlachta młoda. (*Il sotto-Pregadi*) dla przysłuchania się; wypowiada woynę, stanowi pokóy, nakazuie podatki, naznacza cenę monecie, rozdaie wszystkie urzędy żołnierskie na lądzie i morzu, obiera i wysyła posłów do dworów cudzoziemskich, i iest radą stanu, na którey wszystkie sprawy narodu polityczne od Rady Gabinetowey na piśmie podane roztrząsaią się. Każdemu Senatorowi wolno otworzyć swoie zdanie, i zbiiać swych kollegów. Wszystkie sprawy większością gałek się stanowią, urzędnicy zaś głosami są obierani. Urząd Senatorski tylko trwa przez rok.

Rada Decci iest naywyższym Rzeczypospolitey sądem na obwinionych o występki stanu, Sam Doża temu podlega sądowi, który choć iest dożywotni, nie-

nie ma żadney mocy, chyba w Senacie i Radach.

W Genui rząd Aryſtokratyczny r. 1528 uſtanowiony ieſt przy Doży abo Xciu dwuletnim i dwuch radach wielkiey i małey z dawney i nowey Szlachty złożonych.

Wielka Rada, w którey zwierzchność kraiowa przebywa, ſkłada ſię naymniey z 700 ſzlachty wybraney z 150 familii; każdy ſzlachcic ſkączywſzy rok dwudzieſty drugi wieku ſwego w niey zaſiada. Rada mnieyſza zamyka 200 oſób ſzlacheckich wybranych z wielkiey rady, którzy na urzędzie lat dwie bawią ſię a niektórzy po dwuch leciech bywaią potwierdzeni. Rada ſtanu, która właściwym ieſt Genueńſkim Senatem i nazywa ſię *Signoria* ſkłada ſię z Doży 12 Senatorów, 8 Prokuratorów i wſzyſtkich tych, którzy ſprawowali urząd Doży.

Rada wielka ſtanowi prawa, i obiera na urzędy wſzyſtkie z kandydatów poddanych od rady mnieyſzey. Rada mnieyſza podaie kandydatów Radzie wielkiey na wſzyſtkie urzędy.

Rada ſtanu abo Senat Genueńſki z Dożą wſzyſtko może czynić czego tylko prawo nie zakazuie, roztrząſa ſprawy ſtanu i onych ſtanowi, teſtamenta i kontrakty kaſſuie, ſtronom ſędziów do przeſądzenta daie, materye do roztrząśnienia radom podaie, ſkarbem publicznym ſzafuie &c. Doża z ſwoią radą przodkuie zawſze na wielkiey i małey radach; Senatorowie i Prokuratorowie ſprawuią urząd lat dwie, ale nie razem wſzyſcy ſię odmieniaią, każdego ſzoſtego mieſiąca trzech Senatorów i dwuch Prokuratorów z rady uſtępuią, á na ich mieyſce inni przychodzą. Doża na lat dwie obrany, bywa koronowany, oſtatniego Grudnia każdego drugiego roku kończy ſwoię godność, nie może być na niey potwierdzonym, ani przed piącią laty drugi raz obranym, owſzem z teyże ſamey familii po nim naſtępować prawa zabraniaią. Dnia oſmego po ſkończoney godności Syndykowie rządy przeſzłego Do-

ży roztrząſaią i gdy ſię te nieprawne pokażą, do rady nowego Doży przeſzły Doża nie wchodzi. Zawſze dway prokuratorowie przy Doży mieſzkaią, bez których on nic czynić z urzędu ſwego nie może. Nikt niemaiący lat 50 ſkończonych godnością tą obdarzonym być nie może, raz z familii dawnych, drugi raz nowych na przemianę Doża bywa obierany.

Żadna rada nie może ſię odprawować bez przytomności piąciu Konſerwatorów praw. których powinnością ieſt przeſtrzegać aby nic ſię nie ſtanowiło przeciwko prawom kraiowym. Ieſzcze w Genui ieſt rąda złożona z 7 Inkwizytorów ſtanu, którzy pilną daią baczność, aby odwracać wſzyſtkie zamyſły wolności i publiczney ſpokoyności przeciwne. Sześciu urzędników należy do ſpraw woiennych, 5 do zboża, 5 do galer, 5 do okrętów, 5 do murów, dróg, portów morſkich, 5 do żywności i porządku.

Rzeczpoſpolita Luceńſka rządzi ſię kſztałtem Aryſtokratycznym. Powagę kraiową ſprawuią: Xżę abo Gonfalonier dwumieſięczny, wielka rada złożona z 160 á mała z 36 ſzlachty i Senat złożony z 9 ſtarców, którzy w równey liczbie obierani ſą z 3 miaſta kwater, á Doża koleyno z każdey kwatery. Każda kwatera obiera iednego Sekretarza dla całości ſwych praw i wolności.

Raguzańſkiey Rzeczypoſpolitey rząd Aryſtokratyczny ſprawuie rządca mieſięczny nazwany *Rektor* wraz z 10 poradnemi. Rada wielka z 60 ſzlachty ſtanowi prawa, á mnieyſza z 30 złożona zawiaduie ſkarbem. Raguza w żełdzie ſwym chowa Węgrów. Rektora odmienia co mieſiąc, wſzyſtkich urzędników co tydzień, przełożonego nad zamkiem codzień; ſzlachta nie noſi ſzpady, bez pozwolenia nie wolno nikomu ſpać za ſwym domem; miaſto lecie ieſt tylko wdzień otwarte przez trzy godziny, zimię

zimię przez półtory. Lata obywatelów nie liczą się tu od narodzenia obyczaiem całego świata, ale od poczęcia, którego pewności mieć nie można.

Rzeczpospolita S. Maryna iest rządzona przez dwuch Kapitanów, którzy w pòł roka się odmieniaią, i przez wielką radę, z 60 obywatelów złożoną.

Rząd Arystokratyczny powinien mieć prawa do istoty swoiey przystosowane, á te powinne wypadać z uwag następuiących: 1) w Arystokracyi ponieważ możnieysi w wielkiey liczbie rządzą, zdania ich i rady niemogą być taiemne. 2) Wotowanie przez los mieć mieysca nie powinno: rzecz każda rozumem nie ślepym trafem ma być stanowiona. 3) Gdy szlachta liczna wchodzi do rady, do Senatu należy materye publiczne do roztrząśnienia i stanowienia szlachcie przygotować i podawać, á gdy szlachta, na którą rzecz się nie zgodzi, powinna spuścić się na zdanie Senatu. W takim rządów kształcie Arystokracya będzie przy Senacie. Demokracya przy szlachcie, á gmin abo lud prosty nic nie będzie ważył. 4) Pożyteczna wielce rządowi Arystokratycznemu rzecz iest, áby gmin nie zostawał w ostatniey podłości. Tak w Genui bankiem S. Jerzego rządzi pospólstwo; w Wenecyi godność Kanclerska zostawiona iest stanowi mieyskiemu. 5) Urząd Senatorski, ani żaden inny nie powinien być dziedziczny, ani Senat powinien obierać Senatorów, 6) Nayniedoskonalsza Arystokracya iest, gdzie stan do rządòw nie wchodzacy zostaie w niewoli stanu rządzącego. 7) Umyst skromny i umiarkowany rządzących iest duszą Arystokracyi. 8) Wspaniałość tronów cześcią iest powagi królewskiey, á skromność i ludzkość naymocniey utwierdza panowanie Arystokratyczne. 9) Cnotliwi obywatele uszczęśliwiaią i zmacniaią każdą Arystokracyą. 10) Arystokracya umyka się od prawdziwych rządu

swego

swego maxym á zbliża się do monarchii, gdy niektórzy z szlachty przywłaszczaią sobie zaszczyty szczególne, które na cały stan Szlachecki nie ściągaią się. 11) Zbytnia nierówność między rządzącemi i rządzonemi wprowadza do Arystokracyi nierząd, i zamieszanie, a naybardziey zawisła na nierównym płaceniu podatków, á ieszcze gorzey gdy szlachta cały ciężar zwala na lud pospolity. W Rzymie stan pierwszy nawet poborców niechciał sprawować urzędu, sądząc rzecz oyczyźnie arcyszkodliwą, aby ci poborem bawili się, którzy go stanowią, á tym bardziey gdy stanowiący podatki, sami od onych uwalniaią się. 12) Poniewaź handel iest rzemiosłem ludzi rownych, szlachta Arystokratyczna sprawuiąca rzady powinna mieć handel sobie zabroniony. 13) Wielkie ubostwo i zbytnie bogactwa szlachty, równie są szkodliwe Arystokracyom. 14) W Arystokracyach prawo pierworodzin nie ma być dopuszczone, áby iedna familia góry nie brała nad drugą. Wszystkie sposoby wyniesienia stanu szlacheckiego nad innych w monarchiach, zgubę przynoszą Arystokracyom. 15) Niezgody miedzy familiami uspokoione być maią, ieżeli trwaią, pierwszą są przyczyną słabości abo upadku państwa. 16) Arystokracya upada i niszczeie pod rządem szlachty bezprawnym i gdy cnota wygaśnie w rządzących i poddanych. 17) Prawa w Arystokracyi powinne naybardziey zmierzać, áby chęć panowania była umiarkowana, áby stan panuiący krzywdy nie czynił ludowi pospolitemu, áby zwierzchność ustanowiona utrzymywała szlachtę w boiaźni i praw zachowaniu. Tym końcem ustanowiono Censorów w Rzymie, Eforów w Sparcie, Logistów w Atenach, Inkwizytorów stanu w Wenecyi. 18) Sposób wychowania i polerowania młodzi szlacheckiey, powinien być koniecznie w tym rządzie przepisany i prawem naznaczony. Srzodek istotny do zachowania w całości praw Arystokratycznych i samey Arystokracyi iest cnota, á naybardziey miłość oyczyzny i skromność nie ta, która, pochodzi
z po-

z podłości umysłu i gnusności, lecz którą wraża cnota.

Rząd mieszany to iest z rządów prostych złożony w różnych Europeyskich wielkich i małych znayduie się państwach; z monarchicznego, Arystokratycznego i demokratycznego składa się rząd Rzeszy Niemieckiey; królestw Angielskiego i do tych czas Szwedzkiego.

W Rzeszy Niemieckiey rząd monarchiczny iest przy Cesarzu wolnie większością głosów od 9 Elektorów: trzech duchownych, Arcybiskupów Moguńskiego, Trewirskiego i Kolońskiego, sześciu świeckich, Króla Czeskiego, Xiążąt Bawarskiego i Saskiego, Margrabi Brandeburskiego, Hrabi Woiewody Reńskiego i Xiążęcia Hannowerskiego obranym; rząd arystokratyczny przy dwuch izbach Elektorskiey z 9 głosów, i Xiążęcey z głosów 100 tak duchownych iako świeckich złożoney; rząd demokratyczny sprawuie izba mieyska z deputatów miast wolnych Cesarskich na dwie ławy Reńską i Szwabską podzielonych. Rząd takowy iest względem całey Rzeszy Niemieckiey ogulnie wziętey, bo każdy Elektor i Xiażę nad własnemi kraiami, które są lennemi dziedzictwy panuie udzielnie; miasta zaś Cesarskie rządzą się arystokracyą i demokracyą z sobą złączonemi. Kraiowa tedy Rzeszy Niemieckiey zwierzchność zostawa w Seymie Ratysbońskim od r. 1662 ustawicznym.

W Anglii rząd Monarchiczny iest przy Królu dziedzicznym który ustawy dwuch izb Parlamentowych potwierdza, abo odrzuca, potwierdzone wykonywa i wszystkie udzielney zwierzchności posiada własności, iednak praw nowych stanowić, dawnych znosić, podatków nakazywać nie może; Arystokratyczny przy izbie pańskiey abo gorney, która składa się z Xiążąt krwi królewskich, z Arcybisku-

pów

pów, 24 Biſkupów, 16 Parów Szkockich, i 141 Lordów różnemi tytułami ozdobionych Angielſkich, ogulnie 203 oſob; Demokratyczny ieſt przy izbie poſpolitey abo dolney złożoney z 553 deputatów od hrabſtw, miaſt, portów morſkich, akademii i 45 z króleſtwa Szkockiego. Te dwie izby ſą Parlamentem Angielſkim, ſtanowią prawa i wſzyſtkie ſprawy iakiegokolwiek rodzaiu decyduią głoſów większością, a ſama iedna izba dolna uchwala podatki iako ta która przy mierności dochodów nay więcey płaci. Każdego ſiodmego roku nowych deputatów hrabſtwa, miaſta &c obieraią abo dawnych potwierdzaią. Nie maiący czyſtego rocznego dochodu 600 funtów ſterlingów, abo 3150 talerów bitych z hrabſtwa, á 300 F. S. z miaſta nie może być obranym. Sami lennicy dziedziczni abo Frecholderowie pewny roczny dochód maiący maią prawo obierać deputatów. Rada koronna ſtanu przydana Królowi do rządzenia państwa i wykonywania uſtaw kraiowych ſkładaią ſię poſpolicie z 60 oſób; co tylko Król czyni i prawnie czynić może pod tey rady podpada roztrząśnienia.

W Szwecyi rząd monarchiczny był do tych czas przy Królu dziedzicznym, aryſtokratyczny przy Senacie oprócz Seymu, i ſtanie Szlacheckim, demokratyczny przy ſtanach duchownym, mieyſkim i wieśniackim ábo chłopſkim. Król z Senatem oprócz Seymu ſprawował rządy państwa, naznaczał iednego z podanych trzech Kandydatów na niektóre urzędy, prawa uſtanowione podpiſywał, pod imieniem ſwym ogłaſzał i wykonywał. Iego powinnością ieſt wiarę panuiącą i ſtanów wolność utrzymywać, beſpieczeńſtwa kraiowi, ſprawiedliwość w ſądach ſtronom, ſpokoyność obywatelom oſtrzegać. Mogł Król za radą Senatu woynę odporną zacząć i na poparcie oney podatek nakazać, traktaty w nagłey potrzebie miedzy Seymem á Seymem zawierać, Seymy nadzwyczayne zwoływać, uſtawy czynić i ogłaſzać, ale to wſzyſtko trwało do Seymu w lat trzy przypada-

iące-

iącego, na który ſtany zgromadzone, królewſkim uſtawom moc prawa dawały, abo one odrzucały.

Seym Szwedzki na cztery izby podzielony ſam ieden mocą prawodawczą ſię zaſzczycał. Wſzyſtkie materye ſeymowe układały ſię i ſtanowiły na kommiſſyach ſzczegulnych z trzech ſtanów ſzlacheckiego, duchownego, i mieyſkiego. (chłopſki nie był przypuſzczony ale uſilnie ſię tego domagał) złożonych, i na to wyſadzonych, które rzecz ułożywſzy ſtanom do wiadomości podawały, á ſtany abo *plena* ią przyimowały lub odrzucały. Naywiękſzey wagi była kommiſſya lub deputacya taiemna do ſpraw rządu tykaiących ſię i cudzoziemſkich naznaczona. Kommiſſya *Wiſkillings* wſzyſtkie piſma pamiętne, ſuppliki, rachunki &c odbiera; te które nie należały do Seymu, do właſnych trybunałów i rad odſyłała; które zaś należały, podział onych czyniła do rad, i zapieczętowawſzy kommiſſyom ſzczegulnym oddawała.

Senat Szwedki uſtawiczny był radą ſtanu do ſprawowania rządu Królowi przydany ſkładał ſię, oprócz wielkorządzcy Pomeranii z 16 oſób w liczbę których wchodzili Prezydent, Podprezydent kancellaryi i Marſzałek W. Koronny. Zupełny Senat ſkładał ſię z 7 oſób, do ſpraw ważnieyſzych á mianowicie do zawarcia pokoiu, wypowiedania abo przerwania woyny, ſprzymierzenia ſię z obcemi potencyami, podania kandydatów na poſelſtwa i znacznieyſze urzędy, naznaczenia wielkich wydatków &c wſzyſcy Senatorowie powinni byli od Króla zwołani ſtawić ſię na radę. Senat w każdy dzień oprócz Niedzieli ſchodził ſię o godzinie ſiodmey poranney na radę i aż do południa lub poźniey zaſiadał, przeſtrzegał praw i wolności narodowych, i miał moc miedzy ſeymem i ſeymem ſtanowić o naywalnieyſzych króleſtwa ſprawach pod obowiązkiem iednak zdania rachunku ſeymowi ze wſzyſtkich ſwych poſtępków, rad, i uſtaw. Zwyczaynie Senat na dwie dzielił ſię części; iedna roztrząſała wſzyſtko to co ſię tylko ściągało do ſprawiedliwości i ſpraw cudzoziemſkich; druga ſprawy woyſkowe i inne we-

wnę-

wnętrzne od Sekretarzów koronnych, doniesione i przełożone brała na uwagę i decydowała. Wszystkie sprawy, oprócz niektórych do woli królewskiey oddanych, większością głosów Senatorskich się kończyły: Król maiący dwa głosy równość na iednę przeważał stronę, abo większość przyprowadzał do równości. Rząd takowy że się skłaniał do Anarchii, Szwedzi woleli się wyzuć z nierządney wolności, niż przyiść na łup sąsiedzkich potencyi. W tym roku 1772 d. 19 Sierpnia stany państwa na seym zebrane uroczystym poddaniem się Króla za Monarchę uznały, i na monarchią umiarkowaną pozwoliły.

Królestwo Polskie wiecznym iedności przymierzem z Litwą złączone, obszerne i od iednego z wielkich Europeyskich narodów mieszkane, zawsze pod iedynowładnym zostawało panowaniem; za Kazimierza W: Senat; za familii Iagiellońskiey szlachta do spraw publicznych wchodzić zaczęły; po śmierci Zygmunta Augusta r. 1572 postać Rzeczypospolitey na się wzięło. Za Iana Kazimierza dopuszczono na iednego poselskiego głosu powaga iakie sprawiła i sprawuie skutki, każdy baczny widzi i utyskuie obywatel. Rząd teraźnieyszy iest przy Królu i stanach Senatorskim i Rycerskim, którym pod czas Seymu tylko władza służy prawodawcza, abo raczey oney używanie.

ROZDZIAŁ II.
O Prawie i onego różności.

PRawo wielorako się bierze. Naprzód prawo (*Jus*) znaczy słuszności prawidło według którego każdy powinien czynić i wyrządzać drugiemu co mu przynależy. Powtóre prawo (*Jus*) znaczy moc czynienia i dzierżenia pewnych rzeczy według praw. Potrzecie prawo znaczy wolność czynienia ugruntowaną, na prawie przyrodzonym, które pozwala

zwala wſzyſtko to czynić co prawem piſanym abo zwyczaiem nie ieſt zabroniono. Poczwarte prawo znaczy uſtawę, uſtawa zaś ieſt prawidło od zwierzchności Boſkiey abo ludzkiey ludziom dane.

Prawo dzieli ſię na przyrodzone i prawo dane to ieſt nieprzyrodzone; to oſtatnie zamyka prawo Boſkie, ludzkie, prawo narodów po części tylko względem przymierzow i umów miedzy narodami uczynionych, prawa państw fundamentalne, publiczne, polityczne, obywatelſkie lub cywilne, ſzczegulne, kościelne, piſane, nie piſane &c.

Prawidła powſzechne każdego Prawa ſą trzy początkowe prawdy prawa przyrodzonego: żyć poczciwie, nikomu krzywdy nie czynić, każdemu co mu należy wyrządzać; im bardziey prawa ludzkie do tych prawd zbliżaią ſię, tym ſą doſkonalſze i narodom pożytecznieyſze.

Zrzodłem wſzelakiego prawa ieſt pierwſzym, ſtaranie o utrzymanie towarzyſtwa ludzkiego ſpoſobem zgadzaiącym ſię z światłem rozumu, które naybardziey zawiſło na wſtrzymaniu ſię od cudzey własności i dotrzymaniu ſłowa; drugim źrzodłem prawa ſą umowy któremi ludzie miedzy ſobą ſtanowią co maią wzaiemnie czynić. Początek albowiem i zamierzenie każdego prawa ieſt całość państw i ubeſpieczenie własności obywatelów.

Prawa własności ſą: nakazować, zakazować, pozwalać, karać. Prawo nakazuię dobro, zakazuie złego, dozwala rzeczy oboiętnych, karze wyſtępki, nadgradza poſłuſzeńſtwo, i obowiązuie na czas przyſzły, nie przeſzły. Ieſzcze prawa powinne być przyſtoſowane do obyczaiów narodu, naród układać do pracy i ćwiczenia ſię w cn cie, obyczayności, naukach, kunſztach tak wyzwolonych, iako rękodzielnych; powinne być iaſne, dokładne, ięzykiem oyczyſtym piſane, i w małey liczbie.

Prawo

Prawo przyrodzone, ieſt światło rozumu namiętnościami nie przyćmione, które każdemu człowiekowi tak w oſobności iako w towarzyſtwie żyiącemu pokazuie co ieſt dobrego, á co złego. To światło ieſt prawidłem którym miarkować ſprawy należy; ieſt i źrzodłem wſzyſtkich innych praw. bo rozeznaiąc złe od dobrego, czyni człowieka zdolnym do pełnienia obowiązkow ſtanu ſwego i prowadzenia życia rozumnemu ſtworzeniu przyzwoitego.

Prawo przyrodzone zaſadza ſię na rozumie iako na gruncie, á ma za cel miłość Boſką, miłość właſną ſamego ſiebie, miłość bliźniego, i przodkowanie powinności to ieſt które powinności máią być pierwiey pełnione, á które tym uſtępować, gdy zdaią ſię ſobie być przeciwnemi.

Rozum będąc przewodnikiem i światłem człowieka, ieſt gruntem prawa przyrodzonego; które za powodem rozumu zdrowego przepiſuie człowiekowi kochać Boga, ſamego ſiebie i ſwego bliźniego.

Iako człowiek rozumem tylko i prawym onego używaniem różni ſię od zwierząt, tak ten rozum iedynym powinien być człowieka światłem, przewodnikiem i prawidłem do czynienia wſzyſtkiego tego co prawa przepiſuią przyrodzone. Cókolwiek z zdrowym i od namiętności wolnym zgadza ſię rozumem, to ieſt prawa przyrodzonego wyrokiem i człowieka w iakimkolwiek ſtanie i okolicznościach ſię znayduiącego obowiązkiem. Rozum za grunt prawa przyrodzonego założywſzy pokazuie ſię iaśnie onego troiaki cel abo zamiar, á z tego troiaki wypada obowiązek, który człowieka łączy z Bogiem, z ſamym ſobą, i z iego bliźnim, zamyka ſię zaś w prawie przyrodzonym i ſamym rozumu światłem może być poſtrzeżony, uczy Boga czcić, ſiebie ſamego porządnie kochać, bliźniego ratować. Człowiek w porządku natury poſtanowiony ſtara ſię o ſwoię całość i życia doczeſnego przedłużenie, to z natchnienia natury czyniąc ſtara ſię o całość ſwych bliźnich do zachowania ſiebie potrzebnych; kocha też Boga wſzelkiego do-

bra i życia ludzkiego źrzodło i wynalazcę.

Miłośc Boſká zamyka wſzyſtkie powinności człowieka względem Tworcy świata. Bóg ieſt wynalazcą wſzyſtkiego przyrodzenia, początkiem wſzyſtkich rzeczy, źrzodłem wſzyſtkich dóbr i ſzczęścia; człowiek ma od niego życie i rozum, które dwa nayznakomitſze dary powinne go do Boga prowadzić, aby go poznawał, czcił i kochał z ſamego rozumu powodu, chociażby wiara obiawiona żadnego nań nie wkładała obowiązku.

W miłości właſney wſzyſtkie zamykaią ſię powinności, które względem ſamego ſiebie powiwinien człowiek pełnić. Bóg daiąc człowiekowi życie dał mu wraz przyrodzoną chęć i wlał w niego żądzę do ſzukania dobra, a unikania złego, zamierzył więc za cel ſtworzenia konſerwacyą i uſzczęśliwienie rodzaiu ludzkiego; á zatym wola iego ieſt, aby każdy człowiek ſtarał ſię o ſwoie zachowanie i uſzczęśliwienie, Z tak czyſteſtego żrzodła wypływa miłość właſna, ale miłość porządna, która zmierza do człowieka zachowania, wydoſkonalenia i obrony.

Ze człowiek prawem przyrodzonym ieſt obowiązany życie ſwe ocalać, wynikaią ztąd te prawdy; 1) ſamego ſiebie niewolno zabiiać, bo człowiek nie będąc życia ſwego panem nie może życiem ſwym ſzafować, dla uniknienia męki nayſrożſzey, 2) Iednakże łożyć życie ſwoie i nieść na śmierć za ſprawiedliwość, za wiarę, za oyczyznę, za Króla lub inną iaką kraiową zwierzchność, ieſt iſtotnym każdego człowieka, obowiązkiem. 3) Wolno także każdemu na te ſię zaymować kunſzty, które chociaż życie ſkracaią abo w niebeſpieczeńſtwo podaią, ku towarzyſtwa iednak ludzkiego dążą uſłudze i pożytkowi.

Wſzyſcy ludzie prawem przyrodzonym ſą obowiązani obierać z uwagą pewny ſtan życia; á ten ſtan powinien być według zdatności i przymiotów każdego; Rozumem pracować abo ręczną robotą

ſię

ſię bawić każdego człowieka ieſt powinnością; bo każdy powinien ſtać ſię pożytecznym ſwey oyczyźnie, á to, wielorakim może czynić obyczaiem, i w różnym powołaniu; z obowiązku doſkonalenia ſię wypada obowiązek pracy; przychodziemy na świat wſzyſcy z wſzech rzeczy niewiadomością, edukacya wprowadza w opaczne rozumienia, á namiętności ćmią rozum. Wchodząc w lata, i nabywaiąc rzeczy poięcia, należy światła używać rozumu i proſtować ſerce. Wcześnie trzeba związek rzeczy przyrodzonych poznawać i według możności przenikać, życie bowiem ludzkie ieſt krótkie, nauka trudna i długa, czas przytomny śliſki byſtro płynie, ten który minął w przepaści wieczności pogrążony, żadną mocą przywrócony być nie może. Wiele ludzi czynią, á potym zaſtanawiaią na ſię z myślą nad tym co uczynili, niektórzy ani zawodząc ſię na dzieło iakie, ani onego dokonawſzy, uwagą ſwey nie rozbieraią ſprawy. Rozum każe uwagą uprzedzać dzieło. Mądry wſzyſtko obeymuie myślą, i według ważności zamierzonego dzieła, natęża ſwoię uwagę. Niemaſz nie pomyślnego trafu dla człowieka, który przewidział to czego ſię obawiał. Powinniśmy więc rozbierać co przedſięwziąć zamyślamy. i śrzodki do tego przyzwoite upatrywać. Chociaż Opatrzność przedwieczna rządzi wſzyſtkim, iednak to czyni przez przyczyny przyrodzone. Nieſpodziane przypadki wypadaią z ſkładu abo też z biegu przyczyn do ſkutku naciągnionych. Więc nie trzeba áni ſię cale opuſzczać iedynie ſię ſpuſzczaiąc na Opatrzność Boſką, ani nazbyt ſobie i ſwemu duſać obrotowi; tak natężać należy ſtarania iakbyśmy żadney nie ſpodziewali ſię pomocy od naywyżſzego; tak mu duſać i tak mocną w nim pokładać nadzieię, iak gdyby wſzykie naſze zabiegi były nadaremne,

Używanie obrony ku ocaleniu właſnego życia nie mniey z miłości właſney wypada, iak ſtaranie o życie i doſkonałości pomnożenie. Gdzie właſna obrona

brona ma mieyſce, i w których okolicznościach może być używana, prawa cywilne różnych narodów opiſały.

Z miłości bliźniego prawem przyrodzonym nakazaney dowodzi ſię, że podział ludzi na różne obywatelſkich ſtanów porządki nic nie uymuie z równości przyrodzoney, że ludzie powinni iedni drugim czynić ſprawiedliwość, że dobro i złe moralne zaſadzaią ſię na ſamey rzeczy iſtocie, że co tylko odſadza ſię od ſprawiedliwości, ani nam, ani naſzemu bliźniemu nie może przynoſić pożytku rzetelnego, że rozum nakazuie nam czynić wſzyſtko to, czego ſobie od innych życzemy, á wſtrzymać ſię od takowych czynności, które od drugich nie radzi przyimuiemy; że wſzyſcy wzaiemnie ſiebie kochać, i uſługami wzaiemnemi ſiebie wſpierać powinni dla równości przyrodzoney, która ſię w nich znayduie, ztąd powinności przyrodzone przełożonych względem poddanych, i przeciwnym obyczaiem ztąd ohyda narodów dzikich, które do ſzczętu niſzcząc prawo przyrodzone równych ſobie ludzi na ofiarę fałſzywym zabiiaią bogom, taż ſama równość ieſt powodem do ludzkości, litości i innych cnot towarzyſkich. A ieżeli obowiązani ieſteśmy wſzyſtkie czynić przyſługi bliźnim naſzym dalekoż mocnieyſza ściſka nas powinność, abyśmy im nie czynili naymnieyſzey krzywdy i obrazy na zdrowiu, czci i maiątkach. Wyſtępek ieſt główny ſzkodzić oyczyznie, niemnieyſzy ſzkodzić obywatelom, którzy ſkładaią oyczyznę. Z tey prawdy, że nie trzeba nikomu ſzkodzić, wypada obowiązek do należytego nadgrodzenia ſzkody radą, rozkazem, rozkazu wykonaniem lub iakimkolwiek innym ſpoſobem uczynioney. Przyimować przychodniów i wędrowników, grześć umarłych, ratować ginących prawo nakazuie przyrodzone, bo miłość wyciąga bliźniego.

Ze względu równości przyrodzoney miedzy ludzmi

dzmi prawa Rzymſkie ſkazały, że zięmia za cały okrąg wzięta, powietrze, ogień i morze należą do wſzyſtkich ludzi. Iednakże brzegi morſkie, wybrzeża, cieśniny, laſy, pola dzikie, a nawet ſkały niedoſtępne i z przyrodzenia płonne mogą mieć i maią właſnych panów; á zatym idzie że łowienie ryb, zegluga po morzu iakim ſzczegulnym, cła morſkie, łowy &c: właſnością ſą niektórych potencyi.

Ponieważ władza zdrowego rozumu troiaką nakazuie człowiekowi miłość. Boſką iako ſtworzeniu, właſną ſamego ſiebie iako iſtocie z duſzy i ciała złożoney i z zamierzenia końca do ſzczęścia dążącey, miłość bliźniego iako cząſtce narodu ludzkiego w obywatelſtwie żyiącey. Więc troiakie wynikaią ztąd obowiązki względem Bogá, ſiebie ſamego i bliźniego, które należy uważyć, iedne z drugiemi porównać; gdy zdaią ſię iedne drugim przeciwić głównieyſze i mocnieyſze przed ſłabſzemi pełnić, nakoniec pewne reguły uſtanowić, któreby mogły być do związków ſtoſowane ſzczegulnych, któremi ludzie mocniey lub ſłabiey z ſobą ſię łączą.

Przyrodzenie piącią związkami ſzczegulnieyſzemi naród ſpoiło ludzki. Pierwſzy ſzczegulny związek ieſt narodowy, to ieſt iednego narodu używaiącego tychże ſamych praw, rządu, ięzyka, obyczaiów; ludzie iedney oyczyzny bardziey ſiebie kochaią, niż z obcego narodu; miłość bliźniego i wzaiemność im obſzerniey ſię rozciągaią, tym ſię ſłabſzemi ſtaią.

Drugi związek ieſzcze ſzczegulnieyſzy miedzy iednego miaſta zachodzi obywatelami. Ulice, kościoły, ogrody ſady, prawa mieyſkie, przywileie, ſpolnie od wſzyſtkich używane takowy związek ściſkaią, i umacniaią.

Przyiaźń, zażyłość, i wzaiemne zaſługi miedzy obywatelami ieſzcze ściśley ich łączą, niż ſą złączeni iednego miaſta obywatele.

Czwarty związek iednoczy krewnych; im pokrewieńſtwo ieſt bliżſze, tym ziednoczenie mocnieyſze.

Piąty związek w porządku przyrodzenia naymocnieyszy ślnby czynią małżeńskie. Nad męża z żoną związek ani polityczny ani obywatelski stan niema nic mocnieyszego.

Z szczegulnych związków rodzą się obowiązki, przychylności, według porządku i stopnia związków. W pierwszym szeregu należy kłaść miłość małżeńską, w drugimi rodzicielską pod którą się podciąga wszystka familia; w trzecim miłość krewnych pobocznych, przez zamęście nabytą, w czwartym przyiacielską, w piątym obywatelską.

Nayściśleyszy zachodzi związek miedzy mężem i żoną, a ztąd rośnie prawo do wzaiemnych czynności tak widoczne i mocne że według wyrazu Pisma Swiętego mąż dla żony powinien porzuciwszy naymilsze sobie i nayszanownieysze osoby nawet oyca, iść za żoną, kochać ią szczerze, bronić wszędy, wymawiać ułomności, znosić słabości które przystoyności i honoru nie obrażaią, być folgą w utrapięniu, opatrywać potrzeby według swych maiątków i możności.

Do wszystkich dóbr, maiątków i onych używania żona i mąż, spólne maią prawo; i powinni wzaiemnemi siebie wspomagać usługami. Dwoiaka płeć w czasie stworzenia zupełną z sobą szczyciła się równością; Bóg nie poddał pod moc mężczyzny iak ryby, ptastwo. zwierzęta i gad czołgaiący się, á niewiastę uczynił podobną Adamowi; grzech pierworodny był przyczyną, że żona pod władzę dostała się męża, ale ta władza nie iest tyrana panuiącego, ale przyiaciela szczerze kochaiącego, iak iest dobrowolnie od żony przyięta, tak powinna być z uszanowaniem od męża sprawowana.

Po mężu i żonie nayściśleyszy łączy związek rodziców z dziatkami, i według bliskości krwi całą familią. Prawo przyrodzone rodzicom nakazuie, a-

by dziatki swe w niemowlęcym ich wieku troskliwie pielęgowali, á w postępie lat dalszych serce i umysł prostowali, początków wiary świętey doskonale nauczyli, przez naylepszą, która tylko być może, edukacyą pożytecznemi familii w którey się urodzili i oyczyźnie w którey żyć maią, uczynić starali się; nakoniec sposób życia im obmyślili. Wszystkich innych spraw na czeladź domową podzielonych niedorzeczne kierowanie może być poprawione, ale edukacya zła iest niepowetowana, dla tego tą kierować sami rodzice pod obowiązkiem sumnienia powinni, abo ludziom rozumnym, godnym i cnotliwym ią poruczać.

Powinność dziatek iest rodziców swych kochać, szanować i słuchać. Wszystkie miłości, wdzięczności, przywiązania i starania obowiązki w tey troiakiey zamykaią się powinności.

Po miłości ròdzicielskiey i synowskiey następuie miłość i wzaiemne usługi miedzy krewnemi pobocznemi od braci, siostr, żon idącemi; tych iest powinność wzaiemnie siebie usługami, kredytem, radami wspomagać, z pomyślnych rzeczy się cieszyć, w przeciwnych się ratowac, tak żyć, tak postępować iakby wszyscy byli iednego zgodnego domu obywatelami.

Przyiaźń słuszne ściele prawo do miłości i usług, pomocy, wspomożenia i wzaiemności.

Miedzy wszystkiemi tu wyliczonemi szczegulnemi związkami naysłabszy iest który miedzy iednego kraiu zachodzi obywatelami. Ten sam iednak związek względem obcych narodów uważony naymocnieyszym węzłem ściskać powinien serca obywatelów iednego kraiu pod iednym rządem zostaiącego. Miłość oyczyzny u cnotliwych obywatelów przewyższa wszystkie szczegulne obowiązki.

Prawo przyrodzone z życiem od Boga dane każe nam oyczyznę kochać. Oyczyzna nas na świat przychodzących przyimuie, karmi, sposób do życia daie; iey dobrodzieystwem żyiemy, powietrzem oddychamy, z rodziców, krewnych, przyiacioł cieszemy

ſzemy ſię i tak od nich, iak od wſpółobywatelów, pewney pomocy, od praw i rządu obrony doznaiemy. Oyczyſta ziemia zamyka w ſwych wnętrznościach co ludzie maią w życiu naydroższego: zwłoki śmiertelne żon, dzieci, rodziców, krewnych i przyiaciół. Oyczyzny dobre lub złe poważenie ieſt ſzczęściem albo zgubą iey ſynów, bo dobro ſzczególne zamyka ſię w powſzechnym całego narodu; ieſt to obłąkanego rozumu zamyſł pożytek domowy od oyczyzny ſwey powodzenia odłączać. Iak każda inna tak oyczyzny miłość z miłości wypływa właſney, wſzyſtkie podziały miłości, którą ſamych ſiebie, rodziców, krewnych, przyiaciół kochamy wchodzą do miłości oyczyzny, od którey powodzenia ſzczęście naſze i miłych nam oſób zawiſło. Miłość oyczyzny tak ieſt człowiekowi przyrodzona i tak iſtotnie właściwa, iak miłość ſiebie ſamego; z przyrodzonego pochopu i natchnienia ſię rodzi, rozumem ſię pokrzepia, nałogiem rośnie, uwagą ſię zmacnia i utrzymuie; interes ią do czynności wciąga, cześć i chwała zapala, cnota dzielną czyni i do ofiary wygód, maiątków, życia ſamego prowadzi.

Po piąciu ſtopniach miłości, naſtępuie ludzkość, przez którą ſię rozumie ten powód, który nakłania człowieka do użalenia ſię nad bliźnim z tego iedynie względu, że ten bliźni nie będąc krewnym, obywatelem iednego kraiu, ani przyiacielem, ieſt mu iſtotą i rodzaiem podobnym.

Nie dość ieſt kochać żonę, męża, krewnych, wſpółobywatelów, przyiaciół, trzeba ieſzcze po tych oświadczać przychylność wſzyſtkim ludziom, którzy ſą członkami towarzyſtwa powſzechnego. Kochać wſzyſtkich ludzi, z niemi ſię grzecznie obchodzić, nad ich niepomyślnym loſem ſię użalać, im dawać pomoc i ratunek, to ieſt ludzkość.

Lubo obowiązki i powinności ludzkie prawem przyrodzonym nakazane do różnych zmierzaią celów, maią iednak iedne z drugiemi związek, i gdy

gdy

gdy iedne się pełnią, pełnienie drugich ułatwiaią. Iednakże zachodzą często takie przygody, gdzie powinności nasze zdaią się z sobą walczyć i sobie się przeciwić. Na przykład krewnego lub przyiaciela należy kochać, oyczyzny nieprzyiaciela w wstępnym boiu zabiiać; co należy czynić gdy w potrzebie nawinie się brat móy lub przyiaciel w woysku nieprzyiacielskim służący? W przeciwieństwie obowiązków przyrodzonych mniey ważne głowniey-szym powinne ustępować, do rozeznania ważności obowiązków cztery są pewne reguły.

1) Powinnościom od człowieka Bogu należącym wszystkie inne chociaż naygłównieysze ustępuią, bo nad te ważnieysze być nie mogą; nigdy stworzenie z swym Stworzycielem równego prawa do ludzkich czynności mieć nie może.

2) Gdy to, cośmy nam samym powinni przeciwi się powinnościom naszym powszechnemu całego narodu dobru od nas należącym, powinniśmy na własne zapomniawszy pożytki to czynić czego po nas wyciągaią sprawy publiczne i oyczyzny miłość, albowiem tak każdy ma się do narodu, iak członki do ludzkiego ciała, a ztąd większy pada na każdego obowiązek starać się o dobro powszechne niż o szczególny pożytek abo straty odwrócenie. Taki iest prawa przyrodzonego przepis, gdy powinności od tegoż prawa na człowieka włożone nie mogą być razem pełnione. Od tego, i tak ściśle na sumnieniu obowiązuiącego usuwać się przepisu, iest to porządek wywracać rzeczy, iest towarzystwa ludzkiego grunt niszczyć, iest przeciwić się wyraźney woli samego Boga, który części w ogulności zamknawszy, włożył na nas konieczny od którego żadney zwierzchności dyspensą uwolnić się nie można, obowiązek, zawsze naywyższemu dobra powszechnego podlegać prawu. Aże dobro powszechne kraiu zawisło od zwierzchności panuiącey, więc na iey ocalenie, maiątek i życie w nie-

niebeſpieczeńſtwo podawać i tracić, każdego obywatela ieſt powinność.

3) Gdy to cośmy nam ſamym winni przeciwi ſię równym obowiązkom nie oyczyźnie i towarzyſtwu pod pewnym rządem żyiącemu, ale narodowi ludzkiemu w powſzechności wziętemu, pierwſzy wzgląd na nas ſamych mieć należy. Albowiem z tego powodu że ieſteśmy obowiązani ſtarać ſię o naſzę całość i uſzczęśliwienie, idzie zatym że w okoliczności gdy zupełna zachodzi równość, ſtarać pierwiey o nas ſamych powinniśmy niż o naſzym bliźnim.

4) Gdy naoſtatek przeciwność zachodzi miedzy dwoma obowiązkami względem nas ſamych, lub względem oyczyzny, ten pełnić pierwiey należy, który abo większe złe odwraca, abo większy pożytek przynoſi.

Ta ieſt treść prawa przyrodzonego: zdrowy rozum ieſt onego gruntem, miłość Boſka, właſna i bliźniego celem; powinności z troiakiego celu wypadaiące, ſumniennym obowiązkiem, który rozum na nas wkłada, á wiara nadprzyrodzona umacnia.

Prawo narodów ieſt prawo ludzi w różnych państwach żyiących i różnemi prawami rządzących ſię; ieſt prawo Monarchów i udzielnych ſtanów w niczym ſobie niepodlegaiących á tym prawem do zachowania pewnych przepiſów, obowiązanych. To prawo po części zaſadza ſię na prawie przyrodzonym; po części wynika z traktatów miedzy potencyami zawartych, oraz z zwyczaiów iednego narodu względem drugiego czynionych i zachowanych.

W obrębie prawa narodów zamyka ſię czworaki onego podział. 1) Poſelſtwa i wſzyſtko to co do nich należy. 2) Prawa woyny i odwetowania. 3) Przymierza pokoiu i wſzelakie inne. 4) Tytuły i po-

rzą-

rządek przodkowania miedzy Monarchami oraz ich pretensye wzaiemne.

Pierwszy dział prawa narodów zamyka poselstwa. Poselstwa zaczęły się z towarzystwa ludzkiego, założeniem; potrzeba onych i pożytek są widoczne; narody muszą się stykać z narodami, muszą mieć miedzy sobą sprawy, i do onych zakończenia posłów. Starożytność nieznała tylko wielkich posłów á tych nadzwyczaynych; Europeyskie potencye długo dawnego trzymały się zwyczaiu, z czasem na dwa rzędy czy stopnie onych podzieliły, dziś dzielą na trzy i od dwuch wieków ustawicznym przy swych dworach dopuszczaią mieszkać posłom. Do pierwszego stopnia czy porządku posłów, sami iedni należą posłowie wielcy głów ukoronowanych tak zwyczayni iako nadzwyczayni, Papiescy Legaci á latere, Nuncyuszowie &c do drugiego porządku należą posłowie mnieysi abo posłańcy tak zwyczayni, tako nadzwyczayni, Ministrowie pełnomocni, internuncyusz Cesarski i Sułtański w Stambule, i Wiedniu &c; do trzeciego: Rezydenci, kommissarze do rozgraniczenia państw, prokuratorowie królewscy, Deputaci państw na ziazdy publiczne, także pilnuiący interessów (chargé des affaires) oprócz Kardynałów ten tytuł maiących, którzy dla swey godności do pierwszego posłów stopnia należą, Ministrowie bez charakteru, Sekretarze poselstwa, Audytorowie Nuncyuszowie &c Agenci i konsulowie ponieważ nie reprezentuią swych panów nie są Ministrami, ani pod obroną prawa narodów zostaią.

Wszyscy Ministrowie iakieykolwiek godności i stopnia następuiącemi szczycą się przywileiami. 1) Nie mogą być zapozwani przed sąd kraiu tego, w którym mieszkaią; ponieważ bowiem posłowie i ich domy poczytane są za cały naród, który reprezentuią, á ieden naród nie ma zwierzchności nad drugim, więc posłów cudzoziemskich prawo narodów uwalnia od sądu kraiowego. Politycy nie zga-

dzaią

dzaią się, ieżeli Minister publiczny może być sądzony za występek przeciwko stanowi kraiu, w którym mieszka; większa część czyni go podległym zwierzchności kraiowey. Świeże przykłady uczą, że za długi zaciągnione mogą być przytrzymani. 2) Wszystkim Ministrom wolno mieć kaplicę w okrągu domu swego dla odprawowania nabożeństwa według swey wiary obrządków, chociażby ta wiara w tym kraiu była zakazana; także wolno mu iest ludzi kraiowych przypuszczać do tego nabożeństwa, ale pan kraiowy nie gwałci prawa narodów, gdy podanych swych za to karze. 3) Dom ich iest mieysce ucieczki dla winowayców nawet kraiowych, ale Ministrom rzadko i rostropnie tego przywileiu używać należy. 3) Mogą sprowadzać wszystkie rzeczy ku swey potrzebie i wygodzie bez płacenia cła i akcyzy. Ten przywiley nie od wszystkich narodów iest przyięty. 5) Prawo odwetowania na osobach Ministrów i ich maiątku rozciągać się nie może, ani ruchomości po ich śmierci pod kaduk podpadaią. 6) Wszelka łatwość do sprawowania swego urzędu im iest przynależna: audyencye, gdy o nie proszą, nie maią być im odmwione, á gdy chcą dwór porzuciwszy, wyiechać, żadney w tym nie powinni znaydować trudności. 7) Gdy odieżdżaią, pospolicie upominek od panów, których dwór porzucaią, biorą. Naywięk szy Ministrów iakiegokolwiek porządku iest zaszczyt, że osoby ich pod obronę prawa narodów pryięte, nakształt rzeczy świętey są szanowne, którym przywileiem szczyca się ich żony, dzieci, czeladź i wszystkie ruchomości.

Oprócz tych przywileiów wszystkim Ministrom właściwych, Posłom wielkim niektóre służą szczegulne. 1) Gdy przeieżdżaią przez miasta obronne tego kraiu, do którego w poselstwie iadą, wystrzeleniem z dział bywaią witani. 2) Gdy staną na mieyscu, z strony naypierwszey osoby onego dworu odbieraią powinszowny przybycia komplement. 3) Wiazd uroczysty do miasta stołecznego mogą odprawować. 4) Na audyencyach publicznych mogą z nakrytą głową.

wą do pana kraiowego, gdy ten pierwſzy głowę nakryie, mówić. 5) Na ceremoniach publicznych i pod czas uroczyſtości mieyſce poważne dla posłów ſię naznacza; á dla ich żon pod czas obiadów królewſkich, i na cyrkułach taboret do ſiedzeniá daie ſię. 6) Wolno im mieć baldakin w domu ſwym. 7) Posłom wielkim chociażby byli Xiążęta, należy tytuł *Excellentiae* od Miniſtrów kraiowych, á tym wzaiemnie od nich. Warta żołnirſka żadnemu Miniſtrowi publicznemu nie przynależy; i już prawie u wſzykich dworów nie ieſt dopuſzczona.

Iakiegokolwiek porządku miniſter publiczny nie może porzucać ſwego urzędu i wyzuć ſię z charakteru bez wyraźney ſwego pana woli. Wſzyſtkie przywileie ſłużące Miniſtrom w tym tylko kraiu im przynależą, do którego ſą posłani, i w którym ſą przyięci, przeieżdżaiąc przez cudze kraie podlegaią onych zwierchności, i mogą być przytrzymani. Gdy poſeł wchodzi w ſpiſki kraiowe może być pod ſtraż wzięty i do ſwego pana odesłany. Gdy miedzy potencyami wſzczyna ſię woyna, posłowie po iey wypowiedzeniu nie mogą być zatrzymani, ale powinni być z uczciwością do właſnego kraiu wysłani; pod czas woyny zaś poſeł do nieprzyiacielſkiey potencyi bez iey pozwolenia wysłany, może być pod ſtraż dany. Wywołaniec kraiowy, przyiąwſzy na ſię urząd posła potencyi cudzoziemſkiey, nie może w ſwym kraiu zoſtawać pod obroną prawa narodów. Zbieg woyſkowy wysłany w charakterze posła od właſnego pana, nie może być wydany tey potencyi, którey ſłużbę nie opowiednie porzucił.

Każdy Miniſter nie może w kraiu używać przywileiów urzędowi ſwemu ſłużących ieżeli nie ieſt przyiętym i uznanym od pana tego kraiu. Władza i godność Miniſtra publicznego wyraża ſię w liście kredencyalnym, którą on oddaie na audyencyi panu, do którego ieſt posłany. &c.

Miniſtra publicznego powinności ſą: ſłużyć wiernie i pilnie panu ſwemu, honor narodu okazało-

ścią

ścią á więcey ieſzcze roſtropnością utrzymywać, liſty pana ſwego oddawać, odpiſy odbierać, poddanych onego bronić i im wſzędy pomoc dawać, o wſzyſtkim co ſię u dworu przy którym mieſzka, dzieie panu ſwemu donoſić, dwór ſam ma ſię ſtarać poznać, nie tylko ſamego dworu maxymy, panuiącego ſkłonności, umyſł, zabawy, przyiaźni, zamyſły, ale wſzyſtkich dworſkich ludzi i Miniſtrów charakter, potrzeby, taiemne związki, i wſzyſtkie nayſkrytſze ſprężyny, które tylko ſłużyć mogą do kierowania intereſſów. Powinnością iego ieſt zieднać dla Pana ſwego względy u dworzan i Miniſtrów, ſtarać ſię ich przywiązać do intereſſów iego, wyczerpnąć taiemnice gabinetowe od oſób do tego wchodzących, które od poſła przekupione zaſługuią na gardło, ale poſła niewierności wynalazcę okrywa prawo narodów. Gdy panu onego kraiu mówi, powinien i uſzanowanie oświadczać maieſtatowi pana cudzego, i zachować powagę pana właſnego, którego oſobę noſi. Nic podchlebnego, płochego, nierozmyślnego, ale też nic zuchwałego, nie powinno wypadać z uſt poſła; może iednak odgrozić, gdy pogrożki odbiera, co czynić należy, gdy potencye ſą w mocy ſobie równe, ale ſłabey potencyi będąc poſłem, należy wielką roſtropnością ſwego narodu okrywać ſłabość.

Powaga i urząd Poſła kończy ſię 1) odwołaniem. 2) Smiercią poſła. 3. Smiercią panów, od którego i do którego ieſt poſłany. 4) Odeſłaniem, abo rozkazem pana kraiowego do wyiechania danym. 5) Wypowiedzeniem woyny. Poſeł pożegnawſzy pana kraiowego, i odebrawſzy od niego liſt rekredencyalny, kończy powinności, ale używa aż do oddania panu ſwemu liſtu rekredencyalnego, przywileiów urzędu ſwego, chybaby przy dworze, który pożegnał, dłużey nad zwyczay, bawił.

W drugim podziale prawa narodów zamyka ſię woyna i iey krwawe wyroki. Woynę podnoſić,

pro-

prowadzić i kończyć należy do zwierzchności krajowey; potencye udzielne powinne ią, abo mogą toczyć woynę naprzód za fwych poddanych, potym za fprzymierzonych z sobą, za przyiacioł, i za niefłufznie uciemiężonych, naiechanych, lub zabranych. Woyny są fprawiedliwe i niefprawiedliwe, te oftatnie są częftfze, bo podbicie kraiów chciwym Monarchom ieft zwyczaynieyfze, niż chęć ufzczęśliwienia fwych poddanych. Wydziera kto zbroynym gwałtem fąfiadom kraie, to zwycięzca chwały godny! kradnie nędzny w potrzebie czerwony złoty, złodzieiem ieft, i fzkodliwym towarzyftwu obywatelem. Woyna, którą dwie potencye miedzy sobą toczą o kray cudzy, ieft z obu ftron niefprawiedliwa; oprócz tey okoliczności ledwie kiedy niefprawiedliwość na obie ftrony woiuiące padać może. Woyna odporna pofpolicie ieft poczytana za fprawiedliwą. Woyna aby fprawiedliwością fię zafzczycała, z iednego abo wielu naftępuiących powodów powinna wynikać, dla uwolnienia naiechanego kraiu. 2) Dla poparcia fłufznego prawa. 3) Dla fzkody poniefioney lub obelgi zgładzenia. 4) Dla przeyścia przez kray cudzy odmówionego bez fzkodliwego temu kraiowi zamyfłu i pod fprawiedliwemi warunkami. Każda potencya z fprawiedliwością może podnieść woynę przeciwko narodom, które ludzi na ofiarę fałfzywym Bogom zabiiaią, które ludzkim mięfem fię karmią, które za nauką fromotną idą, które na morzu lub lądzie rozbóyftwem fię bawią, kraie cudze naieżdżaią, odzieraią, zabieraią bez względu na fłufzność i przymierza.

Woyny niefprawiedliwe powody są 1) Oręża dobywać iedynie dla rozlania krwi ludzkiey 2) rozbóy nie woyna ieft gdy nieprawnie kto cudze naieżdża państwo, aby ie pod fwe zagarnął panowanie. 4) Powody pozorne nie ufprawiedliwiaią woyny; potęga zbytnia fąfiada chociaż ieft pozornym, nie ieft iednak doftatecznym powodem potencyom fłabfzym do fprzymierzenia fię i podniefienia woy-

woyny. 4) Powód do woyny wątpliwy nie może bydź sprawiedliwą woyny przyczyną. 5) Żadna potencya nie powinna zaczynać woyny nie będąc przekonaną o sprawiedliwości przyczyn. 6) Potencyom wolno iest pod czas pokoiu czynić przygotowania do woyny, ale oney nie należy zaczynać, chyba gdy wszystkie pokoiu srzodki będą upornie odrzucone.

Prawo od v-towania samey służy kraiowey zwierzchności, która w pokoiu nagradza poczynione sobie krzywdy na publicznych, lub osobistych maiątkach drugiego narodu. Zwierzchność kraiowa nadgradzać ma obywatelom maiątki pod prawo odwetowania pociągnione. Odwetowanie podczas woyny bardziey się rozciąga, i na większey wspiera się sprawiedliwości.

Cztery warunki powinne poprzedzać woynę, aby ona stosowała się do prawa narodów. 1) Powinna zwierzchność kraiowa ią podnosić i toczyć. 2) Z sprawiedliwey przyczyny powinna pochodzić. 3) Aby potencyi przeciwko której woyna się podnosi, krzywdy po przyiacielsku były wprzód przełożone i za dosyć uczynienie za nie wyciągane. 4) Aby po odmówieniu zadość uczynienia, powody do woyny przez publiczną deklaracyą były ogłoszone. Woyna, takowym obyczaiem nieogłoszona iest rzeczywistym rozboiem.

Prawa w stanie przyrodzenia woynie służyły nie ograniczone; w stanie obywatelskim pewne ustanowione są przepisy, od prawa narodów uczynione.

Z dwuch prawd gruntownych wszystkie woienne wypadaią prawa, 1) Wszystko co czyniemy i wykonywamy dla przeszkodzenia niesprawiedliwemu nieprzyiacielowi, aby nam nieszkodził, zgadza się z słusznością i sprawiedliwością. 2) Wszystko co nie służy ani pomaga do ocalenia naszego prawa, życia i kraiu iest dzikością, i okrucieństwem.

Trzy

Trzy reguły pokazuią obszerność i granice praw woiennych, 1) Zwycięstwa i pomyślne oręża powadzenie żadnego nie daią zwycięzcy prawa do kraiów podbitych, ieżeli go nie miał do nich przed rozpoczętą woyną. Owszem potencya, która bez sprawiedliwych przyczyn porwała się do oręża, nie tylko zwyciężoney powinna kraie zabrane wrócić, ale ieszcze za szkody i nakłady woienne nadgrodzić. 2) Wszystkie śrzodki do prowadzenia i zakończenia sprawiedliwey woyny potrzebne i zdatne, są sprawiedliwe. 3) Prawo na którego utrzymanie dobywamy oręża ma się ciągnąć nie tylko do powodu woyny, ale do przyczyn podczas woyny wynikłych. Ztąd wolno iest następować na przymierzników nieprzyiaciela naszego, i rozciągać zwycięstwa przewyższaiące pierwiastkową naszę pretensyą dla odzyskania nakładów woiennych.

Łupy nieprzyiacielowi zabrane należą do żołnierzy lub Króla według zwyczaiu różnych narodów. U Turków cztery części dostaią się żołnierzowi, piąta Sułtanowi abo Baszy woysko sprawuiącemu. U innych narodów sprzęty woienne zabrane należą do pana woynę toczącego; suknie, pieniądze, kleynoty, które na poboiowisku u trupów, abo u brańców są znalezione, do żołnierzy. W mieście dobytym wszystkie dzwony i sprzęty miedziane, mosiężne, spiżowe należą do wodza, które miasto dobyte pospolicie znacznym okupem ocala.

Prawa woyny powszechne są. 1) Woynę prowadzić właściwym polerownym narodom i ludzkości obyczaiem. 2) Nie wolno szkodzić nieprzyiacielowi sposobami nadzwyczaynemi, ani osobom oręża nie noszącym; zabierać trębaczów, doboszów, heroldów, wysłanych do rozmówienia się, strzelać do fortecy po wywieszoney chorągwi białey, używać broni iadem napuszczoney, strzelać z armat szkłem nabitych. trucizną zarażać wodę, nasadzać zdrayców na życie wodzów, lub Królów

lów nieprzyiaźnych, zabiiać nieprzyiaciół poddaiących się i broń składaiących, przelewać krew nieprzyiacielską bez potrzeby; płuć miasta, wsie, i publiczne gmachy, zalewać pola, gdy to nie pomaga do pokoiu przyspieszenia. 3) Też prawa obowiązuią: płeć żeńską szanować i oney cześć ocalać, przymierza na okup brańców czynić, mieysca święte czcić, i bez gwałtowney potrzeby onych nie używać na składy; kupcom handlu, wyiąwszy broń, dopuścić, zakładników dawać i brać, do kościołów nie strzelać &c:

Przestępuiący prawa woienne wystawuią życie swoie i swych obywatelów na niebespieczeństwo, i przymuszaią nieprzyiaciela do używania prawa odwetowania. Broniący uporczywie słabego zamku, daie prawo nieprzyiacielowi aby osadę żołnierską, dobywszy go szturmem, w pień wyciął i obywatelów odarł; używaiący okrutnych sposobów i niezwyczaynych, gdzie się w ręce dostanie nieprzyiaciela, może być sądzony i na gardle karany.

Brańców woiennych przedtym zabiiano, potym w niewolą podawano, teraz ich wymieniaią lub okupuią, abo po zawarciu pokoiu wolnie puszczaią Gdy iest umowa miedzy stronami woiuiącemi, każdego czasu mogą być brańcy oswobodzeni, będąc w mocy nieprzyiaciela, mogą się u niego na służbę zaciągać, przymusić ich do tego nie może, żywić powinien, Złapani ludzie nie woyskowi, iako to kapellani, lekarze &c powinnni być wolno puszczeni. Każdy braniec może uciec, ieżeli się nie obowiązał słowem tego nie czynić; brańca, który się obowiązał obietnicą nie woiować przeciwko nieprzyiacielowi, nie może pan iego własny przymusić do zgwałcenia obietnicy daney; braniec, który ukrył pieniądze, może ich użyć na swóy okup &c.

Potencye oboiętne nie powinne iedney stronie

woiuiącey sprzyiać ze szkodą drugiey. dla tey przyczyn y, gdy dwa okręty nieprzyiaźne wchodzą do portu obiętnego, ieden nie może wychodzić do ścigania drugiego chyba we 24 godzinach. Gdy iedna strona woiuiąca iest przyięta do kraiu oboiętnego, druga tym samym nabywa prawa podobnego. Potencye woiuiące powinne z oboiętnemi zachować przyiaźń sąsiedzką, poprzyiacielsku się z niemi obchodzić, ściśą zachować żołnierską karność, i wszystkie żywności płacić.

W trzecim prawa narodów podziale zamykaią różnego rodzaiu przymierza. Narody podczas woyny czworakie zawieraią przymierza: przerwy woyny, kartele abo umowy względem brańców, kapitulacye i uroczyste pokoiu przymierza; podczas pokoiu: sprzymierzenia się abo alliancye, ligi, umowy handlowne, małżeńskie &c. Ieszcze inne są traktaty publiczne, inne taiemne, inne daią zaraz prawo stronom, inne na przyszły przypadek zawieraią, których cel nie znayduie się, ale znaydować się i być może; ile iest materyi do czynienia miedzy ludźmi umów, tyle traktatów rodzaiów.

Aby traktaty i iakiekolwiek publiczne umowy ważyły powinne być od ludzi na to wysadzonych, i dostateczną mocą obdarzonych czynione, warunki onych z obu stron dobrowolnie umówione i przyięte, iaśnie i dokładnie ięzykiem iakimkolwiek, na który zgoda stron zaydzie, napisane, od Monarchów przyięte, i w pewnym umówionym czasie potwierdzone, co ratyfikacyą zowiemy. W niedostatku iedney z tych kondycyi traktaty nic nie ważą. Nic religia do włożenia obowiązku na sumnienie niema skuteczniey szego nad przysięgę; ta do zachowania traktatów uroczystych zawsze była używana, Monarchowie tak starożytni iako teraźnieysi umowy swych pełnomocnych ministrów nie tylko pismem, ale i przysięgą stwierdzali,

li, Ostatni poprzysiężony traktat iest liga powszechna Szwaycarska z koroną Francuską, od Ludwika XIV i 42. Szwaycarskich posłów w Paryżu r: 1663 zaprzysiężona. Chociaż przysięga iuż z traktatów iest wyrzucona nie przeto iednak przestały byc one aktem religii, poniewaź miedzy panami Chrześciańskiemi w imię Troycy Przenayświętszey się zawieraią, i ciż panowie w potwierdzeniach swych iako nayściśley się obowiązuią one zachowywać.

Wszystkie reguły, i kondycye do ważności szczegulnych umów potrzebne, zachowane być powinne swym sposobem w traktatach publicznych; błąd, omyłka, zdrada, gwałt i przymus tak kontrakty, iako traktaty czynią nie ważnemi. Obowiązek zachowania traktatów tym mocniey monarchów ściska, im z zgwałcenia onych większe pochodzą nieszczęścia, i na więcey osób rozciągaią się, niż z niedochowania szczegulnych umów. Iaka to iest hańba dla Monarchów, karać ostro swych poddanych za niedopełnienie umów i kontraktów; á czynić igrzysko z własnych obowiązków, i tym końcem zawierać traktaty, aby ieden oszukiwał drugiego.

Przerwa woyny (induciæ) iest umowa ustnie abo na piśmie uczyniona, która potencye woiuiące na pewny czas od nieprzyiacielskich wstrzymuie postępków nie znosząc woyny, właściwie mówiąc, iest to spoczynek pod czas woyny.

Przerwa woyny ma swoie rodzaie: bywa na kilka godzin dla pogrzebienia zabitych; na kilka dni dla nadciągnienia posiłków miastu obleżonemu, po których wyszłych, gdy miasto spodziewaney nie odbiera pomocy, poddaie się; na kilka miesięcy á pod czas lat dla umówienia warunków traktatu pokoiu. Przerwa woyny krótka czyni się słownie, dłuższa na piśmie; na kilka dni uczynio-

na, nie zamyka tego dnia, którego ſię czyni to ieſt że do liczby dni umówionych dzień ten nie powinien wchodzić; powſzechna rozciąga ſię na wſzyſtkie kraie potencyi woiuiących; ſzczegulna niektóre tylko mieyſca zamyka; uczyniona na ląd, zoſtawuie moc woiowania na morzu; zawſze ſię ſtanowi umową wyraźną, nigdy domyślną.

Skutki umowy na przerwanie woyny ſą 1) Ieżeli przerwa woyny ieſt powſzechna, nieprzyiacielſkie poſtępki uſtaią tak względem oſób iako maiątkow; wolno iednak ſtronom woyſko zaciągać, w żywności ſię opatrywać, twierdze naprawować; &c chybaby w umowie inaczey było warowano, ponieważ takowe czynności, zmierzaią ku właſney obronie i w pokoiu czynione być mogą. 2) Nie godzi ſię pod czas przerwy woyny przekupowac oſad żołnierſkich i brać fortelnie miaſta, ani oſadzać mieyſc obronnych, gór, ſzańców &c. które nieprzyiaciel opuścił. 3) Należy wrócić nieprzyiacielowi wſzyſtkie rzeczy, które podczas fryſztu woyny, trafunkiem nam ſię doſtały, chociażby te rzeczy przed umową nam były od nieprzyiaciela wzięte. 4) Podczas fryſztu woiennego wolno iedney ſtronie bywać u drugiey, ale bez aſſyſtencyi woyſkowey. 5) Ci, którzy w czaſie kończącey ſię umowy, znayduią ſię w kraiu nieprzyiacielſkim według prawa woiennego mogą być zatrzymani, ludzkość iednak wyciąga, aby byli wolno puſzczeni.

Kartel abo umowa na wymianę brańców podczas woyny ſtanowi ſię od kommiſſarzów potencyi woiuiących moc do tego od ſwych panów maiących; która od nich podpiſana, á od wodzów woyſk przyięta, nie potrzebuie potwierdzenia Monarchów. Warunki kartelu zwyczayne ſą; wymieniać w 15 dniach officyerów za równego ſtopnia officyerów, żołnierza za żołnierza; á płacić pewną ſummę,

za liczbę przewyżſzaiącą. Zwyczaynie wódz woyſkowy oceniony ieſt 5000 czerwonych złotych, generał-leytnant 2500 &c officyerów niżſzych i proſtych drabów zwyczaynym ieſt okupem, żołd ich mieſięczny. Podczas kommiſſarze umowę czynią, aby niewolników gdy będą zabrani zaraz za rewerſem ſtrony ſobie wydawały.

Inny kartel ieſt podczas pokoiu, którym potencye obowiązuią ſię wzaiemnie żołnierſkich wydawać ſobie zbiegów.

Kapitulacya ieſt umowa miedzy rządzcą miaſta oblężonego i wodzem nieprzyiacielſkim na piśmie uczyniona zamykaiąca warunki pod któremi miaſto oblężone poddaie ſię woyſku oblegaiącemu. Sposób poddania ſię dziś wzięty ieſt taki. Kommendat miaſta wywieſza chorągiew białą abo coż ſamo ieſt, wyſyła doboſza na wał oſtatni, który biie na poddanie ſię w bęben, i całą ſwą mocą krzyczy iż miaſto chce ſię poddać; w tym ſamym czaſie zakazuie kommendant pracować około naprawy murów i ſtrzelać do nieprzyiacioł. Wódz nieprzyiacielſki zwoływa natychmiaſt radę woyſkową i wyſyła deputatów do traktowania, dla pewności których miaſto daie zakładnikow. Umowa trwa długo lub krótko, ſtawa lub zrywa ſię, i w tenczas deputaci i zakładnicy na mieyſca ſwoie powracaią, à ſzturm przerwany znowu ſię zaczyna.

Przymierza pokoiu ſą uroczyſte umowy, które wſzczętą miedzy potencyami kończą woynę, i przepiſuią tymże potencyom i onych poddanym pewne prawa; á te z obu ſtron zachowane waruią im ſpokoyność.

Przedugodne warunki pokoiu ſą poſpolicie gruntem i treścią przymierza uroczyſtego; mieyſce na które zieżdżaią ſię pełnomocniy poczyta ſię zaobojętne, i od żadney potencyi woiuiąceynie może być naiechane; znacznieyſze w tym wieku po

koiu traktaty ſą; Utrechtſki roku 1713; Neyſtadſki r. 1721, Wiedenſki r. 1738, Belgradzki 1739, Akwiſgrańſki 1748.

Traktaty ſprzymierzenia ſię i ligi ſą umowy miedzy potencyami ku kraiów ſwych i poddanych obronie, pod czas iednak czynią ſię ku obronie trzeciego kraiu lub potencyi nie ſłuſznie naiechaney, takim traktatem była czworaka alliancya roku 1718, ku ocaleniu Włoſkich dzierżaw Karola VI Ceſarza przeciwko naiazdom Hiſzpańſkim; troiaka Anglii, liga Hollandyi i Szwecyi waruiąca całość Niderlandu przeciwko Ludwikowi XIV. roku 1668; wielka alliancya miedzy Leopoldem Ceſarzem, Anglią i Hollandyą na utrzymanie arcykſiążęcia, potym Ceſarza Karola VI przy koronie Hiſzpańſkiey roku 1701; Inne przymierza i ligi dumy, zemſty i nieſprawiedliwości pełne ſą na zniſzczenie kraiu iakiey potencyi; taka ieſt ſławna liga Kambreńska roku 1508 na podżiał i rozerwanie pańſtw Rzeczypoſpolitey Weneckiey uczyniona. Inne ſą przymierza zaczepne miedzy dwiema lub więcey potencyami uczynione do podnieſienia woyny przeciwko iakiey potencyi; inne przymierza odporne ku właſnych kraiów obronie; inne doczeſne do pewnych lat; á inne wieczne na wieczne czaſy uczynione, iakim ieſt traktat Karłowicki miedzy Polſką i Turkami r. 1699. Traktaty handlu, pokrewieńſtwa, przyiaźni, kraiów zamiany &c, z ſwych tytułów rzecz dokładnie wyrażaią. Truktaty ziednoczenia ſą gdy dwa lub więcey narodów, abo pańſtw iakichkolwiek przymierzem w iedne łączą ſię polityczne ciało; takim traktatem ieſt unia Polſki z Litwą roku 1569, Prowincyi. Belgickich w Utrechcie r. 1579, Anglii z Szkocyą 1707 &c. Inne przymierza nazwane *Pacta familiæ* miedzy udzielnemi iedney familii panami dla całości, i obrony pańſtw, lub ſukceſſyi zawarte; taki traktat roku 1761 dnia 15 Sierpnia familia uczyniła Borbońſka: Królowie Francuſki, Hiſzpańſki, Sycyliyſki i Xiążę Parmeńſki; inne

inne ſą łeſzcze przymierza nazwane *Pacta confraternitatis* Niemcom zwyczayne, względem ſukceſſyi uczynione, z warunkiem, aby państwa familii odumarłey na tę ſpadały, która drugąby przeżyła. Naydawnieyſze i naypierwſze takowe *pactum* zaſzło r. 1375 miedzy Land-hrabiami Myszyńſkiemi i Haſkiemi; r. 1475 miedzy temiż Land-hrabiami Haſkiemi i domami Saſkiem i Brandeburſkim; r. 1571 miedzy Ianem Ierzym Elektorem Brandeburſkim i Xiążętami Pomorſkiemi; r. 1442 miedzy Fryderykiem Elektorem Brandeburſkim i Xiążętami Meklenburſkiemi &c.

Ratyfikacya abo potwierdzenie traktatu moc i ważność daie traktatowi; Monarcha powinien potwierdzić traktat zawarty od ſwych Miniſtrów, inaczey powinien abo onych ſądzić, abo ſtronie kontraktuiącey wydać i nakłady wſzyſtkie wrócić. Gdy Monarcha nie potwierdziwſzy traktatu imieniem ſwym zawartego umiera, naſtępca na tron może go potwierdzić, abo odrzucić.

Gwarancya traktatu ieſt oſtrzeżenie i upewnienie warunków onego, które ſobie potencye przymierze czyniące przyrzekaią, a podczas innych potencyi oboiętnych do takowey gwarancyi zapraſzaią. Potencya traktat gwałcąca, każdego z gwarantów obraża; naylepſzą ieſt gwarancyą interes właſny potencyi przymierze czyniących, abo moc zdolna do zemſzczenia ſię nad przymierze gwałcącym. Gwarancya żadnego prawa właſności nie daie, ale gdy to na ſłuſzności ſię zaſadza, one waruie i umacnia, przeto nieſprawiedliwych traktatów nic nie ważą gwarancye. Gwarantować rzecz nieſłuſznie komu wydartą, abo przywłaſzczoną, ieſt ſtać ſię uczeſtnikiem nieſłuſzności i rozboiu.

Do czwartego prawa narodów działu wchodzą tytuły, przodkowanie, prawa ſzczegulne, przywileie, i pretenſye wzaiemne Monarchów świata.

Prawo publiczne do iednego zmierzą celu we wszystkich narodach i obywatelskich towarzystwach, to ieſt do utrzymania porządku i sprawiedliwości zachowania. We wszystkich Europeyskich państwach, prawa kraiu gruntowe, obowiązki wzaiemne Monarchów i ich poddanych, sposób i zwyczay następowania na tron, i kształt pewny rządu składaią prawo publiczne, i dlatego to prawo wszystko to zamyka, co tylko może się ściągać do porządnego narodów uszczęśliwienia. 1) Rząd Ekonomiczny towarzystw szczególnych abo domowych to ieſt męża i żony, rodziców i dzieci, panów i sług abo co toż samo ieſt gospodarzów i czeladzi, z tego albowiem troiakiego pierwiastkowego towarzystwa i wielkie i małe składaią się narody, 2) Zwierzchność kraiowa wzięta w powszechności i uważona względem swego początku, zamierzenia, własności i skutków. 3) Zwierzchność kraiowa wzięta w szczególności względem mocy prawodawczey, sędziowskiey, przymuszaiącey i wszystkich innych władz, które z tey troiakiey mocy wypływaią, a zwierzchności kraiowey udzielney koniecznie przynależą. 4) podległość i prawa poddanych, cudzoziemcóm zabronione. 5) Ogłoszenie Królów, ich namaszczenie, koronacye, opieka, z niey wyiście, podczas ich niebytności, lub lat niemowlęcych rządów państwa sprawowanie. 6) Powinności wzaiemne Monarchów i ich poddanych.

Prawo publiczne szczególne ieſt rozporządzenie porządku i rządu szczególnego narodu. Nasze Polskie zamyka się w ustawach seymu Lubelskiego r. 1569, w artykułach Henrykowskich i poznieyszych konstytucyach.

Prawo cywilne są ustawy od zwierzchności publiczney i prawney w każdym państwie, przepisane; nazywa się *cywilne*, że ieſt właściwe pewnemu naro-

rodo-

rodowi składaiącemu zgromadzenie obywatelów, które Łacinnicy słowem *civitas* wyrażaią. Prawo Starożymskie nazywa się prawem cywilnym pospolitym, że iest praw idem wszystkich narodów prawa własnego niemaiących i że wszystkie prawa rozumnie pisane z prawa Rzymskiego, iako że źrzodła są czerpane. Prawo to składa się z dekretów sądowych, edyktów, praw ustanowionych od dawnych Królów, gminu, Senatu i Cesarzów Rzymskich; więc prawo Starorzymskie nic innego nie iest tylko zebranie praw królewskich, i na 12 tablicach napisanych uchwał senatu i gminu, edyktów dawnych Cesarzów *constitutiones principum* nazwanych, z prawa Gregoryańskiego, Hermogiańskiego, Teodozyusza, Justyniana Cesarza instytucyi, dygestów, pandektów, z praw nazwanych *novellæ* i *Basilicæ*.

Za czasu Konstantyna W. Cesarza dway prawnicy *Gregorius* i *Hermogenes* zebrali, każdy z osobna, prawa, ustawy Cesarskie od Adryana aż do Dyoklecyana i Maxymiana Cesarzów, od imienia zbieraiących nazwane były te prawa: *Codex Gregorianus* i *Hermogenianus*; ponieważ nieurzędownie były zebrane inney powagi w sądzie nie miały nad tę, którą im dawały ustawy Cesarskie w nich wiernie wypisane.

Teodozyusz młodszy Cesarz kazawszy ośmiu prawnikom zebrać wszystkie prawa, ustawy, nakazy, Cesarzów przodków swoich i swoie własne i na 16 ksiąg one podzieliwszy według różności materyi, nazwał to zebranie od imienia swego *Codex Theodosianus* i po całym państwie ogłosił r. 438. To praw zebranie miało być tak dokładne, że Teodozyusz nie miał sam ani Cesarz zachodni Walentynian III zięć iego stanowić żadnego na potym prawa. Ten zakaz skutku nie wziął. Sam Cesarz dopełniaiac swoie praw zebranie albo *codicem* wiele nowych uczynił ustaw, które były nazwane *No-*

vellæ constitutiones. Tych nowych ustaw pięćdziesiąt iednę *Cujas* Prawnik Francuski z różnych pism zebrał i na czele Statutu Teodozyańskiego położył. Walentynian III niektóre także z strony swoiey dał prawa.

Justynian Cesarz nowe praw Cesarskich wydał zebranie od *Triboniana* sławnego prawnika wypracowane r. 528. To zebranie składało się z trzech dawnieyszych od Grzegorza, Hermogenesa i Teodozyusza wydanych i nazwane było *Codex primæ redactionis*, dla różnicy od drugiego wydania w kilka lat potym uczynionego. Roku 533 wyszły na świat Instytucye Justiniana Cesarza na cztery księgi rozdzielone, to Justyniana dzieło iest treścią prawa Rzymskiego. Nasz Polak Szymon Starowolski przysłużył się oyczyźnie uczonym tych ksiąg wykładem *Commentaria in Libros institutionum Justiniani* drukowanym w Krakowie 1638 a przedrukowanym w Rzymie r. 1648. Roku 534 (inni kładą rok 533.) pokazały się Digesta abo Pandekty pracą Triboniana z pomocą 16 Prawników zebrane i na 50 ksiąg według materyi prawnych rozłożone. Dygesta abo Pandekty są zebraniem naypięknieyszych zdań dawnych Prawników Rzymskich z więcey niż 2,000 ksiąg wyciągnione którym zdaniom Justynian Cesarz listem swym na czele Digestów położonym nadał moc i powagę prawa: tegoż samego roku Tribonian z rozkazu Cesarza poprawione wydał ustaw Cesarskich zebranie pod tytułem: *Codex repetitæ prælectionis.*

Novellæ Justyniana są iego prawa i rozkazy po wydaniu statutu abo *Codicis*, Instytucyi i Pandektów ogłoszone, w których Cesarz zamknął te sądowe sprawy, które w pierwszych iego prawach nie były dotknięte. Takowych nowych Cesarskich ustaw niektórzy teraznieysi prawnicy liczą 168. Teodozyusz młodszy i Walentynian III Cesarze dla nauki prawa publiczną w Carogrodzie założyli szko-

lę,

łę, Justinian dwie inne prawa postanowił szkoły, iednę w Rzymie, drugą w Berycie w Fenicyi. Wszystkie zebrania praw Justynianowych były Łacińskim pisane językiem, które Fokas Cesarz kazał po Grecku wyłożyć, ustanowiwszy, aby sam ieden język Grecki był używany w szkołach i sądach. Musiało do tego powodem być Fokasowi zaniedbanie na wschodzie języka Łacińskiego, którego nikt iuż nie rozumiał nawet miernie za panowania Maurycego Cesarza; Patronowie u sądu prawa Łacińskie przywodzili, których ani oni sami, ani Sędziowie nie rozumieli.

Basilicæ są prawa Rzymskie od Justyniana Cesarza wydane, a od Bazylego Cesarza zebrane i pewnym porządkiem rozłożone i skrocone. Za życia tego Cesarza dzieło doprowadzone było do ksiąg 40. Syn iego Leon Filozof osiadłszy roku 886 po śmierci oyca tron wschodni, przydał ksiąg 20 i te prawa zawarte w księgach 60 od imienia oyca swego nazwał *Basilicæ*. Dzieło to było roztrząśnione i porządniey rozłożone za Cesarza Konstantyna Porfirogeneta, który ogłosić one kazał r. 910 i od tego czasu prawa Justyniana były zarzucone, a *Basilicæ* stały się prawem powszechnym państwa wschodniego aż do zburzenia onego przez Machometa II, r. 1453. Te prawa do naszych nie przyszły czasów. Prawnicy wielcy, a między niemi sławny *Cujas*, prácowali nad zebraniem onych z różnych pism dawnych; a roku 1647 *Fabrot* rodem z *Aix* prawnik Francuski wydał ie w 7 tomach *in folio* po Grecku z tłumaczeniem Łacińskim. Wiele iednak iest mieysc nie napełnionych dla niedostatku prawdziwego textu.

Prawo szczegulne abo prywatne ma za cel sprawy szczegulne obywatelów wziętych w osobności, nie w powszechności; to iest każdego z osobna, nie wszystkich razem obywatelów naród cały czyniących, i iednego tylko narodu służy obywatelom.

Wró-

W równych kraiach znayduią się Prawa cywilne mądrze i sprawiedliwie napisane.

W Państwach Króla Sardyńskiego *Codex Victorianus*; w Danii, *Codex Danicus Christiani* V abo Statut Duński zebrany z prawa ziemskiego to iest dawnych zwyczaiów i Statutu Waldemara II na 6 ksiąg podzielony. I) Zamyka proces prawny, II rząd duchowny. III dział obywatelów na różne stany, onych przywileie, urzędy, porządek miast wewnętrzny &c. IV. ustawy morskie, V kontrakty i sposoby nabywania własności. VI prawa gardłowe, którymi tortury iako ludzkości i Chrześciaństwu przeciwne, zakazane; &c.

W kraiu naszym prawa Koronnego pisanego naypierwszy ustanowca iest Kazimierz z tey przyczyny sprawiedliwym nazwany; dowodzi tego przemowa Kazimierza Wielkiego przed iego ustawami położona, w którey prawa sprawiedliwego Kazimierza wychwala, oraz mocno zaleca, aby poprawione i składniey napisane nie po iedenkroć były czytane. Wyrażenie to pokazuie, iż od Kazimierza W. włożone są w iego statut abo iako dawniey zwano *in librum terrestrem* w Wiślicy r. 1347 podług historyi, á podług Herburta roku 1368 wydany; za panowania i z rozkazu Alexandra Króla Jan Łaski Kanclerz na ów czas W. Koronny wszystkie prawa, ustawy i przywileie dawnych Królów i samego Alexandra w iednę księgę zebrał i do druku w Krakowie r. 1506 podał, dawszy pracy swey napis *Commune Poloniæ regni privilegium Constitutionum & Indultuum*. To iest pierwszy statut Polski, do którego uczony Kanclerz przydał, *Libros duos juris civilis Magdeburgensis, & provincialis Saxonici cum tertio libro juris feudalis*.

Za panowania Zygmunta I ustawy i prawa tegoż Króla od niewiadomego obywatela zebrane wyszły z druku w Krakowie r. 1524. a potym poślednieyszemi statutami tegoż samego Króla dopełnione w Zamoyściu r. 1562.

Z sa-

Z ſtatutu Łaſkiego i Zygmunta Króla ſtatut ſwóy wypiſał Jakub Przyłuſki z Plebana Mościckiego Piſarz ziemſki Krakowſki, przydawſzy prawa od roku 1538 do r. 1550 ſtanowione w Krakowie r. 1553. pod tytułem *Statutorum Collectio*. Wſzyſtkie prawa podług materyi na oſoby, rzeczy i czynności, podzielonych rozłożył.

Janowi Herburtowi Kaſztelanowi Sanockiemu á na ów czas Podkomorzemu Przemyſkiemu zleciła Konſtytucya ſeymowa r. 1563 - i 1564 Statut koronny Przyłuſkiego po Polſku przełożyć, co on należycie tym ſpoſobem wykonał, naprzód wydał ſtatut łaciński pod napiſem *Statutum Regni Poloniæ ſeu de legibus* &c. i do druku podał w Zamościu r. 1557; potym tenże ſam ſtatut na materye porządkiem obiecadłowym rozłożył. Pierwſzy raz ten ſłownik prawny wyſzedł z druku w Krakowie r. 1563; á oſtatni po wielu edycyach w Lublinie r. 1756. Statut Polſki od Herburta przełożony pierwſzy raz z druku na świat ſię pokazał razem z ſłownikiem prawnym r. 1563, Stanisław Sarnicki Woyſki Kraſnoſtawſki zebrał prawa Polſkie, które pod tytułem: *Statuta i Metryka* przywileiów Koronnych drukowane ſą w Krakowie r. 1597.

Jan Januſzowſki Archidyakon Sądecki wydał w Krakowie r. 1600. *Statuta, prawa, i Konſtytucye Koronne, Łacińſkie i polſkie* kſiąg 10.

Paweł Szczerbicz Proboſzcz Sandomierſki, zebrał także prawa Polſkie, które wyſzły z druku pierwſzy raź w Brunsbergu r. 1604 pod tytułem: *Promptuarium ſtatutorum omnium & Conſtitutionum Regni*. A prawo Saſkie i Magdeburſkie porządkiem obiecadła pod tytułem *Speculum Saxonum* od tegoż autora zebrane, we Lwowie r. 1581.

Od roku 1550 prawa Polſkie oyczyſtym ięzykiem piſane mianuią ſię Konſtytucyami ſłowem z prawa Rzymſkiego wziętym.

Statut Litewſki ſtary wydany był po Ruſka za Zygmunta I roku 1529, iako o tym naucza Statu-

tu nowego Rozd: 7 art: 13. Potym za Zygmunta Augufta z prawa Rzymfkiego i różnych państw Chrześciańfkich od famychże obywatelów Xięftwa Litewfkiego poprawiony, á przywileiami w Bielfku i Wilnie wydanemi, był utwierdzony. Naoftatek przez Deputatów na feymikach na to wybranych poprawiony, na feymie elekcyinym r. 1587 przeyrzany, á na koronacyi r. 1588 potwierdzony, kofztem Lwa Sapiehy Podkanclerzego Litewfkiego do druku Polfkim i Rufkim ięzykiem podany, potym nie poiedenkroć przedrukowany, do tych czas ieft w używaniu. Oftatnia edycya Wileńfka r. 1744.

Prawo pifane fą pewne uftawy od zwierzchności prawney, iako to: Monarchów, Senatu abo gminu dane i ogłofzone.

Prawo niepifane pochodzi z zwyczaiów do narodu wprowadzonych, ktore przez dobrowolne przyięcie obywatelów i zezwolenie zwierzchności naywyżfzey nabyły mocy prawa.

Prawo Kościelne ieft zbior uftaw, ktorych Chryftus Pan dla całości wiary, utrzymania w czyftości nauki obyczayney, iako też dla rządu Kościoła fwego i karności Kościelney pierwfzy grunt założył, ktore Apoftołowie, Jch uczniowie, i naftępcy przyięli, i fami według okoliczności i potrzeby czynili. Prawo dzifieyfze kościelne fkłada fię z praw w piśmie S. danych, z uftaw zborów, z dekretow Papiefkich, z zdań Oycow SS. i zwyczaiow od dawności przyiętych i poddanych, które fą prawidłem wiary i karności kościelney.

Prawo Kanoniczne dzifieyfze fkłada fię z fześciu rożnych zebraniow, a te fą 1) Dekret Gracyana Mnicha Benedyktyna *Concordancia difcordantium Canonum*, nad ktorym on pracował w klafztorze Bonońfkim przez lat 24 od r. 1127 do r. 1151 zbieraiąc kanony i mieyfca onych na pozor fporne z fobą godząc. Omyłki Gracyana poprawił Antoni Au-

gu-

gustyn w księdze swey *de emendatione Gratiani*. Jeżeli Dekret Gracyana był od Eugeniusza III Papicża potwierdzony, dostateczney nie masz pewności. Papieżowie Pius IV i Pius V różnych zażyli uczonych ludzi do poprawy Dekretu Gracyana. 2) Grzegorz IX Papież r. 1230 zebrać kazał dekreta i ustawy z listcw różnych Papieżów wybrane. Zebranie to było pracą Raymunda *de Pennafort*, który to dzieło zamknął w 5 księgach, a Gregorz listem swoim dał mu moc prawa. To zebranie iest drugą częścią prawa kościelnego. 3) Bonifacy VIII Papież idąc za przykładem Grzegorza IX nowe uczynił zebranie r. 1297 dekretów Innocentego IV i innych ustaw kościelnych. Ta trzecia część prawa kościelnego nazwana iest *Sextus* to iest *Sextus Liber Decretalium*. 4) Klemens V następca Bonifacego zebrać kazał dekreta zboru Wiedeńskiego i swoie własne, które Jan XXII Papież ogłosił r. 1317 pod nazwiskiem *Clementinæ* 5) Tenże Jan XXII dał swoie własne ustawy nazwane *Extravagantes Ioannis* XXII 6) Nakoniec tegoż samego Jana XXII i następców iego wyszły na świat ustawy nazwane *Extravagantes Communes*.

ROZDZIAŁ III.

O Wiarach i Sektach.

SAma iedna tylko prawdziwa iest Wiara Katolicka powszechna Rzymska, inne iakiekolwiek wiary są wynalezione od ludzi Sekty abo fałszywe Religie.

Wszystkie wiary świata zamykaią się we czterech rodzaiach, które są: 1) Wiara *Chrześciańska* abo *Chrześciaństwo*, 2) Wiara *Zydowska*, 3) *Turecka*, 4) *Pogańska*, która zamyka wszystkie sekty tak bałwochwalskie iako fantastyczne.

Wiara

Wiara Chrześciańſka dzieli ſię na trzy części, na Wiarę Katolicką Rzymſką, na odſzczepieńſtwo albo ſekty Syſmatyckie i na Proteſtańſkie.

Wiara Katolicka kwitnie ſama iedna we wſzyſtkich państwach Włoſkich, we Francyi, Hiſzpanii, Portugalii, w Czechach, Niderlandzie Auſtryackim. w różnych państwach Rzeſzy Niemieckiey, iako to: Auſtryi, Bawaryi, trzech Elektoratach duchownych, Biſkupſtwach i Opactwach Katolickich, w ſiedmiu Kantonach Szwaycarſkich, w Walezyi, znacznieyſzych częściach Królestwa Polſkiego i Węgierſkiego, w oſadach za Europą leżących Hiſzpańſkich, Portugalſkich i Francuſkich; ieſt dopuſzczona w państwach Pruſkich, w Perſyi, w Turcyi, w Irlandyi &c. Nakoniec światło prawdziwey wiary po wſzyſtkich świata częśsiach ieſt rozniesione.

Wiar odſzczepieńſkich znacznieyſzych ieſt 8: 1) Grecka. 2) Moſkiewſka, 3) Syryiſka, 4) Iakobitów Georgiańſka, 5) Ormiańſka. 6) Egypſka abo Kopſka, 7) Abiſſyńſka, 8) Neſtoryańſka.

Proteſtańſkie znacznieyſze ſą: 1) Luterſka, 2) Kalwińſka, 3) Nowokrzczeńców, 4) Socyniańſka abo Aryańſka, 5) Kwakierów.

Odſzczepieńcy od Proteſtantów różnią ſię: Odſzczepieńcy ſą ci, którzy oddzieliwſzy ſię od ſpołeczności Kościoła Rzymſkiego nie byli od tegoż Kościoła potępieni iako Heretycy, chociaż niektorzy z nich wpadli w wielkie błędy i tym ſię różnią od Heretyków, którzy odpadłſzy od iedności kościoła za błędy ſwoie byli wyklęci.

Odſzczepieńſtwa Greckiego początek przypada na wiek IX za ſławnego Patryarchy Carogrodzkiego Focyuſza, zupełne zaś od iedności Kościoła Rzymſkiego odpadnienie ſtało ſię w wieku XI za Patryarchy Michała Cerularyuſza. Odſzczepieńcy Greccy maią 4 Patryarchów Carogrodzkiego, Alexandryiſkiego, Antyocheńſkiego i Iorozolimſkiego, przy wolności wiary ſwoiey w wielkiey znayduią ſię liczbie w Turcyi Europeyſkiey, Azyatyckiey, w Egypcie, na wſzyſtkich wyſpach Archipela-

pelagu, w niektórych Prowincyach Austryackich, Weneckich; nie uznaią przodkowania Stolicy Rzymskiey, ani pochodzenia Ducha S. od Syna, maią za Heretyków tych, którzy ich w czynieniu krzyża S. nie naśladuią kładąc rękę pierwiey na ramię prawe niż na lewe.

Moskiewską w państwie Moskiewskim iest wiarą panuiącą i zachodzi w Polszcze na Ruś zerwoną, Ukrainę, na Ruś białą, czarną, i niektóre mieysca w Litwie i Kurlandyi; nie różni się od odszczepieństwa Greckiego; nabożeństwo i mszą odprawuie ięzykiem Słowieńskim i od roku 1588 nie podlega zwierzchności Patryarchy Carogrodzkiego. Od tego czasu aż do roku 1703 Moskale własnych swych mieli Patryarchów, którego roku gdy Adryan X Patryarcha Moskiewski umarł, Piotr I Car Moskiewski tę godność kościelną zniosł i na iey mieysce zbór abo Synód do rozsądzenia spraw duchownych z 14 Prałatów, Archireiów i Władyków ustanowił roku 1718, nadawszy mu tytuł Nayświętszego, Patryarsze przedtym służący i kościelne prawa przepisawszy.

Wiara Georgiańska ledwie się różni od Greckiey, całą zabiera Georgią, ma swego Patryarchę mieszkaiącego w Teflis; Mingrelianie wybiwszy się z pod władzy Georgianów ustanowili własnego Patryarchę. Wiara iednak tych dwuch narodów iest taż sama. Duchowieństwo tameczne iest tak proste, że nawet Biskupi czytać nieumieią i mszą z pamięci odprawuią. Pierwsza u nich spowiedź odprawuie się przed ślubem.

Wiara Syryiska Iakobitów nazwana iest od Iakoba Zangali Mnicha Eutychiana, który wieku VI poświęcony Biskupem błędy opowiedział Eutychiańskie w Mezopotani i Armenii; że różne Syryiskie Eutychesa sekty do niego się przyłączyły, Grecy nazwali ie od imienia iego Iakobitami. Wyiąwszy że dwuch natur w Chrystusie nieprzypuszczaią, od Greków w istotnych wiary artykułach nie różnią się. Patryarcha ich mieszka w klasztorze nazwa-

nym

nym *Safran* dwa dni iazdy od *Dyarbeku* i rozciąga władzę swoię duchowną na Syryą i Dyarbek, to iest dawną Mezopotamią.

Wiara Ormiańska kwitnie w oboiey Armenii, w Persyi, w niektótych prowincyach Turcyi Azyatyckiey. Ormianie Perscy maią swego Patryarchę w Edchimiadzinie klasztorze o mil dwie od Erywanu; Tureccy zaś maią swego własnego w mieście Cylicyiskim *Sis*. Wierzą oni z kościołem Greckim, że Duch S. nic pochodzi od Syna i z Eutychianami iednę tylko naturę wyznawaią w Chrystusie; oprócz pierwszych trzech zborów. żadnych innych nie przyimuią, obrazom żadney czci niewyrządzaią, krzyż S iednak maią w uszanowantu. Nie przyimuią czysca, za dusze iednak zmarłych modlą się i msze odprawuią, trzymaią że ani dusze sprawiedliwych do nieba, ani niesprawiedliwych do piekła nie dostaią się przed dniem sądnym, zwierzchności Stolicy Rzymskiey nie uznaią, chociaż Papieża Pasterzem powszechnym i Namiestnikiem Chrystusa Pana być mienią. Z pomiędzy sakramentów wyrzucaią bierzmowanie i ostatnie pomazanie. Do Kommunii przypuszczaią dzieci przed wzięciem rozumu. *Ormianie* w iedności kościoła Rzymskiego zostaiący maią dwuch Arcybiskupów, iednego we Lwowie w Polszcze, władzę swoię duchowną ne całą Ruś, Podole, Wołoską ziemię i Ormianów w Moskiewskim państwie osiadłych rozciągaiącego, drugiego w mieście *Abrener* w Persyi.

Wiara Koptów od miasta *Kopte* podług niektórych nazwana, w samym tylko znayduie się Egypcie, w istotnych artykułach zgadza się z Jakobitami, ma własnego Patryarchę następcę sławnego Dyoskora, który pisze się Patryarchą Alexandryiskim i mieszka w Kairze.

Sekta Nestoryańska od *Nestoryusza* Patryarchy Carogrodzkiego w wieku V, imię wziąwszy rozkrze-

krzewiła się w kraiach wschodnich, w Syryi, Ziemi Chaldayskiey, Tartaryi, Palestynie, a około roku 650 wniosła naukę Chrześciańską, według mniemania niektórych, do Chin. Do tych czas Nestoryanie znayduią się w zachodniey Armenii, w Syryi, Persyi, w Indyi z tey strony rzeki Gangesu, gdzie ich właściwie Chrześcianinami S. Tomasza nazywaią. Maią dwuch Patryarchów: pierwszy mieszka w klasztorze Elkong przy mieście Mosul, pisze się Patryarchą Seleucyiskim abo Bagdackim i rozciąga władzę swoię na Dyarbek, część Persyi i Indyi. Drugi w Persyi w Prowincyi Aderbianie abo dawney małey Medyi zwaney Antropatena. Nestoryanie dwie w Chrystusie uznawaią osoby i MARYI Pannie tytułu nie daią Matki Boskiey, lecz tylko Chrystusowey, w innych wiary swey artykułach zgadzaią się z Grekami.

Sekta Abissyńska panuie w Abissynii, nie różni się od Koptów chyba w niektórych obrządkach.

Między wszystkiemi Dyssydeńskiemi naukami Luterska i Kalwińska w niektórych kraiach są wiarą panuiącą. Luterska panuie w Szwecyi, Danii, we wszystkich niemal państwach Niemieckich północnych, obszernie się rozciąga w Prusiech Brandeburskich i Polskich, w Kurlandyi, w Węgrzech, Ziemi Siedmiogrodzkiey, Turcyi, Hollandyi, &c. i ma wolność swych obrządków w Polszcze. Marcin *Luter* rodem Sas roku 1517 powstał na odpusty i wypowiedział woynę Kościołowi Rzymskiemu.

Kalwińska panuie w Anglii, Hollandyi, czterech Kantonach Szwaycarskich w *Urychu*, *Bazylei*, *Szafuzie* i *Bernie*. a przez część w kantonach *Glaris* i *Appenzel*, w Rzeczypospolitey Genewskiey, w znaczney części Gryzonów, w Hassyi, w osadach Angielskich i Hollenderskich za Europą leżących. Toż samo Kalwińlstwo rozszerzyło się w Węgrzech, w kraiach Palatyna Reńskiego. w Ziemi Siedmiogrodzkiey i iest dopuszczone w Polszcze.

Wiara Kalwińska nie iest wszędzie iednostayna: w Anglii dzieli się na Prezbyterańską i Biskupią:

Prezbiterańska iest ściśłą i właściwie Kalwińską nauką podlegaiącą zwierzchności Starców i Fararzów. *Biskupia* iest taż sama nauka Kalwińska, lecz co do obrządków i karności kościelney bardzo Kościołowi Rzymskiemu podobna; ma ona swych Biskupów, Kanoników, Kapłanów, Plebanów i na kształt Liturgii. Część dawnego prawa kościelnego i dekretów Papieskich na rozkaz *Grzegorza* IX zebranych, nabożeństwa publiczne i sposób udzielenia Sakramentów niemal tenże sam co i w Kościele Rzymskim od tey sekty iest zatrzymany i do tych czas dochowany.

Sekta *Socynianow* nazwana od Fausta Socyana narodzonego w Siennie roku 1539 nie przyznawa Bostwa Chrystusowi Panu, znosi grzech pierworodny i potrzebę nie pochybną Chrztu S. za prawidło wiary stanowi rozum ludzki. Ta zaszczepiona w Polszcze od Fausta Socyana, wygnana ztamtąd była r. 1658, teraz w samey tylko ziemi Siedmiogrodzkiey publicznie swoie odprawuie nabożeństwo. Według powszechnego mniemania kacerstwa Nowokrzczeńcow wynalazcami byli Tomasz Munser i Mikołay Storck oba Lutra uczniowie; według nauki Nowokrzczeńców, chrzest dzieciom nie powinien być dawany przed wiekiem rozsądnym, a gdy przedtym wiekiem iest dany, powinien być powtorzony, ponieważ dzieci, aby mogły ważnie i pożytecznie tę przyiąć taiemnicę, maią mieć doskonałe rozeznanie dla poznania obowiązków swey wiary. Manistowie sekta Nowokrzczeńców osiadła po różnych mieyscach w Hollandyi, Niemczech i w Polszcze.

Kwakierowie nazwani drżący, że pod czas słowa Bożego z domniemanego swego obiawienia drżą. Kacerstwo to początek bierze od Ierzego Foxa Anglika prostego szewczyka. Kwakierowie niemaią żadnych świąt, chrztu i kommunii, nayprzednieysze

ſze nabożeńſtwa ſwego ćwiczenia zakładaią na głębokich myślach, rozważaniach i zachwyceniach, ięczeniach, wzdychaniach, które oni mniemaią być ſkutkiem ducha wewnętrznego ich ożywiaiącego i w nich mówiącego; ięzyków umieiętność, gładkość mowy i wſzyſtkie nauki, lekce ważą. Tytuły cześć czyniące odrzucaią, równie do Króla iako do naypodleyſzych ludzi mówiąc, ſłowa *ty* używaią, podatki płacą nie badaiac ſię na iaki koniec one ſą nakazane, ſuknie poſpolicie noſzą czarne z proſta zrobione, bez fałdów na bokach, bez guzików na kieſzeniach i rękawach, kapeluſzów używaią ſzerokich z brzegami opuſzczonemi. Kacerſtwo to fantaſtyczne dopuſzczone w Anglii i Hollandyi, naybardziey rozkrzewiło ſię w Ameryce Prowincyi Angielſkiey Penſylwanii.

Wiara Zydowſka dzieli ſię na 3 ſekty: *pierwſza* Zydów poſpolitych abo Talmudyſtów; *druga* Karaimów; *trzecia* Samarytanów.

Sekta Zydów poſpolitych ieſt naylicznieyſza, mało iednak ich ieſt w Europie, daleko więcey w Afryce, a naywięcey w Azyi, nic zgoła w Ameryce. Karaimowie w niektórych ſię tylko mieyſcach znayduią: w Polſzcze, w Litwie, w Carogrodzie, w Kairze, i w wielu miaſtach wſchodnich. Tym oni od innych Zydów różnią ſię, że tylko ſłów textu piſanych trzymaią ſię, a wſzyſtkie wykłady i podania rabinów odrzucaią. Samarytani których ſekta z króleſtwem Izraelſkim roku przed Chryſtuſem 975 zaczęła ſię, znayduie ſię ieſzcze w ziemi świętey w mieście Napluzie, przedtym zwanym Sychem, w Damaſzku, Kairze, i w innych miaſtach Tureckich.

Mahometańſka religia, którey treść n tym zawiſła: *że ieden tylko ieſt Bóg i że Mahomet ieſt tego Boga Prorokiem*, rozciąga ſię we wſzyſtkich trzech ſtarego świata częściach, Azyi, Afryce i Europie. W Azyi Mahometańſka panuie, religia niemal ſama iedna w Arabii, Turcyi Azyatyckiey, w Perſyi

Indoſtanie, w Indyi z tey ſtrony Gangeſu, na wyſpach Maldywſkich, w znacznieyſzych częściach wyſpów Sądzkich, na Moluckich i w ſtronach zachodnich Tartaryi wolney; w Afryce panuie w Egipcie, Barbaryi całey, w Biledulgerydzie, w Sarze, w Nubii, w iedney części Nigrycyi, w wielu mieyſcach w Zangwebarze i znayduie ſię w Abiſſynii; w Europie, w Turcyi i Tartaryi.

Po śmierci Mahometa, gdy Alkoran zdał ſię być do zrozumienia poſpolitemu ludowi badzo ciemny Omar III i Ali V naſtępcy Mahometa proſzeni o obiaśnienie trudności, one podług ſwego zdania tłomaczyli; tłomaczenie to od przyiacioł ich przyięte dało dwum ſektom początek, z których pierwſza idąca za tłomaczeniem Alego nazwana ieſt *Chia*; druga od przyiacioł Omera przyięta wzięła imię *Sunni*, pierwſza rozkrzewiła ſię w Perſyi; ſekta Sunniſtów ieſt wiarą Turków, Tatarów, Mogołów i innych Mahometanów.

Sekty w pogaństwie ſą niezliczone: znacznieyſze iednak ſą: Perſka nazwana *Parſis*, Indyiſka, Chińſka, Tatarſka nazwana *Lamas*, Iapońſka &c.

Religia *Parſis* panuiąca przedtym w Perſii i uznawaiąca Boga iako Stworzyciela świata, a ogień wyobrażeniem Boſkim czyniąca trwa do tychczas po niektórych mieyſcach w Eraku abo dawney Partyi, Kermanie i nad brzegami odnogi Perſkiey; znayduie ſię także licznie nad rzeką Indem abo Syndą, w Guzaracie i w Indyi. Poſpolite ludzi uczonych mniemanie tey ſekty pogańſkiey wynalazcą czyni Zoroaſtra abo podług wſchodnich kraiów Zerduſta, który dwa nieomylne wſzyſtkich rzeczy ſtanowił początki, ieden rzeczy dobrych nazwany *Oromazes*, drugi rzeczy złych nazwany *Ahryman*, z których początkowi rzeczy dobrych abo Oromazes, kazał cześć oddawać Boſką w poſtaci ognia, który czynił prawdziwym obrazem Boſtwa. Mahometanie ſektarzów Zoroaſtra dziſieyſzych nazywa-

zywaią *Gebrami* abo *Gąwrawi*, którzy zwyczaiem dawnych Perſów ogień chowaią uſtawiczny i zachowuią ściśle obrządki i zwyczaie przepiſane i według ich mniemania podane im od *Zoroaſtra*.

Religia Pogańſka Indyńſka bardzo na wichodzie rozległa i więcey niż na 83 ſekty ieſt podzielona z których każda ma ſwych właſnych kapłanów, bożnice, obrządki i Bogów.

Między wſzyſtkiemi naygruntownieyſze ieſt rozumienie że filozof Indyiſki nazwany od Indyanów *Budhe* abo *Budhan*, od Chińczyków *Fo*, a podczas *Checkia* abo *Chaka*, od Iapończyków *Amida*, od Tatarów *Delai Lama* &c. narodzony około roku przed Chryſtuſem 1026 wynalazł i uſtanowił religią pagańſką Indyiſką. Opowiedał on cześć bałwochwalſką i przechodzenie duſz w ciała inſze, umieraiąc w roku wieku ſwego 79 poduſalſzym ſwym ucznio m zwierzył ſię, że prawdziwe o wierze iego zdanie było, iż innego wſzyſtkich rzeczy ſtworzonych początku nie było nad próżno i nic (*vacuum & nihil*), że wſzyſtkie rzeczy ſtworzone z tych dwuch wyſzły początków i do nich wracaią ſię.

Z takowey nauki Filozofa Indyiſkiego dwie powſtały ſekty: iedna zatrzymała bałwochwalſtwo: do tey ſekty należą Brachmani, Bonzowie, Lamowie, Talapini i lud poſpolity; druga ſekta złożona z doſkonalſzych uczniów *Fo* przywiązała ſię do początkow *próżnego i niczego* abo *vacui & nihili*. Uczniow tych nazwano ſektarzami wewnętrzney naukió abo *Samaneanami*.

Sektarze oboiey nauki uznaią iſtotę naywyżſzą, która będąc początkiem wſzyſtkich rzeczy ſama ieſt przedwieczna i z ſiebie ſamey bierze początek. Ta iſtota abo Bóg ſtworzyła trzy inne iſtoty arcydoſkonałe abo trzech mnieyſzych Bogów, którzy przyłożyli ſię do ſtworzenia świata. Pierwſzy nazwany *Brama* ſtworzył naturę, która świat ſkłada, drugi nazwany *Wiſchnu* ſtworzoney dał kſztałt naturze, trzeci *Rudra* ieſt ſprawą odmian, którym świat podlega. *Sama-*

Samaneanie oczyszczeni wielorakim, podług swego mniemania, przechodzeniem dusz w cudze ciała, nie chodzą do bożnic, nie błagaią swemi modlitwami Bogów, lecz ze wszystkich namiętności wolni ustawicznym rozmyślaniem rozbieraią wysoką naukę *Fo*, i staraią się wyniszczyć siebie samych a ginąć w niezmierności Bóstwa; Lud zaś pospolity, Brachmani i inni nauki zewnętrzney sektarze cześć Boską oddaią *Bramie*, *Wischnu* i *Roudrze* abo *Eswarze*, oraz czczą trzysta trzydzieści millionów Bożków mnieyszych, buduią na cześć ich bożnice abo pagody, upadaią na twarz przed ich ołtarzami, za szczęście poczytuią trzymać w ręku ogon krowi, w osobliwszym uszanowaniu maią wodę rzeki Gangesu i wierzą, że dusza ludzka wyszedłszy z ciała odbierze karę za grzechy abo nadgrodę za dobre uczynki, że taż sama dusza według swych zasług wchodzi w różne ciała i ożywia następnie ludzi, zwierzęta i drzewa, aż przez takowe z iednych do drugich ciał przechodzenie nabywszy wielkiey czystości wstępuie w ciało *Samaneanina* to iest człowieka namiętności pod rząd zdrowego rozumu podbite maiącego, a potym ginie w niezmierności Boskiey.

W Chinach trzy sekty publiczną maią wolność obrządków swych.

Pierwsza Konfucyusza iest wiarą Cesarza, ludzi dworskich i uczonych, którzy w swych ofiarach i modlitwach wzywaią imion *Tien* i *Changti*, to iest Nieba i Cesarza naywyższego. U wielu uczonych ludzi, Chińczykowie są w podeyrzeniu o Ateuszostwo, ponieważ ludzie wzywaiący rzeczy materyalnych nie mogą mieć poięcia tak doskonałego Boga prawdziwego, iakie im przypisuią ci, ktorzy ich od bezbożności Ateuszowskiey wymawiaią. Ci ludzie dworscy i uczeni wyrządzaią cześć Konfucyuszowi i przodkom swym abo sławnym ludziom zmarłym, czcząc ich portrety paleniem kadzidła, sypaniem kwiatów, owoców, którym postępkiem oczywiście oddalaią się od nauki samego *Konfucyusza*, któ-

ktory wszelkiey czci zakazał wyrządzać rzeczom stworzonym. Na początku wieku XV wiara od *Konfucyusza* przepisana a na prawdach religii naturalney zasadzona, skażona była od mędrków Chińskich, którzy odrzuciwszy przyczynę nadprzyrodzoną, początek wszystkich rzeczy przypisywali mocy iakieyści niewidomey nazwaney *Taiki* nierozdzielney od materyi. Sektarze tey nauki nazwani są *Jukiau*, do którey należą wszyscy niemal teraznieysi ludzie uczeni Chińscy od iednych o niezbożność Ateuszowską, od drugich o materyalność obwinieni.

Druga sekta Chińska iest Indyiska Filozofa Indyiskiego *Fo* z nieiaką iednak odmianą wprowadzona do Chin około r. 64 po narodzeniu Chrystusa Pana. Kapłani tey sekty abo Bonzowie czczą Filozofa *Fo*, cześć oddaią Boską bałwanom w różnych postaciach, a naybardziey strasznych, do których z wielką na pozór przystępuią boiaznią; w nay większym maią uszanowaniu trzy posągi, to iest: posąg nieśmiertelności, posąg rozkoszy i wielkiego Króla *Kang*; oprocz tych bałwanów, pełno iest innych mnieyszych, nie tylko w pagodach, lecz w domach, okrętach &c. Nadto Chińczykowie bałwochwalcy maią swych domowych Bożków nazwanych *Tes*, prowadzą na pozór życie bardzo cstre.

Trzecia sekta Chińska wynaleziona od *Lao kiain* na 600 lat przed Erą Chrześciańską ma swych Sektarzów, którzy nauczaią, że dusza ginie z ciałem, że Bóg iest materyalny, i ma wiele niższych Bogów od siebie. Kapłani tey sekty iedynie się zaprzątaią Astrologicznemi zabobonami i czarnoksięstwem.

Sekty Chińskie rozciągaią się za granice Chińskie, naybardziey druga Filozofa *Fo*, chociaż z odmianą znaczną obrządków, w różnych kraiach: w Tartaryi Chińskiey, w Korei, w Tonkinie, Kochinchynię. &c.

Oprocz trzech sekt maiących publiczną wolność

swych

ſwych obrządków, ſą ieſzcze inne wiary w Chinach.

Wiara Chrześciańſka wnieſiona do Chin od Miſſyonarzów Jezuickich roku 1581 w krótkim czaſie po obſzernym tym rozeſzła ſię Ceſarſtwie i liczyła nad 120,000 Chińczyków nawróconych. Tak pomyślne prac Apoſtolſkich ſkutki nie były trwałe. Mandaryni rozſzerzeniem światła Ewangelicznego ztrwożeni nakłonili Ceſarza *Kam hi* do kaſſowania edyktów opowiedanie wiary pozwalaiących; i z obrońcy uczynili go prześladowcą Chrześcian. Syn i naſtępca iego *Yum-tchim* roku 1723 całe wiarę Chrześciańſką wywołał, wſzyſtkich Miſſyonarzów do Kantonu odeſłał i więcey niż 300 kościołów obalić, abo na używanie świeckie obrócić kazał; znayduią ſię iednak do tych czas niektórzy Miſſyonarze w Chinach na dworze Ceſarſkim urząd Matematyków ſprawuiący, którzy oſtrożność potrzebną zachowuiąc oſtatki wiary Chrześciańſkiey utrzymuią.

Sekta Tatarſka wielkiego *Lamy* z Tatarami tron Chińſki oſiadaiącemi weſzła do Chin, gdzie iey wyznanie ieſt dopuſzczone.

Religia Mahometańſka przedarła ſię do Chin pod panowaniem Tatarów Kińſkich r. 1120. do tych czas w wielu prowincyach, a mianowicie w *Kiangnanie* przy wolności obrządków ſwoich zachowuie ſię.

Wiara Zydowſka weſzła do Chin przed Chryſtuſem według powieści Zydów w mieście *Kai-fong-fou* w prowincyi *Honan* oſiądłych, którzy do ſiedmiu tylko familii zmnieyſzeni wſzyſtkie obrządki ſtarego zakonu zachowuią, i małżeńſtwa z obcemi nie cierpią.

Wiara Syamſka zdaie ſię zaſadzać na tychże ſamych maxymach gruntowych co i wiara *Fo*, lecz daleko ieſt dziwnieyſza i do poięcia trudnieyſza. Zakonodawca i Bóg Syamſki *Somnonakodom* ieſt w rzeczy ſamey ſławny *Fo*, a Talapinowie, Syamſcy kapłani wſzelkie maią podobieńwo z Bonzami Chińſkiemi i Fakirami Indyiſkiemi, Wia-

Wiara Tatarſka nazwana *Lamai*, panuie w różnych narodach Tatarſkich, Tybecie, Tangucie, i do podbitych od Tatarów Chin weſzła; w tym ſię tylko różni od Chińſkiey, że Tatarowie naywyższego ſwego kapłana *Dalaj-Lama* czczą za Boga, maią go za obraz żywy *Fo* i udaią przed poſpólſtwem, że ieſt nieśmiertelnym. Kapłani dobrze w tey taiemnicy wyćwiczeni maią ſpoſób proſty lud w tak grubym utrzymać błędzie. Miaſto Laſſa ieſt zaſzczycone obecnością tego chimerycznego bóſtwa.

Trzy ſą wiary znacznieyſze Iapońſkie. Pierwſza nazywa ſię *Sintos*, oddaie cześć dawnym Bogom nazwanym *Cami*, którzy według mniemania Iapończyków rządzili Japonią przez kilka millionów lat. Naywyżſzy kapłan tey ſekty nazwany *Mikkado* abo *Dairi* nie tylko ma moc nowych czynić Bogów, lecz ſam od Japończyków *Sintoiſtow.* odbiera cześć Bóſką. Druga chociaż dawna, poźnieyſza iednak od pierwſzey nazywa ſię *Butsdo* od Filozofa Indyiſkiego *Butty* abo *Fo*: czci Bogów obcych kraiów, ieſt wielce podobna do bałwochwalſtwa Indyiſkiego. Bonzowie tey ſekty dzielą ſię na różne ſtany, to ieſt: na kapłanów, na mnichów, puſtelników, maia ſwóie mniſzki i nakſztałt Biſkupów nazwanych *Tundes*; naywyżſzy zaś kapłan zowie ſię *Xiako* abo *Xako*. Trzecia nazwana *Siuto* wynalazku filozowſkiego, ma za cel ćwiczyć ſię w cnotach, a żadney czci nie oddaie Bogom. *Siutyſtowie* naywyżſze dobro zaſadzaią na życiu roſtropnym i cnotliwym, żadnych nie wzywaią Bogów, ani buduią kościołów, uczą że duſza ludzka wyſzedłſzy z ducha powſzechnego wſzyſtkę naturę ożywiaiącego, znowu powraca do tego ducha po rozłączeniu ſię z ſwoim ciałem. Ducha tego powſzechnego biorą za Boga, przyznaiąc mu doſkonałości i własności Boſkie. Samobóyſtwo ieſt od tey ſekty za dzieło męſtwa poczytane i częſto bywa ſkutkiem dowodzone. Siutyſtowie zdawali ſię ſprzyiać wierze Katolickiey, która z Japonii ieſt wywołana około roku 1650.

Wiara pogańſka panuie ieſzcze w rożnych kraiach

ach Afryki, iako to w Gwinei, Monopotapie, Kafrerii, &c. Wszystkie niemal Afryki pogańskiey wiary zdaią się zasadzać na Perskich Magow nauce dwa początki złego i dobrego stanowiącey. Afrykańscy Bałwochwalcy cześć dzielą miedzy Bogiem Stworcą dobrego, i diabłem sprawcą złego. Nim światło prawdy Chrześciańskiey weszło do Ameryki, niemal wszystkie narody cześć słońcu i diabłu oddawały, a obywatele Florydy i nowego Mexyku czczą do tych czas słońce za Boga. W Kanadzie, Guyanie, Brezylii i po niektorych mieyscach Parakwaryi ieszcze bies prawdziwemu Bogu należącą cześć i ofiary odbiera.

ROZDZIAŁ IV.

O handlu Europy.

HAndel iest duszą i mocą każdego kraiu. Nadaremna rzecz iest onego wynosić ważność, abo zalecać potrzebę i pożytki; bez handlu stać i utrzymywać się państwa nie mogą: im one są handlownieysze, tym mocnieysze.

Handel iest wzaiemne udzielenie płodu ziemi i przemysłu ludzkiego. Odzienie i wyżywienie są iedyne nasze potrzeby; zbytek idzie za dostatkiem, który do pewnych tylko maiętnych i wygodnie żyiących rozciąga się osób; każdy handel czy lądowy ziemią, czy morski okrętami i statkami wodnemi sprawowany, z trzech wyżey namienionych potrzeb, odzienia, wyżywienia i zbytku powstał, a na siedm dzieli się rodzaiów, które są 1.) Rolnictwo; to wydaie płód ziemi prosty bez żadney przysady i sztucznego kształtu. 2) Rękodzieła abo manufaktury ktore płód ziemi doskonalą abo nowy mu kształt daią. 3) Kunszty i nauki wyzwolone, które przenikaiąc skrytości natury wielorakim zbogacaią handel

sposo-

ſpoſobem. 4) Rybitwa, która płodem morza, rzeki iezior zaſila handel. 5) Zegluga morſka, która ludziom naziemi rozproſzonym i od ſiebie wzaiemnie odległym daie ſpoſób morza przebywać i z kraiów dalekich owoce onych ſprowadzać. 6) Oſady, od różnych narodów w nowoodkrytych założone kraiach dla zbogacenia handlu płodem onych, a właſnych ſwych towarów odbytu. 7) Pieniądze kambierſtwem i wexlami przeſuwane utrzymuią naybardziey handel, bo będąc znakiem i cechą bogactw zaſtępuią towary.

Rolnictwo i przemyſł ſą każdego handlu iſtotą, a tak ſą z ſobą złączone i tak równością umiarkowane, że gdy iedna z tych rzeczy przeważa drugą, handel upada i ginie. Bez przemyſłu mało ważą nayżyźnieyſze urodzaie, lekko muſzą być cudzoziemcom przedane, za zakupienie od nich towarów kunſztownie przerobionych; gdy rolnictwo ieſt zaniedbane, handlu wyſychaią źrzodła.

Handel inny ieſt wewnętrzny, inny zewnętrzny. Handel wewnętrzny ieſt który obywatele iednego narodu miedzy ſobą prowadzą; pochodzi z konſumpcyi zboża i przemyſłu; ludnością ten handel ſię pomnaża a zyſkiem rolników z owocu ich pracy, i zachęceniem, oraz nadgrodą którą im kraiowa daie zwierzchność, utrzymuie ſię. Handel zewnętrzny ieſt który naród ieden prowadzi z drugiemi: ſprawą onego ieſt, iak naywięcey potrzeb oboego narodu opatrywać, i od onego co potrzeba wyciąga, brać, doſkonałością iak naywięcey kraiowych towarów i iak naypożyteczniey ſąſiedzkim narodom udzielać, a iak naymniey od nich potrzebować. Naród, który przedaie ſwe towary równą ceną z temi narodami, które też ſame towary ſzafuią, abo żadnego odbytu nie będzie miał, abo bardzo ſzczupły. Cztery rzeczy handel rozſzerzaią zewnętrzny: ubieganie ſię wielo narodów o towar, rozporządzenie prac

ręczney, i oney tanność, wywóz towarów niekosztowny, i mały czynsz abo prowizya od pieniędzy pożyczonych.

Anglicy kupiectwa nauczyciele dziewięć maxym abo prawd niewzruszonych kładą, któremi każdy naród handel swóy mierzyć powinien; dla poznania iak wielki z niego zysk na kray się zlewa.

1) Wywóz rzeczy zbywaiących nad potrzebę iest tak oczywistym zyskiem, że nad ten większego żąden kray sobie życzyć nie może.

2) Wywóz rzeczy od potrzeby kraiowey zbywaiących iest naypożytecznieysze, gdy te rzeczy rękodziełmi przerobione za granicę wychodzą.

3) Zakupienie u cudzoziemców materyi do warsztatów potrzebnych wielkie oszczędza summy, gdy się one zakupuią nie wyrobione i do rękodzieł nie przygotowane.

4) Zamiana towarów na towary w powszechności iest pożyteczna, gdy się nie przeciwi maxymom handlu wyżey położonym.

5) Towary cudzoziemskie przeszkadzaiące odbytowi kraiowych rękodzieł, abo pomnożeniu domowego rolnictwa i przemysłu ciągną koniecznie za sobą zniszczenie narodu.

6) Towary cudzoziemskie zbytkowe są oczywistą szkodą i z ubożeniem kraiu.

7) Zakupienie towarów cudzoziemskich bez których żadną miarą obeyść się nie można, nie ma być poczytane za złe, naród iednak ostatniey potrzeby towary kupuiący, bogatym być nie może.

8) Zysk iest rzetelny zakupować u iednych cudzoziemców towary dla przedania onych drugim.

9) Zegluga morska iest handlem arcypożytecznym naymuiąc okręty cudzym narodom dla przewiezienia towarów czy to domowych, czy cudzoziemskich.

Z siedmiu rodzaiów handlu naywaźnieysze iest rolnictwo abo ziemiańska Ekonomia, która w granicach swych nie tylko zboża różne ale cokolwiek się rodzi z ziemi, na ziemi i w ziemi zamy-

ka

ka; wſzyſtko to płodem kraiowym ſię nazywa co do iſtot zwierzęcych, roślin, i kruſzców nalezy.

Manufaktuy i fabryki' ſą drugim handlu rodzaiem. Manufaktrami lub rękodziełmi nazywaią ſię te warſztaty, w których rzemieślnik używa oprocz ſwych rąk pewnego naczynia abo ſtatków do przerobienia płodu przyrodzonego na używalny i ſztuczny; fabrykami zaś, gdy tenże rzemieślnik oprocz warſztatu i rąk ſwych potrzebuie ognia lub wody abo obudwuch razem tych żywiołów. Tanność rzemieślnika ieſt śrzodkiem nayzdatnieyſzym do odbytu rękodzieł.

Manufaktury iedne przerabiaią rzeczy roſnące, drugie używaią rzeczy zwierzęcych, trzecie mineralnych. Manufakury naywięcey z rzeczy roſnących zażywaią lnu, konopi, bawełny, tabaki, marzany, urzetu abo paſtelu, potaziu, trzcin cukrowych &c. &c.

Len, konopie, bawełna, owſzem iedwab i ſierść zwierzęca obracaią ſię na nici, nici naypięknieyſze wychodzą z Lillu miaſta Flandryi Francuſkiey, których ſą 143 rodzaie; nayſubtelnieyſze z Malmy, których funt przedaie ſię po 4 czerwone złote; z nici robią płotno, płotna cienkie nayprzednieyſze ſą w Flandryi, Hollandyi, Fryzyi, Słąſku &c. płotno naycieńſze nazywa ſię batyſtem; batyſt Niwelſki ieſt naylepſzy. Grubſze płutna wychodzą z Podgorza, Prus Polſkich i Brandeburſkich, Warmii, Irlandyi, z którey za milion talerow bitych płotna cudzoziętncy kupuią.

Z płótna używanego robią papier, naypięknieyſzy dziś papier wychodzi z Hollandyi i Francyi; piękność onego pochodzi tak z materyi, iako od wody.

Z rodzaiu zwierzęcego do manufaktur ſłużą ſkóry, wełna, ſierść, kości, kopyta, iedwab, woſki, miod.

miod, włofy, tłuftość &c.

Z rodzaiu mineralnego wchodzą do manufaktur, różne rodzaie ziemi; z gliny robią lulki, fkorupy, porcellenowe i farfurowe naczynia, cegły, dachówki &c, z krzemienia i piafku fkło, kamienie fałfzywe, ftrafy, fzafiry &c; z koperwafu, ałunu' faletry różne lekarfkie foli; złoto, frebro, miedź, cyna, żelazo &c, kamienie drogie, naywięcey zabawiaią rzemiofł i warfztatów.

Trzecim rodzaiem handlu fą nauki wyzwolone; naczynia matematyczne, fizyczne, i aftronomiczne, także pifma ludzi uczonych do druku podane rozciągaią fzeroko kupiectwo.

Czwartym handlu rodzaiem ieft rybitwa, która ludziom daie wyżywienie, handluiącym przynofi zyfki niezmierne, państwom do flot woiennych maytków przyftawuie wyćwiczonych. Naywiękfza i nayzyfkownieyfza ieft rybitwa morfka, śledzi, ftokwifzu, wielorybów i oftrygów, Stokwifz poławia fię w morzu północnym nad brzegami wfchodniemi i zachodniemi Szkocyi, nad północnemi Irlandyi, ale naywięcey na morzu Ameryki północney. Anglicy tego połowu fą panami, a Francuzi tylko uczeftnikami. Anglicy wyfyłaią na ten połów 500 okrętów, a 17000 maytków, i przedaią cudzoziemcom bez mała za 2 miliony talerów bitych. Hifzpania i Portugalia potrzebuie na rok ftokwifzu 4,875,000 cetnarów; cetnar zaś naytaniey przedaie fię po 3 talery.

Sledzie fię łowią przy wyfpach Szetlandfkich i nad brzegami różnych kraiów. Dzielą fię tym połowem Hollendrzy, Anglicy, Francuzi Szwedzi, Duńczycy, Szkoci &c, Hollendrzy z połowu tego pakuią 250 tyfięcy łafztów, naytaniey łafzt przedaie fię po talerów bitych 120; więc fumma wypada 30 millionów. Francuzi roku 1753 nałowili 60 tyfięcy beczek, fzacunek ich był 100 tyfięcy czerwonych złotych. Anglicy Francuzów przepifuią, z Hollendrami zrownać fię nie mogą. Norwegiane 500 tyfięcy beczek folą.

Na łowienie wieloryba posyłaią okręty ku brzegom Gronlandyi, Irlandyi &c, Hollendrzy, Anglicy, Francuzi, Duńczycy, Szwedzi, Hamburzanie, Bremianie &c; r. 1667. Hollendrom ten połów przyniosł zysku 850 tysięcy talerów bitych.

Ostrygi poławiaią się nayobficiey na brzegach morza Niemieckiego, zielone Angielskie są arcydelikatne.

Piątym źrzodłem handlu iest żegluga morska i pochodzący z niey frocht za przewiezienie towarów. Pisarze w nauce kupieckiey biegli całą narodów kupieckich żeglugę na 20 dzielą części, z których Hollendrom naywiększym na świecie frochtarzom daią części 9; Anglikom 5; Hamburczanom, Gdanszczanom, Szwedom, Dunczykom, Prusakom $2\frac{1}{2}$; Hiszpanom i Portugalczykom, Włochom i Turkom $2\frac{1}{2}$; Francuzom 1.

Szostym handlu źrzodłem są osady, które Europę pustoszą, a handel pomnażaią. Gdyby Hiszpania swoim płodem mogła opatrzyć potrzeby osad swych, naywięcey korzystałaby, bo za Europą posiada państwa naybogatsze i nayobszernieysze. Anglicy, którzy daleko mnieysze i uboższe dzierżą krainy handel swóy cenią 25 millionów talerów bitych.

Siodmym źrzodłem bogactw i handlu iest kambierstwo, abo handel wexlowy, którego Zydzi ze Francyi od Filipa Augusta wypędzeni byli wynalazcami. Handel kambierski zamienia pieniądze daiąc one na iednym mieyscu dla odebrania za listem wexlarskim na drugim. Takim handlem bawią się ludzie prywatni i kompanie kupieckie. Dla pewności i bespieczeństwa handlu w różnych państwach zwierzchność kraiowa ustanowiła banki pod swym dozorem, które bankretować ledwie mogą. Znacznieysze są: Wenecki, Amsterdamski, Hamburski, Norimberski, Londyński, Genueński, Sztokolmski, Wiedeński, Kopenhagski &c.

Bank Wenecki iest w Europie naydawnieyſzy, ma kapitał 5 millionów dukatów bankowych, 29 pro centu ſzacownieyſzych od dukatów abo czerwonych złotych zwyczaynych. Wſzyſtkie wexle, i towary ogułem kupione płacą ſię w banku.

Bank Amſterdamſki r. 1609 nakſztałt Weneckiego uſtanowiony na niezmiernych ſummach ieſt fundowany. Wſzyſtkie towary ogulne i wexle przewyżſzaiące 300 złotych Hollenderſkich płacą ſię w banku. Pieniądze bankowe ſą 2 aż do 6 procentów drożſze od poſpolitych.

Bank Hamburſki roku 1619 uſtanowiony, nie ieſt tak bogaty iak Amſterdamſki, ale równą z nim ſzczyci ſię ludu ufnością. Kapitał onego nie ieſt wiadomy, bo należący do banku przyſięgaią na ſekret nie wyiawiać wiele pieniędzy w banku ſię znayduie, wchodzi i wychodzi. Bank ten ieſt razem Lombardem, że do 6 mieſięcy pożycza na fanty.

Bank Norimberſki ze wſzyſtkim do Hamburſkiego podobny, ale podobnym ńie ſzczyci ſię kredytem, mało wpływa do powſzechnego Niemieckiego handlu, cale nic do Europeyſkiego.

Bank Londyńſki roku 1694 założony na ſummach, które naród Angielſki od kompanii bank ſkładaiącey na potrzeby publiczne zaciągnął. Bank ten ieſt uprzywileiowany zakupować wexle, które w krotſzym od pół roka czaſie powinne być zapłacone i handlować złotem i ſrebrem. Przy ſwym założeniu bank pożyczył Parlamentowi million 200 funtów ſterlingów po 8 od 100. W roku 1752 Parlament winien był bankowi 29,997,874 funtów St; dla przyſtawienia tak wielkich ſumm, wielkiego trzeba było kredytu. Naród Angielſki tak ieſt w tym zadufany banku, że wſzyſcy Anglicy pieniądze ſwe w ſklepach iego podziemnych ſkładaią, nic nie płacą za ſkład i ſtrzeżenie, ale też nic nie biorą gdy bank pieniędzy używa złożonych; na 4 milliony ſterlingów ma ſię zawſze znaydować gotowych pieniędzy, które iednak leżąc obracaią ſię przez wexle w handlu. Kaſſa na wydatki codzienne nie ma

więcey

więcey nad 120 tyſięcy F. S. Zwyczaynie gdy ſkarb Koronny potrzebuie pieniędzy, poſyła pewną liczbę billetów abo akcyi, każdą na 100 Funtów z prowizyą dwuch denarów na dzień, co uczyni na rok $3\frac{1}{2}$ od 100; które zaraz bank płaci, a gdy wielka ieſt ſumma, otwiera ſubſkrypcyą i poſtępuiąc pożyczaiącym 3 od 100, a podczas mniey, ściąga do ſiebie bogactwa narodu. Zaciąga także podczas bank ſumm do pewnych terminów to ieſt na rok, na 6 mieſięcy &c: akcye takie ſą od 100 funtów i nazywaią ſię po Francusku *annuités*, że w rok bank płaci pewną onych liczbę aż do zniesienia kapitału. Te akcye biorą ſię za gotowe pieniądze wyżey nad ſwoię cenę, to ieſt w 105 do 108 Funtów gdy prowizya ieſt zapiſana po $3\frac{1}{2}$ od 100; a w 102 do 104 gdy prowizya ieſt po 3.

Bank Genueńſki ſkłada ſię z ſumm wielkich które Rzeczpoſpolita w cięſzkich czaſach od obywatelow ſwych zaciągnęła w zaſtaw im daiąc niektóre podatki publiczne i dobra; bank ten nazwany S. Ierzego pożycza na dobra nieruchome do cudzych kraiów; ma ſwóy ſąd, który od ſamey tylko dependuie Rzeczypoſpolitey.

Bank Sztokolmſki r. 1668 uſtanowiony handluie pieniędzmi i pożycza onych na dobra nieruchome daiąc trzy czwarte części wartości onych, na złota i ſrebra całą wartość; kleynotów żadnych nie przyimuie. Tym ſpoſobem naymniey 50 millionów talerów obraca ſię w handlu, to ieſt czwarta część wartości dóbr całego państwa, Poſtrzegły potym ſtany. że takowe długi mogłyby przeiść granicę i całego państwa dobra poddać w dzierżawę banku, dla tego roku 1752 poſtanowiły że bank na dobra ziemſkie corocznie więcey dawać nie może nad 300 tyſięcy plattów to ieſt talerów miedzianych, i że dłużnicy od rokn 1754 będą płacili bankowi oprócz prowizyi zwyczayney, 5 od 100 kapitału aż do zapłacenia ſummy. Iakoż bank wpółroka odbieraiąc prowizyą, zawſze

mogłby nowych fumm pożyczać na dobra, i w przeciągu wieku iednego lub drugiego odzierżeć wfzyftkie dobra ziemfkie. Wfzyftkie góry miedziane należą do banku.

Bank Wiedeńfki r. 1703 założony na zapłacenie długów fkarbu Cefarfkiego. Dochody roczne przy ustanowieniu onego były 4 milliony złotych Cefarfkich; w roku 1705 przydano mu ieszcze półtora milliona. W dalfzym czafie oddano bank Magiftratowi Wiedeńfkiemu i naznaczono inne dochody.

Bank Kopenhagfki r. 1736 poftanowiony ieft razem Lombardem. Pierwfza onego fubfkrypcya fkładała fię z 1000 akcyi od 500 talerów. Pożycza na fanty po 4 od 100.

*Steuer Safki ieft bankiem dochodowym na zapłacenie długów publicznych, nie fkładem pieniężnym. W roku 1744 długi Safkie wynofiły 20 millionów talerów twardych; w roku 1739, 28 mill. a pod czas śmierci Augufta III r. 1763, przechodziły znacznie 30 millionów.

W monecie każdego państwa trzy naybardziey rzeczy uważać należy. 1) Liczbę fztuk pieniężnych, ktore z grzywny fię kuią 2) wagę. 3) probę.

Grzywna Kolońfka i Troiańfka fą miarą fztuk monety złotey, frebrney, miedzianey w całey niemal Europie. Grzywna Troiańfka ieft cięższa od Kolońfkiey 5 od 100, to ieft 100 grzywien Troiańfkich waży Kolońfkich 105. Waga i proba ftanowią fzacunek wewnętrzny monety, zewnętrzny należy do fprawiedliwości Monarchów.

Z grzywny Troiańfkiey Francuzi biią monety złotey 30 *Louis d'or.* proby 22 karatow; frebrney zaś talerów wielkich $8\frac{3}{10}$; Anglicy z funta od 12 uncyi Troiańfkiego 62 fzelinny; Hollendrzy czer: zło: $67\frac{1}{2}$; Hifzpani z grzywny złota $36\frac{4}{7}$ piftolów; Niemcy i Polacy z grzywny Kolońfkiey frebra 10 talerów bitych; z grzywny złota czer: zł. 67 &c.

O czerwonych złotych Hollenderfkich to wiedzieć należy, że Hollendrzy ie przedaią iak to-

war, którego cena zniża się i podwyższa się, według różności chociaż one złota czystego nie maią iak 23 karaty i 7 gran; w Niemczech iednak ie biorą, iakby miały 8 gran. Biją też Holendrzy z grzywny 68 do 70 czer. zł, które kupcy w handlu przyimuią za cenę zupełną. Oprócz tego zysku, ieszcze inny Holendrzy maią na czerwonych złotych; gdy kupcy u urzędników menicznych kupuią czerwone złote, ci ich pytaią, dla którego kraiu to czynią, do Moskwy, Niemiec lub Polski? czerwone złote do Polski są naytańsze, ztąd wnieść trzeba, że są podleyszey ligi, iakoż nie maią czystego złota nad 23 karaty, i naywięcey dwa grana.

Nazwiska monety wszystkim niemal kraiom zwyczayne są dukaty abo czerwone złote; funty abo grzywny, talery, złote i grosze; drobnieysza moneta pod różnemi nazwiskami u różnych narodów się toczy.

Bez wątpienia Grecy, a po nich Rzymianie naypierwsi w Europie monety używali kutey, od nich przeszła do Gallów, Niemców &c. Podobno się mylą, którzy Kazimierza W. pierwszym monety Polskiey czynią wynalazcą; Swiętopietrze za Kazimierza mnicha płacić się zaczęte, przywileie, Arcybiskupowi Gnieznieńskiemu i Biskupowi Poznańskiemu od Władysława Plwacza Xiążęcia Wielkopolskiego na bicie monety nadane, pokazuią, że ta musiała być kraiowa i w kraiu kowana. Wacław król Czeski zostawszy razem Polskim Czeską do Polski około roku 1300 wprowadził monetę to iest grosze szerokie Praskie. Grosze Praskie obyczaiem Czeskim rachowali Polacy licząc onych 60 na kopę, 48 na grzywnę, 30 na pòłkopek, 12 na ferton, 2 na skoiec. Wartość tey monety nie w każdym czasie była iednakowa; różnica oney naylépiey może być, poznana z proporcyi czerwonego złotego Węgierskiego do groszy srebrnych.

Wartość czerwonych złotych w Polszcze od roku 1250.

Roku 1250	*Groszy*	4
1368	- - - -	14
1407	- - - -	15
1451	- - - -	16
1457	- - - -	18
1470	- - - -	22
1487	- - - -	28
1496	- - - -	30
1505	- - - -	32
1536	- - - -	47
1538	- - - -	48
1550	- - -	52
1578	- - - -	54
1588	- - - -	56
1598	- - - -	58
1611	- - - -	70
1620	Zło,	4
1650	- - - -	6
1676	- - - -	12
1717	- - - -	18
1766	- - - -	$16\frac{3}{4}$

Z tey czerwonych złotych do srebrney monety proporcyi pokazuie się, że grosze pospolite Polskie, były śrebrne i różniły się w różnych czasiech nie tylko stęplem, ale przysadą i tak wnętrznym iako zwierzchnym szacunkiem; co z następuiącey pokaże się redukcyi do teraznieyszych groszy miedzianych według ligi monety na Seymie roku 1766 ustanowioney.

Grosz ieden srebrny wart iest - groszy miedzianych roku 1766.

Roku	1250	groszy 125	Szel. 1	den: 11	1/4
	1368 -	- 35	2	12	3/14
	1407 -	- 33	1	9	—
	1451 -	- 31	1	4	3/16
	1457 -	- 27	2	13	1/2
	1470 -	- 22	2	9	9/22
	1487 -	- 17	2	15	3/28
	1496 -	- 16	2	4	1/2
	2502 -	- 15	2	1	31/32
	1536 -	- 10	2	1	16/47
	1538 -	- 10	- -	10	4/16
	1550 -	- 9	1	17	43/52
	1578 -	- 9	-	16	5/8
	1588 -	- 8	2	16	31/56
	1598 -	- 8	1	17	46/58
	1611 -	- 7	—	9	9/14
	1620 -	- 4	—	10	1/8
	1650 -	- 2	2	6	3/4
	1676 -	- 1	1	3	3/8
	1717 - -	- -	-	2	14 1/4
	1766 *srebrny*	7	1	9	
	miedziany	1	—	—	

Z groszy Polskich ceny i szacunku łatwy wypada rachunek wiele dawnych czasów złoty, grzywna, kópa na teraźnieyszą monetę są warte: naprzykład że w roku 1368 grosz Polski pospolity wart był teraźnieyszemi groszami miedzianemi zło: 1 gro. 5 szelą: 2 den 12 1 coś mniey nad denara; więc grzywna-

wna czaſowi onemu zwyczayna wynoſi abo ieſt warta teraźnieyſzych złotych 57. gr. 22 $\frac{17}{48}$, i tak każdego czaſu multyplikuiąc grzywnę abo liczbę gr: 48, złoty abo 30 groſzy, kopę abo 60 groſzy przez cenę teraźnieyſzą groſza na ów czas będącego.

Dawnieyſzego czaſu Polacy dwoiakiego używali groſza poſpolitego i ſzerokiego, groſz *ſzeroki* abo *latus* był półtora raza większy od groſza poſpolitego.

ROZDZIAŁ V.

o Ludności i mocy Europy.

LUdność abo naſiadłość kraiu ieſt onego mocą, zawiſła od pewnych przyczyn, które nie w każdym znayduie ſię czaſie i nie pod każdym rządem.

Uczeni udzie ſpór miedzy ſobą wiodą, dawnych czy teraznieyſzych czaſów większą żyiących ludzi liczbą świat ſię napełniał. Nie wchodząc w roztrząśnienie dowodów od oboiey ſtrony przytoczonych, beſpiecznie można trzymać, gdy świat w nieiakim czaſie po potopie doſtatecznie był zaludniony, zawſze w iednakowey zoſtawał i do tych czas zoſtaie ludności mierze. Ludność zawſze była iednoſtayna, i do końca świata w ſwey zoſtanie iednoſtayności; liczba wſzyſtkich ludzi żyiących na ziemi razem wziętych nie różni ſię od liczby ludzi w którymkolwiek ſtarożytności czaſie, ani ſię różnić będzie znacznie w potomności; nawet ſrogie naiazdy i ſpuſtoſzenia od dzikich narodów poczynione nie umnieyſzyły znacznie ludności, ale ią z iednego na drugie przenoſiły mieyſca. Te przenoſiny były zwyczayne gdy drapiezcy narodu ludzkiego, których podchlebſtwo woiownikami, Bohatyrami i zwycięzcami nazwało, do cudzych kra-
iów

iów zagony zapuſzczali; w tenczas narody naiechane i okrucieńſtwem uciśnione koniecznie ſię umykały; a po wyciągnieniu naiezdników z ich kraiu, nazad powracały. Nie na iednym mieyſcu hiſtorya świadczy, że obywatele południowi uciekali ku północnym kraiom, a po odeſzłym nie beſpieczeńſtwie odbieżone ośiągali ſiedliſka. Widoczna rzecz ieſt, że w te czaſy okropne iedna część ziemi y obywatelów ſię ogołacała, druga-o nemi bardziey ſię napełniała.

Iednakże twierdzić beſpiecznie można, ze dawnieyſze obyczayne państwa ludnieyſze były od teranieyſzych; różnicy tey przyczyna wypływa z wiary, rządu, polityki powſzechney, a mianowicie z praw i obyczaiów które w ſtarożytności zdatnieyſze były do rozmnożenia rodzaiu ludzkiego niż w czaſiech teraznieyſzych. Uſzezerbek ten nadgradza ſię liczbą państw obyczaynych terazniey ſzych; w ſtarożytności trzy tylko naywiękſze w Europie liczyły ſię narody polorowne; bez mała nie wſzyſtkie w tey części świata teraz zaſiadłe do tego należą zaſzcytu. Gdy Włochy, Galla, Hiſzpania i Grecya obywatelow miała podoſtatku. Niemieckie, Czeſkie i Sarmackie krainy laſami zaroſłe dzikich zwierząt były bardziey kniaiami niż ludzkim mieſzkaniem; teraz zaś wſzyſtkie miaſtami i wſiami zabudowane z głuchych puſtyń w żyżne i ludne obróciły ſię państwa.

Przycyny zaludnienia kraiow abo przeciwnym obyczaiem umnieyſzenia ludzi niezliczone. ſkładaią porządek fizyczny i moralny rzeczy ſpraw ludzkich. A iako ludzię ſą celem uſtaw zakonuych. politycznych i obywatelſkich. obyczaiow. i przepiſow. kture iedynie do nich ſię ściągaią, od wſzyſtkich tych rzeczy zawiſło pomnożenie

nie lub umnieyſzenie rodżaiu ludzkiego. Wieku teraznieyſzego piſarze obſzerne powydawali piſma w tey materyi. tey początkowey dla nauk młodzi kſięgi nie ieſt zamierzeniem one wywodzić i brać na uwagę. Z takowych piſm rozſądnie czytanych wnieść można, że ludzi liczba na ziemi mieſzkaiących w różnych odległych od ſiebie epochach, była zawſze równa i niemal iedna. O dawnych czaſów ludności pewnego niemamy świadectwa, o teraźnieyſzych nie mamy iak domyſły piſarzów polityczną arytmetyką ſię zatrudniaiących. Iednakże te domyſły nie daleko ſię od ſiebie oddalaią; wſzyſcy niemal na to ſię zgadzaią że świat teraznieyſzy od tyſiąca millionów (1,000,000,000) ludzi ieſt mieſzkany, z któ 120 millionów żywi Europa; 560 Azya; Afryka; 180 Ameryka i kraie nieznaiome. Ludność Europy ieſt nam nayznaiomſza, proporcya iey do kraiów rozległości z nayświeżſzych wiadomości wyciągniona niemal ieſt taka.

Kraie.	*Wielkość kraiu.*	*Liczba obywatelów.*
Polſka z Litwą	$\frac{1}{12}$	8,000,000.
Pruſy Brandeburſkie	$\frac{1}{126}$	800,000.
Moſkwa	$\frac{1}{5}$	20,000,000.
Szwecya	$\frac{1}{12}$	2,200,000.
Dania z Norwegią.	$\frac{1}{12}$	2,400,000.
Niemcy z Czech: i Sląſk:	$\frac{1}{11}$	24,000,000.
XVII Prow: Belg	$\frac{1}{24}$	4,000,000.
Wielka Bryt: z Irland:	$\frac{1}{20}$	8,500,000.
Hiſzpania z Portugalią	$\frac{1}{18}$	6,500,000.
Francya	$\frac{1}{16}$	20,000,000.
Włochy z wyſpami	$\frac{1}{26}$	8,500,000.
Szwaycarya	$\frac{1}{254}$	1,100,000.
Węgry	$\frac{1}{15}$	6,000,000.
Turcya z Tarta: mniey:	$\frac{1}{4}$	8,000,000.
		120,000,000.

Lu-

Ludność miast znacznieyszych.

Amsterdam	212,000.
Auszpurg	36,400.
Berlin	100,000.
Brystol	48,488.
Carogród	513,000.
Drezno	60,000.
Erfurt	15,000.
Florencya	70,000.
Frankfurt nad Menem	33.600.
Gdańsk	47,600.
Genua	150,000.
Haga	36,400.
Hamburg	120,000.
Hannower	12,800.
Harlem	40,000.
Królewiec	56,000.
Kopenhaga	77,560.
Lausana	7,191.
Leida	50,500.
Lipsk	36,400.
Lisbona	100,000.
Londyn	900,000.
Liworna	40,000.
Luka	39,000.
Madryt	80,000.
Magdeburg	18,000.
Manheim	24,000.
Mantua	16,000.
Medyolan	123,000.
Messyna	25,000.
Monachium	25,400.
Neapol	272,050.
Norimberga	40,000.
Padwa	40,000.
Palerm	120,000.
Paryż	850,000.
Petersburg	130,000.

Pra-

Praga - - - - - - - -	83,000.
Riga - - -	20,003.
Rotomag - - -	80,000,
Rzym - -	129,000.
Stokolm - - -	69,211.
Straſzburg - - - - -	45,920.
Sztutgard - - - - -	16,800.
Toruń - - - - - -	12,000.
Warſzawa - - -	50,000.
Wiedeń Auſtr. - - -	200,000.
Wilno - - -	10,000.

O mocy Europy.

MOc Europy zawiſła na woyſku, woyſko ſkłada ſię z piechoty, iazdy ciężkiey i lekkiey i z artyllerii. Mocą zbroyną państw całość utrzymuie ſię. dla tey iedynie przyczyny ludzie z przyrodzoney wyzuwſzy ſię wolności pod rząd ſię poddali, aby beſpieczeńſtwa własności ſwych, życia i honoru w mocy narodowey znaleźli. Ieſt to pierwſzy i naymocnieyſzy towarzyſtwa ludzkiego grunt obalać, żyiąc w towarzyſtwie i ſkładaiąc naród, o moc żołnierſką według obſzerności kraiu, i ſąſiadów potęgi niedbać.

Pierwiaſtkowe narodów ſtarożytnych woyſka nic nie miały podobnego do dziſieyſzych. Cały naród bardziey zapalczywością niż orężem uzbroiony wpadał w ſąſiedzkie kraie, rabował, palił, zabiiał, i niewolników zabierał. Woyna na iedney kończyła ſię walney bitwie.

Pierwſi Egypcyanie porządne zaciągali i trzymali woyſka, nie tak dla naiazdu państw ſąſiedzkich, bo z przyrodzenia ſpokoynym obdarzeni umyſłem, całą ſwoię ochotę do handlu, kunſztów tak rękodzielnych, iako wyzwolonych obracali, iako raczey dla beſpieczeńſtwa kraiu. Grecy mura-

mi mocnemi zamykać od Egypcyanów nauczyli się miasta, ale stałego woyska nie mieli. W poźnieyszym daleko czasie historya mówi o półku Macedońskim, i batalionie Tebańskim. Rzymianie świat podbić zamierzywszy ustawiczne chowali woyska na półki podzielone.

Państwa Europeyskie na zwalinach monarchii Rzymskiey zasiadłe długo na czas woyny zaciągnionym szarpały się żołnierzem.

Pierwsza Francya, wypędziwszy Anglików z lądu zostawiła niezwinionych 16 tysięcy ludzi, co iey pomogło do znakomitych dzieł i zwycięstw nad sąsiadami. Ludwik XIV pod czas woyny i pokoju chciał być uzbroionym i na wszystkie przypadki gotowym. Za tym przykładem wszyscy Europeyscy pośli Potentaci, i niektórzy z nich większe trzymaią woyska, niż ludność poddanych im kraiów pozwala. Według nauki Prezydenta *Montesquieu:* woyska, które każde państwo ku swey obronie chowa na żołdzie powinne być według miary bogactwa i ludności kraiowey; ustawiczna experyencya, *mówi ten polityk*, Europeyczyków uczy, „że pan udzielny który million poddanych liczy, nie „może bez kraiu zguby więcey woyska trzymać nad „10 tysięcy. Maiąc wyżey ludności, a niżey woysk liczbę położoną, można zmiarkować ieżeli ta rozumna maxyma wszędy się zachowuie.

Liczba woysk Europeyskich.

Porta Ottomańska trzyma	300,000.
Moskwa - - - -	250,000.
Cesarzowa Królowa Węgierska	200,000.
Francya oprócz milicyi -	180,000.
Król Pruski - - -	160,000.
Xiążęta i miasta Rzeszy Niemieckiey.	130,000.
Król Hiszpański - -	100,000.
Duński - - - -	59,000.

Szwe-

Szwedzki - - - -	48,000.
Angielfki - - - -	40,000.
Hollandya - - -	40,000.
Król Sycyliyfki - - -	30,000.
Wenecya - - -	28,000.
Król Sardyńfki - - -	15,000.
Genua i inne ftany Włofkie -	15,000,
Portugalia - - - -	14,000
	1,609,000.

Kantony fprzymierzone Szwaycarfkie żadnego, wyiąwfzy nie wiele żołnierzy do utrzymania porządku i fprawiedliwości, woyfka nietrzymaią, ale porządną maią milicyą od officyerów z fłużby cudzoziemfkiey wyfzlych, wyćwiczoną, którey za daniem hafła przez zapalenie flupów po górach rozftawionych na 300,000 do obrony oyczyzny zebrać fię może. Gdy na końcu kampanii r. 1743 Xiążę Karol Lotaryńfki na czele 60,000 woyfka Auftryackiego w Bryfgowii fię bawił, Szwaycarowie obawiaiąc fię, aby przez Kanton Bazyleyfki do Hrabftwa Burgońfkiego nie ciągnął, uchwałą feymową na granice fwoie zwołali milicyą, którey przybyło z armatami za hałłem

	Ludzi.	Dział wiel:	Polowych.
pierwfzym	12,500	21	10
drugim	25,000	42	20
trzecim	50,000	84	40
generalnym	175,000	-	-
Summa	262,500	147	70

O WOYSKU OYCZYSTYM.

O woyfku ćwiczonym i rządnym w Polfzcze nie z wyprawy nagłey zebranym czytać naprzód w Długofzu i Kromerze pod panowaniem Zemowita fyna Piaftowego około roku 861. Ten Monarcha aby

aby za podaną sposobną porą mógł kraie za Popielow utracone do Węgrów, Niemców i Morawców nazad odebrać, wodza nayprzód naznaczywszy, setników, pięćdziesiątników, dziesiątników, tudzież innych urzędników tak *do piechoty* iako też *iazdy* postanowił, którzyby w domu pierwey lud ćwiczyli w dziele woiennym, aniżliby go sprawować w potrzebie przyszło. Lecz że ta ustawa nie była ustawicznego żołnierza, następniące pokazały wieki, a o tym samym woysku czyli było płatne, czy też z osiadłości swoich służyło woynę, nic nie namieniaią, pod tym Monarchą dzieiopisowie rzeczeni.

A ciż sami przyczytuią Bolesławowi Chrobremu przy innych pożytecznych i zbawiennych dla Rzeczypospolitey prawach zaraz na początku swego panowania rozporządzenie służenia woyny przez ziemie i kraie, albo iako dobrze później, to iest za Zygmunta I w statucie nazywać zaczęto przez *Woiewództwa*, naznaczywszy liczbę iako miał który iezdnych (Equitum) wyprowadzić Woiewoda na wyprawę od Króla nakazaną; z miast stawienie piechoty i wozów dawanie podług liczby postanowił, a każdy włókę zupełną orzący po miarze żyta i owsa do spichrzów Królewskich na żywność i odzienie służącym woynę dawać z powszechney Króla i Rad ustawy zsypać był winien; nad to miasta dla prędszey wiadomości powzięcia i rozkazów przesłania dawać konie i podwody miały. Tu pospolitego ruszenia, łanowey powinności woienney, podwodnego, co na pocztę przemieniono, są początki.

Naiemnego ludu z obcych narodów, że w potrzebie używano, mianowicie w rosterkach domowych, gdy szło o sukcessyą Xięstw podzieloney Polski dowodem iest panowanie Leszka Czarnego wiodącego spór z Mazowieckim Konradem II o państwo Krakowskie, którego tudziez innych państw, gdy wszystkie dzierżawy w moc przeciwnika dostały się, sam ieden zamek Krakowski od Niemieckie-
go

go żołnierza obroniony został. Czego wdzięczen Leszek miasto w rząd Niemcom oddał, a sam po Niemiecku dla przymilenia się swoim obrońcom chodził.

To dawnieysze przed wydaniem praw pisanych czasy napomykaią raczey, niżli dokładnie opisuią. Ze statutu pokazuie się, iż służenie woyny za Kazimierza W. należało częścią do Rycerstwa pewne dobra i dochody posiadaiącego, częścią do panów i szlachty; taką albowiem ten Król ustawę (V. I. *fol.* 43) czyni, aby Rycerze (*milites*) każdy podług wielkości i osiadłości swoich dóbr i dochodów z pewną liczbą zbroynych ludzi Rzeczypospolitey służył i był iey pomocny, byle iego dobra były wolne i ustanowione *iure militari*, a nad to panowie i Szlachta (*Nobiles*) Królowi i następcom iego iako naylepiey i z pożytkiem naywiększym na woynie służyć uzbroieni byli obowiązani w kraiu, a za kraiem wziąwszy nagrodę i za uproszeniem królewskim. Szołtysi szlacheccy i duchownych także służyć woynę mieli, nawet duchowni dziedziczne dobra trzymaiący iść z Królem na wyprawę byli powinni. W Ludwikowym przywileiu, gdy szlachta od podatków oprócz dwóch groszy wolną została, dokłada ten Król wyraźną kondycyą, aby całą swoią przemożnością przeciwko nieprzyiacielowi stawali. Z tych dwóch statutów daie się widzieć, iż za Kazimierza byli oprócz szlachty z Królem na woynę iść maiącey inni żołnierze trzymaiący dobra wolne od wszelakich ciężarów oprócz służby woienney. Ludwik gdy wszystkie szlacheckie dobra uwolnił, szlachtę ściśley do odprawienia woyny obowiązał. Iakoż i Władysław Iagiełło w statucie o wolnościach r. 1433. ostrzega wyraźnie, iż slachta własnym kosztem granic Królestwa bronić od nieprzyiacioł i przeciwników iest obowią-

Władysław Iagiełło miał na Grunewalskiey bitwie horągwi Polskich 51. a Litewskich pod sprawą Witołda

żołda 40. Wieleby miały pod sobą ludzi, nie wspominaią Historycy, lecz pod Krzyżackiemi 51 zabranemi chorągwiami, kładą 90 tysięcy ludzi częścią zabitych częścią poimanych.

Od Kazimierza Iagiellończyka ustawa uczyniona, aby wszyscy tak duchowni iako i świeccy szlacheckiego stanu podług swoiey maiętności służyli, a miasta królewskie i duchownych piechotnych zbroynych tyle stawiły ludzi, ile z taxy na nich przyidzie uzbroionych wszystkich w blachównicę, tudzież z białą i ognistą bronią, każdy także iadący na woynę przy wozie iednego pieszego zbroynego mieć był powinien. Stat. r. 1475 *de Juv: Por.*

Zygmunt I. r. 1527 na Seymie Krakowskim wyświadcza, że nieszczęśliwość iakaś tego iest przyczyną, iż stałey Polski nie ma obrony, to iest ustawicznego woyska maiąc corocznych i ustawicznych nieprzyiaciół, Tatarów, dla czego corocznie traktować potrzeba o obronę kraiów. Stanęła na tym Seymie uchwała taxy dóbr tak świeckich iako duchownych, aby według niey z podatku na drugim Seymie uchwalonego żołnierz, to iest naiemny lud dla bronienia kraiu był zaciągniony. Za tegoż Króla r. 1544. na Seymie Piotrkowskim postanowiono Ruszenie pospolite, a z miast wyprawę, otaxowawszy ich maiętność wszelaką, od tysiąca złotych iednego iezdnego, a od piąciuset pieszego wyprawić kazano składaiąc tych, którzyby nad sto złotych substancyi więcey mieli; kilku na iednego. Kmiecie zaś królewscy, duchowni i szlacheccy dwudziestego wyprawić byli powinni wyiąwszy zagrodników. Żydzi dać pewną summę oprócz zwyczayney co rok dawaney Królowi, wnieść mieli.

Te wszystkie ustawy były o wyprawach, których okoliczności zachodzące wyciągały bez postanowienia żołnierza na wszelkie potrzeby zawsze gotowego, lubo iuż o nim po wielokroć radzono sądząc za potrzebnego.

Zygmunt August r. 1562 i 63 postanowił na obronę potoczną ustawiczną na granicach korony zostawać maiącą, czwartą część ze wszelakich dochodów iakiegożkolwiek imienia Królewskich, co kwarcianym żołnierzem nazwano; wieleby go było, z konstytucyi nie dóydzie, gdyż tam ani inwentarze lustratorskie, ani liczba tego służebnego ludu nie iest wzmiankowana. A kwarta iako się pomnażała, gdy dupla ba i po trzy kwarty za Zygmunta III podczas Moskiewskiey płacono, tak i żołnierz tenże był liczniéyszy.

Król Stefan r. 1578 postanowił piechotę łanową ze wsi, miast, miasteczek królewskich, a Król Zygmunt III r. 1590 rozkazał, aby ze dwudziestu kmieci ieden pachołek dobry, serdeczny był stawion, a iego powinności drudzy zastąpili staroście lub dzierżawcy; bywało tey piechoty iako świadczy Konstytucya r. 1616. o *Wybrańcach Koronnych* kilka tysięcy w samey Koronie, bo w Litwie ieszcze nie było wybrańców, aż w r. 1620 na Turecką postanowieni.

Roku 1613 Król Zygmunt postanowił, iż żołnierza z Woiewództw tyle być powinno, ile pobór wyniesie powiatu każdego, płacąc na Usarza złotych 15 a Kozakom złotych 12 na ćwierć roku trzeba rozumieć. Każdy Rotmistrz powinien być osiadły w swoim Woiewództwie, na Rokach ziemskich lub Grodzkich obrany, listem przypowiednym od Króla opatrzony V. *fol.* 164. Tegoż roku piechoty Kamienieckiey 200 postanowiono, któraby w zamku ustawiczna była. Powiatowy żołnierz z poboru łanowego był także ustanowiony r. 1619.

Roku 1620 na woynę Turecką 60 tysięcy regularnego woyska a 40 tysięcy Kozaków uchwalono, lecz do potrzeby samey następuiącego roku nie było więcey iako iazdę i piechotę rachuiąc 34,887 oprócz Chorągwi i Regimentów pańskich. a Kozaków 30 tysięcy, ogólnie na 70 tysięcy wszelakiego

woy-

woyska, iako pisze Kobierzycki w historyi Władysława IV. Tenże pisarz świadczy, że w Moskwie Władysławowi królewicowi służyło oprócz Lisowczyków, Kozaków Zaporowskich pod Saydacznym, nad 20.000.

Za Władysława IV. Konstytucyą r. 1640 Dwór królewski albo żołnierz nadworny do 1.200 liczby iest zamierzony, który z samych rodaków kraiowych zebrany być powinien, utrzymywany ze skarbu królewskiego. Niebyła przedtym określona liczba, i w potrzebie pokilka tysięcy miewali Królowie, iako Władysław Iagiełło.

Pod czas Elekcyi r. 1648 Woiewództwa uchwaliły obronę domową pewną stawiąc liczbę ludzi, iako to Woiewództwo Poznańskie 2,200, prócz obrony zamkowey, Sandomierskie 1,200 &c dobrze i sposobem cudzoziemskim uzbroionego ludu tak pieszego iako iezdnego.

Za Iana Kazimierza z wielkości podatków i rozmaitości łącząc z dymów wszystkich pieszą wyprawę iż na licznego a różnego nieprzyiaciela znaczna liczba woyska była, wnieść należy niemaiąc w ręku skarbowych regestrów i popisowych. Historycy piszą iż ten Król roku 1656. pod Warszawą miał 60,000, a drudzy 40,000 woyska.

Za Iana III. r. 1676 na Turecką przy wyprawie dymowey z 20 dymów iednego pieszego trybem cudzoziemskim uzbroionego, ordynowano woyska Koronnego: Kopiyników, Pancernych, Piechoty, Dragonów, 80 tysięcy. Zwiiano lat następuiących to woysko aż roku 1699 za Augusta II do 24 tysięcy dowiniono: w Koronie 16 tysięcy a w Litwie 8 tysięcy tylko zostawuiąc, z okazyi związków żołnierskich wielkie uciążliwości czyniących kraiowi. Za naleganiem Ruskich Woiewództw zwiniono całe Kozaków iako więcey po traktacie Karłowie-

ckim nie potrzebnych, a wielce ſzkodliwych, iako mówi Konſtytucya,

Roku 1703 na Seymie Lubelſkim do 58 tyſięcy, to ieſt kawaleryi 21,800. a Infanteryi 26,200 powiękſzono liczbę woyſka, dwie części Korona, trzecią Litwa ſtawić miała, a Car Piotr po 200 tyſięcy rublów miał na nie dawać podług traktatu Narewſkiego r. 1704 zawartego.

Roku 1717. nowa ordynacya woyſka ſtanęła, ſtarym niektórym chorągwiom nową ſłużbę przypowiedziano, a drugie zwiniono. Repartycya tego woyſka *in Vol.* VI, położona liczby nie wyraża lecz ſame porcye cudzoziemſkiego autoramentu, miałoby Koronnego woyſka być 18 tyſięcy, a Litewſkiego 6 tyſięcy. O woyſku ponieważ ſkrypta *ad archivum* dane zawſze ſtawały Konſtytucye, a te ſkrypta *in Volumina* nie weſzły, nad to, że uſtawy Seymowe nie brały ſkutku, pewności dokłacney mieć nie można, iaka liczba którego czasu była w Polſzcze ſłużebnego Rzeczypoſpolitey żołnierza.

OMYŁ.

OMYŁKI DRUKARSKIE.

Na karcie	Wierſz.		Popraw.
78	5	Maklenburſcy	Meklenburſcy
92	22	Imperiali	Imperialis
98	4	i ambry	i San bry
	5	z naymnieyſzych	z naymocnieyſzych
	23	Auſryacką	Auſtryacką
107	7	z Azyatycką	Azyatycką
111	16	na na papierze	na papierze
	22	z famili	z familii
112	8	niektóry	niektórzy
115	19	wyrobion	wyrobione
	20	ſetuki	ſztuki
	30	rozboników	rozboyników
116	19	i owce	i owoce.
118	20	ſzeroki	ſzeroki
12[illegible]	26	do rzeki	od rzeki
126	13	Biſkupią	Biſkupa
	19	traktem	traktatem
135	7	od Hiſpanii	od Hiſzpanii
136	3	Mularſtwa	Malarſtwa
136	21	złączoczone	złączone
137	20	3)	2)
138	18	Prownncyi	Prowancyi
	15	inſuły	inſuły
141	21	połndniową	południową
142	10	ludnorci	ludności
	27	wſtrzemiezliwe	wſtrzemięźliwa
143	8	Korſykrnſki	Korſykańſki
	26	Hiſzanioli	Hiſzpanioli

144	15	rzemięślikami	rzemieślnikami
	18	Arcycifkupſtw	Arcybiſkupſtw
149	3	forrany	fontany
	8	K aſatorow	Klaſztorów
	9	Kzwalerkich	Kawalerſkich
	19	prowinbye	prowincye
150	17	Balerary	Baleary
157	4	ood	od
160	5	Medydyolańſkie	Medyolańſkie
	24	Sardyni	Sardynii
167	1	Pnſtwie	Państwie
	2	S tlanſkie	Szetlańſkie
173	16	. narodami	narodami.
175	12	na wſchod graniczą z Styryą, Auſtryą, i Morawią	na wſchód graniczą z Siedmiogrodem i Wołochami.
	14	na zachod zSiedmiogrodem iWołochami	na zachód z Styrią, Auſtryą i Morawią
178	10	w Sklawoni	w Sklawonii
180	7	oowietra	powietrza
183	25	ſrebne	ſrebrne
185	2	Margorżaty	Małgorzaty
190	15	płvnąnym	płynącym
	22	Iurlandyi	Iutlandyi
	24	Gottrop	Gottorp
	24	Flesbourg	Flensbourg
192	28	długość	ſzerokość
196	14	Dnnſkiego	Duńſkiego
197	6	wroſtu	wzroſtu
198	17	Brandebuſkie	Brandeburſkie
199	21	Könisberg	Königsberg
207	29	prwadzi	prowadzi
218	7	zaſiluią	zaſilaią
220	3	rozrykami	rozrywkami
222	15	Hollendroy	Hollendrzy
225	22	uczeſnictwa	uczeſtnictwa
226	4	Ianſeninſza	Ianſeniuſza
229	29	zaraźweliwe	zaraźliwe
232	18	Rzepoſpolita	Rzeczpoſpolita

34	27	gdzic	gdzie
41	24	Kantanom	Kantonom
249	2	yſpy	wyſpy
-	12	żyność	żyżność
254	7	Polſkey	Polſkiey
	14	od od	od
268	12	w Pawęſkach	w Powąſkach
273	13	Malboſkie	Malborſkie
274	10	Bnusberg	Brunsberg
	16	Biſkupice	Biſkupiec
370	26	*Opuſzczone w Geografii*, Woiewodztwo Bracławſkie ma za herb Xiężyc nie pełny i Krzyż dzieli ſię na 3 powiaty Bracławſki, Winnicki, i Zwinogrodzki. M.S. *Bracław* nad Bohem od Alexandra Króla przeciwko Tatarſkim naiazdom zbudowany. Inne miaſta: *Winnica* grodowe, nad Bohem, *Humań*, *Koniecpole*, *Niemierów* &c	
371	10	Woiewodzw	Woiewództw
376	3	Batoręgo	Batorego
378	20	Xiżąąt	Xiążąt
	23	Sapiechow	Sapiehów
381	2	króko	krótko
387	23	wſtrzemieźliwym	wſtrzemięźliwym
396	27	amparty	lamparty
397	6	miekkich	miękkich
399	22	prawincyi	prowincyi
401	29	ozob	ozdób
403	16	powietra	powietrza
406	6	miekkiego	miękkiego
407	4	udzięlaią	udzielaią
410	9	Podzieni	Podzieleni
	22	Krróleſtwa	Króleſtwa
450	26	wedłng	według
454	12	Monarchi	Monarchii

460	13	miekkość	miękkość
461	28	z. sz	z ſzkół
466	8	wiadomości	niewiadomości
467	22	naymiey	naym[illegible]y
469	6	Fatackiego	Fartackiego
470	19	dobiera	dobiorą
	22	Adabſki	Arabſki
471	26	Mezyk	Mexyk
484	6	ſtołczne	ſtołeczne
490	21	beſpieczeńwa	beſpieczeńſtwa
499	11	w Fryce zamyka-ią	w Afryce ſię zamykaią.
504	9	Fracuſki	Francuſki
515	4	lekarſkie, zioła	lekarſkie zioła
524	16	owo;e	owce
530	23	wzbiło ſię	wybiło ſię
549	26	wżrzoſtu	wzroſtu
566	6	powieważ	ponieważ
568	15	królre	które
580	3	Angieſkie	Angielſkie
	19	Filadalfią	Filadelfią
584	5	Treckiey	Tureckiey
587	22	biegnnom	biegunom
589	14	połndniową	południową
597	3	ſpręczki	ſprzeczki 2do
602	17	Zodzaku	Zodyaku
604	14	rym	tym
	41	Geografii	w Geografii
606	7	wſchodu	ze wſchodu
	37	Czwartey------294	Czwartey------494
	40	Gwiad	Gwiazd
610	39	pleneta	planeta
611	22	godzia:	godzin:
	26	Dymeter	Dyameter
612	4	miunt	minut
613	2	prowad zona	prowadzona
614	28	ſzerości	ſzerokości
	31	połocney	północney
615	18	południwy	południowy
619	15	tera nieyſze	teraźnieyſze

624	29	przyſtąp	poſtąp
625	2	zackodu	zachodu
630	41	aiowey	kraiowey
632	21	Z troi kieg	Z troiakiego
638	9	zak nu	zakonu
	28	genoralnemi	generalnemi
650	38	Kantony ieySzway carſkie	Kantony Szway-carſkie
653	15	Szwaycarkie	Szwaycarſkie
	20	Kantanow	Kantonów
	27	Hantonow	Kantonów
656	38	prywrocił	przywrócił
659	26	przeſądzenta	przeſądzenia
660	14	rąda	rada
665	20	Szwedki	Szwedzki
672	40	mocnieyze	mocnieyſze
675	7	dobie	dobre
	12	inną	inna
678	33	Wizyſcy	Wſzyſcy
679	24	odmwione	odmówione
684	4	powadzenie	powodzenie
690	33	Truktaty	Traktaty
	37	Prowincyi. Belgi-ckich	Prowincyi Belgi-ckich
691	2	łeſzcze	ieſzcze
692	26	numaſzczenie	namaſzczenie
693	2	zdromadzenie	zgromadzenie
696	38	w Krazowie	w Krakowie
703	32	w Urychu	w Zurychu
707	6	Indynſka	Indyiſka
708	40	ſypamiem	ſypaniem
710	3	w Chinacb	w Chinach
	41	podobieńwo	podobieńſtwo
715	5	Manuſaktrami	Manufakturami

